МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

ПРАКТИКУМ З ПЕДАГОГІКИ

(за загальною редакцією
професора О.А. Дубасенюк)

3-тє видання,
доповнене і перероблене

Житомир 2017

УДК 378. 937

Рекомендовано вченою радою Житомирського державного університету імені Івана Франка від 24 лютого 2017 року, протокол № 10

***РЕЦЕНЗЕНТИ*:**

Пастовенський О.В. доктор педагогічних наук, проректор з науково-методичної роботи КЗ "Житомирський ОІППО" Житомирської обласної ради

Заблоцька О.С. доктор педагогічних наук, професор Житомирського національного агроекологічного університету

Практикум з педагогіки / за заг. ред. проф. О.А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во Житомир. держ. ун-т, 2017. – 3-тє вид., доп. і перероб. – 546 с.

ISBN 978-966-485-229-3

П 65

Пропонований навчально-методичний посібник побудовано на основі концептуальних положень системології та її складових – технологічного, діяльнісного та контекстового підходу, має практико орієнтований характер. Посібник вміщує три розділи: "Загальні основи педагогіки", "Дидактика" та "Теорія і методика виховання". Кожна тема складається з теоретичного та практичного блоків. Теоретичний блок відображає теоретичні ідеї, закономірності, провідні педагогічні положення. Практичний блок містить проблемні питання, різнорівневі педагогічні задачі, тести, практичні завдання тощо.

Посібник адресовано викладачам, студентам вищих і середніх педагогічних закладів освіти, а також різним категоріям педагогічних працівників.

УДК 378. 937

ISBN 978-966-485-229-3

© Видавництво Житомирського
державного університету
імені Івана Франка, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП 4
РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ 14
1.1. Предмет та основні категорії педагогіки 14
1.2. Методи науково-педагогічного дослідження 36
1.3. Методика організації науково-дослідної роботи студентів ... 53
1.4. Педагогічна професія у сучасному суспільстві 65
1.5. Самовиховання та самоосвіта в системі підготовки майбутнього вчителя 99
1.6. Школяр, його розвиток і виховання 122
РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА) 138
2.1. Сутність процесу навчання 138
2.2. Зміст освіти у сучасній школі 154
2.3. Методи та засоби навчання 167
2.4. Форми організації навчання 199
2.5. Методична робота в школі 221
РОЗДІЛ ІІІ. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ 239
3.1. Сутність процесу виховання 239
3.2. Загальні методи виховання 261
3.3. Організаційно-педагогічна робота класного керівника 283
3.4. Педагогічна діагностика в роботі класного керівника 297
3.5. Планування роботи класного керівника 312
3.6. Формування наукового світогляду школярів 343
3.7. Розумове виховання дитини. Робота класного керівника з розвитку пізнавальних інтересів у школярів 366
3.8. Моральне виховання учнів 385
3.9. Методика трудового та економічного виховання школярів. Основи профорієнтаційної роботи в школі 407
3.10. Естетичне виховання школярів 428
3.11. Фізичне виховання 442
3.12. Виховання дітей у сім'ї. Робота класного керівника з батьками учнів 461
3.13. Формування учнівського колективу та його вплив на особистість школяра 482
3.14. Освітньо-виховні системи загальноосвітніх закладів 498
3.15. Індивідуальна робота з учнями 519
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ 544

ВСТУП

У розробці теоретичних і практичних проблем, на розв'язання яких орієнтує Державна національна програма відродження освіти "Україна XXI століття: стратегія освіти", Концепція «Нова українська школа» одне з провідних місць належить циклу педагогічних дисциплін, зокрема курсу "Педагогіка", що має вирішальне значення у професійній підготовці майбутнього вчителя.

Інтеграція України в європейську систему освіти пов'язана з процесами глобалізації в сучасному суспільстві, з прийняттям єдиної форми освіти на європейському просторі. Відзначимо важливість педагогізації професійної освіти, що, з погляду науковців, пояснюється універсальністю педагогічних знань та вмінь і виявляється в їх широкому застосуванні в особистісно-професійній діяльності у сфері будь-якої професії. Це обумовлено зростаючою роллю педагогіки в підготовці будь-якого фахівця. Знання з педагогіки, що взаємодіють з психологічними знаннями, необхідні сучасному вмотивованому педагогу/фахівцю для неперервної самоосвіти, успішної побудови професійної кар'єри, розвитку творчих здібностей. Вони важливі і для організації щасливого сімейного життя, повноцінного розвитку і виховання дітей. Педагогіка як наука та навчальний предмет виконує загальну функцію трансляції культури. Вона має бути включена у навчальні програми ВНЗ для студентів усіх напрямів підготовки та є складовою гуманітарної, соціально-гуманітарної (у класичних університетах, технічних закладах освіти тощо), професійно-педагогічної (у педагогічних навчальних закладах) підготовки майбутніх фахівців як компонент їх цілісної фахової підготовки. Саме тому актуалізується проблема педагогізації професійної освіти

Теоретичні засади проблеми педагогічних знань у професійній підготовці вчителя становлять: теорії, присвячені проблемі педагогічного знання (О.Є. Антонова, С.І. Архангельський, В. І. Гінєцінський, О.Л. Жук, І.А. Зязюн, Д. В. Качалов, Б. І. Коротяєв, В.В. Краєвський, Ю. М. Кулюткин, Л. О. Хомич, Г.П. Щедровицький), теорії освіти дорослих (М. Ноулз, Ш. Мерріам, Ю.М. Кулюткин, Л.Б. Лукьянова, В.Г. Онушкін, Л.Є. Сігаєва, Л.Н. Лєсохіна, С.І. Змєєв). Водночас ми спиралися на результати досліджень проблем професійної педагогіки (С.Я. Батишев, А.П. Бєляєва, М. Д. Крюков, Є.О. Климов, Н.В. Кузьміна, Б.Ф. Ломов, Н.Г. Ничкало, О.Ф. Федорова, В.Д. Шадріков). І.А. Зязюн вважав, що мета педагогічної освіти полягає у формуванні образу й осягнення смислу професії вчителя як триєдності духовного, соціального, професійного. Відповідно виокремлюється комплекс взаємопов'язаних завдань, що покладаються на педагогічну освіту, зокрема: створити необхідні соціально-культурні і соціально-економічні умови для розвитку особистості студента ВНЗ – майбутнього педагога, для його фундаментальної загальнокультурної підготовки, формування високих

морально-етичних якостей, любові до педагогічної професії; сприяти професійному становленню, самовдосконаленню педагогів; стимулювати інноваційну діяльність, педагогічну творчість, що дає можливість досягти рівня педагогічної майстерності.

Зазначено, що у сучасних умовах педагогіка як навчальна дисципліна виконує не тільки професійну, теоретико-методологічну, але й загальнокультурну функції, які реалізує через зміст, що спрямований на озброєння студентів науково-педагогічними знаннями, збагачення їх досвіду розв'язання навчальних завдань, стимулює інтерес до майбутньої професійної діяльності. Підкреслимо універсальність педагогічних знань і вмінь, що виявляється також у широкому їх застосуванні в особистісно-професійній діяльності у сфері будь-якої професії. Це пояснює зростаючу роль педагогіки в підготовці будь-якого фахівця. До універсальних функцій педагогіки віднесено: теоретико-методологічну, що формує цілісний світогляд майбутнього фахівця; загальнокультурну, що передбачає трансляцію культури; аксіологічну – набуття особистістю ціннісних установок; перетворювальну – формування особистості, та функцію професіоналізації сфери освіти. Ураховуючи, що педагогіка як наука та навчальний предмет виконує загальну функцію трансляції культури, вона має бути включена у навчальні програми ВНЗ для студентів усіх напрямів підготовки та бути складовою гуманітарної, соціально-гуманітарної (у класичних університетах, технічних закладах освіти), професійно-педагогічної (у педагогічних навчальних закладах) підготовки майбутніх фахівців як компонент їх цілісної фахової підготовки. Універсальні функції педагогіки реалізуються через зміст, що спрямований на озброєння студентів науково-педагогічними знаннями, збагачення їх досвіду розв'язання навчальних завдань, стимулює інтерес до майбутньої професійної діяльності.

Тому виникає проблема щодо необхідності наукового пошуку в сфері оновлення й удосконалення змісту курсу "Педагогіка". Результатом цього пошуку став пропонований навчальний практико-оієнтований посібник у трьох частинах, який охоплює основні розділи педагогіки: "Загальні основи педагогіки", "Дидактику", "Теорію та методику виховання". Посібник створений на основі системного підходу до аналізу педагогічних явищ. Він являє собою спробу сформулювати вимоги, які ставить вища школа до педагога-фахівця, дослідити деякі закономірності керування педагогічними процесами.

З позицій загальної теорії систем посібник включає такі структурні елементи: предмет, цілі викладання курсу "Педагогіка"; суб'єкти педагогічного процесу (вчителі, вихователі, учні); зміст (навчально-виховна інформація) та засоби педагогічної комунікації (форми, методи, прийоми).

Функціональні елементи педагогічної системи – це базові зв'язки між вихідним станом структурних елементів і їх кінцевим результатом або зв'язки між педагогічними системами "педвуз – школа". Основними функціональними елементами є педагогічні вміння. Тому основні

структурні компоненти знайшли своє відображення в структурі педагогічних знань майбутнього вчителя, а функціональні – в структурі його вмінь.

Особливістю запропонованого посібника є його побудова, концентрація уваги на засобах педагогічної взаємодії основних суб'єктів педагогічного процесу. Адже посилення практичної та технологічної підготовки майбутнього вчителя на сьогодні є досить актуальною проблемою. Сутність сучасної технології навчання полягає у визначенні найбільш раціональних способів досягнення поставлених навчальних цілей. Тобто педагогічні технології у підготовці вчителя-вихователя розглядаються як системний метод організації навчального процесу, спрямований на його оптимальну побудову та реалізацію педагогічного процесу, що ґрунтується на особистісно-діяльнісному підході, який сприяє інтенсифікації процесу навчання.

Разом з тим автори посібника достатньою мірою усвідомлюють значення теоретичних ідей, законів, закономірностей, які становлять базу для практичного досвіду. Тому кожний розділ посібника складається з теоретичного та практичного блоків.

Посібник реалізує й таке важливе положення: модель підготовки вчителя-вихователя відображує діяльнісну модель педагога, що включає предметно-професійний та соціальний контексти майбутньої професії. Перехід від навчальної діяльності до професійної відбувається з допомогою діяльнісного модуля – інтегрованої якості педагога-вихователя. Діяльнісний модуль вміщує такі угруповання: методологічний, теоретичний, практичний і соціальний.

Технологічний підхід до процесу побудови курсу "Педагогіка" дозволяє дослідити всі його аспекти, починаючи від постановки цілей, проектування, організації навчального процесу до перевірки ефективності створеної дидактичної системи. Виходячи з основних теоретичних положень, у посібнику представлена загальна логіка вивчення курсу:

1) проектування цілей навчання відповідно до вже розробленої моделі підготовки вчителя;
2) переведення цілей на мову практичних завдань у вигляді діяльнісного модуля, який має забезпечувати перехід від навчальних завдань до професійної діяльності;
3) реалізація моделі підготовки вчителя-вихователя в процесі викладання педагогічних дисциплін;
4) корекція процесу засвоєння знань, умінь студентів;
5) контроль, оцінка (поточна, підсумкова) знань, умінь студентів.

Така логіка реалізується у кожній темі курсу "Педагогіка" через зовнішню (тема, мета, обладнання, ключові поняття, план, завдання студентам, рекомендована література, теоретичний і практичний блоки, прогнозовані педагогічні вміння) та внутрішню структуру, що відображає основні положення та принципи технологічної побудови процесу викладання курсу.

Орієнтація на науковий підхід до розв'язання практичних проблем педагогіки – це єдиний шлях підготовки вчителів-фахівців, спроможних професійно вирішувати суперечливі питання виховання та освіти молоді. У зв'язку з цим практикум висвітлює ґрунтовні теоретичні положення, що містять загально- та конкретно-методологічні і власне теоретичні модулі.

Загально-методологічний модуль передбачає орієнтацію студентів на оволодіння ними провідними концептуальними теоріями, законами та закономірностями з позицій розуміння загальнофілософського плану людської діяльності, усвідомлення студентами основних властивостей загального феномену педагогічної діяльності, зокрема цілеспрямованості, предметності, перетворювального характеру, детермінованості соціальними умовами.

Філософська методологія дає змогу майбутнім учителям через осмислення її функцій (інтегративну, критико-конструктивну, світоглядну) визначити загальну стратегію принципів пізнання особливостей професійно-педагогічної діяльності. Визначений стратегічний підхід допоможе студентам всебічно проаналізувати й дослідити діяльність учителя, виробити прогностичні вміння, зокрема навчити проектувати цілі діяльності, розробляти програми їх досягнення, будувати образ власної професійної діяльності, оволодівати засобами педагогічної взаємодії з суб'єктами педагогічного процесу.

Конкретно-методологічний модуль потребує звернення до психолого-педагогічних теорій діяльності, професіографічних концепцій діяльності, що розробляються на основі системного підходу. Така системна властивість спрямована на вироблення у майбутніх учителів здатності аналізувати реальний педагогічний процес на дослідницькій основі, розвивати вміння спостерігати, класифікувати, експериментувати, висувати гіпотези та засоби їх перевірки, обґрунтування, тобто залучати студентів до наукового пошуку. Ці властивості мають дуже важливе значення для майбутніх фахівців, оскільки вчительська професія – одна з найскладніших творчих професій. Саме тому справжній учитель має бути дослідником і пошукачем.

Власне теоретичний модуль як інтегративна властивість передбачає оволодіння інваріантними суспільними законами людинознавства, системним змістом педагогічних і суміжних з ними наук. Педагогіка є багатогранним, різностороннім об'єктом вивчення, оскільки взаємопов'язана із самими різними галузями суспільствознавства й людинознавства – філософією, історією, загальною, віковою та педагогічною психологією, історією педагогіки, соціологією, етнографією, етнопедагогікою й іншими науками. Таке становище пояснюється тим, що вчитель як основний суб'єкт педагогічного процесу здійснює постійний зв'язок між поколіннями, бо саме він своєю особистістю та діяльністю завжди впливає на хід історичного процесу, розвиток суспільства.

Теоретичний модуль націлює студентів на усвідомлення ними перспективних тенденцій розвитку педагогічної науки, що ґрунтується на кращих світових і національних педагогічних здобутках минулого та

новітніх педагогічних ідеях сучасних науковців. Окреслений підхід допомагає студентові краще оволодіти цілями, змістом, засобами, формами, методами та прийомами педагогічного процесу. Теоретичний блок з кожної теми завершується опорною схемою, яка дає змогу студентам краще осмислити провідні напрями розділу, його ключові поняття.

Практичний блок, що грунтуэться на теоретичних положеннях, передбачає розробку технології формування у студентів комплексних загальнопедагогічних умінь з навчально-виховної роботи з учнями. Уміння найчастіше тлумачаться як знання в дії, здатність до дії. Проте процес переходу знань в уміння досить тривалий і складний, оскільки пов'язаний зі зміною їхньої структури, оскільки в систему наявних знань включаються суб'єктивно нові знання – новітні наукові ідеї, теорії, методи, засоби. Одночасно цей процес супроводжується зміною типів пізнавальної діяльності: відбувається перехід від репродуктивної до продуктивної творчої діяльності. Науковцями доведено, що провідними засобами реконструювання знань у навчальній і професійній діяльності слід вважати такі: алгоритмічність дій; варіативність використання методів викладання й застосування знань; структурування системи знань на різних рівнях узагальнення; перебудова знань первинного пред'явлення в структурну систему; перенесення знань та вмінь у нові галузі застосування. На початку практичного блоку наводяться проблемні питання, що наслідують логіку таксономії цілей, розроблену Б. Блумом у когнітивній сфері. Процес засвоєння знань відбувається за шістьма рівнями.

На рівні пізнавання студенти демонструють знання фактів, термінології, структур, теорій, принципів, законів, закономірностей, тенденцій розвитку педагогічної науки, необхідних для наукового обґрунтування педагогічних явищ і процесів.

На рівні розуміння студенти засвідчують свою спроможність більш глибокого засвоєння знань шляхом трансформації навчального матеріалу та інтерпретації основних категорій, законів, принципів.

На рівні застосування майбутні педагоги демонструють уміння використовувати навчальний матеріал у конкретних умовах педагогічної ситуації, спираючись на засвоєні теоретичні положення.

На рівні аналізу студенти доводять свою здатність розбивати навчальний матеріал на складові частини в такий спосіб, щоб чітко окреслити його структуру.

На рівні синтезу вони комбінувати елементи, щоб утворити цілісність з певною новизною. Відповідні навчальні матеріали передбачають діяльність творчого характеру з акцентом на створення нових систем і структур (виступу, доповіді, плану дії, уроку, виховного заходу тощо).

На рівні оцінки – демонструють уміння оцінювати значення того чи іншого матеріалу (доповіді, елементів педагогічного дослідження, розв'язання педагогічної задачі тощо), що ґрунтується на чітко розроблених критеріях.

До практичного блоку відносимо практичні завдання різного рівня складності з альтернативною основою. Насамперед, це педагогічні задачі, які є "основною клітинкою" педагогічної діяльності та які безпосередньо спрямовані на формування гностичних, проектувальних, конструктивних, комунікативних і організаторських умінь.

Розв'язуючи задачі, студенти вчаться аналізувати, моделювати, конструювати, регулювати, організовувати як свою навчально-виховну діяльність, так і поведінку учнів.

Далі студентам пропонуються завдання для самостійної роботи (питома вага якої у навчанні постійно збільшується): завдання на вивчення та аналіз педагогічної літератури, наприклад дидактичних систем минулого та сучасності, педагогічної преси, аналіз та узагальнення досвіду педагогів-новаторів, здійснення елементів дослідження у період неперервної педагогічної практики в школах; завдання, пов'язані з аналізом основних педагогічних категорій (освіта, навчання, розвиток, зміст, форми, методи, засоби, прийоми тощо).

Блок контролю та самоконтролю передбачає включення до процесу навчання питань, тестів, анкет, які дозволяють визначити факт засвоєння студентами навчального матеріалу з конкретної теми. Тест, як правило, складається із завдань (або питань), які стосуються діяльності певного рівня та еталона. Порівняння відповіді студента з еталоном за кількістю правильно виконаних операцій тесту дає змогу визначити коефіцієнт засвоєння, за яким можна судити про завершеність процесу навчання. Сюди включаються й тести пізнавання, розпізнавання, класифікації, підстановки, тести конструктивного типу, тести "типова задача", тести-задачі.

Блок професійно-педагогічних умінь вміщує перелік основних дій майбутнього вчителя, якими він повинен оволодіти в результаті вивчення програмного матеріалу. Ці дії мають наскрізний характер, оскільки в кожній з тем відображено інваріантні групи вмінь (гностичні, проектувальні, конструктивні, комунікативні, організаторські), які конкретизуються у процесі навчання.

Блок професійно-педагогічних рис майбутнього вчителя відображає відповідні властивості вчителя-вихователя, зокрема педагогічну спрямованість, педагогічні здібності, володіння навичками професійної взаємодії та спілкування. При цьому автори посібника вважають, що дидактична підготовка вчителя не обмежується предметним змістом. Слід проектувати й соціальний зміст, який орієнтує майбутнього вчителя на відповідальне відношення до своєї професійної ролі у суспільстві.

Перший розділ практикуму **"Загальні основи педагогіки"** включає провідні структурні компоненти, зокрема предмет, мету, методи науково-педагогічних досліджень педагогіки як науки. Багато уваги приділяється аналізу її базових понять. Майбутні педагоги мають усвідомити, що педагогічні категорії є ступенями пізнання світу дитинства, отроцтва, юнацтва, різноманітних педагогічних явищ і процесів.

Сукупність категорій педагогіки може бути розділена на кілька груп, кожна з яких являє собою окрему цілісність, побудовану в логічному ланцюгу й зв'язку. Виділяють такі категорії:

- педагогічні факти, педагогічні явища, педагогічний процес. Ці категорії відображають "матерію" педагогічної науки, форми її існування та прояву";
- виховання, освіта, навчання, розвиток, формування – більш часткові явища, які постають компонентами цілісного педагогічного процесу;
- сутність, закони й пов'язані з ними закономірності, зв'язки, залежності, взаємодії – категорії об'єктивних відносин внутрішніх чинників педагогічного процесу;
- цілі, задачі, принципи, вимоги, правила – відображують єдність об'єктивної сутності науки та цілеспрямованості діяльності педагога;
- зміст, знання, вміння та навички – категорії для означення матеріалу програми й результатів педагогічної діяльності;
- методи, шляхи, засоби, прийоми, організація та форми відносяться до категорій діяльності, здійснення та побудови педагогічного процесу.

Звертаємо увагу на взаємопов'язаність категорій, оскільки кожна вища група є підґрунтям для всіх наступних. Важливо також підкреслити універсальність кожної з категорій, їх значущість не для одного, а для всіх видів педагогічної діяльності. Глибоке осмислення сутності кожної групи педагогічних категорій допоможе майбутнім педагогам краще усвідомити глибинні зв'язки, що існують між педагогічними явищами та процесами.

Вивчаючи взаємозв'язки педагогіки із суміжними дисциплінами, студенти мають можливість простежити основні форми їх взаємодії, зокрема використання у курсі "Педагогіки" провідних ідей, теоретичних положень, узагальнюючих висновків інших наук, що сприяє взаємному теоретичному збагаченню людинознавчих наук.

Одночасно студенти оволодівають основними науково-педагогічними методами дослідження. Серед них теоретичні та емпіричні методи: теоретичний аналіз педагогічної літератури, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, контент-аналіз, анкетування, спостереження, бесіда, рейтинг, самооцінка тощо. Такі методи студенти використовують не тільки на практичних заняттях, але й під час педагогічної практики у школах.

Далі студенти ознайомлюються з особливостями педагогічної професії, функціями педагога в сучасному суспільстві. Вони мають усвідомити велику соціальну відповідальність учителя за долю майбутнього покоління. Тема доповнення сучасними підходами. Важливе значення надається темі, в якій розглядаються питання самоосвіти та самовиховання вчителя. Давнє правило "вихователь має бути вихованим" повинно стати керівництвом до дії майбутніх учителів ще на початку їхнього професійного становлення. Тому для студента проблема самовиховання, самоосвіти має стати найголовнішою,

оскільки тільки особистість, на думку К.Д. Ушинського, спроможна сформувати особистість.

Майбутні вчителі вивчають провідні чинники, що впливають на формування особистості учня, зокрема вплив спадковості, соціальних умов, діяльності, спілкування. Вони простежують взаємозв'язки процесів виховання, навчання та розвитку особистості, аналізують вікові особливості вихованців.

У ***другому розділі практикуму*** **"Дидактика"** розглядаються сутність процесу навчання, зміст освіти в сучасній школі; методи та засоби навчання; форми організації навчання; урок як основна форма співпраці вчителя й учнів у процесі навчання; методична робота в школі.

Кожна навчальна тема "Дидактика" має певну загальну структуру:

- *зовнішню* – тему, мету, обладнання, план, завдання студентам, рекомендовану літературу й прогнозовані практичні вміння та навички майбутніх *учителів;*
- *внутрішню*, що реалізує основні принципи й положення технологічної побудови "Дидактики".

Третій розділ **– "Теорія та методика виховання"** – включає в себе такі структурні елементи: мету, зміст, форми та методи виховання особистості та колективу. Цей розділ також вміщує оновлені теми, які розкривають організаційно-педагогічні засади роботи класного керівника, роль у ній педагогічної діагностики, планування роботи класного керівника основні напрями виховної діяльності, особливості індивідуальної роботи з учнямию. Запропоноване видання практикуму до ІІІ розділу окрім традиційних тем вміщує тему "*Освітньо-виховні системи загальноосвітніх закладів* ".

Особливу увагу приділено категоріальному аналізу поняття "виховання", яке розглядається, по-перше, як соціально-історичне явище, що концентрує історію, сучасне та майбутнє індивіда, колективу, народу, суспільства; по-друге, як процес передачі та засвоєння соціального досвіду, духовної культури з метою подальшого розвитку особистості та суспільства в цілому; по-третє, як таке, що спрямоване на всебічний і гармонійний розвиток особистості (остання має залучатися до високогуманних цінностей демократичного суспільства, мудрої народної духовної скарбниці).

Серед педагогів-науковців категорію "виховання" також тлумачать з різних позицій: виховання виступає як процес, що веде до певних новоутворень особистості; як система впливів суспільства, зовнішніх умов, суб'єктів педагогічного процесу; як взаємодія суб'єктів виховання; як спільна діяльність усіх учасників виховного процесу; як керування процесом формування особистості; як керівництво розвитком особистості.

До основних категоріальних ознак поняття "виховання" вчені відносять його соціальний, цілеспрямований, формувальний, свідомий, систематичний, динамічний, тривалий, двосторонній характер; його спрямованість на самовиховання, саморозвиток особистості.

Під час практичних занять студенти аналізують альтернативні підходи до процесу виховання, його закономірності, принципи, рушійні сили.

Увага студентів акцентується на нових підходах до трактування теми "Формування учнівського колективу та його вплив на особистість школяра". Гуманістичний підхід характеризується принципово іншими розумінням ролі людини та дитини, зокрема. Нове положення дитини визначається тим, що вона дійсно стає суб'єктом свого розвитку. Педагоги орієнтуються не тільки на підготовку вихованців до майбутнього життя, але й на забезпечення повноцінного "проживання" кожного вікового етапу: дитинства, отроцтва, юнацтва – згідно з психофізіологічними особливостями особистості, що розвивається. Повага до особистості вихованця, його гідності, прийняття його особистісних цілей, запитів, інтересів, створення умов для його самовизначення, самореалізації, саморуху – неодмінна умова гуманістичного підходу у процесі виховання.

Майбутні педагоги мають усвідомити й нове розуміння колективу як вільного об'єднання автономних особистостей, що передбачає створення ситуації вибору, розвиток здатності вибирати; наявність умов для самовизначення, саморозвитку особистості. Відповідно виховна діяльність педагога має враховувати інтереси і потреби дитини. Позиція вчителя – це позиція професійної допомоги та підтримки всіх корисних починань вихованця.

На основі орієнтованого гуманістичного підходу студенти засвоюють методи та форми виховання, його провідні напрями: моральне, розумове, трудове, правове, естетичне, фізичне й родинне.

Саме гуманістична педагогічна спрямованість, любов і повага до дитини, віра в її можливості – такі професійні риси є неодмінною умовою професійного становлення майбутнього педагога. Тільки на такій духовній, моральній основі технологічна підготовка студентів може спричинити позитивний результат.

Представлене видання навчального посібника значно оновлено за змістом і практичним наповненням з урахуванням сучасних вимог та нових державних програм. На думку академіка І.А. Зязюна, основне завдання педагогічної освіти спрямоване на оволодіння майбутніми педагогами засобами реалізації відповідних функцій суб'єкта й розвиток уміння їх використовувати у практичній педагогічній дії. Кваліфікований спеціаліст має бути здатним вибудовувати дії в різних ситуаціях, спираючись на свої теоретичні знання, тобто йому необхідно мати узагальнену орієнтацію основних дій. Учений зазначає, що отримати необхідні засоби студенти можуть при вивченні навчальних дисциплін у кожному з блоків підготовки (предметному, загальнокультурному, психолого-педагогічному, природничому). Але, по-перше, наголошує вчений, засвоєння засобів вирішення кожного практичного завдання повинно відбуватися водночас, по-друге, в процесі учіння має вирішуватись особливе навчальне завдання "синтезу" часткових засобів і методів у цілісний спосіб вирішення практичних задач відповідного типу. Отже, щоб зробити зміст освіти

діяльнісно орієнтованим, його необхідно структурувати одночасно за двома принципами – предметним і діяльнісним. При цьому, підкреслює академік, процес учіння має бути проблемним, дослідницьким і зумовлюватися завданнями майбутньої моделі педагогічної діяльності. Можна погодитися з думкою вченого, що діяльнісно орієнтована освіта, завжди є розвивальною. Вона виконує своє призначення за умови, якщо навчальні плани й програми вибудовуються таким чином, щоб студенти засвоювали їхній зміст, рухаючись від загального уявлення про діяльність (її призначенні, цілях, основних задачах, структурі, способах) до конкретизації її складників. Тобто зміст освіти має розгортатися за принципом від загального до конкретного.

Отже, технологічна побудова курсу "Педагогіка" є прогресивним шляхом підвищення ефективності підготовки вчителя-вихователя, якщо цей процес здійснюється на науковій основі та в ній переважатимуть гуманістичні соціальні цінності вчительської професії, педагогічної діяльності, в центрі якої знаходиться дитина, її проблеми, вболівання за її майбутню долю, а разом з тим і за долю нашої держави.

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІКИ

1.1.ПРЕДМЕТ ТА ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ПЕДАГОГІКИ

Мета: сприяти засвоєнню студентами теоретико-методологічних підходів до вивчення педагогічних наук, предмета, основних понять та категорій педагогіки; навчити їх здійснювати категоріальний аналіз базових понять; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх учителів.

Обладнання: логічна опорна схема основних понять курсу педагогіки, роздатковий матеріал, підручники з педагогіки, словники, тестові завдання.

Ключові поняття: педагогіка, предмет вивчення педагогіки, категорія, виховання, освіта, навчання, розвиток, методологія науки, методологічні основи педагогіки, структура педагогічної науки, міжпредметні зв'язки.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Предмет педагогіки.
2. Методологічні основи педагогіки.
3. Основні етапи розвитку педагогіки.
4. Основні категорії педагогіки.
5. Галузі педагогіки. Зв'язок педагогіки з іншими науками.

ІІ. Практична частина:

1. Здійснити категорійний аналіз основних понять педагогіки, а саме: "виховання", "освіта", "навчання", "розвиток".

2. За допомогою практичних та тестових завдань перевірити рівень засвоєння студентами ключових понять теми.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література:

1. Антонова О. Є. Базові знання з педагогіки: становлення, розвиток, технологія формування : монографія / О. Є. Антонова ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Вид. 2-ге, допов. – Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2004. – 271 с.

2. Волкова, Н. П. Педагогіка : посібник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 575 с.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

4. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.] – К.: «Освіта України», ««КНТ», 2008. – 528 с.

5. Карпенчук С.Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки) : монографія / С. Г. Карпенчук. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2013. – 688 с.

6. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

7. Курлянд З. Н. Педагогіка : навч. посіб. /З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, Т. Ю. Осипова та інші. – [2-е вид., перероб., доп.] – Харків : Бурун Книга, 2009. – 304 с.

8. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – 3-є вид., доп. – К., 2001. – 608 с.

9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 року № 344/2013. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013

10. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

11. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

12. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с

13. Ушинский К. Д. О пользе педагогической литературы //Избранные педагогические сочинения: В 2 т. – М., 1976. – Т. 1.

14. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Педагогическая антропология: Предисловие //Хрестоматия по истории школы и педагогики в России /под ред. Ш.И. Ганелина. – М., 1974. – 527 с.

15. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності : навч. посібн. / [Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін.] ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. – [2-ге вид., допов.]. – Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.

1.1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Свою назву педагогіка одержала від грецьких слів "*paida* – пайдос" – дитина і "*gogos- аго*" – вести. Прямий переклад слова "пайдагогос" означає "провідник дитини". Педагогами у Давній Греції називали рабів, які супроводжували до школи дитину свого володаря. Викладав у школі нерідко також раб. Чому? За часів розквіту Римської імперії Греція була перетворена на римську колонію. Тому багато давньогрецьких філософів, музикантів, вчених потрапили у полон і їх було вивезено до Риму. Ці раби супроводжували дітей заможних римлян до школи, прислуговували їм, навчали. Їх уперше почали називати педагогами. Так виникла назва професії і утворився термін "педагогіка".

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку педагогічних знань історична назва науки вступає у протиріччя із сучасним розумінням сутності педагогічних процесів. Тому у світовому педагогічному лексиконі все

частіше використовуються нові терміни, а саме: "андрагогіка" ("андрос" – людина, "аго" – вести); "антропогогіка" ("антропос" – людина, "аго" – вести), а у США, Польщі – загальновизнаною є назва "філософія освіти".

Будь-яка галузь людського знання виділяється в особливу науку лише тоді, коли більш-менш чітко сформульований предмет її дослідження. Що ж вивчає сучасна педагогічна наука? Найкоротше, найзагальніше і разом з тим відносно точне визначення сучасної педагогіки можна сформулювати як "наука про виховання людини". Проте, щоб глибше зрозуміти що і для чого досліджує сучасна педагогіка, звернемося до історії її становлення як самостійної наукової галузі.

Практика виховання з'явилася разом з першими людьми і буде існувати до тих пір, поки існуватиме людство. Його необхідність зумовлена як самою природою людства, так і соціальними чинниками: старші покоління завжди турбуватимуться про те, щоб молодь оволоділа знаннями і досвідом, уміла використовувати створені ними виробничі сили і духовні цінності, була підготовленою до праці і суспільного життя. Шляхом виховання молоді старші покоління готують для себе зміну.

В історії розвитку педагогічної науки можна виділити три основні етапи її становлення, виходячи із ступеня наукової розробленості педагогічних знань:

І етап, *донауковий*, тривав до XVII століття і характеризувався накопиченням значного фонду емпіричного матеріалу у вигляді окремих розрізнених педагогічних відомостей, які фіксувались у формі вірувань, правил, вимог, традицій, звичаїв, обрядів, що складають нині основу народної педагогіки; теоретичним осмисленням емпіричного навчально-виховного досвіду у філософських трактатах; виникненням і закріпленням у користуванні низки педагогічних понять.

ІІ етап, *концептуальний*, тривав від кінця XVII до початку XX століття і характеризувався створенням окремих теоретичних концепцій виховання й освіти при домінуючій ролі теорії навчання; накопиченням фактичного матеріалу і досвіду педагогічної діяльності, які створили науково-теоретичне підґрунтя для виявлення педагогічних закономірностей та подальшого узагальнення і систематизації педагогічних знань; виділенням та обґрунтуванням провідних компонентів науково-педагогічних знань (принципів, методів, форм організації навчально-виховного процесу). Проте аналіз педагогічної літератури того часу свідчить про відсутність чіткого розмежування сфер діяльності процесів виховання і навчання; ототожнення понять «виховання», «навчання», «освіта»; неможливість цілісної розробки наукових основ педагогіки у контексті рівня розвитку науки того часу.

ІІІ етап, *системний*, триває з початку XX століття і характеризується високим рівнем узагальнення, систематизації та структурування педагогічних емпіричних знань, одержаних у результаті проведення численних педагогічних експериментів; подальшим розвитком категоріального апарату науки; створенням цілісних науково обґрунтованих

систем організації навчально-виховного процесу; становленням педагогіки як наукової системи.

Протягом багатьох століть процес виховання існував як природний для людського життя і не був предметом спеціального вивчення. Діти засвоювали виробничий і моральний досвід у процесі спільної трудової діяльності і повсякденного спілкування з дорослими. Не було ні спеціальних виховних закладів, ні осіб, які б спеціально займалися педагогічною діяльністю і професією яких було б виховання.

Найстародавнішою цивілізацією людства вважається держава Шумер (з V тисячоліття до н.е. у південній Месопотамії). Саме там у середині III тис. до н.е. виникає новий тип письма (клинопис) і з'являються перші школи. До речі, терміну "школа" на той час ще не існувало. Школа називалася "*е – дуб – ба*" – "будинок табличок", учитель – "батько будинку", його помічник – "старший брат", учень – "син будинку табличок". Згідно давньоєгипетських джерел, перші школи в Єгипті виникли дещо пізніше – за 2,5 тисячі років до н.е. Це були школи при палацах, де дітей царських вельмож навчали основам арифметики і геометрії. Проте в таких школах дітей навчали не професіонали-вчителі, а жерці, для яких ця робота була другорядною. Жерці зберігали всі відомі на той час наукові знання у великій таємниці і передавали їх обмеженому колу осіб, призначених для майбутньої духовної діяльності. Більшу ж частину молоді навчали батьки або найстаріші члени родини. Вже тоді, у часи Давнього Світу, багато хто з суспільних діячів розумів виняткову роль виховання як у розвитку суспільства, так і у житті кожної людини. Так, за законами афінського правителя Солона (640-559 рр. до н.е.) батько повинен був обов'язково подбати про спеціальне навчання своїх синів будь-якому ремеслу. Якщо ж він цього не зробив, то синові дозволялося не годувати батька на старість.

З розвитком виробництва і накопиченням певної бази знань найважливішою ставала потреба у спеціальній підготовці підростаючого покоління до життя. Настали часи, коли освіта почала відігравати велику роль у житті людей. Було помічено, що суспільство розвивається стрімкіше або повільніше залежно від того, як у ньому організовано виховання молоді. З'явилася потреба в узагальненні досвіду виховання, у створенні спеціальних навчально-виховних закладів, у підготовці професійних вихователів. Вже у найбільш розвинених країнах Давнього Світу – Китаї, Індії, Єгипті, Греції – були розпочаті спроби узагальнення досвіду виховання, виділення теоретичних основ цього процесу. Усі знання того періоду про природу, людину, суспільство акумулювалися у філософії. У всеохоплюючій системі знань, якою була філософія тих часів, містяться перші широкі узагальнення з питань педагогічної теорії і практики. Колискою європейських систем виховання стала давньогрецька філософія. Її представники – Демокрит (460-370 рр. до н.е.), Сократ (469-399 рр. до н.е.), його учень Платон (427-347 рр. до н.е.), Аристотель (384-322 рр. до н.е.) та інші – розробили у своїх працях важливі ідеї і положення щодо виховання людини, формування її особистості. Своєрідним підсумком розвитку грецько-римської педагогічної

думки були праці давньоримського філософа і педагога Марка Фабія Квінтіліана (35-96 рр.). Його можна назвати першим "штатним" педагогом, який одержував платню з імператорської казни і навчав юнаків-патриціїв основам ораторського мистецтва. У своїй книзі "Освіта оратора" Квінтіліан розробив цілу педагогічну систему. Цей твір довгий час залишався провідною книгою з педагогіки і вивчався у всіх риторських школах разом із творами Цицерона.

У період Середньовіччя проблеми виховання розроблялися філософами-богословами, педагогічні ідеї яких мали релігійне наповнення. Затиснута у межах теології і схоластики, педагогіка тих часів дещо втратила прогресивні риси періоду античності. Протягом дванадцяти століть удосконалювалися і закріплювалися принципи догматичного навчання. Не зважаючи на те, що серед діячів церкви було багато високоосвічених для свого часу людей, які створювали педагогічні трактати, педагогічна теорія призупинилася у своєму розвитку.

Епоха Відродження збагатила світ яскравими мислителями, педагогами-гуманістами, громадськими діячами, які відроджували ідеї античних філософів (Еразм Роттердамський, Вітторіно да Фельтре, Франсуа Рабле, Мішель Монтень, Томас Мор, Томмазо Кампанелла та багато інших).

Однак, не зважаючи на інтенсивний розвиток виховної теорії, педагогіка до середини XVII століття залишалася частиною філософської науки. Саме тоді, у 1623 році англійський філософ і природодослідник Френсіс Бекон видав свій трактат "Про гідність та збільшення наук". У цьому творі він намагався класифікувати існуючі на той час науки і як окрему галузь наукових знань виділив педагогіку під назвою "керівництво читанням". Проте частіше народження педагогіки як окремої самостійної науки пов'язують з ім'ям видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670). Його головна праця "Велика дидактика", яка була вперше видана в Амстердамі у 1654 році, є однією з перших фундаментальних науково-педагогічних творів. Провідні її положення не втратили свого значення і сьогодні. Запропоновані Я.А. Коменським принципи, форми, методи навчання стали основою подальшого розвитку педагогічної теорії. Становлення педагогіки у наступні періоди характеризувалося розробкою окремих напрямів, ідей, теорій, концепцій виховання і навчання, зокрема: теорії і практики початкового навчання, трудового навчання, розвивального навчання – Й.Г. Песталоцці; теорії "вільного виховання" – Ж-.Ж Руссо; концепції виховуючого навчання – Й.Ф.Гербарт та ін. Загалом для кінця XIX - початку XX століття характерним явищем став бурхливий розвиток змісту педагогічних знань та поява різноманітних напрямів побудови педагогічних теорій, а саме: а)*філософський напрям*, представники якого вважали, що педагогічні знання є частиною філософських теорій (філософи Давньої Греції, І.Ф.Гербарт, В. Рейн, Г.С. Сковорода, М.О. Бердяєв); б) *психологічний*, що обґрунтовував питання навчання і виховання з точки зору психології (К.Д. Ушинський, К.Єльницький, П. Мальцев); в) *практичний*, що характеризувався розвитком курсу практичної педагогіки, який спирався на

теоретичні основи і передбачав суворе дотримання систематизованого порядку правил виховання і навчання, а також певних педагогічних вимог (С. Бобровський, А. Маттіас); г) *соціальний*, прихильники якого розглядали вчення про суспільство і виховання як нерозривне єдине (П. Наторп); д) *експериментальний*, прибічники якого вважали головною метою виховання цілеспрямований вплив на особистість, що розвивається (Є.Мейман, А.Нечаєв, М. Монтессорі, В.А. Лай); е) *нова педагогіка*, представники якої обстоювали еволюційний розвиток педагогіки й пропагували дбайливе ставлення до природних нахилів і прагнень дитини (В.П. Вахтєрєв, С. Френе, С. Ф. Русова).

Системний період розвитку педагогічних знань, який розпочався на початку XX століття, триває досі і характеризується подальшим розвитком усіх галузей педагогіки; високим рівнем узагальнення і класифікації понятєвого апарату науки; розвитком педагогіки як наукової системи.

Таким чином, становлення і розвиток системи педагогічних знань відбувалося впродовж тривалого періоду часу, поетапно, і кожен період характеризувався домінуванням того чи іншого типу освіти, становленням та утвердженням певних компонентів наукових знань, формуванням структури самої педагогічної науки (див. Табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Становлення та розвиток основних компонентів науково-педагогічних знань

Етапи становлення науково-педагогічних знань	***Головні компоненти педагогічних знань, які набували розвитку у певні періоди***	***Основні педагогічні поняття***
I етап – *донауковий*	Емпіричні факти, основні поняття	Виховання, навчання
II етап – *концептуальний*	Емпіричні факти, основні поняття, окремі теорії, ідеї, концепції, принципи, форм, методи навчання та виховання	Виховання, навчання, освіта, розвиток
III етап – *системний*	Емпіричні факти, основні поняття, теорії, ідеї, концепції, закони, закономірності, принципи, форми, методи навчання та виховання, логіко-структурна залежність основних компонентів науково-педагогічних знань	Виховання, освіта, навчання, розвиток, самовиховання, самоосвіта, саморозвиток, виховні відносини

Предмет вивчення педагогічної науки – одне з найважливіших і, в той же час, одне з найскладніших питань педагогіки. Ще видатний вітчизняний педагог К.Д. Ушинський, визнаючи складність цього питання, пропонував таке визначення предмету педагогіки: “До широкого кола антропологічних наук належать: анатомія, фізіологія і патологія людини, психологія, логіка, фізіологія, географія, що вивчає землю як житло людини, і людину як жителя земної кулі; статистика, політична економія та історія в широкому розумінні, куди ми відносимо історію релігії, цивілізації, філософські

системи, літературу, мистецтво і, власне, виховання у вузькому розумінні цього слова. В усіх цих науках викладаються, співставляються і групуються факти і ті співвідношення фактів, у яких виявляються властивості предмета виховання, тобто людини".

Треба зазначити, що до цього часу триває давня дискусія: "Чим вважати педагогіку – наукою чи мистецтвом?" Щоб надати аргументовану відповідь на це запитання, наводимо ряд критеріїв, які дозволяють визначену галузь знань називати наукою, а саме: а) чітко визначено предмет вивчення; б) наявні об'єктивні методи дослідження явищ і процесів; в) зафіксовані об'єктивні зв'язки (закони і закономірності) між явищами і процесами, що становлять предмет вивчення; г) виявлені закони і закономірності дають можливість передбачати (прогнозувати) розвиток подій у майбутньому. Вивчаючи основи педагогіки у вищому навчальному педагогічному закладі майбутні вчителі поступово переконуються, що всі ці вимоги стосовно педагогіки виконуються.

Довгий час предметом педагогіки визнавалося виховання, як підготовка підростаючого покоління до самостійного життя, при цьому мова йшла про підготовку до життя саме молоді. Однак виховання як суспільне явище виникло і існує як засіб підготовки людини до життя, розвитку у неї необхідних суспільних властивостей і якостей. Таким чином, закономірності виховання, його характер і методичні основи виробляються не в самій виховній діяльності як такій, а зумовлюються закономірностями розвитку і формування людини як істоти соціальної, а також соціальними вимогами до її підготовки. Рівень розвитку сучасного суспільства потребує постійного самовдосконалення людини, неперервної освіти і виховання впродовж всього її життя. Тому сучасний комплекс педагогічних наук вміщує також галузі, які вивчають закономірності і принципи виховання, освіти і розвитку зрілої людини (акмеологія).

Предмет вивчення педагогіки розвивався й уточнювався протягом всієї історії розвитку педагогічної думки. На сучасному етапі існує декілька підходів до його визначення. Можна виділити щонайменше три з найбільш поширених. Підхід перший – предметом вивчення педагогіки **є виховання як функція суспільства** передавати новим поколінням суспільно-історичний досвід**; виховання як спеціально організований процес; виховна діяльність**, яка здійснюється у навчально-виховних закладах. Отже, провідним процесом, який вивчає педагогічна наука вважається **виховання**. Підхід другий – предметом вивчення педагогіки визначається дослідження сутності **розвитку і формування особистості** людини та виникнення на цій основі теорії і методики виховання як спеціально організованого педагогічного процесу. Тобто, поряд з процесом виховання до предмету вивчення педагогіки додається дослідження **закономірностей розвитку** людини. Підхід третій – предметом вивчення педагогіки постає **освіта як реальний цілісний процес,** цілеспрямовано організований у спеціальних соціальних інститутах (сім'ї, освітніх і культурних закладах). Такий підхід

досить поширений в останні роки як у вітчизняній так і у зарубіжній педагогіці.

Не зважаючи на різноманітність підходів до визначення предмету педагогіки, провідними завданнями педагогічної науки лишаються вивчення виховання як суспільного явища, яке у широкому його розумінні охоплює освіту і навчання; його закономірностей; дослідження сутності та закономірностей розвитку і формування особистості в умовах спеціально організованого виховання; визначення цілей виховання; змісту, форм та методів виховної діяльності; дослідження ролі виховання у процесі розвитку і формування особистості; розробка основ теорії і практики виховання та навчання. Разом з тим, предмет педагогіки розширено і на сучасному етапі розвитку науки він вміщує виховання, освіту і навчання як дітей, молоді, так і дорослої людини

Отже на сучасному етапі розвитку педагогічних знань ми називаємо педагогікою науку ***про закономірності, принципи, форми і методи виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку***. Вона є організованим впливом на світогляд і поведінку людей, аналізує і розкриває об'єктивні закономірності виховного процесу, досліджує його сутнісні зв'язки, причинно-наслідкові залежності.

Як і кожна наука, педагогіка має свій понятєвий апарат. Основні поняття науки визначаються предметом дослідження. Серед всього комплексу понять завжди можна виділити провідні, найзагальніші поняття, навколо яких будується вся система знань науки і які відображають основні найсуттєвіші сторони, властивості і зв'язки педагогічних явищ. Такі поняття називають *категоріями науки*. Категорії пронизують все наукове знання і створюють цілісну систему. До базових категорій педагогіки більшість дослідників відносять: *виховання, освіту, розвиток, навчання, самовиховання, самоосвіту, саморозвиток, виховні відносини*.

Значення цих категорій у теоретичній і практичній педагогіці важко переоцінити. Вони: а) цементують все педагогічне знання; б) визнані і використовуються як теоретиками, так і практиками у всьому світі; в) складалися впродовж віків, поступово вдосконалюючись, входили у свідомість і досвід фахівців різних рівнів кваліфікації. Ними користуються всі категорії дорослих у сфері міжособового спілкування: і батьки, і представники громадськості, і самі учні. Знання цих категорій дозволяє глибше зрозуміти педагогіку як науку, хоча за ступенем абстрагування й узагальнення педагогіка впевнено посідає важливе місце в системі наук поряд з філософією.

Серед основних педагогічних категорій значну роль відіграє поняття "виховання", яке органічно пов'язане з процесами навчання, освіти і розвитку. *Виховання* – категорія найбільш загальна та універсальна. Воно, як процес, спрямовується на вироблення певних норм поведінки людини. *Освіта* сприяє формуванню світогляду, що означає набуття певної сукупності знань з різних галузей науки. Традиційно освіта тлумачиться як складова частина виховання. *Навчання* ж відображає процесуальний бік

освіти, у межах якої взаємодіють учитель і учень. Звичайно, виховання, освіта і навчання дуже тісно взаємопов'язані між собою, хоч кожне з них має свою специфіку, свої особливості. Ці погляди можна проілюструвати за допомогою так званої "*педагогічної матрьошки*", ідея якої належить російській дослідниці В.С. Безруковій. Категорії "виховання", "освіта", "навчання" співвідносяться за принципом "матрьошки": маленька матрьошка – це навчання, середня – освіта, велика – виховання. Уявити кожну з них окремо та описати можливо, але неможливо зрозуміти сутність однієї, не розглянувши інших, – об'єкт зникає. Внутрішня автономна побудова забезпечує збереження єдиної природної цілісності.

Проілюструвати окреслену залежність можна і за допомогою логічної схеми співвідношення педагогічних понять. За основу беремо традиційний підхід до визначення змісту та обсягу досліджуваних понять, а саме:

- "виховання", у широкому його розумінні, є найбільш загальним поняттям, що охоплює всі сфери процесу формування особистості;
- "освіта" – відноситься до виховання як частина до цілого; проте ця категорія не є достатньо конкретною, щоб користуватися нею у повсякденній діяльності;
- "навчання" є ядром освіти, головним шляхом її набуття.

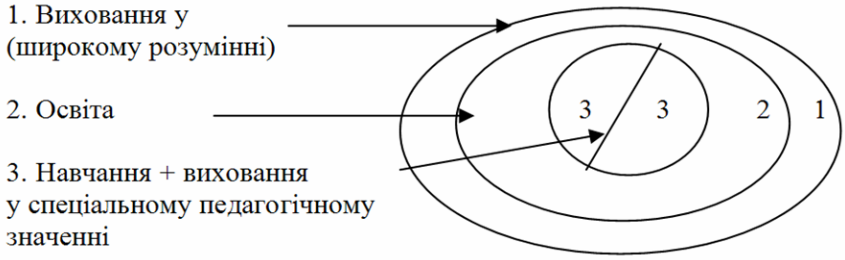

Рис. 1.1. Схема співвідношення основних педагогічних понять

Розглянуті нами підходи до визначення основних категорій педагогіки можна назвати традиційними. Проте в останнє десятиліття з'явився і нетрадиційний погляд на визначення сутності та ієрархії провідних педагогічних понять. Група російських педагогів під керівництвом В.О.Сластьоніна, І.Ф. Ісаєва, А.І. Міщенка, Є.М. Шиянова та деякі вітчизняні дослідники, зокрема В.І. Луговий, дійшли висновку, що в єдиної цілісної науки педагогіки має бути однозначно окреслений предмет дослідження, який доцільно називати одним інтегрованим словом "освіта". Категорія "освіта" розуміється ними як "реальний цілісний педагогічний процес, що цілеспрямовано організується у спеціальних соціальних інститутах", як "єдиний процес фізичного й духовного формування особистості", як "процес і результат цілеспрямованого інформаційного окультурнення суб'єктів діяльності заради утвердження соціально-культурної форми життя; процес і результат цілеспрямованого формування культури людини". "Виховання – на думку названих дослідників, – це, "спеціально організована діяльність..., спрямована на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу".

Як бачимо, відбулось переміщення смислового навантаження з поняття "виховання" на поняття "освіта".

У цьому тлумаченні "педагогічна матрьошка" буде мати інший вигляд: велика – "освіта", середня – "виховання", маленька – "навчання".

Нині активізувалися ідеї гуманістичної особистісно-орієнтованої педагогіки, що розробляється на підгрунті цілеспрямованого і систематичного виховання підростаючих поколінь на культурно-історичних традиціях рідного народу з творчим використанням елементів національних систем виховання інших народів. Освіта і виховання є найважливішими компонентами культури, яка в усьому світі розвивається відповідно до вимог національної школи. Виховання – це насамперед процес засвоєння кожною особистістю духовності, культури рідного народу, національного духу. Весь історичний розвиток людства доводить, що справжнє виховання є глибоко національним за своєю сутністю, змістом, характером.

Головним у національному вихованні є створення умов для саморозвитку людини як особистості й індивідуальності. Реалізувати це можливо тільки за допомогою людинотворчої взаємодії, під час якої педагог і учні поєднуються творчим діалогом – пошуком нерозкритих потенційних можливостей навчально-виховного процесу з метою активного самостановлення і самовираження особистості кожної дитини. Учень має бути суб'єктом виховання, самотворення, самовдосконалення засобами як навчальної діяльності, позакласної виховної роботи, так і природного середовища, навколишньої дійсності, спілкування з дітьми.

Національна система виховання сприяє створенню сприятливих психолого-педагогічних умов для вільного самовизначення і самоствердження кожної особистості, для самореалізації нею своїх задатків, нахилів, здібностей і можливостей.

Тому до основних категорій педагогічної науки все частіше включають поняття, пов'язані з самореалізацією особистості: "саморозвиток", "самовиховання", "самоосвіта" (див. Рис. 1.2).

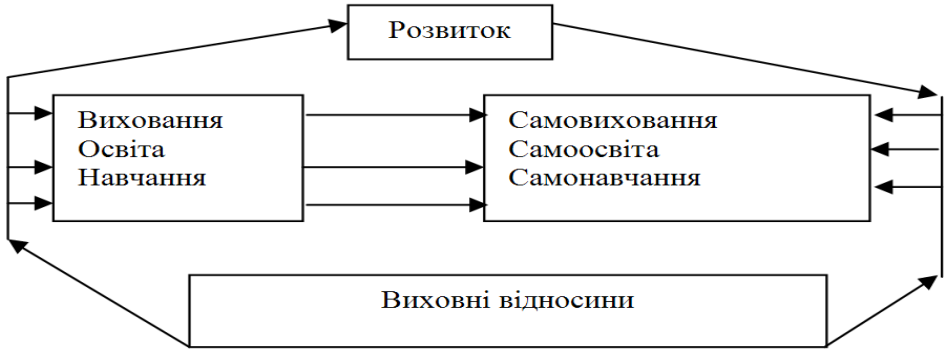

Рис.1.2. Головні педагогічні категорії

"Розвиток" при цьому визначається як процес змін у людині, що забезпечує реалізацію її природного потенціалу, її сутності та призначення.

Забезпечується розвиток шляхом виховання, освіти та навчання. У процесі виховання людини відбувається її розвиток, рівень якого відповідно впливає на виховання, змінюючи, поглиблюючи методи та засоби виховної діяльності. Упродовж всієї життєдіяльності людини ці явища взаємно доповнюють одне одного.

Поняття методології науки є достатньо складним і не завжди розуміється однозначно. Воно застосовується перш за все у широкому значенні як загальна методологія науки. *Загальною методологією науки* називається сукупність вихідних філософських ідей, що лежать в основі дослідження природних чи суспільних явищ і які вирішальним чином впливають на теоретичну інтерпретацію цих явищ. *Методологія педагогіки* являє собою систему знань про основи та структуру педагогічної теорії, про підходи до дослідження педагогічних явищ і процесів, про способи одержання знань, які об'єктивно відображають мінливу педагогічну дійсність в умовах розвитку суспільства. Отже, *методологічні основи педагогіки* – це той науковий фундамент, з позицій якого пояснюються основні педагогічні явища і розкриваються їх закономірності. Можна назвати ряд рівнів методології педагогіки, а саме:

1) Філософська методологія (філософія) є найвищим рівнем методології педагогіки, адже сама педагогічна наука народилася у надрах "науки про мудрість". Тому педагогіка спирається у своїх дослідження на фундаментальні філософські закони, використовує її категорії тощо.

2) Загальнонаукова методологія (досягнення інших людинознавчих наук). Педагогіка використовує загальнонаукові принципи, форми, підходи до відображення дійсності, зокрема системний підхід, закони логіки, психологічні закономірності та ін.

3) Конкретно-наукова методологія (досягнення самої педагогічної науки). Педагогічна наука накопичила значний фонд знань про сутність основних педагогічних процесів і явищ, які відображені у *загальнопедагогічних* законах і закономірностях.

4) Дисциплінарна методологія (результати дослідження в окремих галузях педагогічної науки) – закономірності навчання, виховання, розвитку особистості.

5) Методологія міждисциплінарних досліджень включає праці класиків педагогіки, які досліджували педагогічні явища і процеси не виокремлено, а у їх взаємозв'язку. Тому ці роботи використовуються у різних галузях педагогічної науки і практики.

Педагог-пошуковець, досліджуючи будь-яке педагогічне явище або процес, обов'язково враховує кожний з рівнів методології. Це дає йому можливість правильно (об'єктивно) осмислювати предмети й явища навколишньої дійсності, чітко усвідомлювати закономірності їх функціонування і наявні між ними зв'язки; і на цій основі окреслювати стратегію і тактику виховання, освіти, навчання і розвитку людини.

До *джерел* *педагогічної науки* відносять також такі:

1) педагогічну спадщину минулого;

2) народну педагогіку;

3) передовий педагогічний досвід;

4) інноваційні педагогічні дослідження.

У сучасній школі багато вчителів, які не задовольняються простим викладом навчального матеріалу, а шукають нові шляхи вдосконалення своєї діяльності. Такі педагоги постійно підвищують свою кваліфікацію, самовдосконалюються, намагаються працювати на рівні вимог часу. І результати роботи цих учителів досягають високого рівня.

Тому необхідно вивчати систему роботи таких педагогів, щоб їх досвід не був втраченим, щоб їх знахідки здобули довге життя на користь підростаючого покоління. Проте, не можна забувати і педагогічної спадщини минулого.

Належну увагу слід приділяти вивченню наукових праць видатних вчених-педагогів, звертатися до народної педагогіки, до народного мистецтва, до народної мудрості. За всю історію свого розвитку наш народ накопичував перлини народної мудрості, значна частина яких втрачена.

Треба відроджувати забуте, все те, що стиралося з пам'яті народної за роки тоталітаризму.

Необхідно розкривати перед дітьми велич і красу рідного краю, національної культури, народних традицій, рідної природи, землі, що народила народних велетнів – письменників, поетів, педагогів, композиторів, учених, які збагатили вітчизняну і світову науку й культуру. Адже нація, яка не пам'ятає і не цінує своїх коренів, не має права на життя і приречена на загибель.

Розвиваючись, кожна наука збагачує свою теорію, наповнює її новим змістом. Цей процес стосується і педагогіки. У наш час поняття "педагогіка" охоплює цілу ***систему педагогічних наук***. Структура сучасної педагогіки відображає зв'язки і відносини, що склалися у ході історичного розвитку різних галузей педагогічних знань, визначає місце кожної з педагогічних наук, її роль для педагогічної практики. Сучасна педагогічна наука являє собою коло самостійних наук, серед яких:

1. *Історія педагогіки,* яка вивчає розвиток педагогічної думки на різних етапах історичного розвитку людського суспільства.

2. *Загальна педагогіка* – базова наукова дисципліна, яка вивчає загальні закономірності навчання і виховання, розробляє загальні основи навчально-виховного процесу в освітніх закладах різного типу. Вона традиційно поділяється на чотири великі розділи: загальні основи, дидактику (теорію навчання), теорію і методику виховання, школознавство (систему управління школою і діяльність органів освіти).

Щодо поділу педагогічної науки за галузями, то їх нараховується вже близько двадцяти і кількість їх може зростати й надалі. Всі вони спираються на структуру і принципи загальної педагогіки і є її "дочірними", хоча і самостійними науками. Їх умовно можна поділити на *загальні і функціональні*.

До *загальнопедагогічних* наук відносять:

- вікову педагогіку (дошкільна педагогіка, педагогіка школи, педагогіка вищої школи тощо);
- корекційну педагогіку, яка розробляє питання виховання та розвитку сліпих (тифлопедагогіка) та глухих (сурдопедагогіка) дітей; розумово відсталих дітей (олігофренопедагогіка), дітей з неправильно сформованою мовою (логопедія);
- соціальну педагогіку, яка вивчає механізми формування особистості у соціумі. Сюди ж можна віднести і сімейну педагогіку;
- етнопедагогіку, що вивчає здобуті народом знання та вміння у галузі виховання та навчання, відображені у фольклорі, традиціях, обрядах.

До *функціональних педагогічних* наук відносять:

- професійну педагогіку;
- галузеві педагогіки (авіаційна, військова, медична, культуро-освітня тощо);
- педагогіку підвищення кваліфікації і перекваліфікації спеціалістів;
- часткові або предметні методики викладання, що допомагають учителю-предметнику у підготовці та проведенні уроків та інших видів навчально-виховної діяльності.

Окремо виділяємо *порівняльну педагогіку*, яка займається порівняльним аналізом педагогічних систем у різних країнах (порівняно з вітчизняною).

Сукупність галузей педагогіки складає єдину *систему педагогічних наук.*

Педагогіка тісно пов'язана з багатьма іншими науками. Ідеї суміжних наук про людину дозволяють педагогіці більш глибоко і всебічно досліджувати закономірності виховання та освіти. На це положення в свій час наголошував ще К.Д. Ушинський Він писав: "Якщо педагогіка хоче виховувати людину у всіх відношеннях, то перш за все вона повинна вивчити її також у всіх відношеннях". Тим самим він звертав увагу на необхідність глибокого вивчення педагогом усіх антропологічних наук, що досліджують людину.

Педагогіка має тісні зв'язки з такими наукам як філософія, історія, соціологія, психологія, етика, естетика, анатомія, фізіологія людини, гігієна, етнографія, математика, кібернетика та ін. Форми і типи зв'язків педагогіки з іншими науками різноманітні:

- творче використання наукових ідей інших наук;
- запозичення та застосування методів інших наук – математичного моделювання і проектування, анкетування і соціологічного опитування тощо.

Педагогіка як навчальний предмет вивчається у педагогічних інститутах, університетах, педагогічних коледжах, а також на курсах і семінарах, спрямованих на підвищення кваліфікації працівників народної освіти. До навчальних планів педагогічних навчальних закладів включено: загальний курс педагогіки, спеціальні методики, методику виховної роботи, практикум з позакласної роботи, школознавство, основи педагогічної майстерності, педагогічна психологія та ін.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

<table>
<tr><td>Педагогіка</td><td>→</td><td colspan="2">Наука про закономірності, принципи, форми і методи виховання, освіти і навчання людини впродовж всього життя</td></tr>
<tr><td>Предмет педагогічної науки</td><td>→</td><td colspan="2">Вивчення закономірностей, принципів, форм і методів виховання, освіти і навчання людини на всіх етапах її вікового розвитку</td></tr>
<tr><td>Основні поняття (категорії)</td><td>→</td><td>Виховання, освіта, навчання, розвиток, самовиховання, самоосвіта, саморозвиток, виховні відносини</td><td>Структура курсу:
1. Загальні основи педагогіки
2. Теорія навчання (дидактика)
3. Теорія виховання
4. Школознавство</td></tr>
<tr><td>Галузі педагогіки</td><td>→</td><td colspan="2">Історія педагогіки.
Загальнопедагогічні науки:
вікова педагогіка (дошкільна педагогіка, педагогіка школи, педагогіка вищої школи тощо); спеціальна педагогіка (тифлопедагогіка, сурдопедагогіка, олігофренопедагогіка, логопедія); соціальна педагогіка; сімейна педагогіка; етнопедагогіка.
Функціональні педагогічні науки:
професійна педагогіка; галузеві педагогіки (авіаційна, військова, медична, культуро-освітня тощо); педагогіка підвищення кваліфікації і перекваліфікації спеціалістів; часткові або предметні методики викладання.
Порівняльна педагогіка.</td></tr>
<tr><td>Основні завдання сучасної педагогіки</td><td>→</td><td colspan="2">1. Дослідження і розробка теоретичних основ процесів освіти, навчання та виховання.
2. Вивчення змісту освіти, навчання і виховання.
3. Розробка і впровадження у практику найбільш ефективних форм і методів, сучасних технологій виховання, освіти і навчання.
4. Реалізація завдань розумового, морального, трудового, естетичного і фізичного виховання.
5. Розробка проблем виховання і підготовки висококваліфікованих працівників.</td></tr>
</table>

1.1.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

На основі аналізу наведених понять "виховання", "навчання", "розвиток" необхідно:

1. Виділити основні категоріальні ознаки кожного з понять; стосовно поняття «виховання» розглянути його сутність у «широкому» та «вузькому» значенні.
2. Окреслити підходи різних авторів у визначенні кожного з цих понять.
3. Проаналізувати відмінності кожної групи понять.

А. Визначення поняття "виховання":

- Процес цілеспрямованого, систематичного формування особистості, зумовлений законами суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів [3, 53].
- Цілеспрямоване формування особистості, суть якого полягає у виробленні світогляду, моральних якостей, естетичних ідеалів, та сприяє її фізичному розвитку і підготовці до суспільно-корисної праці [8].
- Процес цілеспрямованого формування особистості в умовах спеціально організованої виховної системи, яка забезпечує взаємодію вихователів і вихованців. [17,16]
- Цілеспрямований і систематичний вплив на розвиток людини з метою підготовки її до виконання конкретних ролей у системі суспільних відносин [10,13].
- Систематичний і цілеспрямований вплив вихователя на вихованців з метою формування у них рис і якостей особистості, необхідних суспільству [14,9].
- Процес цілеспрямованого керівництва формуванням всебічно розвиненої людини у системі навчально-виховних закладів [15].
- Процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відношень, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки у суспільстві [11, 9].
- Спеціально організований педагогічний вплив на особистість, що розвивається, з метою формування соціальних властивостей і якостей, які визначаються суспільством [19, 79].
- Спеціально організована діяльність педагогів і вихованців спрямована на реалізацію цілей освіти в умовах педагогічного процесу. [12,86]
- Цілеспрямоване створення умов для різнобічного розвитку і саморозвитку людини, набуття нею соціальності [2, 22].

Б. Визначення поняття «освіта»:

- Процес і результат удосконалення здібностей і поведінки особистості, при якому вона досягає соціальної зрілості та індивідуального зростання [3, 241].
- Система знань, умінь і навичок, здобутих людиною у навчальних закладах у процесі навчання; загальний рівень знань, культури у суспільстві [1, 16].

- Процес і результат оволодіння учнями системою наукових знань та пізнавальних умінь і навичок, формування на цій основі світогляду, моральних та інших якостей особистості, розвитку її творчих сил і здібностей [11, 9].
- Такий аспект виховання, який полягає в оволодінні системою наукових та культурних цінностей, накопичених людством [12].
- Цілеспрямований процес навчання і виховання в інтересах особистості, суспільства, держави, що супроводжується констатацією досягнення громадянином визначених державою освітніх рівнів [7, 8].
- Єдиний процес фізичного і духовного формування особистості, процес соціалізації, що свідомо орієнтований на деякі ідеальні образи, на історично обумовлені, більш-менш чітко зафіксовані у суспільній свідомості соціальні еталони (спартанський воїн, добродійний християнин…, гармонійно розвинена особистість) [12].
- Творення Людини; зафіксоване досягнення рівня культури, загальних чи професійних знань, набутих у процесі навчання (початкова, середня, вища); діяльність, спрямована на відповідні досягнення; система навчальних, наукових і методичних органів та закладів, що її забезпечують (система освіти) [2].
- Процес і результат цілеспрямованого інформаційного окультурнення суб'єктів діяльності заради утвердження соціально-культурної форми життя. Отже, освіта є процесом і результатом цілеспрямованого формування культури людини [7, 16].

В. Визначення поняття "навчання":

- Цілісний двосторонній процес педагогічної діяльності вчителя (викладання) і пізнавально-навчальної діяльності учнів (учіння), спрямований на досягнення навчально-виховних завдань [4, 34].
- Процес двосторонньої діяльності педагога і учнів спрямований на передачу і засвоєння знань учнями [14, 9].
- Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь, навичок, здійснюється виховання та розвиток учнів [5, 202].
- Цілеспрямований процес взаємодії між учителем та учнями з метою їхнього розвитку, освіти та виховання [16, 76].
- Цілеспрямований процес передачі і засвоєння знань, умінь та навичок та способів пізнавальної діяльності людини [3, 223].
- Цілеспрямований процес взаємодії учителя і учнів, у ході якого здійснюється освіта людини [11,10].
- Двосторонній процес, який охоплює засвоєння навчального матеріалу, тобто діяльність учнів (учіння) і керівництво ними, тобто діяльність учителя (викладання) [9, 95].
- Цілеспрямований педагогічний процес організації і стимулювання активної навчальної і пізнавальної діяльності учнів по оволодінню

науковими знаннями, уміннями та навичками, розвитку творчих здібностей, світогляду та морально-естетичних поглядів і переконань [19, 79].

- Особлива спільна соціальна діяльність з прискореної передачі молодому поколінню і засвоєння ним шляхом організованої пізнавальної і практичної діяльності накопиченого соціального досвіду [6, 4].

Г. Визначення поняття "розвиток":

- Процес формування психічних якостей і властивостей особистості, що дозволяють пізнавати оточуючий світ [12, 72].
- Процес формування особистості як соціальної якості індивіда на основі його соціалізації і виховання [3, 289].
- Процес становлення особистості під впливом зовнішніх і внутрішніх, керованих і некерованих соціальних і природних чинників [11, 9].
- Процес кількісних і якісних змін, які відбуваються в організмі, психіці, інтелектуальній та духовній сферах людини під впливом зовнішніх (природне і соціальне середовище, виховання, колективна діяльність, спілкування) та внутрішніх (анатомо-фізіологічні передумови, особиста активність, що реалізується у діяльності), керованих (виховання і самовиховання) та некерованих (об'єктивний, стихійний вплив середовища) факторів [17, 13].
- Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності [9, 140].
- Ряд послідовно пов'язаних кількісних і якісних змін, що відбуваються з організмом людини від моменту її народження і до кінця життя, становлення людини як соціальної істоти.
- Взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються в анатомо-фізіологічному визріванні людини, в удосконаленні її нервової системи і психіки, а також її пізнавальній і творчій діяльності, у збагаченні її світогляду, моральності, суспільно-політичних поглядів, переконань [19, 62].

Визначаючи основні поняття педагогіки, можна помітити, що вони глибоко взаємопов'язані між собою. Тому, при їх аналізі необхідно виділити домінуючу, головну функцію кожного з них і саме на цій основі виокремити їх відмінності.

Список використаних джерел

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Підручник. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.
2. Вульфов Б.З., Иванов В.Д. Основы педагогики в лекциях, ситуациях, первоисточниках. – М., 1997. – С. 22.
3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.
4. Дидактика средней школы / под. ред Онищука В.А. – К., 1987. – С. 34.
5. Ильина Т.А. Педагогика. Курс лекций. – М., 1984. – С. 202.

6. Лозова В.І., Москаленко П.Г., Троцко Г.В. Педагогіка. Розділ "Дидактика". – К., 1993. – С. 3-9.
7. Луговий В.І. Педагогічна освіта в Україні: структура, функціонування, тенденції розвитку / за заг. ред. акад. О.Г. Морозова. – К.: МАУП, 1994.
8. Макаренко А.С. Вибрані педагогічні твори. – Т. 1. – М., 1977.
9. Общие основы педагогики //под ред. Ф.Ф. Королёва, В.Е. Гмурмана. – М., 1967. – 390 с.
10. Основы вузовской педагогики //под ред. Кузьминой Н.В. – Л. Вищ. шк., 1972. – С. 13.
11. Педагогика / под ред Ю.К. Бабанского. – М., 1988. - Гл.1. – С. 9.
12. Педагогика / под ред. В.А. Сластенина. – М.,1997. – С. 86.
13. Педагогіка / за ред М.Д. Ярмаченка. – К., 1986. - Розд. 1.
14. Педагогіка /за ред. Кондратюка А.П. – К., 1978. – С. 9.
15. Подласый В.И. Педагогика. Новый курс: Учебник: В 2-х кн. – М.: Изд. центр ВЛАДОС, 1999. – Кн. 1. "Общие основы". – 576 с.
16. Савченко О.Я. Дидактика початкової школи. – К., 1999. – 368 с.
17. Смирнов В.И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. – М., 1999.
18. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль, 2000. – 544 с.
19. Харламов И.Ф. Педагогика. – М., 1999. – С. 79.

Педагогічні задачі

Задача № 1

Аналіз навчальних посібників свідчить про те, що в багатьох з них по-різному тлумачиться сутність процесу навчання. Так, одні автори вважають, що «навчання визначає спільну діяльність учителя і учнів, коли перші передають знання, вміння і навички, … керують процесом їх засвоєння (викладання), а другі засвоюють ці знання, вміння та навички (учіння). Викладання і учіння – дві взаємопов'язані і взаємообумовлені сторони навчання".

Інші вважають, що навчання являє собою сукупність послідовних дій учителя і керованих ним учнів, спрямованих на свідоме і грунтовне засвоєння системи знань, умінь та навичок, унаслідок чого відбувається розвиток пізнавальних сил, оволодіння елементами культури розумової та фізичної праці, формування основ світогляду та поведінки учнів.

Треті стверджують, що навчання – це "активна пізнавальна діяльність, в якій учні під керівництвом учителя оволодівають знаннями, уміннями, навичками, розвивають свої пізнавальні сили і можливості, формують світогляд".

Співставте ці визначення. Яке з них найбільш повно відображає суттєві ознаки процесу навчання? Обґрунтуйте свою думку?

Задача № 2

У психолого-педагогічній літературі існують різні погляди на визначення процесу розвитку:

1) розвиток – це природні задатки людини, які у процесі життя людини виявляються і визначають можливості і якості її особистості;

2) розвиток – це якісні зміни властивостей і психічних процесів людини, що ведуть з одного боку до вдосконалення процесу відображення нею навколишньої дійсності, а з другого – до ускладнення й активізації її діяльності;

3) розвиток – це процес прогресивних послідовних змін, що характеризуються переходом від нижчих до вищих форм та рівнів усієї життєдіяльності людини.

Яке з наведених вище визначень Ви вважаєте найбільш науково обґрунтованим? Доведіть свою точку зору.

Задача № 3

Один з авторів, порушуючи питання про виховання естетичних смаків молоді, скаржиться на те, що добра половина молоді, що має музичну освіту, не любить класичну музику. Музична освіта, на його думку, не завжди прищеплює любов до музики. Музичною грамотою можна оволодіти, але водночас можна залишитися емоційно "глухим". Причину такого положення він вбачає в тому, що на практиці відбулося змішування двох понять: освіта і виховання.

Як Ви вважаєте, чи правий автор, розрізняючи поняття освіти і виховання? У чому специфіка кожного з них?

Задача № 4

У 9-му класі на уроці хімії відбувається опитування з теми "Фосфор та його властивості". Учителем запропоноване завдання: розкрити властивості цього хімічного елементу.

- Фосфор – слово грецьке, – почав свою відповідь учень. – У перекладі воно означає "той, що несе світло". Властивість фосфору світитися у темряві вважалася людьми минулого великим дивом і довгий час залишалося непізнанною таємницею. Фосфор отримав назву "холодний вогонь", продавався іноді дорожче, ніж золото. Дехто вважав, що у фосфорі втілений якийсь "надприродний дух", "позаземний феномен". Не знаючи наукових законів, алхіміки намагалися …

- Відповідь не по суті запитання. Я про це не питав, – незадоволеним голосом обірвав учня вчитель. – Більш конкретно!

Учень почав говорити тихіше, переказуючи зміст підручника. Увага у класі теж стала меншою, ніж на початку відповіді товариша. У відповіді учня не відчувалося захопленості, емоційної піднесеності.

У чому помилка вчителя? Чи правильно розуміє він сутність категорії "навчання", приймаючи рішення в такій ситуації, якщо:

а) учень має середній рівень успішності і відповідає так перший раз.

б) учень має високий рівень успішності.

1.1.3. БЛОК КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. У чому різниця між об'єктом і предметом педагогіки? Як вона відображається у визначеннях основних педагогічних категорій?
2. Чому виховання розглядають як соціально-історичне явище?
3. У чому сутність педагогіки як науки і мистецтва? Як ви розумієте слова К.Д. Ушинського: "Педагогіка – не наука, а мистецтво, – найширше, складне, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв"?
4. Яке значення мають зв'язки педагогіки з іншими науками про людину для розробки теорії виховання і в чому полягають ці зв'язки?
5. Проаналізуйте сутність педагогічних категорій "виховання", "навчання", "розвиток".

Тестові завдання для перевірки знань студентів

А. Вам пропонується ряд визначень педагогічних понять і варіанти відповідей, одна з яких правильна. Виберіть правильну, на Вашу думку, відповідь і вкажіть її номер.

1. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого відбувається засвоєння знань, умінь і навичок:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

2. *Ряд внутрішньо пов'язаних, послідовних і прогресивних змін, що характеризують рух людини від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності:*

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

3. Процес цілеспрямованого формування особистості:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

4. *Процес і результат засвоєння людиною знань, умінь і навичок та пов'язаних з ними практичних і пізнавальних способів діяльності:*

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

5. Цілеспрямований процес взаємодії вчителя і учнів, у ході якого здійснюється освіта людини:

а) виховання; б) освіта; в) розвиток; г) навчання.

Б. **Які з перерахованих далі ознак мають відношення до запропонованих понять (можна вказати декілька, якщо вважаєте за потрібне) ?**

1. "ВИХОВАННЯ"

а) кількісні та якісні зміни; б) процес; в) формування особистості; г) засвоєння знань, умінь і навичок; д) вплив.

2."НАВЧАННЯ"

а) засвоєння знань, умінь і навичок; б) формування особистості; в) вплив; г) взаємовплив; д) кількісні та якісні зміни.

3. "РОЗВИТОК"

а) процес; б) формування особистості; в) вплив; г) кількісні та якісні зміни; д) засвоєння знань, умінь і навичок.

4. "ОСВІТА"

а) формування особистості; б) процес; в) взаємовплив; г) засвоєння знань, умінь і навичок; д)кількісні та якісні зміни.

В. **Вставити пропущені слова у наведені визначення категорій.**

1. Навчання – це **…** двосторонній процес **…** учителя і учнів, в ході якого відбувається**…** .
2. Розвиток – це **…** послідовних **…** що відбуваються з **…** людини від моменту **…** і до **…** і характеризують **…** її від нижчих до вищих рівнів її життєдіяльності.
3. Освіта – це **…** і **…** засвоєння людиною **…**, формування на цій основі **…**, розвиток творчих сил і здібностей.
4. Виховання – це **…** процес **…** на особистість з метою **…** .

1.1.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

Самооцінка розвитку вмінь студентів здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання, де

5 – означає володіння певними вміннями на високому рівні,

4 – на достатньому,

3 – на середньому,

2 – на низькому,

1 –уміння не сформоване.

Студент має змогу порівняти рівень розвитку своїх умінь з моделлю-еталоном. Це дасть змогу краще усвідомити свої недоліки, прогалини, невикористані резерви з метою подальшого вдосконалення своєї професійно-педагогічної підготовки.

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну літературу з метою осмислення різних теретико-методологічних підходів до педагогічного процесу.
2. Орієнтуватися серед різноманітних концептуальних підходів у педагогічних дисциплінах.
3. Ознайомитися з основними педагогічними законами, закономірностями, що дає можливість краще усвідомити об'єктивні зв'язки між педагогічними явищами та процесами.
4. Аналізувати педагогічні категорії різного рівня узагальнення.
5. Здійснюввати аналіз міжпредметних зв'язків педагогіки із суміжними людинознавчими науками.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Визначати загальні підходи до педагогічного процесу в конкретних педагогічних ситуаціях, спираючись на загальні теоретико-методологічні підходи в педагогіці.
2. Виділяти основні завдання педагогічної науки.
3. Усвідомлювати перспективні тенденції розвитку сучасної педагогічної науки, що ґрунтуються на кращих світових, національних педагогічних здобутках минулого та сучасності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Конструювати педагогічні поняття на основі аналізу педагогічної літератури.
2. Виокремлювати основні категоріальні ознаки педагогічних понять.
3. Здійснювати альтернативний вибір найбільш відомих педагогічних систем.
4. Виділяти провідні поняття і закономірності впродовж вивчення педагогічної літератури.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Формувати власне ставлення до різних педагогічних концепцій і теорій.
2. Уміти використовувати основні категорії та поняття педагогічної науки для формування доцільних стосунків з учнями.
3. Уміти переконливо і толерантно доводити до свідомості учнів основні положення і поняття педагогічної науки.
4. Викладати свої думки чітко, логічно, переконливо, емоційно.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Виявляти утруднення в процесі засвоєння знань з фахового предмету.
2. Навчати своїх однокурсників способам розумової діяльності.
3. Виділяти в навчальному матеріалі суттєве, головне.
4. Стимулювати розвиток активності, ініціативи в навчально-виховному процесі.
5. Спільно з однокурсниками застосовувати різні форми та методи у навчальній і виховній роботі, спираючись на знання основних категорій та закономірностей педагогіки.
6. Допомагати у засвоєнні знань з фахових предметів.

1.1.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО – ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Вивчення представленого розділу спрямоване на розвиток наступних якостей майбутнього вчителя: цілеспрямованості, інтересу до педагогічної теорії і практики, мотивації на педагогічну професію, потреби вчити і виховувати, педагогічного мислення (зокрема критичності, винахідливості, уважності, спостережливості, дисциплінованості, товариськості), аналітичних, прогностичних, організаторських здібностей, здатності всебічно і об'єктивно аналізувати педагогічні явища і процеси, знаходити оптимальні варіанти розв'язання педагогічних задачних ситуацій.

1.2. МЕТОДИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Мета: ознайомити студентів з методами педагогічного дослідження, сформувати в них уміння користуватися цими методами у своїй практичній діяльності.

Обладнання: опорна схема основних методів педагогічних досліджень, підручники з педагогіки, словники, тестові завдання.

Ключові поняття: методи науково-педагогічного дослідження; методологія педагогічного дослідження; рівні педагогічних досліджень: емпіричний, теоретичний, методологічний; принципи відбору методів дослідження; структура методів педагогічного дослідження.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Характеристика науково-педагогічного дослідження.
2. Поняття про методи дослідження та їх вибір.
3. Методи емпіричних досліджень:

а) вивчення педагогічної літератури, документів та результатів діяльності;
б) спостереження;
в) опитування (інтерв'ювання, анкетування, бесіда);
г) оцінювання (рейтинг, консиліум);
д) вивчення й узагальнення педагогічного досвіду;
е) діагностика (тестування, шкалування);
ж) педагогічний експеримент (природний, моделюючий, лабораторний).

4. Методи теоретичних досліджень:

а) теоретичний аналіз та синтез;
б) абстрагування, конкретизація, ідеалізація;
в) моделювання.

ІІ. Практична частина

1. Інформаційне повідомлення про різні види методів педагогічного дослідження.
2. Розв'язування педагогічних задач з теми.
3. Перевірка завдань для самостійної роботи з приводу розробки анкет.
4. Виконання тестових завдань.

ІІІ. Підведення підсумків заняття

Рекомендована література:

1. Волкова, Н. П. Педагогіка : посібник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 575 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

4. Дубасенюк О.А. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження: навч.-методичний посібник. – Житомир: Полісся, 2017. – 256 с.

5. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. (для студентів вищ. навч. закладів) [2-е вид.]. – К: «Освіта України», «КНТ», 2008 – 528 с.

6. Курлянд З. Н. Педагогіка : навч. посіб. /З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, Т. Ю. Осипова та інші. – [2-е вид., перероб., доп.] – Харків : Бурун Книга, 2009. – 304 с.

7. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – [3-є вид., доп.] – К., 2001. – 608 с.

8. Лузан П.Г. Основи науково-педагогічних досліджень: навч. посіб. / П. Г. Лузан. – К: Центр учбової літератури, 2010 – 219 с.

9. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посіб. / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005 – 667 с.

10. Наукові підходи до педагогічних досліджень: кол. монографія – Харків: Вид-во Віровець АП «Апостроф», 2012. – 348 с.

11. Новиков А.М. Методология научного исследования / А.М. Новиков. – М: Амброком, 2009. – 280 с.

12. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

13. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

14. Пєхота О. М. Основи педагогічних досліджень: від студента до наукової школи : навч.-метод. посіб. / О. М. Пєхота, І. П. Єрмакова. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 339 с.

15. Сисоєва С. О. Методологія науково-педагогічних досліджень : підруч. для магістрів спец. "Педагогіка вищої школи" / С. О. Сисоєва, Т. Є. Кристопчук ; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. – Рівне : Волинські обереги, 2013. – 359 с.

16. Філіпенко А.С. Основи наукових досліджень. Конспект лекцій: навч. посіб. / А. С. Філіпенко. – К.: Академвидав, 2005. – 208 с.

17. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності : навч. посібн. / [Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін.] ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. – [2-ге вид., допов.]. – Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.

1.2.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Будь-яка наука не може плідно розвиватися, особливо в умовах сучасної науково-технічної революції, без належної уваги до проблем методології наукового пізнання, методів наукового дослідження. Без глибокого розуміння стану педагогічної теорії і практики неможливо здійснювати

прогнозування розвитку освітньої політики і науки про виховання людини. Ці знання набуваються під час спеціально організованих науково-педагогічних досліджень. ***Науково-педагогічне дослідження*** – особлива форма процесу пізнання педагогічної дійсності, систематичне цілеспрямоване вивчення її явищ і процесів, в якому використовуються засоби і методи науки і яке завершується формулюванням знання про досліджуваний об'єкт. Головною метою педагогічного дослідження є відкриття об'єктивних закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості, свідоме і цілеспрямоване застосування вже відомих законів у практиці навчально - виховної роботи.

Наукове дослідження поділяється на ***види*:**

а) *фундаментальні дослідження,* які мають на меті розкриття сутності педагогічних закономірностей та спрямовані на поглиблення наукового знання, розвиток методології науки, відкриття її нових галузей і які не переслідують безпосередньо практичних цілей;

б) *прикладні дослідження,* які розв'язують окремі теоретичні і практичні завдання, що пов'язані з формуванням змісту виховання і освіти, розробкою педагогічних технологій; поєднують науку з практикою, фундаментальні дослідження і розробки;

в) *розробки*, які мають на меті створення програм, підручників, посібників, інструктивно-методичних рекомендацій з питань організації процесів виховання і навчання, управління виховними системами.

Логіка побудови науково-педагогічного дослідження складається з кількох етапів, а саме:

І етап включає загальне ознайомлення з проблемою дослідження, обґрунтування її актуальності, рівня розробленості; визначення об'єкта, предмета та теми дослідження; формулювання загальної та проміжної мети дослідження, співвіднесення з метою завдань.

ІІ етап складається з вибору методології – вихідної концепції, опорних теоретичних положень, єдиного задуму та дослідницького підходу, що визначають процес і передбачувані результати дослідження.

ІІІ етап передбачає побудову гіпотези дослідження – теоретичної конструкції, справедливість якої слід довести.

ІV етап охоплює вибір методів дослідження; проведення констатувального експерименту з метою вивчення вихідного стану предмету дослідження.

V етап складається з організації і проведення формувального етапу експерименту.

VI етап вміщує аналіз, інтерпретацію та оформлення результатів дослідження.

VII етап передбачає розробку практичних рекомендацій.

Отже, весь процес наукового дослідження можна орієнтовно відобразити у вигляді такої логічної схеми:

1. Обґрунтування актуальності обраної теми.
2. Постановка мети і конкретних завдань дослідження.
3. Визначення об'єкта і предмета дослідження.

4. Вибір методів (методики) проведення дослідження.
5. Опис процесу дослідження.
6. Обробка й аналіз результатів дослідження.
7. Формулювання висновків і оцінка одержаних результатів.

Під організацією дослідження розуміють взаємозв'язок складових елементів дослідницької роботи.

Складовими елементами дослідження є такі:

об'єкт педагогічного дослідження **–** цілісна сукупність елементів педагогічної реальності чи знань про неї, що є частиною педагогічного процесу, і яка підлягає дослідженню. Об'єктом педагогічного дослідження можуть бути педагогічні системи, явища, процеси, факти, з яких складаються педагогічні процеси (виховання, освіта, розвиток, формування особистості, колективу);

предмет педагогічного дослідження – сукупність елементів, зв'язків, відносин у конкретній галузі педагогічного об'єкту, у якій виокремлюється проблема, що потребує розв'язання (те, що вивчається – формування якостей, характеристика процесу, явища, виявлення сутності, умов, тенденцій, зовнішніх і внутрішніх передумов виховання дітей у певній сфері). Тобто, предмет – це те, що міститься в межах об'єкту. Об'єкт і предмет дослідження співвідносяться між собою як загальне і часткове. В об'єкті виділяється та його частина, яка є предметом дослідження. Саме на нього і спрямована основна увага дослідника;

мета дослідження (задум дослідження, науковий результат, який має бути отриманий під час дослідження) – цілеспрямовує на вивчення предмета дослідження;

завдання дослідження – це програма дослідницьких процесів, які відображають логіку наукового пошуку, конкретизують цілі з урахуванням предмета дослідження, наукові проблеми, що досліджуються;

наукова гіпотеза – науково обґрунтоване припущення, яке потребує подальшої теоретичної та експериментальної перевірки (передбачення того, як буде розвиватися досліджуваний процес чи явище);

методика дослідження (перелік методів, прийомів, засобів за допомогою яких мають бути розв'язані завданні дослідження, перевірена наукова гіпотеза, отримані достовірні наукові факти);

отримання та аналіз наукових фактів за допомогою розроблених методів дослідження, виділення головного у результаті дослідження, формулювання висновків;

втілення у практику результатів дослідження.

Залежно від теми та характеру дослідження обираються різні способи наукового пошук: спосіб спроб і помилок; "мозковий штурм"; спосіб конкретних запитань; наукове керівництво; самостимулювання творчого мислення.

Науково-педагогічне дослідження має кілька ***рівнів***, а саме:

1. *Емпіричний рівень* дослідження, який спрямований безпосередньо на об'єкт вивчення (явище, процес) і спирається на результати спостереження й

експерименту. На емпіричному рівні фіксуються нові факти науки і на основі їх узагальнення формулюються емпіричні закономірності.

2. *Теоретичний рівень* пов'язаний з удосконаленням і розвитком понятєвого апарату педагогіки та спрямований на всебічне пізнання об'єкту дослідження. На теоретичному рівні висуваються і формулюються провідні, загальні закономірності, які дозволяють пояснити попередньо відкриті факти, а також передбачати наступні події і факти.

3. *Методологічний рівень* передбачає формулювання загальних принципів і методів дослідження педагогічних явищ, побудову теорії на основі аналізу й узагальнення результатів попередніх досліджень.

Таблиця 1.2

Структура методів науково-педагогічного дослідження

МЕТОДИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ		
Загальнонаукові	**Конкретно наукові**	
	Теоретичні	**Емпіричні**
Загальнотеоретичні: абстракція, конкретизація, аналіз, синтез, порівняння, протипоставляння, індукція, дедукція тощо. ***Соціологічні*:** анкетування, інтерв'ю, експертне опитування, рейтинг тощо. ***Соціально-психологічні:*** соціометрія, тестування, тренінг тощо. ***Математичні*:** ранжування, шкалування, індексування, кореляція, статистичні методи тощо.	Аналіз літератури, архівних джерел, документації, продуктів діяльності учнів; аналіз понятєво-термінологічної системи; аналогії; побудова гіпотез; побудова уявного експерименту; прогнозування; моделювання тощо.	Спостереження; бесіди; педагогічний консиліум; вивчення й узагальнення масового та індивідуального педагогічного досвіду; педагогічний експеримент; науково-педагогічна експедиція тощо.

Предмет і завдання дослідження визначають вибір методів наукового пошуку. ***Методи науково-педагогічних досліджень*** – це шляхи вивчення і засвоєння складних психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивних закономірностей процесів виховання і навчання; прийоми, процедури та операції емпіричного і теоретичного пізнання й вивчення явищ педагогічної дійсності; сукупність прийомів чи операцій практичного або теоретичного освоєння дійсності, підпорядкованих вирішенню конкретної задачі. Методи досліджень у педагогіці поділяються на *загальнонаукові та конкретно-наукові* (теоретичні та емпіричні). *Загальнонаукові*: загальнотеоретичні методи (абстрагування і конкретизація, аналіз і синтез, порівняння, структурування, індукція і дедукція тощо), соціологічні (анкетування, інтерв'ю, експертні опитування, рейтинг тощо), соціально-психологічні (соціометрія, тестування, тренінг тощо), математичні (ранжування, шкалування, індексування, кореляція тощо).

Емпіричне дослідження спрямоване безпосередньо на об'єкт, що вивчається (явище, процес) і спирається на результати спостереження та експерименту. До методів емпіричного рівня дослідження належать: спостереження, анкетування, співбесіда, вивчення продуктів діяльності учнів, вивчення й узагальнення педагогічного досвіду, дослідна перевірка, педагогічний експеримент. Ці методи використовуються при накопиченні фактичного матеріалу у процесі дослідження. Вони слугують для фіксування явищ, описування їх, виявлення зв'язків між ними.

Теоретичне дослідження пов'язане з удосконаленням і розвитком понятєвого апарату педагогіки і спрямоване на всебічне пізнання об'єктивної реальності. До методів теоретичного дослідження відносять: аналіз і синтез, індукція і дедукція, а також логічні методи – метод аналогії, відмінності, метод побіжних змін. Ці методи спрямовані на створення теоретичних узагальнень, встановлення і формулювання закономірностей досліджуваних явищ.

Теоретичні й емпіричні методи педагогічних досліджень взаємопов'язані. Теоретичні методи досліджень потребують глибокого аналізу фактів, абстрагування від усього другорядного, розгляд явища ніби "у чистому вигляді", розкриття в ньому суттєвих закономірностей, пояснення зовнішніх чинників через внутрішні.

Емпіричні методи досліджують предмет на рівні явища, теоретичні – на рівні його сутності. Яким би великим не було значення педагогічних фактів, що одержані на емпіричному рівні, без їх теоретичного обгрунтування не може бути істинно наукового знання.

Останнім часом набувають поширення математичні методи дослідження і, зокрема, методи статистичної обробки експериментального матеріалу, серед яких контент-аналіз, факторний аналіз, методи ранжування і шкалування, метод графопобудови та інші.

Відбір методів дослідження відбувається залежно від методології педагогічних досліджень. ***Методологія педагогічних досліджень*** – розділ педагогічної науки, який вміщує основні принципи, форми та методи наукового пізнання і шляхи перетворення педагогічної дійсності. Визначає загальні підходи до пізнання закономірностей навчання, виховання і розвитку особистості. Об'єктом методології педагогіки є пізнання сутності навчально-виховного процесу й розвитку особистості, а її предметом – закономірності процесу формування особистості.

Основні підходи до організації педагогічних досліджень відображаються у ряді принципів: цілісного вивчення педагогічного явища чи процесу; комплексного використання методів дослідження; об'єктивності; єдності навчання і виховання дитини; одночасного спостереження за особистістю та колективом; вивчення явищ у динаміці, поєднання науковості, сміливості, поміркованості; глибинного розгляду досліджуваної проблеми. Науковці виділяють такі провідні наукові підходи до організації наукового дослідження:

Діяльнісній підхід – вимагає вивчати педагогічні процеси за логікою цілісного вивчення всіх основних компонентів діяльності (її цілей, мотивів, дій, операцій, засобів регулювання, контролю та аналізу результатів). Такий підхід надає дослідженню закінченого характеру: від мети діяльності до її кінцевого результату.

Особистісно орієнтований підхід – ґрунтується на теорії про роль особистості у суспільстві, про співвідношення колективу й особистості, про роль колективу в її розвитку, про всебічний і гармонійний розвиток особистості;

Системно-структурний підхід – потребує цілісного розгляду явища у взаємозв'язку усіх його складових, ураховування можливих форм і методів розв'язання педагогічних проблем та, порівнюючи можливості кожного з них, обирати оптимальні варіанти.

У педагогічних дослідженнях поширені такі наукові методи.

Методи опитування у педагогічному дослідженні займають важливе місце. До них належать: бесіди, інтерв'ю, анкетування, а також тести, шкали оцінювання тощо.

Бесіда та інтерв'ю – це методи безпосереднього спілкування дослідника з учнями (вихованцями), що передбачає усне їх опитування за допомогою запитань, які цікавлять дослідника. Сьогодні вони дуже поширені завдяки своїй оперативності, практичності, ефективності, можливості широкого охоплення великої кількості об'єктів дослідження, одержання вагомого емпіричного матеріалу, який при обробці дає змогу виявляти суттєві тенденції досліджуваних явищ, тобто надавати об'єктам, що розглядаються, не тільки кількісні, але й якісні характеристики. У цьому плані методи опитування дають важливий об'єктивний матеріал, що характеризує кількісно-якісні особливості педагогічних явищ у їх розвитку.

Особливістю методу бесіди є виваженість запитань, які мають бути підготовлені таким чином, щоб учень не відчував себе "піддослідним". При цьому важливе значення відіграє атмосфера взаєморозуміння, довіри, урахування індивідуальних особливостей та фізичного стану співрозмовника.

У психолого-педагогічних і соціологічних дослідженнях поширюється метод *анкетування* – вивчення досліджуваних явищ і процесів за допомогою анкет або опитувальних листів, які містять письмові запитання. Цей метод незамінний, коли предметом вивчення стає суспільна думка, естетичні, моральні та інші оцінки, ставлення людей один до одного, до подій, до конкретного виду діяльності тощо. Крім того, він дає змогу охопити дослідженням значну кількість респондентів. При анкетуванні, як і при бесіді, ставлять запитання до респондента і одержують на них відповіді. Але при анкетуванні існує жорстка логічна конструкція, яка залишається незмінною протягом усього анкетування. Запитання мають бути спеціально підібрані, визначені також і можливі стандартні варіанти відповідей. Для анкети особистий контакт не є обов'язковим. Її можна навіть надіслати поштою. Проведення анкети, якщо вона вже складена, не потребує

кваліфікованого організатора. Студенти, учні, учителі, лікарі можуть стати активними організаторами анкетного опитування. Найголовнішою перевагою анкетування перед бесідою є зручність застосування методів математичної статистики. Тому анкетування досить поширене у психолого-педагогічних дослідженнях.

Існують різні ***типи анкет***, а саме:

І) *відкриті,* які вимагають самостійного конструювання відповіді

(для прикладу,

"Назвіть Вашого улюбленого українського письменника (поета, драматурга) або твір, який справив на Вас особливе враження" _____ ;

закриті, в яких учні (студенти) обирають одну із запропонованих відповідей

(для прикладу,

"Професію майбутнього вчителя я обрав (ла)"

а) усвідомлено

б) випадково;

ІІ) іменні, які вимагають вказати прізвище досліджуваного;

анонімні, що не потребують біографічних даних;

ІІІ) повні;

скорочені та інші

Інтерв'ю й анкета, як правило, використовуються після підготовчого етапу дослідження, тобто після формулювання проблеми, робочої гіпотези та створення плану дослідження. Інтерв'ю, як правило, передує анкета. Анкету ж, у свою чергу, попередньо перевіряють методом інтерв'ю. Анкета (опосередкована взаємодія) й інтерв'ю (безпосередня взаємодія) нерідко використовуються після проведення педагогічного експерименту для отримання додаткових відомостей про його результати.

Таким чином, під методами опитування розуміють методи одержання інформації про стан суспільної думки, стан свідомості та поведінки людей; методи отримання первинної інформації, що засновані на усному або письмовому зверненні до респондентів із запитаннями, зміст яких ставить проблему дослідження на емпіричному рівні. В основі методів опитування лежить сукупність питань, що пропонуються респонденту, відповіді якого дають досліднику необхідну інформацію. Опитування є одним з найскладніших різновидів соціально-психологічного спілкування, яке будується на основі логічно побудованої сукупності питань.

Отримані матеріали методів опитування необхідно обробляти. Первинна обробка даних – це складання матриці, куди заносять результати опитування, які після цього аналізуються та узагальнюються. Можливі різні варіанти обробки. Висновки можна подавати у вигляді натуральних чисел, у порівняльних величинах, відносних частотах, відсотках та ін. Наприклад, відповіді на запитання "Чи задоволені Ви професією вчителя?" можуть вміщувати різні оцінні характеристики, такі як: "Абсолютно задоволений", "Задоволений не повною мірою", "Не завжди задоволений", "Найчастіше не задоволений", "Зовсім не задоволений". Послідовність цих оцінок являє

собою деяку спадну шкалу. У результаті з'являється можливість провести кількісну обробку відповідей, надавши кожній з них певну кількісну характеристику. Достатньо, наприклад, приписати категорії оцінок відповідно числам 5, 4, 3, 2, 1. Тоді ступінь задоволеності респондентів своєю роботою може бути визначена знаходженням середньої арифметичної оцінки чи медіани (моди).

Результати опитування доцільно подавати у вигляді таблиці (див. табл. 1.3).

Метод рейтингу. Цінним способом вивчення педагогічної дійсності є метод рейтингу, тобто метод оцінювання тих чи інших сторін діяльності компетентними суддями (експертами). При відборі експертів до них ставляться такі вимоги: компетентність, креативність (можливість розв'язувати творчі завдання), позитивне ставлення до експертизи, відсутність схильності до конформізму (надмірне слідування авторитету у науці), наукова об'єктивність, аналітичність і глибина мислення, самокритичність.

Аналізуючи отриману інформацію, можна застосовувати і метод рангових оцінок, коли виявлені фактори розміщуються у порядку зростання чи спадання ступеня їх виявлення.

Таблиця 1.3

Визначення ступеня задоволеності обраною професією

Досліджуване явище	*ЯКІСНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ*										Загальна кількість респондентів
	Повністю задоволений "5"		Не повною мірою задоволений "4"		Не завжди задоволений "3"		Частіше не задоволений "2"		Зовсім не задоволений "1"		
	Абсол. знач.	% від заг.	Абсол. знач	% від заг.	Абсол. знач	% від заг.	Абсол. знач	% від заг.	Абсол. знач	% від заг.	
"Чи задоволені Ви обраною професією?"	24	12	86	43	42	21	26	13	22	11	200

Середній ступінь задоволеності студентів обраною сферою професійної діяльності обчислюють так:

$$\frac{5x24 + 4x86 + 3x42 + 2x26 + 1x22}{200} = 3{,}32$$

Метод узагальнення незалежних характеристик. Сутність цього методу зводиться до обробки дослідником інформації про учня, що надійшла з різних джерел: від учителя, батьків, однокласників та інших людей, які

достатньо добре знають дитину.

Різновидом цього методу є метод "педагогічного консиліуму", який передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів за конкретною оптимальною за своїм обсягом програмою і за єдиними ознаками, колективне оцінювання тих чи інших якостей особистості, виявлення причин тих чи інших можливих відхилень у сформованості певних властивостей особистості, колективну розробку засобів подолання виявлених недоліків.

Педагогічний експеримент (від лат. experimentum – спроба, дослід) такий метод вивчення педагогічної дійсності, за допомогою якого дослідник активно і цілеспрямовано впливає на неї завдяки створенню штучних умов або використанню природних умов, необхідних для виявлення відповідної властивості. Експеримент проводять у таких випадках: а) при спробі виявлення раніше невідомих властивостей об'єкта; б) при перевірці правильності теоретичних конструкцій; в) при демонструванні явища. Експеримент має певні переваги порівняно з методом спостереження, а саме: дозволяє вивчати явище "у чистому вигляді", абстрагувавшись від побічних факторів, які дещо відволікають увагу від основного процесу; створює можливість дослідити властивості об'єктів; дає змогу проводити досліди стільки разів, скільки це необхідно.

Залежно від мети дослідження розрізняють кілька видів педагогічного експерименту:

констатувальний або діагностичний експеримент – проводиться звичайно на початку дослідження і має на меті вивчення наявного стану проблеми;

формувальний або перетворювальний експеримент – полягає у впровадженні у педагогічний процес попередньо розроблених методів та засобів, аналізі одержаних результатів, формулюванні висновків.

Залежно від умов, за яких відбувається дослідження, вирізняють *природний і лабораторний експеримент*. Сутність природного експерименту полягає в тому, що дослідник, вивчаючи й аналізуючи ті чи інші педагогічні явища, конструює педагогічні ситуації таким чином, що вони не порушують звичного перебігу діяльності учнів та вчителів. Лабораторний же експеримент здійснюється у штучних умовах, де експериментатор має можливість доцільно добирати параметри, створюючи такі умови, які б забезпечували наукову чистоту експерименту і оптимальне просування дослідника до істини.

Моделювання – це досить новий і перспективний метод наукового пошуку, який ґрунтується на побудові і дослідженні моделей, як засобу вивчення явищ і процесів. Наукова модель – це уявно чи матеріально реалізована система, яка адекватно відображує предмет дослідження і здатна замінити його такою мірою, що вивчення моделі дозволяє одержати нову інформацію про сам предмет. Моделі поділяють на два види: матеріальні та ідеальні. *Матеріальні моделі* втілюються у певному матеріалі – дереві, металі, склі та ін. *Ідеальні моделі* фіксуються у таких наочних елементах як креслення, рисунок, схема, програма та ін. Метод моделювання має наступну структуру:

а) постановка завдання; б) створення або вибір моделі; в) дослідження моделі; г) перенесення знань з моделі на оригінал. Цей метод ґрунтується на синтетичному підході, тобто дозволяє виділяти цілісні системи і досліджувати їх функціонування. Головна його перевага – цілісність інформації.

1.2.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Педагогічні задачі

Задача №1

Для вивчення уявлень учнів про надійного товариша класний керівник запропонував їм такі запитання:

І. Кого можна назвати справжнім товаришем? Чому?

2. Пригадай випадок зі свого життя чи вчинок літературного героя, який свідчив би про справжнє товаришування.

Зібрані відповіді підсумовувалися класним керівником для одержання результату.

Яким методом користувався класний керівник при вивченні уявлень учнів? У чому недоліки цієї методики? Чи можна таким шляхом отримати об'єктивну інформацію?

Задача №2

Учитель української мови на запитання батьків, звідки він так добре обізнаний про взаємостосунки та інтереси в їхніх сім'ях, дивувався, чому батьки не здогадуються про джерела його інформації. "Ось переді мною зошити зі звичайними – "програмними – творами. У вправі № 373 п'ятикласникам пропонується написати твір за малюнком підручника "Як я допомагав мамі". На одному малюнку хлопчик дістає зі стінної шафи банку з варенням. За ним спостерігає смішний худий кіт. На іншому: хлопчик, схопившись за голову, дивиться на рештки банки і розлите варення. Кіт із жахом біжить геть.

Твір Сашка лежить зверху. "Якщо б у нас вдома трапилася така історія з варенням, – пише він, – я б сказав, що банку розбила кицька. Коли так говориш – нічого не буває. Просто мама відлупцювала б кішку…"

А ось філософія Валерика: "Коли я виймав з шафи банку, нетерпляча Мурка плигнула і схопила мене кігтями за штанці. Від несподіванки я випустив банку... Я не став казати мамі про кішку, бо вона б її вигнала. А куди б Мурка поділася?..

Проаналізуйте уривки з письмових робіт учнів. Яку інформацію вони дають про дітей? Чи треба знати про ці роботи класному керівникові, якщо він не мовник? Як можна використати шкільні твори в роботі з батьками? Якими методами має користуватися класний керівник для уточнення інформації, що викладена в учнівських роботах, щоб мати повне уявлення про процес формування особистості школяра?

Задача №3

Оцініть відповіді педагогів на запитання "Що заважає Вам реалізувати у практичну діяльність результати наукових досягнень у сфері педагогіки?"

• Не володіємо достатньою інформацією про сучасні науково-педагогічні дослідження.

• Немає рекомендацій про те, як їх упроваджувати.

• Від нас найчастіше вимагають реалізувати не наукові досягнення, а заклики й досвід відомих учителів.

• Від нас вимагають ефективності й якості, але ніхто серйозно не навчає, як цього досягнути.

• Наукою, а тим більше запровадженням її досягнень у практику, заважає займатися стиль роботи закладу.

• Ученим-педагогам треба працювати у контакті з учителями та керівниками шкіл.

• Школа повинна одержувати методичні рекомендації щодо запровадження результатів наукових доосягнень у шкільну практику.

Як Ви розумієте впровадження результатів наукових досліджень у практику? Які існують шляхи вирішення проблеми впровадження наукових досліджень у практичну діяльність школи?

Завдання для самостійної роботи студентів

1. Розробіть анкету для студентів за однією з перерахованих далі тем:

- "Професійне самовиховання майбутнього вчителя";
- "Роль шкільної практики у професійній підготовці студента педагогічного навчального закладу";
- "Вибір професії (для старшокласників)".

2. Підготуйте програму бесіди із старшокласниками за темою "Вільний час учня" і проведіть її з учнями під час педагогічної практики у школі.

3. Визначте групу методів вивчення будь-якої риси особистості, обґрунтуйте доцільність і можливу ефективність їх застосування.

4. Розробіть анкету для вивчення причин "відокремлення" деяких дітей від колективу класу.

1.2.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Назвіть і охарактеризуйте об'єкт і предмет педагогічних досліджень.
2. Що є головною метою педагогічного дослідження?
3. У чому проявляється методологічний підхід до дослідження проблем виховання, навчання і розвитку?
4. Назвіть особливості емпіричного, теоретичного та методологічного рівнів дослідження.
5. Розкрийте можливості методів опитування у педагогічних дослідженнях і покажіть їх переваги й недоліки.
6. Охарактеризуйте методи анкетування, бесіди та інтерв'ю, що застосовуються у педагогічному дослідженні.
7. Обгрунтуйте взаємозв'язки анкетування, інтерв'ювання та бесіди з іншими методами педагогічних досліджень.
8. За яких умов застосовуються методи рейтингу?

9. У чому полягає сутність методу "педагогічний консиліум"?

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

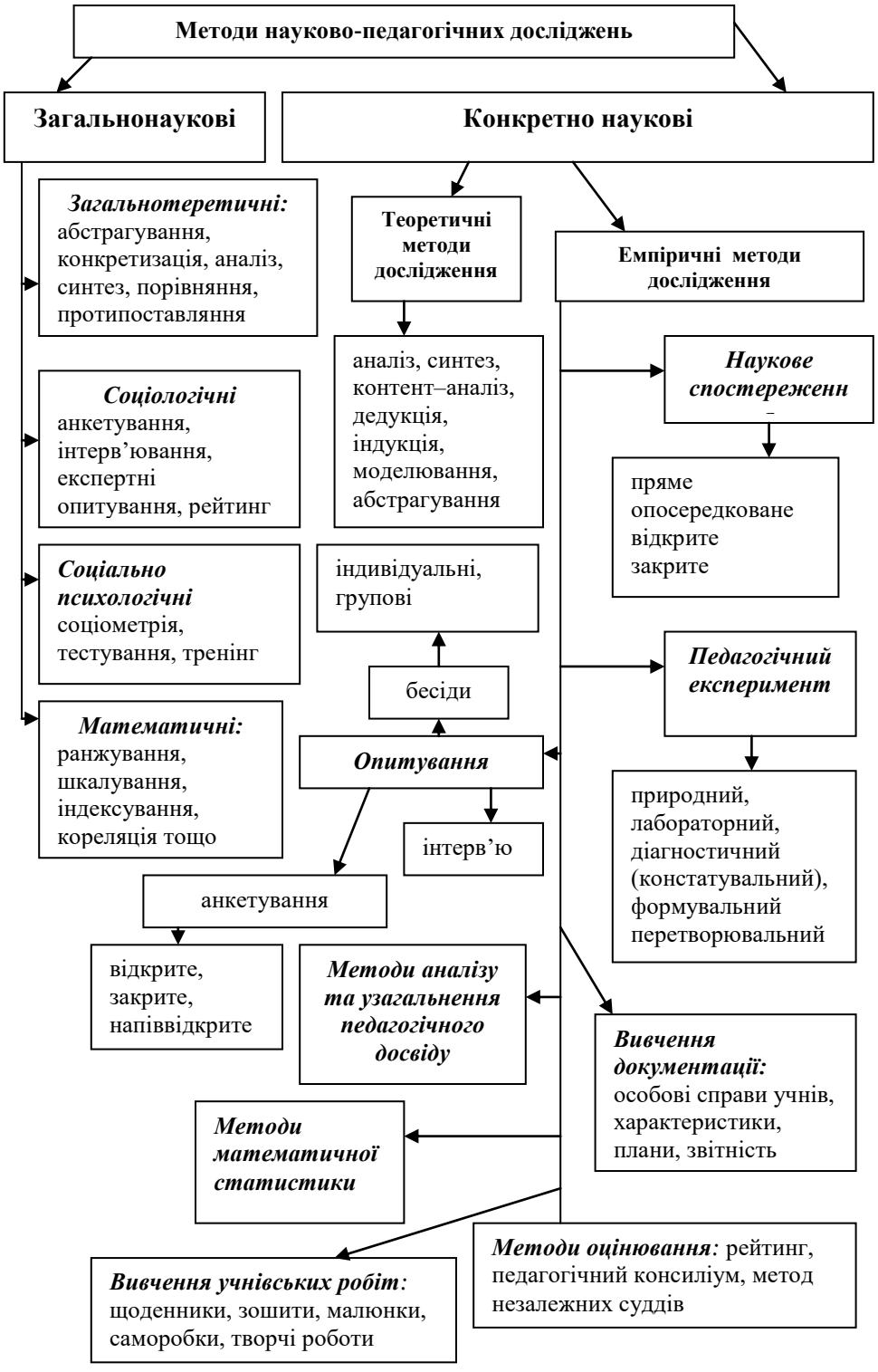

Тестові завдання для перевірки знань студентів
(вибрати правильну відповідь)

1. Методи педагогічного дослідження – це:

а/ система цілеспрямованої педагогічної взаємодії учителя і учня, спрямована на формування суспільних і особистісних рис дитини;

б/ діяльність учителя, вихователя, спрямована на вивчення педагогічного процесу;

в/ способи, з допомогою яких вивчаються різноманітні сторони виховання, освіти і навчання.

2. У педагогіці розрізняють такі рівні педагогічного дослідження:

а/ практичний і теоретичний;

б/ практичний, емпіричний і теоретичний;

в/ емпіричний, теоретичний і методологічний.

3. Об'єктом педагогічного дослідження є:

а/ пошук шляхів удосконалення педагогічного процесу;

б/ педагогічні явища, факти, з яких складається педагогічний процес;

в/ якість знань, умінь і навичок.

4. Метод рейтингу використовується для:

а/ отримання інформації щодо типовості певних педагогічних тенденцій;

б/ з'ясування думки вихователів і учнів відносно тих чи інших явищ і фактів;

в/ оцінювання тих чи інших сторін діяльності компетентними суддями.

5. «… – метод одержання інформації, який ґрунтується на опитуванні людей для одержання відомостей про фактичний стан справ (наприклад, думок і ставлень різних груп учнів і учителів про різні сторони навчально-виховного процесу, про метод навчання)». (Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям. – Київ- Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с. – С. 137)

Визначте, який це метод із запропонованих: а/ анкетування; б/ інтерв'ю; в/ педагогічний експеримент.

Тест самовизначення студента "Знайди свій шлях"

Цей тест допоможе Вам перевірити, чи правильно Ви обрали для себе професійний напрям діяльності.

Відомий психолог Е.О.Клімов розподілив усі професії на п'ять груп:

І) професії типу "людина – природа" (наприклад, лісовод, агроном, біолог),

2) професії типу "людина – техніка" (слюсар, механізатор, водій);

3) професії типу "людина – людина" (педагог, медсестра, адміністратор);

4) професії типу "людина – знакова система" (математик, програміст);

5) професії типу "людина – художній образ" (фотограф, актор, художник).

Відповівши на запропоновані запитання, Ви зможете визначити, якій з груп професій Ви надаєте перевагу. Чи подобається Вам вид діяльності, про який говориться у запитаннях? Довго роздумувати не треба. Якщо скоріше подобається, ніж не подобається, поставте у відповідній клітинці таблиці

знак "+". Якщо подобається – "++", дуже подобається - "+++". Якщо скоріше не подобається, ніж подобається – "-", якщо не подобається – "- -", дуже не подобається – "- - - ".

Тест послідовно проводиться за кожною з двох запропонованих колонок запитань. При цьому, одній з них обов'язково необхідно надати перевагу.

Після цього слід підрахувати кількість "+" та "-" у кожній з груп професій. Найбільша сума знаків допоможе визначити групу професій, якій Ви надаєте перевагу.

Таблиця 1.4

Питання тесту самовизначення "Знайди свій шлях"

№/п	А	Б
1	Доглядати за тваринами	Обслуговувати машини, прилади
2	Лікувати хворих	Складати програми для комп'ютера
3	Стежити за якістю книжкових ілюстрацій, плакатів	Стежити за станом розвитку рослин
4	Обробляти матеріали (дерево, тканини, метал)	Рекламувати, продавати товари
5	Обговорювати науково-популярні статті	Обговорювати п'єси, концерти
6	Вирощувати тварин	Допомагати товаришам у роботі, спорті
7	Налагоджувати музичні інструменти	Керувати трактором, потягом
8	Надавати людям інформацію (у довідковому бюро, на екскурсії)	Оформлювати виставки, брати участь у підготовці концертів
9	Ремонтувати речі, прилади	Шукати і виправляти помилки у тексті, малюнках
10	Лікувати тварин	Виконувати обчислення, розрахунки
11	Виводити нові сорти рослин	Конструювати машини, проектувати будинки
12	Розбирати суперечки між людьми, переконувати, роз'яснювати	Розбиратися у кресленнях, схемах
13	Спостерігати за роботою художньої самодіяльності	Вивчати життя мікробів
14	Налагоджувати медичні прилади	Надавати людям медичну допомогу
15	Складати звіти про явища, що спостерігаються	Художньо описувати події
16	Робити лабораторні аналізи у лікарні	Оглядати хворих, призначати лікування
17	Фарбувати стіни, розмальовувати вироби	Конструювати будинки, збирати машини
18	Організовувати культпоходи, екскурсії	Брати участь у концертах, виставах
19	Виготовляти деталі, будувати будинки	Креслити, копіювати
20	Боротися з хворобами рослин	Працювати на друкарській машинці

Таблиця 1.5

Розподіл визначених у запитаннях видів діяльності за групами

Природа	Техніка	Людина	Знакова система	Художній образ
1б	1б	2а	2б	3а
3б	4а	4б	5а	5б
6а		6б		7а
	7б	8а		8б
	9а		9б	
10а			10б	
11а	11б	12а	12б	13а
13б	14а	14б	15а	15б
16а		16б		17а
	17б	18а		18б
	19а		19б	
20а			20б	

1.2.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну літературу з питань методології і методики педагогічного дослідження.
2. Аналізувати індивідуально-вікові особливості учнів за допомогою методів педагогічного дослідження.
3. Аналізувати педагогічну ситуацію та умови, що її спричинюють, застосовуючи наукові методи.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати цілі, завдання елементів педагогічного дослідження.
2. Моделювати окремі методи дослідження учнівського колективу.
3. Проектувати методи дослідження відповідно до індивідуальних і вікових особливостей окремих учнів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Складати елементи програми педагогічного дослідження.
2. Відбирати відповідно до цілей дослідження оптимальні наукові методи.
3. Висувати гіпотези щодо розв'язування педагогічних задач, ситуацій.
4. Відбирати методи дослідження відповідно до особливостей об'єкта, що вивчається.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями у процесі педагогічного дослідження.

2. Уміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні засоби їх розв'язання.

3. Стимулювати в учнів інтерес до наукового пошуку.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Залучати учнів до експериментальної роботи.

2. Використовувати у процесі дослідження педагогічних явищ різні наукові методи.

3. Вчити учнів оволодівати методами дослідження власної діяльності та поведінки з метою самовиховання і саморозвитку.

4. Застосовувати комплексні методи дослідження з метою самовиховання, саморозвитку власної особистості та діяльності.

1.2.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Засвоєння цієї теми пов'язане з розвитком таких якостей особистості майбутніх учителів: цілеспрямованості, педагогічного мислення, зокрема критичності, креативності, винахідливості, гнучкості мислення, уважності, спостережливості, дисциплінованості, аналітичних, прогностичних, організаторських здібностей та ін.

1.3. МЕТОДИКА ОРГАНІЗАЦІЇ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

Мета: усвідомлення студентами сутності понять "науково-дослідна робота", "форми науково-педагогічних досліджень", "етапи науково-педагогічних досліджень", "наукова стаття", "реферат", "курсова робота", "дипломна робота", залучення студентів до науково-дослідної роботи, набуття вмінь написання наукової статті.

Обладнання: періодичні педагогічні видання, збірники наукових студентських праць.

Ключові поняття: науково-дослідна робота, форми науково-педагогічного дослідження, етапи науково-педагогічного дослідження, наукова стаття, реферат, курсова робота, дипломна робота, магістерська робота.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Науково-дослідна робота студентів – невід'ємна складова системи підготовки майбутнього вчителя.
2. Етапи реалізації науково-дослідної роботи студентів у вищих педагогічних навчальних закладах.
3. Характеристика основних форм викладу результатів науково-педагогічного дослідження.
4. Вимоги до написання наукової статті.

ІІ. Практична частина:

Актуалізація опорних знань студентів щодо проведення занять з курсу "Педагогіка".

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження : методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

3. Грицай Ю. О. Освіта – школа – вчитель. (Вступ до спеціальності). Курс лекцій: навч. посіб. /Ю. О. Грицай. – Миколаїв, МДПУ, 2000. – С. 107-127.

4. Дубасенюк О.А. Методологія та методи науково-педагогічного дослідження: навч.-методичний посібник. – Житомир: Полісся, 2017. – 256 с.

5. Коломієць С. С. Науково-дослідна робота як засіб розвитку творчого потенціалу особистості студента / С. С. Коломієць, Я. Г. Тікан // Педагогіка і психологія. Вісн. НАПН України. – 2016. – С. 30-36.

6. Науково-дослідна робота в закладах освіти: метод. посіб. / Уклад. Ю.О.Турапов, В.І. Уруський. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 140 с.

7. Науково-дослідна робота студентів і методологія педагогічних досліджень: навч. посіб. / уклад. Т.Д. Федірчик, А. А. Предик ; Чернівецький національний ун-т ім. Юрія Федьковича. – Чернівці : Рута, 2004. – 71 с.

8. Пєхота О. М. Основи педагогічних досліджень: від студента до наукової школи : навч.-метод. посіб. / О. М. Пєхота, І. П. Єрмакова. – Миколаїв : Іліон, 2011. – 339 с.

1.3.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Одним із шляхів формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя є залучення студентів педагогічних навчальних закладів до науково-дослідної роботи.

Наукові дослідження – це джерело педагогічного пошуку, що сприяє збагаченню теорії та практики педагогічної науки і забезпечує глибоке розуміння суті педагогічних явищ, інноваційне розв`язання неординарних педагогічних завдань.

За навчальними планами і програмами психолого-педагогічних та фахових дисциплін кожен студент має оволодіти як теоретичними знаннями, так і набути уявлення про шляхи, якими ці знання були набуті, тобто залучитися до процесу наукового пізнання. Такий підхід дає можливість запобігти догматичному накопиченню інформації у процесі навчання й сприяти формуванню творчого наукового мислення студентів.

Науково-дослідна робота студентів (НДРС) – один з видів діяльності, який є природнім продовженням і поглибленням навчального процесу шляхом вивчення певних конкретних тем і проблем, завдяки використанню системи форм та методів педагогічних досліджень, що сприяє розвитку у студентів наукового педагогічного мислення, потреби в інтелектуальному становленні, саморозвитку та самовихованні.

Форми науково-дослідної роботи студентів умовно поділяються на дві категорії:

- форми НДРС, включені в навчальний процес;
- форми НДРС, що виконуються у позанавчальний час.

Важливе місце в розвитку науково-дослідної роботи студентів посідають організаційно-масові заходи.

Основними найбільш дієвими формами науково-дослідної роботи студентів у рамках навчального процесу, що використовуються у ВНЗ України є:

- читання лекцій для студентів молодших курсів (II-IV семестри) з методики і організації наукових досліджень, з наукової організації самостійної роботи, з методики роботи з науковою літературою і користуванням бібліотекою;
- залучення студентів до реферативної роботи на практичних, семінарських, лабораторних заняттях. Виконані студентами реферативні роботи повинні вміщувати елементи наукового пошуку, підбір та вивчення відповідних розділів монографій і наукових статей;

- включення елементів наукових досліджень до:

1) підготовки до лабораторних робіт, семінарів, практикумів;

2) домашніх завдань, що пропонуються для виконання студентам з тих чи інших дисциплін навчального плану. Такі завдання є одним з ефективних засобів інтенсифікації самостійної роботи студентів;

3) виконання індивідуальних завдань;

4) курсових та дипломних робіт. Теми дипломних робіт мають спиратися на дослідження, виконані протягом навчання студента у вищому навчальному закладі;

5) педагогічної практики студентів.

Науково-дослідна робота, яка проводиться в межах навчального процесу, для студентів є обов'язковою.

У позанавчальний час науково-дослідну роботу студентів реалізують у таких формах:

- робота у студентських наукових гуртках;
- участь у виконанні науково-дослідної проблеми кафедри;
- лекторська робота по розповсюдженню спеціальних знань у галузі науки, техніки, культури тощо;
- робота в ролі керівників гуртків у дитячих клубах, шефська робота в школах за спеціальністю.

Таким чином, вища школа має багатий арсенал методично розроблених форм і засобів організації наукової роботи студентів. Одним з завдань вивчення курсу "Педагогіки" є забезпечення їх комплексного застосування та ефективного використання.

Залученню майбутніх учителів до наукової роботи сприяє впровадження технологічного підходу, що дає можливість реалізувати дослідницьку діяльність студентів на трьох рівнях: адаптивному, активного формування, трансформування.

Етап становлення, ***адаптивний***, реалізується на першому курсі і передбачає ознайомлення студентів з особливостями та головними проблемами студентської наукової роботи, з окремими прийомами, методами, видами наукового дослідження, основними поняттями наукового апарату (проблема, тема, предмет дослідження тощо), правилами підбору необхідної інформації для підготовки доповідей, міні-рефератів, рецензій, індивідуальних завдань. Поступово студенти включаються у самостійну дослідницьку роботу, що активізує різнобічні форми наукового пошуку, серед яких найбільш поширеною є опрацювання літератури констатувального характеру (робота з каталогом та картотекою, складання планів, програм дослідження, добирання матеріалу за певною темою, аналіз статей тощо).

На етапі ***активного формування*** (II курс), коли, в основному, закінчується період адаптації до навчання у вищому навчальному закладі, студенти повніше знайомляться з напрямами роботи кафедри педагогіки, беруть участь у гуртках наукової творчості студентської молоді, проблемних групах. За допомогою викладача обирають галузь наукового дослідження, а також

конкретну тему для самостійної пошукової роботи. Її завершенням є підготовка наукової статті, реферату, виступу на засіданнях секцій наукового студентського товариства.

Написання наукових статей та рефератів сприяє не лише розвитку навичок самостійної роботи як основного засобу наукового пошуку майбутніх учителів, але й стає першим кроком до її реалізації на старших курсах, зокрема дає можливість підготувати матеріал для написання курсової та дипломної робіт.

На етапі ***трансформування*** (III – V курси) наукові знання студентів значно поглиблюються. Проходження безвідривної педагогічної практики на третьому курсі та її результати, відображені у письмовому звіті, дають можливість порівняти теоретичні положення (відомі з літератури, лекційних курсів, семінарських і практичних занять, попередньої самостійної наукової роботи) та реальний навчально-виховний процес, проаналізувати діяльність учителя та учнів. Цей матеріал стає основою проведення констатувального етапу експерименту з наступним зіставленням його результатів і формулюванням висновків. Основною формою звіту на третьому курсі є написання курсових робіт з психолого-педагогічних дисциплін. Вони, як правило, мають вміщувати елементи власних педагогічних спостережень.

На четвертому курсі рівень підготовленості студентів дає можливість проводити певні самостійні дослідження. Сприятливі умови для цього створює активна педагогічна практика. Перед її початком студентам рекомендується продумати зміст експериментального дослідження, визначити його мету і методику, окреслити етапи пошукової роботи, розрахованої на незначну кількість учнів певної вікової групи та обмежений час експериментальної роботи (два-три місяці). Провідним видом наукової творчості на четвертому курсі є написання курсової роботи з фахових дисциплін, які узагальнюють досвід науково-пізнавальної діяльності студентів, поглиблюють і закріплюють набуті знання та вміння.

На четвертому курсі (для бакалаврів), який наближує студентів до першої кваліфікаційної межі професійної підготовки, майбутні вчителі мають можливість виконувати і захищати на державному екзамені з педагогіки та фахових методик дипломну роботу, що є підсумком усієї науково-дослідної роботи. Вона має бути глибоким і повним самостійним дослідженням, яке відповідає вимогам до таких науково-методичних праць. Стає зрозумілим необхідність вибору теми наукового дослідження, результатом якого є дипломна робота, вже на адаптивному етапі, оскільке таке дослідження потребує тривалої роботи, проведення експериментальної перевірки запропонованих теоретичних положень у період проходження педагогічної практики в школі. Дотримання цих умов забезпечує розв`язання поставлених дослідницьких завдань.

Тема дипломної роботи часто є настільки цікавою для студентів, що стає пріоритетним напрямом їх професійних інтересів і після закінчення навчального закладу. Саме у цій сфері майбутні вчителі досягають найбільш вагомих результатів діяльності освітянина.

Протягом навчання у педагогічному закладі студенти виконують різні за своїм характером, рівнем складності та змістом наукові роботи.

Реферат – це: 1) короткий виклад головного змісту певної роботи чи узагальнення ряду праць, які розкривають конкретну тему; 2) доповідь, заснована на огляді науково-методичної літератури чи наукових джерел.

Педагогічна функція реферату полягає в акцентуванні уваги студентів на конкретних фактах, явищах, подіях, у створенні умов для оволодіння прийомами наукової аргументації і доказу.

Як правило, реферат має письмову форму і може бути використаним для виголошення доповідей, підготовки наукового звіту, написання статті, а також для накопичення інформаційного фонду для подальшої дослідницької роботи. У тому випадку, коли йдеться про результати власного пошуку, він називається **авторефератом.**

Підготовка рефератів є важливим засобом формування у студентів способів та прийомів опрацювання літературних джерел. Це вибір теми та певного аспекту її вивчення з урахуванням елементів проблемності й актуальності, засвоєння правил послідовності пошуку літератури, систематизації матеріалу, визначення основних положень, що вимагає від майбутнього вчителя спеціальної підготовки.

Особливості джерел, обраних для реферату, визначають його структуру. Наприклад, огляд наукової літератури повинен складатися з таких структурних компонентів:

- вступу, який дає уявлення про актуальність теми і завдання студента;
- основної частини, що містить стислий огляд і аналітичну характеристику наукових видань, їх порівняльне зіставлення, аргументацію положень, які автор вважає найголовнішими;
- висновків про можливість використання набутих знань у науковій чи практичній роботі;
- списку використаної літератури.

Якщо реферат відображає результати виконання наукової роботи, наведена структура доповнюється компонентами розкриття експериментальної частини дослідження, його теоретичної та практичної вагомості, а також рекомендаціями щодо доцільності використання запропонованої методики у педагогічній діяльності.

Головними ***вимогами*** до написання реферату є: осмислення теми дослідження, усвідомлення логіки викладання реферату, урахування вимог до оформлення (тема, керівник, план та зміст за схемою: вступна частина, основна та заключна, список використаної літератури з урахуванням бібліографічних вимог).

Критеріями оцінки якості складання реферату є:

1. Формулювання мети реферативної роботи.
2. Складання плану реферативної роботи.
3. Виділення головного, суттєвого при розкритті теми.
4. Виділення головного при роботі з літературними джерелами.
5. Висловлення особистого ставлення до явищ та подій, що вивчаються.

6. Використання логічних прийомів мислення.
7. Наукова аргументованість викладеного матеріалу.
8. Підведення підсумків та написання висновків.
9. Дотримання умов оформлення реферативної роботи.

Важливим етапом роботи майбутніх учителів над рефератами є їх обговорення чи захист. У цьому випадку майбутній учитель має змогу відстоювати свою точку зору, ділитися власними думками. Суттєвим недоліком в організації цієї роботи є дослівне читання реферату та його обговорення без попереднього ознайомлення з ним опонентів.

Повідомлення головних положень реферату (до 10 хв.) – більш ефективна форма підведення підсумків. Вона сприяє глибокому осмисленню змісту проблеми, розкриттю найбільш важливих положень: студент вчиться вільно володіти матеріалом, використовувати різноманітні форми наочності, ТЗН тощо.

Курсова робота – важливий вид самостійної роботи, що розширює початкові уявлення про ту чи іншу сферу професійного знання. Робота має дослідницький характер, максимально сприяючи формуванню вмінь самостійно орієнтуватися в спеціальній літературі, систематизувати, аналізувати, інтерпретувати зібраний теоретичний і практичний матеріал різних освітніх установ. Водночас курсова робота – це навчальне завдання для студента, який вже має певний досвід наукової діяльності, набутий у процесі роботи над рефератами та опанування знань з педагогіки, психології та спеціальних дисциплін. Цей досвід дає можливість майбутньому вчителеві виконувати самостійне дослідження, що за своїм змістом повною мірою відповідає вимогам науково-методичного пошуку. Тому курсова робота не повинна обмежуватись реферуванням літературних джерел, а включати елементи нових здобутих знань.

Виконання курсової роботи передбачає таку послідовність дій: вибір теми та висвітлення її актуальності; складання списку літератури та її аналітичний огляд; визначення теоретичного підходу до розв'язання визначеної проблеми, мети завдань і методики дослідження; проведення педагогічного експерименту та збір фактичного матеріалу; розробка отриманих результатів, їх якісний і кількісний аналіз; обґрунтування розроблених методичних рекомендацій та формулювання висновків проведеного дослідження; оформлення курсової роботи за існуючими вимогами та її захист.

На особливу увагу заслуговує визначення теоретичного підходу до розв'язання проблеми та розробка методики її дослідження. Ці складові курсової роботи мають бути взаємопов'язаними між собою і розкривати зв'язок педагогічної науки і практики.

Методика пошукової діяльності розглядається у вигляді системи дослідницьких процедур, які необхідно виконати для збору фактичного матеріалу, його обробки та отримання необхідних результатів.

Для цього необхідно: чітко сформулювати мету дослідження і гіпотетично передбачені очікувані результати; розробити експериментальні методики

(опитувальники, навчальні тексти, творчі завдання тощо); окреслити етапи проведення експериментальної роботи з урахуванням вимог наступної кількісної обробки отриманих даних (методи і послідовність дослідницьких дій); обрати способи якісного та кількісного аналізу фактичного матеріалу; визначити експериментальну та контрольну групи; забезпечити педагогічні умови проведення експерименту.

Варто підкреслити, що мета підготовки курсової роботи є навчально-пізнавальною. Тому не слід проводити надто широкий за обсягом експеримент. Кількість учасників експерименту має відповідати його меті та завданням. Утім усі дослідницькі процеси мають виконуватися якомога чітко, конкретно, повно та обґрунтовано.

Доцільно дотримуватися такої структури курсової роботи: вступ, огляд літератури, теоретичні основи дослідження, експериментальна частина, аналіз отриманих результатів, висновки. Обсяг курсової роботи – 30-40 сторінок. Список використаної літератури – не менше 20 джерел з обов'язковим посиланням на них у тексті роботи.

Пропонуємо зразок оформлення титульної сторінки курсової роботи (див. Рис. 1.3):

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кафедра педагогіки

ТЕМА

Курсова робота з педагогіки
Студента (-ки) ____ курсу
_____факультету
прізвище, ім'я по батькові

Науковий керівник:
_____
(прізвище, ініціали, вчене звання,
науковий ступінь, посада)

Житомир - 2017

Рис. 1.3. Приклад оформлення титульного аркушу курсової роботи

Виконання та захист курсових робіт спрямовує студентів до найважливішого завершального етапу професійно-педагогічної підготовки – написання дипломних робіт.

Вимоги до написання бакалаврських, дипломних та магістерських робіт. Планування різних видів кваліфікаційних робіт. Існують різні види випускових кваліфікаційних робіт. До основних видів кваліфікаційних робіт віднесено такі як **бакалаврська, дипломна та магістерська роботи.** Це – науково-методичні дослідження з теорії і методики педагогічної роботи (педагогіки і частковим методикам) як синтез навчальної і науково-дослідницької роботи. Їх призначення: поглиблення професійної підготовки, створення ситуації творчого пошуку, оволодіння науковими методами і практикою ведення дослідницькою та експериментальною роботою.

Дипломна робота – випускова кваліфікаційна робота, якою завершується І етап професійної підготовки фахівця. Виконання дипломної роботи дозволяє систематизувати і поглибити теоретичні та практичні знання студента з обраної спеціальності, спрямовує його науковий потенціал на вирішення актуальних проблем соціально-педагогічної практики. Така робота сприяє формуванню методичної культури, є показником якості засвоєних професійних знань і вмінь, рівня сформованості професійного мислення. Дипломна робота є завданням, яке виконує студент випускного (для бакалаврів – передвипускного) курсу відповідно до навчальної програми. Ця робота відіграє суттєву роль у системі професійної підготовки майбутнього фахівця, оскільки в концентрованому вигляді відображає результативність багаторічного процесу спільної праці викладача і студента, спрямованої на виконання соціального замовлення – підготовки висококваліфікованих кадрів.

Як важливий етап перевірки та оцінки ступеня підготовки у вищому навчальному закладі молодого фахівця, дипломна робота становить особливу комплексну форму контролю, що у найбільш повному і чіткому вигляді характеризує досягнутий кваліфікаційний рівень студента. Тому вимоги до дипломної роботи повинні співпадати з позиціями професіограми спеціаліста того чи іншого профілю.

Дипломна робота виконує різнопланові функції: ***загальнопедагогічні*** (контролюючу, навчальну, виховну); ***специфічні функції*** виявлення, виміру та оцінки професійно-педагогічної компетентності студента.

Поняття дипломної роботи має два значення: ***процес*** підготовки, виконання і завершення дипломного завдання та ***результат***, який поданий у вигляді тексту, і ***готовності*** студента ***до захисту*** змісту роботи. В оцінці дипломної роботи враховується не лише якість самого рукопису та виступу автора з доповіддю, а й попередня навчальна діяльність студента, від якої залежить його здатність розкрити і пояснити основні положення власного педагогічного дослідження.

Керівником роботи може бути викладач, який має науковий ступінь або досвід науково-дослідної роботи. Він допомагає студенту у виборі теми дипломної роботи та у формі індивідуальних консультацій, рекомендацій та порад надає можливість майбутньому досліднику усвідомити характер та зміст самостійного науково-творчої роботи над дипломом.

Підготовка випускника, який виконує дипломну роботу, має відповідати таким ***вимогам:***

- володіння комплексом знань, умінь і навичок у сфері професійної діяльності;
- ерудованість та обізнаність у суміжних галузях педагогічної науки;
- готовність до використання отриманої інформації на практиці;
- достатній рівень розвитку творчих здібностей;
- досвід самостійної роботи;
- усвідомлення своєї ролі як вчителя.

Зміст дипломної роботи являє собою навчально-наукове дослідження проблеми, що має елементи новизни та практичне значення в діяльності педагога. Зміст включає обґрунтування актуальності обраної теми дослідження, вивчення наукової літератури з окресленої проблеми, аналіз практичної роботи інших педагогів із досліджуваного питання, власну дослідно-педагогічну роботу з вирішення визначеної проблеми, багатоплановий аналіз отриманих результатів і висновки.

Дипломна робота є кваліфікаційною роботою, тому її мові і науковому стилю приділяється серйозна увага. Характерною особливістю письмової наукової мови є формально-логічний спосіб викладу матеріалу, що містить міркування, метою яких є доказ істини, яка була виявлена в процесі вивчення тієї чи іншої проблеми. Для наукового тексту характерна смислова закінченість, цілісність і зв'язність.

Планування бакалаврських, дипломних та магістерських робіт передбачає такі етапи:

1) підготовка до дослідження (теоретична частина),
2) власне дослідження (дослідницька, теоретико-експериментальна частина роботи),
3) оформлення курсової та кваліфікаційних робіт.

Дипломна робота має відображати: сучасний рівень і перспективи розвитку педагогічної науки, інноваційний досвід, його грунтовний аналіз, власні педагогічні дослідження у певному колі проблем (теоретико-методологічні, конкретно-методологічні, історико-педагогічні), результати аналізу сучасної літератури.

Найважливішою вимогою до дипломної роботи є органічне співвідношення її двох частин: теоретичної та практичної. Обґрунтування проблеми дослідження на основі критичного огляду літератури, визначення провідних ідей роботи обов’язково має знайти своє відображення у результатах експерименту, проведеного дипломантом. Теоретична і практична частини дипломної роботи разом складають цілісну структуру науково-пізнавального процесу.

Необхідно здійснювати послідовну роботу над структурними компонентами курсової та випусковими кваліфікаційними роботами.

Структура дипломної роботи:

1) титульний аркуш;

2) зміст;

3) вступ з обґрунтуванням актуальності дослідження, у якому визначено об'єкт, предмет, мета і завдання дослідження.

4) основна частина, в якій висвітлена історія і теорія досліджуваної проблеми, розкриваються основні базові поняття (аналіз наявних у науці точок зору, позицій різних дослідників упродовж усього періоду розвитку науки), зв'язки і відношення досліджуваного об'єкта і предмета дослідження, організується педагогічний експеримент, виявляються фактори, що впливають на стан об'єкта і предмета дослідження, встановлюються засоби розв'язання поставленої проблеми, в тому числі і в історії педагогіки та ін.;

5) висновки, що містять узагальнення результатів проведеного дослідження;

6) список використаної літератури;

7) додатки: програми використаних методів дослідження, наприклад, спостереження, що супроводжується бланком спостережень або його протоколом; докладний опис обраних методик дослідження, наприклад, опитувальники, анкети, тести і бланки фіксації результатів, а можливо і їх графічне зображення.

У процесі виконання дипломної роботи студент набуває: навички роботи зі спеціальної літератури (наукової, навчальної, науково-методичної); пошуковий досвід ефективних засобів, форм, методів розвитку особистості; конкретний теоретичний досвід; методичний досвід та належний рівень своєї професійної підготовки; досвід використання методів наукового дослідження; розвиває науково-педагогічне мислення у різних педагогічних ситуаціях; формує потребу у творчому пошуку; оволодіває методологічною та методичною культурою.

1.3.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. У чому полягає суттєва відмінність між організацією навчального процесу у вищій та загальноосвітній школі?

2. Чому НДРС – обов'язкова складова системи підготовки майбутнього вчителя?

3. Охарактеризуйте основні форми НДРС у рамках навчального процесу і в в

4. Обгрунтуйте вимоги до написання реферату.

5. Проаналізуйте курсову роботу як одного з видів педагогічного дослідження, виділити вимоги до їх виконання.

6. Розкрийти вимоги до виконання дипломної роботи.

7. Проаналізуйте вимоги до виконання магістерських робіт.

Завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте тематику наукових статей, виконаних на кафедрі студентами у попередні роки, ознайомтесь з деякими з них, дайте їм свою оцінку, дотримуючись основних критеріїв їх написання.

2. Складіть план роботи над власною науковою статтею, ураховуючи методичні рекомендації, представлені у теоретичному блоці.

1.3.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Допишіть пропущені слова у визначенні

Науково-дослідна робота студентів (НДРС)- ----------, який є природнім продовженням і поглибленням навчального процесу шляхом вивчення ----------, завдяки використанню системи методів педагогічних досліджень, що сприяє розвитку у студентів ----------.

2. Категорії основних форм науково-дослідної роботи студентів:

А	Освітня	Б	Форми НДРС, включені в навчальний процес
	Виховна		Форми НДРС, що виконуються у позанавчальний час

3. *Науковою статтею* називаємо одну з форм ----------, проведеної за певною темою та оформлену за допомогою використання наукового, науково-популярного або навчально-педагогічного стилів викладу матеріалу.

4. Назвіть основні форми представлення результатів науково-педагогічного дослідження студентів.

1.3.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати педагогічні джерела.
2. Формулювати відповідні цілі здійснення науково-дослідної роботи.
3. Об'єктивно оцінювати результати розв'язання науково-дослідної проблеми.
4. Аналізувати методи науково-педагогічного дослідження.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Моделювати зміст отриманої інформації та форми її представлення.
2. Вчитися прогнозувати результати науково-дослідної роботи і передбачати можливі труднощі у процесі наукового пошуку.
3. Моделювати окремі етапи науково-дослідної роботи.
4. Проектувати методи науково-педагогічного дослідження відповідно до обраної проблеми.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати цілі, завдання, програму науково-дослідної роботи відповідно до загальної теми дослідження кафедри, проблемного гуртка тощо.
2. Відбирати оптимальні шляхи досягнення мети науково-дослідної роботи.
3. Планувати власну науково-дослідну роботу на певний період.
4. Визначати головні напрями реалізації науково-дослідної роботи.
5. Розробляти конкретні методи наукового пошуку у процесі дослідження.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з усіма учасниками науково-дослідної роботи (викладачами, студентами, членами гуртка тощо).
2. Управляти своїми емоціями, поведінкою при здійсненні науково-дослідної роботи.
3. Долати труднощі, які виникають у процесі наукового пошуку.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати власну науково-дослідну діяльність.
2. Здійснювати колективний науковий пошук актуальної педагогічної проблеми.
3. Стимулювати пошукову діяльність колег по навчанню за допомогою роз'яснення використання форм та методів науково-дослідної роботи студентів.
4. Здійснювати вивчення передового педагогічного досвіду.

1.3.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Вивчення цієї теми передбачає формування професійно-педагогічної спрямованості, зокрема сприяє розвитку у студентів наукового мислення (аналітичність, критичність, креативність, здатність до узагальнення тощо), потреби інтелектуального розвитку та самовиховання, забезпечує формування творчої індивідуальності майбутнього вчителя, сприяє глибокому розумінню педагогічних явищ, інноваційному розв'язанню неординарних педагогічних завдань.

1.4. ПЕДАГОГІЧНА ПРОФЕСІЯ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Мета: з'ясувати сутність педагогічної професії, розкрити соціальну роль і функції вчителя у сучасному суспільстві, виявити особливості педагогічної діяльності у контексті сучасних наукових підходів; розвинути у у майбутніх педагогів мотивацію до оволодіння основами педагогічної майстерності; формувати уміння розв'язувати педагогічні задачі.

Обладнання: висловлювання видатних просвітителів про педагога, твори видатних педагогів, презентації, відеофрагменти про роботу передових учителів, картки з педагогічними задачами, методики для визначення рівня готовності до вибору професії вчителя.

Ключові поняття: педагог; учитель; викладач; вихователь; педагогічна професія, педагогічна діяльність; специфіка педагогічної діяльності; професіограма вчителя.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Історія становлення педагогічної професії. Сутність основних понять та категорій щодо вчительської професії.
2. Соціальна роль, функції вчителя, сучасні вимоги до педагога.
3. Учительство та розбудова сучасної української школи.
4. Інститут вчительства та інноваційні процеси.
5. Педагогічна діяльність у контексті сучасних наукових підходів.

ІІ. Практична частина.

1. Обговорення проблемних питань за темою заняття.
2. Виконання практичних завдань з теми.
3. Тестування.
4. Розв'язування педагогічних задач.
5. Методики дослідження підготовленості майбутніх учителів до педагогічної діяльності

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Ангеловски К. Учителя и инновации. – М., 1991.
2. Бех І. Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн. 1: Особістісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади наук. видання / І.Д. Бех. – К.: Либідь, 2003. – 280 с.
3. Деркач А. А. Акмеология в вопросах и ответах : учеб. пособие / А. А. Деркач, Е. В. Селезнева. – М. : Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж : Издательство НПО МОДЭК, 2007. – 248 с
4. Дружилов С. А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический поход // Сибирь. Философия. Образование. – 2005. – № 8. – С. 26-44.

5. Дубасенюк О.А. Професійна педагогічна освіта: методологія. теорія, практика : монографія / О.А. Дубасенюк. Т. 1. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – 400 с.

6. Енциклопедія освіти / АПН України ; гол. ред. В.Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

7. Закон України «Про освіту». Проект – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mon.gov.ua

8. Зязюн І. А. Філософія педагогічної дії: монографія / І.А. Зязюн. – Черкаси: Вид. ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – 608 с.

9. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища. шк., 1993. – 320 с.

10. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. – К.: Рад. шк., 1989. – 608 с.

11. Кузьмина Н. В. Профессионализм деятельности преподавателя и мастера производственного обучения ПТУ / Н.В. Кузмина. – М.: Высш. шк., 1989. – 167 с.

12. Кузьмина Н. В. Предмет акмеологии / Н. В. Кузьмина. – [2-е изд., испр. и доп]. – СПб.: Политехника, 2002. – 122 с.

13. Макаренко А. С. Из лекции "Воспоминание о семье и школе": хрестоматия по педагогике. – М., 1973. – С. 21-22.

14. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] : схвалено Указом Президента України від 25 черв. 2013 року № 344/2013. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013

15. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

16. Педагогічна майстерність: Хрестоматія: навч. посіб. – / Упоряд.: І.А. Зязюн, Н.Г. Базилевич, Т. Г. Дмитренко та ін. – К.: Вища шк., 2006. – 606 с.

17. Рогов, Е.И. Личность учителя: теория и практика : учеб. пособ. / Е. И. Рогов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.

18. Синиця І.О. Про педагогічний такт учителя / І. О. Синиця. – К.: Рад. шк., 1979.

19. Сластенин В.А. Педагогика: инновационная деятельность / В. А. Сластенин, Л.С. Подымова. – М.: Магистр, 2002.

20. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю / В.О.Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 304 с.

21. Ягупов В. В. Педагогіка [Текст] : навч. посіб. для студ. пед. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Ягупов. – К. : Либідь, 2003. – 559 с.

1.4.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

У сучасних умовах освіта визначає майбутнє будь-якої країни, вона є важливою складовою її національної безпеки. Саме тому кожна держава має першочергове значення надавати ролі освіти та вчителя як її ключової фігури. Державна національна програма "Освіта. Україна XXI ст." визначила стратегію розвитку освіти в Україні, пріоритетні напрями та шляхи створення системи безперервного навчання і виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпечення можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формування інтелектуального та культурного потенціалу особистості як найвищої цінності нації. Серед найважливіших завдань національної школи – підвищення статусу педагогічної професії, формування цілісної, різнобічно розвиненої особистості – формування національної самосвідомості, гуманістичної моралі на основі нового типу мислення, нової свідомості і розуміння людиною свого місця в суспільстві та житті. Професійна педагогічна освіта в Україні ґрунтується на концепції неперервної ступеневої освіти та Державної цільової комплексної програми "Вчитель". Нині простежується тенденція зниження соціального і професійного статусу вчителя та престижу педагогічної професії, що обумовлено і низькою заробітною платою. У Концепції МОН України "Нова українська школа" зазначено, що невмотивований учитель не має мотивації до особистісного та професійного зростання. Саме тому постає проблема пошуку шляхів підвищення ефективності педагогічної діяльності вчителя, ураховуючи теоретичні здобутки науковців.

Відомо, що професія вчителя є однією з найдавніших. Саме завдяки спеціально організованій педагогічній діяльності молоде покоління оволодіває всіма іншими професіями. Необхідність передачі новим поколінням нагромадженого суспільного досвіду, підготовка дітей та молоді до життя і праці зумовила виокремлення навчання і виховання в самостійну суспільну функцію. В історичних джерелах зазначено, що перші школи виникли в країнах Давнього Сходу у період формування рабовласницького суспільства. У Давньому Шумері, Вавилоні, Єгипті, Ассирії, Фінікії вчителями були переважно жерці, які становили привілейовану касту. Знання передавалися від батьків до дітей, але існували й школи для жерців при храмах і у великих містах. Соціальний статус учителя був надзвичайно високим. У шумерських джерелах, датованих 3500 р. до н. е., було зафіксовано першу згадку про школу. У Давньому Шумері навчальний заклад називали «будинок табличок», а вчителя – «батько будинку табличок» (давні шумери писали по мокрій глині на глиняних табличках, звідси й назва закладів для навчання). У давніх китайських хроніках, які дійшли до сьогодні, згадується, що ще в XX ст. до н. е. в країні існувало відомство, яке керувало справами освіти народу, призначало на посади вчителів із наймудріших представників суспільства. Уперше слово «школа»

застосували в середині І тис. до н. е. у Давній Греції, де вчителями були вільні громадяни. Їх називали граматистами, педономами, дидаскалами чи педотрибами. Тоді виник і термін «педагог», але з іншим значенням, ніж тепер: педагогами називали рабів, які водили дітей рабовласників до школи (буквальний переклад цього слова з грецької – «дітоводій»). Державним службовцем учитель став у Давньому Римі. Призначав його сам імператор, який затверджував також особливий склад учителів для кожного типу шкіл, коло їх обов'язків. Учителями також ставали державні чиновники, які добре знали науки, багато подорожували, володіли кількома мовами, знали культуру, звичаї інших народів. У середні віки вчителями були, як правило, духовні особи (священики, монахи). Поведінка, статус, методи роботи, обов'язки вчителя диктувалися релігійними канонами. Особливі вимоги ставили до особи вчителя у системі єзуїтського виховання (абсолютна субординація вчителів за церковними званнями, чернечий спосіб життя, сувора дисципліна і висока вимогливість до себе та учнів). Дещо пізніше в містах обов'язки вчителя могли виконувати і наймані особи. У середньовічних міських школах, університетах педагогами дедалі частіше ставали люди, які здобували спеціальну освіту. Обов'язки вчителів у Київській Русі збігалися з обов'язками батьків. Тут їх називали майстрами, виявляючи повагу до особистості наставника, а майстрів-ремісників, що передавали свій досвід, – учителями. У період капіталізму професія вчителя набувала масовості, збільшувалася кількість приватних учителів. У процесі формування перших буржуазних держав з'явився досвід спеціальної педагогічної освіти. У законодавчих актах держава вже чітко формулювала свої вимоги до вчителів. Вони ставали штатними працівниками у численних школах і училищах різних типів. У XVII – XIX ст. у дворянських і буржуазних сім'ях навчали і виховували дітей домашні наставники і вчителі (гувернери).

Діяльність сучасного вчителя охоплює навчання, виховання та розвиток учнів у школі та інших типах навчально-виховних закладів, класне керівництво, проведення позакласної роботи, зв'язок з батьками, пропаганду педагогічних знань серед населення тощо. За всіх часів професія вчителя була дуже важливою. Завдяки педагогічній діяльності не переривається зв'язок поколінь. Без неї складно уявити розвиток суспільства чи окремої людини. У процесі взаємодії вчителя й учня народжуються нові ідеї, формуються духовні і матеріальні цінності, творчий потенціал особистості. Існують різні визначення поняття «учитель», «педагог». Учитель – це спеціаліст, що здійснює навчальну і виховну роботу у школах і закладах початкової професійної освіти відповідно до освітніх стандартах. Педагог – це 1) особа, яка виконує викладацьку чи виховну роботу; шкільний учитель; вихователь дошкільного закладу, дитячого будинку, школи-інтернату, виховної колонії; працівник дитячого позашкільного закладу; 2) науковець, який досліджує проблеми педагогіки як науки [6, с. 635].

Важливу роль відіграла Державна програма "Вчитель", що спрямована на розв'язання проблем, пов'язаних з підготовкою, професійною діяльністю та післядипломною освітою педагогічних працівників, на забезпечення

гарантованої державної підтримки в цій сфері. У межах Програми виконання основних завдань і заходів має забезпечити:

- науково обґрунтоване довгострокове прогнозування потреби в педагогічних і науково-педагогічних працівниках;
- стабілізацію кадрового складу дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів;
- оптимізацію мережі вищих навчальних закладів, у яких здійснюється підготовка педагогічних працівників, та закладів післядипломної освіти, їх інтеграцію для впровадження системи неперервної педагогічної освіти;
- розроблення та впровадження нового механізму відбору обдарованої молоді для здобуття педагогічної спеціальності;
- оновлення змісту підготовки педагогічних працівників, системи неперервної педагогічної освіти протягом усього життя з урахуванням вимог сучасного інформаційно-технологічного суспільства; створення діяльнісно орієнтованої системи професійної підготовки вчителів;
- розроблення і видання навчально-методичних посібників для студентів вищих педагогічних навчальних закладів та педагогічних працівників;
- створення національної науково-педагогічної інформаційної системи;
- комп'ютеризацію навчальних закладів, оснащення їх телекомунікаційними засобами та впровадження сучасних педагогічних технологій;
- підвищення професійного рівня педагогічних працівників;
- підвищення престижу педагогічної професії в суспільстві та утвердження високого соціального статусу вчителя;
- інтенсифікацію процесу входження України в загальноєвропейський та світовий освітній простір, збагачення національної освіти зарубіжними інноваційними технологіями навчання та розширення зв'язків з діаспорою;
- поліпшення соціально-економічного становища вчителів, морального і матеріального стимулювання їх професійної діяльності.

Професія вчителя вимагає всебічних знань, безмежної душевної щедрості, мудрої любові до дітей. Тільки вмотивований учитель, працюючий за покликанням, може сформувати особистість, прилучити дітей та молодь до загальнолюдських цінностей закласти основи моральності. Саме вчителеві належить втілити в життя основні принципи освіти незалежної української держави:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освіти;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- гуманізм, демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських цінностей над політичними і класовими інтересами;
- органічний зв'язок з національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність державної системи освіти від політичних партій, інших громадських і релігійних організацій;

• науковий, світський характер освіти у державних навчально-виховних закладах;

• інтеграція з наукою та виробництвом, взаємозв'язок з освітою інших країн;

• єдність і наступність, безперервність і різноманітність освіти, відповідність її світовому рівню.

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті визначає підготовку педагогічних кадрів у нашій державі як центральне завдання модернізації освіти, провідний принцип державної освітньої політики. Для підтримки науково-педагогічних працівників, підвищення їхньої відповідальності за якість навчання дітей та молоді *українська держава забезпечує:*

- розробку і вдосконалення нормативно-правової бази професійної діяльності вчителя (педагогічного працівника) та його соціального захисту;

- прогнозування державних потреб у педагогічних і науково-педагогічних кадрах;

- створення конкурентоспроможної й гнучкої системи навчальних закладів та програм для підготовки педагогічних кадрів;

- розробку і впровадження державних стандартів педагогічної освіти різних освітньо-кваліфікаційних рівнів (бакалавр, спеціаліст, магістр);

- створення нового покоління навчально-методичної літератури для вищих педагогічних закладів освіти з психолого-педагогічних і методичних навчальних дисциплін та навчально-методичних комплектів для вчителів;

- упровадження системи цільового державного фінансування підготовки педагогічних кадрів та їх професійного вдосконалення;

- оновлення системи морального стимулювання професійного росту педагогів і науковців.

Педагогічною діяльністю в українській державі можуть займатися особи з високими моральним якостями, які мають відповідну освіту, у певних випадках - професійну практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати обов'язки педагогічного працівника.

При цьому педагогічні працівники **зобов'язані**:

• настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, відданості, патріотизму, гуманізму, доброти, стриманості, працелюбства, поміркованості, інших доброчинностей;

• виховувати повагу до батьків, жінки, національної культури, духовних, історичних цінностей України;

• стимулювати інтерес до історії, походження, державного та соціального устрою як своєї країни, так і інших держав;

• культивувати дбайливе ставлення до навколишнього середовища;

• готувати до свідомого життя в дусі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;

- дотримуватися педагогічної етики, моралі, поважати гідність дитини, учня, студента;
- захищати молодь, дітей від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, запобігати вживанню ними алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну та політичну культуру.

В.О. Сластьонін зазначав, що учитель – не тільки професія, суть якої транслювати знання, а висока місія створення особистості, утвердження людини в людині. У зв'язку з цим мета педагогічної освіти може бути представлена як безперервне загальне та професійний розвиток вчителя нового типу, якого характеризують:

- висока громадянська відповідальність і соціальна активність;
- любов до дітей, потреба і здатність віддати їм своє серце;
- справжня інтелігентність, духовна культура, бажання і вміння працювати разом з іншими;
- високий професіоналізм, інноваційний стиль науково-педагогічного мислення, готовність до створення нових цінностей і ухвалення творчих рішень;
- потреба в постійній самоосвіті і готовність до нього;
- фізичне і психічне здоров'я, професійна працездатність.

У структурі особистості вчителя особлива роль належить професійно-педагогічної спрямованості. Вона є тим каркасом, навколо якого компонуються основні професійно значущі властивості особистості педагога.

Професійна спрямованість особистості вчителя включає інтерес до професії вчителя, педагогічне покликання, професійно-педагогічні наміри і схильності. Основою педагогічної спрямованості є інтерес до професії вчителя, який знаходить своє вираження в позитивному емоційному відношенні до дітей, до батьків, педагогічної діяльності в цілому і до конкретних її видів, у прагненні до оволодіння педагогічними знаннями і вміннями. Педагогічне покликання на відміну від педагогічного інтересу, який може бути і споглядальним, означає схильність, що виростає з усвідомлення здатності до педагогічної справи.

Визначимо **особливості праці вчителя**. Специфіка педагогічної професії визначається призначенням учителя в суспільстві.

1. Учитель постає **посередником** між суспільством й особистістю, яка постійно вдосконалюється. Учитель формує у молодого покоління не тільки знання, але й науковий світогляд, ідеали, громадянську позицію, виховує духовно-моральні якості.

2. Професія вчителя – одна з **найбільш масових** у країні і вимагає особливої турботи держави про кожного вчителя, про підвищення суспільного престижу педагогічної професії.

3. Учитель – це людина, **спрямована в майбутнє,** на формування особистості, її діяльність розгорнеться завтра, в інших умовах, які передбачити і спрогнозувати необхідно вже сьогодні.

4. Учитель **управляє** найбільш складним процессом – процесом творення особистості. Складність цього процесу визначається постійними змінами в суспільстві та особистості вихованця.

5. Суспільство покладає на вчителя особливу **відповідальність,** оскільки саме від учителя залежить майбутнє нашої держави.

У педагогіці є аксіома: інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю.

Проте для вчителя важливі не тільки спеціальна підготовка і загальна ерудиція, але й гнучкість мислення, уміння творчо підходити до вирішення пізнавальних і виховних задач. Учителю мають бути притаманні високі моральні якості, які слугують прикладом для наслідування учнями.

1. **Комунікабельність, товариськість**. Замкнений учитель свідомо чи несвідомо може створити певні барьєри взаємонерозуміння між собою та учнями. Йому важче, аніж приязному вчителеві, проникати у внутрішній світ своїх учнів.

2. **Самовладання**. Учитель, який володіє своїми емоціями та почуттями, не дратується за дрібниць, не робить поспішних висновків і зауважень, тобто не зловживає стягненнями (сильними прийомами виховання). Недарма говорять, що "сильні" прийоми найчастіше потрібні саме слабким педагогам. К.Д. Ушинський вважав, що вчитель повинен мати нескінченне терпіння, мобільність реакції і емоційність у роботі з учнями мають поєднуватися з витримкою і самовладанням учителя.

3. **Наполегливість** у досягненні мети. Учитель-майстер невідступний у досягненні своєї мети, у своїй вимогливості. Він добре розуміє смисл прислів'я "Крапля січе камінь не своєю силою, а своїм частим падінням".

4. **Оптимізм і гумор,** що стимулюють активність виховного процесу. А.С. Макаренко вчив педагогів створювати мажорний, радісний настрій колективу дітей, підходити до вихованця з "оптимістичною гіпотезою", тобто вірити у позитивні складові характеру вихованця і спиратися на них.

Визначимо головні соціальні функції, які має виконувати сучасний учитель в українському суспільстві:

1. **Презентаційна** функція, що полягає у наданні вихованцям адекватно представленого навчального матеріалу, необхідного для їх соціалізації у вигляді певної знакової системи, прийнятної у соціумі. Ця функція по суті абстрагована від конкретних форм навчання, оскільки орієнтована на сам факт викладання навчального матеріалу.

2. **Соціалізаційна** – передбачає подання необхідної допомоги учням у процесі їх соціалізації.

3. **Посередницька** – характеризує посередництво між суспільством та дитиною у засвоєнні нею корисної соціальної інформації.

4. **Інсентивна –** полягає у тому, щоб викликати в учнів інтерес до представленої їм соціокультурної інформації. Її реалізація пов´язана з постановкою питань, оцінюванням відповідей та міркувань учнів.

5. **Корекційна –** доповнює соціалізуючу функцію у контексті виправлення та співставлення результатів засвоєння соціокультурної інформації.

6. **Діагностична –** полягає у своєчасній діагностиці рівня соціалізації особистості учня, темпів формування його "Я-концепції" тощо.

У науковій літературі виділено кілька основних типів учителів за спрямованістю їх діяльності та характером взаємин з вихованцями.

Перший тип. Характеризується активно-позитивною спрямованістю діяльності, високими ерудицією та рівнем педагогічної культури. Любить свою професію, дітей.

Другий тип. Визначається ситуативністю ставлення при загальній емоційно-позитивній спрямованості. Учителі цього типу потрапляють під вплив своїх настроїв і переживань, оцінка особистості дитини значною мірою залежить від рівня його знань і поведінки.

Третій тип. Проявляється в нечітко вираженій емоційно-позитивній спрямованості у спілкуванні з дітьми. Замкненість, сухість у звертанні, офіційний тон учителя є в основному результатом його особистої впевненості, що тільки вимогливість може забезпечити успіх у навчанні і вихованні учнів. Вступає з учнями в ділове спілкування.

Четвертий тип. Характеризується емоційно-негативною спрямованістю ставлення вчителя до учнів. Спостерігається в учителів з низьким рівнем загальної та педагогічної культури. Учитель створює у класі атмосферу постійної напруженості, уроки проводить нервово, бачить в учнях тільки непосидючих ледарів.

П'ятий тип. Визначається емоційно-негативною спрямованістю ставлення вчителя до учнів. Педагогічні інтереси відсутні або слабко розвинені. Такий учитель уникає вступати з учнями в неформальне спілкування.

Проаналізуємо також **основні групи вимог**, які ставляться суспільством до вчителя:

1) *загальногромадські* – оптимізм, бажання працювати, загальнолюдський гуманізм;

2) *морально-педагогічні* – висока ерудиція та культура, високий рівень моральних взаємин з людьми, педагогічна самоактуалізація, усвідомлення себе як суб'єкта педагогічної діяльності;

3) *індивідуально-психологічні* вимоги – самостійність і діловитість, наявність певних педагогічних здібностей, цільність характеру;

4) *практично-соціальні* – загальнопедагогічні, загальнотрудові, вимога постійної самоосвіти.

Підготовка вчителів та інших педагогічних працівників в Україні ведеться в педагогічних коледжах, педагогічних інститутах і університетах.

Як і представники інших професій, випускники педагогічних навчальних закладів отримують такі **рівні педагогічної кваліфікації**:

- *молодший спеціаліст* – забезпечують педагогічні училища та коледжі, інші навчальні заклади такого рівня;
- *бакалавр* – забезпечують коледжі, інститути, університети педагогічного і класичного профілю;
- *магістр* – забезпечують інститути, академії, університети, інші навчальні заклади, що мають відповідний сертифікат.

Випускники педагогічних навчальних закладів, як і всі педагогічні працівники, мають право на: захист професійної честі та гідності; вільний вибір форм, методів, засобів навчання, виявлення педагогічної ініціативи; індивідуальну педагогічну діяльність; участь у громадському самоврядуванні, виборах керівників навчально-виховних закладів та їх структурних підрозділів, якщо це передбачено статутами цих закладів; користування подовженою оплачуваною відпусткою; пільгове забезпечення житлом у порядку, встановленому законодавством; підвищення кваліфікації, вільний вибір змісту програм, форм навчання, організацій та установ, які здійснюють підвищення кваліфікації та перепідготовку.

Важлива особливість праці вчителя сьогодні – її творчий характер, інтеграція педагогічної теорії і практики. Прикладом є діяльність педагогів-новаторів, авторські школи, творчі групи вчителів, об'єднання педагогів-новаторів та ін. Тому важливим є розгляд інноваційних процесів у вчительському середовищі як альтернативи традиційним підходам сучасної школи. Щодо сприйняття і реалізації інновацій учителів умовно можна поділити на кілька груп: новатори, передові, помірковані, глибоко помірковані та інертні. Саме інноватори, передові вчителі спрямовують свою діяльність на становлення особистості, громадянина і фахівця, на зміцнення інтелектуального та духовного потенціалу нації. Науковцями і педагогами-практиками доведено, що ціннісну основу професіоналізму складають інтелектуальні, духовні, моральні якості особистості. І.А. Зязюн розкриває сутність кожної складової професіоналізму. З його погляду, ціннісний компонент пов'язаний зі світоглядною озицією людини, з її особистісними пріоритетами. Він визначає творчість як цінність, життєву необхідність, завдяки закладеній у ній можливості ціннісного прогнозування, її наявність в особистісних, групових і соціальних педагогічних цінностях, прийняття образів творчих особистостей як орієнтирів у долі й професії [8, с. 498-499].

Важливо проаналізувати особливості педагогічної діяльності вчителя у контексті **сучасних наукових підходів**.

Дослідження професійної діяльності педагога вимагало звернення до наукових праць у сфері філософії, психології, педагогіки, педагогічної психології. Серед них: дослідження особистості в процесі діяльності (Б.Г. Ананьєв, М.О. Бернштейн, Л.С. Виготський, О.Р. Лурія, С.Л. Рубінштейн та ін.). Важливий внесок у розв’язання проблем освіти, виховання й розвитку особистості і діяльності зробили Г.С. Костюк та його послідовники (Г.О. Балл, О.В. Киричук, В.К. Котирло, Є.О. Мілерян, В.О. Моляко, В.В. Рибалко, Б.О. Федоришин, П.Р. Чамата та ін.). Аналіз педагогічної діяльності вчителя

також ґрунтувалося на основних положеннях концепції педагогічної майстерності (В.П. Андрущенко, І.А. Зязюн, Є.С. Барбіна, І.Ф. Кривоніс, М.П. Лещенко, В.О. Сластьонін, Л.І. Рувінський, Н.М. Тарасевич) та ін. Виявлено, що сутність і функції педагогічної діяльності полягають у тому, що педагогічна діяльність є особливим видом соціальної діяльності, яка спрямована на передавання новим поколінням накопичених людством досвіду і культури, створення умов для їх особистісного розвитку.

У загальному плані педагогічна (грец. paidos – дитина і ago – веду) діяльність – вид діяльності, змістом якого є навчання, виховання, освіта і розвиток підростаючого покоління. Проте більш перспективним нам уявляється шлях дослідження структури психолого-педагогічної діяльності у контексті сучасних наукових підходів. Проаналізуємо особливості педагогічної діяльності з позиції ***професіографічного підходу***. Багато дослідників педагогічної діяльності вважають, що її специфічні особливості можуть бути описані у професіограмі. Остання передбачає по-перше, включення професійно-технічних характеристик спеціальності (сфера діяльності, предмети й знаряддя праці, виробничо-технологічні завдання і дії щодо їх розв'язання, рівні відповідальності, коло обов'язків, особливості темпу і режиму роботи тощо), по-друге, професійно-педагогічні характеристики (цілі навчання, структури навчальних планів, перелік дисциплін, програми, форми, терміни навчання тощо).

В історико-педагогічному аспекті, починаючи з 20-х років XX ст. професіографічний підхід використовувався як метод наукового дослідження психологічної сутності педагогічної діяльності та її вимог до суб'єктної характеристики вчителя. У наукових працях М. Гармсен, Т.Х. Маркарьяна, Я.А. Мамонтова представлено: критерії ефективності професійної придатності педагога, орієнтовний план професіографічного обстеження вчителя, його природних здібностей; специфіку професійної діяльності, особливості педагогічної техніки. У 30-ті роки поширюються тенденції до проведення порівняльно-зіставних досліджень педагогічної діяльності вчителів різного рівня майстерності, на основі яких складаються професіограми праці вчителя. Досліджуються інваріантні властивості у структурі особистості вчителя, що впливають на результати його праці. При визначенні вимог до вчителя використовувалася їх особистісна оцінка й самооцінка ролі окремих психологічних властивостей в успішному виконанні поставлених педагогом завдань. Дослідники того періоду (І.К. Чугуєв, М.В. Соколов, М.М. Пістрак, М.Д. Левітов, Г. С. Прозоров) довели, що професійна майстерність учителя формується в процесі кропіткої тривалої діяльності, під час якої педагогічні і методичні знання, вміння доводяться до високого рівня професійної досконалості.

50-ті роки характеризуються посиленням уваги до досліджень питань педагогічної діяльності (тенденція педагогізації навчально-виховного процесу), яка відображена у роботах І. А. Каірова, Г. Е. Жураковського, Ф. Н. Гоноболіна, З. Ф. Єфіменко, Л. О. Занкова, Д.Ф. Самуйленкова. Більшість авторів розглядали майстерність педагога як результативну

характеристику його діяльності. З'являються дослідження, присвячені вивченню та розвитку різноманітних педагогічних умінь (мовленнєвих, організаторських, комунікативних, дослідницьких), а також ефективних засобів виховного впливу вчителя на учнів.

Інтерес до розробки цих питань відродився з 60-х років завдяки дослідженням наукових шкіл, очолюваних Н.В. Кузьміної і О.І. Щербаковим. Пізніше до цих досліджень приєдналася представники наукової школи під керівництвом В.О. Сластьоніна. Виходячи з розуміння функцій учителя, В.О. Сластьонін розробив професіограму педагога, яка включає в себе чотири розділи: властивості і характеристики особистості вчителя; вимоги до психолого-педагогічної підготовки; обсяг і склад спеціальної підготовки; зміст методичної підготовки за фахом

У 70-80-ті роки продовжували наукові пошуки у сфері професіографічного підходу Ю.С. Алферов і Є.Г. Осовський. Науковці зазначали, що професіограма вчителя повинна мати наступну структуру: точну адресу (на яку спеціальність вона зорієнтована); опис основних видів педагогічної діяльності (викладання, виховання, освіта тощо); обсяг знань, умінь і навичок учителя; психофізіологічні вимоги і протипоказання до процесу; професійні види шкідливості; можливість підвищення кваліфікації; перелік моральних стимулів педагогічної праці; навчальні заклади, що готують з цієї спеціальності. Функціональне навантаження професіограми полягає в її необхідності, по-перше, для правильного визначення мети педагогічних навчальних закладів; по-друге, для розробки наукової теорії навчальних планів; по-третє, для створення системи психолого-педагогічної та методичної підготовки студентів, що забезпечує не тільки накопичення і розширення педагогічних знань, але й послідовне нарощування точно визначених умінь і навичок педагогічної праці; по-четверте, професіограма відіграє велику роль при розв'язанні питань діагностики професійної придатності і розробки методики професійного відбору; по-п'яте, професіограма сприяє впровадженню особистісного підходу до формування майбутнього педагога; по-шосте, вона важлива для розробки системи підвищення кваліфікації і перепідготовки вчителів. В.М. Шуман при аналізі змістової характеристики професіограми наголошує на першорядності професійно важливих якостей особистості. Разом з тим розвиток теорії професійної педагогічної діяльності дещо гальмувався, оскільки поширювалася тенденція політизації педагогічного процесу.

Нині розробка професіограми здійснюється на основі таких принципів: 1) комплексного підходу до вивчення професій; 2) цілеспрямованого складання професіограми, підпорядкованого досягненню конкретної мети; в) відображення типових специфічних ознак професії; 3) реального відображення професії в конкретних соціально-економічних умовах; 4) урахування динаміки розвитку професії, перспектив професійного працівника і кар'єри; 5) обов'язкове врахування при описуванні професії дій в екстремальних ситуаціях; 6) науковість (професіограма повинна розроблятися на основі системного, діяльнісного й особистісного підходів).

Значний внесок у розробку проблеми, що досліджується, зробив вітчизняний психолог і педагог Г.С. Костюк. Він у результаті багаторічної роботи виявив закономірності психічного розвитку та його взаємозв'язку з процесами виховання і навчання. Учений висував принципові вимоги до діяльності педагога-вихователя і вважав, що зазнає невдач таке виховання, яке зводиться до сукупності "заходів", зовнішніх впливів на вихованців, ігноруючи їх потреби, почуття, інтереси. Педагог-майстер своєю діяльністю організує, стимулює діяльність учнів, впливаючи на її мотивацію, зміст та операційний склад. Г.С. Костюк підтримав перспективний напрям педагогічної науки, відповідно до якого діяльність суб'єкта розглядається як системи процесів розв'язування різноманітних задач [10]. Ідеї, висунуті Г.С. Костюком, актуальні й сьогодні. Українські послідовники видатного вченого успішно розробляють проблеми формування особистості (П.Р. Чамата, П.Г. Саприкін, Т.В. Рубцова, О.І. Жаворонко, В.К. Котирло), психології праці вчителя (Д.Ф. Ніколенко), теорії задач (Г.О. Балл) та ін., що становлять ґрунтовну базу для подальшого дослідження педагогічної професії.

Відтак, професіограма – це ідеальна модель учителя, викладача, класного керівника, педагога; зразок, еталон, в якій представлено: основні якості особистості, якими повинен володіти вчитель; знання, вміння, навички або компетентності для виконання функцій учителя.

В.О. Сластьонін наголошував, що професіограма має відображати, по-перше, властивості і характеристики, що визначають ідейну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість особистості вчителя; по-друге, до його психолого-педагогічної підготовки; по-третє, обсяг і склад соціальної підготовки; по-четверте, зміст методичної підготовки із спеціальності [19].

Виходячи з цього розуміння сенсу поняття «професіограма», можна виокремити і професіографічні методи вивчення особистості, за яких здійснюється порівняння наявних у педагога знань, умінь і навичок з тими, які могли б бути у нього відповідно до ідеальної моделі. Такі методи дозволяють проектувати особистісне та професійне зростання педагога.

Разом з тим професіограма вчителя – це документ, в якому представлена повна кваліфікаційна характеристика вчителя з позицій вимог, що пред'являються до його знань, умінь і навичок, до його особистості, здібностям, психофізіологічним можливостям і рівню підготовки. Нині розроблена низка професіограм для конкретних педагогічних спеціальностей: учителів біології, математики, української мови та літератури та ін.

В останні роки вченими розробляється акмеограма педагога – це документ, в якому відображена індивідуальна "траєкторія" сходження конкретного педагога до вершин професіоналізму, програма переходу з одного рівня професіоналізму до іншого, більш високого. Акмеограма педагога включає засоби просування педагога до професіоналізму, до досягнення педагогом свого професійного акме, а також засоби самоконтролю за цим рухом. Акмеограму педагога доцільно співвіднести з

професіограмою педагога, яка відображає соціальні вимоги до професійної діяльності та особистості фахівця. Оскільки акмеограма педагога визначає шлях просування педагога до більш високих рівнів професіоналізму, то акмеограма может вміщувати в свою структуру завдання професійного вдосконалення педагога (наприклад, оволодіння новими методами навчання, вироблення свого індівідуального стилю тощо), способи и прийоми оволодіння цим новим рівнем професіоналізму (например, відвідування й аналіз уроків своих колег, аналіз своих педагогічних прійомів і результатів навченості учнів та ін), терміни досягнення нових, більш високих результатів. Акмеограмма педагога намічає шляхи вдосконалення професійної діяльності та досягнення ним нових рівнів педагогічної майстерності та творчості [3, 12].

Рівень загальнонаукової методології вивчення педагогічної діяльності передбачає звернення до ***системного підходу,*** який набув значного поширення у сучасних наукових розробках (І.В. Блауберг, В.П. Кузьмін, В.М. Садовський, А.І. Уємов, Б.С. Українцев, І.Т. Фролов, Е.Г. Юдін). З позиції загальної теорії систем – поняття "система" визначається як множина взаємопов'язаних елементів, що утворює цілісність, стійку єдність із середовищем, якій притаманні інтегральні властивості і закономірності. Н.В. Кузьміна з 80-х років досліджувала психологічну структуру педагогічної діяльності вчителя з позиції системного підходу, що вимагає дотримання ряду умов. Первинним було положення про необхідність розробки моделі системи, що вивчається, і вибір критеріїв її ефективності, зокрема вченою було розроблено теоретичну модель діяльності педагогічних систем у контексті загальної теорії систем [11].

Професійна педагогічна діяльність може розглядатися як певна система, котра має кінцеву множину характеристик, визначені функції, цілі, склад, структуру. До її загальних характеристик відносимо цілісність, структурованість, взаємозв'язок із середовищем. Визначений об'єкт дослідження – багаторівневий, оскільки він має ієрархічну будову і включає ряд підсистем з різними функціональними якостями.

У контексті ідей системного підходу, індивідуальна педагогічна діяльність учителя як педагогічна система являє собою, взаємозв'язок структурних і функціональних елементів, що підпорядковані цілям загальноосвітньої школи. До структурних компонентів віднесено: цілі, які у повсякденній діяльності формує педагог (міра їх відповідності цілям загальноосвітньої школи); навчальна інформація, що творчо переробляється педагогом (міра її відповідності: науковим досягненням у галузі психології і педагогіки; вимогам сучасного виробництва (науки, техніки, культури), а також запитам, інтересам, потребам учнів, ураховуючи їх нинішнє і майбутнє самовизначення); засоби педагогічної комунікації (міра їх відповідності сучасним вимогам суспільства, демократичної, розвивальної системи освіти, з одного боку, і вимогам ринку до випускників – з другого); учні, вихідний рівень їх готовності до засвоєння соціального досвіду, навчального предмету, носієм яких є педагог, та їх готовність до просування у засвоєнні навчальної

дисципліни, розвиток їх розумових і моральних якостей під керівництвом педагога; педагог як творча індивідуальність, що формує цілі власної діяльності і діяльності учнів і як такий, що володіє: сучасною навчально-виховною інформацією, спеціальними знаннями та психолого-педагогічними знаннями, засобами педагогічної комунікації. Функціональні елементи педагогічної діяльності як ПС дозволяють аналізувати процес розв'язання педагогічних задач і на стадії їх формування і на стадії взаємодії з учнями. До функціональних елементів педагогічної діяльності відносимо: гностичний (або дослідницький), проектувальний, конструктивний, комунікативний, організаторський. Ці елементи є водночас компонентами психологічної структури діяльності вчителя [12, с. 8].

Значний вплив на дослідження педагогічної діяльності вчителя мав ***діяльнісний підхід*** до особистості педагога. Педагогічну діяльність можна представити як єдність мети, мотивів, дій (операцій), результату. Системоутворювальною характеристикою педагогічної діяльності є мета [6, с. 640]. Відомо, що здібності або якості особистості, її компетентність може розвиватися тільки у діяльності, причому у такій, де природні здібності або якості виступають як актуальний компонент регуляції дій, що веде до їх подальшого закріплення і перетворення у властивість особистості (Г. Вітцлак). Діяльнісний підхід до особистості педагога дає змогу визначити структуру його діяльності у процесі професійного становлення та розвитку. Саме в діяльності здійснюється складний процес формування особистості, що передбачає якісні зміни діяльності, в якій особистість постає як суб'єкт діяльності. Такі зміни відбуваються шляхом ускладнення всіх структурних компонентів діяльності: цілей, мотивів, змісту, взаємозв'язків, а також за допомогою зміни у діяльності позиції особистості. При цьому наголосимо, що творчість постає важливою характеристикою праці вчителя. Тому необхідною метою підготовки вчителя є розвиток самого суб'єкта як особистості, сутність якого полягає у здатності усвідомити важливість зміни обставин та самозмін, здатність винайти у собі засоби для практичного досягнення цієї мети.

На основі аналізу різних позицій учених щодо загальної структури діяльності, головним вектором якої є "мотив – мета", структуру діяльності сучасного вчителя можна представити у вигляді п'яти блоків функцій: 1) цілепокладальна; 2) мотиваційна; 3) змістова; 4) операційно-процесуальна; 5) контрольно-оцінна. Структура діяльності вчителя є інваріантною, відмінності полягають у змістовому аспекті, обумовленого специфікою предмета, що викладається, і в особистісно-творчому внеску вчителя у педагогічний процес Творча діяльність учителя – найбільш продуктивний вид діяльності і відкриває великі можливості для розвитку особистості учнів шляхом організації їх творчої навчально-пізнавальної діяльності та самого вчителя.

Отже, спираючись на визначені концептуальні положення професіографічного та діяльнісного підходів, професіограму сучасного вчителя слід розглядати як ідеальну модель його діяльності, що визначає основні функції педагогічної діяльності, вимоги до його особистісних якостей, знань та вмінь, необхідних для здійснення окреслених функцій з урахуванням

специфіки навчального предмету, а також його самоосвіту і саморозвиток, ураховуючи зростаючи потреби українського суспільства.

Цілепокладальна функція вміщує освітні, розвивальні і виховні завдання. Мотиваційна функція передбачає розвиток ціннісно-орієнтаційних якостей, прагнення до самоосвіти. Змістова функція – творчу конструктивну, організаторську, комунікативну діяльність. Операційно-процесуальна – передбачає впровадження продуктивних форм, методів і засобів навчання. Контрольно-корекційна функція – реалізацію творчо-дослідницьких та оцінних видів діяльності. Важливим для педагога є створення єдиної системи неперервної освіти, оскільки у структуру діяльності вчителя органічно входить і процес самоосвіти. Для професії учителя це завдання було завжди актуальним, оскільки вчитель залишається до тих пір учителем, поки сам навчається. У цьому полягає специфіка педагогічної праці, яка спонукає вчителя щоденно поповнювати свої знання, вдосконалюватися, витончувати майстерність освіти і виховання. Учитель має забезпечити глибокі і ґрунтовні знання учнів з предмету, привити їм уміння самостійно поповнювати і набувати знання, орієнтуватися у стрімкому потоці наукової інформації. Педагог-професіонал постійно прагне досягати високого рівня науково-теоретичних знань зі свого предмету й іншими дисциплінам, вивчати передовий педагогічний досвід.

У контексті ***особистісно-орієнтованого підходу***, з погляду І.Д. Беха, педагог розглядається як вихователь, що має за мету формування і розвиток у дитини особистісних цінностей, які постають як духовні надбання людини. При цьому йдеться про докорінну смисложиттєву переорієнтацію індивіда [2, с. 180]. Змінюється діяльність педагога, для якого позиція розуміння, прийняття і визнання вихованця розширює значущій простір його життя, спонукає до морально-духовної творчості, що постає справжньою професійною цінністю. Розвивальне "Я" вихованця є постійним предметом піклування вихователя. У цій діяльності вихователь має проявляти достатню гнучкість у своїх виховних підходах у контексті випереджувальної стратегії. Особистісно-орієнтовані технології у виховному процесі мають ґрунтуватися та діалогічному підході, суб'єкт-суб'єктній взаємодії у системі "педагог – дитина". Гуманістична позиція вихователя і дитини сприяє реалізації конструктивного механізму як постійного розгортання процесу емоційно збагаченого розміркування, який передбачає моральні самозміни вихованця. Особистісно-орієнтований підхід постає методологічною основою, що стимулює процеси самопізнання, самореалізації та розвитку особистості педагога й учнів і в цілому допомагає її формуванню, розвиває індивідуальність дитини. Крім цього, використання особистісно-орієнтованих методів допомагає підвищувати мотивацію суб'єктів освіти, впливаючи на їх особисті інтереси і особливості. Такий підхід дає змогу вводити альтернативні способи оцінювання, даючи можливість чітко уявити значимість і результати своєї педагогічної діяльності. До особистісно-орієнтованих методів у процесі навчання, можна віднести метод проектів, задачно-презентативний метод і метод портфоліо [2, с. 270-271].

Великого значення в сучасних умовах набуває ***компетентнісний підхід*** до педагогічної діяльності вчителя. В українській педагогічній науці компетентнісний підхід – явище відносно нове. У науковій літературі проблемі компетентнісного підходу в освіті приділяли значну увагу відомі вчені П. Бачинський, Н.М. Бібік, В.І. Бондар, Л.С. Ващенко, І.Я. Лернер, О.І. Локшина, С.М. Ніколаєнко, О.В. Овчарук, Л.І. Паращенко, П.Г. Щедровицький. Процес розвитку та впровадження компетентнісного підходу активно розроблявся у країнах Європейського Союзу. Експерти країн ЕС поняття компетентностей визначають як «здатність застосовувати знання й уміння» (Eurydice, 2002), що забезпечує активне застосування навчальних досягнень у нових ситуаціях. В останніх публікаціях ЮНЕСКО поняття компетентності трактується як поєднання знань, умінь, цінностей і ставлень, застосованих у повсякденному житті (Rychen & Tiana, 2004), а також як здатність застосовувати знання та вміння ефективно й творчо в міжособистісних відносинах – ситуаціях, що передбачають взаємодію з іншими людьми як у соціальному контексті, так і в професійних ситуація. Компетентність – поняття, що логічно походить від ставлень до цінностей та від умінь до знань. Міжнародний департамент стандартів для навчання, досягнення та освіти поняття компетентності трактує як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати завдання або роботу. У контексті цього підходу поняття компетентності вміщує набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно діяти або виконувати певні функції, спрямовані на досягнення відповідних стандартів у професійній галузі або певній діяльності. Про це зазначено і в концепції «Нова українська школа» (2016 р.), в якій представлено концептуальні засади реформування середньої школи [15].

А. О. Деркач, О. В. Селезньова вважають, що компетентності не виключають знань, умінь та навичок, хоча і принципово відрізняються від них. Дослідники підкреслюють, професійна компетентність [3]:

1) є системно-структурним багаторівневим інтегральним особистісно-діяльнісним утворенням, яке дозволяє фахівцю ставити й ефективно вирішувати професійні завдання та проблеми різного рівня складності в типових та нестандартних ситуаціях;

2) виступає як важлива й необхідна умова професіоналізму, визначає ефективність професійної діяльності фахівця та опосередковує його особистісно-професійний розвиток;

3) забезпечується сформованістю відповідного набору ключових, базових і спеціальних компетенцій;

4) включає в якості структурних складових окремі види компетентності, при цьому зміст та структурні зв'язки визначаються характером професійної діяльності;

5) проявляється у професійному досвіді;

6) розвивається в межах професійної освіти та професійної діяльності.

Науковці виділяють такі компоненти професійної компетентності педагога: мотиваційно-вольовий, функціональний, комунікативний і

рефлексивний. Мотиваційно-вольовий компонент включає в себе: мотиви, цілі, потреби, ціннісні установки, стимулює творчий прояв особистості в професії; передбачає наявність інтересу до професійної діяльності. Функціональний компонент у загальному випадку проявляється у вигляді знань про способи педагогічної діяльності, необхідних учителю для проектування і реалізації тієї чи іншої педагогічної технології. Комунікативний компонент компетентності включає вміння ясно і чітко висловлювати думки, переконувати, аргументувати, будувати докази, аналізувати, висловлювати судження, передавати раціональну й емоційну інформацію, встановлювати міжособистісні зв'язки, узгоджувати свої дії з діями колег, вибирати оптимальний стиль спілкування в різних ділових ситуаціях, організовувати і підтримувати діалог. Рефлексивний компонент проявляється в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності і рівень власного розвитку, особистісних досягнень; сформованість таких якостей і властивостей, як креативність, ініціативність, націленість на співпрацю, співтворчість, схильність до самоаналізу. Рефлексивний компонент є регулятором особистісних досягнень, пошуку особистісних смислів у спілкуванні з людьми, самоврядування, а також збудників самопізнання, професійного зростання, вдосконалення майстерності, смислотворчої діяльності та формування індивідуального стилю роботи. Зазначені характеристики професійної компетентності педагога не можна розглядати ізольовано, оскільки вони носять інтегративний, цілісний характер, є продуктом професійної підготовки в цілому [4].

Інший напрям дослідження педагогічної діяльності пов’язаний зі спробою виявити рівні, на яких функціонують професійні знання та вміння. Так, можна виділити просто вмілих учителів, які працюють на звичайному професійному рівні і тих, хто проявляє високу педагогічну майстерність і творчість, збагачує своїми знахідками мистецтво навчання і виховання. До ще більш високого рівня майстерності можна віднести педагогів, що досягають рівня педагогічного новаторства і вносять суттєві зміни у шкільну практику. Професіоналізм і майстерність учителя – це результативні характеристики його діяльності. Професіоналізм являє сукупність психофізіологічних, психічних і особистісних змін, що відбуваються у людини в процесі оволодіння і тривалого використання діяльності, що забезпечує якісно новий, більш ефективний рівень вирішення складних професійних задач в особливих умовах [16, с. 6].

На думку І.А. Зязюна, формування професіоналізму передбачає зміни всієї системи діяльності, її функцій та ієрархічної побудови. З часом у педагога розвиваються професійні вміння та навички, що призводить до руху особистості за ступенями професійної майстерності, розвивається специфічна система способів виконання діяльності – формується особистісний стиль діяльності [8].

Тому важливе значення мають моделі вищих рівнів, які відображають особливості професійної діяльності педагогів-майстрів. Педагоги, які мають високий рівень знань, досвід, орієнтовані на учнів, які збираються у

майбутньому обрати професію, пов'язану з його предметом. Педагоги, яких вирізняє демократичний стиль діяльності, що ґрунтується на довірі до учнів і, які ефективно використовують у навчанні учнівське самоврядування, сприяють розвитку самостійної, мобільної, креативної особистості, здатної працювати в нових умовах.

Таким чином, проблема структури педагогічної діяльності вчителя пройшла значний шлях від поверхових уявлень, виділення й характеристики окремих елементів такої діяльності до її цілісного бачення як інтегрального системного утворення, що передбачає у подальшому розвиток перспективних напрямів і аспектів окресленої проблеми.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

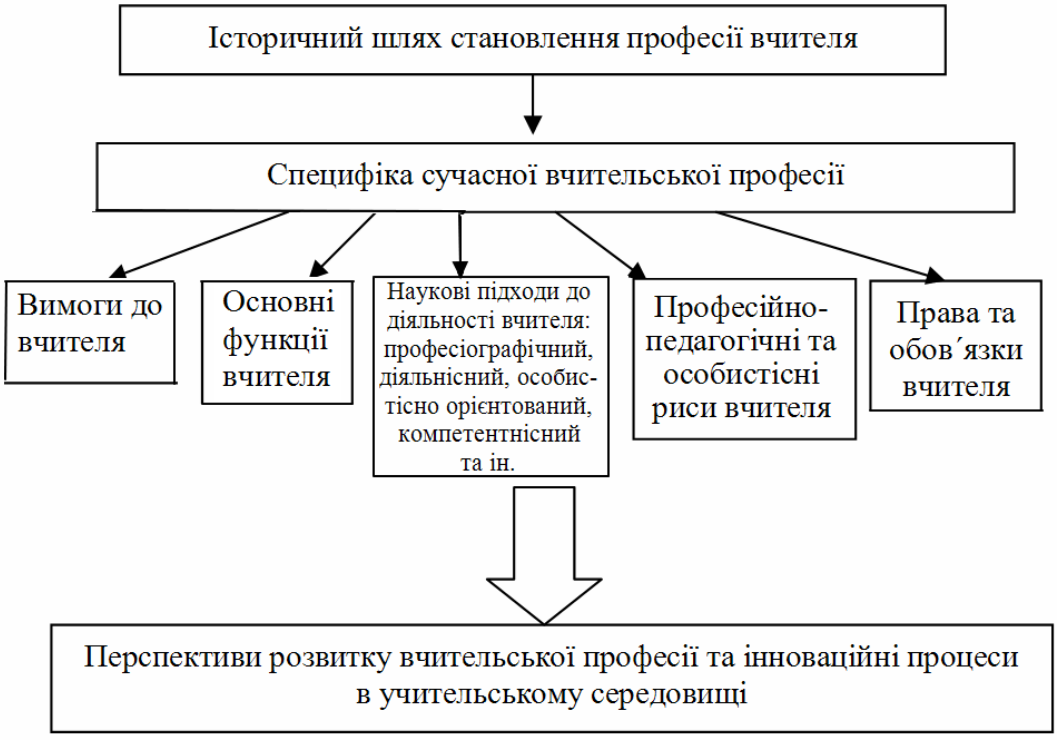

1.4.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

1. Оцініть ступінь вираженості своїх особистих рис за такою шкалою:

комунікабельний	3	2	1	0	1	2	3	замкнений
твердий	3	2	1	0	1	2	3	м'який
емоційний	3	2	1	0	1	2	3	раціональний
вольовий	3	2	1	0	1	2	3	безвольний
організований	3	2	1	0	1	2	3	неорганізований
сором'язливий	3	2	1	0	1	2	3	владний
швидкий	3	2	1	0	1	2	3	повільний

контактний	3	2	1	0	1	2	3	неконтактний
зібраний	3	2	1	0	1	2	3	незібраний
активний	3	2	1	0	1	2	3	пасивний
рішучий	3	2	1	0	1	2	3	часто сумніваюсь
спокійний	3	2	1	0	1	2	3	тривожний
сильний	3	2	1	0	1	2	3	слабкий
імпульсивний	3	2	1	0	1	2	3	стриманий
наполегливий	3	2	1	0	1	2	3	не наполягаю
змінюваний	3	2	1	0	1	2	3	постійний

Більший ступінь вираженості якості відповідає більш високому балу. Побудуйте криву своєї самооцінки.

1.4.3. Педагогічні задачі

(запропонуйте максимально можливу кількість розв'язків)

Педагогічні задачі, які характеризують проблеми молодого вчителя

Педагогічна задача № 1

Молодий учитель хімії тільки-но розпочав свою педагогічну діяльність. Проте з перших уроків у нього виникли проблеми. Він не встигав пояснювати навчальний матеріал, як наслідок, учні не могли повною мірою виконувати домашнє завдання, не розуміючи сутності матеріалу. У вчителя з`явилася думка про те, що педагогічна професія – це не його покликання.

Проаналізуйте особливості педагогічної діяльності молодого вчителя. Запропонуйте педагогічно обґрунтовані рекомендації вчителю щодо подальшої роботи.

Педагогічна задача № 2

У школі на педагогічній раді досвідчені вчителі висловили своє невдоволення роботою окремих молодих учителів. Зокрема, вони звернули увагу на такі моменти: молоді вчителі не хочуть займатися виховною роботою, провели свої уроки й у школі вже не затримуються, їх не цікавлять проблеми дітей; деякі вимагають гроші за додаткові заняття з учнями, якщо ті не встигають. Нерідко і до проведення уроків ставляться формально – матеріал подається нецікаво, переважно традиційними методами, вони не прагнуть ураховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, специфіку класу. На висловлені зауваження молоді вчителі відповіли: “Нехай нам платять більше, тоді й працювати будемо по-іншому !"

Проаналізуйте ситуацію, що склалася у школі. Висловіть думку щодо проблем учительства з позиції комплексної державної програми “Вчитель".

Педагогічна задача № 3

Для студента-практиканта. Учні, перевіряючи Вашу компетентність та ерудицію, приготували Вам кілька каверзних запитань. Лише на деяку частину у Вас є відповіді. Як Ви маєте вчинити у подібній ситуації?

Педагогічна задача № 4

Молодий вчитель фізики поверхово підготувався до уроку, вважаючи, що

добре знає тему. На уроці після пояснення нового матеріалу, учні зауважили, що їм не зрозуміло те, що пояснив учитель. Педагог намагався розтлумачити незрозумілі положення, проте учні так їх і не засвоїли. Виявилося, що при поясненні була порушена логіка викладання матеріалу.

Проаналізуйте відношення молодого вчителя до навчальної діяльності. Запропонуйте вчителю педагогічно обґрунтовані поради щодо покращення навчальної ситуації.

Педагогічна задача № 5

Студентка-практикантка вперше прийшла на урок в 11 клас. Старшокласники розмовляли, займалися сторонніми справами. Ніхто навіть не звернув увагу на вчительку.

Проаналізуйте ситуацію. Як треба вчинити вчителю за цих обставин, щоб успішно розпочати урок.

Педагогічна задача № 6

Студентка-практикантка проводила перші уроки з біології. Вона опитали учнів по домашньому завданню. Пояснила новий матеріал, потім ніби закріпила його, але до кінця уроку залишалося ще 15 хвилин. Учителька не знала, що робити і врешті відпустила учнів з уроку.

Поясніть ситуацію, що склалася на уроці. Висловіть педагогічні рекомендації вчительці щодо організації навчального процесу на уроці.

Педагогічна задача № 7

Викладач фізики захворів і студентку-практикантку попросили піти на заміну у 9 клас, але попередили, що дисципліна у класі на уроках незадовільна. Після того, як учителька розпочала урок, учні не реагували на її присутність. При цьому вчительці не важко було побачити, що поведінка класу дуже залежить від поведінки окремого учня – лідера. Учні дивилися на нього і повторювали все, що робив він. Учителька попросила цього учня вийти із класу для розмови. Учитель довів, що він лише учень 9 класу, і має слухати, поважати вчителя і між ними існує велика різниця і не лише вікова, а й у досвіді та знаннях. Після цього, зайшовши до класу, учень сів на своє місце і без зайвих рухів і відволікань почав слухати новий матеріал. Дисципліна у класі миттєво стабілізувалася.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася, та особливості індивідуальної роботи з такими учнями. Висловіть педагогічно обґрунтовані рекомендації щодо покращення ситуації у класі.

Педагогічна задача № 8

На початку проходження практики, учителька, будучи її класним керівником у шкільні роки, провела студентку у 7 клас і представила як «Світлана, наша колишня учениця. Буде читати у вас математику». Після цього діти так до мене і зверталися. Чи правильно вчителька представила свою колишню учницю як педагога.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася, та дії класного керівника. Висловіть педагогічно обґрунтовані рекомендації щодо покращення ситуації.

Педагогічна задача № 9

Студент-практикант веде урок. На останній парті сидить учитель. На якомусь етапі уроку вчителю не сподобався хід уроку. Він встає і починає сам вести урок. Практикант стоїть біля дошки і не знає, що йому робити. Учитель не звертає уваги на студента до кінця уроку.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася. Висловіть педагогічно обґрунтовані рекомендації вчителю щодо доцільної взаємодії зі студентом-практикантом.

Педагогічна задача № 10

Одного разу у восьмому класі молодий учитель запитав в учнів якусь елементарну річ, а вони не змогли відповісти. Він почав підводити їх до правильної відповіді, використовуючи різні приклади. Однак учнів це не зацікавило. Тоді вчитель запропонував сказати прізвище будь-якого учня 5 класу, а потім привів цього учня у 8 клас і попросив розповісти те питання, яке вчитель задав. П'ятикласник правильно відповів на запитання вчителя. Восьмикласникам було дуже соромно, вони зрозуміли реальний рівень своїх знань і те, що їм потрібно працювати над собою.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася, та особливості навчальної роботи з такими учнями. Запропонуйте ваш варіант вирішення ситуації.

Завдання для самостійної роботи

1. Зробіть огляд матеріалів передового педагогічного досвіду області (свого району, за своєю спеціальностю).

2. Підготуйте огляд публікацій з журналу "Рідна школа" (за останній рік), які висвітлюють діяльність та досвід кращих учителів України (за своєю спеціальністю).

1.4.4. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. У чому полягають основні соціальні функції учителя?

2.. Проаналізуйте історію становлення педагогічної професії в світі

3. Назвіть основні вимоги, які ставить суспільство до вчителя.

4. Поясніть відмінності і порівняйти поняття "вчитель", "викладач", "педагог", "вихователь".

5. Сформулюйте вимоги до сучасного вчителя у контексті концепції «Нова українська школа».

6. Поясність причини необхідності введення інновацій у вчительському середовищі.

7. У чому полягають особливості педагогічної професії?

8. Зробість повідомлення про вчителя-новатора.

9. Проаналізуйте особливості педагогічної діяльності у контексті професіографічного підходу.

10. Розкрийте сутність педагогічної культури вчителя.

11. Проаналізуйте особливості педагогічної діяльності у контексті системного підходу

12. Поясніть слова В.О. Сухомлинського: "У вихованні та навчанні підростаючого покоління колективні відносини вчителів є вирішальною умовою успіху".

13. Проаналізуйте особливості педагогічної діяльності у контексті компетентнісного підходу

Тестові завдання

(виберіть правильні відповіді серед запропонованих)

1. Професійна придатність учителя – це:

а/ необхідний комплекс умінь, які набуваються у процесі здобуття вищої освіти;

б/ показник рівня засвоєння вчителем спеціальних знань;

в/ необхідний комплекс здібностей, фізичних, нервово-психічних і моральних якостей, що потрібні для набуття певних робочих функцій і успішної діяльності у сфері освіти.

2. До основних функцій педагога відносяться:

а/ навчальна, виховна, психолого-педагогічна та соціальна;

б/ навчальна та виховна;

в/ морально-формуюча, навчаюча, суспільно-ідеологічна;

г/ соціально-політична та навчаюча.

3. Суспільство ставить до вчителя такі морально-педагогічні вимоги:

а/ наявність певних моральних цінностей, вміння спілкуватися;

б/ висока ерудиція та культура, високий рівень моральних взаємин з людьми, педагогічна самоактуалізація;

в/ висока фахова підготовка, ерудиція і культура поведінки;

г/ комунікабельність, організаторські вміння.

4. Стосовно ставлення вчителів до новацій їх можна умовно поділити на кілька груп, а саме:

а/ новатори, умовні новатори, консерватори;

б/ передові, умовно передові, відсталі;

в/ новатори, передові, помірковані, глибоко помірковані, інертні;

г/ педагоги-майстри, педагоги-методисти, стажисти.

5. До практично-соціальних вимог до вчителя відносяться:

а/ відповідний рівень освіти, фах, ерудиція та культура;

б/ вимога постійної самоосвіти, виконання норм поведінки;

в/ вимога постійної самоосвіти, загальнопедагогічні та загальнотрудові вимоги;

г/ самостійність і діловитість, наявність педагогічних здібностей, цільність характеру.

1.4.5. МЕТОДИКИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПІДГОТОВЛЕНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Комплексна методика для визначення рівня готовності до вибору професії учителя

У методиці для визначення рівня готовності до вибору професії учителя застосовується комплекс методів дослідження, що взаємнопов'язані між

собою: анкета, твір, спеціальний тест, розв'язання педагогічних задач. Головним методом установлення рівня готовності виступають середні експертні оцінки за детально розробленим емпіричним проявом їх ознак.

Методику можна використати не лише для прогностичних цілей, а й для: 1) цілеспрямованого формування професійних рис майбутнього вчителя під час навчання у школі та ВНЗ; 2) для кількісного вимірювання шляхом багаторазового застосування на різних ступенях навчання підвищення рівня їх готовності до педагогічної діяльності.

Заповнення анкети полягає у тому, щоб учень напроти кожного питання ставив знак "+", "–" чи "0" (відповідно "так", "ні", "не знаю, не пам'ятаю, не можу сказати").

Після заповнення анкети учні пишуть твір, в якому повинні дати розгорнуту відповідь на запитання. Обсяг твору має бути не менш як чотири сторінки.

Результати анкетування оцінюються у такий спосіб. Відповіді на кожне питання анкети переносяться на шифрувальний листок, при цьому не слід забувати, що при підрахунку відповідей на запитання 4, 5, 7, 8, 12, 19, 44, 47, 52, 56, 60 змінюються на протилежні (тобто знак, що стоїть у дужках, змінюється на протилежний).

За кожний із розділів анкети (на шифрувальному листку розділи "педагогічний інтерес", "педагогічні здібності", "педагогічна діяльність") виставляється оцінка за п'ятибальною шкалою з точністю до десятих. Виводиться оцінка як відношення суми позитивних відповідей з цього розділу до максимально можливої кількості позитивних відповідей.

По розділу максимально можлива кількість позитивних відповідей – 20, яка оцінюється балом 5. Отже, оцінка по кожному балу – чотири позитивні відповіді. Наприклад, 12 позитивних відповідей по розділу дорівнюють – 12:4=3 бали.

У разі негативної оцінки по розділу слід вважати, що учень не володіє характеристиками з даного параметра.

Для оцінки твору використовується та сама п'ятибальна система. Оцінка виводиться за трьома основними параметрами: I – чіткість, обгрунтованість мотивів вибору професії; II – адекватність уявлення про роботу вчителя; III – оцінка своїх можливостей у зв'язку з вибором професії вчителя.

Параметр I – ***мотиви вибору професії учителя:***

"1" – мотиви не обгрунтовані (обгрунтування мотивів вибору професії стосується не інтересу до змісту праці вчителя, а різних обставин: не вдалося поступити у другий навчальний заклад; у педвуз менший конкурс; у вчителя велика відпустка, канікули; у педвуз збирається вступати за прикладом товариша; не думав про це ніколи раніше);

"2" – мотиви скоріше необгрунтовані, ніж обгрунтовані (абітурієнт не може пояснити, чому вибрав цей вищий навчальний заклад; якщо дає пояснення, то дуже загальне: "професія вчителя почесна, потрібна"; вибір педагогічного закладу пояснюється бажанням одержати вищу освіту);

“3” – обгрунтування мотивів не визначено (вплив батьків, любов до дітей, взагалі вказується зовнішня сторона професії вчителя, наприклад романтичність; вплив художньої літератури, кінофільмів тощо);

“4” – мотиви скоріше обгрунтовані, ніж не обгрунтовані (любить дітей, любить з ними працювати, спілкуватись, допомагати відстаючим, уміє пояснити, професія подобається, спостерігає за роботою вчителя, читав літературу про вчителя, учителі радили вибрати педагогічну професію, але не мав досвіду педагогічної діяльності);

“5” – мотиви цілком обгрунтовані (професією цікавиться давно, мав досвід педагогічної діяльності, любить нею займатись, знає все про умови роботи вчителя, читав художню літературу про школу і вчителів).

Параметр ІІ – ***адекватність уявлення про роботу вчителя:*** оцінюється на основі порівняння з об’єктивними даними праці вчителів (робочі функції, обсяг роботи, тривалість і розпорядок дня, права і обов’язки, заробітна плата, вимоги до якостей особистості вчителя і його здоров’я, складності і неприваблюючі моменти в роботі вчителя):

“1” – уявлення явно неправильне, неповне, неточне;

“2” – уявлення скоріше неправильне, ніж правильне;

“3” – уявлення загальне, невизначене;

“4” – уявлення скоріше правильне, ніж неправильне;

“5” – уявлення правильне, точне, повне.

Параметр ІІІ – ***оцінка своїх можливостей у зв’язку з вибором професії учителя:***

“1” – оцінка своїх можливостей неправильна або відсутня взагалі (не мав досвіду педагогічної діяльності; не задумувався про вимоги, що ставить професія вчителя до людини; вважає, що вчителем може стати кожен);

“2” – оцінка скоріше неправильна, ніж правильна (мав досвід педагогічної діяльності, але не задумувався про вимоги, що ставить професія вчителя до людини, не намагався оцінити свої можливості для оволодіння цією професією);

“3” – оцінка невизначена (розуміючи складність професії вчителя, намагався уникати педагогічної діяльності, оскільки недооцінював свої можливості);

“4” – оцінка скоріше правильна, ніж неправильна (багато займався різними видами педагогічної діяльності, переоцінював свої можливості);

“5” – оцінка правильна (займався педагогічною діяльністю, але ставився до неї вибірково, тверезо оцінюючи свої можливості).

За сукупністю трьох параметрів твору виводиться середній бал.

Тест

Зміст і процедура тесту така. Учень повинен провести пробний урок перед уявною аудиторією молодшого чи середнього віку. Тема дається зі шкільного підручника, форму уроку абітурієнт вибирає за своїм бажанням (бесіда, розповідь, лекція, дискусія тощо).

При підготовці (протягом півгодини – години) дозволяється користуватися навчальною літературою. Тест продовжується не більше 5-10 хв (під час його проведення не можна користуватися письмовими записами).

Тест дає змогу спостерігати за учнями в ситуації, подібній майбутнім типовим професійним ситуаціям. У процесі спостереження фіксуються: професійно важливі характерологічні властивості (емоційна стійкість, самостійність); рівень розвитку мовлення (мовні засоби висловлення, відповідність обраних засобів висловлення щодо обрання спеціальності), загальна потенційна придатність до професії учителя.

Оскільки точні оцінки на сучасному рівні розвитку знань і педагогічної практики принципово неможливі, то припустимі оцінки, що виставлені експертами (досвідченими педагогами) на основі порівняння з інтуїтивними ідеалами абітурієнта, студента, вчителя. Склад комісії з трьох осіб дає змогу упосереднити оцінки й уникнути суб'єктивних відхилень.

Оцінка тесту виставляється за кожний параметр за п'ятибальною шкалою.

Параметр І – ***емоційна стійкість*** (тобто збереження працездатності при виникненні певного завдання в умовах емоціогенної ситуації):

"1" – емоційно не стійкий (знаходиться у стані крайньої напруженості; руки надзвичайно скуті; метушливість у манерах; характерна міміка; очевидні зміни в гірший бік інтонації, артикуляції і тембру мовлення; уповільнена реакція на звертання: нездатність відходити від прийнятого плану і викладати свої міркування під час викладу);

"2" – скоріше емоціонально нестійкий, ніж стійкий (хоча й абітурієнт знаходиться у стані напруги, але час від часу частково її переборює, систематично погіршується інтонація, артикуляція і тембр мовлення: часто неадекватно реагує на звертання, намагається, але без успіху, проявити творчий підхід до викладу матеріалу);

"3" – емоційна стійкість невизначена (спостерігається деяка постійна напруженість, яка періодично, все-таки, змінюється і проявляється у більш або менш вільному володінні тілом, мімікою, мовленням; в основному правильно реагує на зовнішні впливи; здатний на невеликі, достатньо зв'язні роздуми, які не передбачені у початковому плані викладу);

"4" – скоріше емоційно стійкий, ніж не стійкий (вільно володіє мімікою, жестами, тілом, мовленням, хоча час від часу виникають стани вираженої напруженості: невиправдана жестикуляція, зміна голосу, безпричинне переміщення тіла, логічно й обгрунтовано включає у випадку потреби коригуючі та доповнюючі роздуми у виклад);

"5" – емоційно стійкий (не відчуває напруження у процесі викладу, зовнішні прояви не мають значущих відхилень від звичайного способу поведінки; адекватно і швидко реагує на зовнішні впливи; легко може переключатися на обговорення інших проблем, які не передбачені планом виступу).

Параметр ІІ – ***самостійність*** (тобто здатність планувати, уміння здійснювати програму діяльності з урахуванням реальних умов відносно незалежних від зовнішніх впливів):

"1" – явно несамостійний (не орієнтується в незвичайній обстановці; нерішучий і переляканий; у поведінці в конкретній ситуації намагається сліпо копіювати який-небудь зразок, часто – свого шкільного вчителя);

"2" – скоріше несамостійний, ніж самостійний (погано орієнтується у незвичній для себе обстановці, нерішучий; поведінку в ході іспиту прилаштовує до повсякденного стреотипу вчительської діяльності);

"3" – самостійність невизначена (орієнтується в ситуації взагалі правильно, але за допомогою постійних запитань, спроб і помилок; часто проявляє нерішучість, шукаючи підтвердження правильності своєї поведінки і слів у членів комісії; намагається будувати свою поведінку, опираючись на еталон шкільного вчителя, і враховуючи конкретну ситуацію);

"4" – скоріше самостійний, ніж несамостійний (досить швидко і правильно орієнтується у новій ситуації, веде себе довить упевнено, хоча часом проявляє невпевненість, намагаючись виявити реакцію членів комісії: свою поведінку в ході тестування узгоджує з власним досвідом педагогічної діяльності, з типовими рисами вчителів і з конкретною ситуацією);

"5" – самостійний (добре розуміє ситуацію і правильно орієнтується в ній; тримається впевнено, але намагається вловити реакцію комісії; прагне творчо розв'язати поставлену задачу з урахуванням як власного досвіду, так і досвіду вчителів).

Параметр ІІІ – ***мовні засоби вираження:***

"1" – мовні засоби висловлення дуже збіднені (словниковий запас надто малий, обмежений життєвим досвідом, синтаксичні конструкції прості, емоційне забарвлення слабке і створюється сторонніми засобами, жестами, мімікою тощо);

"2" – скоріше недостатні, ніж достатні (словниковий запас невеликий, але ширше лексики буденного вжитку, синтаксичні конструкції, як правило, прості, лише іноді проявляються більш складні; емоційне забарвлення мовлення слабке, створюється частково обмеженим набором типових мовних засобів: кількома прикметниками або застосуванням одного порівняння);

"3" – мовні засоби характеризуються обмеженістю (лексика широка, але багато слів засвоєно пасивно; крім простих синтаксичних конструкцій зустрічається ряд складних, проте вони мають характер поширених штампів; емоційне забарвлення мовлення невелике, переважає мала виразність, але час від часу з'являється достатня образність);

"4" – мовні засоби достатні (лексика дуже багата, образна, активно використовується у великому обсязі; синтаксичні конструкції різноманітні, використовуються доречно, осмислено і творчо, багате емоційне забарвлення).

“5” – мовні засоби характеризуються високим рівнем сформованості (лексика надзвичайно багата, емоційна, образна, різноманітна, синтаксичні конструкції нестандартні, використовуються творчо відповідно конкретної мовної ситуації).

Параметр IV – ***адекватність засобів вираження об’єкта міркування*** (тобто логічність, ясність, доступність):

“1” –важкодоступний; сумбурний виклад;

“2” – у більшості важкодоступний, плутаний виклад;

“3” – достатньо ясний зв’язаний виклад, але складний за формою;

“4” – цілком ясний зв’язаний виклад, але складний за формою;

“5” – чіткий за формою і змістом виклад.

Параметр V – ***загальна потенційна придатність до професії учителя*** (прогностична оцінка, що спирається на практичний досвід та інтуїцію компетентних спеціалістів-педагогів):

“1” – педагога з цього учня не вийде;

“2” – педагог у майбутньому буде невдалий;

“3” – за умови великої праці над собою може стати середнім педагогом;

“4” – при наполегливій роботі може стати хорошим педагогом;

“5” – можливо буде хорошим педагогом.

Успішність тесту оцінює компетентна комісія з трьох осіб. Кожного члена комісії слід забезпечити окремим примірником програми спостереження за тестом. Оцінки виставляються спочатку за кожним параметром окремо, потім виводиться середня арифметична оцінка за тест.

Загальна оцінка професійної готовності виводиться як середньоарифметичне загальної оцінки з анкети твору й тесту, розв’язанню педагогічних задач.

Майбутньому вчителю слід ураховувати **критерії педагогічної майстерності вчителя-вихователя,** за якими оцінюється його діяльність (*М.Д. Кас’яненко*)

♦ Уміти створювати атмосферу довір’я, поваги, взаємної допомоги і доброзичливості, високої взаємної вимогливості (як у реальному житті дорослих), всебічної турботи один про одного.

♦ Слід формувати спільні цілі й інтереси, які б доповнювали власні та приносили б “завтрашню” радість кожному (як це розумів А.С. Макаренко).

♦ Уміти розробити й подумки перевірити взаємосприйнятну технологію спільної та самостійної діяльності.

♦ Володіння високою культурою пізнавальної діяльності, прогнозуванням навчальної діяльності та поведінки учнів в умовах творчої самостійності кожного.

♦ Уміти розробляти систему управління та самоуправління процесом навчання разом з учнями.

♦ Використовувати засоби, методи та форми навчання і виховання в умовах диференційованого навчання.

♦ Розробляти та реалізовувати систему виховання, розвитку особистості і колективу в зоні близької і перспективної діяльності, яка б забезпечувала високу культуру діяльності і поведінки кожного.

Анкета-твір

1. Що ви відповідали, коли вас відмовляли б від професії вчителя?
2. Які конкретні події вплинули на ваш вибір?
3. Опишіть детально випадок з вашої практики занять з дітьми, коли ви відчули, що маєте певні педагогічні вміння. Чи намагалися ви повторити подібний випадок пізніше?
4. Опишіть детально випадок неправильної педагогічної поведінки кого-небудь з ваших учителів. У чому він був неправий і з якої причини?
5. Чи є на вашу думку непривабливі моменти у професії учителя? Якщо так, то чим вони викликані і як молодому вчителю їх ураховувати ?
6. Опишіть детально випадок неправильної педагогічної поведінки ваших батьків.

Анкета

(на кожне запитання анкети слід подати одну з відповідей:
"так" (+), "ні" (–), "не знаю, не пам'ятаю, не можу сказати" (0))

1. Чи брали ви участь у гуртках, факультативах і олімпіадах з навчального предмета, що вас цікавить?
2. Чи часто ваші знайомі звертаються до вас за порадою?
3. Чи відоме вам ставлення підшефних молодших дітей до ваших вчинків, до вашої думки, до вашого авторитету?
4. Чи вважаєте ви, що під час навчання у педагогічному вищому навчальному закладі ви можете виявити, що професія вчителя вам не підходить?
5. Відповідаєте ви тим же, коли на вас кричать?
6. Як часто до вас звертаються молодші діти з проханням погратися з ними?
7. Чи буває, що ви говорите про речі, в яких зовсім не розбираєтесь?
8. Чи правда, що готуючись до важкої розмови, ви більше розраховуєте на імпровізацію, ніж обдумуєте її раніше?
9. Чи доводилося вам працювати вихователем/вожатою?
10. Чи з бажанням ви берете участь у містифікаціях, іграх, забавах, розвагах, жартах?
11. Чи завжди ви стримуєте свої обіцянки, хоча це і важко?
12. Чи погодитесь ви з тим, що строго визначений план бесіди, розповіді, повідомлення обов'язково робить їх нецікавими?
13. Чи почуваєте ви себе спокійніше, впевненіше в оточенні дітей, ніж однолітків?
14. Чи часто вам доводилося працювати на виборних посадах?
15. Чи любите ви жартувати і розповідати забавні історії вашим знайомим?
16. Чи змогли б ви, на вашу думку, успішно витримати вступні іспити на аналогічний факультет університету?

17. Чи часто товариші або молодші діти просять вас пояснити, переказати важкий текст; складну заплутану книгу?

18. Чи любите постійно знаходитись серед дітей?

19. Чи часто вам буває нудно слухати розповіді дітей, звертатись до них?

20. Чи намагаєтесь ви брати на себе велику відповідальність у справах колективу?

21. Чи збереглось у вас знайомство з тими дітьми, в яких ви були вихователем?

22. Чи є праці з педагогіки у Ж.-Ж. Руссо?

23. Чи можете ви з легкістю внести пожвавлення у колектив?

24. Чи багато хто вважає вас товаришем?

25. Чи вважаєте ви, що почуття задоволеності від того, що роблять за вашою порадою, достатня подяка за ваші зусилля, турботи, участь?

26. Чи ви вважаєте, що педагогічний заклад дає вам право працювати тільки вчителем?

27. Чи часто збувалися ваші прогнози відносно вчинків і поведінки підшефних вам дітей?

28. Що таке, на вашу думку, дидактика (поставте знак "+" праворуч від відповіді, яку вважаєте правильною):

а) вчення про закони розвитку;

б) розділ хімії неорганічних полімерів;

в) наука про виховання;

г) теоретична основа освіти й навчання;

д) назва деталі грецького храму.

29. Чи домагаєтесь ви, щоб люди діяли згідно з вашою думкою?

30. Чи доводилось вам брати активну участь в іграх зі своїми підшефними дітьми?

31. Чи давно ви вирішили вибрати професію вчителя?

32. Чи вступаєте ви у конфлікт з вашими товаришами через невиконання своїх обов'язків, зобов'язань, обіцянок?

33. Чи доводилось вам брати шефство над учнями молодших класів?

34. Хто з названих далі вчених займався проблемами педагогіки (поставте знак "+" праворуч від відповіді, яку вважаєте правильною):

а) Павлов;

б) Ухтомський;

в) Вернадський;

г) Ушинський;

д) Ферсман.

35. Чи плануєте ви свої вчинки і дії завчасно?

36. Чи правда, що ви завжди обдумуєте свої справи неспішно, надаєте перевагу тому, щоб почекати, перш, ніж діяти?

37. Чи читали ви книги про вчителів, про виховання, про педагогіку?

38. Чи часто вам вдається переконати більшість членів колективу, щоб прийняти вашу думку?

39. Чи важко вам відмовитися від своїх намірів?

40. Чи є праці з педагогіки у Льва Толстого?

41. Чи дійсно, що з важких питань шкільного курсу ви намагаєтесь розібратися самостійно, користуючись чужою допомогою лише у крайніх випадках?

42. Чи любите ви придумувати ігри, заняття, розваги?

43. Якщо не вступите у цьому році до педагогічного інституту/університету, чи вважаєте ви, що вам вдасться це зробити в майбутньому році?

44. Чи правильно, що вам приємніше мати справу з книжками, ніж з людьми?

45. Чи вважають вас упевненою у собі людиною?

46. Який з перерахованих нижче термінів має відношення до педагогіки (поставте знак "+" праворуч від відповіді, яку вважаєте правильною):

а) антологія;

б) еклектика;

в) нумізматика;

г) профорієнтація;

д) педіатрія.

47. Чи відчуваєте ви почуття самотності, невпевненості, знаходячись у колі людей (у кімнаті, у натовпі, у групі)?

48. Чи подобається вам давати поради, опікувати, допомагати?

49. Чи є вчителі серед знайомих вашої сім'ї (ваших знайомих)?

50. Чи брали ви участь у художній самодіяльності?

51. Коли ви хочете краще дізнатися про людину, чи намагаєтесь ви відтворити її поведінку в уявній ситуації?

52. Чи були у вас наміри оволодіти технічною (гуманітарною) спеціальністю?

53. Чи вдається вам направити бесіду в компанії, щоб уникнути неприємних для вас тем?

54. Чи відчуваєте ви збентеження, коли бесідуєте з ерудованими людьми?

55. Чи радили вам шкільні вчителі вибрати професію вчителя?

56. Чи часто у вас виникають конфлікти з іншими вчителями?

57. Чи намагаєтесь ви перебудуватися відповідно настрою співбесідника, коли він несподівано змінюється?

58. Чи поступали ви раніше в інші навчальні заклади?

59. Чи багато у вас знайомих?

60. Відчуваєте ви труднощі, неприємні почуття, якщо вам доводиться першим знайомитись?

Педагогічний інтерес: 1, 3, 4, 16, 19, 31, 37, 42, 45, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60.

Педагогічні здібності: 2, 5, 7, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 23, 24, 27, 36, 38, 44, 47, 48.

Педагогічна діяльність: 6, 9, 14, 20, 21, 22, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 34, 39, 40, 41, 46, 53, 54.

Питання 4, 5, 7, 8, 12, 19, 44, 47, 52, 54, 56, 58, 60 відповіді змінюються на протилежні (тобто знак, що стоїть у дужках, змінюється на протилежний).

$$\text{Оцінка по розділу} = \frac{E}{4},$$

де Е – кількість позитивних відповідей; оцінка кожного бала – 4 позитивні відповіді.

1.4.6. Основні види педагогічної діяльності вчителя-вихователя

(*М.Д. Кас'яненко***)**

Оцініть власний рівень володіння кожного із зазначених видів педагогічної діяльності, використовуючи п'ятибальну шкалу оцінювання, де "5" – високий рівень сформованості, "4" – достатній, "3" – середній; "2" – низький; "1" – цим видом діяльності не володію.

1. Майстерність саморегуляції і встановлення відносин співробітництва у навчанні, праці, громадській діяльності.
2. Педагогічне співробітництво з учнем та учнівською групою з урахуванням інтересів, здібностей і рівня культури діяльності, співробітництва.
3. Проведення співбесід з дітьми, підлітками, юнаками та дівчатами.
4. Проведення співбесід з дорослими та батьками учнів на різні теми.
5. Ведення ділової розмови, бесіди, проведення брифінгу, дискусії.
6. Організація колективу на виконання навчальних, трудових і громадських доручень.
7. Проектування розвитку особистості учня та керівництва цим процесом.
8. Проектування розвитку творчого колективу та регулювання цим процесом.
9. Прийняття правильних рішень у різних педагогічних ситуаціях і прагнення їх реалізувати.
10. Розв'язання ("зняття") суперечностей у конфліктних ситуаціях як учасника і як спостерігача.
11. Спілкування і співробітництво з колегами, керівництвом, підлеглими.
12. Здійснення самоконтролю та контролю, корекції процесу навчання, використання різних форм його аналізу.
13. Проведення фронтально-колективного навчання і праці в різних його формах.
14. Майстерність індивідуалізованого навчання і виховання.
15. Майстерність диференційованого навчання і виховання.
16. Проведення активних форм організації навчання (уроку-гри, уроку-диспуту, уроку-творчого семінару, уроку-творчого практикуму, уроку-конференції, уроку інтенсивної розумової праці тощо).
17. Майстерність володіння педагогічною мовою.
18. Логічна підготовка і культура мислення вчителя.
19. Активізація пізнавальної діяльності учнів на заняттях.
20. Використання класної дошки, наочності та технічних засобів у навчанні.

21.Культура розробки та запровадження педагогічних технологій.

22. Добір та впорядкування змісту матеріалу за модулем.

23. Майстерність керування творчими роботами учнів.

24.Здійснення контролю навчальної діяльності за рейтинговою системою.

25.Оволодіння засобами проведення теоретичних та експериментальних досліджень.

26.Культура організації проблемного навчання.

27. Культура організації ігрового навчання.

28.Культура модульного навчання.

29.Майстерність вихователя.

1.4.7. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється
за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати соціальну роль, функціональні обов'язки вчителя.
2. Осмислювати специфіку вчительської професії.
3. Вивчати й аналізувати психолого-педагогічну літературу, різноманітні концепції щодо проблеми професійної діяльності вчителя.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Осмислювати перспективи розвитку вчительської професії.
2. Виділяти основні завдання вчительської професії.
3. Проектувати окремі компоненти змісту, форм і методів виховного процесу.
4. Моделювати елементи навчальної роботи вчителя.
5. Проектувати форми та методи власної самовиховної, самоосвітньої роботи.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Добирати оптимальну навчально-виховну інформацію, форми та методи педагогічного процесу.
2. Планувати навчально-пізнавальний процес на уроках.
3. Планувати спільно з учнями виховний процес.
4. Учити своїх вихованців виділяти головні напрями у навчанні та власній життєдіяльності.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями, колегами, батьками.
2. Встановлювати особистісну і ділову взаємодію в педагогічному процесі.
3. Орієнтуватися в педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх вирішення.
4. Здійснювати індивідуальний і диференційований підхід до учнів.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати власну педагогічну діяльність.
2. Організовувати пізнавальну діяльність учнів, стимулюючи розвиток їх самостійності, відповідальності, активності.
3. Приймати оптимальні рішення в конкретних педагогічних ситуаціях.
4. Створювати умови, що сприяють розвитку потенціальних можливостей учнів.
5. Навчати учнів способам самоорганізації діяльності та поведінки.

1.4.8. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Вивчення цієї теми спрямоване на формування гуманістичної професійно-педагогічної спрямованості, зокрема, освіченості, ерудованості, переконаності, інтересу до педагогічної діяльності, високої моральності, людяності та чуйності, педагогічної культури та етики; на розвиток педагогічних здібностей, професіоналізму, майстерності, компетентності тощо. У межах заняття пропонуються методики, за допомогою яких перевіряється рівень сформованості окремих моральних якостей і професійно-педагогічної спрямованості.

1.5. САМОВИХОВАННЯ ТА САМООСВІТА В СИСТЕМІ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Мета: розкрити роль самоосвіти та самовиховання в розвитку особистості вчителя; проаналізувати шляхи самоосвітньої діяльності щодо оволодіння професійними знаннями та вміннями; сформувати потребу в самопізнанні, самовдосконаленні, а також ознайомити студентів з технікою і прийомами самовиховання; виробити у них уміння складати програму самовиховання та самоосвіти.

Обладнання: опорні схеми основних понять теми, презентації, висловлювання видатних педагогів щодо ролі самовиховання.

Ключові поняття: самовиховання; самоосвіта; самостійна робота; НОП студента, вчителя.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Роль професійного самовиховання у розвитку особистості вчителя.
2. Самоосвіта як один із шляхів професійного становлення вчителя. Співвідношення між поняттями "освіта", "самоосвіта" та "самостійна робота".
3. Методи самостійної навчальної діяльності як основа формування професійної самоосвіти.
4. Місце самоосвіти у системі професійної підготовки вчителя. Наукова організація праці студента.

ІІ. Практична частина.

1. Виконання завдань на розвиток педагогічних умінь і навичок.
2. Аналіз самоосвітньої та самовиховної діяльності видатних людей.
3. Розв'язання педагогічних задач.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

2. Елканов С. Б. Основы профессионального самовоспитания будущего учителя / С. Б. Елканов. – М., 1989. – С. 5-14, 21-51.

3. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії : навч. посіб. для вчителів, аспірантів, студ. серед. та вищ. навч. закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1997. – 302 с.

4. Макаренко А. С. О воспитании. Раздел «Мысли, суждения». – М., 1988.– С.153-165.

5. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

6. Положення про загальноосвітній навчально-виховний заклад // Освіта. – 1993. – 3 вересня.

7. Проект Закону України «Про освіту». – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mon.gov.ua

8. Ратушинська А. Самовиховання як засіб формування особистості. Самовиховання вчителя / А. Ратушинська // Вища шк. : наук.-практ. вид. - 2016. – № 10. – С. 88-96 .

9. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

10.Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори у 5-ти т. – К., 1976. – Т. 5. – С. 229-239.

11. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю // Вибрані твори у 5-ти т. – К., 1976. – Т.2. – С.419-656.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу. Підготуватися до обговорення основних положень за планом заняття.

2. Підготувати мікровиступи: "Роль самовиховання (самоосвіти) у житті видатних людей" (К.Д. Ушинський, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський, Леся Українка, І.І. Огієнко та ін.) – на вибір.

3. Підготуватися до розв'язання педагогічних задач.

1.5.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Реформування системи педагогічної освіти вимагає від учителя вибору стратегії неперервної освіти на основі саморозвитку, невід'ємними складовими якого є самоосвіта та самовиховання.

З метою подолання суперечності між традиційною підготовкою майбутнього вчителя до професійної діяльності та новими вимогами суспільства до випускників вищих педагогічних навчальних закладів розглянемо сутнісну характеристику окреслених понять та взаємозв'язок між ними.

Самовиховання – це систематична та свідома діяльність людини, спрямована на вироблення в собі бажаних фізичних, розумових, моральних, естетичних якостей, позитивних рис волі й характеру, усунення негативних звичок, іншими словами, діяльність, спрямована на вдосконалення своєї особистості.

Самовиховання виникає як наслідок певної системи виховної роботи у межах навчальних закладів, яка включає в себе систему поглядів на особистість. Майбутні педагоги мають прагнути розвивати свою самостійність, організованість, відповідальність, самокритичність. Саме розвиток у собі найкращих загальнолюдських рис є фундаментом професійної підготовки вчителя. Людина володіє великими потенційними можливостями, які може неперервно розвивати впродовж життя. Рівень професіоналізму вчителя багато в чому залежить від його активності щодо свідомого та наполегливого розвитку у собі таких якостей, які створюють особистість сучасного спеціаліста.

Самовиховання особистості має такі особливості:

1. Самовиховання є усвідомленням прояву саморозвитку, "саморуху" особистості. Вихованець із об'єкта має перетвотися на суб'єкт виховання.

2. Самовиховання є суб'єктивним відображенням виховання, в якому мета і завдання вихователів стають особистою метою і завданнями самовдосконалення, а функції вихователя поступово передаються самому вихованцю.

3. Самовиховання є своєрідним прискорювачем розвитку особистості, служить засобом її вдосконалення.

4. Самовиховання передбачає врахування індивідуальних особливостей особистості шляхом розвитку її індивідуальності.

5. Самовиховання – один з головних показників розвитку особистості, воно відображає відповідність виховання процесу формування її природного потенціалу і здібностей. За рівнем самовиховання можна зробити висновок про якість виховного потенціалу

Важливе значення для розвитку теорії самовиховання має виявлення його рушійних сил. Основним протиріччям реалізації самовиховання є становлення та рух взаємопов'язаних процесів зміни позиції людини у взаємодії із зовнішнім світом і усвідомленням особистості. Рушійні сили самовиховання майбутнього вчителя визначаються як зовнішніми, соціальними вимогами, так і власним відношенням до цих вимог. Перетворення внутрішніх протиріч, що виникають між цими двома сторонами, по суті, і є процесом самовиховання. Підсилюється це характеристикою професійної спрямованості. Найбільш важливою умовою виникнення потреби у професійному самовихованні для майбутнього вчителя є перехід його з позицій студента на позицію спеціаліста.

Самовиховання майбутнього вчителя, як і будь-який вид діяльності, має свою загальну структуру. Її основними компонентами є: мета, завдання, принципи, форми, методи, засоби та результат.

Метою самовиховання студентів вищих педагогічних навчальних закладів є підвищення рівня підготовки до професійної педагогічної діяльності. Мета змінюється й ускладнюється з набуттям особистістю професійного та соціального досвіду.

Важливу роль у самовихованні може відіграти *ідеал* як уявлення про найвищу досконалість, що визначає певний спосіб і характер діяльності людини. Таким ідеалом для майбутнього вчителя може бути як окрема особистість, так і спрямованість на досягнення конкретних результатів у реалізації професійної діяльності, що визначені власною програмою самовиховання.

На основі аналізу життя та професійної діяльності видатних людей, у тому числі і педагогів, щодо вдосконалення своєї особистості можна зробити висновок про можливість розвитку педагогічних здібностей.

Основним **завданням** самовиховання є вдосконалення власних професійно-значущих властивостей та якостей особистості, включаючи, як світогляд, фізичне здоров'я, так і активність у підвищенні рівня методичної

підготовки, розвиток власної моральної культури, здатності до глибокого соціально-педагогічного мислення і творчої діяльності.

У процесі самовиховання слід керуватися наступними **принципами:** цілеспрямованості, зв'язку самовиховання з життям, саморозвитком та самоосвітою, комплексного підходу, впливу колективу на окрему особистість, у рахування вікових особливостей тощо.

До найпоширеніших **форм** самовиховання відносять такі, як самозавдання, оцінка прожитого дня, визначення правил своєї поведінки, самохарактеристика, самозобов'язання, визначення власних справ та видів діяльності, вироблення особистих планів роботи та самовиховання, ведення щоденників тощо.

Систему **методів** самовиховання доцільно розглянути у послідовності, яка передбачає реалізацію процесу самовиховання на практиці, починаючи від виникнення потреби у його реалізації до досягнення тих чи інших результатів:

- самопізнання (самоспостереження, самоаналіз, самодослідження) та самооцінка;
- самостимулювання (самозаохочення, самокритика);
- самопрограмування;
- методи самовпливу (самоінструкція, самозаохочення, самоконтроль, самозвіт, самонавіювання, самонаказ, самопідпорядкування, самопримушення тощо).

Остання група методів реалізується на практиці завдяки використанню цікавих прийомів, серед яких:

- прийоми, спрямовані на розвиток інтелекту: особисті правила або принципи, за якими людина будує свою поведінку; самонагадування тощо;
- прийоми, спрямовані на розвиток почуттів: самосхвалення, самозаохочення, самокритика, самоосуд, самопокарання тощо;
- прийоми, спрямовані переважно до формування вольових зусиль та до практики поведінки: самообіцянка, самозобов'язання, клятва, намір, самопідбадорювання, самозаборона.

Поняття про **засоби** самовиховання включає в себе як безпосередньо предмети та зміст діяльності, так і способи їх застосування у практичній діяльності. Засоби самовиховання прийнято поділяти на *головні* (теоретична та практична педагогічна діяльність) та *додаткові* (ознайомлення з різними видами мистецтва, предметами культури та побуту, в яких знаходить відображення людська діяльність, читання книжок, у яких представлені зразки життя видатних особистостей, гідних наслідування тощо. У цілому як засоби самовиховання можна застосовувати ті матеріальні та духовні цінності, які можуть бути використані з метою самовпливу.

Результатом професійного самовиховання є зміни, що відбуваються в особистісній сфері майбутнього вчителя завдяки реалізованим самовпливам. У цьому випадку студент вищого педагогічного навчального закладу оволодіває своєю волею, навчається управляти своїми емоціями, набуває

врівноваженості, підтримує добрий, бадьорий настрій, виконує особисті правила, режим дня тощо.

Процес професійного самовиховання тривалий і здійснюється в кілька етапів:

I – утвердження в позиції вчителя;

II – програмування позитивних новоутворень в особистісній сфері;

III – реальні дії по самовдосконаленню;

IV – етап мови і відображення;

V – етап вправ.

VI – етап аналізу, корекції самовиховної діяльності та розробка подальшої програми самовиховання.

Одним із шляхів розширення творчих можливостей і пізнавальних інтересів людини є самоосвіта.

Розуміння суті поняття "самоосвіта" потребує здійснення його логіко-семантичного аналізу. Цей термін увійшов у науковий обіг 30-60-х рр. XIX ст. Інтенсивне включення у цей період у книжкову лексику слів із першою займенниковою частиною «само» було зумовлене певними позамовленєвими чинниками. Зокрема, прогресивна частини населення країни характеризувалася особливою увагою до будь-яких проявів духовності окремої особистості та до розвитку активної діяльнісної першооснови загальнополітичного життя. У словнику самоосвіту тлумачать як набуття знань шляхом самостійних занять, без допомоги викладача. Є інші тлумачення: «*Самоосвіта – самостійна освіта, отримання системних знань у певній галузі науки, техніки, культури, політичного життя та ін., яка визначає безпосередній інтерес особистості в органічному поєднанні із самостійністю у вивченні матеріалу*». Самоосвіта визначається і як «*освіта, яку здобувають поза навчальними закладами шляхом самостійної роботи*». За «Українським педагогічним словником» С.У. Гончаренка (1997) «*самоосвіта – освіта, яка набувається в процесі самостійної роботи без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі. Самоосвіта є невід'ємною частиною систематичного навчання в стаціонарних закладах, сприяючи поглибленню, розширенню і більш міцному засвоєнню знань*» [11, 296].

Самоосвіта як педагогічна категорія розглядалася спершу як додаток (доповнення, підсистема, частковий прояв) категорії освіти і застосовувалася для розв'язання конкретних освітніх завдань: формування волі, боротьба з власними недоліками, розумове самовдосконалення.

У педагогічній літературі зустрічаємо такі взаємопов'язані поняття, як "освіта", "самоосвіта" та "самостійна навчальна робота". На основі категоріального аналізу окреслених понять визначимо взаємозв'язки між ними.

Освітою називають процес та результат засвоєння систематизованих знань, умінь та навичок, спрямованих на формування світогляду або процес та результат завершеного навчання.

Самоосвітою назвемо такий специфічний вид діяльності, в ході якої завдяки самостійному визначенню цілей особистість задовольняє власні

пізнавальні потреби або вдосконалює свої здібності, якості та властивості особистості.

Самостійною навчальною діяльністю називають різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності, яка здійснюється на навчальних заняттях або поза ними за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі. Реалізація цих настанов вимагає від особистості, яка навчається, активної розумової діяльності, самостійного виконання різних пізнавальних завдань, застосування раніше засвоєних знань під керівництвом педагога.

На основі узагальнення понятєвого масиву **самостійною роботою** будемо називати будь-яку діяльність особистості, яку вона здійснює відповідно до поставлених перед нею цілей без участі керівника.

Беручи до уваги наведені теоретичні узагальнення, визначаємо, що в цілому самостійну навчальну роботу слід розглядати як засіб реалізації освіти та самоосвіти. Це співвідношення представлене на рис.1.5.

Аналіз самостійної роботи та самоосвіти особистості засвідчує про те, що вони є складними видами діяльності, тісно взаємопов'язаними між собою. Останнє іноді створює ілюзію їх повного збігання.

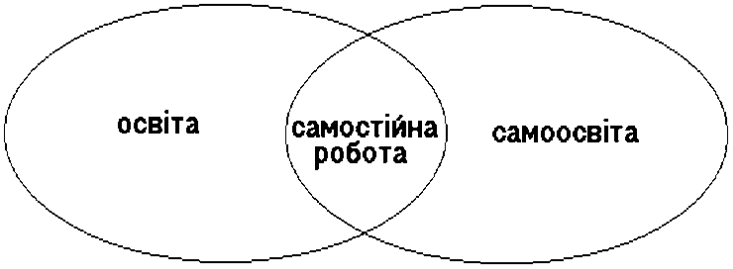

Рис. 1.5.Схема співвідношення понять "освіта", "самоосвіта" та "самостійна робота"

Дійсно, у визначенні обох понять підкреслюється діяльнісний характер формування особистості, але під час самостійної роботи зазначений процес відбувається на основі досягнення цілей, поставлених іншою особою – викладачем; у ході ж самоосвітньої діяльності – відповідно до задумів самої особистості.

Згідно із запропонованим визначенням, самостійна робота здійснюється без участі керівника. Прикладом може бути навчальна самостійна робота, якою опосередковано керує викладач. Залежно від свого задуму він встановлює термін виконання самостійної роботи під час навчальних занять або у позанавчальний час, пропонує завдання, проводить різного роду інструктажі щодо їх виконання, визначає глибину та обсяг обов'язкової частини виконання завдань, здійснює допоміжні заходи (консультації, спостереження, співбесіди тощо), тобто визначає засоби діяльності особистості у процесі самостійного досягнення цілей.

Участь керівника в самоосвітній діяльності спеціально не визначається: самоосвіта може здійснюватися за участю керівника або без неї, наприклад, під час самостійної роботи.

Принципова відмінність між самоосвітою та самостійною роботою полягає в тому, що у процесі самоосвітньої діяльності особистість виступає суб'єктом своєї діяльності щодо досягнення самостійно визначених цілей, які і складають головний мотив самоосвітньої діяльності, під час самостійної роботи цілі перед особистістю ставить керівник.

Отже, самостійна робота при зацікавленому ставленні до неї тих, хто навчається, переростає в їх самоосвітню діяльність. Це відбувається, коли студенти повною мірою засвоїли цілі самостійної роботи, за власним бажанням домагаються того, щоб їх досягти. Як тільки мета самостійної роботи перестає бути особистою метою студента, відбувається зворотний перехід від самоосвіти до самостійної роботи. Шляхом таких взаємопереходів можна підвищувати рівень готовності особистості до професійної самоосвітньої діяльності, а одним з механізмів підготовки майбутніх учителів до самоосвітньої діяльності є оволодіння ними формами та методами навчальної самостійної роботи.

Засвоєння методів самостійної роботи студентами педагогічних освітніх закладів сприяє більш чіткому орієнтуванню їх у методиці самоосвітньої діяльності, допомагає обрати найбільш раціональну її форму, розвивати здатність до самостійних дій, що є однією з особливостей вияву індивідуальності.

На методи навчання впливають джерела інформації, за допомогою яких відбувається засвоєння знань. Тому виникає потреба виділити для окремого розгляду *методи самостійної навчальної діяльності* як основи формування професійної *самоосвіти*.

Системне використання методів потребує їх класифікації – розподілу за певною ознакою на відповідні групи та підгрупи. Наявність системи класифікації відображає глибинні взаємозв'язки між окремими методами. У педагогічній науці немає єдиного підходу до класифікації методів самостійної навчальної діяльності завдяки багатогранності досліджуваного поняття (А.К.Громцева, П.І.Підкасистий, В.К.Скнар та ін.).

Наприклад, Ч. Мазяж за ознакою *відбору та синтезу інформації в процесі самостійної роботи* виділяє наступні методи:

1) читання та вивчення літератури;
2) прослуховування текстів та дискутування;
3) отримання знань з інших джерел (телебачення, радіо, тощо);
4) письмова розробка проблеми;
5) участь у культурному житті (у вільний час).

Оскільки сучасна психологія розглядає процес мислення як живу людську діяльність, яка має таку ж структуру, як і діяльність практична (О.М. Леонтьєв), розглянемо класифікацію методів формування у майбутніх учителів умінь самостійної навчальної діяльності на основі *діяльнісного підходу*. За цієї умови методи формування самостійної навчальної діяльності,

з одного боку, виступають як способи самостійної діяльності, з іншого – як засоби її формування, а у перспективі – і професійної самоосвітньої діяльності.

З метою досягнення завдань дослідження розглянемо самостійну навчальну діяльність з процесуальної, а не результативної точки зору. Такий підхід дозволяє виявити ті способи дій, які складають цілісний акт діяльності, тобто методи діяльності, самоосвіти, що сприяють досягненню результатів відповідно до поставленої мети. До основних процесуальних елементів діяльності психологи відносять: ***мотив*** діяльності, конкретні ***дії*** та ***операції***, ***контроль*** та ***аналіз*** досягнутих результатів, тобто цілісний цикл діяльності неможливий без використання способів стимулювання та мотивації, організації, контролю та самоконтролю. Оскільки спосіб діяльності і є її методом, виділяємо три групи методів формування самостійної навчальної діяльності майбутніх учителів:

1) група методів мотивації самостійної навчальної діяльності;
2) група методів розвитку самостійної навчальної діяльності;
3) група методів контролю та самоконтролю самостійної навчальної діяльності.

Наявність та взаємозв'язок названих груп методів самостійної навчальної діяльності забезпечує цілісний акт формування самоосвітньої діяльності.

Група методів стимулювання та мотивації самостійної навчальної діяльності

Методи цієї групи забезпечують функції регулювання самостійної навчальної діяльності, пізнавальну, вольову, емоційну активізацію особистості. Методи стимулювання та мотивації самостійної навчальної діяльності поділяють на певні підгрупи, залежно від основних видів мотивів самостійної навчальної діяльності (мотивів інтересу, обов'язку, мотивів самостимулювання):

1) Методи формування інтересу до самостійної навчальної діяльності: пізнавальні ігри, аналіз життєвих ситуацій, аналіз впливу самостійної та самоосвітньої діяльності на формування особистості видатних людей, створення ситуації успіху у самостійній навчальній діяльності тощо.

2) Методи стимулювання та мотивації обов'язку та відповідальності у самостійній навчальній діяльності: пояснення суспільної значущості самостійної навчальної діяльності та самоосвіти, роз'яснення професійної та особистої значущості самостійної роботи та самоосвіти, пред'явлення вимог, стимулювання та гальмування у здійсненні самостійної навчальної діяльності та самоосвіти.

3) Методи самостимулювання та самовпливу: самокритика, наявність мети, самоінструкція, самопримус, самонаказ тощо.

Методи розвитку самостійної навчальної діяльності

Група методів розвитку самостійної навчальної діяльності забезпечує процес опосередковування особистістю її змісту. Ці методи класифіковані *за джерелом засвоєння та відтворення інформації.* За цією ознакою будемо виділяти наступні групи методів (див. табл. 1.6):

Таблиця 1.6

Методи розвитку самостійної навчальної діяльності
(за джерелом засвоєння та відтворення інформації)

I			II	III
Методи читання літератури			***Методи фіксації прочитаного***	***Методи практичної самостійної навчальної діяльності***
Методи формування культури читання		*Методи формування бібліотечно-бібліографічної культури*		
Методи роботи з книгою	Методи оволодіння читанням			
- попереднє ознайомлення з текстом; - виділення головних структурних компонентів тексту; - самостійне вивчення певних розділів тексту; - робота з малюнками, таблицями, схемами, графіками.	- суцільне читання; - змішане читання; - партитурне читання; - наскрізне читання; - скоро-читання; - зірко-подібне читання.	- користування змістом та покажчиками; - складання списків літератури; - робота з каталогом, картотекою; - використання довідкових матеріалів; - складання бібліографії питань; - оформлення доповідей, рефератів, повідомлень.	- складання плану; - складання питань для обговорення; - складання опорних сигналів, блок-схем, таблиць; - складання конспектів; - складання програми самоосвіти; - складання рукописного журналу; - складання опорного конспекту; - написання анотацій; - розробка рекомендацій; - складання тез; - написання міні-творів; - ретроспек-тивний огляд; - складання хронологічних таблиць; - складання кросвордів; - написання статей до педагогічної газети.	-спостереження за різними сторонами діяльності школи як соціального інституту; - добирання матеріалу за певною темою; - аналіз статей; - науковий звіт; - написання рефератів, доповідей, звітів; - вивчення передового досвіду вчителів; - участь у науково-дослідній роботі; - написання курсових та дипломних робіт.

1) Методи читання літератури сприяють розвитку всіх умінь і навичок роботи з науковою та навчальною літературою та за компонентами читацької культури поділяються на *методи формування культури читання* та *методи формування бібліотечно-бібліографічної культури*.

2) Методи фіксації прочитаного сприяють глибшому осмисленню та запам'ятовуванню прочитаного на основі письмової фіксації, допускають наявність пасивних знань з подальшим перетворенням їх в активні; сприяють отриманню нової інформації та застосуванню її на практиці.

Робота з книгою є індивідуальним і творчим процесом, який залежить від конкретної мети, характеру тексту, а також від особистості читача. Однак існують усталені, загальноприйняті прийоми і методи ведення записів, які дозволяють передати зміст текстової інформації у концентрованій формі. Серед них план, складання блок-схем, тез, конспектів, анотацій, узагальнюючого огляду літератури, доповідей, рецензування статей тощо.

3) Методи практичної самостійної навчальної діяльності. До цих методів відносимо: виконання практичних завдань, написання рефератів, вивчення та узагальнення передового досвіду вчителів, спостереження за різними сторонами діяльності школи як соціального інституту, участь у науково-дослідній роботі, написання курсових та дипломних проектів. Методи цієї групи дозволяють виявляти загальні закономірності процесів, що вивчаються, фіксувати їх та висловлювати думку з приводу застосування у практиці роботи школи. Їх використовують, як правило, при вивченні тих проблем (тем, розділів), де необхідно закріпити вміння самостійної роботи на практиці та розвивати у студентів творче мислення.

Методи контролю та самоконтролю
самостійної навчальної діяльності

Методи зазначеної групи забезпечують функцію контролю та самоконтролю в ході організації формування самостійної діяльності майбутніх учителів як основи професійної самоосвіти та поділяються на підгрупи на основі прийомів (дій та операцій) отримання зворотного зв'язку в ході формування самостійної навчальної діяльності:

1) Методи усного контролю: індивідуальне опитування, фронтальне опитування, усні заліки, іспити, програмоване опитування.

2) Методи письмового контролю: контрольні письмові роботи, письмові заліки, письмові іспити, програмовані письмові роботи, відповіді на запитання кросвордів.

3) Методи лабораторного контролю: контрольні та лабораторні роботи, машинний контроль.

4) Методи самоконтролю: самоаналіз, самовипробування тощо.

Розглянемо **інструкції** щодо використання методів самостійної навчальної діяльності як основи формування професійної самоосвіти та критерії оцінки якості їх застосування.

Методи стимулювання та мотивації, а також контролю та самоконтролю формування самоосвітньої діяльності зумовлені вибором методу розвитку самостійної навчальної діяльності на кожному з етапів підготовки майбутніх

учителів. Практичне ж оволодіння майбутніми вчителями **методами** розвитку самостійної навчальної діяльності пропонуємо здійснювати згідно з розробленими нами методиками.

І. Методи читання літератури

Читацькою культурою можна назвати частину загальнолюдської культури, що проявляється як орієнтація читача в інформаційному потоці, в чіткому усвідомленні мети читання, розуміння, засвоєння, оцінці та практичному використанні сприймаючим змісту письмового твору чи навчального матеріалу, а також у рівні техніки володіння найбільш раціональними прийомами роботи з книгою.

Складовою читацької культури, яка охоплює власне читання, є *культура читання*. Вона виявляється в читацьких інтересах, у рівні начитаності, ставленні до книги та охоплює такі навички самоосвітньої роботи, як усвідомлений вибір тематики читання, систематичність та послідовність читання, вибір конкретної книги, уміння орієнтуватися в літературних джерелах з метою максимального засвоєння та глибокого сприйняття прочитаного, уміння використовувати і застосовувати на практиці отриману з літературних джерел інформацію.

Другою складовою читацької культури є *бібліотечно-бібліографічна культура* – важливий засіб і передумова розширення інформаційно-пошукових можливостей студента, яка дозволяє широко і надійно орієнтуватися у зростаючому потоці інформації, активно використовувати бібліотечні фонди в систематичній самоосвітній діяльності.

Беручи до уваги наведені теоретичні узагальнення, визначимо головні напрями формування читацької культури у майбутніх учителів:

1) виховання культури читання.

2) виховання високого рівня бібліотечно-бібліографічної культури студентів як засобу пробудження, розвитку їх інтелектуальних і духовних потреб, як один із засобів виховання соціально-активної творчої особистості;

За компонентами читацької культури методи читання літератури доцільно поділити на методи формування культури читання та методи формування бібліотечно-бібліографічної культури.

1.1. Методи формування культури читання

1.1.1. Методи роботи з книгою

Головним показником зрілості кожного спеціаліста, в тому числі і вчителя, є його вміння працювати з літературними джерелами, орієнтуватися в інформаційному потоці. Без самостійного творчого проникнення в сутність того, що вивчається, неможливо досягти високого рівня фахової підготовки.

Для роботи з науковою та навчальною літературою слід користуватися наступною пам’яткою, яка може бути використана студентами, починаючи з першого практичного заняття з педагогіки (І курс, ІІ семестр) і є основою для виховання культури читання майбутніх учителів. Додаткові пояснення до

інформації пам'ятки студенти мають можливість отримати на консультаціях, що періодично проводяться викладачами, наприклад, раз на тиждень.

Пам'ятка роботи з книгою

1. Попереднє ознайомлення з покажчиком, із змістом книги, окремої глави чи розділу.

2. Свідоме визначення мети читання.

3. Поглиблене читання того самого фрагменту тексту. У процесі поглибленого читання майбутній учитель засвоює головні положення, аналізує факти, аргументи, висновки автора.

4. Складання плану чи блок-схеми прочитаного.

5. Складання тез чи конспекту прочитаного.

Залежно від мети читання студент може обмежитися одним-двома етапами.

Розглядаючи особливості роботи з книгою, слід звернути увагу на такий вид цієї діяльності, як *робота з підручником*. Працюючи з підручником доцільно дотримуватися наступної послідовності:

I етап – попереднє ознайомлення з підручником: уважно прочитати зміст, план навчального курсу, який буде вивчатися; продивитися ілюстрації, завдання; ознайомитися з додатками до підручника;

II етап – усвідомлення структури навчального матеріалу окремого розділу з метою отримання загального уявлення про його зміст; знайомство з характером питань (завдань), розміщених у кінці кожного розділу з тим, щоб сприймання матеріалу, що вивчається, у майбутньому було розглянуте всебічно;

III етап – виділення в тексті головної думки, окремих слів та речень, змісту незнайомих слів з метою досягнення повного (переважного) розуміння того, що вивчається;

IV етап – запам'ятовування викладеного в навчальному матеріалі на основі переказу головних положень у вигляді плану, тез, конспектів, блок-схем тощо;

V етап – виконання завдань для самоконтролю з метою закріплення та поглиблення знань.

Оскільки для більшості людей властивим є змінний тип пам'яті, можна читати книгу *про себе*. Таке читання відбувається на 25% швидше, порівняно з читанням уголос; крім того, читач менше втомлюється.

Аналіз тексту має починатися із свідомого визначення мети. Конкретна мета – це той кут зору, під яким читач має сприймати інформацію. Усвідомлення мети сприяє кращому осмисленню прочитаного, дозволяє виділити у тексті головне і відкинути несуттєве, зробити необхідні висновки та узагальнення.

При цьому студенту-початківцю рекомендується чітко засвоїти, що наукова та навчальна література вміщує два типи матеріалів: теоретичні та інформаційні, і роботу з літературними джерелами необхідно починати з визначення типу шуканого тексту.

У процесі читання, як вже зазначалося, дуже важливо не залишати нічого незрозумілого. Цьому допоможе використання різного типу довідкової літератури (енциклопедій, словників, довідників тощо). Під час роботи з книгою важливо також детально розібратися в усіх схемах і таблицях, що зустрічаються в тексті.

1.1.2. Методи оволодіння читанням

Володіння методами цієї групи (суцільне, змішане, партитурне, наскрізне, зіркоподібне читання) сприяє розумінню тексту, що читається, попередженню плутанини в тлумаченні певних термінів, категорій, завдяки їх ідентифікації, а також формування мотивації стосовно процесу читання, зацікавленості текстом, що читається.

Поступове сходження від простих до складних методів читання стає основою скорочитання. Причому скорочитання в такому випадку будемо розглядати як читання з раціональною швидкістю, яке підвищує мотивацію читання, сприяє більш широкому та глибокому розумінню тексту, розвиває здатність до читання текстів різного типу, з різними цілями.

Головними шляхами розвитку скорочитання є читання художньої та науково-популярної літератури, яка за змістом цікавить читача, та виконання систематичних та різноманітних вправ стосовно читання та інтерпретації текстів.

1.2. Методи формування бібліотечно-бібліографічної культури

Програма виховання *бібліотечно-бібліографічної культури* охоплювала розгляд таких блоків питань:

- ✓ питання, присвячені ролі книги в житті людини і суспільства; історії книги; структури книги; мистецтва книги;
- ✓ питання про систему і форми обслуговування студентів-читачів у бібліотеці і поза нею, про основи бібліографії, бібліотечні каталоги та картотеки, бібліографічний опис документів;
- ✓ спеціальні бібліографічно-бібліотечні знання студентів про свою університетську бібліотеку та систему бібліотек України; джерела інформації; довідково-бібліографічний апарат бібліотеки; елементи книги, що сприяють найбільш точному і швидкому її вибору; правила складання списків літератури; оформлення доповідей, рефератів, повідомлень тощо;
- ✓ рекомендації щодо ведення власної картотеки.

Інструкція до складання бібліографії:

Бібліографія – це: а) перелік книжок, статей, стосовно певної проблеми чи питання; б) науковий, систематизований за певною ознакою перелік і описання книг та інших видань.

Педагогічна функція складання бібліографії полягає в: а) оволодінні бібліографічною культурою, яка включає в себе вміння користуватися алфавітним та систематичним каталогами, різноманітними картотеками в бібліотеках, а також довідниками, посібниками; б) самостійному пошуку

літератури, що сприяє використанню більш широкого за тематикою кола видань.

До критеріїв оцінювання якості складання бібліографії належить, перш за все, правильність опису книги, який передбачає фіксування таких відомостей: автор видання, назва видання, рік і місце видання, сторінки, на яких викладене питання, що вивчається; нотатки щодо сутності питання, що вивчається.

ІІ. Методи фіксації прочитаного

Методи цієї групи, як вже зазначалося, сприяють більш глибокому осмисленню та запам'ятовуванню прочитаного на основі письмової фіксації, допускають наявність пасивних знань з подальшим перетворенням їх в активні; сприяють отриманню нової інформації та застосуванні її на практиці.

1. ***План –*** це короткий послідовний перелік головних питань чи тем тексту. До цієї форми запису прочитаного звертаються за умови необхідності розуміння структури та фіксування головних тем книги чи статті.

План передує тезуванню та конспектуванню **–** більш складним формам запису прочитаного. Разом з тим, і план, і тези, і конспект **–** аналітичні форми запису (на відміну від виписок, наприклад, цитат) і потребують відповідного аналізу та перекодування інформації.

Якщо в плані перелічені лише головні питання, що висвітлені в тексті, то такого роду плани називають *простими*. Якщо головні пункти плану потребують уточнення, то їх доповнюють підпунктами, які розкривають зміст головних пунктів, а план у цьому випадку називають *розгорнутим чи складним*. Вступний і заключний пункти такого плану слід формулювати таким чином, щоб вони не потребували уточнень.

Під час нотування прочитаного у формі плану студентам необхідно дотримуватися таких загальних ***правил***:

1. Попередньо розглянути текст, з'ясувати неясності, що не дають змоги зрозуміти прочитане.
2. Уважно прочитати текст, визначити головну думку.
3. Поділити текст на смислові частини, визначити мікротеми.
4. Сформулювати пункти плану, логічно пов'язавши їх між собою.

Критерії оцінки якості складання плану:

1. Інформаційна повнота.
2. Логічність та чіткість викладання матеріалу.
3. Уміння формулювати питання до кожного фрагмента навчальної інформації.
4. Уміння робити висновки та узагальнення.
5. Відсутність двозначних формулювань.

2. Одним із сучасних способів розвитку пізнавальної самостійності виступає ***мнемосхема***, що являє собою умовне зображення педагогічного явища (процесу, проблеми, поняття), виконане у вигляді ***графіка, таблиці, схеми***, які відображають взаємозалежності, зв'язки окремих частин цілого,

допомагають сприйманню, осмисленню цих явищ, полегшують запам'ятовування, розширюють обсяг пам'яті шляхом утворення певних асоціацій.

Наприклад, робота над мнемосхемою порівняльного характеру проводиться у такій логічній послідовності:

- складається план порівняння явищ, що вивчаються;
- визначаються їх суттєві загальні ознаки;
- визначаються суттєві відмінності явищ, що вивчаються;
- робляться висновки за результатами їх порівняння.

3. Опорна схема – це система опорних сигналів, які мають загальний структурний зв'язок. *Опорним сигналом* може бути асоціативний символ, який графічно відповідає певному поняттю теми, що вивчається. Він дає можливість відразу відтворити в пам'яті всю колись засвоєну інформацію. Студент може вибирати свій шлях складання опорних схем та конспектів відповідно до мети роботи, працюючи з навчальною, науковою літературою та першоджерелами, самостійно встановлювати зв'язки між окремими поняттями, питаннями та системами (блоками) знань, обираючи при цьому свої позначення.

Робота з таблицями, схемами, картами, діаграмами сприяє формуванню у майбутніх учителів теоретичного мислення, а, разом з тим, образного, символічного, наочно-діяльнісного мислення тощо.

Складання плану, блок-схеми є лише попередньою формою запису прочитаного. Більш складними та змістовими формами нотування є складання тез та конспектів.

4. Тезами називають стисло сформульовані головні положення тексту, що відображають сутність висловленого. Якщо план допомагає уявити структуру тексту та назвати його головні теми, то тези розкривають сутність усієї текстової інформації.

Обидві форми запису тісно взаємодіють: складання змістовних тез неможливе без попереднього складання чіткого плану. І хоча зміст та обсяг плану та тез відрізняються, вдало сформульовані тези вміщують усі головні питання, відображені у плані. Специфіка складання тез полягає в тому, що ця робота залежить не лише від логіки авторського викладу тексту, але й від конкретної мети, поставленої читачем перед читанням. Оскільки тези тією чи іншою мірою несуть на собі відбиток читацького сприйняття, то повної відповідності тез з оригіналом домогтися неможливо. Це стосується насамперед їх мовного оформлення: переформулювання, перекодування інформації спрямоване на ущільнення, концентрацію змісту прочитаного тексту, завдяки виключенню надлишкових елементів авторського тексту шляхом лексичного, граматичного, смислового перефразування речень.

Одним з видів запису прочитаного є ***конспект –*** короткий письмовий виклад змісту книги, статті, лекції тощо. Конспект складається з плану, стисло викладених головних положень, фактів, прикладів, тобто конспект включає план і тезисний виклад кожного пункту. Особливістю ж цієї форми переробки та запису текстової інформації є те, що у конспекті ми маємо

можливість не лише занотувати прочитане й почуте, але й виражати особисте ставлення до нього, записувати власні думки.

Під словом «конспект» розуміють і спосіб запису прочитаного (чи почутого), і самі записи тобто результат конспектування. При складанні конспекту слід звертати увагу на такі головні моменти.

Конспект, як правило, ведеться в окремому зошиті. На першій сторінці обов'язково записуються паспортні дані книги, над якою працюють з урахуванням бібліографічних вимог. Далі подається план конспекту. В його основі може бути зміст книги, вміщений у кінці чи на початку видання. Якщо ж зміст і структура тексту зазнають під час конспектування значної переробки, план конспекту може значно відрізнятися від оглаву. Пункти плану доречно подавати і в самому тексті конспекту, як назви відповідних його фрагментів, частин.

Матеріали конспекту доречно записувати на одній, правій, сторінці зошита. Ліва сторінка слугуватиме для запису власних думок, коментарів, оцінок, а також доповнень, уточнень, які можуть з'явитися вже після написання конспекту. Симетричне розташування записів значно полегшить роботу з ними.

На заняттях використовують такі види конспекту: *текстуальний, вільний, комбінований*, *тематичний* тощо.

Своєрідною формою запису є ***опорний конспект –*** кодування навчального матеріалу за допомогою умовних знаків, символів, схем, графіків, таблиць.

Педагогічна функція опорного конспекту як методу освіти полягає у:

- взаємодії педагога зі студентами на основі найбільшого узагальнення, кодування, згортання знань за допомогою різноманітних засобів з послідовним розгортанням у свідомості студентів;
- аналітико-синтезуючій діяльності майбутніх педагогів.

Критеріями оцінки якості опорного конспекту є:

1. Повнота відображеного матеріалу.
2. Відображення зв'язків.
3. Логічна взаємозумовленість (порівняння, розмежування, узагальнення) зв'язків.
4. Компактність, об'єктивність (реальне співвідношення між словесно-логічними і образними компонентами).

Оформлення конспектів стоїть поряд з цитуванням **–** дослівним записом тексту. Як правило, цитуються ті фрагменти авторського тексту, які є найважливішими з точки зору змісту і мети роботи над текстом.

Рекомендовані види записів, відрізняючись за призначенням та формою, мають загальну властивість: вони допомагають зрозуміти прочитаний текст, засвоїти і запам'ятати його зміст залежно від етапу формування самоосвітньої діяльності майбутніх учителів.

Самоосвітня діяльність займає одне з провідних місць у системі підвищення науково-теоретичного та методичного рівнів учителів та інших працівників народної освіти. Загалом система самоосвіти та підвищення кваліфікації вчителів вміщує в собі такі ланки:

1) підсистему підвищення теоретичної та методичної підготовки вчителя у школі (науково-теоретичні та методичні семінари, методична робота, школи передового педагогічного досвіду, педагогічні читання, лекції, семінари, конференції тощо);

2) підсистему роботи з учителями в районі, місті (лекції, консультації, науково-практичні конференції, семінари, практикуми тощо);

3) підсистему роботи з учителями, яку організовує і проводить безпосередньо обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (курси, семінари, практикуми тощо).

Кожна з перерахованих підсистем має бути органічною частиною загальної системи роботи з педагогічними кадрами і спрямована, насамперед, на вироблення в учителів та інших працівників народної освіти необхідних умінь і навичок, має науково обґрунтовано організовувати та використовувати не тільки свою власну працю, але й працю своїх учнів та інших людей. Певна річ, що при цьому педагог повинен навчитися раціонально та ефективно вчитися сам і навчати інших.

Створення оптимальних умов для досягнення високих результатів у навчально-виховній роботі при раціональній витраті часу, сил і засобів як учителя, так і учнів ***називають науковою організацію праці (НОП).***

До умов раціоналізації вчительської праці відносять: зведення до мінімуму "вікон" у розкладі, виділення кожному педагогові місця в учительській або методичному кабінеті, оснащення навчального процесу всіма необхідними матеріалами та посібниками, рівномірна участь у громадській праці, створення в педагогічному колективі атмосфери співробітництва.

НОП – це такий стиль діяльності, який при мінімальній витраті ресурсів дає максимальний педагогічний ефект, це найвищий ступінь організації навчально-виховного процесу на всіх його ділянках.

Великий вплив на підвищення НОП здійснює передовий педагогічний досвід. Поширення цього досвіду є одним із шляхів удосконалення наукової організації праці.

1.5.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

Завдання 1

А. *Виконайте "згортання" та "розгортання" інформації на основі поданого тексту у вигляді:*

а) планового конспекту;

б) текстуального конспекту;

в) тематичного конспекту;

г) вільного конспекту.

Б. *Опрацюйте запропонований текст на основі поданого алгоритму:*

а) прочитати текст й розділити його на 4-5 смислових розділи;

б) згорнути текст до тез;

в) виписати з кожної тези ключові поняття в речення, що мають смислове навантаження;

г) пов'язати розрізнені поняття в речення, які передають основні думки автора;

д) виділити основні думки автора та провідні ідеї представленої інформації.

Для виконання цих вправ можна використати роботу А.С.Макаренка "Про виховання" (розділ "Думки, судження, приклади").

Завдання 2

Підготувати повідомлення про роль самовиховання або самоосвіти у житті видатних особистостей (план, програма): К.Д.Ушинський, А.С.Макаренко, І.І. Огієнко, Леся Українка та ін.

Проаналізувати програму самовиховання за схемою:

а) мета самовиховання (самоосвіти);

б) методи та засоби, обрані для досягнення мети;

в) порівняння результатів самовиховання (самоосвіти) з поставленою метою.

Завдання 3

Скласти програму самовиховання, використовуючи інформацію про поняття "самовиховання", "самоосвіта", методи та засоби їх реалізації. Розробити програму за такою схемою:

Риси особистості	Що сформовано	Що потрібно сформувати	Правила, вправи з формування якостей і вмінь

Завдання 4

Самостійно проаналізувати процес читання (самотестування вміння читати). В основі – закономірність: як читає, так і думає; як читає, так і пише; як читає, так і навчається; як читає, *так і навчає*.

Самотестування здійснюється протягом однієї хвилини: вибрати незнайомий текст з нової дисципліни, прочитати вголос абзац, зафіксувавши кількість слів, які прочитано за одну хвилину. Перевірку повторити три-п'ять разів. Визначити середню швидкість читання: кількість слів за хвилину.

Для діагностики результатів:

- швидкість читання молодшого школяра – 30-75 слів/хв.;
- середня швидкість – 150-200 слів/хв.;
- швидкість читання фахівця – більше 200 слів/хв.

Запропонований тест дає змогу студентові визначити рівень володіння способами читання, а також створити базу для наукового підходу до раціональної самоорганізації розумової праці.

<u>Педагогічні задачі</u>

Задача №1

Студентка І курсу Галина Д. вже в перші місяці навчання в університеті відчула труднощі в підготовці до практичних занять з різних предметів, хоча вона й багато часу проводила у читальному залі, писала чимало конспектів.

Однак її відповіді на заняттях були неглибокі, поверхові. Студентка замислилася.

Назвіть можливі причини невдалої підготовки Галини? Які форми, методи самоосвітньої підготовки можна порекомендувати дівчині, щоб змінити ситуацію на краще?

Задача №2

Надія Г., студентка І курсу педагогічного університету, мала важкий характер, нерідко в неї бував поганий настрій, їй не вдавалося нормально спілкуватися зі своїми однокурсниками, часто ображалася на них за висловлені ними зауваження. Поступово Надія ставала самотньою, з нею майже ніхто не контактував.

Які причини призвели до такого становища? Чи мають значення для майбутнього вчителя властивості його особистого характеру? Запропонуйте методи самовиховання, які були б ефективними в цій ситуації?

Задача №3

Студент ІІІ курсу Андрій М. звик запізнюватися на заняття, а то й пропускати їх, часто не встигав якісно підготуватися до них, мотивуючи тим, що у нього мало залишається часу на підготовку.

Чи можна вважати виправдовування Андрія достатньо обґрунтованими? Яке значення для майбутнього вчителя має така властивість як самоорганізація своєї поведінки і діяльності?

Задача №4

Частина студентів ІІ курсу педагогічного навчального закладу на лекціях в основному займалася сторонніми справами. Вони вважали, що й самі можуть прочитати літературу, самостійно підготуватися до екзамену.

Чи згодні Ви з думкою цих студентів? У чому полягає перевага лекційно-семінарської системи підготовки майбутніх учителів над їх самоосвітньою підготовкою?

1.5.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

Можна провести експрес-контроль (викладач читає питання, студенти письмово відповідають) або тест самоперевірки, "попарну" самоперевірку. Кожна правильна відповідь оцінюється 0,1 бала: 0,7 бала – "середній бал"; 0,8-0,9 бала – "достатній бал"; 1,0 бала – "високий бал".

1. Дайте визначення поняття "самовиховання".
2. Назвіть етапи професійного самовиховання.
3. Проаналізуйте основні методи самовиховання.
4. Проаналізуйте основні засоби самовиховання.
5. Дайте визначення поняття "самоосвіта".
6. Обгрунтуйте спільні та відмінні сторони самоосвіти та самостійної роботи.
7. Проаналізуйте основні методи самоосвіти.
8. Визначте сутність НОП.

Тестові завдання для перевірки знань студентів

1. *Назвіть особливості професійного самовиховання вчителя:*

1. ...	2. ...	3. ...	4. ...	5. ...

2. Назвіть основні етапи самовиховання вчителя:

1. ...	2. ...	3. ...	4. ...	5. ...

3. Укажіть які методи з перерахованих нижче є методами самовиховання.

а) бесіда; б) самопізнання; в) самооцінка; г) диспут; д)самостимулювання; е) розповідь; ж) самопрограмування; з)самонаказ.

4. Заповнити пропуски.

Основними елементами структури самовиховання є:

1.Мета	2.	3.	4.	5.	6.	7.Результат

5. Доповніть визначення самовиховання майбутнього вчителя:

Самовиховання – це вид професійної діяльності, спрямованої на ...

6. Самоосвіта – це ...

Таблиця 1.7

Програма самовироблення студентами основних педагогічних умінь

Основні групи педагогічних умінь	**Конкретні педагогічні вміння**	**Складові вміння**	**Шляхи та засоби самовиховання**
Гностичні	1. Орієнтуватися належним чином у змісті навчання та виховання. 2. Учитися пізнавати внутрішній стан учнів. 3. Здійснювати контроль за своїм психічним станом	Здібності: а) виділяти головне; б) "читати по обличчях"; в) здійснювати самоконтроль. Риси: а) педагогічна спостережливість; б) педагогічна кмітливість.	Накопичувати досвід педагогічного аналізу. Навчатися логічній обробці текстів, складанню схем, планів тощо. Розвивати емпатійні здібності. Формувати навички самоконтролю.
Конструктивні	1. Формулювати цілі та завдання педагогічно-го процесу. 2. Планувати систему робіт. 3. Відбирати оптимальний зміст. 4. Складати плани конкретних справ.	Здібності – загально-інтелектуальні. Риси: організованість, схильність до порядку, точність.	Тренуватися в оперуванні педагогічними термінами. Тренуватися в складанні планів. Дотримуватися точності у всьому.

Комунікативні	1. Стимулювати діяльність. 2. Налагоджувати відносини з товаришами.	Здібності: емоційність, здатність до самонавіювання, терпимість. Риси: товариськість, доброзичливість, щирість.	Тренування у спілкуванні. Тренування у поважному ставленні до людей. Підвищення рівня своїх морально-естетичних рис.
Інформаційні	1. Володіння словом, мовою. 2. Володіння мімікою та жестами. 3. Уміння користуватися наочними посібниками, ТЗН та ІКТ.	Здібності: мовне чуття; голосові дані; емоційність; виразність.	Тренуватися в усних виступах. Навчитися управляти своєю мімікою. Навчитися користуватися ТЗН та ІКТ.
Організаційні	1. Розвивати організаторське чуття. 2. Виконувати конкретну роботу. 3. Здійснювати контроль та самоконтроль за своїми діями. 4. Викликати інтерес до справи. 5. Об'єктивно оцінювати результати роботи.	Здібності: схильність до організаторської діяльності; сприймання та розуміння інших; розпорядливість, вимогливість тощо. Риси: цілеспрямованість, діловитість, дисциплінованість	Тренуватися у варіюванні інтонацією, дікцією. Тренуватися в керівництві діями інших, у самоінструктуванні, самоаналізі тощо. Тренуватися в самоконтролі та оцінюванні.

Таблиця 1.8

Індивідуальний план професійного самовиховання студента – майбутнього вчителя (можливий варіант)

№ п/п	*ЗАВДАННЯ САМОВИХОВАННЯ*	*ШЛЯХИ ТА ЗАСОБИ*	Термін вико-нання
I.	*З розвитку пізнавальних умінь*	Тренуватися у розпізнаванні внутрішнього стану учнів за зовнішніми проявами поведінки.	
	1. Розвивати в собі педагогічну спостережливість.	Проявляти більш щирий інтерес до особистості кожного учня.	
	2. Навчитися керувати своїми почуттями.	При надмірному хвилюванні використовувати самозаспокоєння, самовідволікання. Здійснювати самоконтроль.	

	3. Розвивати в собі гнучкість та оперативність.	Тренуватися у розв'язуванні педагогічних задач експромтом, але з наступним критичним аналізом.	
II.	*З розвитку конструктивних умінь*	Усі наступні справи чітко розраховувати та планувати.	
	Навчитися складати конкретні плани різних заходів.	Вивчити плани досвідчених педагогів-майстрів, засвоїти основні логічні схеми планів, скласти варіанти планів і обговорити їх з досвідченими вчителями.	
III.	*З розвитку комунікативних умінь*	Тренуватися в передкомунікативному орієнтуванні, контактах, особливо з незнайомими людьми.	
	1. Подолати надмірну сором'язливість у спілкуванні.	Вчитися не думати про себе під час спілкування.	
	2. Розвивати в собі товариськість.	Користуватися будь-якою можливістю проявити ініціативу у спілкуванні.	
IV.	*З розвитку інформаційних умінь*	Вивчати літературу з обраної проблеми.	
	1. Навчитися виразному читанню.	Тренуватися в голосному виразному читанні. Проаналізувати записи своєї мови на диктофоні.	
	2. Навчитися коротко, але змістовно виступати на зборах.	Користуватися можливістю висловити свою думку перед аудиторією. Виступати за планом: а) про що хочу сказати; б) що про це хочу сказати; в) що пропоную	
V.	*З розвитку організаторських умінь: навчитися навичкам самоконструювання, самонаказу та самоконтролю*	У процесі практичних педагогічних справ тренуватися в самоінструктуванні та інших прийомах самоактивізації.	

1.5.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Осмислити функції та соціальну роль учительської професії у суспільстві.

2. Вивчати та аналізувати програми самовиховання видатних педагогів, учителів-майстрів та інших видатних просвітителів.

3. Аналізувати власні можливості, рівень розвитку педагогічних здібностей як основу для професійного росту.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Визначати головні цілі самовиховної діяльності.

2. Проектувати програму професійної самовиховної діяльності на тривалий період.

3. Моделювати засоби самоосвітньої роботи у контексті професійного зростання.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати самовиховну діяльність на певний період.

2. Відбирати конкретні форми та методи самоосвітньої роботи відповідно до власних індивідуальних особливостей.

3. Передбачати можливі утруднення у самовиховній та самоосвітній роботі та заходи щодо їх усунення.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з товаришами та викладачами у процесі навчально-пізнавальної діяльності.

2. Розвивати мовленнєві вміння.

3. Пргнути володіти власними почуттями, поведінкою у різних ситуаціях.

4. Учитися орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, що відображають моделі педагогічної поведінки.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Створювати умови для самовиховної, самоосвітньої діяльності.

2. Організовувати продуктивну навчально-пізнавальну діяльність.

3. Розвивати професійно значущі риси (гуманність, любов до дітей, до професії, товариськість тощо).

4. Розв'язувати різноманітні педагогічні задачі, вчитися приймати оптимальне рішення.

5. Накопичувати досвід професійного бачення педагогічних проблем.

6. Виконувати практичні педагогічні завдання, тренуватися у виробленні навичок самоінструктажу, самоконтролю, самоорганізації.

7. Здійснювати самоконтроль за самовиховною та самоосвітньою діяльністю.

1.5.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Заняття націлює майбутніх учителів на постійну самовиховну роботу з метою формування: *загальнопедагогічних якостей особистості*, зокрема педагогічної спрямованості, соціально і професійно найбільш значущих рис особистості – соціальної відповідальності, любові до дитини, любові до своєї професії, гуманізму, доброзичливості, товариськості*; професійних якостей* – теоретичної та методичної підготовленості за фахом, психолого-педагогічної теоретичної та практичної підготовленості, розвиток педагогічних умінь; *індивідуальних психологічних якостей* – особливостей психічних процесів: педагогічного мислення, спостережливості, уваги, уявлення, пам'яті; емпатії, волі, темпераменту.

1.6. ШКОЛЯР, ЙОГО РОЗВИТОК І ВИХОВАННЯ

Мета: формувати у студентів уміння виявляти та аналізувати потенційні можливості розвитку школярів, проектувати засоби розвитку особистості у навчально-виховному процесі.

Обладнання: схема "Розвиток особистості", навчальні посібники, матеріали з передового педагогічного досвіду, збірник педагогічних задач.

Ключові поняття: особистість; розвиток особистості; формування особистості; спадковість; середовище; соціальне середовище; активність особистості; акселерація.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про розвиток і формування особистості.
2. Основні фактори та рушійні сили процесу розвитку й формування особистості.
3. Взаємозв'язок розвитку, виховання та навчання.
4. Роль діяльності, спілкування, власної активності у розвитку та вихованні особистості.
5. Урахування закономірностей вікового та індивідуального розвитку дітей, підлітків, юнаків.

ІІ. Практична частина.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Волкова, Н. П. Педагогіка : посібник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 575 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.
3. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.] – К.: «Освіта України», ««КНТ», 2008. – 528 с.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.
5. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с.
6. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.
7. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МОУ. – 1996. – № 13. – С. 2-5.
8. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОУ. – 2010. – № 22. – С. 7–21

9. Кузьмінський А. І. Настільна книга класного керівника: [навч.-метод. посібн.] / А. І. Кузьмінський, С. В. Омеляненко. – К.: Знання, 2012. – 262 с.

10. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

11. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. / О. Г. Кучерявий. – К.: Видавничий дім «Слово», 2014. – 440 с.

12. Макаренко А.С. О воспитании. – М., 1988. - С. 36-70.

13. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – [4-є вид., доп.]. – К.: Саммит-Книга, 2007. – 656 с.

14. Никитин Б.П. Ступеньки творчества или развивающие игры. – 3 изд., доп. М.: Просвещение, 1989. – 160 с.

15. Никитин Б.П., Никитина Л.А. Мы, наши дети и внуки. – 3-е. изд. доп. М.: Мол. гвардія, 1989. – 303 с. – Гл.4.

16. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

17. Одаренные дети: Пер. с англ. /Общ. ред. Г.В.Бурменской и В.М. Слуцкого. – М.: Прогресс, 1991. – 376 с.

18. Теорія і методика виховання / Омеляненко В. Л., Кузьмінський А. І. – – К.: Знання, 2008. – 415 с.

19. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ МОН, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua

20. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

21. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с

22. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

23. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості //Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 53-206.

24. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 3. – С. 7-282.

1.6.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Головною метою роботи школи є процес формування особистості, її гармонійний розвиток.

Історія розвитку науки і філософії як форм суспільної свідомості доводить, що ***розвиток*** є універсальною характеристикою Всесвіту. Відповідно, розвиток людини є сутнісним змістом її існування. Школа ж постає головним соціальним інститутом, який найбільш повно реалізує принцип розвитку людини, оскільки школа здійснює селекцію, акумуляцію і трансляцію культурно-цивілізаційних цінностей людства від покоління до покоління, формуючи і розвиваючи носіїв

цих цінностей упродовж всього життя. Відтак, професійно-особистісний розвиток людського індивіда – це безперервний освітній процес.

У довідковій літературі з педагогіки "*розвиток*" трактується як:

1. Філософська категорія, яка виражає процес руху, змін цілісних систем. До найбільш характерних рис розвитку відносять: виникнення якісно нового об'єкту (чи його стану), спрямованість, незворотність, закономірність, єдність кількісних та якісних змін, взаємозв'язок прогресу та регресу, циклічність, розвиток у часі. Розвиток – універсальна та фундаментальна якість буття, яка складає спеціальний предмет дослідження діалектики – вчення про розвиток. Оскільки основним джерелом розвитку є внутрішні протиріччя, то такий процес, по суті, є саморозвитком (саморухом).

2. Цілеспрямоване накопичення інформації з наступним її впорядкуванням, структуруванням. Цілеспрямоване збирання, семантичний відбір та інтегрування цінної інформації на основі відображення є умовою виникнення нової організації, нової структури. Рушійною силою розвитку є цілеспрямована боротьба протилежностей – позитивної та негативної сторін процесу[1].

3. Розвиток також розуміється як зміна будь-якої системи, що супроводжується закріпленням і накопиченням попередніх її станів, у зв'язку з чим виникає певна заданість, визначеність напряму подальших змін відносно попередніх[2].

Деталізуючи зміст поняття "особистість" відносно дитячого віку, Л.І. Божович зазначала, що це: по-перше, розвиток пізнавальної сфери школяра, по-друге, формування нового рівня дитини, що дозволяє їй діяти не безпосередньо, а керуючись свідомо поставленими цілями, моральними вимогами та почуттями, по-третє, виникнення відносно сталих форм поведінки й діяльності, які складають основу формування характеру, по-четверте, розвиток суспільної спрямованості школяра, звернення його до колективу однолітків, засвоєння ним моральних вимог, які вони йому ставлять.

Під *розвитком* особистості слід розуміти взаємопов'язаний процес кількісних і якісних змін, що відбуваються під час анатомо-фізіологічного дозрівання людини, становлення її світогляду, моральних поглядів, переконань, емоційно-почуттєвої сфери.

Усебічний розвиток не можна розуміти як однаковість розвитку здібностей до будь-якої діяльності, як універсальність можливостей у всіх сферах виробництва, техніки, культури, мистецтва, науки. Такий розвиток слід розуміти як рівність можливостей і умов для розвитку індивідуальних особливостей кожної особистості, для виявлення тих здібностей, до яких в особистості є найбільші задатки, як всебычного розвитку нахилу до тієї діяльності, до якої в особистості є найкращі здібності.

---

[1] Педагогический энциклопедический словарь: около 3000 статей / [гл. ред. Б.М. Бим-Бад; редкол. : М.М. Безруких, В.А.Болотов, Л.С. Глебова и др.]. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с. – С. 315.

[2] Энциклопедия профессионального образования: В 3-х т. / под ред. С.Я. Батышева. – Т.3. – М.: АЛО, 1999. – 488 с. – С. 20.

Фактори розвитку особистості

Психічний розвиток людського індивіда – обумовлений процес. Визнання і розуміння детермінованості розвитку – основа практичного керування ним.

Історія попереднього розвитку людського життя впливає на його онтогенез двома шляхами: біологічним і соціальним. Через це виникає проблема співвідношення ролі біологічного (природного) та соціального (суспільного) у становленні індивіда як особистості. У розв'язанні цієї проблеми не можна протиставляти біологічне та соціальне, в онтогенезі людської психіки має місце єдність біологічних і соціальних факторів, у якому провідна роль належить соціальному.

Розвиток особистості відбувається згідно загальним філософським діалектичним законам та закономірностям, а саме:

• *Іманентність*: здатність до розвитку закладена в людині природою, це невід'ємна властивість особистості.

• *Незворотність*: стани, в яких перебуває індивід у своєму розвитку, незворотні.

• *Біогенність*: психічний розвиток особистості багато в чому визначається біологічним механізмом спадковості, що виявляється у вікових та індивідуальних якостях. Закономірності психічного розвитку єдині для всіх дітей одного вікового періоду; індивідуальні варіації не виходять за межі вікових меж.

• *Соціогенність*: соціальне середовище, в якому відбувається розвиток людини, здійснює визначальний вплив на формування особистості. Навчання і виховання розглядаються як способи привласнення уречевлених у культурі і суспільно-історично заданих здібностей.

• *Психогенність*: особистість – саморегульована і самоврядувальна система (процес розвитку психіки схильний до регуляції і управління з боку самої особистості).

• *Домінантність*: спрямованість і зміст розвитку людини підпорядковуються домінанті – тимчасово пануючому в психіці функціональному утворенню.

• *Індивідуальність*: особистість є унікальним явищем, що відрізняється індивідуальним набором якостей і власним варіантом розвитку (не існує однакових людей).

• *Стадійність*: у цілісному процесі психічного розвитку виділяються якісно певні стадії (етапи, періоди), що дозволяють будувати вікову періодизацію психічного розвитку; розвиток особистості підпорядковується загальному закону циклічності, проходячи стадії зародження, зростання, кульмінації, занепаду і вмирання.

• *Нерівномірність* (нелінійність): індивід унікальний, кожна особистість розвивається в своєму темпі, зазнаючи випадково розподілені в часі прискорення (спонтанність) і суперечності зростання (кризове становище).

• *Сензитівність*: фізичний вік індивіда визначає кількісні (обмеженість) і якісні (сензитівність) можливості психічного розвитку; важливо освоювати певний культурний зміст, найбільш сприятливий, сензитивний для цього періоду і будувати цей процес на основі природних можливостей нервової

системи дитини.

• *Діяльнісний принцип*: рушійною силою психічного розвитку є власна діяльність дитини, в якій вона під керівництвом дорослого відтворює і привласнює людські якості і здібності, що історично склалися[3].

У зв'язку з цим важливими постає ***психологічний аспект розвитку людини***, який трактується у контексті розуміння того, що домінує в психічному розвитку людини: біологічне; психічне чи соціальне; рівномірний і нерівномірний перебіг розвитку; він стабільний чи мінливій; чи є сензитивні періоди в розвитку, чи розвиток є розгортанням "повного потенціалу". Відтак, можна виділіти таки глобальні аспекти проблеми психології розвитку, як питання про те, які чинники домінують в психічному розвитку. П.А. М'ясоїд узагальнує ці чинники у такий спосіб[4]:

Таблиця 1.1

Теорії психічного розвитку та їх головні параметри

ТЕОРІЯ	ПАРАМЕТРИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ					
	Хід	***Чинник***	***Джерело***	***Форма***	***Специфіка***	***Рушійна сила***
З.Фрейд, Е.Еріксон Б.Скіннер А.Бандура, Ж.Піаже	Соціалізація: від індивідуального до соціального	Біологічні і соціальні	В людині	Пристосування	Відповідність онтогенезу філогенезу	Поєднання чинників
Л.С.Виготський	Розвиток вищих психічних функцій: від соціального до індивідуального	Морфофізіологічні особливості мозку. Спілкування	Поза людиною	Привласнення	Підпорядкування суспільно-історичним законам	Навчальна діяльність

Спадковість як фактор розвитку

Онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю. Вона полягає у тому, що з людського зародку, який утворюється шляхом злиття двох статевих клітин, виникає людський організм із притаманними йому можливостями подальшого розвитку.

Генотип визначає анатомо-фізіологічну структуру організму, його морфологічні та фізіологічні ознаки, будову нервової системи, стать організму, стадії його дозрівання, а також ряд морфологічних і функціональних особливостей організму.

Генотип нервової системи несе в собі спадково зумовлені величезні потенції утворення нових потреб, форм поведінки та їх психічних процесів. Генотип організму залежить не тільки від хромосомного апарату та генів, а й від зовнішніх умов, які можуть впливати на них: радіація, інтоксикація та ін.

[3] Селевко Г.К. Энциклопедия образовательных технологий / Г.К. Селевко. – М.: Народное образование, 2006. – Т. 2. – 816 с. – С. 56-57.

[4] М'ясоїд П.А. Загальна психологія: навч. посібник – К.: Вища школа. 2000 – 479 с.

Унаслідок цього виникають відхилення від нормального розвитку, що не пов’язані зі спадковістю. Такі аномальні ознаки розвитку є природженими, але не спадковими. Людський індивід від народження наділений відповідними задатками, здібностями, нахилами.

Задатки – не готові психічні властивості, а природні потенції їх виникнення й розвитку. Вони реалізуються тільки в людських умовах життя індивіда, за допомогою засобів, створених суспільством.

Середовище як фактор розвитку

Для розвитку дитини потрібно, насамперед, природне середовище, яке забезпечує їжу, повітря, світло, тепло тощо.

Навколишнє предметне середовище необхідне також для розвитку діяльності дитини, зокрема пізнавальної.

Найбільш важливим для розвитку дитини є соціальне середовище. Від суспільних відносин людей значною мірою залежать можливості індивіда, що розвивається, використання ним тихі чи інших умов для свого розвитку.

Розглядати соціальне середовище потрібно у зв'язку з життям і діяльністю людей. Воно постійно змінюється через їхню практичну діяльність. Середовище дитини з віком розширює і змінює зміст тих умов, які впливають на його життя й розвиток. Середовище дитини не є незмінним ще й тому, що воно і само (безпосередньо або опосередковано) впливає на нього і веде його до змін.

Основну форму впливу суспільного середовища на психічний розвиток дитини становить виховання.

Виховання як фактор розвитку

Виховання у спеціальному педагогічному розумінні – це процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, рис, якостей, поглядів, її переконань, способів поведінки в суспільстві.

Навчально-виховний процес необхідно будувати таким чином, щоб він активізував дії внутрішніх сил і потенційних можливостей дитини та сприяв доведенню їхнього розвитку й ставлення до оптимального рівня.

Л.С. Виготський висунув ідею про дві взаємопов’язані зони розвитку: актуального та найближчого. *Зона актуального розвитку* відображає систему знань і вмінь, які дитина вже опанувала, і на основі яких вона спроможна розв'язувати пізнавальні та інші задачі. Рівень актуального розвитку обумовлює зону найближчого, тобто коло вмінь, які дитина може опанувати самостійно (спонтанно), або за умови сприяння старших у процесі навчання та виховання. *Зона найближчого розвитку* – це "завтрашній день дитини". В умовах спеціально організованого цілеспрямованого педагогічного процесу вона набагато раніше увійде у свій "завтрашній день", ніж при простому збігу обставин. Якщо ж зовнішні умови не сприятимуть розвитку тих чи інших внутрішніх сил, то останні можуть зовсім не розкритися або набути спотворених форм функціонування.

Зона найближчого розвитку, взаємодіючи із зоною актуального розвитку, поступово освоюється дитиною. У такий спосіб вона досягає нового щаблю актуального розвитку і відповідно виникає нова зона найближчого розвитку.

З двома зонами розвитку пов'язане питання про співвідношення навчання й розвитку. Те, що опанувала дитина – це її вчорашній день, пройдений етап. Навчання й виховання, що спираються на цикл розвитку, який уже закінчився, не можуть розраховувати на особливі успіхи, бо вони не ведуть дитину вперед, і, ясна річ, не можуть задовольнити її функціональну потребу в розвитку.

Інтенсивний розвиток відбувається тільки тоді, коли навчання випереджає актуальний рівень і надає руху силам, що знаходяться в зоні найближчого розвитку. Л. С. Виготський наголошує, що навчання й розвиток не збігаються безпосередньо, а являють собою два процеси, що перебувають у надзвичайно складних взаєминах. Навчання тільки тоді відбувається успішно, коли воно випереджає розвиток, тільки за таких умов воно пробуджує й викликає до життя цілий ряд функцій, що перебувають у стані визрівання, і що знаходяться у зоні найближчого розвитку. Навчання є більш плідним тільки тоді, коли воно змінюється у межах періоду, що визначається зоною найближчого розвитку.

Таким чином, завдання педагогіки – спрямувати дитину на її завтрашній день. Про те вся складність у тому, щоб правильно визначити рівень актуального та найближчого розвитку. Відносно розв’язання окремих навчальних завдань критерієм може бути ступінь самостійності дитини під час їхнього вирішення. Якщо дитина виконує завдання самостійно, можна вважати, що вміння, необхідні для цього, перебувають у зоні актуального розвитку. Якщо ж вона не спроможна справитися із завданнями без допомоги вчителя, вихователя, це означає, що механізми, на які потрібно спиратися під час розв'язування цього завдання, ще не визріли, але знаходяться в зоні найближчого розвитку.

У тих випадках, коли дитина навіть із допомогою дорослих не може зрозуміти завдання, осягнути розумом смисл явищ, слід вважати, що відповідні цій навчальній діяльності функціональні сили перебувають за межами зони найближчого розвитку. Визначення можливостей та ефективності їх реалізації залежить від майстерності вчителя, від його dміння вчасно прийти на допомогу, встановити стосунки співробітництва з учнем. "У співробітництві, – пише Л.С. Виготський, – під керівництвом, із чиєюсь допомогою дитина завжди може зробити більше і розв'язати складніші завдання, ніж самостійно... У співробітництві дитина виявляється сильнішою й розумнішою, ніж у самостійній роботі, вона досягає більш високого рівня інтелектуальних труднощів, які вирішуються нею..."

Особистість виступає не лише об’єктом, а й суб’єктом навчально-виховного процесу. Виховання успішно веде розвиток особистості до поставленої мети, якщо робить вихованця активним учасником процесу її досягнення, розумно поєднується з повагою, уважним ставленням до нього. Потрібно постійно враховувати роль активності самої особистості у власному розвитку, її творчу діяльність.

Залежно від активності та внутрішньої позиції особистості вона може формуватися в різних напрямах. Якщо учень негативно ставиться до

виховних заходів, він розвиватиметься зовсім в іншому напрямі, ніж бажає вихователь.

Розвиток і формування особистості результат взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів. Виховання відіграє вирішальну роль у розвитку особистості тільки за умови, якщо воно позитивно впливає на внутрішнє стимулювання її активності в роботі над собою.

Єдність і взаємопроникнення зовнішнього та внутрішнього, де виникає боротьба протилежностей, розгортання цих протилежностей є рушійними силами процесу розвитку.

У процесі розвитку особистості суперечності виникають спочатку як зовнішні суперечності організму й середовищем, а потім стають внутрішніми.

Однією з головних внутрішніх суперечностей особистості є розходження між виникаючими в неї новими потребами, запитами, прагненнями і досягнутим рівнем оволодіння засобами, необхідними для їх задоволення. Часто виникають суперечності між новою ситуацією і попереднім досвідом, між досягнутими рівнем розвитку й способом життя.

Можливості виховання великі, але не безмежні. Вони залежать не лише від суспільних умов, а й від вікових та індивідуальних особливостей розвитку дітей. Якщо враховується ця залежність, то розширюють можливості виховання, його вплив на розвиток.

Основні періоди психічного розвитку особистості визначаються за психолого-педагогічними критеріями, які включають характерні для кожного віку соціальні ситуації розвитку, передусім зміст і форми навчання й виховання, провідну діяльність, відповідний рівень розвитку свідомості та самосвідомості.

Такими періодами є: ранній вік (від народження до 3 років), дошкільний вік (від 3 до 7), молодший шкільний вік (від 7 до 10), середній шкільний або підлітковий вік (від 10 до 15) і юнацький вік (від 15 до досягнення зрілості).

На кожному етапі розвитку дитини є своя провідна діяльність, яка характеризується своїми цілями, мотивами та способами виконання. Провідна діяльність – не просто форма активності, що найчастіше зустрічається у цьому віці. Це діяльність, покликана задовольнити актуальні потреби індивіда, що розвивається, у ній диференціюються нові види діяльності, наприклад, елементи навчання у грі, формуються пізнавальні та інші психічні процеси. Характером провідної діяльності зумовлюються у цей період зміни у потребах, інтересах, почуттях індивіда, що розвивається.

На кожному віковому етапі розвитку людини формуються й індивідуальні особливості вищої нервової діяльності, фізичного, духовного розвитку, здібностей, інтересів, характерологічних рис та ін.

Знання закономірностей вікового та індивідуального розвитку дітей – одна з умов ефективної педагогічної діяльності.

1.6.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

На рівні пізнання

1. Дайте визначення основних понять: "особистість", "розвиток особистості", "індивід", "формування особистості", "фактори розвитку", "задатки".

2. Перерахуйте основні фактори розвитку особистості. Проаналізуйте взаємовплив факторів розвитку особистості на її формування на різних вікових етапах.

3. Визначте рушійні сили процесу розвитку особистості. Наведіть конкретні приклади єдності та боротьби суперечностей у процесі розвитку.

На рівні розуміння

1. Поясніть на прикладах залежність результатів виховання від взаємодії зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку особистості.

2. Поясніть, чому індивід може стати особистістю тільки в людському суспільстві.

3. Інтерпретуйте схему "Розвиток особистості". На основі схеми виведіть визначення поняття "розвиток".

На рівні застосування

1. Визначить протиріччя, що характеризують особливості розвитку вашої особистості в теперішньому віці.

2. Продемонструйте правильне використання принципу навчання на межі найвищої трудності.

3. Наведіть приклади навчальних задач, що знаходяться в зоні актуального розвитку дитини, в зоні найближчого розвитку дитини, поза межами зони найближчого розвитку. Спроектуйте, як кожний тип навчальних задач впливатиме на розвиток особистості.

4. Проаналізуйте приклади виховних задач, що знаходяться в зоні актуального розвитку дитини, в зоні найближчого розвитку дитини, поза межами найближчого розвитку. Спрогнозуйте, як кожний тип виховних задач впливатиме на розвиток особистості.

5. Продемонструйте розвивальні ігри, які описані в книзі Б.П. Нікітіна "Сходинки творчості або розвивальні ігри".

На рівні аналізу

1. Поясніть причини затримки розвитку дітей у разі відсутності спілкування або при недостатньому спілкуванні з людьми.

2. Проаналізуйте взаємозв’язок факторів розвитку особистості.

3. Порівняйте специфіку процесу розвитку сільських і міських дітей. Виділіть переваги соціальних і природних факторів розвитку у місті і в селі.

4. Проаналізуйте теорію Л.С. Виготського про взаємозв’язок виховання й розвитку особистості.

На рівні синтезу

1. Зробіть повідомлення про досвід організації розвитку дітей у сім'ї Нікітіних.

2. Складіть план екскурсії дітей певного віку на природу, яка мала б розвивальний характер, використовуючи досвід В.О. Сухомлинського.

3. Напишіть кілька визначень поняття "розвиток особистості". Виділіть спільні категоріальні ознаки і виведіть загальне визначення цього поняття.

На рівні оцінки

1. Випишіть і оцініть афоризми видатних педагогів, філософів про розвиток і формування особистості. Наприклад: "*...головне у всебічному розвитку особистості полягає у створенні реальних умов не тільки для розвитку, але й для реалізації усіх потенційних можливостей кожної людини*" (Є.А.Ануфрієв). "*Кожна людина – це світ, який з нею народжується і вмирає*" (Г. Гейне).

2. Оцініть логіку побудови педагогічної системи розвитку й виховання дітей В.О. Сухомлинського на основі його книги "Серце віддаю дітям".

3. Зробіть висновки щодо важливості організації диференціації навчання, відкриття шкіл для обдарованих дітей.

4. Оцініть народні уявлення про фактори впливу на розвиток дитини: "Яке коріння – таке й насіння", "Із ким поведешся, того й наберешся", "Що виховаєш, те й матимеш" і т.п.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

<table>
<tr><td colspan="8">Особистість</td></tr>
<tr><td colspan="3">Спрямованість</td><td colspan="3">Знання, уміння, навички</td><td colspan="2">Індивідуально – типологічні особливості</td></tr>
<tr><td colspan="3">Потреби
Інтереси
Ідеали
Переконання
Мотиви
Світогляд</td><td colspan="3">Соціальний досвід</td><td colspan="2">Темперамент
Характер
Здібності</td></tr>
<tr><td rowspan="4">ПРОТИРІЧЧЯ</td><td>Ранній юнацький вік</td><td rowspan="4">ПОТРЕБИ</td><td rowspan="4">Власна активність особистості

Рушійні сили розвитку

Індивід</td><td rowspan="4">МОЖЛИВОСТІ</td><td>15-18 років</td><td rowspan="4">ПРОТИРІЧЧЯ</td></tr>
<tr><td>Підлітковий вік</td><td>11-15 років</td></tr>
<tr><td>Отроцтво, молодший шкільний вік</td><td>6-11 років</td></tr>
<tr><td>Дошкільний вік</td><td>до 6 років</td></tr>
<tr><td colspan="8">Фактори розвитку</td></tr>
<tr><td colspan="3">Внутрішні</td><td colspan="5">Зовнішні</td></tr>
<tr><td colspan="3">Спадковість</td><td colspan="2">Середовище</td><td colspan="3">Виховання</td></tr>
</table>

Педагогічні задачі

Задача № 1

Першокласники спочатку рівні у бажанні учитися. І не як небудь, а на п'ятірки. І ось перша двійка – і кінець рівноправ'ю. Вона веде за собою і приниження, і покарання, і розчарування, і звинувачення в бездарності... Клас розколюється: відмінники та двійочники, добрі та середні, щасливі та нещасні, веселі та смутні, оптимісти та скептики. І відносини між цими групами далеко не гуманні. Двійочники попадають в особливу ситуацію: про них із докором говорить учитель, звинувачують товариші "Ви тягнете назад весь клас".

Як же ведуть себе "герої"? По різному. Одні внутрішньо не погоджуються зі своїм неприємним становищем. Перші двійки вони вважають випадковими: ручка була погана, папір розпливається, забув хвостик дописати... Другі замикаються у собі, стають в'ялими, байдужими. Віра у власні сили похитнулася. Треті ведуть себе агресивно. Не зумівши домогтися позитивних результатів у навчанні, вони намагаються проявити себе в колективі іншим шляхом: пустощами, витівками. Але саме головне – і одні, і другі, і треті всіма силами і довгий час намагаються вийти зі свого нового становища "неповноцінної особистості". Вони все сподіваються на диво.

Проаналізуйте ситуацію. Чи немає тут протиріччя між шкільною практикою та твердженням психолога? Які фактори визначають розвиток особистості? Яким має бути навчання й виховання, щоб забезпечити розвиток особистості?

У чому причина появи "неповноцінних особистостей"?

Задача № 2

Ігор був дуже вразливим, не по роках задумливим. До трьох із половиною років він знав уже всі букви, з чотирьох читав "про себе".

Школу Ігор сприйняв байдуже. Він добросовісно виконує уроки, але цікавості вони в нього не викликають. Хлопець учиться вже у третьому класі. Має широке коло інтересів: вивчає життя тварин, цікавиться фізикою, хімію, дуже любить математику, вивчає англійську мову, читає науково-популярні журнали.

Характер в Ігоря важкий, він самолюбивий, упертий. У нього немає друзів.

Спроектуйте таку систему виховної роботи з цим учнем, щоб забезпечити виявлення й розвиток його здібностей.

Обдаровані діти мають вчитися:

а) у загальних класах, а свої таланти проявляти поза школою;

б) у спеціалізованих школах, класах;

в) у звичайних класах, але за окремими програмами.

Задача № 3

Марину, ученицю 5-го класу, не впізнати. Стала роздратованою, байдужою до всього, пише абияк, нікого не слухає, розмовляє різко. Причина в тому, що її не включили до списку тих, хто виступатиме на концерті.

З раннього дитинства Марині говорили, що вона музично обдарована, її чекають успіх, слава. На уроках співу у початкових класах дівчина отримувала відмінні оцінки, співала у хорі. І ось з'явилась щаслива

можливість виступити перед публікою, а вчителька перекреслила всі надії учениці.

Які причини непорозуміння, що виникли між учителькою та ученицею? Розробіть план бесіди з Мариною.

Рівень прагнень особистості ефективно впливає на її розвиток, коли:

а) рівень прагнень нижчий від можливостей особистості;

б) рівень прагнень збігається з потенціальними можливостями особистості;

в) рівень прагнень вищий від можливостей особистості.

Відповідь обґрунтуйте.

Задача № 4

"Коли я закінчив розповідати, Олександр Іванович запитав: – Так ти вважаєш, що кожна людина може стати талановитим учителем?

– І людина, і дитина – всі надзвичайно талановиті, якщо створити умови...

– Усі, і навіть ці дебільні?

– Клич їх сюди, і я покажу тобі диво...

Ми зібрали всю дітвору і я роздав дітям фарби. Коли я оголосив, що вони зараз повинні намалювати портрет когось із своїх близьких, серед дітей з'явилося знайоме мені збудження – переляк: а якщо не вийде? Я сказав дітям: "Зараз у вас перший переляк, так закрийте очі, я його зараз прожену, а ну закрили, ні, ні, не підглядайте. А ну, Олександре Івановичу, бери оту дровеняку і всип тому переляку по зубах, щоб він до чортів забирався, куди-небудь подалі, в байраки". Олександр Іванович почесав за вухом і закричав: "Киш! киш, чорт би тебе забрав!"

– "Е-е-е, так справа не піде! – сказав і я. – Потрібно як слід страх виганяти, ось як!" – І я щосили затарабанив дровенякою по порожній діжці, і лупив її, поки не розсмішив дітей, а потім сказав: "Ну все, а тепер за діло, друзі, але у кого є страх у душі, той може до мене підійти, а може і нічого не робити, лягти на травичку і полежати". Таких дітей не виявилося. Усі взялися за роботу, я ходив між дітьми, ми були на шкільному дворі, брав із дитячих рук листки з малюнками і показував:

– Ні, ви подивіться, який малюнок, яка лінія, яка гама кольорів! А що це вийшло у Васі Копилова? (Це і є той "дебільчик", як його відрекомендував мені Олександр Іванович).

Діти дивляться на дивний малюнок, один ящик, можна сказати, а посередині ніби очі й рот, разюче: очі голубим – і чорний штрих, і цей штрих викликав сміх, чого ж очі заштриховані, що це таке, таких очей ніхто ніколи не малював.

– Ні, малював! – захоплено кричу я. – Вася відкрив те, до чого Модильяні прийшов трохи раніше.

Я веду дітей у темну кімнату, де включаю епідіаскоп, і показую, що портрет Модильяні і малюнок Васі подібні, а малюнок Колі Данилова – це інший слабенький хлопчина – так подібний за манерою на врубелівський. "У кожної людини, – кажу я, – свій колір і своя лінія, ніхто просто раніше цього не помічав. Ось спробуйте ще намалювати". І ми знову малюємо, уже пізно, дехто з батьків прийшов. І всі дивляться на Васю Копилова, а його відірвати

від малюнка неможливо, від народження він такого у своєму житі не зустрічав, хоч йому не кожний раз казали: "Дурень ти й ніхто тебе не виправить". А тут раптом сказали, що він не гірше, а можливо, навіть і краще різних там знаменитих майстрів може намалювати..."

Азаров Ю. "Не подняться тебе, старик"

Як стиль спілкування педагога з дітьми впливає на розкриття та розвиток їх творчих здібностей? Які особисті якості вчителя лежать в основі такого спілкування?

Спілкування педагога з дітьми повинне:

а) надихати дитину на розкриття своїх здібностей;

б) орієнтуватися на найбільш обдарованих дітей, тоді за ними будуть тягнутися й інші;

в) що закладено природою, проявиться саме.

Задача №5

Протягом шести років школа працювала без єдиної двійки. Учителі вирішили: будемо фіксувати в журналі тільки позитивні результати. Негативні ж – відмічати в себе, у записній книжці.

У школі створилась напружена атмосфера боротьби за знання. Учень приходив до вчителя не з провиною, не виправляти двійку, а здобувати знання. Він не відчував більше боязні отримати двійку. Від нього вимагалося лише одне - робота, особиста зацікавленість в отриманні знань.

Проблема стимулювання пізнавальних інтересів стала основою методичної роботи педагогічного колективу. Усе це знаходило відображення і на уроках, і в позаурочних справах, стало стилем роботи школи. Створювались клуби цікавих задач "Архімед", проводились тематичні вечори. У кожному класі обговорювались результати тижня. Йшлося не про традиційних двійочників: "Коли виправиш? Як не соромно! Дай слово!", а про конкретні теми, розділи програми, які поки що важко даються тим чи іншим учням. Виступаючи, вчителі-предметники аналізували причини відставання, давали рекомендації, як учити матеріал. Складались графіки заліків на тиждень. У такій атмосфері випадки ледарства, безпричинної непідготовленості до уроків стали неможливі.

Яку роль відіграє організація шкільного життя у розвитку особистості? Назвіть функції педагога в організації суспільного виховуючого середовища, які ефективно впливали б на розвиток школяра?

Педагог повинен впливати на організацію життєдіяльності дітей, оскільки це:

а/ підвищить ефективність розвитку дитини;

б/ гальмуватиме розвиток, бо педагог пропонуватиме таку діяльність, яка не завжди відповідатиме бажанням дітей;

в/ ефективно впливатиме на розвиток тільки при вивченні й урахуванні індивідуальних здібностей кожної дитини.

<u>Завдання студентам для самостійної роботи</u>

1. Вивчити досвід розвитку творчих здібностей дітей у Павлиській середній школі (Сухомлинський В.О. "Серце віддаю дітям"), педагогічних системах І.П. Волкова ("Вчимо творчості"), О.І. Шевченка (Брускова Е.С.,

Шевченко А.И. "Моя Синяя Птица"), сім'ї Нікітіних (Никитин Б., Никитина Л." Мы, наши дети и внуки").

2. Проаналізувати народні уявлення про основні чинники формування особистості (Стельмахович М.Г. "Українська народна педагогіка").

1.6.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання
(вибрати варіанти відповідей)

1. *Оберіть визначення, які правильно характеризують процес розвитку особистості:*

а/ неперервний;
б/ взаємообумовлений;
в/ прогресивний;
г/ односторонній;
д/ кількісних і якісних змін;
ж/ біосоціальний;
з/ тільки фізіологічних змін.

2. Особистістю людина стає тільки тоді, коли ...

а/ досягає вісімнадцятирічного віку;
б/ самостійно й свідомо керує своєю поведінкою;
в/ оволодіває певною професією;

3. Від народження дитина отримує ...

а/ характер, потреби, інтереси;
б/ задатки для розвитку певних здібностей;
в/ нічого не отримує.

4. Задатки – це ...

а/ готові психічні властивості, які незалежно від зовнішніх факторів проявляються на певному етапі життя;
б/ знання, уміння, навички;
в/ отримані від народження природні потенції розвитку певних психічних властивостей.

5. Індивідуальні властивості особистості формуються під впливом ...

а/ тільки спадковості;
б/ оточуючого середовища й виховання;
в/ природних задатків, суспільних обставин і діяльності самої дитини.

6. Дитина засвоїть ту мову, яка ...

а/ передається спадково;
б/ якою користуються оточуючі;
в/ є мовою батьків, навіть серед тварин (наприклад, Тарзан).

7. Найбільш важливим для формування особистості є ...

а/ природне середовище;
б/ соціальне середовище;
в/ предметне середовище.

8. Рушійними силами процесу розвитку особистості є ...

а/ природні задатки дитини;

б/ вимоги дорослих;

в/ протиріччя між потребами особистості та можливостями для їх досягнення.

9. Для вирішення протиріч у розвитку особистості необхідно...

а/ надати дитині можливість робити все, що вона хоче;

б/ примусити робити те, що потрібно суспільству;

в/ процес саморозвитку і педагогічний процес повинні збігатися.

10. Навчання ефективно впливає на процес розвитку за умови...

а/ орієнтування його на вже розвинені здібності;

б/ знаходження поза межами можливостей дитини;

в/ знаходження у зоні найближчого розвитку здібностей дитини.

1.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну літературу, різні концептуальні підходи до організації різнобічного розвитку особистості.
2. Аналізувати причини і рушійні сили розвитку особистості.
3. Аналізувати вплив спадковості, середовища, виховання й активності самого вихованця на розвиток особистості.
4. Виявити рівень розвитку провідних здібностей особистості учня за допомогою методів педагогічного дослідження, використовуючи приклади з педагогічної літератури.
5. Аналізувати педагогічні ситуації, пов'язані з проблемами розвитку особистості дитини, підлітка, юнака.
6. Аналізувати можливості сім'ї, природного середовища, що впливають на розвиток нахилів, здібностей особистості, використовуючи приклади з літератури, власної практики.
7. Аналізувати навчально-виховний процес з точки зору його впливу на розвиток особистості учня, користуючись літературними прикладами, власною практикою.
8. Аналізувати педагогічний досвід учителів, батьків, що сприятливо позначився на розвитку особистості дитини.
9. Аналізувати вікові особливості дитини, підлітка, юнака.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти перспективну програму розвитку особистості на тривалий період, використовуючи досвід, описаний у літературі з педагогіки.
2. Визначити вплив основних чинників на розвиток особистості, використовуючи літературу з педагогіки, власний досвід.
3. Моделювати види діяльності, які можуть стимулювати розвиток нахилів, здібностей особистості.

4. Визначити фактори педагогічної діяльності, що спричинюють ефективний розвиток особистості.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Конкретизувати цілі розвитку особистості дитини, підлітка, юнака.
2. Скласти програму розвитку особистості учня на певний період, користуючись педагогічною літературою.
3. Планувати конкретні засоби, форми та методи навчально-виховної діяльності, які б стимулювали розвиток особистості учня, користуючись літературою з педагогіки, власною практикою.
4. Розробити творчі завдання, що сприяли б розвитку особистості учня, використовуючи передовий педагогічний досвід.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Розвивати комунікативні здібності учнів.
2. Вчитися будувати доцільні взаємовідносини з учнями, ураховуючи їх вікові особливості.
3. Формувати мовленнєві навички, як одну з найважливіших умов розвитку особистості.
5. Дослідити, керуючись літературою з педагогіки, роль спілкування у розвитку особистості.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати умови, що стимулюють розвиток особистості учня.
2. Накопичувати засоби, форми та методи навчально-виховної роботи, що сприяли б розвитку особистості учня.
3. Розв'язувати педагогічні задачі, як передумову для формування педагогічного мислення і подальшого стимулювання розвитку особистості учня.
4. Організувати власну діяльність таким чином, щоб розвинути власні творчі можливості, необхідні у педагогічній роботі з учнями.

1.6.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Для реалізації всестороннього розвитку дітей необхідно формувати у майбутніх учителів гуманістично-педагогічну спрямованість, яка проявляється в любові до дітей, визнанні цінності індивідуальності, неповторності кожної людської особистості, права кожної дитини на саморозвиток, реалізацію її здібностей, задоволення пізнавальних інтересів.

Майбутній учитель повинен усвідомити, що від його власного розвитку, рівня сформованості педагогічних умінь залежать можливості розвитку його майбутніх учнів. Учителю має бути притаманне гуманістичне прогнозування розвитку кожної дитини, яке проявляється в педагогічному такті, оптимізмі, спілкуванні, в організації навчально-виховного процесу.

РОЗДІЛ ІІ. ТЕОРІЯ НАВЧАННЯ (ДИДАКТИКА)

2.1.СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ

Мета: сформувати у студентів розуміння понять "методологічні основи процесу навчання", "сутність та структура процесу навчання", "принципи та закономірності процесу навчання"; навчити студентів аналізувати логіку діяльності вчителя (викладання) та діяльності учнів (учіння), психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання; ознайомити студентів з різними підходами до процесу навчання і підготувати їх до свідомого, оптимального вибору необхідних засобів і методів навчання з урахуванням конкретних умов.

*Обладнання***:** опорна схема теми, презентація, логічна схема основних понять процесу навчання, навчальні посібники з дидактики.

Ключові поняття: процес навчання; методологічні основи процесу навчання; функції процесу навчання; зміст, форми, методи навчання; викладання та учіння як сторони процесу навчання; психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Дидактика як галузь педагогічних знань.
2. Сутність процесу навчання, його методологічні основи та рушійні сили.
3. Функції процесу навчання, зв'язок між ними.
4. Структура процесу навчання.
5. Сторони процесу навчання. Структура діяльності вчителя. Процес учіння та його основні компоненти.
6. Психологічні основи діяльності учнів у процесі навчання. Структура процесу засвоєння знань.
7. Різні підходи до процесу навчання в сучасній школі.
8. Аналіз сучасних зарубіжних теорій навчання.

ІІ. Практична частина:

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник / А. М. Алексюк. – К.: Либідь, 1998. – 560 с.

2. Бондар В. І. Дидактика : підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В. І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.

3. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

4. Дидактика средней школы /под ред. Онищука В. А. – К., 1987. – Гл.2.

5. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 260 с.

6. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с.

7. Карпенчук С. Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки) : монографія / С. Г. Карпенчук. – К. : Видавничий Дім "Слово", 2013. – 688 с.

8. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.

9. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

10. Курлянд З. Н. Педагогіка : навч. посіб. /З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, Т. Ю. Осипова та інші. – [2-е вид., перероб., доп]. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 304 с.

11. Лозова В. І. Педагогіка. Розділ "Дидактика" / В. І. Лозова, П. Г. Москаленко, Г. В. Троцко. – К., 1993. – С. 3-9.

12. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб./ Н. Є. Мойсеюк. – [3-є вид., доп.]. – К., 2001. – 608 с.

13. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

14. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

15. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад // Освіта. – 1993. – 3 вересня.

16. Проект Закону України «Про освіту». – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mon.gov.ua

17. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.

18. Смирнов В. И. Общая педагогика в тезисах, дефинициях, иллюстрациях. / В.И. Смирнов. – М., 1999.

19. Стельмахович М. Г. Народна педагогіка / М. Г. Стельмахович. – К., 1985. – С. 226-231.

20. Щукина Г. И. Активизация познавательной деятельности в учебном процессе / Г. И. Щукина. – М., 1979. – Гл. 1, 2.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу, підготуватися до співбесіди відповідно до питань плану заняття.
2. Підготуватися до розв'язання педагогічних задач за алгоритмом.
3. Підготувати виступ «Актуальні проблеми розвитку системи освіти» за книгою О.Я. Савченко «Дидактика початкової школи». – К., 1999.- С.310-323.

2.1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Дидактика – галузь педагогіки, яка досліджує теорію освіти і навчання. Дидактичні знання допомагають знайти відповідь на найважливіші питання будь-якої системи освіти: для чого, кого і як навчати.

Дидактика як наука описує існуючі системи навчання, досліджує навчальний процес з метою його вдосконалення, розвиває нові ідеї, впливає на педагогічний процес. Отже, це – теоретична і нормативно-прикладна наука. Як теоретична наука вона вивчає реальний педагогічний процес, констатує певні факти, зв'язки, залежності, закономірності, прогнозує наслідки навчальної діяльності, моделює експеримент. Теоретичні знання – не "мертвий капітал". Вони повертаються до практики у вигляді висновків і рекомендацій, які є підставою для визначення змісту, вибору методів навчання, організації керівництва навчальною діяльністю учнів тощо.

Таким чином, дидактика як наука має пояснювальну, перетворюючу і нормативно-прикладну функції.

Термін "**дидактика**" грецького походження (*дидактикос – той, хто навчає*). Вважається, що вперше його використали у 1613 році німецькі педагоги Кристоф Хельвіг і Йохим Юнг у праці "Короткий звіт з дидактики, або мистецтво навчання. Ратихімія". В аналогічному значенні вживав цей термін і Ян Амос Коменський (1592-1670) у праці "Велика дидактика" (1657).

У різні періоди розвитку людства із зміною суспільних потреб виникали різні системи навчання. Одні дидактичні ідеї змінювалися іншими. Все, що витримало випробування часом, тією чи іншою мірою відображає в згорнутому вигляді сучасна дидактика.

Соціально-економічні процеси в суспільстві, рух за незалежність держав прискорили процес реформування школи, а отже, зумовили появу нових дидактичних теорій. Зокрема, характерними для розвитку дидактики на початку 90-х років є спрямованість на розвиток особистості дитини і поява в зв'язку з цим різних підходів до визначення змісту та методичного забезпечення школи. З'являються авторські школи, в яких застосовуються нові дидактичні технології на засадах особистісно-орієнтованого навчання.

Основні категорії дидактики: мета освіти, процес навчання, викладання і учіння, зміст, принципи, методи і прийоми навчання; форми організації навчального процесу; структура навчальної діяльності; розвиток особистості; формування загальнонавчальних умінь і навичок; діагностика і корекція результатів навчання.

Процес навчання розглядається як цілеспрямована двостороння взаємодія вчителя та учнів, спрямована на оволодіння останніми знаннями, вміннями, навичками; на їх розвиток та виховання.

Методологічною основою процесу навчання в сучасній педагогіці є наукова теорія пізнання (гносеологія), яка передбачає єдність історичного та логічного в педагогічних процесах, методологічний аналіз основних дидактичних понять тощо.

Основною рушійною силою процесу навчання є протиріччя (невідповідність) між постійно зростаючими вимогами суспільства та можливостями щодо реалізації процесу навчання, які визначаються соціально-економічним прогресом і становищем освіти в нинішній період.

У процесі навчання виділяють ряд внутрішніх протиріч:

- між попереднім рівнем знань учнів і новими знаннями;
- між знаннями та вмінням їх застосувати у практичній діяльності;
- між необхідним та реальним рівнем ставлення учнів до учіння;
- між більш складними пізнавальними завданнями і наявністю попередньо недостатніх для їх вирішення засобів тощо.

Навчальний процес спрямований на формування всебічно розвиненої особистості і тому реалізує освітню, виховну, розвивальну функції.

Освітня функція полягає у тому, що у процесі навчання відбувається засвоєння наукових знань, формування спеціальних і загальнонавчальних умінь і навичок.

Знання – основний компонент освіти. Вони узагальнюють у собі накопичений досвід людства у вигляді фактів правил, висновків, закономірностей, ідей, теорій, якими володіє наука.

Виділяють такі види знань: **основні терміни і поняття**, без яких неможливо зрозуміти жодного тексту, жодного висловлювання; **факти повсякденної дійсності** та наукові факти, без знання яких неможливо зрозуміти закони науки, формувати переконання, доводити й обстоювати ідеї; **основні закони науки**, що розкривають зв'язки й відношення між різними об'єктами та явищами дійсності; **теорії**, що містять систему наукових знань про певну сукупність об'єктів, методи пояснення та передбачення явищ певної предметної галузі; **знання про способи діяльності**, методи пізнання й історії здобуття знань (методологічні знання); **знання про норми ставлення до різних явищ життя** (оцінні знання).

Виділені види знань поділяють на теоретичні й фактичні.

Теоретичні знання – поняття, системи понять, абстракції, теорії, гіпотези, закони, методи науки.

Фактичні знання – одиничні поняття (знаки, цифри, букви, географічні назви, історичні постаті, події).

Серед знань, що мають засвоїти учні у процесі навчання, особлива роль належить тим, які відображають способи діяльності і використовуються на практиці. Вони мають алгоритмічний характер (наприклад, знання про способи і порядок виконання арифметичних дій). У навчальних предметах вони оформлені у вигляді правил.

Освітня функція навчання повинна забезпечити: повноту знань, яка визначається рівнем засвоєння передбаченої навчальною програмою інформації з кожної навчальної дисципліни, необхідної для розуміння основних ідей; істотних причинно-наслідкових зв'язків; системність знань, їх упорядкованість, щоб будь-яке знання випливало з попереднього і прокладало шлях для наступного; усвідомленість знань, що полягає в розумінні зв'язків між ними, прагненні самостійно постійно поповнювати їх;

дієвість знань, що передбачає вміння оперувати ними, швидко знаходити варіативні способи застосування їх у мінливій ситуації.

Окрім засвоєння системи знань, освітня функція забезпечує формування в учнів умінь та навичок.

Уміння – це усвідомлена, спланована, інтелектуальна діяльність, яка в навчальному процесі необхідна для вирішення нових складних завдань.

Навичка – точна, безпомилкова діяльність, яка після багаторазового повторення стає автоматичною.

Розрізняють уміння і навички **теоретичні** (в їх основі – правила оперування поняттями, вони є результатом аналізу-синтезу) і **практичні** (дії, що регулюються за допомогою формул, моделей, зразків).

Виховна функція покликана забезпечити виховання підростаючого покоління у процесі навчання на основі формування світогляду як підґрунтя моральних, трудових, естетичних і фізичних якостей особистості. Виховний характер навчання – об'єктивна закономірність, що виявлялася в усі епохи.

Розвивальна функція процесу навчання передбачає процес "творіння" особистості, на основі розвитку її сприймання, вольової, емоційної та мотиваційної сфери.

До взаємозв'язку між цими функціями слід підходити з точки зору діалектичного характеру їх єдності.

Структура процесу навчання вміщує мету, завдання, принципи, зміст освіти, методи, форми організації, засоби та результат навчання.

Мета процесу навчання – усвідомлення вчителем та сприйняття учнями мети та завдань навчальної теми, розділу або предмета в цілому. Мета процесу навчання визначається на основі вимог навчальної програми, індивідуальних та вікових особливостей учнів даного класу, рівня попередньої підготовки, а також можливостей самого вчителя.

До **принципів** навчання у сучасній педагогіці відносять:

принцип гуманістичної цілеспрямованості – навчання і виховання всебічно і гармонійно розвиненої особистості, соціально активної та гуманної з урахуванням її індивідуальних особливостей та соціальних умов;

принцип зв'язку з життям - завдання, які вирішуються суспільством, колективом, родиною, самою особистістю;

принцип співробітництва і співдружності викладача, учнів, шкільних колективів, сім'ї, громадськості, трудових колективів у досягненні визначених завдань навчання;

принцип єдності загального, політехнічного, трудового та професійного навчання;

принцип науковості в організації навчання – розробка цілей, змісту, добір методів і форм організації навчання, розробка новітніх технологій тощо;

принцип наочності, єдності абстрактного та конкретного (матеріально-предметного, наочно-образного, словесно-знакового та абстрактного);

принцип доступності у навчанні, єдності наукового й емпіричного, урахування індивідуальних рівнів розвитку творчих здібностей учнів;

принцип міцності знань;

принцип наступності, системності, послідовності в реалізації змісту й використання технологій, методів і форм організації на різних етапах навчання.

Зміст освіти – система наукових знань, умінь і навичок, оволодіння якими забезпечує всебічний розвиток розумових і фізичних здібностей учнів, формування їх світогляду, моралі і поведінки, підготовку до суспільного життя, праці. До змісту освіти включаються *елементи* соціального досвіду, нагромадженого людством, а саме: знання про природу, суспільство, техніку і способи мислення; досвід здійснення відомих способів діяльності, що втілюється разом зі знаннями в уміннях і навичках особистості, яка засвоїла цей досвід; досвід творчої, пошукової діяльності щодо вирішення нових проблем, які постають перед суспільством, потребують самостійного перетворення раніше засвоєних знань і вмінь у нових ситуаціях, формування нових способів діяльності на основі вже відомих; досвід ціннісного ставлення до об'єктів або засобів діяльності людини, його вияв у ставленні до навколишнього світу, інших людей.

Зміст освіти повинен відповідати соціальному замовленню суспільства, забезпечувати високу наукову і практичну значущість навчального матеріалу, має враховувати реальні можливості процесу навчання, забезпечувати соціально детерміновану єдність у конструюванні та реалізації змісту освіти з позиції навчальних предметів, що вивчаються в школі.

Вимоги держави і суспільства до змісту, обсягу та рівня загальноосвітньої підготовки громадян України визначає Державний стандарт загальної середньої освіти, основоположним документом якого є Базовий навчальний план загальноосвітніх навчальних закладів.

Зміст освіти на практиці реалізується завдяки застосуванню певних організаційних форм, методів та засобів навчання.

Формою навчання називають зовнішнє вираження цілеспрямованої двосторонньої взаємодії учня та вчителя, спрямованої на озброєння учня знаннями, уміннями, навичками.

У загальноосвітніх закладах застосовуються різноманітні урочні та позаурочні форми організації навчання, у кожній з яких виділяється фронтальна, групова та індивідуальна робота з учнями. Основною формою організації навчання є урок.

Метод навчання – спосіб реалізації цілеспрямованої двосторонньої взаємодії учня та вчителя, спрямованої на озброєння учня знаннями, уміннями, навичками.

Засоби навчання – матеріальні та нематеріальні (духовні) цінності, які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання. До них відносять: наочні посібники, обладнання для лабораторних занять, дидактичні матеріали, навчальну літературу, верстати, інструменти та матеріали для трудового навчання, шкільні приміщення, лагідне слово вчителя тощо.

Ефективні **результати** навчання потребують одночасного контролю вчителя за ходом розв'язання поставлених завдань і самоконтролю учнів за правильністю виконання навчальних операцій. Контроль здійснюється за

допомогою усних, письмових, лабораторних та інших практичних робіт, заліків, іспитів, Контроль потребує оцінки педагогами та самооцінки учнями досягнутих у навчанні результатів.

У процесі навчання виділяють дві сторони: викладання та учіння.

Діяльність учителя під час навчання називають **викладанням.** Вона включає в себе такі структурні компоненти:

- планування, що здійснюється головним чином через складання календарно-тематичних і поурочних планів;
- організація навчальної роботи передбачає здійснення діяльності щодо виконання певного плану та включає два основних етапи: підготовчий та виконавчий;
- стимулювання уваги учнів до даної теми тісно пов'язане з організацією. Основним завданням є залучення учнів до вивчення певного матеріалу; пробудження їх активності, пізнавального інтересу, розвиток почуття обов'язку та відповідальності;
- контроль – перевірка засвоєння учнями навчального матеріалу, що здійснюється у формі усних відповідей на запитання, перевірки письмових робіт тощо;
- аналіз результатів навчання необхідний для визначення можливих причин недоліків у процесі навчання і подальшого їх удосконалення;
- оперативне внесення коректив в організацію викладання.

Учіння – система пізнавальних дій учнів, спрямованих на розв'язання навчально-виховних задач. В основу характеристики процесу учіння покладена ідея діяльнісного підходу (Л.С. Виготський): розвиток людини (особистості) здійснюється через предметну діяльність. Відповідно до діяльнісного підходу в учнів повинні в ході навчання формуватися не знання як такі, а певні види діяльності, в які знання включаються як складовий компонент. Разом з тим необхідно пам'ятати, що без знань неможливо здійснювати діяльність.

Існує два типові варіанти навчальної діяльності учня:

1. Навчальна діяльність під керівництвом учителя: прийняття пропонованих ним навчальних завдань і плану дій; здійснення навчальних дій і операцій для розв'язання поставлених завдань; регулювання навчальної діяльності під контролем учителя і самоконтролем; аналіз результатів навчальної діяльності, яка здійснювалася під керівництвом учителя.

2. Учіння у ході самостійної робот (планування або конкретизація завдань своєї навчальної діяльності; планування її методів, засобі в і форм; самоорганізація навчальної діяльності; саморегулювання навчання; самоаналіз результатів навчальної діяльності).

Процес учіння реалізується під час уроку та у ході самостійної роботи на основі підпорядкування діяльності вчителя (процесу викладання).

Разом з предметною діяльністю для особистості є характерною внутрішня психічна діяльність, яка здійснюється за допомогою словесних, цифрових та інших знаків (якими найбільш активно особистість оволодіває в ході спеціально організованого навчання). Тобто навчально-виховна діяльність

супроводжується внутрішнім психічним процесом *засвоєння* учнями навчальної інформації.

Існує декілька підходів до організації процесу засвоєння знань.

1. Н.О. Менчинська та Д.М. Богоявленський пропонують аналітико-синтетичну діяльність, застосування таких критеріїв як порівняння, асоціації, узагальнення на основі аналізу конкретних даних, підкреслюють значення самостійного пошуку ознак понять і способів розв'язання нових типів задач у процесі засвоєння.

2. Д.Б. Ельконін та В.В. Давидов визначають такий шлях засвоєння, який починається з ознайомлення школярів із загальними теоретичними положеннями, що дає можливість у подальшому ефективно використовувати більш конкретні знання.

3. П.Я. Гальперін та Н.Ф. Тализіна розробили теорію поетапного формування знань, яка включає п'ять етапів засвоєння нових знань:

- ✓ попереднє ознайомлення з дією та умовами її виконання;
- ✓ формування дій у матеріальному вигляді з розгортанням усіх операцій, що до них входять (за допомогою моделей);
- ✓ формування дії у зовнішній мові;
- ✓ формування дії у внутрішній мові;
- ✓ перехід дії у згорнуті процеси мислення.

Ця теорія більш придатна для пояснювально-ілюстративного методу, аніж до проблемного навчання, яке не завжди починається з предметного сприймання, а передбачає осмислення логічних задач відразу у словесній формі.

Внутрішній процес засвоєння знань складається з таких ланок: сприймання - осмислення і розуміння – узагальнення – закріплення – застосування на практиці.

1. *Сприймання* – відображення у свідомості людини окремих властивостей предметів і явищ, які впливають у цей момент на органи відчуття.

2. *Осмислення* навчального матеріалу – процес мислительної діяльності, спрямований на розкриття істотних ознак, якостей предметів, явищ і процесів та формулювання теоретичних понять, ідей, законоів.

3. *Розуміння* – встановлення зв'язків між явищами та процесами, з'ясування складу, призначення, виявлення причин явищ або розкриття різноманітних залежностей.

4. *Узагальнення* – передбачає виділення та об'єднання найбільш значимих рис предметів та явищ.

5. *Закріплення* – спеціальна робота вчителя, яка забезпечує міцне запам'ятовування, поглиблює знання, здійснює їх перенесення у нові ситуації розвиває навчально-пізнавальні вміння та навички.

6. *Застосування* – вміння застосовувати знання на практиці у навчальному процесі.

Ефективність засвоєння учнями навчального матеріалу безпосередньо залежить від мотивації учіння, рівня розвитку емоційної сфери школярів.

Велике значення у процесі засвоєння належить самостійній і творчій активності школярів.

У сучасній педагогіці існує кілька підходів до процесу навчання.

Пояснювально-ілюстративний підхід – головне призначення у тому, щоб озброїти учнів системою наукових знань, уміннями та навичками, за допомогою яких вони зможуть не тільки отримати нові знання, а й активно використовувати їх у житті.

Програмоване навчання – важливий шлях надійного, ефективного керування процесом учіння за допомогою впорядкованого вибору навчальної інформації, удосконалення процесу діяльності і дій самих учнів.

Проблемне навчання – націлює на розвиток пізнавальних можливостей учнів, на стимулювання дослідницького і творчого підходу до оволодіння ними знаннями.

Модульне навчання. Термін "модульне навчання" з'явився в період введення програмованого навчання. Певний обсяг знань пропонувався у вигляді блоку, який необхідно було засвоїти. Кожен блок – "модуль" – вміщував власний змістовий аспект, власні питання для контролю рівня його засвоєння, "зворотний зв'язок" учня з машиною. Це дозволяло кожному учню, працюючи з машиною, засвоювати матеріал у власному темпі.

Поступово цей підхід змінювався від звичайного викладання конкретної теми або її частини до усвідомлення модулів на міждисциплінарній основі.

У різних країнах існує свій підхід до розуміння "модульного навчання". Існує американський варіант, литовський, німецький, російський, український.

В американському варіанті модуль – завершене 15- або 20-хвилинне навчальне заняття, яке має відносно завершений цілісний дидактичний зміст при застосуванні різноваріантних організаційних форм. Протягом дня (а це більше, ніж 24 модулі – більше 100 особистостей) у процес навчання включаються середні та невеликі групи (до 12 осіб) учнів з метою реалізації їх знань за індивідуальною програмою.

У практиці німецької освіти модуль – це така програмно-змістова одиниця відносно завершеного циклу навчання, для якої характерна дидактична відповідність цілей, форм, методів та способів роботи учителя з учнями.

Литовський варіант зміст модуля визначає на основі таких принципів: а) цільове призначення інформаційного матеріалу; б) поєднання комплексних, інтегрованих та окремих дидактичних цілей; в) повноти навчального матеріалу в модулі; г) відносної самостійності елементів модуля; д) реалізації зворотного зв'язку; е) оптимальної передачі інформаційного і методичного матеріалу в модулі.

Російський варіант розглядає нову структурно-управлінську модель школи – об'єднання шкільних модулів. Модуль – це комплекс навчально-виховних закладів (початкова, середня та старша школи).

Український варіант розглядає систему модульно-розвивального навчання.

Таким чином, **модульне навчання** – це й організація взаємопов'язаних навчальних закладів, кожен з яких виконує свою цільову та змістову функцію навчання. Це і розгляд навчального предмета, який складається з взаємопов'язаних закінчених модулів навчального матеріалу, на кожному з яких відбивається зміст освіти, організація навчання, способи контролю знань. Це і міжпредметні, інтегративні модулі, які розробляють учительські колективи. Модуль – це і структура навчального процесу в окремій школі, де кожен предмет розділений на змістові блоки, а учні просуваються у процесі навчання за окремими кроками, модулями, блоками.

Технологічний підхід – система дій учителя і учнів, спрямована на досягнення чітко визначеної мети шляхом послідовного та неухильного виконання певних навчальних дій в умовах оперативного зворотного зв'язку.

В українській педагогіці поняття *педагогічні технології* широко використовуються, починаючи з 90-х років XX ст., хоча в світовій педагогіці цей термін відомий давно. Ще Я.А. Коменський писав про пошук досконалого методу, за яким усе навчання буде йти вперед точно так, як йде годинник з правильно урівноваженими вагами. Такий метод великий дидакт порівнював з автоматом, на який приємно і радісно дивитися, бо він працює з такою правильністю, якої тільки й може досягнути в подібному випадку вмілий інструмент.

Протягом XX ст. було чимало спроб технологізувати навчальний процес. Радянська педагогіка, оцінюючи західну педагогіку з класових позицій, підходила до аналізу педагогічних технологій, як правило, у зв'язку з критикою зарубіжних освітніх систем.

У 70-х роках під впливом ідей системного підходу до організації навчального процесу та визначення умов його оптимізації поступово відбувся перехід до розуміння педагогічної технології як засобу повного управління розв'язуванням дидактичних проблем.

Але вже наприкінці 80-х років учені окреслюють два напрями у розвитку педагогічних технологій: використання технічних засобів навчання і "технологічний підхід" до організації навчального процесу в цілому. Саме останній напрям став основою для розробки педагогічних технологій.

Перші спроби технологізувати навчальний процес були зроблені у дослідженнях з програмованого навчання, істотними ознаками якого є чітка постановка навчальної мети і поелементна, крок за кроком, процедура її досягнення.

Технологічний аналіз програмованого навчання дозволив уявити його як чіткий набір навчальних цілей, критеріїв їх вимірювання та оцінки, точний опис умов навчання. Усе разом є основою для повного відтворення певного стану навчання (Н.Ф. Тализіна, Ю.І. Машбиць та ін.)

У сучасному розумінні поняття "педагогічна технологія" вчені виділяють кілька сутнісних ознак. Технологічний підхід до навчання передбачає:

- чітку постановку вчителем цілей, їх уточнення з орієнтацією на досягнення результатів;

➢ підготовку навчальних матеріалів та організацію навчання відповідно до наперед визначених цілей;

➢ оцінювання поточних результатів, корекцію навчання, спрямовану на досягнення поставлених цілей;

➢ підсумкову оцінку результатів.

Технологічне конструювання навчального процесу вчені, як правило, представлене такою схемою (див. Табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Технологічна побудова процесу навчання

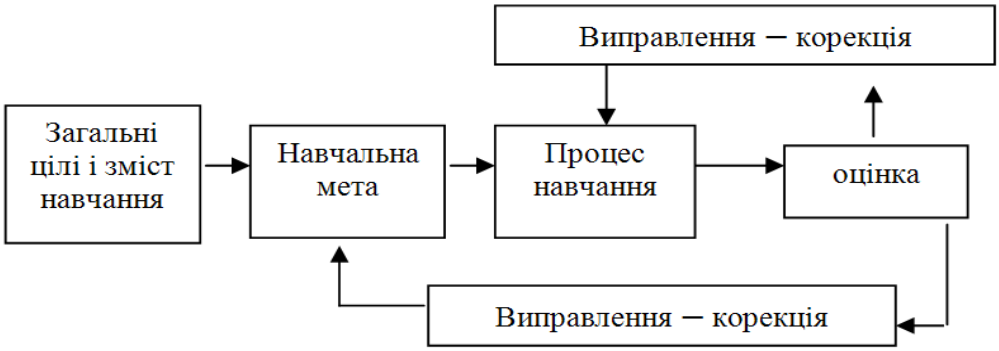

Центральною у розробці технологій є проблема правильного визначення та чіткого формулювання цілей навчання. Загальні, розпливчасті цілі не сприяють вибору саме тих методичних засобів, які гарантують досягнення певного результату. Тому найперша умова побудови ефективної технології навчання – **конкретизація навчальної мети** на основі використання дієслів теперішнього часу**:** розуміє, пише, відтворює, застосовує за зразком, застосовує у нових умовах тощо. Залежно від мети опрацювання матеріалу визначається і кінцевий результат навчання.

Шлях від мети до результату – це певним способом організована взаємодія вчителя і учнів. Технологія навчання повинна мати чіткі процесуальні характеристики, які дозволяють описувати процес навчання чітко, конкретно, однозначно, у зрозумілих учням термінах – тим самим гарантоване досягаючи передбаченого результату. У цьому відмінність технологічного підходу від звичайних методичних рекомендацій, які допускають внесення змін і не гарантують описаного результату. Технологія також може змінюватися. Скажімо, на основі контролю проміжного етапу навчального процесу вчитель вносить виправлення, зміни у подальшу діяльність. Отже, в технологічній організації навчання обов'язковим є оперативний зворотний зв'язок.

Реформування системи вітчизняної освіти має спиратися на досягнення світової педагогічної науки.

Сучасна філософія освіти утверджує актуальність дослідження різних шляхів розвитку освіти з метою її подальшого вдосконалення на основі

використання досягнень світової педагогічної науки. Сучасна шкільна освіта має бути відкритою та гнучкою, готувати випускників до правильного професійного вибору. За своїм спрямуванням організація і зміст навчання покликані утверджувати гуманістичні цінності й рівновагу між людиною та довкіллям, толерантність і взаємоповагу, заперечення споживацького ставлення до буття, вирівнювання шансів дітей з різних суспільних верств та здобуття освіти тощо (К. Роджерс, М. Форбек та ін.).

Назвемо актуальні проблеми освітніх систем у деяких країнах з високим рівнем економічного і культурного розвитку, які можуть бути покладені в основу реформування вітчизняної системи освіти:

Підвищення якості шкільної освіти потребує:

1) послаблення централізації управління системою освіти;
2) виділення обов'язкового набору основних загальноосвітніх предметів у навчальних планах;
3) внесення змін в організацію і структуру самих освітніх систем через збільшення тривалості шкільного навчання та зближення за змістом традиційно різних шкіл; виділення і навчання найбільш здібних дітей;
4) реалізації принципу диференціації освіти за різними ознаками;
5) реалізації індивідуального та партикуляційного (коли до різних груп і підгруп у межах однорідної категорії учнів застосовуються різні методи роботи) підходів;
6) розробки нових методик для учнів, яким важко навчатися;
7) соціалізації дітей, тобто поступового включення їх у систему особистісних і громадянських відносин;
8) перегляду методологічних основ системи освіти у загальноосвітніх закладах з позицій співвідношення етнічного, національного і загальнолюдського.

2.1.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) поняття "процес навчання". Відповідь обґрунтуйте.

2. Розкрийте сутність поняття "структура навчання". Проаналізуйте елементи структури процесу навчання і знайдіть зв'язки, що існують між ними.

3. У логічній схемі основних понять процесу навчання подається структура діяльності вчителя. Базуючись на цій схемі, розкрийте особливості структури діяльності учня.

4. Поясніть, користуючись логічною схемою, зв'язок між поняттями "процес навчання" → "учіння" → "засвоєння".

5. Дайте порівняльну характеристику пояснювально-ілюстративного, проблемного, програмованого підходів до процесу навчання, спираючись при цьому на переваги та недоліки кожного з них.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

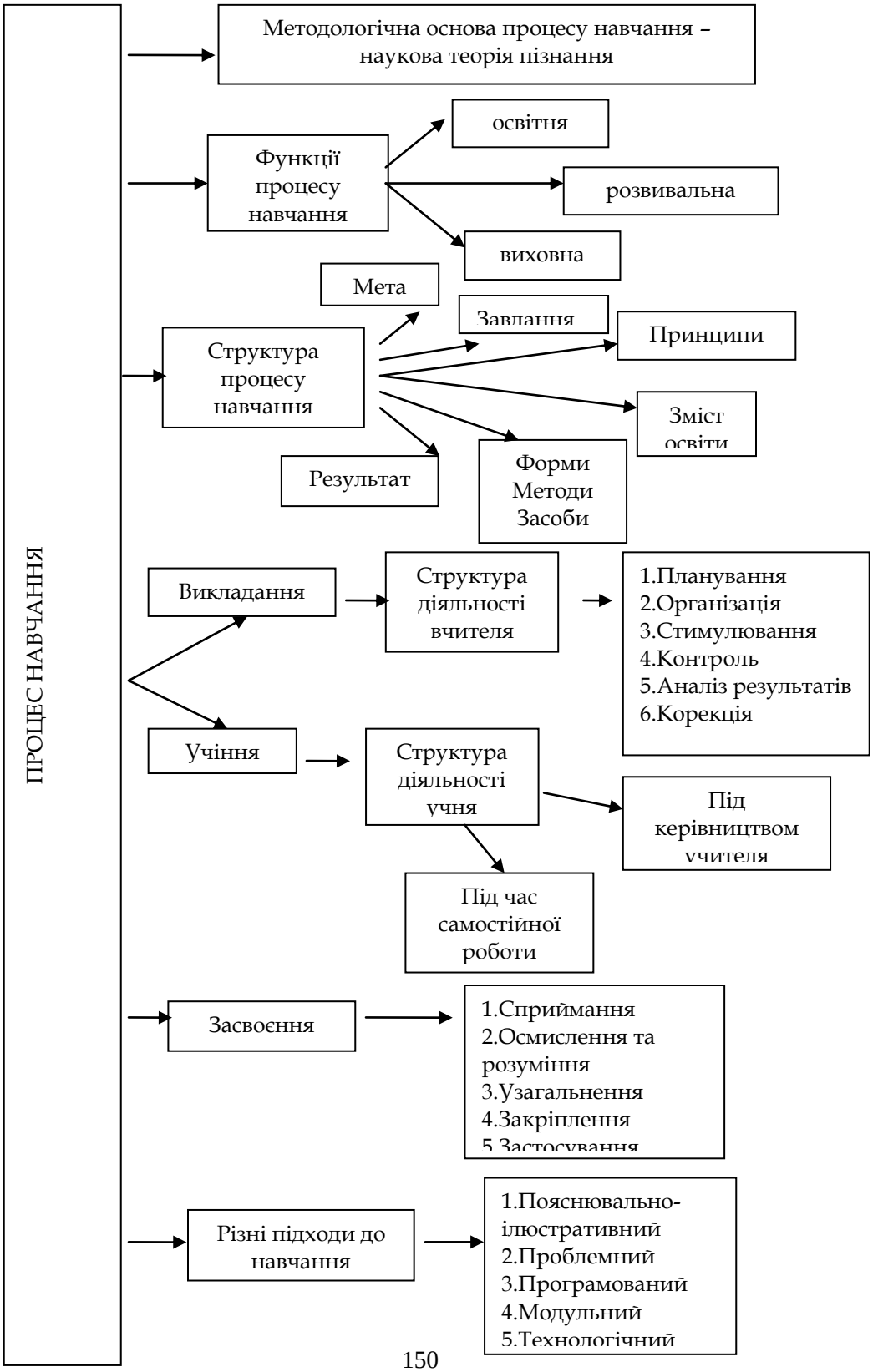

Педагогічні задачі

Задача №1

Учитель несподівано зайшов до класу і побачив, що підліток виправляє оцінку в журналі. Учитель оцінив ситуацію, стан учня й... "не помітив". Ні сьогодні, ні завтра. На наступному уроці учень пильно дивився на вчителя, але той мовчав. Після уроку учень підійшов до вчителя і тремтячим голосом сказав: "Ви бачили, як я виправив оцінку... І мовчите... Що ви зі мною робитимете? Ну робіть, не тягніть!" Учитель зрозумів, що робити тут нічого не треба, все вже зроблено і запропонував учню на наступному уроці, відповівши, виправити оцінку насправді...

Учень відповідав прекрасно, а після уроку підійшов до вчителя і сказав: "Я ніколи цього більше не робитиму. Спасибі!"

У чому секрет успіху вчителя? Від чого залежить результативність процесу навчання? Розкрийте психологічні основи діяльності учнів у навчальному процесі.

Задача №2

У школі йшли заняття. Раптом у коридорі з'явилися дві жінки у формених халатах разом із завучем. Вони ненадовго зайшли в один клас, другий, третій...

У чому справа? У сусідньому книжковому магазині зникли набори кулькових ручок. Злодіїв вирішили шукати у школі. Методом упізнання. Завуч цю ідею гаряче підтримала і водить "гостей" під час уроку по класах.

У своєму прагненні виявити винних вона нічого погано не бачила. Але навіщо переривати урок?

Проаналізуйте ситуацію, що склалася. Вкажіть на помилку, допущену завучем школи. Які вимоги ставляться до організації навчального процесу?

Завдання для самостійної роботи

1. Підготувати виступ «Актуальні проблеми розвитку системи освіти» за книгою О.Я. Савченко "Дидактика початкової школ". – К., 1999. – С.310-323; А.В.Іванченко, А.А. Сбруєва "Соціально-педагогічна підготовка вчителя". – Житомир: держпедуніверситет, 2000. – С. 36-75; А.А. Сбруєва "Порівняльна педагогіка": навч. посібник. – Суми: Редакційно-видавничий відділ СДПУ, 1999. – 300 с.

2. Проаналізувати стан сучасної зарубіжної школи, обґрунтувати та узагальнити сутність процесу навчання у загальноосвітніх навчальних закладах (на прикладах конкретних країн за вибором).

3. Знайти загальне та відмінне у структурі навчання шкіл України та певної країни світу (за вибором).

2.1.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1**.** *Допишіть пропущені слова у визначенні*

Процес навчання – це ... діяльність..., що спрямована на озброєння учнів знаннями, уміннями, навичками та їх розвиток і виховання.

2. Структура процесу навчання вміщує такі компоненти:

А	Освітній	Б	Мета	В	Мета
	Виховний		Зміст		Завдання
	Розвивальний		Результат		Принципи
					Зміст освіти
					Форми
					Методи
					Засоби
					Результат

3. Психологічною основою процесу навчання є :

а) учіння;

б) засвоєння;

в) сприймання.

4. Назвіть не менш як три найвідоміші підходи до навчання.

5. Виправте помилки.

Процес засвоєння має таку логічну схему:

1. розуміння; 2) сприймання; 3) осмислення; 4) узагальнення;
5) систематизація; 6)закріплення.

6. Назвіть функції процесу навчання.

2.1.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати педагогічну літературу, різні підходи до процесу навчання.
2. Формулювати провідні цілі процесу навчання у зв'язку з потребами сучасного суспільства і практичними потребами школи.
3. Аналізувати ситуації, що виникають у навчальному процесі.
4. Об'єктивно оцінювати результати розв'язання навчальних задач.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Моделювати зміст інформації і способи викладання її на занятті.
2. Проектувати форми та методи самоосвіти.
3. Вчитися прогнозувати результати своїх дій і передбачати можливі труднощі, які виникнуть на занятті.
4. Моделювати етапи викладання фахових дисциплін.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати цілі, завдання, програму дій відповідно до плану заняття.
2. Відбирати оптимальні способи досягнення мети заняття.
3. Планувати власну навчальну діяльність і діяльність учнів на наступний період.
4. Навчити виділяти головні напрями (ідеї) у процесі навчання (на конкретному уроці).

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з усіма учасниками навчального процесу.
2. Регулювати міжособистісні стосунки у процесі навчання.
3. Управляти своїми емоціями, поведінкою у навчальному процесі.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати пізнавальну діяльність учнів на уроці.
2. Розвивати засобами навчання інтереси учнів до вивчення предмета та свідомого вибору майбутньої професії.
3. Застосовувати на заняттях диференційований підхід.
4. Здійснювати індивідуальний підхід до учнів у процесі навчання.
5. Стимулювати пізнавальну активність учнів за допомогою застосування евристичних методів навчання.

2.1.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Вивчення та засвоєння цієї теми пов'язане з розвитком таких професійних педагогічних якостей, як цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість. гнучкість та логічність мислення, пізнавальний інтерес, творчий підхід до реалізації навчального процесу, активність тощо.

2.2. ЗМІСТ ОСВІТИ У СУЧАСНІЙ ШКОЛІ

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять теми, а саме "зміст освіти", "загальна, політехнічна та професійна освіта", "навчальні плани, програми", "підручник"; виробити у студентів уміння та навички аналізувати навчальні плани, програми. підручники; сприяти розвитку педагогічного мислення майбутніх учителів.

Обладнання: логічна опорна схема змісту освіти, навчальний план середньої загальноосвітньої школи України, навчальні програми, підручники, посібники за фахом студентів.

Ключові поняття: зміст освіти; теорія формальної освіти; теорія матеріальної освіти; прагматична освіта; національний компонент змісту освіти; навчальний план; навчальна програма; навчальний предмет.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття змісту освіти, його історичний характер.
2. Теорії формування змісту освіти.
3. Фактори, що детермінують формування змісту освіти.
4. Принципи та критерії відбору змісту освіти.
5. Шляхи оновлення змісту освіти в сучасних умовах розбудови загальноосвітньої школи.
6. Нормативні документи, що визначають зміст освіти.

ІІ. Практична частина:

1. Виконання студентами практичних завдань.
2. За допомогою практичних та тестових завдань перевірити рівень засвоєння студентами основних понять та головних положень теми.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Бондар В. І. Дидактика : підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В. І. Бондар. - К. : Либідь, 2005. - 264 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.
3. Державний стандарт повної загальної середньої освіти // Державні стандарти – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/derj-stand.htm
4. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання : навч. посібник для студентів вищих навч. закладів / О. А. Дубасенюк, О.В. Вознюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка. 2010. – 272 с.
5. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.] – К.: «Освіта України», ««КНТ», 2008. – 528 с.
6. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/
7. Карпенчук С.Г. Філософія освіти (загальна теорія педагогіки) [Текст] : монографія / С. Г. Карпенчук. - К. : Видавничий Дім "Слово", 2013. - 688 с.

8. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.
9. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.
10. Курлянд З. Н. Педагогіка : навч. посіб. /З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, Т. Ю. Осипова та інші. – [2-е вид., перероб., доп]. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 304 с.
11. Лозова В. І. Педагогіка. Розділ "Дидактика" / В. І .Лозова, П. Г. Москаленко, Г. В. Троцко. – К., 1993. – С.3-9.
12. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб. / Н. Є. Мойсеюк. – [4-є вид., доп.]. – К.: Саммит-Книга, 2007. – 656 с.
13. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.
14. Подласый В.И. Педагогика. Новый курс: Учебник: В 2-х кн. – М.: Изд. центр ВЛАДОС, 1999. - Кн.1. "Общие основы". – 576 с.
15. Положення про середній загальноосвітній навчально-виховний заклад // Освіта. – 1993. – 3 вересня.
16. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.

2.2.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Одним з основних засобів розвитку особистості й формування її базової культури виступає зміст освіти. У традиційній педагогіці, що зорієнтована на реалізацію в першу чергу загальноосвітніх функцій школи, зміст освіти визначається як "сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи". Цей підхід до визначення сутності змісту освіти зорієнтований на знання.

Зміст освіти має історичний характер, оскільки він визначається цілями й завданнями освіти на певному етапі розвитку суспільства і відповідно змінюється під впливом вимог життя, виробництва й рівня розвитку наукових знань.

В останнє десятиріччя у світлі ідей гуманізації освіти все більше утверджується особистісно-зорієнтований підхід до змісту освіти, що знайшов своє відображення у працях В.І. Бондаря, С.У. Гончаренка, В.С. Леднева, І.Я.Лернера, М.М. Скаткіна, О.Я. Савченко, А.В. Петровського.

Так, І.Я. Лернер і М.М. Скаткін під **змістом освіти** розуміють педагогічно адаптовану систему знань, навичок і вмінь, досвіду творчої діяльності й емоційно-вольового відношення, засвоєння якої повинно забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства. При такому підході до визначення сутності змісту освіти абсолютною цінністю є не знання, а сама людина. Останнє сприяє свободі вибору змісту освіти з метою забезпечення загальноосвітніх, духовних, культурних і життєвих потреб особистості, гуманне відношення до особистості, що розвивається; становлення її індивідуальності й можливості самореалізації у культурно-освітньому просторі.

Соціальний досвід являє собою сукупність засобів і способів діяльності, створених у процесі суспільно-історичної практики для відтворення розвитку суспільства і здатних стати надбанням особистості. Розуміння змісту освіти як відображення всіх елементів соціального досвіду – результат тривалого розвитку теорії змісту освіти і дозволяє обгрунтувати чотири основних **елементи змісту освіти**:

1. Інформація, яка підлягає засвоєнню, тобто перетворенню в знання. *Знання* – це цілісна система певних фактів, які накопичені людством. У школі мають бути засвоєні основні поняття, терміни, факти повсякденної діяльності і науки, закони науки; теорії, які містять систему наукових знань; знання про шляхи, методи пізнання, типи і способи розумових дій; оцінні знання, тобто такі, які характеризують суспільне, особисте значення для людини матеріалу, що вивчається.

2. *Способи діяльності, досвід їх здійснення.* Цей елемент вміщує досвід здійснення відомих способів діяльності, втілених в уміннях і навичках учнів, які засвоїли цей досвід.

3. *Досвід творчої діяльності,* тобто діяльності, в результаті якої створюється об'єктивно нове завдяки специфічним процедурам: самостійного переносу раніше засвоєних знань і вмінь у нову ситуацію; виділення нової проблеми в знайомій ситуації або новій функції об'єкта; виділення альтернативних варіантів вирішення проблем; комбінування раніше відомих способів у новий.

4. *Досвід емоційно-ціннісного ставлення,* який передбачає визначення знань, умінь, але не зводиться до них, і полягає у формуванні ставлення школярів до світу, наукових знань, моральних норм, ідеалів, діяльності.

Основні теорії формування змісту освіти склалися наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Вони отримали назву матеріальної й формальної теорій формування змісту освіти.

Теорія формальної освіти починається від Дж. Локка (XVII ст.), Й.Г. Песталоцці, І. Канта та Й.Ф. Гербарта (XVIII-XIXст.). Зазначена теорія грунтується на філософії раціоналізму, а саме на положенні про те, що джерелом знань є розум і знання породжуються лише самостійністю цього розуму. Тому завдання освіти полягає не в оволодінні учнями знаннями, а в розвитку їх розуму, тобто здатності до аналізу, синтезу, логічного мислення. Виходячи з цього, відстоювався гуманітарний, "класичний" напрям освіти, оскільки найкращі засоби розвитку мислення – вивчення мов і математики.

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. активно прокладає собі шлях *теорія матеріальної освіти*. Прибічники цієї теорії входили з філософії емпірізма, яка стверджувала, що пізнання не може вийти за межи безпосереднього досвіду, і, що джерелом знань є тільки досвід. З цього робилися наступні педагогічні висновки: учні мають оволодіти природничо-науковими знаннями, а критерієм при відборі матеріалу має бути ступінь його важливості для життя, для безпосередньої практичної діяльності учнів у майбутньому.

Досить аргументовано критикував теорії формальної й матеріальної освіти в свій час ще К.Д. Ушинський. Він підкреслював, що школа повинна не тільки розвивати учнів, а й надавати їм знання, які були б корисні для їхньої подальшої діяльності. Водночас, К.Д. Ушинський вважав, що неможна

підходити до засвоєння науки лише з точки зору її утилітарної необхідності для повсякденного життя.

Широке розповсюдження в зарубіжній, особливо американській, педагогіці першої третини ХХст. набули прагматичні ідеї з питань змісту шкільної освіти. Відомий представник прагматизму в педагогіці Джон Дьюі (1859-1952) намагався створити свою концепцію шкільної освіти. Він критикував як раціоналізм, який на його думку, уводить від життя, від фактів, так і емпірізм, який ніби-то сприяє відриву людини від релігії, і вводив ідею про необхідність покласти в основу шкільної освіти організацію практичної діяльності дітей, озброєння вміннями й навичками у різних сферах життя. Таким чином, Дж. Дьюї відкидав необхідність чітко окресленого змісту освіти й окремих навчальних предметів у школі, не визнавав важливості наукової освіти і зводив навчання до вузького практицизму, що грунтується на інтересах дітей. В останні десятиріччя ці ідеї зазнали різкої критики з боку провідних діячів педагогічної науки. Американські педагоги І. Адлер, Дж. Бруннер та інші відзначали, що теорія Дж. Дьюї загальмувала розвиток американської школи на довгі роки і тому необхідна модернізації освіти.

Фактори, що детермінують формування змісту освіти поділяють на об'єктивні й суб'єктивні. До об'єктивних факторів можна віднести потреби суспільства і зміни в розвитку науки й техніки. Ще в XIX ст. у більшості країн світу шкільна освіта була обмежена лише вивченням основ лічби, письма й читання. Але з розвитком технічних основ виробництва, науки і духовного життя суспільства вимоги до змісту шкільної освіти зростали. Під впливом цього відбулося розширення обсягу й підвищення теоретичного рівня природничо-математичних знань, якими оволодівають учні у школі, більш ґрунтовно почали вивчатися предмети гуманітарного циклу – мова, література, історія і т.д. У зв'язку з розвитком виробництва рівень вимог до загальнонаукової, технічної й професійної підготовки молоді поступово зростав, і в наш час майже в усіх країнах світу не припиняється пошук шляхів удосконалення змісту шкільної освіти, його модернізації.

Розвиток науки й техніки, який супроводжується розробкою нових теоретичних ідей і докорінними технологічними вдосконаленнями, також вимагає змін у змісті шкільної освіти. Суттєвого прогресу зазнали молекулярна біологія й генетика, теорія реактивного двигуна, процес розщеплення атомного ядра. За останні десятиріччя отримано й використано у практиці нові хімічні речовини, в усіх сферах науки й техніки широко впроваджується обчислювальна техніка й мікроелектроніка.

До суб'єктивних чинників слід віднести політику й ідеологію суспільства, а також методологічні позиції вчених. Так, наприклад, у середині XIX ст. деякі державні діячі Росії намагалися довести, що простому народові освіта не тільки не приносить користі, а й шкодить, оскільки викликає обурення існуючим порядком.

У науковій літературі виділяються різні підходи до визначення ***принципів відбору змісту освіти***. Оптимальним є варіант, розроблений В.В. Краєвським:

- принцип відповідності змісту освіти в усіх його елементах і на всіх рівнях конструювання соціально-економічним потребам, сучасному стану наукових знань, рівню розвитку виробництва;

- принцип урахування змістової та процесуальної сторін при проектуванні змісту освіти, що передбачає співвіднесення навчального матеріалу, форм, способів і засобів процесу освіти;

- принцип структурної єдності змісту освіти на різних рівнях його формування: теоретичне представлення, навчальний предмет, навчальний матеріал, педагогічна діяльність, особистість учня. Цей принцип забезпечує збалансованість усіх компонентів змісту освіти.

Відповідно до змісту і характеру освіти виділяють загальну, професійну і політехнічну освіту.

Загальна освіта – сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії.

Для відбору змісту загальної освіти в педагогічній науці розроблена наступна система критеріїв:

1. Критерій цілісного відображення у змісті освіти завдань формування всебічно розвинутої особистості.
2. Критерій високого наукового й практичного значення матеріалу, що вивчається.
3. Критерій відповідності складності змісту і реальних вікових можливостей учнів.
4. Критерій відповідності обсягу змісту часу, відведеному на вивчення конкретного предмету.
5. Критерій урахування міжнародного досвіду побудови змісту освіти.
6. Критерій відповідності змісту освіти наявній навчально-методичній і навчально-матеріальній базі освітнього закладу.

Політехнічна освіта – сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва, формування загальнотехнічних практичних навичок, необхідних для участі у продуктивній праці. Основна мета політехнічної освіти – гармонійний розвиток особистості. І насамперед якостей, які допомагають людині включатися у процес суспільного виробництва.

Професійна освіта – сукупність знань, умінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації, або кваліфікованим робітником. Зміст професійної освіти передбачає поглиблене ознайомлення з науковими основами і технологією обраного виду праці; формування психологічних і моральних якостей особистості, важливих для роботи у певній сфері людської діяльності.

Питання змісту освіти, необхідність його оновлення розкриваються в Державній національній програмі відродження освіти "Україна XXI століття: стратегія освіти", Концепції «Нова українська школа».

Вивчення мови, літератури, історії, географії, природознавства, біології, праці, музики тощо має відображати національні особливості, бути джерелом формування національної самосвідомості. Через розкриття кращих здобутків духовної та матеріальної культури народу, його традицій, звичаїв, обрядів,

ремесел, народних промислів відображається те, що визнане у світі, стало надбанням світової культури.

Прагнення вивести українську школу на рівень світових стандартів вимагає глибокого реформування змісту шкільної освіти на всіх етапах навчання. Загальними засадами визначення нового змісту освіти є гуманізація, диференціація, інтеграція, широке застосування нових інформаційних технологій, формування творчої особистості, як умова й результат повноцінного, багатокомпонентного процесу навчання.

Основні напрями вдосконалення змісту освіти:

- наукове обґрунтування базового загального мінімуму знань;
- диференціація змісту освіти;
- інтеграція навчальних курсів;
- пріоритет предметів навчального циклу;
- відображення культурно-національного компоненту у змісті освіти;
- вдосконалення документів, в яких визначається зміст освіти (навчальних планів, програм і підручників).

Зміст освіти має систематично оновлюватися й водночас відповідати державним вимогам щодо якості навчання.

У Законі України "Про освіту" (ст.5) визначено актуальність розробки державних стандартів змісту і рівня навченості дітей. **Державні стандарти освіти** розробляються окремо з кожного освітньо-кваліфікаційного рівня і затверджуються Кабінетом міністрів України. Вони підлягають перегляду та перезатвердженню не рідше як один раз на 10 років.

Державний стандарт загальної середньої освіти має відображати суспільний ідеал і враховувати реальні можливості особи і системи освіти в його досягненні. Ґрунтується Державний стандарт на засадах особистісно зорієнтованого, компетентнісного і діяльнісного підходів, що реалізовані в освітніх галузях і відображені в результативних складових змісту базової і повної загальної середньої освіти. При цьому особистісно зорієнтований підхід до навчання забезпечує розвиток академічних, соціокультурних, соціально-психологічних та інших здібностей учнів. Компетентнісний підхід сприяє формуванню ключових і предметних компетентностей.

Отже, державний стандарт загальної середньої освіти – це унормована система показників про освіченість особи, що реалізується комплексом нормативних документів, які визначають суспільно зумовлений зміст загальної середньої освіти та вимоги і гарантії держави щодо її здобуття громадянами.

Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ складається із:

- загальної характеристики складових змісту освіти;
- Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів II—III ступеня;
- державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів.

Державний стандарт базової і повної загальної середньої освітивключає такі освітні галузі, як *"Мови і літератури", "Суспільствознавство", "Мистецтво", "Математика", "Природознавство", "Технології", "Здоров'я і фізична культура"*, зміст яких послідовно взаємозв'язаний зі змістом відповідних освітніх галузей

Державного стандарту початкової загальної освіти. Зміст кожної освітньої галузі структурується та реалізується за навчальними предметами і курсами, програми яких затверджує МОН України.

У Державному стандарті базової і повної загальної середньої освіти визначено такі ***освітні галузі:***

"*Мови і літератури*" – забезпечення розвитку особистості учня, формування в нього мовленнєвої і читацької культури, комунікативної та літературної компетентності, гуманістичного світогляду, національної свідомості, високої моралі, активної громадянської позиції, естетичних смаків і ціннісних орієнтації;

- *"Суспільствознавство"* – сприяє розвитку учня як особистості, що керується гуманістичними нормами і цінностями, усвідомлює себе громадянином України та успішно самореалізується в сучасному українському суспільстві;

- *"Мистецтво"* – формування в учнів у процесі сприймання, інтерпретації, оцінювання ними творів мистецтва та здійснення практичної діяльності системи ключових, міжпредметних естетичних і предметних мистецьких компетентностей як цілісної єдиної основи світогляду, а також здатності до художньо-творчої самореалізації і культурного самовираження;

- *"Математика"* – формування в учнів математичної компетентності на рівні, достатньому для забезпечення життєдіяльності в сучасному світі, успішного оволодіння знаннями з інших освітніх галузей у процесі шкільного навчання, забезпечення інтелектуального розвитку учнів, розвитку їх уваги, пам'яті, логіки, культури мислення та інтуїції;

- *"Природознавство"* – формування в учнів природничо-наукової компетентності як базової та відповідних предметних компетентностей як обов'язкової складової загальної культури особистості і розвитку її творчого потенціалу;

- *"Здоров'я і фізична культура* – передбачає розвиток здоров'язбережувальної компетентності шляхом набуття учнями навичок збереження, зміцнення, використання здоров'я та дбайливого ставлення до нього, розвитку фізичної культури особистості та готовності до дій в умовах надзвичайних ситуацій та захисту Вітчизни;

- *"Технології"* – покликана забезпечити формування і розвиток в учнів проектно-технологічної та інформаційно-комунікаційної компетентностей для реалізації творчого потенціалу учнів і їх соціалізації у суспільстві.

Базовий навчальний план – це затверджений Міністерством освіти і науки документ, який визначає склад навчальних предметів, що вивчаються в навчальному закладі, порядок (послідовність) їх вивчення й кількість навчальних годин, що відводяться на вивчення кожного предмету в окремих класах (групах). Унаслідок специфіки роботи в різних навчально-виховних закладах навчальні плани складаються окремо для кожного їх виду. Базовий навчальний план визначає загальні засади організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх закладах. Складається з інваріантної (обов'язкової) та варіативної (вибіркової) частин. *Інваріантна складова* Базового навчального плану формується на державному рівні і є обов'язковою для реалізації в усіх навчальних закладах, що дають повну загальну середню освіту. *Варіативна*

складова Базового навчального плану формується загальноосвітнім закладом з урахуванням особливостей регіону та індивідуальних освітніх запитів учнів.

Навчальний предмет являє основи відповідної науки або мистецтва: знання, вміння і навички, що мають загальноосвітній характер і відповідають меті навчання і виховання учнів певної вікової групи. Це дидактично обґрунтована і педагогічно адаптована система знань, умінь та навичок відібраних із відповідної науки чи мистецтва для вивчення у навчальному закладі.

У сучасних навчальних планах усі предмети поділяють на три групи: предмети обов'язкові (базовий компонент), предмети за вибором учнів (диференційований компонент) і предмети, вивчення яких визначається радою загальноосвітнього закладу (шкільний компонент).

На основі навчальних планів складаються навчальні програми. ***Навчальна програма*** – це затверджений Міністерством освіти і науки документ, в якому розкривається зміст освіти з кожного предмета, в кожному класі і визначається система наукових знань, світоглядних і морально-естетичних ідей, а також практичних умінь і навичок, якими необхідно оволодіти учням.

Конкретний зміст навчального матеріалу розкривається в підручниках і навчальних посібниках. Це книги, в яких з визначених методичних позицій викладаються основи наукових знань із певного предмету відповідно до програми й вимог дидактики та методики.

Відповідно до **Концепції «Нова українська школа» (2016 р.), метою повної загальної середньої освіти** є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, прагне до самовдосконалення і навчання впродовж життя. Випускник нової школи постає як: цілісна **особистість**, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; **патріот** з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення; **інноватор**, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя.

Формула нової школи складається з 8 ключових компонентів: **Новий зміст освіти**, заснований на формуванні компетентностей, самореалізації в суспільстві. **Умотивований учитель.** Українська школа буде успішною, якщо до неї прийде успішний учитель. Суттєвих змін зазнає процес і зміст підготовки вчителя. Велика увага буде приділятися матеріальному стимулюванню учителів. **Педагогіка партнерства.** Нова школа працюватиме на засадах «педагогіки партнерства». Основні **принципи** цього підходу: повага до особистості; доброзичливість і позитивне ставлення; довіра у відносинах та стосунках; діалог-взаємодія-взаємоповага; розподілене лідерство (проактивність, право вибору та відповідальність за нього, горизонтальність зв`язків); принципи соціального партнерства (рівність сторін, добровільність прийняття зобов`язань, обов`язковість виконання домовленостей). **Виховання на цінностях.** Виховний процес орієнтуватиметься на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні (гідність, чесність, справедливість, турбота, повага до життя, повага до себе та інших людей), соціально-політичні (свобода, демократія, культурне різноманіття, повага до рідної мови і культури,

патріотизм, шанобливе ставлення до довкілля, повага до закону, солідарність, відповідальність). **Автономія школи,** що забезпечить компетенцію закладу освіти. **Орієнтація на учня, дитиноцентризм.** На практиці реалізовуватиметься принцип дитиноцентризма. Усе життя нової школи буде організовано за моделлю поваги до прав людини та демократії. Нова школа плекатиме українську ідентичність**. Нове освітнє середовище,** яке має сприяти розвитку особистості**. Рівний доступ усіх дітей** до якісної освіти передбачає справедливий доступ і фінансування. Публічні фінанси будуть розподілятись прозоро. Для забезпечення свободи вибору в освіті буде запроваджено принцип «гроші ходять за дитиною». Створення опорних шкіл з метою забезпечення якісної освіти для дітей на селі.

Звернено увагу на набуття учнями певних компетентностей. Компетентність розглядається як динамічна комбінація знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність". У концепції виділено 10 ключових компетентностей нової української школи:

01 Спілкування державною (і рідною у разі відмінності) мовами.

02 Спілкування іноземними мовами.

03 Математична грамотність.

04 Компетентності в природничих науках і технологіях.

05 Інформаційно-цифрова компетентність.

06 Уміння вчитися впродовж життя.

07 Соціальні і громадянські компетентності.

08 Підприємливість.

09 Загальнокультурна грамотність.

10 Екологічна грамотність і здорове життя.

Пропонується структура нової школи :

І. Початкова школа – 4 роки; 1-2 класи – 1 цикл, 3-4 класи – 2 цикл.

ІІ. Базова середня школа (гімназія) –5 років; 5-6 класи – 1 цикл, 7-9 класи -2 цикл.

ІІІ. Профільна середня школа – 3 роки; 10 клас – 1 цикл, 11-12 класи – 2 цикл; **академічного спрямування –** ліцей; **професійного спрямування –** професійний ліцей, професійний коледж.

Упровадження концепції «Нова українська школа» має сприяти різнобічному розвитку, вихованню та соціалізації освіченої особистості-громадянина, здатного до життя в сучасному суспільстві, спроможного до постійного самовдосконалення.

2.2.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Практичні завдання студентам

1. Вивчити рекомендовану літературу згідно з планом.
2. Законспектувати і проаналізувати Державну національну програму відродження освіти: "Україна XXI століття: стратегія освіти" та Концепцію «Нова українська школа»
3. Проаналізувати навчальні плани, програми, підручники за фахом.
4. Підготувати індивідуальні завдання:

виступ на тему "Традиційний та реформаторський шляхи оновлення змісту освіти", "Зміст освіти за рубежем (в одній або кількох країнах)", "Порівняльна характеристика змісту освіти в Україні та за кордоном";

повідомлення "Підручник учора, сьогодні, завтра".

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

<u>Педагогічні задачі</u>

Задача № 1

Аналіз навчальних посібників свідчить про те, що в багатьох з них по-різному трактується сутність змісту освіти.

Так, деякі автори під змістом освіти розуміють педагогічно адаптовану систему знань, навичок і вмінь, досвіду творчої діяльності й емоційно-вольового відношення, засвоєння якої повинно забезпечити формування всебічно розвинутої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства.

Інші – зміст освіти визначають як сукупність систематизованих знань, умінь і навичок, поглядів і переконань, а також певний рівень розвитку пізнавальних сил і практичної підготовки, що досягається в результаті навчально-виховної роботи.

Співставте ці визначення. Яке з них відображає особистісно-зорієнтований підхід до виявлення сутності змісту освіти?

Задача № 2

При обговоренні уроку з фізики на методичному об'єднанні вчителів виникла суперечка. Одні з присутніх вважали, що курс фізики дуже перевантажений, тому всю увагу слід зорієнтувати на розкритті фізичних закономірностей. Головне – учні мають засвоїти теорію, набути академічні знання. Інші зазначали, що слід більше часу приділяти практичному значенню теоретичних знань. Наприклад, розкриваючи проблему отримання електроенергії на електростанціях, слід говорити про вплив продуктів згоряння на оточуюче середовище, що дає можливість показувати зв'язок фізики з культурою, із соціальним прогресом суспільства.

Висловіть свою точку зору щодо дискусії вчителів. Обгрунтуйте власну позицію. Наскільки виправдані такі приклади на уроках фізики, ураховуючи перевантаження сучасних шкільних програм?

Задача № 3

У курсі "математика" вивчають властивості симетрії та побудови симетричних фігур. З. Кохно у книзі "Естетика і математика" пропонує поряд з вправами, наведеними у підручнику провести практичні роботи з побудови орнаментів.

Проаналізуйте запропоновані методичні поради. Які завдання вирішуються за допомогою запропонованої методики викладання?

2.2.3. БЛОК КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Що необхідно розуміти під змістом освіти?
2. Розкрийте сутність теорій формальної і матеріальної освіти і доведіть їх однобічність.
3. Які об'єктивні й суб'єктивні чинники впливають на визначення змісту шкільної освіти?
4. Охарактеризуйте принципи відбору змісту освіти
5. Назвіть систему критеріїв, розроблену в педагогічній науці для відбору змісту загальної освіти.
6. Які фактори зумовлюють необхідність удосконалення змісту освіти в сучасній загальноосвітній школі?
7. Розкрийте особливості національного компоненту змісту освіти.
8. Що включає в себе Державний стандарт загальної середньої освіти як комплексний нормативний документ?
9. За якими напрямами в сучасних умовах продовжується вдосконалення змісту загальної освіти?

Тестові завдання для перевірки знань студентів

А. **Вам пропонується ряд визначень педагогічних понять і варіанти відповідей, одна з яких правильна. Виберіть правильну, на Вашу думку, відповідь і вкажіть її номер.**

1. Сукупність знань основ наук про природу, суспільство, людину, її мислення, мистецтво, а також відповідних умінь і навичок, необхідних кожній людині незалежно від її професії:

а) зміст освіти;

б) загальна освіта;

в) професійна освіта;

г) політехнічна освіта.

2. Педагогічно адаптована система знань, навичок і вмінь, досвіду творчої діяльності й емоційно-вольового відношення, засвоєння якої повинно забезпечити формування всебічно розвиненої особистості, що підготовлена до відтворення (збереження) і розвитку матеріальної й духовної культури суспільства:

а) зміст освіти;

б) загальна освіта;

в) професійна освіта;

г) політехнічна освіта.

3. *Сукупність знань про головні галузі і наукові принципи виробництва, формування загальнотехнічних практичних навичок, необхідних для участі у продуктивній праці:*

а) зміст освіти;

б) загальна освіта;

в) професійна освіта;

г) політехнічна освіта.

4. Сукупність знань, умінь і навичок, оволодіння якими дає змогу працювати спеціалістом вищої, середньої кваліфікації, або кваліфікованим робітником:

а) зміст освіти;

б) загальна освіта;

в) професійна освіта;

г) політехнічна освіта.

Б. Які з перерахованих визначень є коректними?

1. Знання – це:

а) сукупність вмінь і навичок, якими необхідно оволодіти учневі;

б) цілісна система наукових понять про закони розвитку природи, суспільства і мислення;

в) теоретичний матеріал, яким необхідно оволодіти учневі.

2.Навички – це:

а) здатність людини виконувати будь-які дії на основі раніше набутого досвіду;

б) способи виконання різноманітних дій, доведені до автоматизму;

в) способи виконання практичних дій.

2.2.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку вмінь студентів здійснюється за п′ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати педагогічну літературу з метою осмислення різних теоретико-методологічних підходів до педагогічного процесу.

2. Аналізувати навчальні програми, плани та підручники.
3. Аналізувати взаємозв'язок загальної, політехнічної і професійної освіти.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Усвідомлювати перспективні тенденції розвитку педагогічної науки, що грунтується на кращих світових, національних педагогічних здобутках минулого та сучасності.
2. Визначати основні завдання на наступний період.
3. Планувати свою діяльність на певний період.
4. Складати календарний план роботи за фахом студентів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Співвідносити форми та методи навчальної роботи із завданнями цієї роботи.
2. Вибирати раціональну структуру уроку, вдало підбирати необхідний матеріал.
3. Виділяти елементи змісту освіти.
4. Конструювати критерії відбору змісту загальної освіти

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати контакти та формувати доцільні взаємовідносини з учнями, колегами, адміністрацією школи.
2. Вчитися переконливо і толерантно доводити до свідомості учнів основні положення і поняття навчального предмету, що викладається.
3. Формувати позитивне ставлення учнів до навчального предмету.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Виявляти утруднення в процесі засвоєння знань з фахового предмету.
2. Виділяти в навчальному матеріалі суттєве, головне.
3. Стимулювати розвиток активності, ініціативи в навчально-виховному процесі.
4. Організовувати свою діяльність і час у процесі навчальної роботи.
5. Володіти засобами організаторської діяльності.
6. Реалізувати шляхи оновлення змісту освіти у загальноосвітніх закладах.

2.2.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО – ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Вивчення цього розділу спрямоване на розвиток наступних якостей майбутнього вчителя: цілеспрямованості, інтересу до педагогічної теорії і практики, потреби вчити і виховувати, гнучкості педагогічного мислення (зокрема критичності, винахідливості, уважності, спостережливості, дисциплінованості, товариськості), аналітичних, прогностичних, організаторських здібностей.

2.3. МЕТОДИ ТА ЗАСОБИ НАВЧАННЯ

Мета: усвідомлення сутності понять "методи", "прийоми", "засоби" навчання їх взаємозв'язку; засвоєння різних підходів до класифікації методів навчання та вироблення у студентів уміння свідомого вибору методів з урахуванням конкретних умов навчальної діяльності.

*Обладнання***:** опорна схема основних понять теми.

Ключові поняття: метод навчання; функція методу; засіб навчання; прийом навчання; класифікація методів навчання; методи організації навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю та самоконтролю у навчанні; мотив; стимул.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про методи, прийоми і засоби навчання, їх взаємозв'язок.
2. Основні підходи до класифікації методів навчання.
3. Характеристика методів організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.
4. Характеристика методів стимулювання навчальної діяльності школярів.
5. Характеристика методів контролю і самоконтролю у навчанні.
6. Оптимальний вибір методів, прийомів і засобів навчання.

ІІ. Практична частина.

- Мікровикладання (демонстрація використання окремого методу або його фрагменту).
- Розв'язання педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Бондар В. І. Дидактика : підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В. І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.
2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.
3. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології : навч. посіб. / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 351 с.
4. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 260 с.
5. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.] – К.: «Освіта України», «КНТ», 2008. – 528 с.
6. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.

7. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

8. Курлянд З. Н. Педагогіка : навч. посіб. /З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, Т. Ю. Осипова та інші. – [2-е вид., перероб., доп]. – Харків: Бурун Книга, 2009. – 304 с.

9. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

10. Лозова В. І. Педагогіка. Розділ "Дидактика" / В. І .Лозова, П. Г. Москаленко, Г. В. Троцко. – К., 1993. – С. 3-9.

11. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб./ Н. Є. Мойсеюк. – [3-є вид., доп.]. – К., 2001. – 608 с.

12. Освітні технології : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. О. М. Пєхоти. – К. : А. С. К., 2001. – 255 с.

13. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

14. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи: підручник для студентів педагогічних факультетів / О.Я. Савченко. – К.: Абрис, 1997. – 416 с.

2.3.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Відповідь на запитання дидактики – *як навчати?* – дає категорія "методи навчання". Без методів навчання неможливо досягнути поставлених цілей, реалізувати зміст навчального матеріалу, організувати пізнавальну діяльність учнів. Це – основний інструмент в руках учителя.

Проблема методів навчання породжена наявністю в дидактиці великої кількості підходів до виявлення їх сутності, визначень, структури і класифікацій. Значний вклад у розвиток теорії методів навчання внесли такі відомі дидакти як Є.Я. Голант, М.О. Данилов, Б.П. Єсипов, М.М. Скаткін, І.Я. Лернер, А.М. Алексюк, Ю.К. Бабанський, В.І. Бондар, В.Ф. Паламарчук та ін.

Слово "метод" походить від грецького слова methodos – шлях до мети, спосіб пізнання явищ природи і суспільства.

Існує дві загальних ознаки методу: відображення цілеспрямованої діяльності; прийомів або способів її виконання. Зазначене дозволяє розглядати методи як певні *способи* цілеспрямованої діяльності на досягнення певної мети.

- ***Методи навчання*** – це способи цілеспрямованої упорядкованої взаємодії вчителя та учнів, спрямованої на розв'язання навчально-виховних завдань.

Окрім представленого в педагогічній літературі зустрічаються й інші підходи визначення методів навчання:

- форма руху змісту навчального матеріалу;

- упорядкована сукупність методичних прийомів, дій та операцій, за допомогою яких організовується навчальна діяльність учнів і процес засвоєння знань;
- форма обміну навчальною інформацією між суб'єктами навчання;
- форма руху пізнавальної діяльності учнів;
- упорядкована сукупність прийомів, дій і логічних операцій;
- спосіб співробітництва вчителя й учнів;
- спосіб роботи вчителя й учнів, за допомогою якого досягається засвоєння учнями знань, умінь і навичок, розвиток їх пізнавальних здібностей.

У дидактичній літературі іноді розрізняють *методи викладання*, що стосуються діяльності вчителя і *методи учіння*, що забезпечують протікання навчальної діяльності учнів. Методи навчання – характеризуються, насамперед, спільною взаємоповязаною роботою вчителя й учнів.

Таким чином, метод навчання можна представити як міні-процес навчання, що має таку ж структуру (мета – зміст – результат) та є носієм загальних ***функцій навчання***:

- *освітньої* – оптимальне сприяння оволодінню учнями наукових знань, умінь, навичок;
- *виховної* – цілеспрямоване формування певної системи емоційно-ціннісних орієнтацій;
- *розвивальної* – розвиток пізнавальних інтересів, сприймання, мислення, уяви, пам'яті, емоційно-почуттєвої сфери.

Крім цього, методи виконують і ***власні функції***:

- *спонукально-мотиваційну* – стимулювання інтересу та позитивних мотивів навчання;
- *організуючу* – зв'язок у єдину систему мети, змісту та організації навчального процесу.

Виділяють протилежні і водночас взаємозалежні сторони в методах навчання – явище і сутність, зовнішнє і внутрішнє, форму і зміст.

Зовнішню сторону методів навчання характеризують різні способи їх прояву у навчальній діяльності вчителя й учнів, за якими можна безпосередньо спостерігати. Це показує, як саме формуються в учнів знання, навички й уміння. Ця сторона методу може бути охарактеризована різними аспектами:

- словесна форма представлення навчальної інформації вчителем і усна форма відтворення знань учнями;
- зорова форма подання навчальної інформації за допомогою використання наочних посібників;
- різноманітні практичні роботи учнів під керівництвом або за завданнями вчителя як форма обміну інформацією між суб'єктами навчання;

- різні зовнішні прийоми, що їх використовує вчитель для підвищення ефективності навчання учнів (педагогічна техніка, культура мовлення, педагогічний такт тощо).

Внутрішня сторона методу навчання становить його сутність. Її не можна спостерігати зовні. До неї належать такі аспекти:

- цілеспрямованість викладання і учіння;
- зміст навчання, яким визначаються методи;
- процес логічної розумової діяльності учнів (аналіз, синтез, індукція);
- психологічна сторона методу, що органічно властива йому.

Метод навчання має дві складові частини: ***об'єктивну і суб'єктивну.*** *Об'єктивна частина методу* зумовлена вимогами законів, закономірностей, принципів і правил навчання, а також цілями, завданнями, змістом, формами навчальної діяльності. *Суб'єктивна частина методу* – особистістю педагога, його творчістю, майстерністю, особливостями учнів, конкретними умовами процесу навчання.

Проблема співвідношення об'єктивного і суб'єктивного в методі розв'язана не повністю: є прихильники думки про те, що метод – об'єктивне явище, але є дослідники, які вважають його результатом творчої праці педагога, індивідуального надбання. Безперечне те, що об'єктивна частина дозволяє дидактам розробляти теорію методів, рекомендувати педагогам шляхи їх ефективної реалізації. З іншого боку, саме методи є сферою прояву високої педагогічної майстерності вчителя.

Методи навчання поділяють на ***загальні та спеціальні***. Під *загальними* у сучасній педагогіці прийнято розуміти методи, що застосовуються у школі при вивченні різних навчальних предметів. *Спеціальними* вважають такі, що застосовуються при викладанні окремих навчальних предметів.

Загальні та спеціальні методи тісно пов'язані і доповнюють один одного. Тому не можна відривати проблем загальних методів навчання від проблем спеціальних методів, як і проблем загальної дидактики від проблем окремих методик. Таким чином, дидактика вивчає як методи, що мають найбільш загальне значення так й ті, які можуть бути застосовані при вивченні різних навчальних предметів.

Таким чином, ***метод навчання*** – досить складне, багатовимірне педагогічне явище, в якому знаходять відображення об'єктивні закономірності, принципи, цілі, зміст і форми навчання. Цей зв'язок з іншими дидактичними категоріями взаємозворотний: принципи, цілі, зміст і форми навчання визначають метод, але вони не можуть бути реалізовані без нього, без урахування можливостей їх практичної реалізації.

У структурі методу навчання виділяються **прийоми** – елементи методу, структурні компоненти, складова частина, поодинокі дії, окремі кроки у реалізації методу.

Необхідно розрізняти прийоми розумової діяльності (логічні прийоми) – виділення головного, аналогія, конкретизація, порівняння та ін., а також прийоми навчальної роботи – розв'язування задач, прикладів, граматичний

розбір тощо. Логічні прийоми є однаковими в різних методах. Тільки системне поєднання прийомів утворює певний метод навчання, тому важливою є послідовність їх застосування.

Отже, кожен метод можна представити як сукупність методичних прийомів. Але елементи методів не є сумою окремих частин цілого, а системою, що об'єднана логікою дидактичного завдання. Якщо метод є способом діяльності, що охоплює весь шлях її протікання, то прийом – це окремий крок, дія в реалізації методу.

Одні і ті ж самі прийоми можуть бути складовими різних методів, але в поєднанні з іншими прийомами вони утворюють зовсім інший метод навчання. Наприклад, прийом запам'ятовування має місце як в репродуктивних, так і в проблемно-пошукових методах навчання. Але, якщо в першій групі методів він домінує, то в другій – є допоміжним, бо сприяє запам'ятовуванню основних результатів проблемних міркувань.

Окрім цього слід пам'ятати, що метод може стати прийомом, а прийом – методом. Коли прийом починає виконувати основне навчальне навантаження (допомагає розкрити суть того чи іншого питання), він стає методом. Наприклад, корегування відповідей учнів (як прийом) під час проведення бесіди може трансформуватися у дискусійну площину.

За такої умови цей прийом може стати самостійним методом навчання (дискусія). Важливо підкреслити, що діалектика переходу методу в прийом чи навпаки обумовлена логікою процесу навчання, наявністю суперечливих аспектів між метою і засобами її досягнення, різними елементами пізнавальної діяльності.

Ефективність застосування різних методів навчання, активізація пізнавальної діяльності учнів значною мірою залежать від *засобів навчання.*

Засобами навчання називають матеріальні (наприклад, технічні засоби навчання, шкільне обладнання, шкільні приміщення, підручники, посібники тощо) та матеріалізовані (духовні цінності) предмети (наприклад, слово вчителя, спілкування засоби мистецтва тощо), які сприяють підвищенню ефективності процесу навчання.

До основних засобів навчання належать: наочні посібники, обладнання для лабораторних занять, дидактичні матеріали, навчальна література, технічні засоби навчання інструменти, матеріали для трудового навчання, комп'ютери тощо. Існує така класифікація засобів навчання:

- технічні засоби;
- натуральні предмети;
- репродукції;
- символічні навчальні посібники.

Технічні засоби навчання (ТЗН) поділяють на екранні (діапозитиви, кодопозитиви, діафільми тощо), звукові (магнітні записи, платівки), екранно-звукові (відеофільми, кінофільми, телепередачі, відеозаписи).

Дидактичні можливості застосування ТЗН різноманітні. Вони використовуються перед вивченням нового навчального матеріалу, як засіб

інструктажу (на уроках трудового навчання чи біології), ілюстрування, демонстрування; з метою формування нових знань, а також для узагальнення, систематизації або повторення вивченого матеріалу.

Використання технічних засобів навчання вимагає:

- урахування закономірностей пізнавальної діяльності учнів;
- використання різних прийомів, спрямованих на розвиток їх навчальної активності;
- попереднього перегляду матеріалів екранного чи звукового посібника;
- встановлення відповідності навчальним програмам, темі уроку, його структурі;
- підготовки пояснення окремих кадрів і фрагментів.

Ефективність застосування ТЗН забезпечується також поєднанням слова і наочності, активізацією уваги та установки на сприймання, постановки проблемних завдань, фіксацією результатів навчальної роботи тощо.

До *натуральних предметів* як засобів навчання належать: живі або засушені рослини чи їх частини, живі або законсервовані тварини, вироби промисловості, будівельні матеріали, зразки корисних копалин тощо. Особливо цінними є предмети, які зібрали учні під час походів та екскурсій.

Репродукції використовуються для ознайомлення з предметами, явищами, спорудами, які учні не можуть безпосередньо сприймати (гори, вулкани, пустелі, моря, електростанції, заводи тощо). Репродукції є об'ємними (рельєф місцевості, моделі машин, приладів, муляжі тощо) і пласкими (ілюстрації, картини).

Посібники символічного характеру – географічні та історичні карти, глобуси, схеми, діаграми, таблиці тощо.

В сучасних умовах з метою забезпечення індивідуалізації і диференціації навчання широко використовуються *дидактичні роздаткові матеріали* для самостійної роботи учнів. До них належать: картки для учнів з різними рівнями навчальних можливостей, засоби індивідуальної наочності (малюнки, задачі, картки-консультації), плани вивчення теми, матеріали для дидактичних ігор, програмовані вправи.

Комп'ютер як засіб навчання природничим і гуманітарним дисциплінам підвищує якість засвоєння матеріалу, розвиває мислення учнів. Його застосування призводить до якісних змін у змісті, методах і формах навчання. У сучасній школі комп'ютер – не тільки об'єкт вивчення (уроки математики, інформатики), але й засіб формування навичок читання, обчислень, складання алгоритмів, узагальнюючих таблиць, розвитку творчих здібностей а також засіб контролю знань учнів. За допомогою комп'ютера учні можуть швидко знайомитися з текстовою і наочною інформацією, вивчати іноземну і рідну мову, складати і редагувати власні твори, малювати, писати музику тощо.

Нові можливості, особливо для самонавчання, відкривають *мультимедійні технології*, які дозволяють бачити текст, ілюстрації, чути стереофонічне

звучання, переглядати відеосюжети, адекватно відображати процесуальні сторони (динаміку) в розвитку предметів і явищ.

Робота з комп'ютером викликає в учнів інтерес, посилює мотивацію, стимулює самоаналіз результатів учіння, створює можливості для проведення дослідницької роботи, розширює можливості програмованого (регулює обсяг змісту, його послідовність і складність) і дистанційного навчання, дозволяє підвищити об'єктивність контролю й оцінювання знань.

Технічні можливості комп'ютера оптимізують діяльність викладання та учіння, оскільки в основі комп'ютерної програми – навчальний матеріал (тексти, завдання, схеми, малюнки, довідкова інформація) і спеціальна програма, що визначає послідовність вивчення матеріалу.

Використання комп'ютера значно збільшує необхідність допомоги учням з боку вчителя, адже основними його завданнями є організація самостійної пізнавальної діяльності школярів, здійснення оперативного керування індивідуальною діяльністю кожного учня.

Для свідомого застосування методів у процесі навчання необхідна повна їх ***класифікація*** – впорядкована їх система за певною ознакою.

Оскильки метод є поняттям багатовимірним та багатозначним (має велику кількість ознак для характеристики), то єдиної класифікації сучасних методів у сучасній дидактиці нема. На думку дослідників основними ознаками класифікації методів навчання є: дидактична мета, джерела знань, логіка засвоєння навчального матеріалу, рівень самостійності учнів. Для майбутнього вчителя важливо усвідомити існуючі підходи до класифікації методів навчання, що допоможе йому практично здійснювати їх вибір.

Розробка класифікацій методів навчання пройшла довгий шлях. Наведемо деякі з існуючих підходів до створення класифікацій:

- *за джерелом передачі і характером сприймання інформації*: словесні, наочні і практичні (традиційна, яка бере початок у давніх філософських і педагогічних системах);
- *за призначенням:* отримання знань; творчої діяльності; закріплення; перевірки знань, умінь та навичок (М.О. Данилов, Б.П. Єсипов та ін.);
- *відповідно характеру пізнавальної діяльності учнів:* пояснювально-ілюстративні; репродуктивні; проблемного викладу; частково-пошукові; дослідницькі (М.М. Скаткін, І.Я. Лернер);
- *за дидактичними цілями:* методи первинного засвоєння навчального матеріалу; методи закріплення і вдосконалення набутих знань (Г.І. Щукина, І.Т. Огороднiков та ін.);
- *за бінарною основою:* методи викладання і методи навчання (М.І.Махмутов);
- на полінарній основі: за джерелом знань, рівнем пізнавальної активності, логічними шляхами навчального пізнання (В.Ф.Паламарчук);
- *за ступенем активності учнів* – методи пасивні й активні (Є.Я.Голант).

Найбільш розповсюдженою у дидактиці останніх десятиріч є класифікація Ю.К. Бабанського. В її основі – *комплексний діяльнісно-*

процесуальний підхід, який ураховує основні компоненти діяльності: мотиви, операції, дії, контроль та аналіз результатів. За цією класифікацією за основу взято вирішення не одного дидактичного завдання (наприклад, розвиток творчої самостійності в учінні), а вирішення всіх основних завдань освіти, виховання і розвитку особистості, тобто розвиток теоретичного й емпіричного мислення, навичок практичної діяльності, самостійної роботи, формування світогляду тощо.

У класифікації не просто подано перелік методів, а розкриваються зв'язки між ними, які мають функціональний характер. Кожна група методів реалізує певну функцію в цілісному циклі процесу навчання, без якої він не може забезпечити оптимальне вирішення всіх навчально-виховних завдань (Табл. 2.3). Охарактеризуємо зазначені групи методів.

І. Методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності – це сукупність методів, які спеціально спрямовані на передачу і засвоєння учнями знань, умінь і навичок, включає чотири підгрупи методів:

- за джерелом передачі та отримання інформації: словесні (розповідь, пояснення, лекція, бесіда, дискусія, диспут); наочні (ілюстрування, демонстрування, спостереження); практичні (вправи, лабораторні, практичні, дослідні роботи);
- за логікою передачі та отримання знань (індуктивні і дедуктивні);
- за характером пізнавальної діяльності (пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні, частково-пошукові, дослідницькі);
- за аспектом керування навчанням учня (під керівництвом учителя та під час самостійної роботи учнів).

<u>За джерелом передачи та отримання інформації</u>

1. Словесні методи навчання.

Розповідь – усний виклад навчального матеріалу, якій не переривається питаннями учнів. Існують таки *види розповіді:*

- *розповідь-вступ* – підготовка до сприймання нового навчального матеріалу, що характеризується відносною стислістю, яскравістю, емоціональністю викладення, та дозволяє викликати інтерес до нової теми, спонукати до її активного засвоєння;
- *розповідь-викладання* – розкриття змісту нової теми згідно певного логічного плану, що розвивається в чіткій послідовності, з вичлененням головного, істотного, з застосуванням ілюстрацій і переконливих прикладів;
- *розповідь-висновок* – проводиться в кінці заняття, резюмуються головні думки, робляться висновки й узагальнення, даються завдання для подальшої самостійної роботи по цій темі.

У ході застосування методу розповіді можуть бути використані такі прийоми, як викладення інформації, активізація уваги, прийоми прискорення запам'ятовування (мнемонічні, асоціативні), логічні прийоми порівняння, виділення головного, резюмування, форми діалогу.

До розповіді як методу повідомлення нових знань ставляться певні педагогічні вимоги:

- наукова і практична достовірність матеріалу, який викладач повідомляє учням;
- логічна послідовність у викладанні матеріалу теми;
- чіткість і доведеність у викладанні;
- образність та емоційність викладання;
- ясність і правильність мови, її доступність розумінню учнів.

Умовами ефективного застосування розповіді є ретельне продумування теми, вдалий підбір прикладів та ілюстрацій, підтримання належного емоційного тонусу викладення, використання запитань-підказок тощо.

Пояснення – словесний метод навчання, основне завдання якого полягає у розкритті причинно-наслідкових зв'язків і закономірностей у розвитку природи, людського суспільства і людського мислення.

Пояснення іноді називають найскладнішим видом розповіді. Часто, особливо на уроках у початковій школі, пояснення поєднується з описом, бесідою, використанням наочності.

Лекція – це монологічний, інформативно-доказовий виклад матеріалу, що відрізняється широким змістом, складністю логічних побудов, образів, доказів і узагальнень. Шкільна лекція застосовується для викладання матеріалу узагальненого характеру. Вона має велике значення для підготовки молоді до наступного навчання і самоосвіти.

У ході лекції використовуються прийоми усного подання інформації, як у розповіді, підтримання уваги протягом тривалого часу, активізації мислення слухачів, прийоми забезпечення логічного запам'ятовування, переконання, аргументації, доказів, класифікації, систематизації і узагальнення.

Різновидами лекцій можуть бути проблемна лекція, лекція-діалог бінарна лекція, відео лекція тощо. Лекцію можна доповнювати за допомогою відеотехніки, супутникового телебачення, конспекту, книги чи комп'ютерного пакету.

Для кращого, свідомого сприймання і засвоєння учнями матеріалу лекції слід дотримуватися таких вимог:

- чітко формулювати тему лекції, її мету і план;
- викладання матеріалу слід вести у такому темпі, щоб учні могли робити вибіркові записи;
- супроводжувати демонструванням або ілюструванням наочних посібників (картин, діапозитивів, муляжів тощо);
- чітко окреслювати висновки, що випливають з аналіза пропонованого слухачам матеріалу.

Бесіда – діалогічний метод навчання, коли вчитель, спираючись на знання та практичний досвід учнів, за допомогою запитань підводить їх до розуміння нового або уточнення, поглиблення, розширення відомого.

Залежно від мети виділяють різні *види бесід*. За дидактичною метою: підготовча або вступна, пояснювальна, бесіда-повідомлення, підсумкова, контрольно-узагальнююча. За рівнем пізнавальної самостійності учнів: репродуктивно-відтворювальна, проблемна, евристична.

Наприклад, *бесіда-повідомлення* – викладач пояснює новий матеріал за допомогою запитань і відповідей, користуючись накопиченими знаннями, спостереженнями, досвідом; *евристична* бесіда – викладач ставить такі запитання до учнів, які не лише збуджують їх до простого відтворення знань, але й примушують порівнювати певні факти, предмети, явища і шляхом логічного судження підходити до нових понять тощо.

Бесіда організується з допомогою ретельно продуманої системи питань, що поступово підводять учнів до засвоєння системи фактів, нового поняття або закономірності. Питання до бесіди повинні бути чіткими, послідовними, логічними для цілісного сприймання навчального матеріалу. Питання не повинні вимагати односкладових відповідей. Викладач може використати допоміжні запитання, що дозволять продовжити обговорення проблеми.

При застосуванні методу бесіди використовуються прийоми порушення питань (основних, додаткових, навідних тощо), обговорення відповідей і думок учнів, корегування їх відповідей, прийоми формулювання висновків з бесіди.

Навчальна дискусія – словесний метод навчання, при якому здійснюється суперечка, обговорення будь-якого питання, обмін поглядами з конкретної проблеми з метою набуття нових знань, зміцнення власної думки, формування вміння її відстоювати.

Диспут – словесний метод навчання, суть якого полягає в цілеспрямованому співставленні різних поглядів на наукову чи суспільну проблематику з метою формування в учнів оціночних суджень, зміцнення світоглядних позицій.

Основною функцією цих методів є стимулювання пізнавального інтересу, допоміжними – навчальна, розвивальна, виховна і контрольно-корекційна. Важливими умовами ефективності цих методів є:

- попередня і ґрунтовна підготовка учнів як у змістовому, так й у формальному аспектах;
- наявність необхідних знань з теми, умінь висловити свої думки і позицію;
- однозначне формулювання запитань.

Результати використання дискусії чи диспуту дозволяють одержати об'єктивну інформацію про глибину і систему знань, особливості мисленя учнів, допомагають визначити перспективи подальшої роботи

2. Наочні методи навчання.

Наочні методи – це способи наочно-почуттєвого ознайомлення учнів з різними предметами, явищами, процесами, що є об'єктами навчання. Вони достатньо важливі для учнів, оскільки є візуальним сприйманням дійсності. Наочні методи передбачають використання ілюстрацій і демонстрацій з метою доказовості словесних тлумачень.

Основна мета методів цієї групи – створити в учнів правильне уявлення про предмети, які вони вивчають, і відображення зв'язків і залежностей між ними. Сучасна дидактика вимагає більш раціональних варіантів

застосування методів наочності, що дозволять досягнути більшого освітнього і виховного результату, а так ж розвивального ефекту (розвитку мислення учнів).

Особливістю наочних методів навчання є те, що вони обов'язково поєднуються зі словесними. Тісний взаємозв'язок слова і наочності випливає з того, що діалектичний шлях пізнання об'єктивної реальності припускає застосування в єдності живого споглядання, абстрактного мислення і практики. Їх специфічною особливістю є розвиток спостережливості.

Існують різноманітні форми зв'язку слова і наочності. Залежно від особливостей завдань навчання, змісту теми, характеру наявних наочних методів, а також рівня підготовленості учнів, необхідно в кожному конкретному випадку обирати найбільш раціональне поєднання.

Метод ілюстрації – наочний метод навчання, який передбачає показ і сприйняття статичних предметів та явищ навколишньої дійсності, зображень реальних предметів (предметні малюнки, картини, образні моделі з паперу, картону), символічних зображень (карти, таблиці, схеми, креслення, картки з зображенням символів), які використовуються при вивченні певного предмета та сприймаються за допомогою органів чуттів.

У навчальному процесі використовують такі види наочності: природна, образна (зображувальна), об'ємна, звукова, абстрактно-символічна.

Метод демонстрації – це показ і сприйняття динамічних предметів: приладів, технічних установок, препаратів, дій учителя й учнів, що демонструють послідовність виконання тієї чи іншої операції та використання обладнання (показ у дії), які сприймаються за допомогою органів чуттів. Він полягає у наочно-чуттєвому ознайомленні учнів з явищами, процесами, об'єктами в їх природному вигляді.

Цей метод використовують не тільки для розкриття динаміки явищ, що вивчаються, але й для ознайомлення із зовнішньою і внутрішньою будовою предметів. До демонстраційних методів відносять також показ кінофільмів, відеофільмів, діафільмів.

Метод спостереження передбачає тривале цілеспрямоване сприймання об'єктів чи явищ з фіксацією змін, які в них відбуваються, і на цій основі – виявлення внутрішніх зв'язків і залежностей, розкриття сутності явищ. В умовах спостереження учень не втручається в ті явища, які він сприймає.

Метод спостереження виконує дві функції – демонстраційно-ілюстративну і дослідницьку. У першому випадку вони є засобом закріплення раніше засвоєних знань, умінь і навичок, в іншому – стають засобом здобуття нових знань (наприклад, спостереження за змінами у природі, рослинами, тваринами тощо).

Організація спостережень передбачає такі основні етапи:

- повідомлення мети і завдань спостереження;
- мотивація пізнавальної діяльності;
- вступний інструктаж учителя;
- актуалізація знань, необхідних для проведення роботи;

- самостійне спостереження;
- аналіз, узагальнення фактів;
- формулюваня висновків;
- теоретична інтерпретація результатів спостереження.

Самостійні спостереження учнів мають місце під час проведення уроків, у процесі гурткової роботи чи при виконанні домашніх завдань. Вони є короткочасними, тривалими, фронтальними чи індивідуальними. Тривалі спостереження вимагають систематичної фіксації фактів і висновків.

У зв'язку з інтенсивним використанням у навчальному процесі сучасних джерел інформації (телебачення, відеомагнітофони, комп'ютери тощо) виділяють окремий метод навчання – ***відеометод*** – для формування нових знань, їх контролю, закріплення, узагальнення, систематизації. Відеометод за умов його доцільного використання в навчальному процесі може ефективно вирішувати основні завдання освіти, виховання і розвитку учнів:

- забезпечити учнів новою і достовірною інформацією про явища і процеси, які вивчаються;
- пояснити в динаміці принципи дії складних механізмів чи машин;
- навчити алгоритму виконання різних видів діяльності;
- задовольнити бажання та інтереси учнів;
- забезпечити контроль і корекцію знань, умінь і навичок, ефективний зворотний зв'язок;
- організувати тестові випробування;
- створити банк даних для проведення навчально-тренувальних і дослідницьких робіт;
- раціоналізувати навчальний процес, підвищити його результативність тощо.

Ефективність відеометоду залежить не тільки від майстерності вчителя, але й від якості всіх технічних засобів, які використовуються, чіткої організації навчального процесу, його цілеспрямованості, врахування індивідуальних особливостей учнів.

Методи ілюстрації, демонстрації та спостереження використовуються у взаємозв'язку, взаємодоповнюючи і підсилюючи спільну дію. Так, демонструваня використовується тоді, коли учні процес чи явище повинні сприйняти в цілому. Коли ж потрібно усвідомити сутність явища, його взаємозв'язки використовують ілюстрування.

Результативність цих методів залежить від методики показу і демонстрування об'єктів, що вивчаються. Їх ефективність залежить від:

- організації активної самостійної пізнавальної діяльності учнів;
- правильного вибору об'єктів;
- уміння педагога скерувати увагу учнів на найбільш суттєве у явищі, що демонструється;
- визначення місця і ролі предметів наочності в пізнавальному процесі;
- визначення оптимального об'єму ілюстративного матеріалу.

- Застосовуючи названі методи необхідно керуватися такими педагогічними вимогами:
- відбирати найтиповіші об'єкти з чітко вираженими істотними ознаками;
- застосовувати наочність, яка забезпечує глибоке засвоєння учнями знань;
- при використанні наочності слід дбати про те, щоб вона добре сприймалася учнями;
- забезпечити оптимальну взаємодію слова і сприймання наочності;
- вести учнів від зовнішнього сприймання окремих ознак предметів до пізнання процесів, зв'язків і взаємозалежностей, підводити їх до висновків та узагальнень.

3. Практичні методи навчання.

Практичні методи навчання охоплюють різні види діяльності учнів і спрямовані на формування навичок та вмінь застосовувати знання в стандартних чи змінених умовах з метою досягнення їх вищого рівня. Головною ознакою методів цієї групи є відтворювальна навчально-пізнавальна діяльність учнів.

У системі практичних методів навчання використовуються такі основні прийоми: постановка завдання, планування його виконання, управління процесом виконання, оперативне стимулювання, регулювання, аналіз результатів, виявлення причин неправильних дій.

Метод вправ – практичний метод навчання, який передбачає цілеспрямоване, багаторазове, планомірне, організоване, повторне виконання учнями певних дій і операцій з метою оволодіння ними або підвищення їх якості. *Вправи* – це основний спосіб формування навичок і вмінь.

У сучасній дидактиці *класифікацію вправ* здійснюють за характером навчальної діяльності учнів і на основі дидактичних цілей.

За *характером навчальної діяльності учнів* вправи поділяють на усні, письмові, графічні, технічні. *Усні вправи* широко застосовуються у практиці викладання всіх предметів (усна лічба з математики, усні вправи з мови тощо). При виконанні *графічних вправ* учні свої знання виражають засобами зображення, малюванням і кресленням (складання таблиць, креслення графіків, діаграм, карт тощо). До *технічних вправ* відносимо вправи на виконання розмітки, рубання зубилом у слюсарній справі, вправи на виконання закінчених циклів дій у процесі праці тощо.

На *основі дидактичних цілей* вправи є: вступні, пробні, тренувальні, контрольні і творчі.

Вступні вправи передбачають демонстрування вчителем певних дій з наступним їх відтворенням учнями. *Пробні* вправи застосовуються тоді, коли новий матеріал слабко засвоєний учнями. Серед них виділяють *попереджувальні* вправи (пояснення учня передує виконанню дій); *коментовані*

(поясненя і виконання дій збігаються); *пояснювальні* (дія передує поясненню її виконання).

Тренувальні вправи вводяться за ступенем зростання складності завдань і спрямовані на засвоєння учнями навичок у стандартних умовах (за зразком, за інструкцією, за завданнями). Вони відрізняються від пробних вправ вищим рівнем самостійності учнів. *Контрольні* вправи використовуються з метою визначення ступеня сформованості в учнів практичних умінь і навичок. *Творчі вправи* передбачають застосування знань, умінь та навичок у нових ситуаціях.

Умовами ефективного застосування методу вправ є:

- свідома спрямованість (усвідомлення мети) учнів на підвищення якості діяльності;
- теоретична підготовленість учнів до виконання вправ; послідовність виконання вправ;
- достатня кількість вправ;
- перевірка практикою ступеня оволодіння учнями навичками й уміннями;
- контроль за ходом виконання вправ і розвиток в учнів уміння здійснювати самоконтроль.

Лабораторний робота – це один із видів дослідницької самостійної роботи учнів, що проводиться за завданнями вчителя в спеціально пристосованому для проведення дослідів приміщенні (лабораторії) з метою вивчення у шкільних умовах явищ природи за допомогою спеціального обладнання.

Залежно від навчальної мети лабораторні роботи можуть проводитися як в процесі вивчення нового навчального матеріалу, так і перед його вивченням або після його пояснення. Вони надають можливість учням оволодівати вміннями і навичками роботи з обладнанням, вимірювати, обробляти результати і порівнювати їх.

Виділяють такі види лабораторних робіт: фронтальні, індивідуальні, бригадні та з окремими групами учнів; ілюстративні та дослідницькі.

Плануючи лабораторну роботу, необхідно переконатися в тому, що результати навчання будуть більш ефективними, ніж при використанні інших методів навчання.

Для ефективного використання лабораторної роботи слід дотримуватися таких правил:

- чітко сформулювати мету роботи, забезпечити її усвідомлення учнями;
- актуалізувати опорні знання, що відповідають змісту практичної роботи;
- ознайомити з планом виконання роботи;
- провести (усний чи письмовий) інструктаж;
- організувати виконання завдань роботи, коригувати дії учнів;
- контролювати й оцінювати результати лабораторної роботи.

При виконанні лабораторної роботи важливо також чітко розподілити обов'язки учнів і забезпечити їх змінюваність. Часто цей метод переходить у форму, виступаючи у вигляді практичних занять чи практикумів.

Практична робота проводиться після вивчення великих розділів, тем і має узагальнюючий характер. Основними етапами здійснення пізнавальної діяльності учнів на практичних заняттях є:

- теоретичне осмислення основних положень теми чи розділу (пояснення вчителя);
- детальний інструктаж учнів (показ дій) щодо виконання роботи;
- проба (виконання окремими учнями дій, аналіз ступеня їх правильності);
- самостійне виконання роботи;
- контроль та оцінювання результатів практичної роботи.

На відміну від лабораторної роботи, практичний метод, насамперед, передбачає застосування теоретичних знань на практиці.

За логікою передачі і сприйманням навчальної інформації

Ця група методів складається з *індуктивних та дедуктивних* методів навчання, які дають можливість усвідомити логіку відтворення змісту навчального матеріалу.

1. Індуктивні методи навчання (індуктивна розповідь, бесіда, лекція тощо) передбачають викладання навчального матеріалу *від конкретних* фактів, демонстрації дослідів тощо до його *поступового теоретичного узагальнення* (визначення основних понять теми, формулювання правил, законів тощо). Вони забезпечують перехід від одиничного до загального висновку на основі знання про предмети даного класу (повна індукція), або ж на основі знання лише про окремі предмети даного класу (неповна індукція).

Індуктивні методи навчання використовуються в основному на емпіричному рівні пізнання (вивчення одиничних предметів і явищ), тоді, коли матеріал має фактичний характер чи пов'язаний з формуванням понять. Наприклад, під час вивчення технічних механізмів і виконання практичних завдань, розв'язання математичних і фізичних задач.

Позитивною стороною зазначених методів є можливість подання матеріалу шляхом спільних міркувань. Але такий підхід до вивчення певної теми потребує багато часу та обмежує розвиток абстрактного мислення (його формування здійснюється на основі вивчення конкретних фактів, дослідних даних), перевантаження учнів фактичним матеріалом.

При використанні індуктивних методів діяльність учителя в умовах пояснювально-ілюстративного навчання здійснюється таким чином: викладає і пояснює факти, наводить конкретні приклади, використовуючи наочність, підводить учнів до узагальнення у вигляді нового поняття, правила, чи закону. Діяльність учнів можна представити у такому вигляді: розв'язують задачі, виконують вправи, а потім здійснють узагальнення, формулюють закони і висновки.

2. Дедуктивні методи навчання (дедуктивна бесіда, розповідь, вправи, лекція тощо) передбачають виклад загальних теоретичних положень, на основі яких відбувається конкретизація завдань проблеми, що вивчається (функціонують у логіці від загального до конкретного).

Учитель спочатку повідомляє загальне положення, формулу, закон, а потім поступово починає вирішувати конкретні завдання. Учні сприймають загальні положення чи закони з наступним засвоєнням їх наслідків. Така побудова навчального процесу сприяє засвоєнню учнями знань загального та абстрактного характеру.

Дедуктивні методи забезпечують систематичний і логічний виклад навчального матеріалу, тісний взаємозв'язок різних елементів знання в його системі, сприяють його більш швидкому проходженню, активно розвивають абстрактне мислення. Їх корисно використовувати при вивченні теоретичного матеріалу, проте вони утруднюють постановку проблемних завдань, не націлюють на розв'язаня суперечностей, деякою мірою схематизують навчальний процес, догматизують знання.

Отже, при використанні індуктивного чи дедуктивного підходів застосовуються раніше охарактеризовані словесні, наочні і практичні методи, а також репродуктивні чи проблемно-пошукові. При цьому зміст навчального матеріалу розкривається певним логічним шляхом: індуктивно чи дедуктивно. Тому можна говорити про індуктивну чи дедуктивну бесіду, про репродуктивну чи пошукову практичну роботу тощо.

Ефективне застосування індукції і дедукції забезпечується їх взаємодією. Тому часто використовують термін індуктивно-дедуктивний (дедуктивно-індуктивний) метод.

<u>За характером пізнавальної діяльності</u>

Методи цієї групи(пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемні, частково-пошукові, дослідницькі) виділяються на основі оцінки ступеня творчої активності учнів у ході навчального процесу.

1. Пояснювально-ілюстративні методи навчання (бесіда, розповідь, пояснення тощо) має такі характерні ознаки:

- знання учням пропонуються у "готовому" вигляді;
- учитель організовує сприйняття знань різними способами;
- учні здійснюють сприйняття й осмислення знань, фіксують їх у пам'яті.

Виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі розповіді, вправи, бесіди з опорою на засвоєння правила, практичної роботи на застосування знань, законів тощо.

При використанні пояснювально-ілюстративних методів домінують такі пізнавальні процеси, як увага, сприймання, пам'ять і репродуктивне мислення. Вони широко використовується в сучасній школі тому, що забезпечують системність знань, послідовність викладу, економічність часу. Недоліком пояснювально-ілюстративних методів є те, що вони обмежують навчальну діяльність учня процесами запам'ятовування і відтворення інформації, не розвивають достатньою мірою його розумові здібності.

2. Репродуктивні методи (реподуктівна бесіда, лабораторні роботи, вправи тощо) спрямовані на відтворення учнем способів діяльності за визначеним учителем алгоритмом і використовуються для формування вмінь і навичок. Вони мають такі характерні ознаки:

- знання учням пропонуються у "готовому" вигляді;
- учитель не тільки повідомляє знання, але й пояснює їх;
- учні засвоюють знання, розуміють, запам'ятовують і правильно відтворюють їх;
- міцність засвоєння знань та вмінь забезпечується шляхом їх багаторазового повторення.

Виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі переказу прочитаного, вправи за зразком, роботи з книгою, аналізу таблиць, моделей за певним правилом тощо.

Репродуктивні методи забезпечують можливість передачі великої за обсягом навчальної інформації за мінімально короткий час, без великих витрат зусиль. Репродуктивний характер мислення приводить до активного сприймання навчальної інформації та її запам'ятовування, але такий підхід до побудови навчального процесу обмежує формування в учнів самостійності, навичок пошукової діяльності, не дозволяє повною мірою розвивати гнучкість мислення, навички пошукової діяльності.

3. Методи проблемного навчання (проблемна бесіда, лекція, розповідь, питання, ситуація тощо) є перехідними від виконавської до творчої діяльності та мають такі характерні ознаки:

- знання учням у "готовому" вигляді не пропонуються;
- учитель показує шлях дослідження проблеми, розв'язує її від початку до кінця сам або за допомогою учнів;
- учні спостерігають за процесом роздумів учителя, навчаються розв'язувати проблемні завдання самостійно.

Проблемний виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі проблемної розповіді, проблемно-пошукової бесіди, лекції, під час використання наочних методів проблемно-пошукового типу і проблемно-пошукових вправ. Застосовуються у тих випадках, коли зміст навчального матеріалу спрямований на формування понять, законів чи теорій, а не на повідомлення фактичної інформації, а також, коли зміст не є принципово новим, а логічно продовжує раніше вивчене, і учні можуть зробити самостійні кроки в пошуку нових знань.

Діяльність учителя в умовах проблемного навчання передбачає постановку проблемних завдань, які вимагають самостійних міркувань від окремих положень до загальних висновків. Діяльність учнів в умовах проблемного навчання передбачає сприйняття загальних положень, законів з наступним розв'язуванням прикладів, задач, виконанням вправ.

Методи проблемного навчання сприяють розвитку навичок творчої навчально-пізнавальної діяльності учнів, осмисленого і самостійного оволодіння знаннями. Водночас їх використання вимагає великих витрат

часу та недостатньою мірою розв'язує завдань формування практичних умінь і навичок. Спостерігається слабка ефективність цього методу при засвоєнні учнями принципово нових розділів чи тем навчальної програми, коли немає можливості застосувати принцип аперцепції (опори на попередній досвід) і досить важливим є пояснення вчителя.

4. Частково-пошукові методи навчання (евристичні бесіди, творчі вправи, практичні роботи тощо) **в**имагають від учнів прояву більш високого рівня пізнавальної самостійності й активності та має такі характерні ознаки:

- знання учням у "готовому" вигляді не пропонуються, їх необхідно здобувати самостійно;
- учитель організовує пошук нових знань за допомогою різних засобів;
- учні під керівництвом учителя самостійно розмірковують, розв'язують проблемні ситуації, аналізують, порівнюють, узагальнюють.

Назва методу відображає рівень пошукової діяльності вчителя й учнів на різних етапах навчального процесу: окремі елементи знань повідомляє педагог, а частину – учні здобувають самостійно, відповідаючи на поставлені запитання чи розв'язуючи проблемні завдання. Суттєвим тут є той момент, що завдання евристичного характеру учні виконують не повністю від початку і до кінця, а лише частково, на окремих етапах.

Виклад навчального матеріалу може здійснюватися в процесі евристичної бесіди, коментованої вправи з формулюванням висновків, творчої вправи, лабораторної чи практичної роботи тощо.

5. Дослідницькі методи навчання (спостереження, практичні і лабораторні роботи тощо) передбачають творче застосування знань, оволодіння методами наукового пізнання, формування досвіду самостійного наукового пошуку та мають такі характерні ознаки:

- учитель разом з учнями формулює проблему;
- нові знання не повідомляються, учні повинні самостійно здобути їх у процесі дослідження проблеми, порівняти різні варіанти відповідей, а також визначити способи досягнення результатів;
- основною метою діяльності вчителя є оперативне управління процесом розв'язання проблемних завдань;
- навчання характеризується високою інтенсивністю, підвищеним інтересом, а знаня – глибиною, міцністю і дієвістю.

Оволодіння навчальним матеріалом може здійснюватися в процесі спостереження, пошуку висновків під час роботи з книгою, письмової вправи з доведенням закономірності, практичних і лабораторних робіт (дослідження законів розвитку природи).

Дослідницькі методи навчання мають своїм головним завданням підготовку учнів до виконання навчальних завдань на найвищому рівні пізнавальної і самостійної активності. Виконання дослідницького завдання передбачає певні етапи.

- Спостереження і вивчення фактів, виявлення суперечностей у предметі дослідження (постановка проблеми).

- Формулювання гіпотези щодо розв'язання проблеми.
- Побудова плану дослідження.
- Реалізація плану.
- Аналіз і систематизація одержаних результатів, формулювання висновків.

Дослідницькі методи активізують пізнавальну діяльність учнів, але вимагають тривалого часу, специфічних умов, високої педагогічної кваліфікації вчителя.

<u>За аспектом керівництва навчальною діяльністю</u>

1. Під керівництвом учителя (дослід, експеримент, вправи тощо) методи цієї групи передбачають організацію навчальної роботи у взаємодії учнів з учителем. До зазначеної групи можна включити також усі попередньо представлені методи.

Метод інструктажу передбачає ознайомлення зі способами виконання завдань, інструментами, матеріалами, технікою безпеки, показ трудових операцій та організацію робочого місця. За місцем у навчальному процесі інструктаж поділяють на *вступний, поточний і заключний*.

Вступний інструктаж здійснюється перед початком самостійної роботи учнів і передбачає доведення до них кінцевих результатів роботи. Поточний проводиться під час самостійної роботи і передбачає допомогу окремим учням. На заключному – вчитель демонструє кращі роботи учнів, аналізує результати, визначає подальші перспективи.

2. Методи самостійної роботи використовуються при виконанні самих різноманітних видів навчальної діяльності (роботи з підручниками, спеціальною літературою, планування роботи, підведення підсумків).

Самостійність учнів у навчанні – найважливіша передумова повноцінного оволодіння знаннями, уміннями й навичками. Постійне і правильне застосування самостійної роботи розвиває довільну увагу учнів, виробляє в них здатність міркувати, запобігає формалізму в засвоєнні знань, формує самостійність як рису особистості. Самостійна робота потребує кваліфікованого керівництва з боку вчителя.

Метод роботи з книгою – спосіб організації самостійної роботи учнів з друкованим текстом, що дає їм змогу глибоко осмислити матеріал, закріпити його, виявити самостійність у навчанні. Цей метод забезпечує можливість багаторазово опрацьовувати навчальну інформацію в доступному для учня темпі і в зручний час.

Робота з книгою передбачає реалізацію декількох цілей: ознайомлення зі структурою, читання окремих розділів, розв'язування прикладів чи задач, пошук відповідей на запитання, виконання контрольних тестів, запам'ятовування матеріалу тощо.

Важливими *прийомами* раціональної роботи з книгою є:

- установка на запам'ятовування основних положень, теорій, правил тощо;
- мисленеве створення плану прочитаного, його фіксація;

- створення опорного конспекту.

Розрізняють два види роботи з книгою: під керівництвом учителя (на уроці) і самостійно (в домашніх умовах). Пізнавальна робота на уроці передбачає поділ навчального матеріалу на частини, виконання необхідних дій із запам'ятовування, розуміння, порівняння, класифікації.

Робота з підручником у домашніх умовах розпочинається з відтворення знань, одержаних під час уроку. Тому, основним напрямом цієї діяльності є синтезування навчального матеріалу, засвоєного на уроці, з текстом підручника. Самостійна робота з підручниками підвищує пізнавальну самостійність учнів, якість засвоєння знань, формує вміння вчитися, навички самоконтролю.

Важливими умовами, що забезпечують ефективність використання цього методу є сформованість уміння:

- швидко, раціонально читати і розуміти прочитане;
- виділяти головне у матеріалі, що вивчається;
- створювати опорні конспекти;
- знаходити літературу з питання, що вивчається.

Сучасні програмовані навчальні книги ефективно розв'язують проблеми інформаційного забезпечення, контролю, корекції, діагностики знань та вмінь. Особливою популярністю в сучасних умовах користуються програмовані підручники, в яких крім навчальної міститься й управлінська інформація (учні отримують інструкції щодо виконання роботи, підтвердження правильності виконуваних дій).

Основними недоліками у використанні цього методу є значні витрати часу та пізнавальних зусиль, ігнорування індивідуальних особливостей учнів. Тому доцільно поєднувати роботу з книгою та іншими методами навчання.

II. Методи стимулювання та мотивації навчально-пізнавальної школярів у процесі навчання

Методи названої групи спеціально спрямовані на формування позитивних мотивів навчання, стимулювання пізнавальної активності учнів та одночасно сприяють збагаченню школярів навчальною інформацією.

Будь-яка діяльність протікає більш ефективно і дасть якісні результати, якщо при цьому в особистості є сильні, яскраві, глибокі мотиви та стимули, що викликають бажання діяти активно. Мотив – спонукальна причина дій і вчинків людини, яка безпосередньо пов'язана із задоволенням потреб, усвідомлена причина, яка обумовлює вибір дій і вчинків, або предмет, який спонукає до вибору дій. Стимул – організований вплив на свідомість, почуття і волю людей з метою підвищення їх трудової і громадської активності, дотримання норм і правил поведінки в громадському середовищі і побуті.

Мотивація – система мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Для того, щоб сформулювати мотиви навчальної діяльності, використовується весь арсенал методів

організації і керування навчальної діяльності. Стимулювання – спонукання, здійснений поштовх, імпульс до думки, почуттів і дії.

1. Методи стимулювання й мотивації інтересу до навчання (гра, диспут, зацікавленість, створення ситуації успіху у навчанні тощо) спрямовані на формування пізнавального інтересу шляхом створення позитивних емоцій по відношенню до діяльності, наявністю пізнавальної сторони цих емоцій та безпосереднього мотиву, що йде від самої діяльності.

Кожний з методів організації навчальної діяльності характеризується не тільки інформативно-навчальним, але і мотиваційним впливом, тому можна говорити про стимулюючо-мотиваційну функцію будь-якого методу навчання. Функція стимулювання в цьому випадку виходить на перший план, сприяючи здійсненню освітньої функції всіх інших методів.

Дидактичні ігри (пізнавальні ігри, мандрівки, вікторини тощо) – це спеціально планований та пристосований до досягнення навчальних цілей вид ігрової діяльності, що спирається на створення в навчальному процесі ігрових ситуацій. Гра у дидактиці використовується як ефективний метод стимулювання інтересу до навчання. У практиці роботи викладачів використовуються також настільні і тренажерні ігри, за допомогою яких вивчається історія, тваринний світ, типи літаків і кораблів, тощо.

Навчальні дискусії як метод стимулювання і мотивації навчання заснований на створенні ситуації пізнавального спору. Відомо, що в спорі народжується істина. Деякі викладачі уміло використовують цей метод. Найбільших результатів у цій сфері домагаються за допомогою дискусій, в тому числі й електронних.

Створення ситуації успіху в навчанні є одним з дієвих методів стимулювання інтересу до навчання в учнів, що зазнають певних труднощів. Відомо, що без переживань та радощів успіху неможливо розраховувати на подальші успіхи в подоланні навчальних труднощів. Тому викладачам слід так підбирати матеріал, щоб вони отримали на відповідному етапі доступне для них завдання, що надало б їм упевненості в собі.

Ситуації успіху створюються також шляхом диференціації допомоги учням у виконанні навчальних завдань однакових рівнів складності. Важливу роль у створенні ситуації успіху відіграє забезпечення сприятливої морально-психологічної атмосфери в ході виконання навчальних завдань. Сприятливий мікроклімат під час навчання знижує почуття невпевненості і побоювання. Стан тривожності при цьому заміщується станом упевненості.

Створення ситуацій зацікавленості – введення в навчальний процес цікавих прикладів, досвіду, парадоксальних фактів. Багато викладачів використовують для підвищення інтересу до навчання аналіз уривків з художньої літератури, присвячених життю і діяльності видатних учених і суспільних діячів. Успішно застосовуються і такі прийоми підвищення цікавості до навчання, як оповідання про застосування в сучасних умовах фактів з наукової фантастики, демонстрація цікавих експериментів.

Аналіз життєвих ситуацій заснований безпосередньо на стимулюванні навчання за рахунок максимальної конкретизації знань.

В усіх наведених вище прикладах показано, як методи формування інтересу, прийоми художності, образності, яскравості, цікавості, здивування викликають емоційну піднесеність, що, в свою чергу, порушує байдуже ставлення до навчальної діяльності і служить першим кроком на шляху до формування пізнавального інтересу.

2. Методи стимулювання обов'язку і відповідальності у навчанні (вимога, переконання, заохочення, покарання) спрямовані на формування почуття боргу і відповідальності в навчанні. Вони полягають у поясненні суспільної значущості навчання, роз'ясненні особистої значущості навчання, пред'явленні навчальних вимог, стимулювання і гальмування у навчанні.

Ці методи передбачають *пояснення* учням суспільної та особистої значущості учіння, висування *вимог*, дотримання яких означає виконання ними свого обов'язку, *заохочення* до сумлінного виконання навчальних обов'язків, оперативний *контроль* за виконанням вимог і в разі потреби – вказівки на недоліки, зауваження.

Перелічені методи навчання забезпечують досягнення першого якісного рівня інтелектуальної активності – стимулюючо-продуктивного. Він характеризується наявністю зовнішнього джерела стимуляції і відсутністю інтелектуальної ініціативи. Але, в умовах створення позитивної мотивації, відбувається активізація творчого процесу. Евристичний та креативний рівень передбачають аналіз структури діяльності, пошук нових оригінальних рішень, а також заміну формальних прийомів на самостійні проблеми.

III. Методи контролю і самоконтролю у навчанні

Це сукупність методів, які дають можливість перевірити рівень засвоєння учнями знань, сформованості вмінь і навичок та включає: усний, письмовий, лабораторний та програмований машинний контроль.

Застосування методів контролю та самоконтролю у навчанні дає можливість не тільки визначати рівень навченості учнів, а, головним чином, коректувати подальшу діяльність учителя (або самого учня у випадку застосування методів самоконтролю).

1. Методи усного контролю (індивідуальне та фронтальне опитування, усний залік, екзамен тощо) спрямовані на отримання безпосередньої відповіді на поставлені питання.

Метод фронтального опитування це такій спосіб організації контролю, при якому вчитель пропонує серію логічно пов'язаних між собою запитань для учнів всього класу. При фронтальному опитуванні вчитель викликає для короткої відповіді тих чи інших учнів, відповіді на які вони повинні надати у достатньо швидкому темпі.

Фронтальне опитування сприяє систематизації знань, розвиває навчальну активність учнів, але не враховує індивідуальний темп мислення, стимулює прості відповіді. Саме тому його необхідно поєднувати з індивідуальним опитуванням.

У процесі ***індивідуального опитування*** вчитель ставить перед учнем кілька запитань, відповідаючи на які останній показує рівень засвоєння ним

навчального матеріалу. Учень має можливість самостійно викласти свої думки, корегувати їх і доповнювати. Під час використання методів цієї групи учні вчаться логічно мислити, аргументувати, висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, набувають досвіду обстоювати свою точку зору.

Недоліком такої перевірки знань є те, що вона потребує багато часу, збуджує нервову систему опитуваного учня, нерідко буває суб'єктивною, нерівнозначною (різний рівень складності запитань різним учням).

Ефективність методів усного контролю залежить від ретельної підготовки вчителя, чіткості формулювання запитань (зрозумілі, лаконічні), від ступеня їх проблемності.

2. Методи письмового контролю – спрямовані на письмову перевірку знань, умінь та навичок учнів ,аналіз документального матеріалу, визначення характеру допущених учнями помилок, визначення засобів їх подолання. Найбільш поширеними є такі методи письмового контролю: контрольні роботи, твори, диктанти, письмові заліки, метод тестового та графічного, програмованого контролю, контрольні тестові роботи програмованого типу (перелік запитань і можливі варіанти відповідей) тощо.

Письмова перевірка знань не потребує багато часу, може охоплювати велику кількість учнів одночасно, є більш об'єктивним методом перевірки знань та вмінь учнів.

Метод графічного контролю **–** перевірка навчального матеріалу у вигляді складання учнем узагальненої наочної моделі, яка відображає певні відношення, взаємозв'язки об'єкта або їх сукупності (схеми, опори тощо).

3. Методи лабораторного та програмованого машинного контролю

Метод тестового контролю передбачає відповіді учня на тестові завдання, що дає змогу за короткий час перевірити знання певного навчального матеріалу учнями всього класу. Однак така перевірка може виявити лише знання фактів, але не здібності, вона заохочує механічне запам'ятовування, потребує багато часу для складання програм.

Застосування **методів лабораторного контролю** полягає у перевірці вмінь користуватися приладами, розв'язувати експериментальні задачі, проводити досліди тощо. Вони забезпечують можливість перевірити рівень сформованості вміння застосовувати здобуті знання на практиці.

Метод машинного контролю **–** виконання програмованих вправ на комп'ютері. Це найбільш розповсюджений метод контролю в дистанційному навчанні. Програми для контролю можуть бути декількох виглядів: контролюючі, тренажерні і навчаюче-контролюючі. Програми для контролю складають, як правило, з методики контрольних програмованих вправ. Відповіді набираються або цифрами, або в вигляді формул, або ж з допомогою покажчика. Кожна програма дотримується високого ступеня об'єктивності контролю.

Також через комп'ютерну мережу можна вирішувати багато питань за допомогою листування. Слід продумувати можливість введення конструктивних відповідей, створюючи систему простих елементів знань.

Методи самоконтролю забезпечують формування вмінь самостійно знаходити помилки та недоліки, усвідомлено регулювати власну навчальну діяльність, удосконалювати її, попереджати помилки і неточності, окреслювати способи їх подолання. Важливими способами формування в учнів умінь самоконтролю є усвідомлення правильності операцій і дій, складання плану відповідей, переказ основних думок, робота з контрольними запитаннями, контроль з боку вчителя, самооцінка.

Спостереження за навчальною діяльністю учнів як метод контролю виділяють умовно, бо він органічно входить до всіх методів навчання і контролю, адже вчитель завжди фіксує ступінь уважності учня, рівень його мислення, культуру поведінки, ставлення до предмета.

Оптимальний вибір методів, прийомів і засобів навчання.

Вибір методів займає важливе місце в загальному плануванні навчального процесу і здійснюється у тісному зв'язку з вибором усіх основних його елементів: мети, завдань, змісту, форм, засобів, результату.

Кожен метод навчання вимагає активності не тільки вчителя, але й учнів. Один і той самий метод може застосовуватися для різних навчальних цілей. Наприклад, бесіда може бути застосована з метою засвоєння нових знань, і з метою повторення чи перевірки. Відтак, у різних випадках цей метод має свої особливості реалізації. Правильне застосування методів навчання унеможливлює механічне чи догматичне засвоєння учнями навчального матеріалу, забезпечує ефективність пізнавальної діяльності учнів, можливість застосовувати знання на практиці.

Якщо говорити про визначення і застосування дедуктивного чи індуктивного, репродуктивного чи проблемного, словесного чи наочного методів тощо, то вирішальним фактором є дидактичне завдання, яке необхідно розв'язати на певному етапі навчання. Наприклад, якщо ми ставимо за мету розвивати в учнів мислення узагальнюючого характеру, то використовуємо дедуктивний метод, який за рівнем пізнавальної діяльності учнів є проблемно-пошуковим, а за джерелом знань є словесним (бесіда), наочним (демонстрування) чи практичним (лабораторна робота).

Таким чином, успіх навчання залежить не лише від правильного визначення його цілей та змісту, а й від способів досягнення цілей, тобто методів навчання. Надаючи перевагу тим або іншим методам навчання, необхідно враховувати такі чинники:

- мета та рівень мотивації навчання;
- реалізація принципів і закономірностей навчання;
- специфіка предмету, зміст навчальної теми, часу для її вивчення;
- кількість і складність навчального матеріалу;
- час навчання, тип і структура заняття та його місце в розкладі;
- матеріально-технічні та організаційні умови навчання;
- рівень підготовленості, працездатність, сформованість навчальних навичок учнів;
- навчальні можливості учнів, їх вікові, фізичні, психічні особливості;

- взаємовідносини між учителем й учнями;
- кількість учнів та особливості класного колективу;
- особистісні якості, досвід, рівень теоретичної і практичної підготовки, професійні знання, уміння та педагогічна майстерність учителя.

Процедура вибору методів навчання передбачає певні етапи. Спочатку необхідно вибрати найбільш раціональне поєднання методів навчання за джерелом і логікою засвоєння інформації, рівнем пізнавальної діяльності учнів. Після цього важливо вибрати методи стимулювання, які б забезпечили формування пізнавального інтересу учнів до даної теми. Окрім цього слід урахувати час проведення уроку, визначити етапи, на яких доцільно застосувати методи контролю і самоконтролю.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

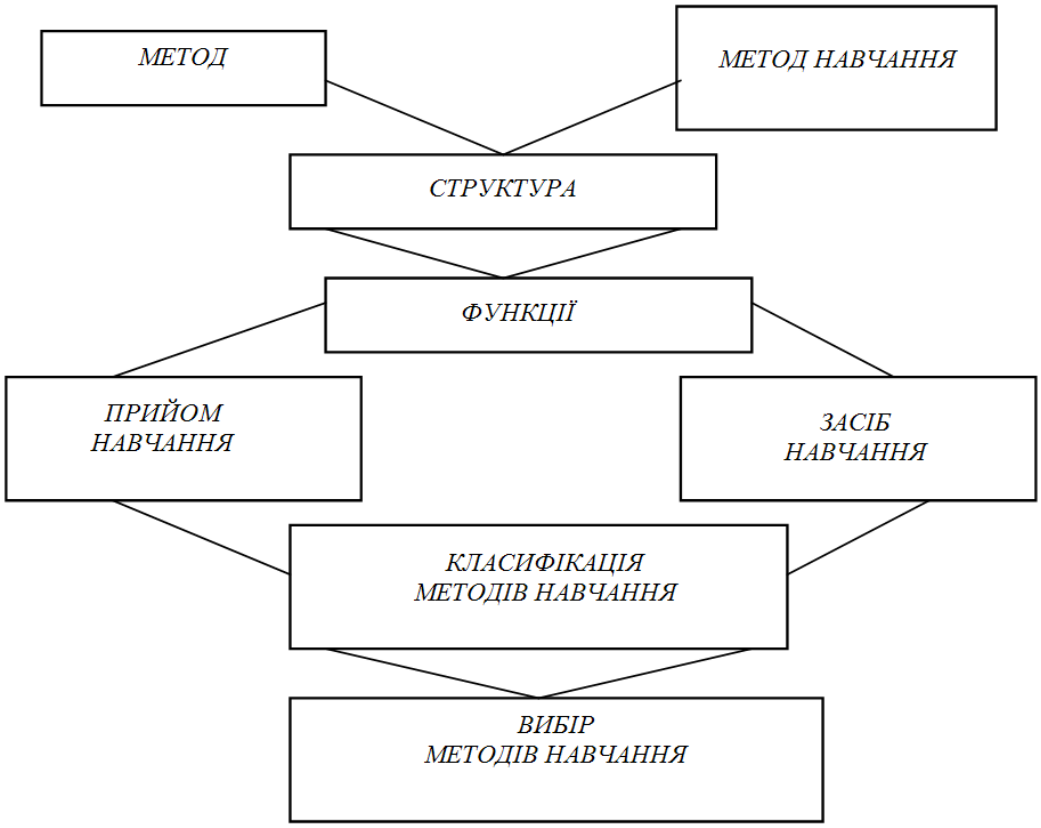

2.3.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання та практичні завдання з теми заняття

Знання

1. Відтворити по пам'яті один з блоків схеми опорних понять або всю схему в цілому.
2. Перерахувати виділені в літературі класифікації методів навчання.

3. Охарактеризувати окремі методи навчання.

4. Назвати найбільш розповсюджені методи, засоби навчання.

5. Перерахувати методи, що відображають логічний шлях навчальної роботи школярів.

Розуміння

1. Пояснити взаємозв'язок окремих понять і блоків опорної схеми.

2. Пояснити, чим відрізняються поняття "метод" і "метод навчання".

3. Обґрунтувати сутність зовнішньої і внутрішньої сторони методу навчання.

4. Охарактеризувати відомі методи навчання, зазначити переваги і недоліки кожного з них.

5. Назвати та пояснити чинники, що зумовлюють вибір методів навчання.

Застосування

1. Навести приклади використання нетрадиційних методів навчання в досвіді педагогів-новаторів.

2. Продемонструвати використання традиційних методів навчання в досвіді педагогів-новаторів.

3. Проілюструвати прикладами функції методів навчання, пояснити їх взаємозв'язок.

4. Доповнити класифікацію Ю. К. Бабанського нетрадиційними методами навчання з досвіду педагогів-новаторів.

5. Проілюструвати, на матеріалі однієї з тем предмету за фахом, можливості застосування конкретних методів навчання.

Аналіз

1. Проаналізувати різні підходи до класифікації методів навчання. Який з них, на ваш погляд, є найбільш оптимальним?

2. Виділити позитивні та негативні риси кожної групи методів класифікації, яка розроблена на основі діяльнісного підходу.

3. Порівняти поняття "продуктивні" та "репродуктивні" методи навчання. Які відомі методи ви можете віднести до продуктивних та репродуктивних? Аргументувати свою відповідь.

4. Визначити взаємозв'язки між методами, прийомами та засобами навчання.

5. Окреслити шляхи вдосконалення методів навчання у майбутньому.

Синтез

1. Скласти пам'ятку "Правила вибору методів навчання" на основі аналізу опрацьованої літератури.

2. Сконструювати схему-характеристику кожного методу.

3. Скласти таблицю-класифікацію нестандартних методів навчання.

4. Написати педагогічний твір-мініатюру "Методи і засоби навчання в школі майбутнього".

Оцінка

1. Оцінити значення методів, прийомів, засобів навчання в організації уроку.

2. Оцінити комплекс методів навчання в роботі вчителів школи, в якій ви

проходили практику.

3. Визначити вплив різних чинників на ефективність методів навчання.

4. Оцінити ступінь співвідношення традиційних та нестандартних методів навчання в організації сучасного уроку.

Практичні завдання

1. Сформулювати під час вивчення теоретичного матеріалу ряд проблемних запитань до одногрупників. Підготувати свої варіанти відповідей.

2. Заповнити графу "Методи навчання" у протоколах уроків за фахом, записаних під час педагогічної практики.

3. Зробити інформаційне повідомлення "Методи навчання в роботі педагогів школи, у якій проходили педагогічну практику".

4. Підготувати фрагмент уроку (за фахом) із застосуванням обраного стандартного або нестандартного методу навчання.

5. Мікровиступи студентів (особливості застосування різних методів навчання).

6. Інформація про використання авторських методів навчання (відповідно до спеціальності).

7. Представлення провідних ідей педагога-новатора з визначеного питання.

8. Виступ "Моя точка зору щодо проблеми використання авторських методів навчання" (Що цікаво, що ні і чому?).

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати застосування різних методів та засобів навчання в діяльності кращих педагогів-майстрів Житомирщини.

2. Вивчити досвід роботи одного з педагогів-новаторів.

3. Зробити огляд періодичної педагогічної преси: методи навчання у сучасній школі.

4. Проаналізувати подані у підручнику Лозової В.І. (Педагогіка. Розділ "Дидактика" – К., 1993, – С. 72-73) вісім способів використання методу роботи з книгою, запропонувати свої варіанти.

5. Ознайомитись з наведеними у навчальному посібнику М.М. Фіцули варіантами застосування методу роботи з книгою. Порівняти із запропонованими варіантами у книзі В.І. Лозової.

6. Проаналізувати, вибрати та пояснити, яке визначення поняття "метод навчання" найбільш доцільне:

а) система дій (В.О. Оніщук, М.М. Скаткін)

б) система прийомів та способів (А.М. Алексюк)

в) спосіб дій (І.Я. Лернер)

г) спосіб цілеспрямованої реалізації (М.Д. Ярмаченко)

д) спосіб взаємодії (А.М. Бойко)

Таблиця 2.3

КЛАСИФІКАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

I група методів				II група методів		III група методів		
I підгрупа	II підгрупа	III підгрупа	IV підгрупа	I підгрупа	II підгрупа	I підгрупа	II підгрупа	III підгрупа
За джерелом передачі і сприймання навчальної інформації	*За логікою передачі і сприйманнм навчальної інформації*	*За ступенем самостійного мислення школярів при засвоєнні* знань	*За ступенем керування навчальною діяльністю*	*Методи стимулювання інтересу до навчання*	*Методи стимулювання обов'язку і відповідальності у навчанні*	*Методи усного контролю*	*Методи письмового контролю*	*Методи лабораторно - практичного контролю*
Словесні: розповідь бесіда, лекція ***Наочні:*** ілюстрація, демонстрація ***Практичні:*** досліди, вправи, навчально-виробнича	Індуктивні, дедуктивні, аналітичні, синтетичні	Репродуктивні частково-пошукові, пошукові, дослідницькі	Навчальна робота під керівництвом учителя; самостійна робота учнів; робота з книгою; письмова робота; лабораторна робота; виконання трудових	Пізнавальні ігри; навчальні дискусії; створення ситуацій емоційно-моральних переживань; створення ситуацій пізнавальної новизни; створення	Переконання у значущості навчання; вимоги; вправи з виконання вимог; заохочення, покарання	Індивідуальне опитування; фронтальне опитування; усні заліки; усні іспити; програмоване опитування	Контрольні письмові роботи; письмові заліки; письмові іспити; програмовані письмові роботи	Контрольні та лабораторні роботи; машинний контроль

Педагогічні задачі

Педагогічна задача № 1

До свого першого уроку студентка-практиканта IV курсу педуніверситету готувалася довго. І ось урок розпочався. Учителька швидко перевірила домашнє завдання, розповіла новий матеріал, а до кінця уроку залишилося 20 хвилин. Закріплення зайняло ще 10 хвилин, а далі вчителька не знала чим заповнити час і відпустила учнів раніше з уроку.

Проаналізуйте причини методичних недоробок учительки. Висловіть поради щодо подальшого вдосконалення методики проведення уроків.

Педагогічна задача № 2

Учителька української мови вже на перших уроках у 5 класі помітила, що учні не вміють складати планів, самостійно працювати з підручником, тому далі на кожному уроці вона приділила увагу розвитку прийомів самостійної роботи. Через деякий час справи у цьому напрямі значно покращилися.

Які види самостійної роботи учнів вам відомі? До якої групи методів вони належать? Оцініть дії педагога.

Педагогічна задача № 3

На уроці вчитель перевіряв домашнє завдання з допомогою фронтального опитування, яке проходило у досить швидкому темпі. Павло К. не зміг швидко зорієнтуватися в питаннях і сказав учителю, що йому треба подумати. На що вчитель відповів: "Нічого думати, треба відповідати". Хлопець перестав зовсім відповідати на уроці.

До якої групи методів належить фронтальне опитування? Як Ви оцінюєте дії вчителя у зазначеному випадку? Охарактеризуйте негативні та позитивні сторони методу. Надайте пропозиції щодо покращення організації перевірки домашнього завдання учнів.

Педагогічна задача № 4

Урок у 4 класі. Коля С. відповідає біля дошки. Тільки він зупиняється, помиляється – виникає "ліс рук". Спочатку вчителька зупиняла учнів, але потім дозволила виправляти й доповнювати товариша. Коля все більше і більше заплутувався, тягнув слова і згодом зовсім замовк. "Знову не довчив" – сказала вчителька і поставила "3" у журнал.

Урок у 9 класі. Відповідає Іра К. У класі тиша. Але не всі слухають. Кілька учнів готують наступне питання, інші дивляться у вікно. Дві дівчинки розмовляють "очами" про речі, які не мають відношення до уроку. Іра робить помилки, але ніхто її не виправляє. І після відповіді ніхто не визвався виправити помилки.

Порівняйте фрагменти опитування в 4 і 9 класах. Чому не була вдалою перша відповідь і пройшла непоміченою для більшості друга? Які методи та прийоми треба застосовувати вчителю, щоб активізувати учнів на цьому етапі уроку? Наведіть приклади використання ефективних методів опитування з практики досвідчених учителів.

Педагогічна задача № 5

Вчителька на уроці української літератури весь час опитувала кількох учнів, незважаючи на бажання інших відповідати. В кінці вона похвалила тих учнів, яких опитувала, а інших назвала "ледацюгами".

Як Ви оцінюєте дії вчителя? Які принципи та закономірності навчально-виховного процесу проігнорувала вчителька? Які методи опитування можна використати у цьому випадку?

Педагогічна задача № 6

Досвідчений учитель хімії, який добре володіє матеріалом, основну увагу на уроках приділяє учням, які проявляють інтерес до предмету і збираються обрати майбутню професію, пов'язану з хімією. На інших учнів увага майже не звертається. Позиція вчителя така: "Не хочуть вивчати хімію, то їх справа".

Проаналізуйте позицію вчителя та висловіть своє ставлення до неї. Чи повинен учитель дбати про те, щоб усі учні засвоювали матеріал і розвивати в них пізнавальний інтерес? Запропонуйте можливі методи розвитку пізнавального інтересу учнів.

2.3.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

- ***Закінчити речення:***

1) Учитель перевіряє і оцінює навчальну успішність учнів, керуючись такими вимогами...
2) Основними етапами проблемного навчання є...
3) Репродуктивні методи навчання передбачають ... характер мислення.
4) Продуктивні методи навчання грунтуються на...
5) Критеріями відбору засобів навчання є...
6) При виборі й поєднанні методів навчання треба керуватися критеріями…
7) Умови вибору методів навчання полягають у...
8) За місцем у навчальному процесі розрізняють такі види контролю:…

- ***Дати визначення поняття на основі виділення головних ознак (ключових слів):***

1) Метод навчання – це...
2) Прийом навчання – це...
3) Засіб навчання – це...
4) Фронтальна робота – це...

- ***Вибрати потрібну відповідь:***

1. Цілеспрямована двостороння діяльність учителя й учнів по досягненню загальної мети – оволодіння учнями знаннями, уміннями і навичками –…

а/ метод;
б/ форма;
в/ процес навчання;
г/ прийом;
д/ осмислення.

2. *Методи: бесіда, лекція, розповідь, об'єднанні за такою ознакою –…*

а/ за джерелом інформації

б/ за засобами стимулювання пізнавальної діяльності

в/ за логікою передачі інформації

г/ за характером пізнавальної діяльності.

3. *Визначити правильну класифікацію методів навчання за зовнішньою формою прояву (за джерелом знань):*

а) дослідницькі, індукції, дедукції, аналогії;

б).репродуктивні, словесні, практичні;

в) репродуктивні, проблемно-пошукові, стимулювання і мотивації учіння, аналогії;

г) індуктивні, дедуктивні, самостійної роботи;

д) практичні, наочні, словесні.

4. *Група методів навчання, яка є "зайвою" в класифікації на основі цілісного підходу до взаємопов'язаної діяльності вчителя й учнів у навчанні (за Ю.К. Бабанським):*

а) організації і самоорганізації навчально-пізнавальної діяльності;

б) стимулювання і мотивації учіння;

г) проблемно-пошукові методи;

д) контролю і самоконтролю ефективності навчання.

5. *Прийом навчання це –*

а) спосіб планування викладання;

б) шлях руху думки від учителя до учнів;

в) часткове положення процесу навчання;

г) частина методу навчання;

д) цілеспрямована діяльність учня;

е) цілеспрямована діяльність учителя.

6. *Індуктивний і дедуктивний методи об'єднанні за такою ознакою:*

а/ за джерелом інформації

б/ за логікою передачі

в/ за засобами стимулювання пізнавальної діяльності

г/ за характером пізнавальної діяльності.

2.3.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних знань та вмінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати й аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до організації процесу навчання.

2. Формулювати провідні цілі навчальної роботи залежно від практичних потреб сучасного суспільства і школи, рівня розвитку учнів.

3. Аналізувати передовий педагогічний досвід учителів-новаторів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати зміст уроку, використовуючи різні методи навчання.

2. Моделювати під час навчання зміст навчальної інформації та раціональні способи її доведення до учнів.

3. Складати елементи перспективної програми розвитку навчальних можливостей учнів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМННЯ

1. Відбирати методи й засоби навчання, які б відповідали індивідуальним особливостям учня, стимулювали його саморозвиток і самоосвіту.

2. Реалізувати поставлені цілі і завдання навчання шляхом відбору, змістовної навчальної інформації, методів та засобів навчання.

3. Планувати навчальну роботу з її поступовим ускладненням.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Стимулювати інтерес учнів до майбутньої навчальної роботи.

2. Формувати активність та ініціативність учнів під час навчання.

3. Сприяти самостійності учнів, творчому підходу до різних видів навчальної діяльності.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати ефективну навчальну роботу учнів на уроці.

2. Поєднувати різні види діяльності, раціонально розраховувати навчальний час.

3. Організовувати свою діяльність раціонально, відповідно розробленого плану.

2.3.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У цьому розділі формуються такі якості як цілеспрямованість, відповідальність, наполегливість, спостережливість, гнучкість, самостійність, активність, працелюбність.

2.4. ФОРМИ ОРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАННЯ

Мета: свідомо засвоїти педагогічне поняття "Форми організації навчання", встановити спільне і відмінне різних форм навчання, сформувати комплексі педагогічні вміння (аналізувати, проектувати, конструювати, організовувати навчальний процес).

Обладнання: опорні схеми, таблиці, матеріали про передовий педагогічний досвід, презентація.

Ключові поняття: форма організації навчання; урок; класно-урочна система навчання; лекція; семінар; лабораторна робота; екскурсія; домашня робота; факультатив; лекційно-семінарська система навчання; індивідуальне навчання; індивідуально-групове навчання; белл-ланкастерська система; Дальтон-план; мангеймська система; індивідуальна, групова та фронтальна форми організації навчальної діяльності; парна робота школярів; КСН.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність поняття форма організації навчання.
2. З історії розвитку форм організації навчання.
3. Форми організації навчання класно-урочної системи.
4. Урок - основна форма організація навчання. Нестандартні уроки.
5. Шляхи вдосконалення класно-урочної системи навчання

ІІ. Практична частина:

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

Основна:

1. Бондар В. І. Дидактика : підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В. І. Бондар. – К. : Либідь, 2005. – 264 с.

2. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

3. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 260 с.

4. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.] – К.: «Освіта України», ««КНТ», 2008. – 528 с.

5. Кадемія М. Ю. Інформаційно-комунікаційні технології навчання: словник термінів / М. Ю. Кадемія. – Львів: СПОЛОМ, 2009 – 260 с.

6. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / А. І. Кузьмінський, Л. П. Вовк, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.

7. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

8. Максимюк С. П. Педагогіка: навч. посіб./ С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2009 – 670 с. (Тема 4).

9. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

10. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С. С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – С.370-392.

11. Педагогіка: хрестоматія / уклад.: А.І Кузмінський, В.Л. Омеляненко. – [2-ге вид.]. – К.: Знання–Прес, 2006. – 700 с. (р XXII).

12. Технологія і техніка шкільного уроку: навч. посіб. / А.І. Кузьмінський, С. В. Омельяненко. — К., 2010. — 335 с.

13. Якса Н. В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 358 с.

Додаткова:

1. Дубасенюк О. А. Професійна педагогічна освіта: методологія, теорія, практика: монографія/ О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2015. – 400 с.

2. Ковтун В. Урок-екскурсія на тему: «Що росте навколо нас» / В. Ковтун, К. Карпенко // Біологія і хімія в школі. – 2002. – № 4. – С. 19-22.

3. Освітологія. Хрестоматія: навч. посібн. для студ. вищ. навч. закл. – К.: ВП «Едельвейс», 2013. – 728 с.

4. Педагогічні технології: теорія і практика / за ред проф. М.В. Гриньової – Полтава: АСМІ, 2012.– 230 с.

5. Сисоєва С. О. Основи педагогічної творчості: підручник – К.: Меленіум, 2006. – 346 с. (Р. 5)

6. Хуторской А. В. Практикум по дидактике и современным методам обучения / А. В. Хуторской. – СПб.: Питер, 2004. – С.373 – 448.

2.4.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

У “Зверненні учасників першого з’їзду педагогічних працівників України” наголошується “Сьогодні ми, громадяни незалежної держави, повинні відродити в кожній людині природний потяг до знань, шанобливість до освіти, зробити її предметом гордості і престижу в кожній сім’ї.”

Стимулювати потяг до знань можна не тільки оновлюючи зміст освіти, але й головний механізм навчання – форми і методи. Майстерність учителя, його творчість проявляється саме у виборі форм організації навчання. Правильний вибір і володіння формами вчителем дає йому можливість забезпечити доступність навчання та розвиток в учнів пізнавальних інтересів.Отже, успішність та ефективність роботи вчителя залежить від того, наскільки він свідомо зрозуміє особливості кожної форми організації навчання і оволодіє ними.

Застаріння, неспрацьовування цього механізму приводить до перевантаження і до низької якості знань учнів. Потрібно глибоко знати не тільки зміст, а й методи та форми навчання, інакше нам не побудувати нової школи, не вийти на світові рубежі, не інтегруватися зі світовою наукою.

Філософська наука під формою (від "forma") розуміють спосіб існування і вираження змісту, а також внутрішню організацію змісту.

Форми організації навчання входять до операційно-діяльнісного компоненту процесу навчання і являють собою зовнішнє вираження узгодженої діяльності вчителя та учнів, що здійснюється у сталому порядку і режимі.

Методи і форми навчання взаємопов'язані: методи реалізуються у формах, форми забезпечують організацію та існування методів. Будучи зовнішньою стороною організації навчального процесу, форма навчання органічно пов'язана зі своєю внутрішньою, змістово-процесуальною стороною. З цієї точки зору одна і та ж форма навчання може мати різну зовнішню модифікацію і структуру відповідно до задач і методів навчальної роботи.

Історично давніми формами і найбільш розповсюдженими були індивідуальні, індивідуально-групові і масові. Ці форми, деякі автори (І.М.Чередов) відносять до загальних форм навчання, оскільки вони застосовуються в різних системах навчання.

В наш час провідною формою стає індивідуальна, "оскільки пріоритетами державної політики в розвитку освіти є особистісна орієнтація освіти". Найголовнішими ознаками особистісно орієнтованого навчання є багатоваріантність методик, уміння організувати навчання одночасно на різних рівнях складності, утвердження всіма засобами цінності і гідності дитячої особистості.

Диференціація та індивідуалізація навчання та виховання учнів стають основоположним принципом роботи середніх загальноосвітніх закладів. У них створюється педагогічна система на засадах урахування освітніх потреб, можливостей і пізнавальних інтересів школярів, яка забезпечує як роботу з обдарованими дітьми так і запобігання неуспішності та відставання учнів.

Індивідуальна форма роботи сприяє розвитку високого рівня самостійності, дозволяє регулювати темп навчальної діяльності учнів. Вона найбільш ефективна при виконанні робіт з метою оволодіння навичками і вміннями, в роботі з комп'ютерами і ЕОМ, а також для поглиблення знань. Успіх і ефективність цієї форми визначається добором диференційованих завдань, систематичним контролем і наданням своєчасної допомоги. При правильній організації індивідуальної роботи формуються навички і потреба в самоосвіті.

Недоліком індивідуальної форми роботи є те, що в процесі її використання учні не завжди спілкуються і їх досвід не стає колективним надбанням.

Тому поряд з індивідуальною формою організації навчальної діяльності учнів застосовується *фронтальна.* Ця форма передбачає одночасно роботу з

усім класом. Вона сприяє швидкому встановленню рівня підготовки учнів, їх обізнаності з певних проблем, формуванню і розвитку колективу, доброзичливих стосунків у класі, розв'язанню виховних задач.

Недоліком цієї форми є неможливість ураховувати індивідуальні особливості учнів, пізнавальні інтереси та рівень їх розвитку. Ці недоліки може компенсувати групова форма навчання. При груповій формі навчання клас поділяється на групи по 5-7 учнів кожна.

Групові форми навчання деякі автори класифікують на ланкові, бригадні, кооперовано-групові, диференційовано-групові.

Ланкова форма передбачає організацію навчальної діяльності постійних груп учнів.

При *бригадній* формі навчальна робота організується в спеціально сформованих для виконання тимчасових завдань тимчасових груп учнів.

При *кооперовано-груповій* – клас розподіляється на групи для виконання кожною з них частини загального завдання.

Така організація навчальної діяльності можлива при вивченні об'ємного матеріалу.

Диференційовано-групова форма передбачає організацію роботи груп учнів з різними навчальними можливостями. (Досвід роботи авторської школи М.П. Гузика на Одещині, досвід роботи вчителів Н.Ф. Миколаєнко – вчительки біології Яблунецької ЗОШ Ємільчинського району та С.М.Вербило – вчительки біології ЗОШ Андрушівського району, Житомирської області).

При груповій формі навчання вчитель керує діяльністю учнів у групах за допомогою лідерів (ланкових, організаторів, консультантів тощо), кожна група вибирає свій темп навчання.

Історія розвитку школи знає різні системи навчання, в яких перевага надавалася тим чи іншим формам навчання: індивідуально-групова (школа середньовіччя), взаємного навчання (бел-ланкастерська в Англії), диференційованого навчання за здібностями (мангеймська), бригадно-лабораторна (20-ті роки СРСР) і класно-урочна, обгрунтована біля 400 років тому Яном Амосом Коменським, відомим педагогом-ученим, який узагальнив досвід братських шкіл на Україні і Білорусі (XVI ст.). Ця система стала пануючою на території колишнього Радянського Союзу з 1932 року.

Отже, загальні форми знаходять своє втілення в конкретних формах класно-урочної системи навчання, до яких відносяться: урок; семінарські заняття; лекція; екскурсія; практичні заняття; консультації; факультативи; домашні завдання; додаткові заняття; залік; екзамен; співбесіди.

Класно-урочна система має такі позаурочні форми навчальної роботи: предметні гуртки; шкільні наукові товариства; учнівські наукові конференції; лекторії; предметні вечори; предметні тижні тощо.

Процес навчання у кожній конкретній формі організації навчальної роботи включає:

- управління педагогом навчальною діяльністю учнів (визначення мети, задач, планування, організація, контроль за виконанням завдань, засвоєнням знань, корегування діяльності);
- пізнавальну діяльність учнів, способи діяльності, способи мислення;
- взаємодію вчителя й учнів;
- регулювання педагогом міжособистісних стосунків;
- створення педагогом емоційного фону, що стимулює продуктивну діяльність учнів.

Проте, кожна з форм характеризується своєю структурою (принципом упорядкування її елементів, їх сукупністю).

Так, для уроку характерні такі ознаки: дидактична мета, певний обсяг навчального матеріалу, постійний склад однакових за віком дітей, керівництво з боку вчителя діяльністю учнів з урахуванням їх індивідуальних особливостей, індивідуальних можливостей, послідовність різних видів діяльності учителя й учнів залежно від типу уроку, оволодіння всіма учнями знаннями, уміннями, навичками, які повинні бути засвоєні за регламентований час (45-35 хв.), чітке визначення часу і місця уроку за розкладом. На уроці використовуються всі форми роботи (індивідуальні, фронтальні, групові) – це гнучка форма організації навчання. Обов'язкове відвідування занять, спільна діяльність, постійний склад дає можливість згуртувати колектив і виховувати учнів.

Варіативність ознак тієї чи іншої форми приводить до її якісних змін.

Форми навчання мають як спільні, так і відмінні ознаки. Наприклад, для уроку і семінарського заняття спільним є те, що вони проводяться відповідно дидактичній меті, з усіма учнями, в години, що відведені за розкладом. Відрізняються семінари від уроків характером діяльності учнів і способами керівництва цією діяльністю з боку вчителя. Так, якщо в процесі підготовки до семінару нові знання учні здобувають самостійно, а вчитель керує діяльністю опосередковано, то самостійна робота учнів на уроці в основному спрямована на застосування знань, на формування навичок і вмінь, учитель при цьому спостерігає за їх діяльністю безпосередньо, допомагаючи переборювати труднощі.

Екскурсія (від латинського exscursio – прогулянка, поїздка). Навчальна екскурсія – складна форма навчально-виховного процесу. Вона не має такого чіткого обмеження в часі. Тривалість навчальної екскурсії обумовлена навчальними завданнями, конкретними умовами її проведення, віком учнів. Місце проведення екскурсії теж не є точно визначеним і постійним. Це може бути виробництво, музей, природа та ін. Залежно від типу, змісту і методів проведення екскурсії, віку учнів, місцевих умов і виду переміщення в складі екскурсійної групи може бути від 10 до 40 учнів.

Перед екскурсіями ставляться такі завдання: збагатити знання учнів (на основі безпосереднього сприймання, накопичення наочних уявлень і фактів); встановити зв'язок теорії з практикою, життєвими явищами і процесами; виховувати любов до природи, праці і розвивати творчі здібності

учнів, їх самостійність, організованість у навчальній праці, почуття колективізму і взаємодопомоги; збагачувати естетичні почуття, спостережливість, пам'ять, мислення, емоції; активізувати пізнавальну і практичну діяльність; виховувати позитивне ставлення до учіння.

Практикуми – це така форма занять, форма навчального процесу, при якій учні самостійно виконують практичні і лабораторні роботи, застосовуючи засвоєні знання, навички, вміння. Засобом керівництва навчальною діяльністю учнів при проведенні практикумів є інструкції, які за чітко визначеними правилами послідовно керують діями учнів.

Різні форми навчання створюють неоднакові (специфічні) умови для навчання, виховання і розвитку.

Доцільність застосування тієї чи іншої форми визначається конкретною дидактичною метою, змістом і методами навчальної роботи, рівнем підготовленості учнів.

У "Дидактиці сучасної школи" /За ред. Оніщука В.О./ подана така класифікація: форми теоретичного навчання (лекція, факультатив, гурток, конференція); комбінованого (урок, семінар, домашня робота, консультація); практичного (практикуми і виробнича праця).

До форм організації навчальної діяльності ставляться певні *вимоги.* Ряд авторів відносять ці вимоги тільки до уроку й умовно поділяють їх на такі групи: дидактичні, загально-педагогічні, психологічні, гігієнічні, організаційні і виховні вимоги. На наш погляд, ці вимоги можна віднести до всіх форм навчальної діяльності.

Отже, виділяємо наступні дидактичні вимоги до форм навчальної діяльності:

– чітке визначення освітніх завдань у цілому і його складових елементів, а також місця конкретного уроку в загальній системі уроків;

– визначення оптимального змісту відповідно до вимог навчальної програми з предмету і метою уроку, з урахуванням рівня підготовки учнів, прогнозування рівня засвоєння учнями наукових знань, сформованості вмінь і навичок як на уроці в цілому, так і на окремих його етапах;

– вибір найбільш раціональних методів, прийомів і засобів навчання, стимулювання і контролю, оптимальна взаємодія їх на кожному етапі уроку, поєднання різних форм колективної роботи на уроці з самостійною діяльністю учнів, що сприяє розвитку пізнавальної активності;

– реалізація принципів і умов забезпечення успішного навчання, зокрема міжпредметних зв'язків.

–Виховні вимоги історично зумовлені рівнем розвитку суспільства. У визначенні виховної мети і завдань кожної форми організації навчання сучасний учитель має виходити з положень Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті, Державної програми "Освіта", Закону України "Про освіту", Закону України "Про загальну середню освіту", Концепції виховання молоді в національній системі освіти, Концепція «Нова українська школа», державних та урядових документів про освіту. А саме, з таких вихідних принципів Національної доктрини розвитку освіти України:

формування особистості та професіонала, патріота України, який усвідомлює свою належність до сучасної європейської цивілізації, чітко орієнтується в сучасних реаліях і перспективах соціокультурної динаміки; збереження і примноження української культурно-історичної традиції, виховання шанобливого ставлення до державних святинь – української мови і культури, історії культури народів, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних взаємин; виховання в людини демократичного світогляду і культури, яка дотримується прав і свобод особистості, з повагою ставиться до традицій народів і культур світу, національного, релігійного, мовного вибору особистості, виховання культури миру і міжособистісних взаємин; формування у дітей і молоді цілісної наукової картини світу і сучасного світогляду, здібностей і навичок самостійного наукового пізнання; розвиток у дітей і молоді творчих здібностей, підтримку обдарованих дітей і молоді, формування навичок самоосвіти і самореалізації особистості, виховання здорового способу життя; формування трудової і моральної творчої мотивації, активної громадянської та професійної позиції, навчання основних принципів побудови професійної кар'єри і навичок поведінки в сім'ї, колективі і суспільстві, в системі соціальних відносин і особливо на ринку праці.

– Виховні вимоги до форм навчання визначаються метою загальноосвітньої школи.

Головна мета національного виховання – набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної належності, рис громадянина української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури (Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти).

Стосовно організаційних вимог, то вони визначені у більшості підручників з педагогіки таким чином: наявність продуманого плану проведення уроку, семінару, тощо на основі тематичного планування; організаційна чіткість уроку, семінару, тощо (своєчасність початку, максимальне використання кожної хвилини, оптимальний темп навчання, логічна стрункість і закінченість, свідома дисципліна учнів протягом уроку); підготовка і раціональне використання засобів навчання, в тому числі ТЗН та ІКТ.

До форм навчання ставляться також *психологічні вимоги*, які передбачають: формування і розвиток пізнавальних інтересів учнів на уроці, постійне стимулювання їх розумової діяльності; всебічне вивчення індивідуальних особливостей, розвиток здібностей та врахування психологічних особливостей кожного учня: його мислення (репродуктивного, творчого), пам'яті (довільної, мимовільної), уваги, уяви, волі (здатність ставити цілі і досягати їх), емоції; володіння психічним станом, емоціями, самовладання і самоконтроль; вимогливість і справедливість, доступність вимог, їх

об'єктивність, аргументованість. Кожен учитель має дотримуватися в організації навчального процесу певних *гігієнічних вимог*, а саме: відповідного температурного режиму, належних норм освітлення. Учитель повинен постійно турбуватися, щоб не перевтомлювати учнів ні фізично, ні розумово. Для попередження розумової перевтоми слід уникати одноманітності у навчальній праці, монотонного викладу, чергувати види діяльності, включати музичні паузи, створювати емоційно-моральні ситуації як це роблять вчителі-новатори (Є.М. Іллін, С.М. Лисенкова, вчителі ЗОШ№25 м. Житомира Т.В. Бохонко, вчитель-методист Л.М. Мельник).

Виконання зазначених вимог є необхідною умовою ефективності форм організації навчання і, перш за все, ефективності уроку. Учитель повинен добре знати ці вимоги, забезпечити їх виконання при підготовці до уроку і його проведенні.

Алгоритм підготовки до уроку включає загальну і конкретну підготовку.

Загальна підготовка до викладання предмету.

1. Перегляд програм, підручників, методичних посібників.
2. Вивчення класу.
3. Підготовка матеріальної бази (ТЗН, комп'ютерна техніка, дидактичне забезпечення, наочність, прилади).
4. Складання календарного і тематичного планів.

Конкретна підготовка до уроку.

1. Вибір мети і задач уроку, виходячи з системи уроків даної теми:

а) на основі вивчення програми;

б) на основі вивчення підручника;

в) можливостей учнів, їх індивідуальної підготовки;

г) урахування і реалізації функцій навчання.

2. Відбір змісту:

а) виділення головних, провідних ідей;

б) вибір найбільш раціональної логіки розкриття теми (індуктивної або дедуктивної);

в) доповнення змісту підручника новими політехнічними, краєзнавчими, народознавчими, профорієнтаційними та іншими науковими даними, прикладами, вправами, що дозволяють найоптимальніше розв'язати ряд виховних, розвивальних, освітніх завдань, які водночас передбачають усунення прогалин у знаннях, навичках, уміннях;

г) аналіз дидактичного матеріалу підручника (наскільки ілюстрації відповідають змісту матеріалу, яке пізнавальне, виховне, розвивальне навантаження вони несуть, і як їх краще використати на уроці); з цієї ж точки зору проаналізувати питання і завдання, для того, щоб визначити необхідність, послідовність і доступність їх для учнів;

д) аналіз методичних посібників, педагогічної літератури стосовно можливостей їх використання при підготовці або на уроці.

3. Вибір найкращих умов для учіння, визначення характеру навчально-пізнавальної діяльності учнів, навичок і вмінь, що мають бути сформовані і за допомогою яких методів; визначення співвідношення між

репродуктивними і пошуковими видами діяльності, між самостійною роботою учнів і роллю вчителя на певному уроці; конкретизація задач, вправ, проблемних питань, завдань для самостійної роботи учнів (індивідуальної, групової, фронтальної); перевірка і відбір засобів навчання.

4. Вибір форм організації роботи, оптимальне їх поєднання.

5. Складання оптимального плану уроку, який включає хід його за часом, послідовність його етапів і структуру.

СХЕМА-ПЛАН УРОКУ ЗАСВОЄННЯ НОВИХ ЗНАНЬ

Клас_____ Дата_____ №_____уроку
Тема:_____
Мета: розвивальна
освітня
виховна
Обладнання:_____

Хід уроку

1. Активізація чуттєвого досвіду і опорних знань учнів:

а) методом бесіди (розробка питань до бесіди): а).....
б).....
в).....

б) виконання письмового завдання: а).....
б).....
в).....

2. Мотивація учіння школярів.

А. На етапі первинного засвоєння знань:
а).....
б).....
в).....

Б. На етапі осмислення знань:
а).....
б).....
в).....

3. Повідомлення теми, мети, задач уроку.

4. Первинне сприймання й усвідомлення учнями нового матеріалу.

А. Проблемний виклад питань:
а).....
б).....
в).....

Б. Самостійна робота з підручником при виконанні проблемних завдань:
а).....
б).....
в).....

5. Осмислення знань.

А. Методом бесіди:

а).....

б).....

в).....

Б. Методом виконання пізнавальних завдань або задач:

а).....

б).....

в).....

6. Узагальнення і систематизація знань.

А. Методом бесіди: питання

а).....…….

б).....……

в).....

7. Підсумки уроку:

а) стислий виклад основних моментів уроку;

б) бесіда;

в) оцінювання відповідей;

8. Домашнє завдання:

а) запис на дошці і в щоденниках змісту роботи;

б) перевірка розуміння учнями змісту і способів виконання завдання.

Весь навчальний процес – це ланцюг різних форм навчальної роботи, кожна з яких спирається на попередній і прокладає шлях наступному. На кожному уроці потрібно ставити мету, чітко її формулювати. Тільки чітке розуміння вчителем того, що він хоче досягти на конкретному уроці, забезпечить його ефективність.

Для того щоб план уроку був здійснений, потрібно створити певні умови.

Після проведення уроку чи іншої форми організації навчання, кожен учитель повинен їх проаналізувати.

Наприклад, за такою схемою (найбільш поширена): загальні відомості про урок (підготовка класу до уроку); досягнення мети; виконання плану; активність учнів; обсяг і якість знань учнів (свідомість, глибина, міцність, дієвість); виховне, освітнє і розвивальне значення уроку; цінні знахідки уроку (що потрібно закріпити); недоліки (від чого необхідно позбутися).

Урок – це підгрунтя для творчості вчителя. Але для того, щоб творити, вчитель повинен знати типи уроків, їх класифікацію.

Проблема *класифікації уроків* має не лише теоретичне, а й практичне значення. Не можна чітко організувати процес навчання, не виділивши типи уроків за певною ознакою, не визначившись, який з них найбільш підходить для розв'язання педагогічних задач, поставлених учителем при викладанні конкретної теми.

Уроки, як складне явище, можуть бути поділені на типи за різними ознаками, тому єдиної класифікації уроків у сучасній педагогіці немає.

Так, С.В. Іванов за основу класифікації уроків бере основні етапи навчального процесу (стадії процесу навчання), що мають таку

послідовність: а) підготовка до вивчення теми; б) первинне сприймання навчального матеріалу; в) осмислення; г) закріплення.

Відповідно до зазначеного С.В. Іванов виділяє такі типи уроків:

1) вступні уроки; 2) уроки первинного ознайомлення з матеріалом; 3) уроки створення понять, встановлення законів і правил; 4) уроки застосування отриманих знань на практиці; 5) уроки навичок (тренувальні) 6) уроки повторення і узагальнення; 7) контрольні уроки; 8) комбіновані (змішані).

І.М. Казанцев класифікує уроки за ознакою основного способу їх проведення і виділяє 7 типів:

1) уроки з різноманітними видами занять; 2) уроки-лекції; 3) уроки-бесіди; 4) уроки-екскурсії; 6) уроки самостійної роботи; 7) уроки лабораторної роботи та інших практичних занять.

Найбільш розповсюдженою у педагогічній теорії і практиці є класифікація уроків, запропонована В.О. Онищуком, за основною дидактичною метою занять: 1) урок засвоєння нових знань; 2) урок засвоєння навичок і вмінь; 3) урок застосування знань, навичок і вмінь; 4) урок узагальнення і систематизації знань; 5) урок контролю і корекції знань, навичок і вмінь; 6) комбінований урок.

Співвідношення уроків різних типів неоднакове і залежить від характеру навчальної дисципліни, мети і задач окремих навчальних предметів.

Класифікація уроків за основною дидактичною метою найбільш зручна для практичного застосування. Складаючи календарний план занять, учитель розподіляє уроки за окремими розділами відповідно до дидактичних цілей, визначаючи певні типи уроків з кожної теми.

Класифікація уроків за основною дидактичною метою доцільна і тому, що вона дозволяє більш чітко визначити мету і завдання кожного уроку і мобілізувати школярів на успішне їх розв'язування.

Урок має свою структуру (будову). У поняття "структура уроку" вкладається три ознаки: склад (з яких елементів або етапів складається урок), послідовність (в якій послідовності ці елементи застосовуються на занятті), зв'язок (як вони між собою пов'язані). Урок не є статичною формою. Це складна динамічна система, якій притаманні всі закони діалектики. В його структурі деякі дидакти виділяють зовнішні (макроелементи) і внутрішні (мікроелементи).

Кожний тип уроку має певну чітку мету. Ця мета досягається поступово, в силу розв'язання ряду послідовних задач. Ці основні задачі, необхідні для досягнення дидактичної мети, і є елементами макроструктури. Для кожного типу уроку макроструктура постійна, незмінна, оскільки не змінюються закономірності і завдання того чи іншого процесу, що здійснюється на уроці.

Проте, крім основних макроетапів, кожний тип уроку має внутрішню структуру – мікроструктуру. Вона визначається тими способами, методами, засобами, за допомогою яких розв'язуються окремі задачі на кожному етапі уроку. Мікроструктура є мобільною, динамічною частиною уроку.

Ефективність кожного уроку визначається не тільки макроструктурою, але й мікроструктурою, яка передбачає методи, прийоми, засоби навчання і їх послідовність та взаємозв'язок на кожному макро- і мікроетапі. Плануючи мікроструктуру, потрібно виходити з рівня пізнавальної активності і самостійності учнів у виконанні навчальних завдань.

Однією з найважливіших проблем дидактики є підвищення ефективності уроку, тобто досягнення запрограмованих результатів, та інтенсифікації (від лат. напруга, зусилля), підвищення результативності в кожну одиницю часу.

З метою підвищення ефективності уроку творчі вчителі вводять такі характерні зміни в його структуру, окремі його елементи та їх співвідношення:

- зведення до мінімуму часу, що відводиться на організаційну частину;
- при необхідності скорочення часу на перевірку домашніх письмових завдань;
- проведення спеціальної перевірки домашніх завдань на дошці лише у випадках, коли це потрібно для додаткового розбору або закріплення;
- значне скорочення часу, що відводиться на індивідуальне опитування;
- більш широке і цілеспрямоване застосування фронтальних форм перевірки знань;
- поєднання в окремих випадках індивідуального опитування з самостійною письмовою роботою;
- зміна характеру опитування – надання йому навчального характеру;
- поєднання функцій контролю і закріплення;
- включення в урок самостійних робіт учнів з метою засвоєння нового матеріалу;
- усний виклад учителем в основному того матеріалу, який є важким для самостійного опрацювання;
- розвиток на уроці навичок і вмінь самостійного набуття знань, роботи з підручниками та іншою літературою;
- індивідуалізація завдань, збільшення кількості вправ практичного характеру, що вимагають творчого застосування знань та вмінь;
- посилення ролі супутнього закріплення нового матеріалу безпосередньо на уроці;
- збільшення питомої ваги послідовного закріплення – практичної роботи, наближеної до життя;
- виділення для закріплення головних ідей навчального матеріалу.

Основними факторами інтенсифікації уроку у практичній діяльності є: посилення цілеспрямованості та складності (за умови дотримання доступності для конкретного класу); поглиблення мотивації, розвиток пізнавального інтересу, введення елементів гри; збільшення інформаційної ємності; застосування технічних засобів і програмованого навчання, диференційованого навчання; посилення міжпредметних зв'язків; творчий підхід учителів до вибору методів навчання, оптимальний вибір методів навчання.

Останнім часом дуже поширені нестандартні уроки. Їх можна назвати *авторськими уроками*, оскільки вони є творчим винаходом окремих талановитих учителів. Ці уроки відображають оригінальність мислення, творчі педагогічні здібності. На наш погляд, можна дати таке визначення нестандартним урокам: нестандартний урок – це творче втілення авторського задуму, який не має усталеної структури цієї форми організації навчання.

На небезпечну тенденцію зниження інтересу учнів до занять, яка з'явилась у школі ще в середині 70-х років, масова практика відреагувала нестандартними уроками, головною метою яких є пробудження й утримання інтересу школярів до навчальної праці. Нестандартний рок – це імпровізоване навчальне заняття, що має нетрадиційну структуру. Назви уроків дають деяке уявлення про цілі, завдання, методику проведення таких занять. Найпоширенішими типами нетрадиційних уроків є: уроки–прес-конференції, уроки-аукціони, уроки-ділові ігри, уроки-занурення, уроки-змагання, уроки з груповими формами роботи, уроки взаємного навчання учнів, уроки-творчі звіти, уроки-формули, уроки-конкурси, уроки-фантазії, уроки-"суди", урок пошуку істини, уроки-концерти, уроки-діалоги, уроки-ділові ігри, уроки-екскурсії, інтегральні уроки. До нестандартних уроків також відносяться: уроки-подорожі, уроки-вогники, уроки відкритих думок, уроки-спектаклі, уроки захисту проектів тощо.

Особливість нестандартних уроків полягає в такому структуруванні змісту і форми, яке викликало б інтерес в учнів, сприяло їх оптимальному розвитку і вихованню.

Наприклад, міжпредметні уроки поєднують різні предмети: історію та музику, географію та іноземну мову тощо. Мета їх – визначити спільні ідеї, споріднений матеріал кількох предметів. Уроки-змагання (уроки-КВК, уроки-аукціони, уроки-турніри, уроки-вікторини, уроки-конкурси). Передбачають поділ учнів на групи, які змагаються між собою, створення експертної групи, проведення різноманітних конкурсів, оцінювання результатів, нарахування певної кількості балів за правильність і повноту відповідей. Уроки комунікативної спрямованості (уроки-усні журнали, уроки-діалоги, уроки-роздуми, уроки-диспути, уроки-прес-конференції, уроки-репортажі, уроки-панорами) передбачають використання максимально різноманітних мовних засобів, самостійне опрацювання матеріалу, підготовку доповідей, виступи перед аудиторією, обговорення, критику або доповнення опонентів. Такі уроки сприяють розвитку комунікативних умінь, навичок самостійної роботи. Підготовка доповідей розвиває мислення, збуджує інтерес, перетворює малоцікаве повторення на захоплююче зіставлення різних точок зору. Уроки театралізовані (уроки-спектаклі, уроки-концерти, кіно-уроки, дидактичний театр) проводять їх у межах діючих програм і передбаченого навчальним планом часу. Ці уроки викликають позитивні емоції, збуджують інтерес до навчання, спираючись переважно на образне мислення, фантазію, уяву учнів. Уроки-подорожування, уроки-дослідження зацікавлюють учнів, чиї інтереси мають

романтичну, фантастичну спрямованість. Вони пов'язані з виконанням ролей, відповідним оформленням приміщення та умовами проведення. Уроки-ділові, рольові ігри (уроки-суди, уроки-захисти дисертацій, уроки-"Слідство ведуть знавці", уроки-імпровізації, уроки-імітації). передбачають виконання ролей за певним сценарієм, імітацію різнопланової діяльності, життєвих явищ. Особливо цінною є навчальна гра для школярів молодших класів, у яких конкретне образне мислення переважає над абстрактним. Уроки драматизації (драматична гра, драматизація розповіді, імпровізована робота у пантомімі, тіньові п'єси, п'єси з ляльками і маріонетками, усі види непідготовленої драми – діяльність, де неформальна драма створюється самими учасниками гри) спрямовані на розвиток співробітництва і єдності у навчальній групі. Драматизація є засобом надання навчальному матеріалу і навчальному процесу емоційності, забезпечує міжпредметні зв'язки з літератури, історії, предметів естетичного циклу тощо. Проте деякі педагоги застерігають від надмірного захоплення драматизацією, зокрема, при вивченні історії, що може зашкодити серйозному аналізу історичних подій. Уроки-психотренінги, спрямовані на розвиток і корекцію дитячої психіки (пізнавальної, емоційно-особистісної сфери), виховання індивідуальності, цілісної та багатогранної особистості. Використовують їх при навчанні дітей різного віку. Психотренінги загострюють сприйняття, покращують розумову діяльність, сприяють оволодінню прийомами самоконтролю, самоорганізації, розвитку активності, психокорекції особистості. Психокорекція – діяльність, пов'язана з виправленням певної якості, формуванням бажаної поведінки, набуттям умінь та навичок, які б відповідали віковим та ситуативним нормам. Вправи з психотренінгу спрямовані на розвиток різних сфер психіки: уваги, пам'яті, емоцій, уяви й є способом пізнання власних можливостей та здібностей. Самоперевірка спонукає до самовдосконалення, свідомої праці над своєю волею, характером, виробленням позитивних звичок, набуттям необхідних умінь. Самовиховання відбувається природно і непомітно, тому що ґрунтується на інтересах учнів. Розумне об'єднання ігрової цікавості та ґрунтовності завдань сприяє активності й уважності дітей. Під час проведення уроків-психотренінгів важливо підтримувати в учнів прагнення до пошуку нових і нестандартних рішень, забезпечити емоційну підтримку. Дітям повинні приносити радість і гра, і спілкування з ровесниками, і пізнання нового.

Підготовка до нестандартного уроку може здійснюватися за алгоритмом колективної творчої діяльності: формулювання мети уроку, планування, підготовка, проведення уроку, підсумковий аналіз. Нехтування елементами цієї структури зводить нанівець зусилля педагога. Доцільно розглянути стратегію і тактику організації колективної творчої діяльності учнів на кожному з етапів. Нестандартні уроки руйнують застиглі штампи в організації навчально-виховного процесу в школі, сприяють оптимальному розвитку і вихованню учнів.

Нестандартні уроки більше подобаються учням, ніж буденні навчальні заняття. У них незвичайні задум, організація, методика проведення. Тому

багато педагогів убачають у них прогрес педагогічної думки, правильний крок у напряму демократизації школи. З іншого боку – перетворювати нестандартні уроки в головну форму роботи, уводити їх у систему недоцільно через відсутність серйозної пізнавальної праці, невисокої результативності, великої втрати часу.

Успішність проведення оригінальних уроків залежить від майстерності вчителя та підготовленості учнів, від того "ґрунту", на якому він проводиться. Тому можна використати ідею, деякі форми, методи, але не завжди можна досягти аналогічних результатів. Крім уроку, нині широко застосовуються інші форми навчання, зокрема *семінарські заняття*, які рекомендуються для проведення у старших класах (Концепція загальноосвітньої середньої національної школи України, Положення про середню загальноосвітню школу, Концепція «Нова українська школа»).

У педагогічній літературі є різні підходи до класифікації семінарських занять: за дидактичною метою, за способом ведення заняття, за джерелом, над яким працюють учні тощо.

Залежно від складності й обсягу вимог шкільні семінари умовно поділяються на три відносно великі групи: підготовчі (просемінари), власне семінари і міжпредметні семінари.

Просемінарські заняття проводяться в середніх класах. На цих заняттях відбувається знайомство з новими формами роботи (як скласти план, тези, виступ і провести дискусію). За цільовою спрямованістю семінарські заняття можна поділити на семінари повторення і систематизації знань, умінь і навичок; семінари вивчення нового матеріалу; комбіновані семінари. За основними методами проведення їх можна поділити: на семінар-бесіду, семінар-коментар, семінар-комбінований, семінар-обговорення. Кожен з цих видів семінарів поступово збільшує вимоги до самостійної підготовки учнів, які ускладнюються за змістом і формою. Семінар може мати риси наукового завдання, на якому обговорюються не тільки зміст, але й методика набуття знань.

Важливою формою організації навчання є *домашнє завдання*. Домашня робота організується з урахуванням наступних умов:

– наявності пізнавального інтересу до виконання завдання і усвідомлення мети роботи. Цього можна досягти чіткістю і точністю завдання, постановкою їх у проблемному плані;

– виховання відповідальності в результаті роз'яснення і контролю з боку вчителя;

– формування навичок самостійної роботи.

Домашні завдання можна поділити за їх спрямованістю на: засвоєння теоретичних знань; формування навичок і вмінь; застосування навичок і вмінь у різних умовах; узагальнення і систематизація; комбіновані.

Класно-урочна система постійно вдосконалюється. Основні напрями її оновлення:

– створення систем навчання (лекційно семінарська система навчання

М.П. Гузика), де за одиницю навчального процесу береться не урок, а тема та застосовується викладання блоками;

– введення нестандартних форм організації (урок-диспут, урок-конференція, урок-консультація, урок-змагання тощо);

– введення інтегративних форм організації навчання (міжпредметних семінарів, міжпредметних факультативів і т.ін.);

– модульне навчання;

– запровадження нових технологій особистісно орієнтованого навчання.

Особистісно орієнтоване навчання передбачає нову педагогічну етику, визначальною рисою якої є взаєморозуміння, взаємоповага, співробітництво. Ця етика утверджує не рольове, а особистісне спілкування (підтримка, співпереживання, утвердження людської гідності, довіра), вимагає використання діалогу як домінуючої форми навчального спілкування, спонукання до обміну думок, вражень, моделювання життєвих ситуацій, включає спеціально сконструйовані ситуації вибору з авансування успіху, самоаналізу, самооцінки, самопізнання (Концепція «Нова українська школа»).

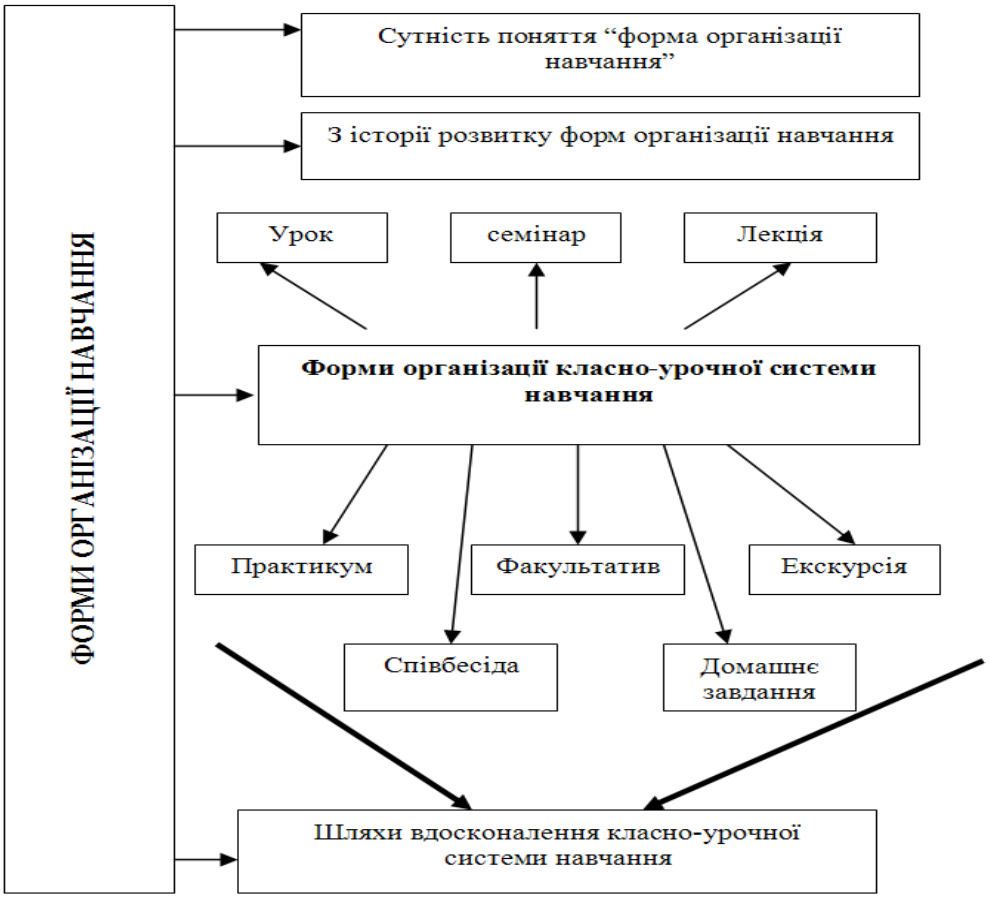

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

2.4.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання і завдання

І рівень складності

1. Проаналізуйте історію розвитку форм організації навчання.
2. Визначте основні спільні та відмінні ознаки індивідуальної, групової, масової форм організації навчальної діяльності учнів.
3. Назвіть основні ознаки семінарського заняття.
4. Опишіть типи і структуру семінарських занять.

ІІ рівень складності

1. Поясніть сутність поняття "Форма організації навчання".
2. Покажіть взаємозв'язок методів і форм організації навчання.
3. Поясніть сутність поняття "Комплексні форми організації навчання".
4. Інтерпретуйте поняття: класноурочна система навчання, мангеймська, бел-ланкастерська, лекційно-семінарська.
5. Спираючись на алгоритм підготовки вчителя до уроку, складіть алгоритм підготовки до семінарського заняття.
6. Поясніть сутність понять "лабораторне заняття" та "практикум".
7. Проілюструйте на конкретних прикладах взаємозв'язок дидактичної мети і форми організації навчання.
8. Співставте різні форми організації навчання класно-урочної системи. Знайдіть у них спільне і відмінне.
9. Класифікуйте типи домашніх завдань.
10. Поясніть, чим визначається вибір форм навчання.
11. Проаналізуйте специфіку екскурсії як форми організації навчання.

ІІІ рівень складності

1. Зробіть повідомлення про зародження класно-урочної системи навчання в Україні.
2. Розробіть план висвітлення питання: "Класно-урочна система навчання в дидактиці Я.А. Коменського ".
3. Складіть план проведення екскурсії зі спеціальності.
4. Висловіть своє судження про основні вимоги до підготовки уроку, що запропоновані в роботі Ю.Л. Львової "Творческая лаборатория учителя" та збірнику "Окрилені творчістю" (Житомир, 1999, 2000) на основі педагогічних вимог до уроку.
5. Оцініть логіку побудови лекційно-семінарської системи навчання М.П Гузика
6. Зробіть висновки щодо важливості порад В.О. Сухомлинського про організацію самостійної роботи на уроці.
7. Оцініть значущість міжпредметних семінарів та інших форм навчання для формування діалектичного творчого мислення.

Педагогічні задачі

Задача №1

Порівняйте фрагменти екскурсій з природознавства:

1. Учитель починає екскурсію з розповіді про природу.
2. Учитель починає екскурсію з гри.
3. Учитель демонструє різні рослини.

Окресліть шлях формування понять у першому, другому і третьому випадках.

Задача №2

На уроці фізики у різних учителів домашнє завдання було подане таким чином:

1. Прочитати параграф у підручнику.

2. Відкрийте книжки, подивіться питання в кінці параграфа, схеми. Підготуйте відповіді на питання 1,2,3.

3. Відкрийте книжки, подивіться питання в кінці параграфа, намалюйте план-схему матеріалу, що вкладений в параграфі.

Які вміння формує вчитель в учнів у першому, другому і третьому випадках?

Задача №3

Учитель: Сьогодні я продемонструю вам дослід. Ви будете спостерігати за ним, а потім самі назвете тему сьогоднішньої практичної роботи.

Учитель почав урок хімії, звернувшись до дітей з запитанням: "Як одним словом сказати, що таке дощ, сніг, лід?

Проаналізуйте особливості етапів форм організації навчання і покажіть, у чому їх педагогічна цінність.

Задача №4

Фрагмент уроку української мови у 4-му класі.

Учитель: Зараз ви втілитеся у недосвідчених агрономів і напишете інструкцію "Як вирощувати помідори".

З якою метою вчитель запропонував дітям таке завдання?

Наводимо можливі відповіді на це питання. Укажіть, яку з них ви вважаєте правильною. Відповідь обґрунтуйте. Завдання запропоноване з метою:

- підвищення орфографічної грамотності учнів;
- передачі досвіду вирощування помідорів;
- закріплення в активному словнику учнів дієслів термінологічного характеру;
- формування вмінь логічно мислити.

Практичні завдання

1 рівень складності

1. Чи можна в загальноосвітній школі повністю перейти на лекційно-семінарську систему організації навчання або на індивідуальне навчання? Якщо ні, то чому?

2 рівень складності.

1. Розробіть план-конспект заняття факультативу з біології/математики.

3 рівень складності.

1. Проаналізуйте, які елементи індивідуального навчання і лекційно-семінарської системи зараз використовуються у школі.
2. Які форми диференційованого навчання є найбільш ефективними?

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Проаналізувати статтю В.О. Сухомлинського "Як перевірку виконання домашніх завдань зробити ефективною розумовою працею".
2. Вивчити досвід роботи вчителів року Житомирщини і проаналізувати комплексні форми роботи з української мови та літератури.
3. Спробуйте сконструювати нову форму навчання, нестандартний урок.
4. Проаналізувати поняття "методи" і "форми" навчання, вибрати декілька ознак, котрі є спільними і відмінними для цих категорій.

2.4.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Закінчіть речення:

Форми організації навчання – це.....

Семінар – це.....

Екскурсія – це.....

Факультатив – це....

2. Зробіть класифікацію форм організації навчання за такою основною формою:

а) урочні позаурочні;

б) теоретичні практичні комбіновані

3. Яке із наведених визначень поняття "форма організації навчання", на Вашу думку, є найбільш точним?

а) "Форма організації навчання – побудова вчителем навчальних занять, організація навчальної діяльності учителя і учнів".

б) "Форма організації навчання є побудова спілкування вчителя й учнів за встановленими принципами".

в) "Форма організації навчання – це взаємодія вчителя й учнів, яка регулюється певними, наперед установленими, порядком і режимом".

г) "Форма навчання як дидактична категорія означає зовнішню сторону організації навчального процесу, що пов'язана з кількістю учнів, часом і місцем навчання, а також порядком його здійснення".

д) "Під формою організації навчання слід розуміти спеціально організовану діяльність учителя й учнів, що протікає за встановленим порядком і в певному режимі".

4. *Зробіть висновок: урок, семінар, консультація, залік, екзамен, факультатив, практикум – є (чим?).*

5. Дайте визначення поняттям: "оптимізація навчання", "інтенсифікація навчання", "індивідуалізація навчання"

6. Доповніть речення:

- "Вибір форм організації навчання зумовлюється..."

♦ "Самостійне виконання учнями навчальних завдань поза уроками називається..."

♦ Кожна екскурсія поділяється на чотири основні етапи:

а) теоретична і практична підготовка;

б) .....;

в) .....;

г) .....;

7. Проведіть класифікацію уроків за дидактичною метою.

8. Проведіть класифікацію семінарських занять за дидактичною метою.

9. Чи правильні ці твердження:

"Практикуми – вищий ступінь лабораторних робіт"?

"Семінарська форма навчальних занять використовується, головним чином, у процесі вивчення дисциплін гуманітарного циклу в старших класах".

10. Які форми організації самостійної роботи, на Ваш погляд, можна запропонувати учням 5-го класу?

11. Складіть орієнтовну структуру практикуму з вашої спеціальності для учнів 5 – 8-го класів.

12. Визначте помилку в динамічній моделі:

Метод – мета – форма – зміст – результат

13. Заповніть один з рядків таблиці:

Тип уроку	Мета:	Макроструктура	Мікроструркрура
1. Урок засвоєння нових знань. 2. Урок засвоєння навичок і вмінь. 3. Урок застосування знань, навичок і вмінь. 4. Урок узагальнення і систематизації знань. 5. Урок контролю і самоконтролю. 6. Комбінований урок.			

2.4.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Визначати можливості та умови виконання різних форм організації навчання стосовно теми, змісту, обраних методів навчання.

2. Виділяти головне, суттєве у повідомленнях викладача.

3. Аналізувати організацію робочого місця залежно від обраної форми навчання.

4. Користуватися самостійно навчальними та довідковими посібниками на заняттях і в домашніх умовах.

5. Виділяти головне у навчальному тексті.

6. Використовувати допоміжні джерела (спеціальну літературу, документи).

7. Виділяти суттєві зв'язки між вивченими явищами, об'єктами.

8. Використовувати логічні прийоми мислення (порівняння, класифікацію, аналіз, синтез, аналогію, тощо).

9. Аналізувати якість виконаної роботи.

10. Встановлювати причини успіхів і невдач у пізнавальній діяльності учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Планувати форми організації навчання відповідно до змісту, предмета, віку та рівня розвитку учня.

2. Проектувати форми організації навчання на далеку перспективу.

3. Здійснювати перспективне планування форм організації навчання, спрямованих на підвищення якості знань учнів.

4. Добирати оптимальні форми організації навчання у конкретних умовах.

5. Проектувати системи контролю за ходом і результатами роботи учнів у кожній формі організації навчання.

6. Передбачати можливі труднощі діяльності учнів щодо застосування різних форм організації навчання.

7. Визначати мету навчальної роботи і планувати її досягнення в процесі організації усіх форм організації навчання.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Конструювати систему різних форм організації навчання.

2. Перебудовувати форми навчання у конкретних педагогічних ситуаціях.

3. Моделювати різні форми організації навчання.

4. Здійснювати систему контролю за пізнавальною діяльністю учнів у процесі використання різноманітних форм організації навчання.

5. Визначати систему форм організації навчання з метою усунення негативного ставлення окремих учнів до свого предмета.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні взаємостосунки з учнями у процесі застосування різних форм організації навчання.

2. Доступно викладати учням мету, зміст і сутність навчальної роботи.

3. Викликати інтерес учнів до знань, застосовуючи різні форми навчання.

4. Управляти власним емоційним станом і поведінкою у педагогічному процесі.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організувати свою діяльність і пізнавальну діяльність учнів у навчально-виховному процесі при застосуванні різних форм організації навчання.

2. Раціонально розподіляти свій час а також час учнів у навчальному процесі.

3. Дотримуватись плану діяльності у різних формах організації навчання.

4. Організувати своє робоче місце а також свою поведінку у процесі застосування різноманітних форм навчання; контролювати дії, міміку та пантоміміку тощо.

5. Навчити учнів організовувати свою навчальну діяльність: робоче місце, необхідні засоби навчання; стежити за організацією самостійної роботи.

2.4.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Заняття повинно сприяти формуванню таких якостей, як педагогічна уява, інтерес до педагогічної роботи, оптимізм, цілеспрямованість, прогностичність, педагогічне мислення, критичність, працелюбність, наполегливість.

2.5. МЕТОДИЧНА РОБОТА У ШКОЛІ

Мета – ознайомлення студентів з формами методичної роботи у школі, формування уявлення про методичну роботу як один із шляхів підвищення кваліфікації вчителів; виховання потреби займатися самовихованням, самоосвітою, готовності активно включатися в методичну роботу у школі.

Обладнання: схема взаємозв'язку основных понять темы, навчальні посібники, презентація.

Ключові поняття: методична робота, методичний кабінет, педагогічна рада, методичне об'єднання.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Роль методичної роботи в оптимізації навчального процесу.
2. Способи організації і проведення методичної роботи у школі.
3. Характеристика індивідуальних та колективних форм методичної роботи.

ІІ. Практична частина.

- Проведення ділової гри "Методичне об'єднання вчителів".
- Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Белова Е. Н. Проектный подход к организации научно-методической работы в школе. План педагогического эксперимента// Интернет-журнал "Эйдос". – 2008. – 12 июля. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http: // www.eidos.ru/journal/2008/0712-10.htm. – В надзаг: Центр дистанционного образования"Эйдос", e-mail: list@eidos.ru.
2. Бондаренко Г.Л. Нетрадиционные формы работы методических объединений учителей начальной школы / Г. Л. Бондаренко // Початкова освіта. – 2013. – № 36. – С. 3-7.
3. Буянова Т.А. Планирование, организация и контроль за деятельностью методических объединении в условиях развития образовательного учреждения /Т. А. Буянова // Завуч. – 2002. – № 6. – С. 12-15
4. Гришко Т.П. Планування роботи методичного об'єднання /Т. П. Гришко. – Х.: Основа, 2003. – 92 с.
5. Дерев'янкіна Н.В. Криниця педагогічного досвіду /Н. В.Деревянкіна. – Х.: Вид. група "Основа", 2011. – 128 с.
6. Десятов Т.М. та ін. Нетрадиційні форми методичної роботи /Т. М. Десятов // Управління школою. – 2002. – № 11.
7. Елканов И.Н. Профессиональное самовоспитание учителя. – М.,I986. – С. 114-125.
8. Єрмола А. М. Технологія організації науково-методичної роботи з педагогічними кадрами. – Х.: Гімназія, 1999. – 127 с.
9. Жерносек І.П. Організація науково-методичної роботи в школі І. П. Жерносек. – Х.: Вид. група "Основа", 2007. – 128 с.

10. Жерносек І. П. Удосконалення науково-методичної роботи в сучасних загальноосвітніх школах, ліцеях і гімназіях. – К. : Віпол, 2001. – 204 с.

11. Коротаева Е., Методическая служба школы "Источник": объединение разнодумающих единомышленников. О нетрадиционных и традиционных формах работы / Е.Коротаева, Н.Чернякова // Директор школы. – 2004. – № 5. – С.23-27

12. Окрилені творчістю: Скарбниця педагогічного досвіду освітян Житомирської області. – Житомир, 2000. – 219 с.

13. Організація науково-методичної роботи у професійно-технічному навчальному закладі (методичні рекомендації). Упорядник Л.М. Павлова. – К: ПТіЗО МОН України, 2009. – 50 с.

14. Павлютенков Є. М. Організація методичної роботи. – Харків : "Основа", 2005. – 80 с.

15. Пікельна В. С. Управління школою: в 2-х ч. – Х.: "Основа", 2004.

16. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Вибрані твори у 5-ти т. – К., 1976. – Т. 5.

17. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа.- Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. – 46 с.

2.6.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Якість та результативність навчально-виховного процесу школи залежить передусім від учителя, його теоретичної підготовки, педагогічної та методичної майстерності. Для вчителів усіх спеціальностей характерні три групи інтересів: до розширення і поглиблення фахових знань, удосконалення методики викладання, постійного поповнення суспільно-політичних та загальнонаукових знань, які сприяють розширенню їх кругозору.

Вже у початковий період роботи вчитель визначає, що у нього краще розвинені одні здібності й уміння, недостатньо – інші. Як показали дослідження, успішне оволодіння педагогічною майстерністю відбувається в перші 3-6 років роботи вчителя. А.С. Макаренко стверджував, що кожен учитель може оволодіти педагогічною майстерністю, цілеспрямовано, наполегливо і систематично працюючи над собою.

Цілеспрямованому формуванню творчої особистості вчителя, підвищенню його фахової підготовки сприяє *методична робота*, яка спонукає до ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних дисциплін і методик викладання, засвоєння змісту нових програм і технологій та їх реалізації, вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду, вдосконалення навичок самоосвітньої роботи, Вона забезпечує надання молодим учителям кваліфікованої допомоги з теорії та практичної діяльності, дає їм змогу оволодівати педагогічною майстерністю; підтримує в педагогічному колективі дух творчості, прагнення до пошуку, збагачує педагогічними знахідками.

Методична робота у школі – цілісна, заснована на досягненнях науки, передового педагогічного досвіду і на конкретному аналізі навчально-виховного процесу, система дій і заходів, які спрямовані на підвищення кваліфікації та професійної майстерності кожного педагога, а також на досягнення і розвиток позитивних результатів навчально-виховної роботи.

У сучасній школі методична робота здійснюється за такими напрямами:

- Поглиблення філософсько-педагогічних знань, спрямованих на відродження і розвиток національної освіти в Україні, вивчення педагогічної теорії, методики навчання і виховання, психології, етики, естетики, поглиблення науково-теоретичної підготовки;
- Вивчення діалектики і принципів розвитку української національної школи; збагачення педагогічних кадрів надбаннями української педагогіки, науки, культури; вивчення теорії та досягнень науки з викладання предметів, володіння сучасними науковими методами; вивчення й практична реалізація оновлених програм і підручників, розуміння їх особливостей;
- Освоєння методики викладання додаткових предметів; випереджувальний розгляд питань методики вивчення складних розділів навчальних програм з проведенням відкритих уроків, використанням наочних посібників, ТЗН, дидактичних матеріалів;
- освоєння і практичнее застосування теоретичних положень загальної дидактики, методики і принципів активізації навчальної діяльності учнів, формування у них наукового світогляду з урахуванням вимог етнопедагогіки;
- систематичне інформування про нові методичні рекомендації, публікації щодо змісту й методики навчально-виховної роботи, вивчення відповідних державних нормативних документів;
- упровадження досягнень етнопедагогіки, психології та окремих методик і передового педагогічного досвіду із зверненням особливої уваги на використання в діяльності педагогічних колективів зразків національної культури і традицій.

Мета методичної роботи: підвищення кваліфікаційного рівня вчителя.

Завдання методичної роботи: підготовка вчителя до засвоєння ним змісту нових програм і технологій їх реалізацій; постійне ознайомлення з досягненнями психолого-педагогічних наук і методик викладання; вивчення і втілення у шкільну практику передового педагогічного досвіду; збагачення новими, прогресивними і досконалими методами і засобами навчання; постійне вдосконалення навичок самоосвітньої роботи вчителя; надання кваліфікаційної допомоги у питаннях теорії і в практичній діяльності тощо.

Визначення функцій системи методичної роботи дозволяє більш чітко з'ясувати їх роль у системі, окреслити сутність і характерні риси кожної із них. До основних *функції методичної роботи в школі* відносять:

- *конструктивну (планування роботи)* – важливий підготовчий етап методичної роботи, який полягає у визначенні системи заходів, що забезпечать досягнення найкращих результатів;
- *організаційну*, яка проявляється в діяльності, пов'язаній з удосконаленням структури методичної роботи, змісту, різних її складових;
- *діагностичну* – дає можливість визначити різницю між реальним рівнем компетентності педагогів, що виявляється в узагальнених результатах праці, та вимогами до їх професійної діяльності на рівні встановлених державних стандартів;
- *прогностичну,* що вимагає визначення системи знань та вмінь необхідних педагогам у майбутньому;
- *моделюючу* – полягає у розробці принципово нових положень навчально-виховної роботи у школі, формуванні та впровадженні моделей передового педагогічного досвіду, їх експериментальній перевірці, які можуть бути використані як зразки для впровадження;
- *відновлювальну*, яка передбачає відновлення частково забутих або втрачених учителями знань після закінчення педагогічного навчального закладу та відповідно до змін у змісті освіти;
- *корегуючу,* що спрямована на виправлення в діяльності педагогів недоліків, пов'язаних з використанням застарілих методик, які не відповідають вимогам сучасності;
- *просвітницьку*, яка спрямована на інформування педагогів, їх агітацію щодо впровадження у практику досягнень науки, передового педагогічного досвіду;
- *контрольно-інформаційну* – полягає в підтримці стабільного зворотного зв'язку, оцінці відповідності наслідків методичної роботи плановим завданням та нормативним вимогам.

При визначенні структури та змісту методичної роботи слід керуватися наступними *принципами*:

- *всебічності змісту* методичної роботи, який означає орієнтацію на охоплення всіх сторін і напрямів підвищення кваліфікації педагогів у школі і виступає проти обмежень та часткового вирішення методичних проблем;
- *комплексності змісту* методичної роботи, що полягає у необхідності встановлення єдності, взаємозв'язку та взаємозбагачення всіх напрямів підвищення кваліфікації та майстерності педагогів;
- *цілісності та системності змісту* методичної роботи, тобто спрямованості цього змісту на отримання не окремих знань і навичок, а у їхній взаємодії щодо внеску методичної роботи в цілісну індивідуальну систему педагогічної творчості педагога;
- *максимальної цілеспрямованості змісту* методичної роботи, що забезпечує постійний зв'язок змісту з комплексом цілей і завдань методичної роботи;
- *актуальності змісту* методичної, що передбачає врахування у змісті інноваційних ідей, проблем, практичного досвіду;

- *єдності науковості та доступності у змісті* методичної роботи, що означає, з одного боку, орієнтацію на сучасний рівень наукових досягнень, а з другого – реальне врахування можливостей педагогічного колективу конкретної школи, його "зони найближчого розвитку";
- *вибору пріоритетів у змісті* методичної роботи, що відображається у прагненні вчителів до свідомого, обґрунтованого вибору ключових проблем, ідей методичної роботи, провідних науково-педагогічних концепцій, здатних об'єднати навколо себе й інтегрувати увесь багатоплановий зміст методичної роботи. На рівні конкретної школи цей принцип доповнюється принципом головного, суттєвого у змісті методичної роботи.

Методична робота здійснюється як в *індивідуальних*, так і в *колективних* формах. Під *індивідуальною* методичною роботою слід розуміти усвідомлену, цілеспрямовану, планомірну та безперервну роботу педагогів щодо вдосконалення власної теоретичної та практичної підготовки, яка необхідна для ефективної практичної діяльності.

До індивідуальних форм методичної роботи відносять: педагогічну самоосвіту; стажування; наставництво; індивідуальні консультації; конкурси "Учитель року", "Класний керівник року", "Вихователь року"; післяатестаційну роботу, докурсову та післякурсову роботу з керівниками та вчителями; роботу з творчими вчителями; роботу з учителями-заочниками; творчі звіти вчителів, що атестуються на присвоєння звання тощо.

Найважливішою індивідуальною формою методичної роботи є *педагогічна самоосвіта* – цілеспрямована самостійна діяльність учителів з поповнення і вдосконалення своїх психолого-педагогічних і методичних знань та їх творчого використання у процесі практичної діяльності. Важливими її *стимулами* є наявність у вчителя потреби в цілеспрямованому поповненні знань, пізнавальної активності і самостійності; стійкого інтересу до педагогічної теорії та практики.

Система роботи в самоосвіті вчителів включає: перспективне та поточне планування; добір раціональних форм і засобів вивчення літературних джерел; оволодіння методикою аналізу і засобами узагальнення власного та колективного педагогічного досвіду; поступове набуття навичок дослідницької роботи.

До найбільш розповсюджених *форм та методів самоосвітньої роботи* можна віднести: систематичне вивчення психолого-педагогічної літератури; безпосередню участь у роботі шкільних, міжшкільних та районних методичний об'єднань, семінарів, конференцій, педагогічних читань; розробку окремих проблем, пов'язаних з удосконаленням навчально-виховної роботи; проведення експериментальних досліджень; підготовку доповідей, виступів по радіо, телебаченню; огляд і реферування педагогічних та методичних журналів, збірників.

Найбільш досвідчені викладачі можуть виконувати завдання дослідницького характеру, в тому числі й інститутів удосконалення вчителів згідно зі своєю спеціальністю. Молодим учителям рекомендується починати

педагогічну діяльність з виконання більш простих завдань (наприклад, скласти зразковий конспект уроку або розробити їх систему по складній навчальній темі; визначити рівень вихованості колективу класу, де вони працюють класними керівниками тощо).

Вибір змісту, форм і методів самоосвіти педагога залежить від ряду факторів, умов і цілей, які ставляться на конкретному етапі вдосконалення його професійної майстерності. До у*мов* успішної організації самостійної роботи відносять:

- усвідомлення необхідності систематичного поповнення своїх знань;
- постановка чітко визначеної мети та правильний вибір матеріалу;
- володіння методикою розумової праці;
- творче відношення до матеріалу, який вивчається;
- зв'язок самоосвіти з практичною діяльністю педагога;
- систематичність і послідовність самоосвіти,
- постійне ускладнення її змісту і форм;
- комплексний підхід до організації вивчення обраної теми;
- гласність і наочність результатів самоосвіти в педагогічному колективі;
- створення у навчальному закладі умов для розповсюдження нових досягнень науки і передового педагогічного досвіду;
- завершеність самоосвітньої роботи на кожному її етапі (участь у семінарах, засіданнях педагогічної ради, науково-практичних конференціях, підготовка виступів доповідей, написання рефератів тощо).

Перший рік роботи у школі молодого спеціаліста – важлива ланка в системі його професійного зростання, підвищення кваліфікації. Нормативними документами встановлена 10-тимісячне *стажування,* вимоги і програма до якого викладені в інструктивно-методичних листах та включають:

- допомогу у надбутті практичних навичок, що необхідні випускникам педагогічних навчальних закладів;
- розвиток у молодих фахівців умінь застосовувати теоретичні знання в конкретній педагогічній ситуації;
- сприяння у набутті й удосконаленні вмінь роботи з учнями;
- допомога у вивченні передового педагогічного досвіду.

Основним завданням керівників шкіл і методичних служб з організації та проведення стажування є створення молодому вчителю необхідних умов роботи (забезпечення навантаженням, робочим місцем, необхідним обладнанням, наочними посібниками, призначення наставника тощо).

Стажування відбувається у три етапи:

І етап – ознайомлювальний – охоплює період від середини серпня до кількох навчальних тижнів. Відбувається знайомство з педагогічним колективом, визначаються цілі та завдання майбутньої діяльності, складається індивідуальний план стажування.

ІІ етап – становлення – охоплює період з середини жовтня по травень і спрямований на зміцнення активної соціально-професійної позиції стажиста

через розвиток його творчої самостійності. У професійному становленні молодого вчителя великого значення набуває педагогічний колектив школи і, особливо, досвідчені вчителі та наставник.

ІІІ етап– завершувальний – підведення підсумків роботи (травень – початок червня). Цей етап дозволяє не тільки виявити рівень підготовки стажиста, а й намітити перспективи подальшого розвитку його професійної майстерності. За результатами стажування складаються характеристика та рекомендації, які обговорюються на засіданні методичного об'єднання, і є підґрунтям для наступного етапу професійного становлення молодого спеціаліста.

Наставництво – організується у школах, де працюють учителі-майстри, носії передового педагогічного досвіду. Велике значення у наставництві має знання можливостей, сильних і слабких сторін, труднощів, особистих якостей учителя, а також уміння наставників аналізувати хід і результати педагогічної діяльності учителів, розробляти на основі аналізу конкретні рекомендації та поради. Допомога молодим учителям не повинна мати епізодичний характер. Лише перспективний підхід, що пов'язаний з довготривалою програмою становлення творчого вчителя, є ознакою високого рівня наставництва та організації методичної роботи в школі.

До *колективних форм методичної роботи* слід віднести шкільні та міжшкільні методичні об'єднання, конференції учителів, постійно і тимчасово діючі семінари, педагогічні читання, опорні школи і школи педагогічного досвіду, університети педагогічних знань, лекторії, виставки, методичні збори, інститути вдосконалення вчителів, педагогічні та виробничі наради, науково-практичні конференції, методичний кабінет, курси перепідготовки, методологічний семінар, відкриті уроки, взаємовідвідування, предметні комісії тощо.

Педагогічна рада – це постійно діючий орган, де розглядаються основні питання педагогічного процесу. *Завдання педради*: об'єднати зусилля всього колективу, спрямованих на підвищення рівня навчально-виховної роботи, втілення у практику досягнень педагогічної науки і передового педагогічного досвіду, обговорення планів роботи школи, методоб'єднань.

Методичні об'єднання є однією з основних форм методичної роботи у системі підвищення кваліфікації вчителів. Роботу методоб'єднань спрямовує педагогічна рада. Методична робота зосереджується головним чином на вивченні питань, пов'язаних з підвищенням якості роботи вчителя-предметника і класного керівника.

Традиційною формою роботи методичних об'єднань школи є підготовка вчителями доповідей і повідомлень, на основі вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури й узагальнення практичного досвіду. На засіданнях шкільних методичних об'єднань, що проводяться раз на чверть, обговорюються питання щодо науково-методичних проблем, доповіді, які узагальнюють позитивний досвід; робляться повідомлення; огляд загально-педагогічної та методичної літератури.

Складовою частиною плану роботи методичного об'єднання є й організація самоосвіти педагогів, яка передбачає визначення науково-методичної проблематики і кожен учитель обирає тему для самостійної роботи відповідно до своєї спеціальності та наукових інтересів.

Для розв'язування багатьох важливих і складних питань методики викладання корисно проводити *відкриті уроки. Мета* відкритих уроків – підвищення професійної майстерності вчителів. Основні *завдання*: втілити в практику вчителів передовий педагогічний досвід і результати досліджень педагогічної науки, спрямованих на вирішення поставлених перед національною школою завдань.

Вимоги до аналізу й обговорення відкритих уроків:

- цілеспрямованість обговорення;
- науковість аналізу;
- вимогливість, принциповість та доброзичливість у критичних зауваженнях;
- поєднання аналізу уроку з висновками і практичними рекомендаціями; підбиття підсумків відкритого уроку кваліфікованими спеціалістами.

Взаємовідвідування – ефективний шлях обміну досвідом. Відвідування молодим і недосвідченим учителем уроку, який проводить старший колега, дає йому можливість збагатити професійний досвід.

Досвідчений педагог, відвідавши урок у менш досвідченого колеги, зможе порадити йому, яким чином удосконалити рівень викладання предмету. Не виключена можливість, що й досвідчений учитель візьме щось корисне для себе у молодшого колеги. Таким чином, взаємовідвідування завжди приносить користь усім педагогам.

Зміст роботи *предметних комісій* полягає у:

- обговоренні доповідей з актуальних питань навчання і виховання;
- огляді фахової літератури, обговоренні книг, педагогічної преси;
- організації взаємовідвідування уроків;
- проведенні й обговоренні відкритих уроків;
- виготовленні наочності;
- застосуванні технічних засобів навчання;
- організації консультацій для молодих учителів;
- заслуховуванні звітів про виконання індивідуальних планів самоосвіти.

Успіху методичної роботи сприяє діяльність *методичного кабінету.* У методкабінетах шкіл зосереджені плани роботи, накопичені матеріали з питань самоосвіти, створюються картотеки передового педагогічного досвіду. Це дає можливість ознайомлюватись з досвідом кращих учителів, новинками методичної літератури.

При районних методичних кабінетах працюють районні методичні ради, до яких входять працівники методкабінету, керівники методоб'єднань, заступники директорів шкіл, кращі вчителі. Тут можна дістати кваліфіковану допомогу і консультацію.

Як *групові* так і *індивідуальні форми методичної роботи* постійно збагачуються та доповнюються передовим педагогічним досвідом. Серед них можна назвати: школи молодого керівника, вчителя, вихователя; семінари-практикуми для досвідчених керівників, вихователів, учителів; цільові і проблемні семінари; творчі групи; школи педагогічної майстерності під керівництвом творчих учителів, учителів-методистів; консультпункти; опорні школи; авторські школи; клуби для працівників дошкільних дитячих закладів; тижні педагогічної майстерності (дні відкритих дверей педагогів-майстрів, учителів-методистів, старших учителів, відмінників народної освіти); конференції педагогічних працівників; методичні місячники, тижні тощо.

Розвиток цілісної методичної роботи в школі має відповідати ряду вимог, що випливають із об'єктивних закономірностей, як особливого різновиду процесу навчання, а також із аналізу масового й, особливо, передового досвіду організації методичної роботи. Виділяють наступні *вимоги до методичної роботи*:

- відповідність системи внутрішкільної методичної роботи сучасному соціальному замовленню суспільства (Закон України "Про освіту");
- науковість, системність, систематичність, послідовність, безперервність, масовість;
- творчий та комплексний характер, максимальна активізація діяльності педагогів;
- урахування особливостей конкретної школи, вчителя;
- диференційований підхід до педагогів;
- спрямованість методичної роботи на виділення головного, суттєвого у підвищенні кваліфікації педагогічних кадрів;
- єдність теорії та практики при загальній практичній спрямованості методичної роботи;
- оперативність, гнучкість, мобільність;
- колективний характер при розумному співвідношенні загальношкільних, групових та індивідуальних, формальних і неформальних, обов'язкових й добровільних форм і видів методичної роботи та самоосвіти;
- створення сприятливих умов для ефективної роботи, творчих пошуків.

Можна виділити основні *критерії* ефективності внутрішкільної методичної роботи:

- *результативний,* який відображає динаміку всього навчально-виховного процесу в школі, тобто позитивні зміни у рівні освіченості, вихованості, розвитку школярів;
- *раціональних витрат часу* на методичну роботу, тобто відсутність перевантаження педагогів методичною діяльністю;
- *зростання задоволеності вчителів* своєю працею, творча атмосфера, позитивний морально-психологічний клімат у школі.

Найважливішою *ознакою* ефективності методичної роботи є використання її результатів для покращення процесу навчання і виховання у школі. Отже, *результат* роботи методичних служб проявляється у підвищенні якості навчання, розвитку та виховання учнів на основі впровадження у навчально-виховний процес досягнень науки, передового педагогічного досвіду, підвищення педагогічної майстерності, розвитку педагогічної творчості педагогів.

Етапи вивчення передового педагогічного досвіду

1. Виявлення передового педагогічного досвіду.
2. Формування мети, завдань, об'єкта та предмета вивчення.
3. Складання програми вивчення й узагальнення досвіду.
4. Збір фактичного педагогічного матеріалу про передовий педагогічний досвід.

Безпосередньо відбуваються:

- спостереження за навчально-виховним процесом;
- бесіди з учителем-майстром та керівництвом школи;
- аналіз шкільної документації.

Опосередковано здійснюється:

- вивчення педагогічної літератури, в якій представлений досвід роботи вчителя;
- аналіз рукописних матеріалів з досвіду роботи вчителя-майстра (реферати, доповіді, методичні матеріали тощо);
- заочні методично-дослідницькі завдання вчителю (анкети, тести, лист звернення).

1. Аналіз діяльності вчителя-майстра за такими *критеріями*:
   - новизна діяльності педагога;
   - результативність і ефективність;
   - відповідність сучасним досягненням педагогіки;
   - стабільність;
   - можливість творчого використання досвіду вчителя іншими педагогами;
   - педагогічна сутність і значущість;
   - типові риси педагогічного досвіду.
2. Узагальнення та висновки щодо вивчення передового педагогічного досвіду:
   - дозволяє вирішувати актуальні проблеми навчання і виховання;
   - створює базу для виявлення та аналізу закономірностей педагогічного процесу;
   - виявлені труднощі щодо використання досвіду у масовій практиці;
   - виявлені поодинокі кроки вирішення навчально-виховних проблем;
   - встановлені суттєві можливості вдосконалення існуючих систем.
3. Письмове оформлення результатів.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

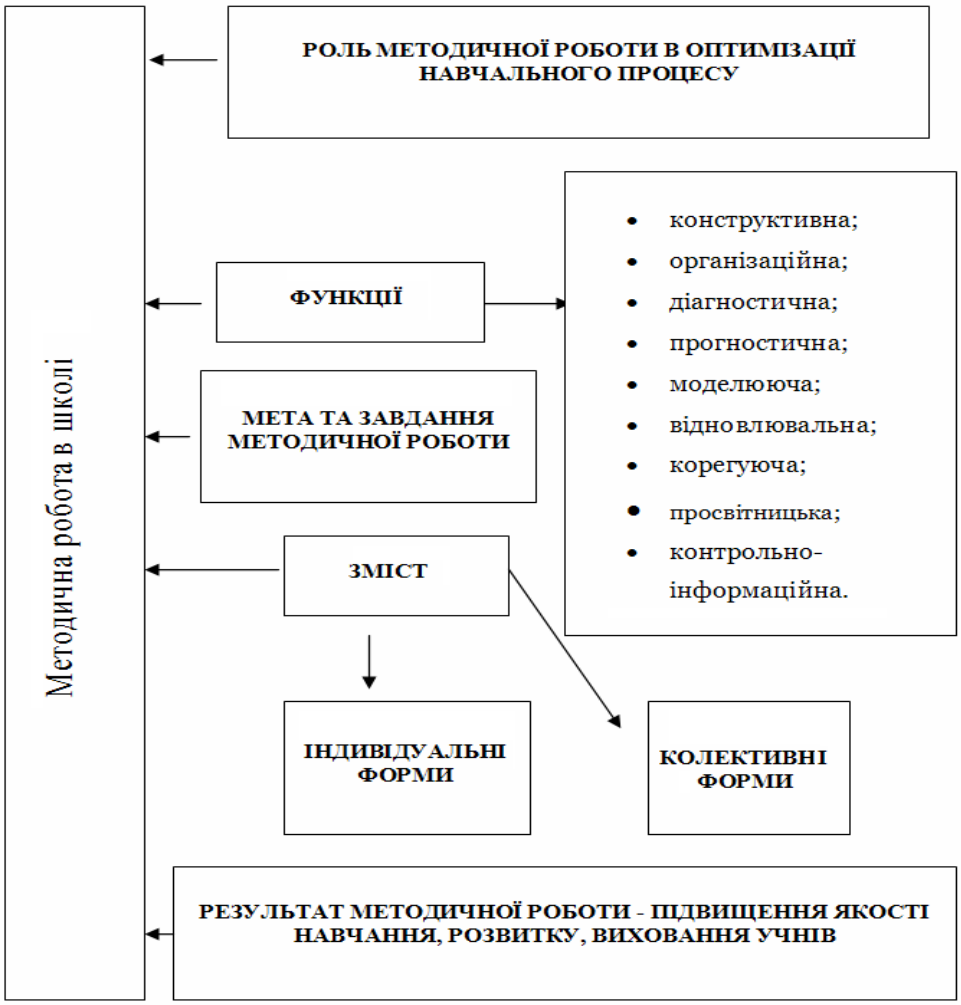

2.6.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання та завдання з теми заняття

Знання

1. Назвати мету методичної роботи у школі.
2. Окреслити напрями методичної роботи.
3. Виділити функції методичної роботи.
4. Перерахувати принципи організації методичної роботи.

Розуміння

1. Розкрити сутність колективних форм методичної роботи.
2. Роз'яснити роль педради у здійсненні методичної роботи в школі.
3. Охарактеризувати способи підвищення кваліфікації педагогічних працівників школи.

Застосування

1. Зробити повідомлення про роль наставництва у адаптуванні молодого фахівця у школі.

2. Запропонувати конкретні шляхи вивчення, поширення та впровадження у практику роботи передового педагогічного досвіду.

3. Продемонструвати на прикладі сутність індивідуальної методичної роботи вчителя.

Аналіз

1. Проаналізувати специфіку процесу колективної та індивідуальної форми методичної роботи у школі.

2. Проаналізувати відомі форми роботи методичних об'єднань школи, можливість зв'язків між ними.

3. Проаналізувати шляхи набуття кожним педагогом таких професійних якостей як: педагогічна майстерність, новаторство, дослідницький підхід до навчально-виховного процесу.

Синтез

1. Окреслити коло питань, які потребують розгляду на засіданнях педагогічної ради школи протягом року.

2. Подати пропозиції до загальношкільного плану методичної роботи від імені вчителів, директора, його заступників, керівників методичних об'єднань.

3. Визначити основні напрями роботи керівника шкільного методичного об'єднання.

4. Скласти орієнтовний план роботи методичного об'єднання зі своєї спеціальності, попередньо ознайомившись з роботою такого об'єднання в школі.

Оцінка

1. Оцінити ефективність відомих форм методичної роботи.

2. Зробити висновки про важливість методичної роботи у школі.

3. Оцінити роль методичних об'єднань в оптимізації навчально-виховного процесу.

4. Визначити критерії оцінки діяльності вчителя (з метою проведення атестації, стимулювання роботи тощо).

Практичні завдання

1. Ділова гра: *Методичне об'єднання вчителів*

Мета гри – оволодіти методами та способами проведення методоб'єднань; навчитися колективно вирішувати проблеми, що виносяться на обговорення; максимально пов'язувати виконання ролей з майбутньою спеціальністю.

Умови правильної підготовки й успішного проведення гри: знання літератури з теми заняття, праць педагогів-новаторів; уміння творчо використовувати теорію у практичній діяльності.

Опис гри

Це колективна гра, в якій беруть участь усі студенти групи. Викладач призначає найбільш підготовленого студента головою методоб'єднання, доручивши йому весь подальший процес підготовки і проведення дискусії.

Ведучий, погодивши питання зі студентами, виділяє ініціативну групу з підготовки гри, окреслює і розподіляє питання для обговорення, проводить з учасниками гри короткий інструктаж щодо ведення дискусії.

Головне призначення гри– відчути себе в ролі вчителя-предметника, який обговорює актуальну проблему на методичному об'єднанні.

Технологічна схема ділової гри

I. Етап підготовки	Розробка гри	• розробка сценарію • план ділової гри • загальний опис гри • зміст інструктажу • підготовка матеріального забезпечення
	Введення в гру	• постановка проблеми, цілей • виділення умов, проведення інструктажу • визначення регламенту, правил гри • розподіл ролей • формування груп • організація консультацій
II. Етап проведення	Групова робота над завданням	• робота з джерелом • організація тренінгу • проведення мозкового штурму
	Міжгрупова дискусія	• розробка правил дискусії • виступи груп • захист результатів • робота експертів
III. Етап аналізу та узагальнення	Групова бесіда	• вихід з гри • аналіз результатів гри, рефлексія • оцінка и самооцінка роботи • висновки й узагальнення • рекомендації

Інструкція викладачеві – керівнику ділової гри

1. Чітко уявити мету гри та основні педагогічні проблеми, які будуть обговорюватись.
2. Визначити тему методичного об’єднання, пов’язати з майбутньою спеціальністю студентів.
3. Вибрати ведучого дискусії, ураховуючи його ерудицію, практичний досвід, достатній рівень теоретичної підготовленості.
4. Провести, якщо це необхідно, групові та індивідуальні консультації з учасниками гри.

5. Ввести у гру експромти, цікаві приклади, вирішення яких вимагає від ведучого й учасників, уміння швидко орієнтуватися в ситуації.

6. Проаналізувати хід гри після її завершення.

Інструкція ведучому

1. Вивчити рекомендовану літературу, підібрати цікаві педагогічні факти, приклади, ситуації.

2. Ознайомити учасників з правилами гри.

3. Оволодіти методикою проведення дискусії: продумати питання дискусії; підготувати коротке вступне слово з метою мотивації та стимулювання активної участі студентів у грі; у ході дискусії керувати полемікою; фіксувати думки виступаючих, оцінювати їх ідеї, спрямовувати суперечку, відчувати настрій учасників; продумати заключне слово для підведення підсумків зустрічі.

Інструкція учасникам гри

1. Усвідомити мету гри, вміти перевтілюватися.

2. Ознайомитися з науковими дослідженнями, педагогічними працями, передовим педагогічним досвідом.

3. Продемонструвати під час виступу чіткий зв'язок теорії з практикою.

4. Будувати виступи у стислій формі, переконливо, обґрунтовано.

Підготовка проведення методичного об'єднання на тему:
"Засоби активізації розумової діяльності школярів"
(як викликати в учнів інтерес до навчання)

Орієнтовні завдання і питання до ділової гри

Перший варіант

1. Опрацювати книги педагогів-новаторів, виділити актуальні ідеї для обговорення.

2. Продумати свої пропозиції щодо вирішення цієї проблем.

3. Розробити та підготувати для повідомлення елементи уроків, в яких реалізуються пропозиції кожного з учасників зустрічі.

4. Зробити на основі аналізу ідей педагогів-новаторів висновки, узагальнити, результати обговорення, виділити основні способи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Другий варіант

1. Вивчити (відповідно до спеціальності) до свідодного з вчителів-новаторів, що описаний у педагогічній літературі.

2. Виділити провідні ідеї педагога-новатора з окресленого питання.

3. Висловити свою думку стосовно передового досвіду даного педагога. Обґрунтуйте, що, на Вашу думку, є позитивним, а що ні.

4. Узагальнити виступи, висновки, пропозиції.

Педагогічні задачі

Задача № 1

В учительській виникла суперечка між учителями. Одні висловлювали думки про те, що успіх навчально-виховної роботи залежить від якісного складу учнів, інші вважали, що успіх може прийти з будь-яким класом, треба

лише докласти зусиль до виховного процесу, знайти індивідуальний підхід до кожного учня.

Проаналізуйте ситуацію. Обгрунтуйте свою позицію. Які чинники відіграють провідну роль в успішному здійсненні навчально-виховної роботи? Чи залежить рівень розвитку класу від педагогічної майстерності вчителя? Які форми методичної роботи сприятимуть розв'язанню суперечки?

Задача № 2

Деякі класні керівники при складанні плану виховної роботи не формулюють загальні цілі та завдання виховного процесу в класі, бо вважають, що це прояв формалізму. Чи згодні ви з позицією цих класних керівників? Ваша думка стосовно необхідності визначення цілей виховної робота з учнями.

Проаналізуйте взаємозумовленість чітко сформульованих виховних завдань і рівня успішності організації виховної роботи. Які питання стосовно цієї проблеми варто розглянути на методичних об'єднаннях класних керівників?

Задача № 3

У 8-Б класі постійно з різних причин змінювали деяких учителів-предметників, класних керівників. Клас вважався неорганізованим і слабким за своєю успішністю. Учні звикли до такого становища і навіть цим бравували.

Як у цій ситуації повинно діяти керівництво школи? Проаналізуйте роль учителя-предметника та класного керівника у формуванні інтересу до навчання учнів класу. Запропонуйте заходи з методичної роботи щодо покращення навчально-виховної роботи школи.

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізувати досвід методичної роботи у Павлиській середній школі (В.О. Сухомлинський "Павлиська середня школа" "Розмова з молодим директором школи"). Представити його у стислому вигляді (тези, опорна схема, план тощо).
2. Скласти орієнтовний план самоосвіти на основі аналізу можливих шляхів підвищення власної кваліфікації.
3. Запропонувати пункт плану роботи методичного об'єднання стосовно підвищення кваліфікації молодих спеціалістів.
4. Проаналізувати шляхи підвищення педагогічної майстерності на основі розгляду "Національної доктрини розвитку освіти в Україні в XXI столітті".

Скласти коротку програму самостійної індивідуальної методичної роботи з підвищення своєї педагогічної культури на основі орієнтовного плану:

- вивчити науково-методичну літературу з питань навчання і виховання;
- ознайомитися з передовим педагогічним досвідом;
- оволодіти технологією педагогічної майстерності (за допомогою спеціальних вправ і шкільного практикуму);
- сформувати риси особистості вчителя-вихователя.

2.6.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

1. *Вищим органом громадського самоврядування у школі є:*

а) рада школи;

б) методична рада школи;

в) загальні збори (конференція) колективу;

г) педагогічна рада школи.

2. *Педагогічна рада школи організовує…; затверджує…; визначає…; контролює…; підтримує…; спрямовує…:*

а) режим роботи школи;

б) витрати державних асигнувань;

в) виконання рішень загальних зборів;

г) структуру системи громадського самоврядування школи;

д) ініціативи щодо вдосконалення системи навчання та виховання;

е) методичну роботу.

3. *Методична робота у школі це –*

а) збори учителів-предметників;

б) один із шляхів підвищення кваліфікації учителів;

в) складова частина самоосвіти вчителів;

г) керування педагогічною роботою вчителів

4. *Методична робота в школі виконує такі функції:*

а) виховну;

б) організаційну;

в) розвивальну;

г) діагностичну;

д) стимулюючу;

е) прогностичну;

ж) моделюючу;

з) освітню;

і) відновлювальну;

к) корегуючу;

л) гностичну;

м) контрольно-інформаційну.

5. *Методична рада школи створюється з:*

а) учнів старших класів;

б) представників громадських організацій;

в) педагогічних працівників;

г) батьків учнів.

6. *Методичне об'єднання це –*

а) одна з організаційних форм колективної методичної роботи в системі підвищення кваліфікації вчителів;

б) об'єднання вчителів для розробки єдиних методичних рекомендацій здійснення навчально-виховного процесу;

в) форма роботи, під час якої вчителі обмінюється досвідом своєї роботи.

2.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну літературу з питань методичної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах різного типу.
2. Вивчати психологічні, індивідуальні та вікові особливості учнів з метою врахування їх у методичній роботі.
3. Аналізувати зміст навчальних програм, підручників відповідно до фаху.
4. Аналізувати навчальну успішність учнів.
5. Аналізувати продуктивність застосування на уроці форм і методів навчання
6. Аналізувати відвідані уроки кращих викладачів.
7. Аналізувати результативність власної діяльності.
8. Вивчати та аналізувати передовий педагогічний досвід навчальних закладів різного типу**.**

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати календарний та тематичний плани з предмету за фахом.
2. Робити психолого-педагогічний і методичний аналіз тем курсу.
3. Розглядати ключові поняття із спеціальності та способи їх виділення і закріплення у процесі навчання.
4. Планувати виховну роботу на тривалий період.
5. Передбачати засоби, що стимулюють пізнавальну активність учнів.
6. Проектувати засоби контролю, обліку й оцінки діяльності учнів.
7. Проектувати форми і методи самоорганізації педагогічної діяльності, підвищення методичної майстерності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Будувати найбільш раціональну структуру уроку, ураховуючи загальнодидактичні вимоги.
2. Розробляти різні форми проведення виховної роботи.
3. Добирати форми, методи, прийоми навчальної діяльності, спрямовані на розвиток самостійності, активності учнів.
4. Складати поурочний, тематичний, календарний плани.
5. Складати план самоосвіти, самовиховання.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Стимулювати взаємодопомогу, взаємообмін досвідом у навчальному процесі.
1. Здійснювати взаємообмін методичною, психолого-педагогічної літературою.
2. Продумувати питання добору способів педагогічного впливу, що стимулюють доцільні, співтворчі стосунки між учителям та учнями.
3. Встановлювати доцільні взаємовідносини зі своїми колегами.

4. Налагоджувати доброзичливі відносини з батьками учнів.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Брати участь у роботі методичних комісій як за фахом, так і за виховною роботою.
2. Організовувати роботу над певною методичною темою з метою підвищення свого фахового професійного рівня.
3. Упроваджувати у навчально-виховну роботу ефективні засоби підвищення якості знань учнів.
4. Удосконалювати методичні способи посилення ефективності виховної роботи з учнями.
5. Підвищувати свою професійну майстерність, систематично відвідуючи уроки педагогів майстрів.
6. Удосконалювати форми та методи позакласної роботи з учнями.

2.5.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У процесі заняття формуються такі якості: цілеспрямованість, відповідальність, гуманізм, демократизм, комунікабельність, урівноваженість, організаторські здібності, професіоналізм, педагогічна майстерність.

РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ

3.1. СУТНІСТЬ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ

Мета: сформувати у студентів поняття про виховання, самовиховання, сутність процесу виховання, закономірності та принципи процесу виховання; ознайомити їх з різними підходами до розуміння сутності виховання як педагогічного процесу; закріпити вміння робити категоріальний аналіз педагогічних понять на прикладі категорії "виховання".

Обладнання: логічна схема основних понять процесу виховання.

Ключові поняття: виховання у широкому та вузькому розумінні; мета виховання; закономірності та принципи процесу виховання; діяльнісно-особистісна концепція виховання; суб'єкт– суб'єктні виховні відносини.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Виховання як спеціально організований і свідомо здійснюваний педагогічний процес.
2. Зміст і результат виховання. Діяльнісно-особистісна концепція виховання.
3. Поняття "виховання" у широкому та вузькому розумінні.
4. Закономірності процесу виховання.
5. Принципи виховання.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

2. Дубасенюк О.А. Виховна діяльність педагога: соціально-історичний та психолого-педагогічний аспекти: монографія/ О. А. Дубасенюк.. – Житомир, 1997. – 175 с.

3. Дубасенюк О.А. Основи теорії і практики професійної виховної діяльності педагога : монографія / О. А. Дубасенюк. – Житомир, 1994. – 187 с.

4. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів / О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 260 с.

5. Зайченко І. В. Педагогіка : навч. посіб. для студентів вищ. пед. навч. закладів / І. В. Зайченко. – [2-е вид.] – К.: «Освіта України», ««КНТ», 2008. – 528 с.

6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.

7. Касьяненко М. Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с.

8. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.

9. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МОУ. – 1996. – № 13. – С. 2-5.

10. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОУ. – 2010. – № 22. – С. 7–21

11. Кузьмінський А. І. Настільна книга класного керівника: [навч.-метод. посібн.] / А. І. Кузьмінський, С. В. Омеляненко. – К.: Знання, 2012. – 262 с.

12. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

13. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посіб. / О. Г. Кучерявий. – К.: Видавничий дім «Слово», 2014. – 440 с.

14. Макаренко А.С. О воспитании. – М., 1988. - С.36-70.

15. Мойсеюк Н. Є. Педагогіка : навч. посіб./ Н. Є. Мойсеюк. – [3-є вид., доп.]. – К., 2001. – 608 с.

16. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

17. Теорія і методика виховання / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський – К.: Знання, 2008. – 415 с.

18. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ МОН, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua

19. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

20. Педагогічна майстерність: Підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с

21. Сухомлинський В.О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості //Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. - Т. 1. - С. 53-206.

22. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибр. твори: В 5 т. - К.: Радянська школа, 1976. - Т. 3. - С. 7-282.

3.1.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Виховання як цілісний процес має дві сторони: зовнішню (власне виховання, виховуюча діяльність як передача соціального досвіду) і внутрішню (самовиховання, цілеспрямований процес самовдосконалення шляхом засвоєння соціального досвіду діяльності, поведінки, духовного збагачення). Тому воно є одним з основних видів діяльності людства. Такий

загальний підхід до розуміння сутності виховання склався ще за часів первісного суспільства та у народній педагогіці. Він є провідним у спробах визначити поняття "виховання".

Нерідко виховання вважають лише процесом педагогічного впливу (впливу педагога) з метою формування особистості вихованця, абстрагуючись від його творчих можливостей самовдосконалення. Іншими словами, розглядається лише діяльність сторони, що виховує.

Що ж таке є виховання як педагогічне явище, у чому полягає його сутність? Питання ці складні, їх трактування у педагогіці й сьогодні викликає певні труднощі, адже надзвичайно складним і багатогранним є той процес, що визначається цим поняттям.

Історично склалися різні підходи до виховання дітей:

- авторитаризм середньовічної системи виховання;
- гуманізм і висока моральность як основні цілі виховання за Я.А.Коменським;
- виховання джентльмена у педагогічній теорії Джона Локка;
- "теорія природного виховання" Ж.-Ж. Руссо та інші.

У чому ж полягає сутність сучасної концепції виховання, якщо розглядати його як спеціально організований і свідомо здійснюваний процес? Для цього з'ясуємо, що означає поняття ***"сутність".*** Ця філософська категорія відображує, по-перше, глибинні зв'язки та внутрішні відносини, які визначають основні риси та тенденції розвитку певного явища; по-друге, перехід зовнішнього (об'єктивного) у внутрішнє (суб'єктивне), тобто у свідомість людини. Отже, сутність означає сенс конкретної речі чи явища, те, чим воно є на відміну від усіх інших речей.

В основі виховного процесу лежить система виховних відносин, що забезпечує взаємодію вихователів і вихованців згідно із суспільно завданими цілями формування особистості. Будь-який тип виховних відносин завжди пов'язаний з прагненням змінити людину, вплинути на її внутрішню позицію, поведінку і діяльність, керувати формуванням її особистості. Намагаючись більш конкретно осягнути сутність виховання, американський педагог і психолог Эдвард Лі Торндайк писав: "Терміну *виховання* надають різного значення, але воно завжди вказує на зміни. Не можна виховувати людину, не викликаючи у ньому змін". Учень взаємодіє з педагогом свідомо. Отже, виховні відносини завжди носять суб'єкт-суб'єктний характер.

Коли йдеться про спеціально організовану виховну діяльність, то, частіше, вона асоціюється з деяким впливом на особистість, що формується. Ось чому в деяких підручниках з педагогіки виховання традиційно трактується як спеціально організований педагогічний вплив на особистість, що формується, з метою розвитку у неї соціальних якостей і рис, що визначаються суспільством.

В інших працях слово ***вплив*** вилучається, як немилозвучне і як таке, що немов би асоціюється з примусом, тиском, а виховання визначається як керівництво розвитком особистості.

Проте, як перше, так і друге визначення відображують тільки зовнішню сторону виховного процесу, тільки діяльність вихователя, педагога. Між тим, сам по собі зовнішній вплив не завжди веде до передбаченого результату: він може викликати у вихованця як позитивну, так і негативну реакцію, або ж бути нейтральним. Зрозуміло, що тільки за умови, що виховний вплив викликає в особистості внутрішню позитивну реакцію (відношення) і стимулює її особисту активність у роботі над собою, воно справляє на неї ефективний формувальний і розвивальний вплив. Але саме на цей аспект у наведених визначеннях сутності виховання й не звертається уваги. Недостатньо висвітлюється й питання про те, яким має бути цей педагогічний вплив, який характер він повинен мати, що дуже часто дозволяє зводити його до різних форм зовнішнього примусу, до різних проробок і моралізування.

Традиційно у педагогіці категорію "виховання" розглядали у різних аспектах, а саме:

1) *у широкому смислі*

- як соціальне явище (вплив середовища, умов, обставин, суспільного устрою, навчальних закладів, громадських організацій, усього життя (К.Д. Ушинський, Л.С. Виготський, Т.С. Шацький та інші);
- як процес і результат розвитку особистості під впливом цілеспрямованого навчання і виховання (Ю.К. Бабанський);
- як суспільне явище, що охоплює всі виховні сили суспільства (М.Г. Стельмахович, Т.О. Ільїна);
- як процес формування особистості в цілому, спрямований на оволодіння молоддю всієї сукупністю соціального досвіду, загальнолюдських знань, умінь та навичок, способами творчої діяльності, соціальними і духовними цінностями (І.Т. Огородніков, М.П. Петухов, І.Ф. Харламов, В.Г. Кузь та інші).

2) *у вузькому смислі* під вихованням частіше розуміють

- вплив або систему впливів вихователів на вихованців з метою формування у них певних властивостей і якостей (І.Т. Огородніков, М.П. Петухов, М.Г. Стельмахович);
- специфічний процес формування соціальних і духовних цінностей (І.Ф. Харламов, М.Д. Касьяненко);
- систему ціннісних орієнтацій і відповідної поведінки (Г.С. Костюк, Г.О. Балл, І.Д. Багаєва та інші).

Деякі вчені розглядають поняття "виховання" й *у спеціальному педагогічному смислі* як "...процес і результат цілеспрямованого впливу на розвиток особистості, її відносин, рис, якостей, поглядів, переконань, способів поведінки у суспільстві" й *у широкому педагогічному смислі*, коли поняття "виховання" охоплює і процес навчання і власне виховання, тобто педагогічний процес у цілому (Т.О. Ільїна, І.Ф. Харламов).

Розбіжність у підходах викликає певні утруднення у науковому тлумаченні понятєвого масиву, що впливає на розробку концептуальних положень теорії та практики виховання. Врахуємо також, що "будь-яке

визначення пов'язано із виявленням інваріантних властивостей в їх відносинах", тому виділимо його основні категоріальні ознаки.

1. **Виховання розглядається як *соціально-історичне явище***, що концентрує соціальні здобутки людства. Одночасно виховання – це процес передачі і засвоєння соціального досвіду, духовної культури, спрямований на розвиток особистості. Педагогами, особливо в останній час, підкреслюється роль виховання на культурно-історичному досвіді рідного народу, його традиціях, звичаях, обрядах. Національне виховання є конкретно-історичним проявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання. Воно забезпечує етнізацію дітей як невід'ємну складову їх соціалізації (Л.Г. Кузь, ЮД. Руденко, З.О. Сергійчук, М.Г. Стельмахович, М.Д. Касьяненко).

2. **Виховання є *процес*** (процес формування і розвитку особистості; багатогранний процес духовного збагачення особистості; процес взаємодії учасників виховання). Більшість авторів акцентують увагу на процесуальній стороні виховання, проте тлумачення цієї ознаки неоднакове. Частіше виховання розглядають як процес формування і розвитку особистості, що веде до певних змін у структурі особистості (Ю.К. Бабанський, Н.В. Кузьміна, В.І. Генецінський, В.Є. Гмурман, Г.С. Костюк, М.І. Болдирєв). В.О. Сухомлинський розглядає виховання як багатогранний процес духовного збагачення, оновлення і вихователів, і вихованців. У працях С.М. Шабанова, Г.І. Легенького, М.М. Таланчука підкреслюються діяльнісний характер процесу виховання.

Взагалі, процес – це сукупність закономірностей і послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату. Процесуальний характер виховання відображає його внутрішню сторону, глибокі якісні зміни, що відбуваються у духовному, фізичному та психічному станах особистості;

3. ***Виховання є вплив*** на розвиток особистості (Ф.Ф.Корольов, В.Є.Гмурман, Б.Г. Ананьєв, Н.В. Кузьміна, Г.І. Щукіна, І.Т. Огороднiков, М.Г. Стельмахович, Ю.К. Бабанський, І.Д. Бех). Представники такого напряму підкреслюють, що вплив розуміється не як механічна проекція педагогічного впливу на вихованця, а як внутрішня глибинна робота суб'єктів педагогічної взаємодії, котра викликає відповідну внутрішню позитивну реакцію вихованців, пробуджує їх активність, прагнення до саморозвитку. Ряд учених (Б.Г. Ананьєв, О.О. Бодальов, Ф.Ф. Корольов, В.Є. Гмурман, Ю.К. Бабанський, Н.В. Кузьміна) зазначають, що педагогічний вплив одночасно супроводжується і взаємодією всіх учасників виховного процесу.

4. ***Виховання є взаємодія*** сукупності суб'єктів і об'єктів виховного процесу, у тому числі, вихователів і вихованців (Н.В. Кузьміна, В.І. Генецінський, М.Ф. Таланчук, Т.М. Мальковська, В.О. Сухомлинський). С.Л. Рубінштейн підкреслював, що особистість формується у взаємодії із оточуючим світом. У філософському плані категорія "взаємодія" є однією з базових, оскільки відображає процеси впливу різних об'єктів один на одного, їх взаємозумовленість і зміну стану. Як філософська категорія "взаємодія" має

певні властивості; складова об'єктивної реальності, атрибут матерії, джерело й об'єкт наукового пізнання, ланка причинно-наслідкових зв'язків; джерело і причина руху матерії. Сучасна наука значно розширила знання про взаємодію. Стосовно психолого-педагогічної науки окреслені положення мають визначальне значення, оскільки поняття "взаємодія" переважає у наукових працях останніх років.

Виховання як взаємодію тлумачать як вплив вихователів і вихованців один на одного, наслідком чого є взаємні зміни їх поведінки, діяльності, відносин, установок. Одним з типів міжособистісної взаємодії є співробітництво, яке передбачає наявність спільної мети і діяльності, що сприяє досягненню ефективного результату.

Нині продовжує розвиватися висунута у 30-ті роки А.С. Макаренком ідея співробітництва вихователів і вихованців. Ця ідея була реалізована у методиці колективних творчих справ, розробленої І.П. Івановим. Подальший розвиток ідея співробітництва знайшла у працях Ш.О. Амонашвілі, Ю.П. Азарова, І.С. Кона, О.С. Газмана, М.Д. Касьяненка, у практиці роботи педагогів С.Л. Рябцевої, І.Д. Демакової, Ю.М. Честних, О.А. Захаренка, Г.М. Кубракова, Е.Д. Маргуліса. Цей напрям в умовах демократизації і оновлення суспільного життя визнається найбільш перспективним.

5. ***Виховання є діяльність***. У науковій педагогічній літературі існують різні тлумачення. Одні вчені (С.М. Шабанов, Е.І. Моносзон, А.Г. Харчев, Б.Т. Ліхачов) визначають поняття "виховання" як цілеспрямовану, різноманітну діяльність. Інші дослідники (А.І. Кітов, М.І. Болдирєв) підкреслюють взаємопов'язаний, сумісний характер діяльності вихователя і вихованців. Частина науковців і практиків (І.П. Іванов, Ш.О. Амонашвілі, Ю.П. Азаров) схильні розглядати виховання як колективну творчу діяльність. Г.І. Легенький у свою концепцію виховання включає три часткових процеси: 1) процес життєдіяльності вихованців; 2) процес зміни їх фізичного і психічного стану; 3) процес виховної діяльності суспільства. З цих позицій досліджується питання й про склад та структуру виховання.

Ряд учених-психологів (С.Л. Рубінштейн. Б.Г. Ананьєв, Г.С. Костюк, В.І.Войтко, В.В. Давидов, О.В. Киричук) у своїх працях наголошують на провідній ролі діяльності у виховному процесі, адже саме у діяльності формується і розвивається особистість молодої людини.

6. *Виховання є управління* процесом формування, розвитком особистості відповідно до потреб суспільства (Б.Г. Ананьєв, С.Я. Батіщев, Г.С. Костюк, В.І. Журавльов, В.О. Якунін, М.Г. Тайчинов). А.Г. Харчев наголошує, що управляти виховним процесом "...означає не тільки розвивати і вдосконалювати закладене в людині природою, коректувати ... небажані соціальні відхилення в її поведінці та свідомості, а й формувати в ній потребу в постійному саморозвитку і самореалізації фізичних та духовних сил ...". О.В. Мудрик, Л.І. Новікова розглядають процес управління вихованням як складну єдність масових, колективних, групових впливів і одночасно – "...це управління процесом оволодіння дітьми певним рівнем соціальної культури ..." або, за висловом Ю.П. Азарова, управління всіма

соціальними стосунками з точки зору цілісного підходу до процесу виховання.

7. *Виховання є керівництво* розвитком особистості вихованців, їх задатків, здібностей відповідно до потреб суспільства (М.О. Данилов, Ф.Ф. Корольов, В.Є. Гмурман, Г.С. Костюк, Г.І. Щукіна). Б.Г. Ананьєв вважав, що виховання можна тлумачити як суспільне керівництво індивідуальним розвитком.

Отже, можна зробити висновок, що ***виховання*** – це

- соціальне явище, яке детерміноване природними задатками;
- процес, що веде до певних змін;
- управління та керівництво розвитком особистості;
- діяльність усіх суб'єктів та об'єктів педагогічного процесу;
- розвивальна діяльність.

Виділені ознаки не є універсальними, проте вони дозволяють уявити специфічні особливості процесу виховання і підтвердити його складність, багатоаспектність.

На основі аналізу літератури умовно виділимо три основні підходи, що характеризують категорійні ознаки поняття "виховання. Суть *першого* підходу полягає в тому, що ряд дослідників, серед них А.С. Макаренко, В.І. Журавльов, Т.М.Мальковська, О.Г. Харчев, Г.М. Філонов, М.І. Шилова, В.О. Якунін, розглядають виховний процес на **соціологічному рівні**, як процес соціалізації особистості. В.О. Сухомлинський наголошував на необхідності досліджувати саме педагогічний аспект соціалізації. А.Г. Харчев зазначає, що у "соціологічному плані виховання означає формування і розвиток особистості під впливом усієї сукупності об'єктивних і суб'єктивних чинників, з якими індивід знаходиться в контакті. На думку педагогів цього напряму, виховання включає в себе цілеспрямовану педагогічну діяльність, провідним аспектом якої є управління обставинами, що впливають на свідомість і поведінку вихованців, та інтеграцію цих обставин в оптимальну систему, яка забезпечує потрібний суспільству виховний ефект.

Другий підхід (СЛ. Рубінштейн, Б.Г. Ананьєв, О.В. Петровський, П.П. Блонський, О.Г. Хріпкова, Н.В. Кузьміна, О.Г. Ковальов, Г.С. Костюк, В.І. Войтко, О.Г. Киричук, К.К. Платонов) передбачає дослідження процесу виховання на **психологічному** рівні. Б.Г. Ананьєв наголошував, що у сучасних умовах майже всі психологічні дисципліни фактично залучені до справи виховання й освіти (вся сучасна психологія працює на педагогіку), "бо закономірності індивідуально-психічного розвитку виступають у формі процесів вивчення і засвоєння знань та норм діяльності, освіти і перетворення особистості, що історично склалися". Психологія виховання досліджує психологічні закономірності формування людини як особистості в умовах цілеспрямованої організації педагогічного процесу.

У центрі виховного процесу знаходиться особистість, тому ефективність виховання визначається закономірностями розвитку особистості, її віковими можливостями, індивідуально-типологічними особливостями. "Психологічне

у виховному процесі є тією найважливішою основою, без чого плідні педагогічні підходи до впливу на вихованців неможливі".

Третій підхід – **власне педагогічний** – більш виражений у працях В.О. Сухомлинського, Н.В. Кузьміної, Ю.П. Азарова, М.І. Болдирєва, І.П.Іванова, Т.О. Ільїної, Ю.К. Бабанського, І.Ф. Харламова, Г.І. Щукіної. Такий підхід передбачає побудову цілеспрямованої системи організації виховної діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і створення сприятливих умов з метою формування певних якостей особистості. Особливо наголошується на важливості врахування істотних педагогічних закономірностей, сутність яких полягає в об'єктивному шляху слідування особистості у процесі виховання від рідного до чужого, від близького до далекого, від національного до планетарного, світового (Ю.Л. Руденко, М.Г. Стельмахович, В.Г. Кузь, З.О. Сергійчук, Є.О. Сявавко). Тим самим національне виховання реалізує глибоке і всебічне пізнавання рідного народу, його історії, культури. Такий підхід сприяє формуванню індивідуальності вихованця як частки своєї нації, а через неї і всього людства.

Здійснений категорійний аналіз поняття "виховання" дає можливість сформулювати його визначення у такому вигляді: ***виховання – це процес свідомого розвитку особистості, що здійснюється під впливом педагога-вихователя під час спільної діяльності, спрямованої на оволодіння вихованцями способами морального саморозвитку і досвідом суспільних відносин.***

В.О. Сухомлинський зазначав, що виховує кожна хвилина життя і кожний куточок землі, кожна людина, з якою особистість, що формується, зустрічається стикається випадково, мимохідь. Усе, що проходить поза людиною, тією чи іншою мірою відбивається в її думках, поглядах, почуттях, ставленні до інших людей.

Структурними елементами процесу виховання є мета виховання; його завдання; зміст; форми, методи і засоби виховання; результати; коригування результатів виховання.

Структуру процесу виховання можна умовно зобразити у вигляді схеми (див. Рис. 3.1).

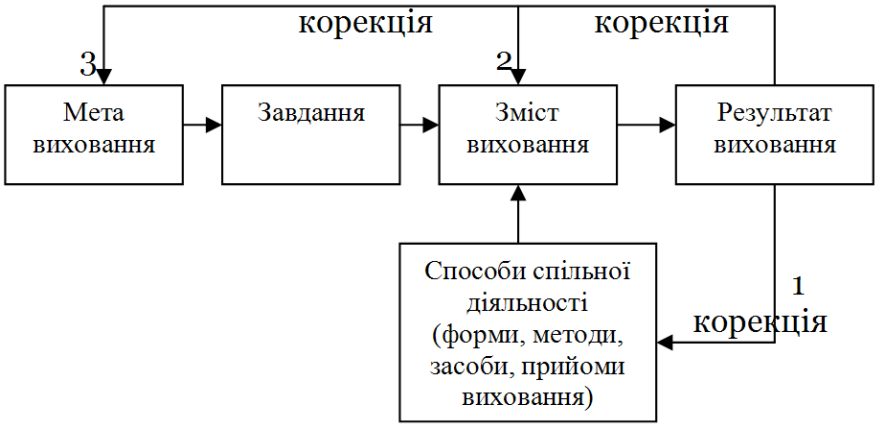

Рис. 3.1.Структура процесу виховання

Відповідно до структурних елементів виділяють основні компоненти виховного процесу, а саме:

- *ціле-мотиваційний компонент* – який полягає у визначенні мети виховання і організації впливу на мотиваційну сферу вихованців;
- *учасники процесу виховання – суб'єкти* виховної взаємодії (суб'єкт 1 – учитель, вихователь, батьки; суб'єкт 2 – дитина, учень, вихованець);
- *способи спільної дільності* учасників виховного процесу – форми, методи, засоби, прийоми цієї роботи;
- *результат* – сформована особистість (певний рівень вихованості особистості).

Однією з найважливіших проблем теорії виховання є проблема мети виховання в історії розвитку освіти і педагогіки. *Мета виховання* – це сукупність якостей особистості, до виховання яких прагне суспільство. Вона має об'єктивний характер і відображає в узагальненій формі ідеал людини. Ідеал – це уявлення про зразок людської поведінки і стосунків між людьми, що формується під впливом розуміння мети життя. Будь-яке виховання – від найменших заходів до державних програм – завжди має цілеспрямований характер. Виховання без мети не існує. Меті підпорядковуються всі компоненти: зміст, організація, форми, методи виховання. Мета – це та характеристика, що визначає виховну систему в цілому. Саме цілі і засоби їх досягнення відрізняють одні виховні системи від інших. Цілі виховання визначаються потребами розвитку суспільства, залежать від способа виробництва, темпів прогресу, досягнутого рівня розвитку педагогічної теорії і практики, можливостей суспільства. Отже, мета виховання носить конкретно-історичний характер і змінюється відповідно до соціального, духовного і матеріального рівнів розвитку суспільства. Саме тому ідеал і мета виховання змінювались упродовж історичного розвитку людства, що можна проілюструвати за допомогою таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Ідеал і мета виховання на різних етапах розвитку суспільства

Суспільно-економічна формація	Класи	Ідеал виховання особистості	Мета виховання
Первісно – общинна	Відсутні	Сильний, спритний, хитрий, мужній мисливець і воїн; сильна, здорова господиня ("хранителька вогнища").	Озброєння людини досвідом виживання.

Рабовласницька (на прикладі Давньої Греції)	Рабовласники	Фізично і морально досконала, гармонійна людина	Гармонійна єдність внутрішнього і зовнішнього, духовного і фізичного (“калокагатія”).
	Раби	Сильний, здоровий, покірний працівник.	Підготовка до виконання наказів, підкорення, фізичної праці.
Феодальна: а) Епоха Середньовіччя	Феодали	Аскетичний, фізично-досконалий воїн.	Оволодіння сімома лицарськими доброчесностями.
	Феодально залежні селяни	Працьовитий, фізично здоровий працівник.	Оволодіння навичками і знаннями ведення сільського господарства.
	Мешканці міст	Спритний, розумний майстер своєї справи.	Оволодіння трудовими навичками і знаннями, розумовими операціями.
б) Епоха Відродження	Ті ж самі	Відродження античного ідеалу гармонійної людини, збагачення його ідеєю “всебічності” розвитку. Виникнення цілісної концепції ідеалу всебічно і гармонійно розвиненої особистості.	Всебічний і гармонійний розвиток особистості.

Капіталістична	Буржуазія	Прагматичний, освічений, морально і фізично розвинений “господар життя”.	Формування тих якостей, які потрібні у суспільному житті; оволодіння необхідною базою знань у привілейованих закладах освіти.
	Робітники	Здоровий, сильний, морально підготовлений кваліфікований робітник.	Одержання робітничої кваліфікації і необхідного мінімуму знань у спеціалізованих закладах освіти.

Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку українського суспільства, незважаючи на всі зміни у житті, *загальна мета* виховання залишається незмінною – формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості. Але наведене формулювання має багато недоліків, основні з них: надто загальний характер, який не враховує певних національних особливостей і сучасних соціально-економічних умов; стереотипність; знеособленість. Тому загальна мета виховання потребує уточнення і конкретизації з урахуванням названих чинників. Згідно Концепції «*Нова українська школа*» (2016 р.) метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, що здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, прагне до самовдосконалення і навчання впродовж життя. Як зазначалося, випускник нової школи постає як: цілісна особистість, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами, здатний приймати відповідальні рішення; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку, конкурувати на ринку праці, вчитися впродовж життя.

Відповідно до Концепції виховання у національній системі освіти поряд із загальною метою виховання *головною метою національного виховання в Україні* визнається набуття молоддю соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, моральної, художньо–естетичної, правової, трудової, екологічної культури.

Отже, реалізація ідеї всебічного розвитку особистості з урахуванням індивідуальності та наявних соціально-економічних умов передбачає єдність морального, громадянського, розумового, морально-естетичного, трудового та фізкультурно-оздоровчого виховання. Процес виховання спрямований на

формування наукового світогляду та загальнолюдських цінностей, народної та національної культури, високоморальних людських стосунків, високих громадянських рис, глибоку професійну підготовку до повноцінного, соціально активного життя. Тому зміст виховання вміщує загальні сторони та характеристики цього процесу, залучення до основних видів людської діяльності в умовах гуманних відносин, а також індивідуальну програму самовиховання й розвитку. Програма передбачає формування цілісного наукового світогляду та ціннісних орієнтацій, культури діяльності (навчальної, ділової, самовиховання), культури гуманних відносин у різних прошарках населения, здібностей, досвіду емоційно-ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та себе, глибоких і міцних знань.

У філософії термін "виховання" визначається як відтворення соціального досвіду у свідомості індивиду, як перенесення культури людства в індивідуальну форму існування. На нашу думку, таке визначення придатне і для педагогіки. Воно свідчить, що глибинна сутність виховання полягає не тільки у педагогічному впливі на людину, не тільки у виховних розмовах і бесідах, а у включенні її в різноманітні види діяльності щодо оволодіння різними сторонами суспільного досвіду, якими й визначається її особистісне формування. Для педагогіки, однак, дуже важливим є той факт, що рівень особистісного розвитку людини залежить не тільки від самого факту участі її в діяльності, але й головним чином від ступеня тієї активності, яку вона демонструє в цій діяльності, а також від характеру її спрямованості, що загалом прийнято називати ставленням до діяльності. Усе це вимагає від кожного педагога постійного стимулювання активності учнів у діяльності й формування до неї позитивного і здорового морального ставлення. Звідки можна зробити висновок, що діяльність і ставлення до неї виступають одним з провідних чинників виховання й особистісного розвитку учнів.

Окреслений підхід до трактування розвитку особистості дістав назву *діяльнісно-особистісної концепції* виховання. Сутність цієї концепції полягає у тому, що, тільки включення підростаючої людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вміле стимулювання її активності у цій діяльності, може здійснити дієве виховання. Саме в цьому полягає глибинна сутність такого надзвичайно складного процесу.

У педагогічному процесі основним є врахування індивідуальних (фізіологічних, психічних, особистісних) особливостей і загальних закономірностей у розвитку кожного. Беруться до уваги інтереси, нахили, погляди та переконання, здібності, стан здоров'я, культура навчальної діяльності та гуманних відносин тощо. На цій основі формуються малі групи й колективи (тимчасові чи стабільні) для досягнення намічених завдань. План і програма у школі має гармонійно поєднувати, з одного боку, загальнодержавний підхід до виховання і навчання, а з другого – особисті плани вихованця, батьків і класного керівника.

Виховання в Українській державі на сучасному етапі має бути спрямованим на формування у молоді і дітей світоглядної свідомості, ідей, поглядів, переконань, ідеалів, традицій, звичаїв, інших соціально значущих

надбань вітчизняної та світової духовної культури. Національне виховання є органічним компонентом освіти й охоплює всі складові системи освіти. В основу національного виховання мають бути покладені принципи гуманізму, демократизму, єдності дій сім'ї та школи, наступності та спадкоємності поколінь.

Пріоритетними напрямами виховання є такі:

- забезпечення умов для самореалізації особистості відповідно до її здібностей, суспільних та власних інтересів;
- відхід від уніфікації у процесі виховання, від орієнтації на "усередненого" вихованця;
- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захищати;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовної культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості, створення умов для вільного вибору своєї світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших доброчинностей;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, індивідуальної свободи, глибокого зв'язку з природою, толерантності, поваги до жінки, любові до рідної землі;
- формування почуття господаря й господарської відповідальності, підприємливості та ініціативи, підготовка дітей до життя в умовах ринкових відносин;
- створення умов для формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей та молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- розвиток соціальної активності та відповідальності особистості через включення вихованців у процес державотворення, реформування суспільних стосунків;
- виховання правової культури, поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки, знання та дотримання законів;
- формування глибокого й усвідомленого розуміння взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;
- формування екологічної культури людини, розуміння необхідності гармонії її відносин з природою;

• розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов їх самореалізації;

• формування у дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин;

• спонукання вихованців до активної протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Життєвість та ефективність процесу виховання визначається тими *рушійними силами,* які живлять його у досягненні мети. Рушійними силами процесу виховання є внутрішні суперечності Серед них слід виділяти ситуативні та загальні (процесуальні), природні або штучно створені ускладнення у процесі виховання та самовиховання.

Наявність загальних суперечностей призводить до загальних положень, які, з одного боку, виступають у формі закономірностей і принципів виховання, а з другого – орієнтують на організацію й управління педагогічним процесом. З точки зору філософської науки, *закон* – це внутрішні і необхідні, всезагальні і суттєві, стійкі, повторювані зв'язки (відношення) між педагогічними явищами, які зумовлюють їх необхідне виявлення, розвиток і ефективність процесів виховання, навчання і розвитку. У педагогіці переважають статичні закони, за якими передбачається визначена можливість (імовірність) закладених тенденцій у зміні об'єкта або системи відповідно до заданих умов. На основі положень певного закону, можна пояснити всі одиничні факти, які його складають. *Закономірність* – це впорядкованість педагогічних явищ, відносна сталість стійких, впливових факторів, систематичних зв’язків між об’єктами. З філософської точки зору закономірність відображає не жорстко детермінований характер об’єктивної необхідності, а лише той чи інший ступінь імовірності її вияву. Отже, закономірності підкреслюють об’єктивно зумовлену послідовність явищ, тоді як у законі фіксується конкретний необхідний зв’язок між подіями, фактами. У педагогічній науці частіше застосовується термін “закономірність”, що зумовлено неоднозначністю і складністю предмета вивчення педагогіки. *Закономірності виховання* – це стійкі, повторювані, об’єктивно існуючі суттєві зв’язки між елементами виховного процесу, реалізація яких сприяє забезпеченню ефективності розвитку особистості школяра. Закони й закономірності педагогічного процесу відображують закони розвитку суспільства та його складових, їх конкретизацію. Вони діють у гармонійній єдності із законами природи та законами розвитку людства. Закономірності педагогічного процесу описують внутрішні його суттєві суперечності, зв’язки та взаємозв’язки.

Суттєве місце в організації та управлінні навчально-виховним процесом відіграють принципи виховання, які розглядаються в єдності з принципами освіти та принципами навчання і праці.

Принцип – керівна ідея, вимога до діяльності та поведінки, вихідне положення, що випливає із встановлених закономірностей процесу, і яке передбачає врахування внутрішніх та зовнішніх зв’язків між компонентам. У

сучасній педагогічній науці немає єдності думок щодо визначення системи принципів виховання. Нерідко під принципом, тобто керівною настановою, нормативною вимогою, яку повинен виконувати педагог, висловлюється думка, яка є внутрішнім переконанням автора того чи іншого посібника з педагогіки. Між тим, принципом можна вважати тільки той висновок (позицію, вказівку, вимогу тощо), який грунтується на виявленій, підтвердженій та обгрунтованій закономірності.

Отже принципи характеризують не вихідний пункт дослідження, а його завершувальний результат, тобто формулюються на основі одержаних наукових висновків.

Таблиця 3.2

Загальні закономірності і принципи виховання

ЗАГАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИХОВАННЯ	*ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ВИХОВАННЯ*
1. Мета, характер і зміст виховання зумовлюються об'єктивними потребами суспільства, інтересами держави і панівних класів, соціокультурними і етнічними нормами і традиціями.	1.Принцип суспільної спрямованості виховання. 2.Принцип суб'єктності – розвиток здатності дитини усвідомлювати своє "Я".
2. Результати виховання зумовлюються узгодженістю виховних впливів; впливу об'єктивних і суб'єктивних чинників.	1. Принцип єдності виховних впливів сім'ї, освітніх закладів, колективу, громадських організацій. 2. Принцип урахування індивідуальних і вікових особливостей, особистісних характеристик і можливостей дитини. 3. Принцип узгодженості прямих і паралельних педагогічних впливів.
3. Позитивна реакція особистості на педагогічні впливи зумовлена врахуванням її потреб, інтересів і можливостей, вимогливим і шанобливим до неї ставленням, опорою на позитивне, створенням оптимістичних перспектив особистісного розвитку.	1. Принцип особистісно-орієнтованого підходу у вихованні. 2. Принцип гуманістичної спрямованості виховання. 3. Принцип опори на позитивне.
4. Ефективність виховання визначається ступенем власної активності особистості, змістом і способами організації діяльності, до якої вона включена, мотивами участі у діяльності, характером педагогічного керівництва діяльністю дітей.	1. Принцип діяльнісного підходу. 2. Принцип стимулювання активності особистості, її участь у соціально корисній і значущій діяльності. 3. Принцип узгодженості педагогічного керівництва діяльністю і розвитку ініціативи та самостійності вихованців. 4. Принцип варіативності діяльності, відповідність її змісту змінюваним потребам, інтересам, можливостям особистості.

5. Ефективність виховання зумовлена визнанням особистості як цілісності і відповідною організацією виховних впливів і взаємостосунків.	1. Принцип цілісного підходу у вихованні. 2. Принцип орієнтації педагогічної діяльності і взаємодії на формування свідомості і досвіду діяльності. 3. Принцип естетизації дитячого життя.
6. Ефективність виховання у підлітковому і юнацькому віці обумовлена здатністю вихователів зрозуміти прагнення юної людини до самостійності і незалежності та відмовитися від прямих способів педагогічного впливу.	1. Принцип співробітництва, партнерства у виховних відносинах. 2. Принцип активізації морально-вольових сил дитини і пробудження безпосереднього інтересу до справи.

Основними принципами процесу виховання у національній системі освіти України визнаються такі:

1. Принцип єдності загальнолюдського і національного – формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу; оволодіння українською мовою, використання всіх її багатств і засобів у мовній практиці, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв народів, що населяють Україну, оволодіння надбаннями світової культури.

2. *Принцип природовідповідності виховання* – врахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей.

3. *Принцип культуровідповідності виховання* – органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами, промислами, забезпечення духовної єдності поколінь.

4. *Принцип активності, самодіяльності і творчої ініціативи учнівської молоді,* поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів, утвердження життєвого оптимізму, розвиток навичок позитивного мислення;

5. *Принцип гуманізації виховання* – створення умов для формування кращих властивостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація відносин вихователя і вихованців, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності.

6. *Принцип демократизації виховання* – уникнення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності.

7. *Принцип безперервності і наступності виховання* - досягнення цілісності та наступності у вихованні.

8. *Принцип єдності навчання і виховання* – розвиток і формування особистості, залучення її до національної і світової культури. Здійснюється, як єдиний процес, що передбачає набуття знань, вироблення ставлень та цінностей, які у кінцевому рахунку обумовлюють світогляд та ідеали людини.

9. *Принцип етнізації виховного процесу* – наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина.

10.Принцип диференціації та індивідуалізації виховного процесу.

11.Принцип послідовності, систематичності і варіативності форм і методів виховання.

12.*Принцип інтегративності* – єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості.

13.Принцип виховання у діяльності та спілкуванні.

14.Принцип стимулювання дитини до самовиховання.

15.Принцип цілісного підходу до виховання.

І, нарешті, з погляду практичної виховної діяльності існує кілька основних закономірностей, які одночасно є і принципами процесу виховання:

- стимулювання активності особистості, що формується,
- високий гуманізм і повага до дитини у поєднанні з високою вимогливістю,
- розкриття перед учнями перспективи їх росту, допомога їм у досягненні успіхів,
- опора на позитивні риси учнів,
- урахування вікових та індивідуальних особливості учнів, виховання у колективі і через колектив.

Реалізація основних завдань і принципів виховання у національній системі освіти здійснюється у ряді пріоритетних напрямів, а саме: *патріотичне виховання; правове виховання; моральне виховання; художньо-естетичне виховання; трудове виховання; фізичне виховання; екологічне виховання.*

Всі ці напрями тісно взаємопов'язані, доповнюють один одного, утворюючи цілісну систему національного виховання.

3.1.2. ПРАКТИЧНИИ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) у визначенні поняття "виховання". Поясніть свій вибір.

2. У чому полягає сутність процесу виховання, якщо виходити з того, що особистість розвивається завдяки привласненню накопиченого у суспільстві досвіду?

3. У чому полягає сутність діяльнісно-особистісної концепції виховання?

4. Проаналізуйте розуміння поняття "виховання" у широкому й вузькому значенні.

5. Що слід розуміти під закономірностями виховання? Розкрийте сутність і представте їх наукове обгрунтування.

6. Які принципи виховання виводяться з його закономірностей?

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

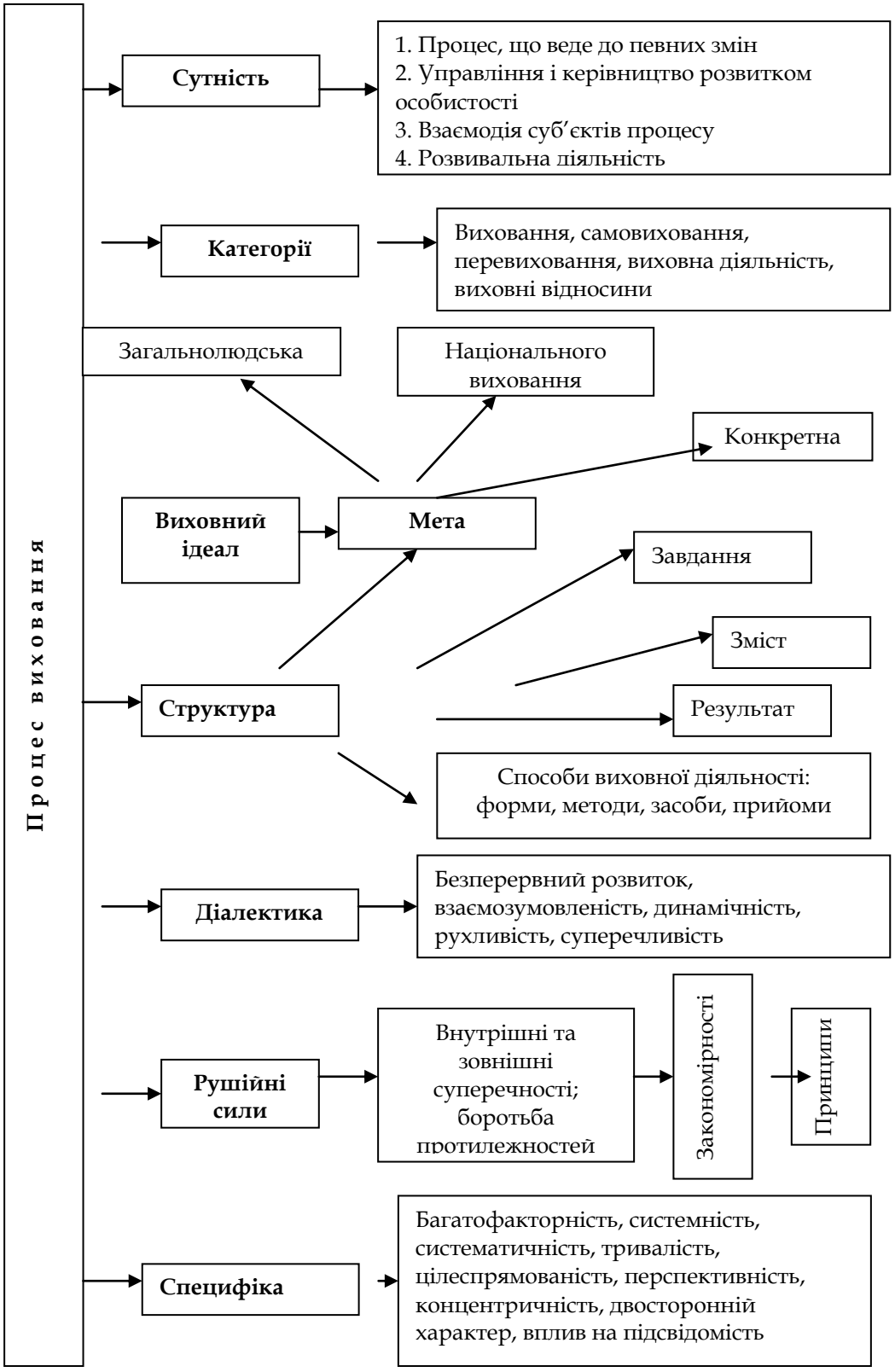

Практичні завдання

1. Порівняйте закономірності та принципи процесу виховання, подані у різних посібниках з педагогіки. Знайдіть спільне та відмінне. Обгрунтуйте вашу думку.

2. Чи можна відносити народні поради щодо виховання до закономірностей виховного процесу? Які саме?

Педагогічні задачі

Задача №1

Молода вчителька української літератури працювала у 8-А з п'ятого класу. Учні її дуже любили і поважали. Проте у восьмому класі стосунки вчителя та учнів почали погіршуватися, постійно виникали непорозуміння і навіть конфлікти. Учителька скаржилася класному керівникові та батькам, що учні стали гіршими, що вони дуже змінилися порівняно з 5-им класом і з ними стало важко працювати.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася у класі. На які принципи виховання слід спиратися вчителю, щоб розв'язати проблему, що виникла?

Задача №2

Олена К. постійно порушувала встановлений у школі порядок. Виправдовувалась, обманювала. Але у неї було одне постійне захоплення – любила і вміла в'язати. На цьому педагог і побудував її перевиховання. Олені було доручено організувати у школі гурток в'язання. Дорученням вона пишалася, почувала себе в дитячому колективі і вагоміше, і помітніше. А це зобов'язувало її до кращої поведінки.

Чому дії вчителя дали позитивний результат? Обгрунтуйте сутність принципу "опора на позитивне"?

Задача №3

У старших класах однієї зі шкіл класними керівниками було проведене анкетування щодо визначення ідеалу молодих людей. Результати опитування засвідчили, що значна частина старшокласників (70%) втратили свої ідеали. Разом з тим, на питання "Ваш улюблений герой, взірець, ідеал?", вони назвали героїв телесеріалів (35%), сильну войовничу особистість (30%), героїв мультфільмів (20%), героїв літературних творів (10%). Старшокласники, водночас, зазначили, що духовних і моральних якостей їм допомагають набути батьки, родичі, друзі, вчителі. Отримані тенденції співпадають з результатами наукових досліджень.

Розкрийте суперечності морального виховання старшокласників і пов'язані з ними недоліки у їх духовному розвитку. Назвіть доцільні методи і прийоми морального виховання щодо формування гуманістичного ідеалу юнацтва.

Задача №4

На зборах батьків учнів 4-го класу класний керівник, вчителька української мови та літератури, говорила про те, що сім'я - це природне і найбільш стійке утворення суспільства, яке втілює в собі найважливіші ознаки свого народу. Її підтримала мати Романа В. «Українська родина,- сказала вона, - має пильно зберігати українську мову, традиції, своєрідність,

національність, працелюбність, честь і гідність українського народу». На що один з батьків відповів: «Немає ніякого національного виховання, потрібно виховувати просто порядну людину».

Проаналізуйте представлену ситуацію. Які засоби національного виховання може застосовувати класний керівник у роботі з молодшими школярами? Запропонуйте методи та форми переконання батьків щодо необхідності національного виховання? Які педагогічні рекомендації можна надати батькам щодо патріотичного виховання їхніх дітей?

Задача №5

Вітя К. завдавав багато клопоту класному керівникові та класу. Одного разу класний керівник звернувся до нього з проханням розвідати, де можна зібрати металевий брухт, поміркувати, як це краще зробити, скомплектувати бригади. Підліток активізувався – його пропозиції були слушними, дії впевненими. За три години клас упорався із завданням і посів перше місце. Коли від імені класу Віті оголосили подяку, всі стояли струнко. Потім почали аплодувати.

"У цей час я був зламаний. Захотілося робити добрі справи з усіма і для всіх", - зізнався Віктор на випускному вечорі через три роки.

У чому секрет успіху класного керівника? Реалізація якого принципу виховання забезпечила результативність педагогічного впливу?

3.1.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання).

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати і аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до процесу виховання.
2. Формулювати провідні цілі виховної роботи згідно із зростаючими вимогами суспільства і практичними вимогами навчальних закладів.
3. Аналізувати педагогічну ситуацію і причини, що її викликають.
4. Виділяти та формулювати педагогічні, а також виховні завдання, що виникають у вигляді труднощів, протиріч у педагогічній діяльності (ситуації).
5. Вивчати, аналізувати індивідуальні, вікові, природні особливості своїх вихованців.
6. Правильно сприймати й аналізувати події життя вихованців, їх поведінку, мотиви та причини вчинків.
7. Складати обгрунтовані психолого-педагогічні характеристики класу, групи, окремого учня.
8. Оцінювати результати розв'язування педагогічних задач (у тому числі виховних) з різних сторін.
9. Аналізувати свою виховну діяльність, її недоліки і досягнення.
10. Навчати вихованців інтерпретувати (пояснювати) свою поведінку і вчинки, а також поведінку і вчинки інших людей.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Спільно з вихованцями складати програму розвитку колективу класу, групи (перспективний план виховної роботи).

2. Формулювати систему виховних завдань у роботі з колективом учнів.

3. Проектувати програму індивідуального розвитку вихованців на основі їх всебічного вивчення.

4. У процесі виховної роботи моделювати зміст виховної інформації та способи її подання вихованцям (наприклад, класні години, бесіди, зустрічі).

5. Моделювати можливі педагогічні ситуації, моделі поведінки своїх вихованців та способи педагогічного впливу на них.

6. Проектувати свою виховну діяльність на певний період.

7. Моделювати форми і методи самоосвіти, самовиховання та саморозвитку особистості.

8. Навчати вихованців прогнозувати результати своїх дій і вчинків, передбачати можливі ускладнення у реальному житті.

9. Навчати вихованців моделювати різні форми виховної роботи, колективні творчі справи.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені завдання, цілі, програму розвитку колективу і окремих учнів добором змістовної виховної інформації, форм і методів виховної роботи.

2. Вдало використовувати методи, прийоми виховного впливу, взаємодії відповідно до індивідуальних особливостей кожного вихованця, стимулюючи його саморозвиток, самовиховання.

3. З метою ефективного розв’язування педагогічної ситуації (виховної задачі) намагатися знаходити найбільш оптимальні способи досягнення бажаного результату.

4. На кожному етапі виховної діяльності виділяти найсуттєвіше, уміти бачити у випадковому факті суть.

5. Передавати учням ініціативу у відборі та композиційній побудові змісту, форм і методів діяльності, що передбачається (пізнання, праця, гра) або колективної творчої справи.

6. Планувати свою виховну діяльність на певний період, вміти її перебудовувати з урахуванням динамічності виховного процесу та змін, що відбуваються у суспільстві.

7. Навчати вихованців знаходити оптимальні способи розв’язування ситуацій, що виникають у реальному житті.

8. Навчати вихованців виділяти головні напрями у своїй життєдіяльності.

КОМУНІКАТИВНІ УМІННЯ

1. Прихиляти учнів до себе, встановлювати з ними доброзичливі взаємостосунки співробітництва, довіри.

2. Проявляти педагогічний такт як виявлення єдності вимог до вихованця у розв'язанні різних питань виховання і навчання.

3. Уміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання.

4. Встановлювати доброзичливі стосунки зі своїми колегами, однокурсниками.

5. Будувати педагогічно доцільні стосунки з батьками учнів.

6. Управляти власними емоціями та поведінкою під час взаємодії з учнями.

7. Зберігати почуття гумору в різних ситуаціях.

8. Учити вихованців бути тактовними, гнучкими у поведінці, знаходити гуманні способи спілкування з ровесниками та дорослими (вміти жити серед людей).

9. Стимулювати й розвивати в учнів інтерес до виховної справи, що передбачається.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Сприяти розвитку й згуртуванню учнівського колективу.

2. Уміти самостійно приймати і здійснювати правильні рішення у різних педагогічних ситуаціях.

3. Разом з учнями вміло організовувати їх щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавими і корисними думками, творчими справами.

4. Поступово передавати вихованцям відповідальність і контроль за своєю поведінкою та вчинками.

5. Засобами навчальної і позанавчальної діяльності спонукати кожного вихованця розвивати свої інтереси, допомогти захопитись якоюсь корисною та цікавою справою відповідно до задатків, здібностей і, таким чином, створити основу для подальшого осмисленого вибору майбутньої професії.

6. Стимулювати накопичення учнями соціального досвіду, позитивних звичок поведінки, відповідальності, ініціативи, активності.

7. Ставити своїх вихованців в умови, що сприяють розвитку в них прагнення до самовиховання, самовдосконалення.

8. Організовувати себе, свою діяльність і час у процесі виховної роботи з учнями.

9. Навчати вихованців орієнтуватися у різних ситуаціях і самостійно приймати виважені рішення в умовах складності, мінливості реального життя.

10. Навчати учнів способам організаторської діяльності.

3.1.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Вивчення цієї теми передбачає формування гуманістичної професійно-педагогічної спрямованості, зокрема педагогічної культури та етики, ерудованості, інтересу до виховної роботи, любові до дітей, чуйності, переконаності, відповідальності, педагогічного мислення.

3.2. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИ ВИХОВАННЯ

Мета – розкрити сутність поняття «методи виховання», виявити особливості класифікацій методів виховання, встановити характер взаємозв'язку між методами, прийомами та засобами виховання;

Обладнання: відеоролики, презентації, таблиці, картки-завдання, матеріали про передовий педагогічний досвід.

Ключові поняття: метод виховання; засіб та прийом виховання; класифікація методів виховання; методи формування свідомості особистості; методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки; методи стимулювання поведінки та діяльності; методи контролю та самоконтролю, критерії вибору методів виховання.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про методи, прийоми та засоби виховання.
2. Класифікації методів виховання.
3. Характеристика методів формування свідомості та переконання особистості.
4. Характеристика методів організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки особистості.
5. Характеристика методів стимулювання поведінки та діяльності.
6. Характеристика методів контролю, самоконтролю та самооцінки у вихованні.
7. Основні прийоми педагогічного впливу.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.

2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.

3. Мазоха Д.С. Педагогіка: навч. посіб. / Д.С. Мазоха. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.

4. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу / А.С. Макаренко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 32 с.

5. Макаренко А.С.: Педагогічна поема / А.С. Макаренко. – К. : Вища шк., 2004. – 510 с.

6. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д. – К.: Педагогічна думка, 2001 . – 516 с.

7. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навч.-метод. посіб. для керівників шкіл, вчителів, слухачів ІПО / Г.І. Сорока. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. – 128 с.

8. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка /М.Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина /В.О. Сухомлинський. – К.: Вища шк., 2005. – 23 с.

10. Сухомлинский В.О: Сто порад вчителю / В.О. Сухомлинський. – К.: Вища шк., 2005. – 83 с.

11. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа /В.О. Сухомлинський. – Харків: Веста: Видавництво «Ранок», 2002. – 46 с.

12. Харламов И.Ф. Педагогика: учеб. пособ./ [3-е вид., перероб. і доп.]. – М.: Гардарики, 2009. – 520 с.

13. Фіцула М. М. Педагогіка: навч. посіб. / М.М. Фіцула. – К.: Альма-матер 2008. – 560 с.

Додадкова література:

1. Березюк О. С. Етнопедагогіка: навч.посібник для студентів / О.С. Березюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ, 2014. – 56 с.

2. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех. — К.: Просвіта, 2004. – 213 с.

3. Бойко А.М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації (Підготовка вчителя до формування виховуючих відносин з учнями): навч.-метод. посіб. / А.М. Бойко. — К.: ІЗМН, 1996. — 232 с.

4. Бойко А.М. Виховання людини : нове і вічне : монографія / А.М. Бойко. – Полтава: «Техсервіс», 2006. – 568с.

5. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.

6. Дубасенюк О. А. Теорія і практика професійно-виховної діяльності педагога: монографія/О.А. Дубасенюк.-Житомир: Вид-во ЖДУ, 2005. – 368 с.

7. Захаренко О. А. Школа над Россю. – К.: Генеза, 2002. – 115 с.

8. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – Ч. II.

9. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Виховна робота в закладах освіти України. – К., 1998. - С. 179-192.

10. Макаренко А.С. Методи виховання. – Тв. у 8 т. – Т. 5 – К., 1981.

11.Натанзон Э. Трудный школьник и педагогический коллектив: Пособие для учителя / Э. Натанзон. – М., 1984. – 218 с.

12. Сисоєва СО. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учнів / С.О. Сисоєва. – К.: Генеза, 1996.

13.Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К., 1975. – 32 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Для реалізації головної мети національного виховання, а саме: набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина Української держави, розвиненої духовності, моральної,

художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури, величезне значення має вибір методів виховання та їх ефективне використання.

Вивчаючи методи виховання, насамперед, необхідно висвітлити питання про різні підходи до трактування цього поняття. Так, поняття "метод виховання" у визначенні А.С. Макаренка має гуманістичне спрямування. "Метод виховання – це інструмент доторкання до особистості. У цій гармонії він бачив щастя людини і суть виховання. Виховання в колективі вчений розглядав як педагогічний процес, спільний для всіх і який у той же час дає можливість розвиватися кожному. Саме справжнє піклування про дітей, їх розвиток свідчить гуманізм і демократизм керівників виховних закладів, організаторів народної освіти, учених, роботу педколективів і педагогів.

В основу виховання колективу й особистості А.С. Макаренко ставив колективну працю, органічно поєднану з навчанням, грою, спортом. Центральне місце в його системі відводиться поєднанню повноцінної середньої освіти з продуктивною працею на технічно добре обладнаній базі. Головне для А.С. Макаренка — не "гра в працю", а організація дитячого виробництва на госпрозрахунковій основі, як на справжньому підприємстві.

У визначенні Ю.К. Бабанського метод виховання визначається як співробітництво вчителя та учня: "***Методи виховання*** – це способи взаємопов'язаної діяльності, спрямованої на розв'язання виховних завдань". Тільки від зосередженої спільної роботи всього колективу залежатиме результативність діяльнісного процесу у вихованні. Учений переконував, що подібна система заслуговує особливого підходу, й об'єднує в собі декілька типів психолого-педагогічних аспектів, окрема, суспільна діяльність, взаєморозуміння, взаємодія, когнітивне розуміння тощо.

Комплексний підхід до визначення поняття "метод виховання" здійснюється у підручнику І.Ф. Харламова "Педагогіка": Під методами виховання слід розуміти саме ті специфічні способи і прийоми виховної роботи, які використовуються у процесі організації різноманітної діяльності учнів для розвитку в них потреб мотиваційної сфери, поглядів, переконань, моральної поведінки, а також для корекції і вдосконалення з метою формування властивостей особистості, її якостей. Один і той же метод в різних випадках може призвести до різних результатів. І завдання педагога полягає у визначення найбільш відповідного методу в кожному конкретному випадку, а також способах його адаптації до конкретних умов виховного процесу.

З погляду М.М. Фіцули, "методи виховання – це способи взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованої на формування у вихованців поглядів, переконань, навичок і звичок поведінки." Саме тому методи виховання залежать від:

- визначення мети й завдань навчання всього процессу виховання;

- окреслення змісту освіти відповідно до вимог суспільства, що дає змогу підібрати науковий матеріал, який учні мають засвоїти, та визначити певні практичні вміння і навички, якими вони повинні оволодіти протягом організації навчально-виховного процесу;

- закономірностей процесу виховання на основі його аналізу, здійснення спеціальної пошуково-експериментальної роботи;

- обґрунтування принципів виховання на основі виявлених закономірностей;

- вироблення організаційних форм, методів і прийомів виховання, які допомогли б ознайомити вчителів зі способами і шляхами формування особистості вихованця;

- забезпечення навчально-матеріальної бази для організації педагогічного процесу.

Українські вчені А.І Кузьмінський та В.Л. Омельяненко вважають, що метод виховання – це спосіб впливу вихователя на свідомість, волю, поведінку; це виховання з метою формування у нього стійких переконань і певних норм поведінки, це свого роду взаємозв'язаний діяльнісний процес, який потребує особливого підходу для виконання поставлених завдань.

Реалізація методів виховання передбачає використання сукупності прийомів, відповідних до педагогічної ситуації, ураховуючи особливості учнів, індивідуальний стиль педагогічної діяльності вчителя. При цьому реалізація різних методів може бути здійснена за допомогою однакових прийомів.

Вибір методів та ефективність їх використання залежать від:

- вікових особливостей учнів (для молодших школярів надається перевага у використанні методів привчання та вправ, для старшокласники мають переважати диспути, лекції);

- рівень психологічного та фізичного розвитку учнівського колективу (несформований колектив – метод вимог у категорично безпосередній формі, згуртований колектив – метод громадської думки);

- індивідуальних особливостей школярів, зокрема використання групових і фронтальних виховних засобів;

Методи виховання за визначенням С.У. Гончаренка – це сукупність найбільш загальних методів та загальних способів і здійснення виховних взаємодій, способів взаємопов'язаної діяльності вихователів і вихованців, спрямованих на досягнення цілей виховання; сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, які використовуються в процесі формування особистісних якостей учнів для розвитку їхньої свідомості, мотиваційної сфери, потреб для вироблення навичок і звичок поведінки й діяльності, а також, їх корекції і вдосконалення.

Ю.К. Бабанський розглядав ***прийом виховання*** як частину, нероздільну деталь методу, необхідну для більшої ефективності процесу виховання.

Застосування прийомів виховання ґрунтується на певних принципах: педагогічного оптимізму, поваги до вихованця, розуміння його душевного стану, розкритті мотивів і зовнішніх обставин, вчинків вихованця, зацікавленості в його долі та ін. Часто кожен прийом виховання характеризується створенням певної педагогічної ситуації.

А.С. Макаренко виділив окремі види прийомів виховання. Прийоми, що допомагають покращити поведінку вихованця переважно на основі

розвитку позитивних почуттів (радість, повага до вчителя, віра у свої сили і т.ін.), називаються *творчими*. Прийоми, які допомагають виправити поведінку, викликаючи переважно негативні почуття (сором, розчарування), називаються *гальмуючими*.

У практиці виховної роботи застосовується також метод "вибуху", тобто пробудження у вихованців таких сильних почуттів, які ведуть до швидких і докорінних змін у свідомості та поведінці. У виховній діяльності зустрічаються і такі прийоми, які застосовуються майже непомітно для вихованців і не викликають ані позитивних, ані негативних почуттів. Вони називаються *допоміжними*.

Окрім методів та прийомів у виховній роботі використовують ***засоби виховання.*** Засобами виховання М.М. Фіцула назвав: «доцільно організовані шляхи розв'язання виховних завдань». До таких засобів можна віднести книги, засоби масової інформації (преса, телебачення, радіо), засоби мистецтва (кінофільми, вистави). Проте найважливішу роль відіграє вчасно і мудро сказане слово вчителя, якого потребує учень. В.Л. Омельяненко визначив засоби виховання як надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють учнів під час використання певного методу.

Засоби виховання, за А.М. Бойко – це вид суспільної діяльності, який може впливати на особистість у певному напрямі. До засобів виховання вона відносить працю, мистецтво, засоби масової інформації, шкільний режим та ін. Отже,засоби виховання – це здобутки матеріальної і духовної культури, форми і види виховної роботи, які використовуються у процесі дій того чи іншого методу.

Будь-який об'єкт матеріальної чи духовної культури виконує функцію засобу виховання за таких умов:

1) з ним пов'язана інформація, необхідна для розвитку внутрішнього світу особистості вихованця;

2) він виділений як предмет засвоєння в образній, наочно-дійовій або знаково-сигнальній (усній чи письмовій) формі;

3) об'єкт разом зі своєю інформацією залучений до спілкування і спільної діяльності вихователя і вихованців.

Педагогічні характеристики засобу виховання обумовлені об'єктивними і суб'єктивними причинами. Об'єктивно вони є продуктом культури і традицій народного виховання, в яких закріплені способи передачі духовних цінностей за допомогою вже сформованих засобів виховання.

Виховні можливості одиничного засобу виховання обмежені; реально вихователь використовує систему засобів виховання, причому чим багатший набір використовуваних засобів виховання, тим ефективніший його результат. Залежність рівня виховання дітей від використовуваної системи засобів виховання є одним з фундаментальних законів педагогіки.

Засоби виховання обумовлені метою і завданнями виховання, методами і формами організації виховного процесу, здійснюють помітний вплив на всебічний розвиток особистості. Для виховання будь-якої якості особистості, будь-якого переконання, елемента внутрішнього світу особистості необхідні адекватні (відповідні) засоби виховання.

Система засобів розробляється вихователему відповідно до мети і завдань виховання. Розрізняють завдання *перспективні* (на декілька років), *середньо-термінові* (переважно на рік) і *поточні* (на тиждень). Одні засоби виховання є спільними, використовуються для досягнення будь-якої мети, інші — спеціальні – для досягнення окремих завдань. До загальних (спільних) засобів належать газети, журнали, художня література, фізична культура.

Перспективні завдання містять у собі виховання стійких характеристик особистості. Для їх формування вибирають і довгострокові фактори життєдіяльності: колектив вихованців, колектив вихователів, продуктивна праця дітей та ін. На кожному етапі виховання перспективні завдання конкретизуються й уточнюються, зі зростанням рівня вихованості вони розвиваються й ускладнюються. З віком вихованців змінюються і засоби виховання.

Середньо-термінові завдання пов'язані з вирішенням виховних проблем, актуальних для даного віку; тому засоби виховання визначаються з урахуванням вікових особливостей учнів. Так, у випускних класах актуальною є проблема вибору професії, подальшого життєвого шляху. Для розв'язання цієї проблеми вихованцям пропонуються різноманітні засоби з професійної орієнтації: література, кінофільми,, біографії видатних спеціалістів з різних професій і т.ін.

Поточні (оперативні) завдання визначаються вихователем, виходячи з рівня вихованості учнів і необхідності конкретизації перспективних і середньо-термінових завдань, потім добираються адекватні засоби виховання. Наприклад, для формування звичок культурної поведінки (поточні завдання) вихованцям повідомляються правила поведінки, які вивчаються, запам'ятовуються і використовуються. Ці правила й особистий приклад вихователя є засобами виховання. Особистість вихователя є одним з найважливіших засобів виховання. Вихователь є для учнів конкретним зразком поведінки, носієм і розповсюджувачем культурних і національних цінностей, у тому числі норм поведінки, культури мови, естетичних і моральних ідеалів.

Формами організації виховного процесу є різноманітні позакласні і позашкільні заходи, сімейні справи, заняття в гуртках, секціях, туризм, художня самодіяльність, різноманітні види праці. В них використовується система засобів виховання, адекватних поставленим завданням.

Існують загальні і спеціальні форми організації виховного процесу (за їх відношенням до засобів виховання). До загальних форм позакласної роботи належать гуртки, олімпіади, тематичні вечори, свята, огляди, конкурси, виставки. В них. беруть участь всі школярі або кілька паралелей (початкові класи, 5-9 класи, 10-11 класи). В організації загальних заходів одні засоби є

провідними, інші допоміжними. Спеціальні форми виховання пов'язані з окремими завданнями естетичного, розумового, морального, трудового, фізичного та інших аспектів розвитку особистості. Вони плануються і проводяться вихователем спільно з вихованцями. Спеціальні форми можуть бути конкретизацією загальних форм або специфічними: теле- і кіностудії, туризм, клуби за інтересами, шкільні музеї, кімнати та ін. При їх проведенні використовуються загальні і спеціальні засоби виховання.

Засоби матеріальної культури (іграшки, одяг, посуд та ін.) пов'язані з розвитком практичного інтелекту, а засоби духовної культури, представлені в знаковій формі (книги, мова, живопис та ін.), більш суттєві для розвитку теоретичного мислення та інших вищих психічних функцій.

Відомий психолог Л.С. Виготський виділив чотири стадії розвитку залежно від засвоєння засобів діяльності. Перша – природно-примітивних, найпростіших культурних форм поведінки (володіння ложкою, виделкою, ножем та ін.). Друга – засвоєння засобів культури поведінки, поданих у знаковій формі і виражених усною мовою. Третя – накопичення досвіду використання знакових засобів і поява звичок культурної поведінки. Четверта – самовиховання, коли зовнішній знак замінюється внутрішнім, з'являється духовна потреба в культурному саморозвитку.

Всебічний розвиток особистості – це процес оволодіння засобами матеріальної і духовної культури, створеної людством. Знакові засоби духовної культури виконують у вихованні дві функції. По-перше, вони слугують засобами зв'язку вихователів і вихованців, а також між вихованцями, забезпечуючи комунікацію у виховному колективі і поширення інформації. По-друге, вони використовуються в спільній діяльності як засоби розв'язання виховних завдань. Матеріальні і символічні засоби, пов'язані з мовою, утворюють складну систему, в якій символічні засоби спрямовані на управління і планування діяльності вихованців, результатом якої є абстрактно-символьне мислення, свідомість, світогляд, моральні, естетичні та інші якості.

Класифікація методів виховання важлива тим, що дає змогу підкреслити специфічність того чи іншого методу, точніше визначити його призначення у виховному процесі. Класифікація методів виховання — це їх групування за певними ознаками, встановлення між групами зв'язків. Методи виховання завжди діють у певній системі, кожен є структурним елементом цієї системи й у взаємозв'язку з іншими забезпечує ефективність виховного процесу. А.С. Макаренко зауважував, що кожний виховний засіб слід розглядати як частину виховної системи. Методи виховання змінюються, вдосконалюються із зміною мети виховання, умов використання, залежно від віку дитини та ступеня її вихованості.

Будь-яка класифікація розпочинається з визначення *загальних основ* і *виділення ознак* для групування об'єктів, що є предметом класифікації. У сучасній педагогіці існують десятки класифікацій, одні з яких більш придатні для вирішення теоретичних завдань, інші ж, викликають практичний інтерес. У більшості систем методів логічні основи класифікації

виражені нечітко, тому в практично значимих класифікаціях підґрунтям слугують не один, а кілька важливих і загальних аспектів методу.

За ***характером*** методи виховання поділяють на *переконання*, *вправи*, *заохочення* і *покарання* (М.І. Болдирєв, М.К. Гончаров, Ф.Ф. Корольов та ін.). В цьому випадку загальна ознака "характер методу" містить у собі спрямованість, використання, особливість та деякі інші ознаки методів. Т.А. Ільїна, І.Т. Огородников та ін. характер методів трактують більш узагальнено, їх система містить у собі методи *переконання, організації діяльності, стимулювання поведінки* школярів. У класифікації І.С. Мар'єнка названі такі групи методів виховання, як *пояснювально-репродуктивні, проблемно-ситуаційні, методи привчання і вправ, стимулювання, гальмування, керівництва, самовиховання.*

За ***результатами*** методи впливу на вихованця поділяють на два класи:

1. Впливи, що створюють моральні настанови, мотиви, відношення, сприяють формуванню уявлень, понять, ідей.

2. Впливи, що утворюють звички, які визначають той або інший тип поведінки.

Однією з найпоширеніших є класифікація методів відомого вченого-педагога В.О. Сластьоніна, згідно з якою розрізняють такі групи методів:

1. Методи формування свідомості особистості: бесіди, лекції, методи дискусії, переконання, навіювання, приклад.

2. Методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки: педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування.

3. Методи стимулювання діяльності і поведінки: гра, змагання, заохочення, покарання.

4. Методи самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція.

Використання їх забезпечує формування в учнів практичних умінь і навичок самовиховання як найвищої форми виховання і подальшого самовдосконалення. Вони зорієнтовані на демократичні засади виховання, необхідність активної участі дітей у виховному процесі.

У практиці використання класифікаційної структури методів виховання, науковці надають перевагу методикам класифікації за Ю.К. Бабанським та В.С. Безруковою.

Класифікація, яку запропонувала В.С. Безрукова

I. За джерелами пізнання:

1. Словесні: розповідь, бесіда, інструктаж.

2. Практичні: вправи, тренування, тренінги-практикуми, самоуправління.

3. Наочні: ілюстрації, відео-аудіо записи, показ матеріалів.

II. На основі структури особистості:

1. Формування свідомості: розповіді, бесіди, використання наочного матеріалу.

2. Формування поведінки: вправи, тренування, тренінги-практикуми, самоуправління.

3. Формування почуттів: похвала, нагородження, зауваження.

ІІІ. За ступенем продуктивності :

1. Пояснювально-ілюстративні: розповідь, інструктаж, бесіда.
2. Репродуктивні: лекції, приклади, доручення.
3. Проблемні: лабораторні, диспути, самостійні.
4. Частково-поступові: бесіди, інструктажі.
5. Дослідницькі: творчі завдання, культмасові роботи, наукові проекти.

У педагогічній науці ***універсальною вважають класифікацію методів виховання з позиції діяльнісного підходу,*** яку розробив Ю.К. Бабанський. В основу цієї класифікації покладено цілісну структуру діяльності, яка включає в себе усвідомлення процесу діяльності, її організацію, стимулювання, контроль та аналіз результатів.

І група – методи формування свідомості особистості;

ІІ група – методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;

ІІІ група – методи стимулювання діяльності та поведінки;

ІV група – методи контролю та самоконтролю, самооцінки діяльності та поведінки.

Розглянемо детальніше класифікацію методів виховання за Ю.К. Бабанським:

І група – методи формування свідомості особистості

1. Переконання (вплив на свідомість, почуття й волю особистості). Основні методи: *бесіда, лекція, диспут, зустрічі, конференції тощо.*

2. Метод позитивного прикладу (погляди, вчинки, дії дорослих, які є доступними та простими для сприймання учнів).

Раніше методи цієї групи називали методами переконання, оскільки головна їх функція – формування стійких переконань. Не знання, а переконання стимулюють вчинки школярів, тому не стільки поняття і судження, скільки моральна впевненість у суспільній необхідності й особистій корисності певного типу поведінки повинні формуватися на етапі розвитку свідомості.

Провідну роль у групі методів формування свідомості особистості відіграють *словесні методи* (розповідь, пояснення, бесіда, діалог, етична бесіда, лекція, диспут та ін.). Такі методи як *розповідь* учителя, *пояснення*, *бесіда*, *лекція*. Охарактеризуємо такі методи формування свідомості особистості як *етична бесіда*, *діалог*, *диспут*, *приклад*.

Етична бесіда — метод і засіб виховання, покликана формувати моральні поняття, моральні правила і норми, переконання учнів на різних етапах їх навчання і виховання. Етичною бесіда називається тому, що її предметом найчастіше є моральні, етичні проблеми. Мета етичної бесіди поглиблення, закріплення моральних понять, узагальнення і зміцнення знань, формування системи моральних поглядів і переконань.

Діалог – один з основних шляхів обміну думками, універсальна форма інформаційної взаємодії педагога з учнями, спосіб впливу на свідомість і формування певних поглядів, мотивів, почуттів.

Успішне використання діалогу передбачає дотримання таких умов:

1) *своєчасний вибір ролі* того, хто говорить і хто слухає;

2) *здатність (уміння) слухати співбесідника*. Від того, як педагог слухає своїх вихованців, залежить хід і виховна сила діалогу;

3) *уміння надавати своїм міркуванням правильну форму*. У педагогіці мають місце дві форми висловлювань: "Я – повідомлення", "Ти – повідомлення". Перше – шлях до взаєморозуміння; друге – в зворотному напрямку.

Диспут – один з методів і одна з форм роботи з старшокласниками, дійовий засіб морального виховання і розвитку логічного мислення учнів. Цей метод формування суджень, оцінок, переконань заснований на давно відомій закономірності: знання, здобуті в процесі зіткнення думок, різних точок зору, завжди характеризуються високою мірою узагальнення, стійкості і гнучкості. Диспут найбільше відповідає особливостям старшокласників, особистість яких характеризується палким пошуком сутності життя, прагненням нічого не сприймати на віру, бажанням порівнювати факти, щоб з'ясувати істину.

Приклад – як метод морального виховання дає конкретні зразки для наслідування, активно впливаючи на свідомість, поведінку вихованця.

У моральному вихованні школа повинна спиратися на позитивні приклади. Людина, як у дзеркало дивиться на іншу людину. Наслідуючи в своїй поведінці передове, прогресивне, свій ідеал, учні привчаються жити і діяти відповідно до вимог суспільної моралі.

Приклад у наочній формі показує образ для наслідування. Це й потрібно дитині, бо вона завжди буде когось наслідувати – старшого брата, сильнішого або розумнішого товариша, матір, батька і т. ін. Часто вона наслідує те, що, з нашої точки зору, не гідне для наслідування, але що зацікавило й привабило її. Не завжди наслідування має безпосередній характер, часто воно виявляється в опосередкованій формі. Наслідування – це діяльність індивіда. Іноді важко встановити межу, де закінчується наслідування і починається творчість. Творчість часто проявляється в особливому, своєрідному наслідуванні.

ІІ група – методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки

1. Педагогічна вимога – пряма (характеризується такими ознаками, як позитивність, інструктивність, рішучість і проявляється у вигляді наказу, вказівки) та опосередкована (спирається на сформованість у вихованців мети, цілей, переконань і проявляється у вигляді прохання, поради, натяку та ін.).

2. Суспільна думка колективу.

3. Привчання (вправи) – організація планомірного та регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми громадської поведінки. Основні форми: режим, самовиховання, доручення.

4. Створення виховних ситуацій (спеціально створені педагогічні умови). Це можуть бути подорож, екскурсія, вечір, дискотека і т.п.

Усі методи базуються на практичній діяльності вихованців. Управляти цією діяльністю педагоги можуть завдяки поділу її на складові частини – конкретні дії і вчинки, а інколи на ще менші частини – операції. Виховний процес полягає в тому, що педагог здійснює перехід від управління операціями до управління діями, а потім – до управління діяльністю вихованців (В.О. Сластьонін).

1. *Тренування* – метод формування необхідних якостей особистості шляхом багаторазового повторення дій і вчинків учнів.

2. *Привчання* – метод, який забезпечує інтенсивне формування необхідної якості. На жорсткому привчанні базуються всі – казармові системи виховання, наприклад, армійська, де цей метод поєднується з покаранням.

3. *Педагогічна вимога* – метод впливу, за допомогою якого педагог викликає і стимулює чи припиняє і гальмує дії вихованців, виявлення у них тих чи інших якостей.

4. *Ситуація вільного вибору* – метод виховання, що моделює момент реального життя, в якому виявляється і підлягає випробуванню на стійкість система вже сформованих позитивних дій, вчинків, ставлень.

ІІІ група – методи стимулювання діяльності та поведінки

1. Методи заохочення (спосіб вираження оцінки поведінки або рис учня зі сторонни педагога або колективу товаришів – публічно або в особистій формі). Проявляється як особиста похвала вчителя, гарний відзив про поведінку учня у присутності товаришів, подяка вчителя, нагородження похвальними грамотами, медалями та ін.

2. Методи засудження (виражаються у несхваленні та негативній оцінці дій і вчинків особистості, які суперечать нормам і правилам поведінки). До них відносять: зауваження вчителя, усна догана, догана у наказі по школі, виклик на педраду, виключення зі школи, направлення у спеціальний навчальний заклад та ін.

Згідно до визначення, яке запропонувала Н.Є. Мойсеюк, стимулювання (від лат. stimulo – збуджую, заохочую) – означає спонукати до дії, надавати поштовх, заохочувати.

І. Заохочення – метод вираження суспільного позитивного схвалення поведінки і діяльності вихованців. Він закріплює позитивні навички і звички. Дія заохочення грунтується на збудженні позитивних емоцій. Саме тому воно вселяє впевненість, створює добрий настрій, підвищує відповідальність. Види заохочення досить різноманітні: схвалення, похвала, подяка, премія, нагорода, важливе доручення.

ІІ. Схвалення – найпростіший вид заохочення. Схвалення педагог може висловити жестом, мімікою, поглядом, фізичним дотиком, позитивною оцінкою поведінки чи роботи учня, коллективу; використанням висловів, які передають щире захоплення вихованцями («Мені подобається, як ти це зробив», «Дякую, що ти спробував», «Дякую!», «Дуже добре» тощо);

ІІІ. Змагання – це метод спрямування природної потреби учнів у суперництві й пріоритеті на виховання потрібних їм і суспільству якостей.

Змагаючись, школярі швидко засвоюють досвід суспільної поведінки, розвивають фізичні, моральні, естетичні якості.

IV. Покарання – це метод педагогічного впливу, який повинен попереджувати небажані вчинки, гальмувати їх, викликати почуття провини перед собою та іншими людьми. Відомі види покарань, пов'язані з накладанням додаткових обов'язків, позбавленням або обмеженням певних прав, вираженням морального осуду, звинувачення. У сучасній школі практикуються різноманітні форми покарань: несхвалення, зауваження, догана, попередження, стягнення, звільнення від занять, виключення зі школи та ін.

З-поміж педагогічних умов, які визначають ефективність методу покарання, виділяються такі:

- сила покарання збільшується, якщо воно виходить з колективу або підтримується ним;
- не рекомендується застосовувати групові покарання;
- покарання є дієвим, якщо воно зрозуміле учневі й сприймається ним як справедливе;
- використовуючи покарання, не можна ображати вихованця; формулою "провина – покарання" слід дотримуватися неухильно;
- застосовувати метод слід лише за умови повної впевненості у справедливості та користі покарання;
- не можна перетворювати покарання у зброю помсти.

Якщо педагог використовує особистісно орієнтований підхід, то покарання, як і заохочення, диференціюються. Покарання вимагає педагогічного такту, знання вікової психології і розуміння того, що одними покараннями справі не допоможеш. Тому покарання застосовується лише в комплексі з іншими методами.

IV група – методи контролю та самоконтролю, самооцінки діяльності та поведінки

1. Вимога (спосіб безпосереднього стимулювання учнів до тих чи інших вчинків або дій, спрямованих на поліпшення поведінки: прохання, тактовні вказівки і розпорядження вчителів).

2. Контроль (спосіб спостереження за діяльністю й поведінкою учнів з метою спонукання їх до дотримання встановлених правил, виконання запропонованих вимог або завдань засобами контролю й спостереження за поведінкою і роботою учнів: індивідуальні бесіди, психолого-педагогічні тести, анкетування тощо).

3. Методи контролю – це сукупність методів, які дають можливість перевірити рівень засвоєння учнями знань, сформованості вмінь і навичок.

Існують такі *методи контролю і самоконтролю як-от:* усний контроль, письмовий контроль, метод практичної перевірки, тестування, заліки та іспити (екзамени), метод самоконтролю та самооцінки.

Метод усного контролю – найпоширеніший у шкільній практиці. Під час його використання учні вчаться логічно мислити, аргументувати,

висловлювати свої думки грамотно, образно, емоційно, набувають досвіду обстоювати свою точку зору.

Усне опитування учнів здійснюється у певній послідовності:

• формулювання вчителем запитань (завдань) з урахуванням специфіки предмета і вимог програми;

• підготовка учнів до відповіді та викладу своїх знань;

• корекція і самоконтроль викладених знань у процесі відповіді;

• аналіз й оцінка відповіді.

У навчальному процесі *практикують індивідуальне, фронтальне та ущільнене усне опитування*. *Індивідуальне опитування* передбачає розгорнуту відповідь учня на оцінку. Він повинен не лише відтворити текст підручника чи розповідь учителя на попередньому уроці, а й самостійно пояснити матеріал, обгрунтувати наукові положення, навести власні приклади. Проводячи індивідуальне опитування, учитель має визначитися, кого викликати, скількох учнів опитати, скільки часу відвести на опитування, а також передбачити, що в цей час робитимуть інші учні. Мета *фронтального опитування* — перевірка знань, умінь і навичок одразу багатьох учнів. Його проводять переважно тоді, коли необхідно виявити рівень засвоєння знань, які слід запам'ятати, оскільки вони є підґрунтям для засвоєння певного складного матеріалу. Таке опитування стимулює активність учнів, сприяє повторенню та систематизації знань. На практиці фронтальне та індивідуальне опитування нерідко поєднують: учитель ставить учням запитання і проводить з ними перевірочну бесіду. *Ущільнене (комбіноване) опитування* дає змогу перевірити знання відразу кількох учнів: один відповідає усно, решта –виконує певні завдання. Його проводять переважно тоді, коли весь матеріал в основному засвоєно і необхідно перевірити набуті знання, уміння та навички учнів. Коли учень виконав завдання учитель розбирає його разом з викликаним учнем, який пояснює хід його виконання (якщо це буде корисним для всього класу).

Метод письмового контролю — письмова перевірка знань, умінь та навичок. З таких предметів, як мова і математика, його використовують не рідше, ніж усну перевірку. Письмовим методом перевіряють знання учнів і з географії, історії, біології, хімії. Залежно від навчального предмета письмовий контроль знань здійснюють у формі: контрольної роботи, твору, переказу, диктанту та ін. Мета письмової перевірки — з'ясування ступеня оволодіння учнями вміннями і навичками з предмета. Водночас існує можливість визначити й якість знань – їх правильність, точність, усвідомленість, уміння застосовувати ці знання на практиці. Письмові роботи можуть виконуватись і як домашні завдання.

Метод програмованого контролю – полягає у висуванні до всіх учнів стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних завдань, запитань. При цьому аналіз відповіді, виведення і фіксація оцінки можуть здійснюватися за допомогою індивідуальних автоматизованих засобів. Наявність у школі комп'ютерів дає змогу прискорити процес перевірки, але її схема залишається.

Метод практичної перевірки – застосовують з таких предметів, як фізика, біологія, хімія, трудове навчання та інші, що передбачають оволодіння системою практичних умінь і навичок. Таку перевірку здійснюють під час лабораторних і практичних занять з цих предметів. Стежачи за тим, як учень виконує певні дії, учитель з'ясовує, якою мірою він усвідомив теоретичні основи цих дій. Так, спостерігаючи за рослинами на пришкільній ділянці чи проводячи вдома досліди з рослинами, учні усвідомлюють процес утворення крохмалю на світлі, проростання насіння, дихання кореня, випаровування води через листя та ін.

Метод самоконтролю – усвідомлене регулювання учнем своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим цілям, вимогам, нормам, правилам, зразкам. Мета самоконтролю – запобігання помилкам та їх виправлення.

Метод самооцінки передбачає критичне ставлення учня до своїх здібностей і можливостей та об'єктивне оцінювання досягнутих успіхів. Стосовно самооцінки учнів поділяють на таких, що переоцінюють себе, недооцінюють себе, оцінюють себе адекватно. Для формування самоконтролю і самооцінки педагог повинен мотивувати виставлену учневі оцінку, пропонувати йому оцінити свою відповідь; організовувати в класі взаємоконтроль, рецензування відповідей інших учнів тощо.

Самоконтроль та самооцінку можна застосовувати до тієї частини знань, умінь і навичок, рівень засвоєння яких можуть легко визначити самі учні — формул, правил, географічних назв, історичних фактів, віршів тощо.

Певна річ, що тільки високий рівень застосування всієї сукупності методів виховання забезпечує успіх. При аналізі прийомів педагогічного впливу учням пропонуються певні прийоми. У повсякденній практиці вихователю доводиться постійно коригувати поведінку вихованців, розвивати потрібні риси особистості й характеру, переборювати недоліки. У цих випадках вихователь використовує різні прийоми педагогічного впливу, які є його педагогічним інструментом.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Проаналізуйте класифікацію методів виховання на основі діяльнісного підходу.
2. Охарактеризуйте підбір засобів виховання до кожного з методів.
3. Поясніть сутність класифікації кожної групи методів виховання.
4. Розкрийте взаємозв’язок між методами формування свідомості особистості.
5. Розкрийте зміст методів організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки.
6. Поясніть сутність методів стимулювання діяльності та поведінки.
7. Дайте характеристику методам контролю та самоконтролю, самооцінки діяльності та поведінки
8. Виділіть специфіку прийомів педагогічного впливу.

9. Порівняйте гальмуючі та творчі прийоми педагогічного впливу.

10. Поясніть на прикладі педагогічної діяльності А.С. Макаренка (художньо-педагогічний твір "Педагогічна поема") застосування методу "вибуху".

11. Продемонструйте приклади застосування вчителем допоміжних прийомів.

12. Зробіть повідомлення про застосування В.О. Сухомлинським методів формування свідомості особистості (праця В.О. Сухомлинського "Як виховати справжню людину").

13. Розробіть план одного з варіантів розкриття основних понять теми.

14. Поясніть сутність поняття інноваційних методів виховання.

15. Розкрийте сутність передового педагогічного досвіду.

16. Висловіть практичні зауваження щодо застосування методу контролю, самоконтролю та самооцінки діяльності.

17. Зробіть висновок щодо важливості вмілого використання методів виховання у педагогічній діяльності вчителя.

18. Проаналізуйте педагогічний досвід кращих педагогів Житомирщини (за вибором студента).

19. Дайте порівняльну характеристику методів виховання у контексті ідей народної педагогіки.

20. Проаналізуйте сучасні педагогічні технології.

Для зразка. Один із творчих прийомів – прохання. Воно викликає готовність учня, мобілізує сили на переборювання труднощів, викликає гордість, радість. Прохання скеровує учня на виконання тієї чи іншої корисної дії, слугує моральною вправою, допомагає зблизитись з учнями, створює доброзичливі взаємовідносини.

Прохання передається певними словами. Вагоме значення має інтонація слів, за допомогою яких вона виражена (може бути у формі наказу, доручення, прохання, благання тощо). Такий прийом передбачає добровільну допомогу і виключає тиск, насильництво. Але, звертаючись за допомогою до вихованця, слід переконати його у необхідності такої участі.

Прийом "прохання" допомагає знайти індивідуальний підхід до некомунікабельних і недисциплінованих учнів, може стати початком, підготовкою до запровадження інших прийомів, які у подальшому сприятимуть суттєвим змінам у свідомості й поведінці школяра. Наприклад, після прохання можна звернутися до прийомів організації успіху у навчанні, довіри, заохочення до різних видів діяльності. Велика перевага цього прийому – непомітність утілення педагогічного задуму. Тому його реалізація досягається без внутрішньої протидії школяра.

Гальмуючий прийом – покарання. Реалізується у накладанні певного стягнення і повинно викликати у вихованця почуття сорому за свій учинок, намір не повторювати подібного. Застосовується при здійсненні аморальних учинків, різних порушень дисципліни, невиконання учнями своїх навчальних і громадських обов'язків. Розрізняють кілька видів покарань:

1/ покарання-вправи: сприяє організації правильної поведінки;

2/ покарання-обмеження: учня позбавляють будь-якого задоволення – можливості брати участь у цікавому для нього заході, тимчасово виключають з гуртка та ін.;

3/ умовне покарання: викликає у винуватця неприємні переживання лише тому, що він покараний і це принижує його авторитет у колективі. У А.С. Макаренка це – "арешт" у кабінеті у завідуючого;

4/ покарання зміною відношення: взаємовідносини з учителем викликають в учнів різні почуття. Для багатьох дітей особливо строгий тон учителя при оцінці вчинку, суворий погляд уже є покаранням, подібно тому, як підбадьорлива посмішка, веселий жарт можуть бути заохоченням.

Покарання має бути своєчасним, застосовуватись тільки як допоміжний прийом впливу. Велика кількість покарань, суворість учителя – часто ознака його безпорадності.

Покарання, як правило, служить уроком не тільки для винного, а й для всього колективу. Тому важливо, щоб колектив вважав покарання справедливим і був на боці вихователя. Необхідно підкреслити, що покарання ні в якій мірі не повинно бути карою за причинені вихователю неприємності.

Як найбільш гострий засіб педагогічного впливу, покарання має бути всебічно, глибоко продумане вихователем. Вихователь певною мірою може судити про дієвість обраного впливу, спостерігаючи за переживаннями вихованця при накладенні покарання і за подальшими змінами в його поведінці.

ПРАКТИЧНІ ЗАВДАННЯ

Педагогічні задачі

Задача №1

Четвертокласник, якому не раз висловлювали зауваження та догани, прийшов у клас до нової вчительки. Володя свідомо запізнився на перший урок, зайшов у клас, не спитавши дозволу, тримаючи руки в кишенях. Він чекав звичних докорів, а може, й критику, приготувався до самозахисту. І як розгубився хлопчик, коли звичний арсенал засобів, який використовувався раніше з "виховною" метою, не був застосований.

– До нас прийшов новий учень, – сказала Тетяна Трохимівна. – Ми раді йому і намагатимемось не осоромитися. Декому в класі доведеться підтягнутися і не давати привід для жодних зауважень на свою адресу. – Потім учителька з привітною посмішкою звернулася до хлопчика:

– Сідай, Володю, ми звільнимо тобі, як гостю, місце за першою партою.

Хлопець, приголомшений несподівано доброзичливим ставленням до нього, без заперечень сів за першу парту, чого він, звичайно, не зробив би в інших умовах.

Чим можна пояснити результативність застосованих засобів педагогічного впливу на учня і колектив класу? Від чого залежить вибір методів виховання?

Класифікація методів виховання (за Ю.К. Бабанським)			
Методи формування свідомості особистості	***Методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки***	***Методи стимулювання діяльності і поведінки***	***Методи контролю, самоконтролю і самооцінки діяльності й поведінки***
Лекції, бесіди, диспути, позитивний приклад, авторитет	Суспільна думка колективу, педагогічна вимога, привчання, вправи, доручення, створення виховуючих ситуацій, ділові ігри	Змагання, заохочення, покарання, суспільна думка	Спостереження, тести, індивідуальні бесіди, анкетування, самоаналіз, самозасудження, самопереконання

Задача №2

Наталку К. ровесники вважали "невмійкою". "Їй нічого не можна доручити, у неї все валиться з рук", – казали третьокласники Вірі Андріївні, коли та, організувавши у групі подовженого дня театр казок, вирішила запропонувати дівчинці роль.

– Такого не може бути, – відповіла Віра Андріївна. – А якщо вона буде феєю?

Треба було бачити, як зраділа Наталка, як старалася на репетиціях. Це змінило ставлення однокласників до неї, сприяло її самоутвердженню.

– Я ще раніше помітила, що дівчинка дуже пластична, граціозна, – розповідала Віра Андріївна. – Необхідно було тільки вселити у неї впевненість, примусити однокласників повірити в її здібності.

Дайте оцінку діям учителя. Яка роль ігрових ситуацій у вихованні дітей? Які якості особистості формуються з допомогою методу створення виховуючих ситуацій?

Задача №3

...Музика була неголосна, але чітка. Студентка, що вела урок, розгубилася. Діти пожвавішали – дивувалися, хитро посміхались...

Лідія Іванівна мовчки встала і підійшла до парти Руслана. Вона тихенько щось сказала тільки йому. Хлопець вийняв мобільний телефон з кишені. Він був чудовий. Звук йшов чистий, голосний. Діти із заздрістю дивилися на річ, з неприхованою повагою – на Руслана. Потім, схаменувшись, поглянули на вчительку. Що ж вона зробить?

– Гарна музика. Сам підбирав? – спокійно спитала Лідія Іванівна. Хлопець мовчки кивнув головою.

– Молодець. Але зараз будь уважним.

З чого виходила практикантка, вибираючи засіб педагогічного впливу на учня? Яку роль він відіграв у вихованні всіх дітей класу? Чи існує взаємозв'язок між методами виховання і навчання?

Перший рівень складності

Проаналізувати запропоновану ситуацію, рівень взаємодії вчителя і учнів у цій ситуації. Дати оцінку діям учителя. Перерахувати методи педагогічного впливу, застосовані вчителем.

Другий рівень складності

Проаналізувати ситуацію, спланувати виховну та навчальну дію у цій ситуації. Чим можна пояснити результативність застосованих заходів педагогічного впливу на учня і колектив класу? Яка роль ігрових ситуацій у вихованні дітей? Розробити свою програму розв'язків запропонованої ситуації, змоделювати план взаємодії вчителя і учнів у конкретній ситуації.

Третій рівень складності /творчий/

Провести навчальну гру-вправу "Виховні задачі".

Тема: "Вивчення учнів і планування виховної роботи".

Мета – виробити вміння ставити педагогічні задачі, добирати методи, шляхи й засоби їз розв'язання.

Дидактичне забезпечення: карти-характеристики класів, посібники.

Хід гри: студенти діляться на мікрогрупи по 2-3 чоловіка. Кожна група формулює 2-3 задачі на клас і окремих учнів та визначає їх розв'язок у самому загальному вигляді: діяльність учнів, прилучення батьків, різні форми діяльності. Усередині мікрогрупи студенти однаково виконують функції класного керівника.

Перевірка результатів: групи виступають з обгрунтуванням своїх рішень, проходять обговорення роботи, правильності добору методів і прийомів виховання.

Завдання для самостійної роботи

Перший рівень складності:

1/ аналіз педагогічних праць А.С. Макаренка щодо питання методів і засобів виховання школярів;

2/ огляд публікацій газети "Освіта України", журналу "Рідна школа" щодо питання аналізу прийомів педагогічного впливу на особистість школяра;

3/ аналіз педагогічних праць В.О. Сухомлинського щодо питання методів і прийомів виховання школярів;

Другий рівень складності:

1/ підготувати повідомлення на тему "Матеріали психологічного семінару Павлиської середньої школи з проблем індивідуального підходу до важковиховуваних школярів;

2/ провести спостереження за діяльністю вчителя (на лабораторних заняттях у школі) і проаналізувати методи і прийоми виховання, які він використовує.

3/ оглядові відомості по передовому педагогічному досвіду.

Третій рівень складності (творчий):

1/ виписати з різних підручників і навчальних посібників визначення методів виховання, класифікації методів і здійснити порівняльний аналіз, ураховуючи як методи виховання забезпечують цілісний виховний процес від поставленої мети до отримання результату;

2/ виконайте ряд вправ з визначення завдань виховання (трудового, морального, естетичного і т.ін.). Які можуть бути шляхи їх утілення? Яким би формам роботи Ви віддали перевагу? Як за вибором можна включити учнів в обговорення методів і форм певного виду виховної роботи?

3/ охарактеризуйте іноваційні методи педагогічного виховання.

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Уважно прочитайте питання та відповіді на них і підкресліть найбільш повні, на вашу думку, і правильні.

1. *Методи виховання – це...*

а/ інструмент доторкання до особистості вихованця;

б/ засоби взаємопов'язаної діяльності, спрямовані на розв'язання виховних завдань;

в/ сукупність специфічних способів і прийомів виховної роботи, спрямованих на формування особистості;

2. *Засоби виховання – це...*

а/ те саме, що й методи виховання;

б/ конкретні заходи, форми, види діяльності, що використовуються в процесі реалізації того чи іншого методу;

в/ способи впливу на виховання;

г/ способи прояву вимог до вихованця з боку вчителя.

3. *Назвіть основні групи методів:*

а/ методи формування свідомості особистості;

б/ методи організації діяльності і формування досвіду суспільної поведінки;

в/ методи стимулювання поведінки та діяльності;

г/ метод вправ;

д/ методи контролю, самоконтролю та самооцінки у вихованні;

е/ метод позитивного прикладу.

4. *Які основні засоби складають групу методів формування свідомості особистості?*

а/ методи позитивного прикладу;

б/ переконання;

в/ педагогічна вимога;

г/ змагання;

д/ громадська думка колективу.

5. *Які існують форми прояву методу створення виховних ситуацій?*

а/ подорож;

б/ екскурсія;

в/ тематичний вечір;

г/ наказ;

д/ індивідуальна бесіда;

е/ спостереження.

6. *Перерахуйте основні форми прояву методу контролю, самоконтролю та самооцінки діяльності.*

а/ прохання;

б/ індивідуальна бесіда;

в/ тести;

г/ подорож;

д/ похвала;

е/ вказівка;

є/ анкетування;

к/ спостереження.

7. *Які прийоми називають творчими?*

а/ ті, що допомагають виправити негативну поведінку, викликати позитивні почуття у вихованця;

б/ непомітні для вихованців, які не викликають яскраво виражених позитивних або негативних відчуттів;

в/ ті, що сприяють покращенню поведінки на основі позитивних почуттів.

8. Які з перерахованих далі прийомів можна назвати прийомами з прихованим впливом?

а/ наказ;

б/ паралельна педагогічна дія;

в/ натяк;

г/ уявна байдужість;

д/ іронія.

9. Для методу "вибуху" характерним є...

а/ швидка і докорінна перебудова особистості;

б/ вплив сильних, неочікуваних обставин;

в/ створення нових обставин;

г/ поява нових, перспективних інтересів.

БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати сутність педагогічних понять "методи виховання", "засоби виховання", "прийоми виховання".
2. Аналізувати педагогічну літературу, різні підходи до проблеми класифікації методів та засобів виховання.
3. Оцінювати результати застосування різноманітних методів виховання у конкретних педагогічних ситуаціях.
4. Аналізувати ефективність застосування методів виховання у педагогічному процесі залежно від вікових особливостей учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Моделювати застосування системи методів та засобів вихованя у педагогічному процесі.
2. Формулювати мету виховання і відбирати методи, що сприяють її досягненню.
3. Проектувати методи виховання відповідно до програми розвитку учнівського колективу й особистості кожного вихованця.
4. Передбачати наслідки застосування системи методів виховання у власній виховній діяльності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати методи і прийоми педагогічної взаємодії відповідно до індивідуальних та вікових особливостей кожного учня.
2. Знаходити оптимальні засоби, методи виховання для ефективного вирішення педагогічної ситуації у навчально-виховному процесі.
3. Виділяти головні методи виховання на кожному етапі виховної діяльності.
4. Конструювати виховуючі ситуації у педагогічному процесі.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з учнями різного віку у педагогічному процесі за допомогою відповідних методів виховання.
2. Стимулювати або гальмувати дії учнів залежно від конкретних умов, спираючись на систему різноманітних методів, прийомів виховання.
3. Орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи, методи, прийоми їх розв'язування.
4. Управляти власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з учнями.
5. Зберігати почуття гумору в різних педагогічних ситуаціях.
6. Стимулювати й розвивати в учнів інтерес до саморозвитку, самовиховання за допомогою системи методів виховання.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Застосовувати методи виховання, що сприяють згуртовуванню учнівського колективу.
2. Створювати сприятливі умови для розвитку особистості кожного учня, використовуючи систему методів і засобів виховання.
3. Вдосконалювати власну методичну майстерність у виховному процесі.
4. Учити учнів оволодівати методами та засобами самовиховання.

3.2.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У процесі засвоєння цієї теми майбутні вчителі розвивають такі якості: педагогічну спрямованість, інтерес до виховної діяльності; потребу виховувати і вчити вихованців; цілеспрямованість, здатність прогнозувати, організовувати та регулювати виховний процес; педагогічне мислення, винахідливість, гнучкість мислення, креативність, уважність, спостережливість та ін.

3.3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНА РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Мета: ознайомити студентів із значенням інституту класного керівництва у сучасних умовах; сприяти осмисленню ними завдань, функцій, провідних напрямів роботи класного керівника, основних вимог до його особистості та діяльності; стимулювати розвиток педагогічних умінь у майбутніх вчителів, зокрема вмінь аналізувати, моделювати, конструювати, регулювати, організовувати виховний процес.

Обладнання: логічна опорна схема заняття, матеріали про передовий досвід роботи класного керівника, презентація.

Ключові поняття: класний керівник; професіограма особистості та діяльності класного керівника; функції та обов'язки; зміст та форми виховної роботи; методичне об'єднання класних керівників.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. З історії питання.
2. Роль інституту класного керівництва в сучасних умовах.
3. Професіограма особистості і діяльності класного керівника.
4. Основні завдання та функціональні обов'язки класного керівника.
5. Зміст і форми виховної роботи класного керівника.
6. Завдання та зміст роботи методоб'єднань класних керівників.

ІІ. Практична частина:

1. Виконання студентами практичних завдань.
2. За допомогою практичних та тестових завдань перевірити рівень засвоєння студентами основних понять теми.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Рекомендована література

1. Болдырев Н.И. Методика работы классного руководителя. – М., 1984. – Гл. 1.

2. Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях [Текст] / [авт.-упоряд.: М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова]. – Х. : Ранок, 2006. – 383 с.

3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.

4. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.

5. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

6. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум / А.І. Кузьмінський, Л.П Вовк, В.Л. Омеляненко– К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.

7. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 320 с.

8. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

9. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ МОН, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua

10. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. / С.С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

11. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с.

12. Проект Закону України «Про освіту». – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mon.gov.ua

13. Робоча книга вихователя / [уклад.: О. І. Тимчишин, В. І. Уруський]. – Вид. допов. – Т. : Астон, 2001. – 295 с.

14. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / Сухомлинський В.О. // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 417-654.

3.9.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Інститут педагогів-вихователів почав найбільш інтенсивно формуватися в минулому столітті, коли відповідно до Статуту 1871 року в навчальних закладах поряд із посадою вчителя-предметника з'явилися нові посади: у чоловічих гімназіях – посади класних наставників та їх помічників, у жіночих – класні дами і класні наглядачі. Обов'язки класних наставників були досить широкими. Вони призначалися для підтримки порядку на уроках, контролю за відвідуванням, наявністю навчальних посібників, веденням шкільної документації, здійснення загального контролю і нагляду за поведінкою та учінням гімназистів і гімназисток, в тому числі, і за їх благонадійністю. Класний наставник повинен був виховувати в учнів почуття поваги до закону та відданість государю й Вітчизні. Контролюючи проведення дозвілля учня, класний керівник не був його організатором і учасником.

Після жовтневого перевороту 1917 року ці посади було ліквідовано. Вважалося, що функції наглядача не потрібні новій школі. Однак, у міру розвитку шкільництва, розширення кола обов'язків і функцій учителів виникла потреба у введенні додаткової посади. Тому через деякий час окремих учителів стали призначати керівниками класу, яких стали називати груповодами або класоводами. Груповоди і вони ж вихователі класів, в основному здійснювали контроль за відвідуванням та успішністю учнів, виконували господарські обов'язки. По суті, класний наставник виховною роботою не займався.

У 1923 році класне наставництво було офіційно ліквідовано й зроблено акцент на учнівське самоврядування. Однак недостатність досвіду організаторської діяльності дітей, переоцінка їх можливостей і недооцінка ролі вчителя у становленні учнівського самоврядування призвели до того, що бажаного результату не було досягнуто.

У 30-ті роки, після запровадження класно-урочної системи, у школах створено інститут груповодів, який з 1934 року переіменували на інститут

класних керівників. Поступово почала розвиватися і позакласна робота з учнями. Змінювалися й ускладнювалися функції вчителів-вихователів, які закріплювалися за класами.

У 1960 році було прийнято “Положення про класного керівника восьмирічної і середньої загальноосвітньої школи”. У 1975 році затверджено методичний лист "Про роботу класного керівника", а в 1986 році прийнято “Положення про класного керівника СПТУ”. Специфіка його роботи полягала в тому, що він здійснював виховання не тільки разом з викладачами загальноосвітніх і спеціальних дісциплін, а й головним чином, в єдності з майстром виробничого навчання. Майстер виробничого навчання – найперший помічник класного керівника СПТУ, по-перше, тому, що він працює із закріпленою групою протягом усіх років навчання; по-друге, на його долю припадає більше 40 відсотків загального навчального часу; по-третє, майстер виробничого навчання у своїй щоденній праці спрямовує життєдіяльність колективу учнів.

Слід зазначити, що в 30-80 роки ХХ ст в загальноосвітній та професійній школі виховний процес набув значного ідеологічного спрямування. Виховна діяльність також мала здійснюватися у межах вимог певних партійних настанов і відповідно до певних політичних гасел. Характерними рисами виховного процесу того періоду були: декларативність, формалізм, авторитарність, обмеженість пошуку, творчості учителя, стандартизація засобів, форм та методів виховної роботи.

На початку XXI ст. інститут класного керівництва і виховання в школі за роки незалежної України зазнав відчутних змін, оскільки значно ускладнилися і змінилися умови виховного процесу в середніх навчальних закладах, а звідси – й ускладнилися умови розвитку і становлення особистості учня. Відповідно до Концепції «Нова українська школа» (2016 р.) метою повної загальної середньої освіти є різнобічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка усвідомлює себе громадянином України, здатна до життя в суспільстві та цивілізованої взаємодії з природою, прагне до самовдосконалення і навчання впродовж життя. Випускник нової школи постає як: цілісна всебічно розвинена **особистість**; **патріот** з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами; **інноватор**, здатний змінювати навколишній світ, конкурентноспроможня особистість, яка здатна вчитися впродовж життя.

Усунення уніфікованої одноманітної системи освіти призвело до становлення на рівноправній основі незалежних альтернативних навчальних структур. Унаслідок цих змін поряд з традиційними загальноосвітніми і професійними школами утворилися різні типи середніх навчальних закладів, серед них: ліцеї, гімназії, колегіуми, школи-комплекси, спеціальні заклади для обдарованих дітей, приватні школи.

Відповідно переглянуто цілі, зміст, засоби і форми роботи класного керівника. Зміна його позиції пов'язана із зміною позиції вихованця. Гуманістичний підхід відрізняється принципово іншим розумінням ролі молодої людини саме тим, що вона дійсно стає суб'єктом свого розвитку. А це означає, що інтересам, потребам, запитам вихованця надається першочергове

значення у виховній роботі класного керівника. Мета виховання згідно Концепції «Нова українська школа» визначається необхідністю формування всебічно розвиненою особистості, що володіє певною інформацією, засобами, методами, – це дає їй можливість приймати обгрунтовані рішення, свідомо і самостійно будувати своє життя.

Перспективним уявляється такий підхід. Поліфункціональні обов'язки класного керівника можуть розглядатися як психолого-педагогічна допомога і підтримка учня в його саморозвитку, самовдосконаленні. Педагоги-вихователі орієнтуються не тільки на підготовку вихованця до майбутнього життя, але й на забезпечення повноцінного "проживання" кожного вікового періоду: дитинства, отроцтва, юнацтва відповідно до його індивідуальних особливостей.

У межах такого підходу класний керівник поєднує у своїй діяльності вміння педагога-психолога, а саме – учителя-предметника, практичного психолога і педагога, соціального педагога, наставника і традиційного класного керівника.

Базовими поняттями, що описують кваліфікаційні вимоги до вихователя-психолога, є: педагогічна діагностика, проблема розвитку учнів головним чином через розв'язування педагогічних задач, засоби, методи і форми реалізації програми, оцінка результатів. Цими поняттями окреслюються головні функції і вміння класного керівника у виховній діяльності з учнями.

У різних типах середніх навчальних закладів видозмінюється і сама посада педагога-вихователя. Існують такі варіанти: в традиційних загальноосвітніх школах учителі-предметники одночасно виконують функції класного керівника; в ліцеях, гімназіях вводиться спеціальна посада класного керівника або куратора, наставника, який займається суто виховною, дослідницькою роботою і має змогу більш глибоко вивчати, аналізувати вікові та індивідуальні особливості учнів у педагогічному процесі, спільно з ними організовувати виховну роботу, більше уваги приділяти роботі з батьками, тощо.

Згідно з існуючим "Положенням" **класний керівник** – це вчитель, який здійснює навчально-виховну роботу в довіреному йому класі. Він найближчий і безпосередній вихователь та наставник учнів. Класний керівник організовує і спрямовує виховний процес у класі (групі), об'єднує виховні зусилля вчителів, батьків і громадськості, відповідає за організацію виховної роботи у своєму класі.

Класний керівник призначається директором школи з числа найкращих і авторитетних учителів, які мають найбільший досвід роботи, певні особистісні і професійні якості.

Система вимог, що їх ставить професія до людини, називається **професіограмою**. Професіограма класного керівника повинна включати в себе свого роду паспорт спеціаліста, його кваліфікаційну характеристику, тобто визначити обсяг і науково обгрунтоване співвідношення громадсько-політичних, соціальних і психолого-педагогічних знань, а також програму педагогічних та методичних умінь та навичок, необхідних класному керівникові.

В умовах модернізації системи освіти в України надзвичайно зростає потреба вдосконалення змісту, форм і методів виховання учнівської молоді. Значне

місце у розв'язанні поставлених завдань відводиться класному керівникові, який, володіючи засобами народної педагогіки, відновивши і засвоївши кращі народні традиції, методи і прийоми виховання, навчившись поєднувати прогресивний досвід народу з педагогічною наукою, повинен шукати і знаходити шляхи вдосконалення виховного процесу. Серед основних суспільно-політичних і психолого-педагогічних якостей особистості класного керівника в першу чергу слід назвати такі якості як патріотизм, національна свідомість, громадянська і моральна зрілість, громадська активність. Ці якості особливо важливі для класного керівника, оскільки він виховує не тільки словом, а й своїм особистим прикладом, своєю діяльністю і поведінкою. Велике значення для класного керівника мають і такі якості його особистості, як захопленість професією вихователя, любов до дітей, гуманізм, висока відповідальність. вимогливість до себе і своїх учнів.

Класному керівникові як членові педагогічного колективу необхідні і такі властивості як комунікабельність, доброзичливість, ввічливість у спілкуванні, психологічна сумісність з іншими членами педагогічного колективу. Він повинен вміти встановлювати доцільні ділові контакти з адміністрацією, з батьками і громадськістю.

Успіх роботи класного керівника значною мірою залежить від його інформаційних умінь і навичок. Особливо важливо вміти яскраво, виразно, логічно викладати свої думки, уміти прихилити до себе, забезпечити високий емоційний настрій класу.

До основних якостей, необхідних класному керівникові, слід віднести відповідальність, тактовність, справедливість, витриманість, самовладнання, спостережливість, відвертість, рішучість і послідовність у словах і діях, винахідливість, акуратність.

Класне керівництво передбачає сформованість глибоких і різнобічних психолого-педагогічних знань, зокрема із загальної, педагогічної, соціальної і виховної психології, теорії та методики виховного процесу, історії педагогіки, етнопедагогіки.

Професіограма класного керівника включає в себе і певні психолого-педагогічні вміння: аналітичні (гностичні), проектувальні, конструктивні, організаторські, комунікативні.

Аналітичні (гностичні) вміння – це здатність аналізувати психолого-педагогічну літературу, в тому числі і різні виховні системи, рівень розвитку і вихованості учнів; аналізувати умови, за якими здійснюється процес виховання і завдання, що стоять перед педагогами; аналізувати й оцінювати власну виховну діяльність.

Проектувальні вміння передбачають здатність вихователя прогнозувати, передбачати розвиток особистості кожного вихованця і групи в цілому; моделювати цілі, завдання, зміст, засоби виховного процесу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів; прогнозувати власну систему педагогічної діяльності.

Конструктивні вміння – це вміння планувати спільно з учнями виховну роботу; відбирати її доцільні форми і методи; передбачати утруднення у

виховному процесі з учнями, конструювати новітні засоби й прийоми виховної взаємодії з вихованцями.

Комунікативні вміння – це вміння будувати доцільні стосунки з учнями, батьками, колегами; створювати сприятливе виховне середовище для розвитку інтересів, здібностей, нахилів учнів; регулювати міжособистісні стосунки в класі, групі; вміло орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання, управляти власними емоціями, поведінкою.

Організаторські вміння – це здатність стимулювати розвиток колективу учнів і кожного з вихованців, їх активності, ініціативи; спільно з учнями організовувати їх щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавими творчими справами; сприяти накопиченню в учнів соціального досвіду, позитивних якостей, організовувати свою діяльність і час у процесі виховної роботи з учнями.

Творчий класний керівник постійно працює над собою, займається своєю самоосвітою, самовихованням, що дозволяє набувати високого професійного рівня.

Зміст діяльності класного керівника визначається його функціями.

Функції класного керівника:

Виховна – формування національної свідомості, любові до Батьківщини, турбота про різнобічний розвиток особистості учня, формування світогляду, моральних переконань, розвиток пізнавальних інтересів, естетичних почуттів, сприяння в усвідомленні праці як обов’язку, турбота про здоров'я та фізичний розвиток, здійснення профорієнтаційної роботи. Виховна функція розглядається також як психолого-педагогічна допомога і підтримка учня в його саморозвитку. що передбачає гармонізацію зовнішнього відносно учня впливу вчителя і внутрішньої активності школярів.

Організаторська – організація і здійснення позакласної та позашкільної роботи спільно з учнями, створення сприятливих умов для розвитку кожної особистості, стимулювання самодіяльності, самоврядування, відповідальності, самостійності і активності учнів.

Інформаційно-методична – надання практичної і методичної допомоги: учням, активу класу у засвоєнні ними засобів аналітичної, комунікативної і організаторської діяльності; батькам, представникам громадських об'єднань у педагогічній самоосвіті та самовдосконаленні.

Дослідницька функція – спостереження за діяльністю учнів, діагностика і прогнозування їх розвитку, складання психолого-педагогічних характеристик і програм випереджувального розвитку.

Соціальна функція – вивчення вихователем об'єктивних і суб'єктивних чинників, які впливають на формування та розвиток особистості і виявлення найбільш сприятливих з них, що нейтралізують небажаний вплив; аналіз умов засвоєння молодою людиною ціннісно-нормативної системи суспільства; вироблення навичок соціальної поведінки, спрямованих на їх успішне включення в структуру сучасного життя.

Координаційна – узгодження спільної діяльності та вимог учителів-предметників, батьків, громадських організацій, трудових колективів,

позашкільних закладів у роботі з класом; робота згідно навчально-виховних планів школи, класу, громадських об'єднань.

В організаційно-педагогічній роботі класного керівника можна виділити такі **напрями**: робота з класом; індивідуальна робота з учнями; з учителями-предметниками; з батьками і громадськістю.

Координації педагогічної діяльності допомогає робота класного керівника з класним журналом і щоденниками учнів. У класних журналах учителі систематично відображають проходження тем, послідовність і обсяг програмного матеріалу, види навчальної роботи, а також якісну характеристику процесу засвоєння учнями знань та вмінь. Систематичне знайомство з цими відомостями дає можливість класному керівнику оперативно і гнучко коректувати діяльність усіх учасників навчально-виховного процесу.

Класний керівник щотижнево перевіряє щоденники учнів та інформує батьків про хід навчальної роботи їхніх дітей.

Характеризуючи основні напрями роботи, слід назвати завдання, які має вирішувати класний керівник, а також форми і методи, за допомогою яких вони можуть бути реалізовані.

1. *У роботі з учнями*:

- вивчати школярів за допомогою методів педагогічного дослідження (діагностика рівня розвитку колективу класу і кожного учня);
- виховувати національну свідомість (дотримування народних звичаїв, обрядів, традицій, свят; пропаганда національної культури, історії);
- організовувати і розвивати колектив (форми і методи колективної творчої діяльності);
- розвивати пізнавальні інтереси та здібності (залучати учнів до роботи факультативів, гуртків, клубів, організації колективних творчих справ);
- виховувати відповідальне ставлення до навчання (педагогічні вимоги, методи стимулювання);
- підвищувати загальний рівень культури (особистий приклад, бесіди, лекції, форми і методи колективної творчої діяльності);
- турбуватися про здоров'я (медогляди, туристичні походи, залучення до занять фізичною культурою та спортом);
- прищеплювати любов до праці (участь у суботниках, робота в таборах праці і відпочинку, організація трудових КТС).

2. *У роботі з учителями-предметниками*:

- домагатися єдності педагогічних вимог і впливів (методичні об'єднання, педагогічні консиліуми);
- здійснювати тісне співробітництво з учителями-предметниками класу з метою підвищення ефективності навчально-виховного процесу (відвідування уроків, бесіди, круглі столи, методичні об'єднання).

3. *У роботі з батьками та громадськістю*:

- вивчати умови проживання та виховання дітей у сім'ї (відвідування сім'ї, бесіди з батьками, анкетування);

- домагатися єдності вимог, допомогти батькам в організації ефективного сімейного виховання (батьківські збори, лекції, консультації, бесіди з батьками), спонукати батьків до виховної роботи у класі;

- залучати громадські організації та трудові колективи до виховної роботи в класі та сім'ї (батьківські комітети, шефство, гуртки, клуби, проведення спільних виховних заходів).

В організаторській діяльності перед класним керівником стоїть завдання не тільки самому володіти організаторськими вміннями, але і навчати учнів основам організаторської діяльності, стимулювати їх активність, ініціативу і самоврядування. У процесі такого навчання вдосконалюється сама організаторська діяльність, здійснюється виховання школярів-лідерів, розвиваються їх організаторські здібності.

Дружні бесіди, диференційований індивідуальний підхід, залучення школярів до розв'язання актуальних питань життя школи, підтримка учнівської завзятості і самостійності, довіра, толерантне ставлення до проблем учнів, копітка робота з кожним учнем – такі основні ознаки тактики організаторської роботи класного керівника.

В організаторській діяльності класного керівника можна виділити такі **етапи**:

– усвідомлення організаторської задачі;

– підбір молодших організаторів і виконавців;

– ознайомлення їх з поставленою задачею, прийняття колективного рішення;

– визначення матеріальних засобів, просторових і часових умов;

– планування на основі об'єктивних даних;

– розподіл обов'язків, визначення форми організації;

– внутрішня координація і взаємозв'язок. забезпечення зовнішніх зв'язків, постійний контроль;

– аналіз ефективності процесу виконання задачі;

– корекція під час виконання справи;

– підведення підсумків;

– підсумковий аналіз виконання задачі і оцінка діяльності.

Реалізуючи свої функції, класний керівник здійснює вибір форм роботи з дітьми. **Форми роботи** з учнями можна розрізняти за видами діяльності – навчальна, трудова, спортивна, художня; за способом впливу педагога – безпосередня й опосередкована; за часом проведення – короткочасні (від кількох хвилин до кількох годин), тривалі (від кількох днів до кількох тижнів), традиційні (які регулярно повторюються); за кількістю учасників – індивідуальні, групові, масові. Форми також можна класифікувати за суб'єктом організації: організаторами учнів виступають дорослі (класний керівник, педагоги, батьки, самі учня тощо); діяльність організується на основі співробітництва; ініціатива та її реалізація належить дітям.

За результатом усі форми можна поділити на такі групи:

– результат – інформаційний обмін;

– результат – прийняття загального рішення (думки);

– результат – суспільно значимий продукт.

Широкий спектр форм ставить класного керівника перед проблемою вибору. При цьому слід керуватися наступними положеннями:

1. Урахувати виховні задачі, передбачені на певний період роботи; кожна форма має сприяти їх розв'язанню.
2. На основі завдань визначити зміст роботи, основні види діяльності, до яких необхідно залучити вихованців.
3. Скласти набір можливих способів реалізації завдання.
4. Організувати колективний пошук форм на основі колективного цілепокладання.
5. У процесі колективного пошуку забезпечити відповідність змісту й форми виховної роботи.

У середніх навчальних закладах діють **методичні об'єднання класних керівників**. Їх мета – сприяти самоосвітній, самовиховній роботі педагогів, ефективності виховної діяльності. Методичне об'єднання – одна з організаційних форм колективної методичної роботи в системі підвищення кваліфікації вчителів. Методичне об'єднання знайомить класних керівників з досягненнями психолого-педагогічної науки, допомогає в обміні досвідом виховної роботи, узагальненню та розповсюдженню найбільш ефективних засобів, форм та методів у сфері виховання.

3.3.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Педагогічні задачі

Задача №1

Розкрийте педагогічний зміст кожного вислову. Про які якості особистості вихователя в них йдеться: «Вихователь, що стоїть на рівні сучасного виховання, відчуває себе живим, діяльним членом великого організму, який бореться з вадами людства, посередником між усім, що було високого в історії людства і новим поколінням» (К.Д. Ушинський).

«Для того, щоб виховання було успішним, необхідно щоб люди, які виховують, не переставали виховувати себе» (Л.М. Толстой).

Задача №2

Виберіть найбільш доцільний, на ваш погляд, вихід із педагогічної ситуації. Відповідь обгрунтуйте:

Оксана, учениця XI класу, в кінці навчального року отримала з алгебри три двійки підряд. Учитель алгебри і він же класний керівник, вирішив відвідати Оксану вдома. Коли він прийшов, то застав гостей, у Оксаніної мами був день народження. Можливі варіанти дій учителя:

- учитель вибачається, говорить, що прийде наступного разу;
- учитель вибачається, що зайшов невчасно, говорить, що хотів би обговорити з Оксаною план підготовки до випускного вечора, але зайде наступного разу;
- учитель вибачається, відзиває Оксану в сторону, мотивуючи тим, що у нього дуже термінова справа до учениці і він зайшов на хвилинку;
- учитель вибачається перед гостями, відзиває в сторону когось з батьків і говорить про неуспішність доньки;

- учитель: “Дуже добре, що й Оксана вдома, і тато, і мама, і знайомі. Можливо ви всі разом на неї вплинете і їй стане соромно, що вона собі думає – кінець навчального року, випускний клас, а вона має низьку успішність з багатьох предметів…”.

Задача №3

У Х класі більшість учнів негативно ставляться до виховних заходів, які проводить класний керівник у класі і не відвідують їх.

Про що свідчить наведений факт? Які можливі помилки в конструюванні і проектуванні виховного процесу допущені класним керівником? Висловіть педагогічно обгрунтовані пропозиції щодо планування та організації виховних заходів, які б стимулювали активність учнів.

Задача №4

На уроці української літератури в ХІ класі під час обговорення однієї з проблем, учитель (він же класний керівник) торкнувся питання вибору учнями майбутньої професії, підкресливши, що її треба обирати за покликанням. На це один з учнів відповів, що за сучасних умов слід обирати таку професію, яка може забезпечити, матеріально. Частина учнів підтримала свого товариша.

Які методи виховання слід використати, щоб переконати учнів щодо вибору професії відповідно покликання? Які чинники впливають на вибір професії старшокласниками?

Задача №5

До класного керівника 6 класу звернулася молода вчителька математики зі скаргою, що учні байдуже ставляться до її предмету, не проявляють старанності.

Висловіть педагогічно обгрунтовані рекомендації класному керівнику у цій ситуації.

Задача №6

Класний керівник 7 класу, якого дуже поважали учні, за сімейними обставинами переїхав в інше місто. Клас вважався дружним, згуртованим. Керівництво школи призначило нового класного керівника, якому відразу важко було знайти спільну мову з учнями. І якось на виховній годині вчитель сказав учням, що вони не такі вже хороші, як про них склалася думка.

Спроектуйте можливі подальші стосунки вчителя з класом. Як, на вашу думку, слід діяти у цій ситуації, ураховуючи рекомендації педагогічної науки?

Задача №7

Батьки Ігоря К., 14 років, звернулися до його класного керівника з проханням допомогти у вирішенні проблем, які виникли у вихованні сина. У бесіді з матір’ю з’ясувалося, що Ігор – єдина дитина в сім’ї. Батько постійно зайнятий на керівній посаді. Мати не працює з того часу, як вийшла заміж; за її словами, вона цілком присвятила себе вихованню сина. Не зважаючи на це, у батьків склалися негативні стосунки із сином. Підліток прагнув до самостійності й незалежності, почав товаришувати з дорослими хлопцями. Через деякий час взяв участь у пограбуванні кіоску; була порушена кримінальна справа. Мати пояснює цей випадок ”шкідливим впливом вулиці”, вона не розуміє такої поведінки Ігоря, адже за її словами, у сина є все, чого він тільки не забажає, оскільки сім’я добре матеріально забезпечена.

У чому причина девіантної поведінки Ігоря? Які педагогічні рекомендації може надати класний керівник батькам, щоб покращати виховну ситуацію в сім'ї.

Завдання для самостійної роботи

1. Вивчити рекомендовану літературу згідно з планом.
2. Скласти орієнтовну професіограму класного керівника.
3. Підготувати індивідуальні завдання з історії виникнення інституту класного керівництва.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

3.3.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Яка роль і функції класного керівника?
2. Розкрийте зміст професіограми вчителя-вихователя.
3. Які основні напрями роботи класного керівника?
4 У чому полягає робота класного керівника з класом та індивідуальна робота з учнями?
5. Охарактеризуйте особливості роботи класного керівника з учителями-предметниками.
6. Розкрийте напрями роботи класного керівника з батьками учнів та громадскістю.
7 Яка роль класного керівника у вихованні на народних традиціях, в формуванні національної свідомості учнів?
8. Які форми організації роботи з вихованцями дітьми ви знаєте?
9. Розкрийте зміст роботи методичного об'єднання класних керівників?

Тестові завдання для перевірки знань студентів
(вибрати правильну відповідь)

1. Класний керівник – це:

а) керівник класного колективу;

б) учитель, що здійснює навчально-виховну роботу у вверeному йому класі;

в) посередник між класом і адміністрацією.

2. *Інформаційно-методична функція класного керівника полягає в:*

а) наданні практичної і методичної допомоги учням, активу класу, батькам, громадським об'єднанням в організації та здійсненні виховного процесу;

б) розробці методики проведення позакласних заходів, що проводяться у вверeному йому класі;

в) методичному керівництві класом.

3. *Координаційна функція класного керівника полягає в:*

а) безпосередньому керівництві класом;

б) зв'язку з керівництвом школи, веденні шкільної документації;

в) безпосередньому керівництві класом, зв'язку з керівництвом школи, вчителями, веденні шкільної документації.

4. *Професіограма вчителя – це:*

а) набір якостей необхідних учителю;

б) система вимог, що ставить професія вчителя до людини;

в) якості, за браком яких людина не може бути вчителем.

5. Методичне об'єднання класних керівників:

а) одна із орзанізаційних форм колективної методичної роботи в системі підвищення кваліфікації вчителів – класних керівників;

б) об'єднання класник керівників для розробки єдиних методичних рекомендацій здійснення навчально-виховної роботи в класі;

в) форма роботи, під час якої класні керівники діляться досвідом роботи у вверeному класі.

3.3.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку вмінь студентів здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну літературу з питань теорії та методики виховання.
2. Формулювати цілі виховної роботи і висувати конкретні педагогічні завдання.
3. Аналізувати діяльність інших педагогів, творчо використовувати їх досвід
4. Аналізувати індивідуально-вікові особливості учнів.
5. Спиратися в роботі на сильні риси своєї особистості
6. Перебудовувати свою діяльність згідно з новими вимогами.
7. Складати грунтовні психолого-педагогічні характеристики всього класу і учня.
8. Аналізувати результати виховної роботи.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Складати разом з учнями перспективний план виховної роботи.
2. Виділяти основні виховні завдання на наступний період виховної роботи.
3. Проектувати розвиток колективу й особистості кожного учня.
4. Співвідносити план виховної роботи в класі їз загальношкільним планом.
5. Прогнозувати результати виховної роботи.
6. Допомогати активу в складанні плану роботи.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Співвідносити форми виховної роботи із завданнями, які стоять перед класом.
2. Вибирати раціональну структуру виховного заходу, визначати методику його проведення.
3. Спільно з вихованцями визначати місце і зміст діяльності учнів у виховному заході.
4. Планувати форми і методи педагогічного керівництва в процесі підготовки і проведення виховного заходу.
5. Здійснювати професійну спрямованість виховних заходів і справ з урахуванням інтересів, нахилів учнів.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями у процесі виховної роботи.
2. Сприяти формуванню у учнів професійних намірів.

3. Регулювати взаємостосунки в класному колективі.

4. Встановлювати контакти й будувати доцільні взаємовідносини з колегами.

5. Встановлювати контакти і будувати доброзичливі взаємостосунки з батьками учнів.

6. Керувати власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з учнями.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Координувати різноманітні впливи на вихованців (засобів інформації, традицій, шефів, батьків і т.д.)

2. Створювати умови для розвитку інтересів і нахилів учнів.

3. Сприяти згуртуванню колективу класу.

4. Сприяти організації роботи учнів у гуртках і клубах за інтересами.

5. Розвивати ініціативу і самодіяльність учнів.

6. Організовувати свою діяльність і час.

3.3.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Заняття сприяє формуванню комплексу властивостей учителя-вихователя, серед них: громадська і моральна зрілість, захопленість професією вихователя, любов до дітей, гуманізм, цілеспрямованість, відповідальність, доброзичливість, чуйність, товариськість, педагогічні здібності, гнучкість, винахідливість, творчість, ініціативність, активність тощо.

3.4. ПЕДАГОГІЧНА ДІАГНОСТИКА В РОБОТІ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Мета: забезпечити оволодіння студентами методами педагогічної діагностики, сформувати гностичні вміння.

Обладнання: таблиці, опорні схеми, презентація, навчальна література.

Ключові поняття теми: педагогічна діагностика, функції і методи діагностики.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Значення, завдання діагностики в педагогічній діяльності.
2. Предмет, сутність, зміст педагогічної діагностики.
3. Вимоги до педагогічної діагностики.
4. Педагогічна діагностика в роботі класного керівника:

а) функції, типи діагностики в роботі класного керівника;

б) завдання діагностики;

в) класифікація та характеристика методів вивчення особистості та учнівських колективів;

г) програма вивчення школяра;

д) програма вивчення класного колективу;

е) методика вивчення індивідуальних особливостей школяра;

ж) методика вивчення сім'ї.

5. Аналіз виховної діяльності класного керівника.

ІІ. Виконання практичних завдань.

1. Формування гностичних умінь (вправи).
2. Тести.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Запитання та завдання для самостійного осмислення та опрацювання

1. Діагностика мотивації успішності учнів.
2. Порівняльний аналіз різних методів виміру успішності учнів.

Завдання з вивчення першоджерел

Законспектувати: К.Ингенкамп. Педагогическая диагностика. – М.: Педагогика, 1991. – Гл.ІІІ.

Рекомендована література

Основна

1. Адаптивное тестирование: учеб.-метод. пособие / Н. М. Опарина и др. – Хабаровск: Изд-во ДВТУПС, 2007. – 95 с.

2. Вирій М.Й. Загальна психологія: навч. пособ. – К. : Центр навчальної літератури, 2007 – 968 с.

3. Волобуєва Т.Б. Дослідне поле інноваційної майстерності: навч.-метод. посібник – Донецьк: Каштан, 2013. – 399 с.

4. Гончаренко С.У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям. – Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2008 – 278 с.

5. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. (для студентів вищ. навч. закладів) [2-е вид.]. – К: «Освіта України», «КНТ», 2008 – 528 с.

6. Лузан П.Г. Основи науково-педагогічних досліджень: навч. посіб. / П. Г. Лузан. – К: Центр учбової літератури, 2010 – 219 с.

7. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посіб. / С. П. Максимюк. – К.: Кондор, 2005 – 667 с.

8. Наукові підходи до педагогічних досліджень: кол. монографія – Харків: Вид-во Віровець АП «Апостроф», 2012. – 348 с.

9. Новиков А.М. Методология научного исследования / А.М. Новиков. – М: Амброком, 2009. – 280 с.

10. Омеляненко В.Д. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / В.Д. Омеляненко. 2-ге вид., випр. – К: Знання-Прес, 2006. – 423 с.

11. Пальчевський О.В. Педагогіка: навч. посіб. – К:Каравелла, 2007. – 576 с.

12. Психологічна енциклопедія /авт.-упоряд. Степанов О.М. – К. : Академвидав, 2006. – 424 с.

13. Реан А.А. Психология и психодиагностика личности, теория и методы исследования. Практикум – СПб: прайм-Еврознак, 2006. – 255 с.

14. Руденко В.М. Математичні методи в психології: підручник. – К.: Академвидав, 2009. – 486 с.

15. Савенков О. Я. Психологические основы исследовательского подхода к обучению – М., 2006 – 480 с.

16. Сисоєва С.О. основи педагогічної творчості: Підручник / С.О. Сисоєва. – К: Міленіум, 2006 – 346 с. (р. 6)

17. Чернілевський Д. В. Методологія наукової діяльності : навч. посібн. / [Д. В. Чернілевський, О. Є. Антонова, Л. В. Барановська та ін.] ; за ред. проф. Д. В. Чернілевського. – [2-ге вид., допов.]. – Вінниця : Вид-во АМСКП, 2010. – 484 с.

18. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: Навч. посібн. – К: Знання, 2007. – 358 с.

Додаткова

1. Болдирев М.І. Класний керівник. – К., 1982. – С. 83-107, 238-241.

2. Введение в специальность. - М., 1987. – Гл.Х.

3. Вицлак Г. Оценка поведения и характеристика учащегося. – М., 1986.

4. Войтко В.И., Гильбух Ю.З. Школьная психодиагностика: достижения и перспективы. – К., 1980.

5. Зверева І.Д. Діагностика моральної вихованості школярів /Зверева І. Д., Коваль Л. Т., Фролов П. Д.. – К., 1995. – 224 с.

6. Ковальов А.Г. Диагностика способностей в практике работы учителя // Склонности и способности. – Л., 1962. – С.50 – 69.

7. Мнацакян Л.И. Личность и оценочные способности старшеклассников. – М.: Просвещение, 1991. – Гл. I, III.

8. Монахов Н.И.. Изучение ефективности воспитания: теория и методика . – М.: 1981. – Гл.III.

9. Рудницька О.П. Болгарський А.Г. Свистельникова Т.Ю. Основи педагогічних досліджень. – К., 1998. – С. 57-60.

10. Фридман Л.М., Каплунович И.Я., Пушкина Т.А. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. – М., 1988. – ч.II.

11. Шилова М.И. Изучение воспитания школьников. – М.: Педагогика, 1982.

3.4.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Педагогічна діагностика є складовою педагогічної діяльності. По суті педагогічна діагностика нараховує стільки ж років, скільки і педагогічна діяльність. На сьогодні та на перспективу роль та значення діагностики у педагогічній діяльності зростає, оскільки моделі навчально-виховного процесу у 12-річній загальноосвітній школі будуються на основі багатокомпонентного, варіативного змісту освіти, застосування особистісно орієнтованих педагогічних систем.

Особистісно орієнтована система шкільної освіти вимагає психологізації навчально-виховного процесу, опори на надійну діагностичну основу. Сучасна школа має використовувати діагностику не селективну, а стимулюючу, супровідну, яка є підгрунтям для прийняття і реалізації педагогічно доцільних рішень.

Педагогічна діагностика спрямована на детальну категоризацію окремого випадку й є необхідною для прийняття конкретного рішення, цим вона відрізняється від наукового дослідження, що має на меті відкриття загальних взаємозв'язків і закономірностей.

Педагогічна діагностика може виконувати тільки підпорядковану функцію у системі виховання та навчання.

Педагогічна діагностика слугує покращенню навчально-виховного процесу і є невід'ємною частиною кожного планомірного процесу. Вона має орієнтуватися на цілі, що поставлені державою та суспільством перед загальноосвітньою школою. Тому домінантною стає підготовка вчителя-вихователя, який спроможний вийти за межі власного предмета, здійснювати міждисциплінарні зв'язки, усвідомлювати роль фахових знань у системі культури, володіти методами педагогічної діагностики, вміти на цій основі організовувати навчально-виховний процес як соціальну взаємодію, залучаючи особистісні ресурси учнів для розв'язання завдань життєтворчості

Педагогічна діагностика забезпечує науковий підхід до організації навчально-виховного процесу, оптимальний вибір мети, завдань, планування, знання школяра у всіх відношеннях. Вона є елементом педагогічної культури і підвищує ефективність навчально-виховного процесу.

Педагогічна діагностика в школі має розв'язати такі задачі:

- визначити виховний потенціал педагогічного колективу (завдання адміністрації);
- виявити позитивні та негативні впливи у мікрорайоні школи і на цій основі прийняти заходи, щодо поліпшення виховної роботи (завдання заступника директора з виховної роботи);

- встановити реальні умови формування особистості і колективу в школі для різних категорій школярів: педагогічно-занедбаних, невстигаючих, обдарованих (завдання класного керівника);
- виробити єдині педагогічні позиції, підвищити ефективність виховних впливів на основі об'єктивного уявлення про учнів конкретного класу (завдання класного керівника й батьківського комітету);
- сприяти розвитку самосвідомості та особистої відповідальності вихователів і вихованців (завдання класного керівника);
- забезпечити індивідуалізацію та диференціацію у вихованні кожної дитини; урахування рівня розвитку її нахилів, обдарованості, творчості (завдання класного керівника);
- виявити відносний рівень розвитку учнів та учнівських колективів (завдання класного керівника та практичного психолога);
- аналізувати зміни рівня розвитку учнів під впливом виховних заходів (завдання класного керівника);
- визначити потенційні можливості психічного розвитку школярів (завдання практичного психолога).

Отже, ***сутність педагогічної діагностики*** становить вивчення результативності навчально-виховного процесу на основі змін у рівні вихованості учнів і зростанні педагогічної майстерності вчителів. Сутність педагогічної діагностики визначає її предмет, а саме: особистість школяра (об'єкт виховання); критерії його вихованості; умови виховання (можливості та специфіка функцій школи, сім'ї, класного колективу, самого учня); засоби, методи, форми взаємовпливу вихователів і вихованців (діяльність суб'єктів виховання).

Педагогічна діагностика в роботі класного керівника виконує: виховну, інформаційну, оцінну, формувальну, контрольно-коректуючу та прогностичну функції. Об'єктивна діагностика вихованості особистості грунтується на діалектичному розумінні зв'язків людини з оточуючим середовищем і комплексному аналізі її інтегративних якостей та діяльності. Тому до основних об'єктів та змісту педагогічної діагностики класного керівника можна включити:

– рівень вихованості та рівень сформованості інтегративних рис особистості (моральний, розумовий, естетичний, фізичний розвиток);
– поведінка і діяльність вихованців;
– виховний вплив у макро- і мікросередовищі;
– можливості та особливості сімейного, загально-шкільного та класного колективів, їх педагогічна характеристика;
– зміст, ефективність та продуктивність педагогічної діяльності;
– контроль за впливом на учнів різних діагностичних методів.

Всі об'єкти педагогічної діагностики взаємопов'язані між собою, знаходяться у неперервному русі і розвитку. У діагностичній діяльності класного керівника можна виділити такі аспекти:

- ✓ порівняння (ступінь зрушення або змін);

✓ аналіз (виявлення причин змін, що відбулися);

✓ прогнозування (екстраполювання даних отриманих у результаті співставлень та аналізу поведінки учнів в інших ситуаціях);

✓ інтерпретація (процес, у ході якого інформація об'єднується залежно від її значення);

✓ доведення до відома учнів результатів діагностичної діяльності;

✓ вимірювання (ступінь вираженості певної властивості предмета). Результати вимірювання мають відповідати таким вимогам: об'єктивність, надійність, валідність.

Актуальні завдання загальноосвітньої школи: забезпечити саморозвиток, самоствердження, саморух особистості кожного учня. Реалізація особистнісно-орієнтованого підходу у вивченні особистості учня та учнівських колективів передбачає врахування таких вимог, які зумовлені, з одного боку основними психолого-педагогічними принципами, а з другого – конкретними умовами навчально-виховного процесу, а саме:

♦ діагностика має бути націлена на виявлення особливостей процесу психічного розвитку кожного учня;

♦ оцінка результатів діагностики має проводитися не шляхом порівняння результатів з нормами або середніми величинами, а шляхом зіставлення їх з результатами попередніх діагностичних перевірок того ж учня з метою виявлення характеру й міри прогресивних змін та оцінки його зусиль у навчальній діяльності та самовихованні;

♦ дослідження процесу психічного розвитку слід здійснювати протягом усіх років навчання;

♦ діагностика має виявити не тільки актуальний рівень розвитку тієї чи іншої особистості, а проводитися з урахуванням зони найближчого розвитку (перспектив розвитку школяра, яких він може досягти при співробітництві з дорослими або самостійно);

♦ рівень розвитку школяра повинен бути описаний як змістова характеристика відповідної діяльності дитини, а процес розвитку – розглядатися як зміна якісних своєрідних етапів розвитку цієї діяльності;

♦ вивчення особистості учнів та коллективу учнів важливе не саме по собі. Воно завжди має бути спрямовано на розв'язання певної педагогічної задачі, що випливає з конкретних умов школи, класу, ситуації.

Наступна вимога стосується врахування такої якості особистості вчителя як *педагогічного оптимізму*. Суть його сформульована видатним психологом С.Л. Рубінштейном: "… Досягти успіхів у боротьбі з негативними та слабкими сторонами людини можливо, …знайшовши його сильні сторони – ті сили, які при належному їх спрямуванні можуть бути обернені на добру мету… На них потрібно спиратися у боротьбі з недоліками людини. Вступаючи у боротьбу з недоліками людини потрібно шукати у ній союзника".

Психологічне вивчення особистості школярів та шкільних колективів має бути всебічним і охоплювати всі сфери психічного розвитку учня та

динаміку розвитку колективу.

Вивчення індивідуальних рис особистості має здійснюватися з урахуванням вікових особливостей, зокрема, в експериментальні завдання повинні включатися вимоги до учнів кожної вікової групи у доступній формі.

Дослідження психічного розвитку, як правило, мають проводитися у природних умовах навчально-виховного процесу. Тільки в деяких випадках можна використовувати лабораторні методи психодіагностики.

Діагностика повинна охопити всіх учасників педагогічного процесу без винятку і проводитися систематично шляхом проведення діагностичних зрізів у запланованому терміні з кожному параметру психічного розвитку.

Вивчення учнів – це обов'язок учителя, й особливо, класного керівника, який проводить діагностичні зрізи у визначені терміни. Успіх виховної діяльності класного керівника багато в чому залежить від глибокого вивчення внутрішнього світу дітей, від розуміння мотивів їх поведінки. Класний керівник вивчає школярів не тільки на уроці, але й у процесі виховання: в позаурочний час, під час відвідування сім'ї учня, походів та екскурсій тощо. Перші кроки класного керівника після прийому класу пов'язані з вивченням учнів.

Досвід свідчить, що діагностика має прямий зв'язок з етапами керівництва розвитком колективу й особистості. Відповідно до цього в роботі класного керівника виявлено три типи діагностики: початкова, коректуюча (поточна), узагальнююча (підсумкова).

Початкова діагностика пов'язана з плануванням та керівництвом класних колективів. Виявлено три основних варіанти початкової діагностики: перший – колектив сформований уперше і класний керівник не знайомий з учнями; другий – колектив сформовано давно, але класний керівник уперше починає роботу з класом; третій – класний керівник і колектив класу працювали разом кілька років. При першому варіанті початкова діагностика використовується для всебічного вивчення учнів. При другому варіанті – класний керівник вивчає не тільки учнів, але й сам колектив, як складну динамічну систему. Третій варіант надає можливості класному керівникові провести вибіркову діагностику колективу й особистості. Вона є доповненням до інформації, яка була отримана раніше.

Поточна (коректуюча) діагностика здійснюється у процесі організації діяльності учнівських колективів, орієнтує педагога на зміни, які відбуваються з учнями та учнівськими колективами. Одночасно оцінюється правильність раніше прийнятих рішень. Поточна діагностика виконує роль експрес-інформації і цим самим допомагає прийняти рішення щодо вдосконалення педагогічної діяльності.

Підсумковий діагноз дає можливість оцінити свою діяльність та накреслити перспективи виховної роботи.

Діагностика виконує роль каталізатора в організації та проведенні виховних заходів класного керівника. Безпосередньо виховні функції діагностики можна класифікувати як оцінну, інформаційну та

формувальну.

У своїй роботі класний керівник використовує різні методи. Методи вивчення особистості учня та учнівських колективів у педагогічній літературі класифікуються залежно:

– від характеру участі школярів у їх проведенні – на пасивні (спостереження, кількісний та якісний аналіз продуктів діяльності) та активні (анкетування, тестування, соціометричні виміри, проективні, апаратно-технічні методи);

– від характеру проведення – на одномоментні (анкетування) та довготривалі (цілеспрямоване спостереження, біографічний метод);

– від місця проведення – на шкільні (класні та позакласні) та лабораторні.

Деякі автори поділяють методи діагностики відповідно до конкретних завдань вивчення особистості учнів та учнівських колективів, що стоять перед учителем, на:

– неекспериментальні методи – спостереження, анкетування, бесіда, аналіз продуктів діяльності;

– діагностичні методи – тести, шкали (кількісні), педагогічний консіліум (якісні); змішані діагностичні методи;

– експериментальні – природний, моделюючий, лабораторний експеримент;

– формувальні методи (методи планомірного формування розумових дій).

Кожен класний керівник у процесі діагностики використовує програму вивчення школяра, що включає такі аспекти: загальні відомості про учня (місце проживання, місце роботи батьків, склад сім'ї, культурний рівень, її матеріальна забезпеченість); суспільна діяльність батьків, режим та дозвілля дитини, участь дитини у домашній праці, друзі та знайомі дитини поза школою; стан здоров'я учня (за даними лікаря школи); загальний розвиток школяра; участь у громадській діяльності; ставлення до навчання, розумової праці; ставлення до фізичної праці; рівень дисциплінованості; культура поведінки; професійні інтереси.

Вивчення учнівського колективу охоплює наступні аспекти: склад класу; згуртованість класу; організованість класу; громадська думка в класі; розвиток міжколективних стосунків у класі, взаємовідносин учнів з вчителем, поведінка їх у неорганізованому соціальному середовищі; актив класу; зв'язок класного колективу із загальношкільним, колективами інших класів.

На всіх етапах розвитку колективу, класний керівник проводить діагностику індивідуальних особливостей школярів та їх професійних намірів.

Психологи до індивідуальних особливостей особистості відносять: темперамент, емоційне відчуття зовнішнього впливу, характер, як сукупність особистих якостей, що визначають поведінку та їх здібності. Педагог вивчає ще рівень загального розвитку. Показником певного рівня розвитку особистості є моральна стійкість. У педагогічній літературі виділяють певні

критерії моральної стійкості учнів:

– відповідність індивідуальної свідомості та самосвідомості еталонам та нормам поведінки, здатність розрізняти мотиви моральних, та неморальних вчинків;

– нетерпимість до антиморальних дій та вчинків;

– стійка моральна позиція у спілкуванні з людьми;

– уміння боротися зі злом у всіх його проявах.

Важливим виявом індивідуальності є здібності школяра. Вони пов'язані з вибором професії, і тому їх діагностика розкриває залежність інтересів учнів від їх індивідуальних особливостей. Пропонуємо одну з методик виявлення професійних інтересів учнів, яка вміщує наступні питання:

1. В якій сфері ти вважаєш за можливе використовувати свої здібності?
2. Твоє улюблене заняття у вільний час.
3. Кого з оточуючих людей ти вважаєш спеціалістом своєї справи.
4. Яка справа у тебе вдається найкраще?
5. Яка професія тобі подобається та чому?
6. Який вид діяльності приносить тобі найбільше задоволення.

Сім'ю як контактну групу слід оцінювати за критеріями, що характеризують моральну цілеспрямованість та педагогічну культуру батьків, підготовленість її членів до спільної діяльності, організованість та психологічну комунікативність.

Оцінці та аналізу мають піддаватися всі виховні заходи. Класний керівник може проаналізувати їх за такою схемою:

1. Актуальність.
2. Мета та зміст заходу.
3. Зв'язок змісту конкретного заходу з попередніми темами.
4. Відповідність змісту заходу формі його проведення.
5. Насиченість заходу інформацією та емоційними моментами.
6. Тривалість підготовчого періоду.
7. Культура проведення заходу: чіткість, послідовність запланованих подій.
8. Задоволеність школярів проведеним заходом.
9. Самооцінка класним керівником якості та результатів заходу.

Система роботи класного керівника піддається аналізу.

Об'єктом діагностики роботи класного керівника є: правильність та об'єктивність оцінки вихованості школярів; реалізація мети і завдань виховання; урахування актуальних напрямів формування особистості на даному етапі; урахування результатів виховання, тобто рівня вихованості учня та сформованості колективу; прогнозування розвитку колективу та особистості на основі педагогічної діагностики та поставлених педагогічних завдань; відбір змісту виховної роботи. уміння поєднувати загальні, групові та індивідуальні форми роботи; формування єдиних педагогічних позицій та вимог, необхідних для спільної виховної роботи школи, сім'ї, громадськості; оцінка виховних заходів; контакт з батьками; самоконтроль

класного керівника за результатами роботи.

Отже, педагогічна діагностика спрямована на підвищення ефективності виховної і навчальної діяльності учня та вдосконалення педагогічної майстерності вчителів, класних керівників.

Сучасна школа – це простір життя дитини; тут вона не готується до життя, а живе, і тому вся діяльність навчального закладу має вибудовуватися таким чином, щоб сприяти становленню особистості як творця, грунтуючись на ідеї самоцінності дитинства, діалогу, компетентного вибору особистого життєвого шляху. Зосередженість на потребах розвитку і виховання учнів передбачає пряму залежність проектування змісту і методичного забезпечення від вікових та індивідуальних особливостей дітей. Основою всіх перетворень має бути реальне знання дитячих можливостей, прогнозування потреб найближчого розвитку особистості. Саме на цьому грунтується застосування особистісно орієнтованих технологій.

3.4.3. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Вправи по формуванню діагностичних умінь

Студенти вивчають один одного, визначаючи рівень моральності, рівень пізнавальних можливостей, здібностей, естетичних якостей за методиками:

Методика № 1. Що таке добре і що таке погано?

Методика № 9. Закінчити речення.

Методика № 14. Самооцінка скромності.

Методика № 19.Ти громадянином бути зобов'язаний.

Методика № 20. Патріотизм і як я його розумію.

Методика № 26. Перевір свою увагу.

Методика № 35. Виключення.

Методика № 36. Просторова кмітливість.

Методика № 45. Картинна галерея.

Методика № 58. Реактивність.

(За книгою – П.М.Фридман, Т.А.Пушкіна, И.Я. Каплунович. Изучение личности учащегося и ученических коллективов. – М., 1988.)

Проблемні питання

1. Назвіть основні завдання педагогічної діагностики в роботі класного керівника.
2. Опишіть основні функції діагностики класного керівника.
3. Розкрийте сутність педагогічної діагностики.
4. Покажіть взаємозв'язок між такими аспектами педагогічної діагностики:
   - порівняння;
   - аналіз;
   - прогнозування;
   - інтерпретація;
   - доведення до відома учнів результатів діагностичної діяльності;
   - контроль за впливом на учнів різних діагностичних методів.
5. Продемонструйте правильне застосування методу спостереження.

6. Використайте діагностичну програму вивчення вихованості школярів (див.: М.И.Шилова Изучение воспитанности школьников. – М.: Педагогика, 1982.. - С. 20 - 23), з метою вивчення учнів класу, в якому ви проходили педагогічну практику.

7. Класифікуйте методи педагогічної діагностики за різними критеріями.

8. Проаналізуйте специфіку діагностики в роботі класного керівника.

9. Розробіть програму вивчення індивідуальних особливостей учня.

10.Зробіть повідомлення про історичний розвиток педагогічної діагностики та її роль у навчально-виховному процесі закладів освіти.

Висловіть судження щодо визначення педагогічної діагностики (див.: К. Ингенкамп. Педагогическая диагностика. – М.:Педагогика, 1991. – с.8).

ОПОРНА СХЕМА 1

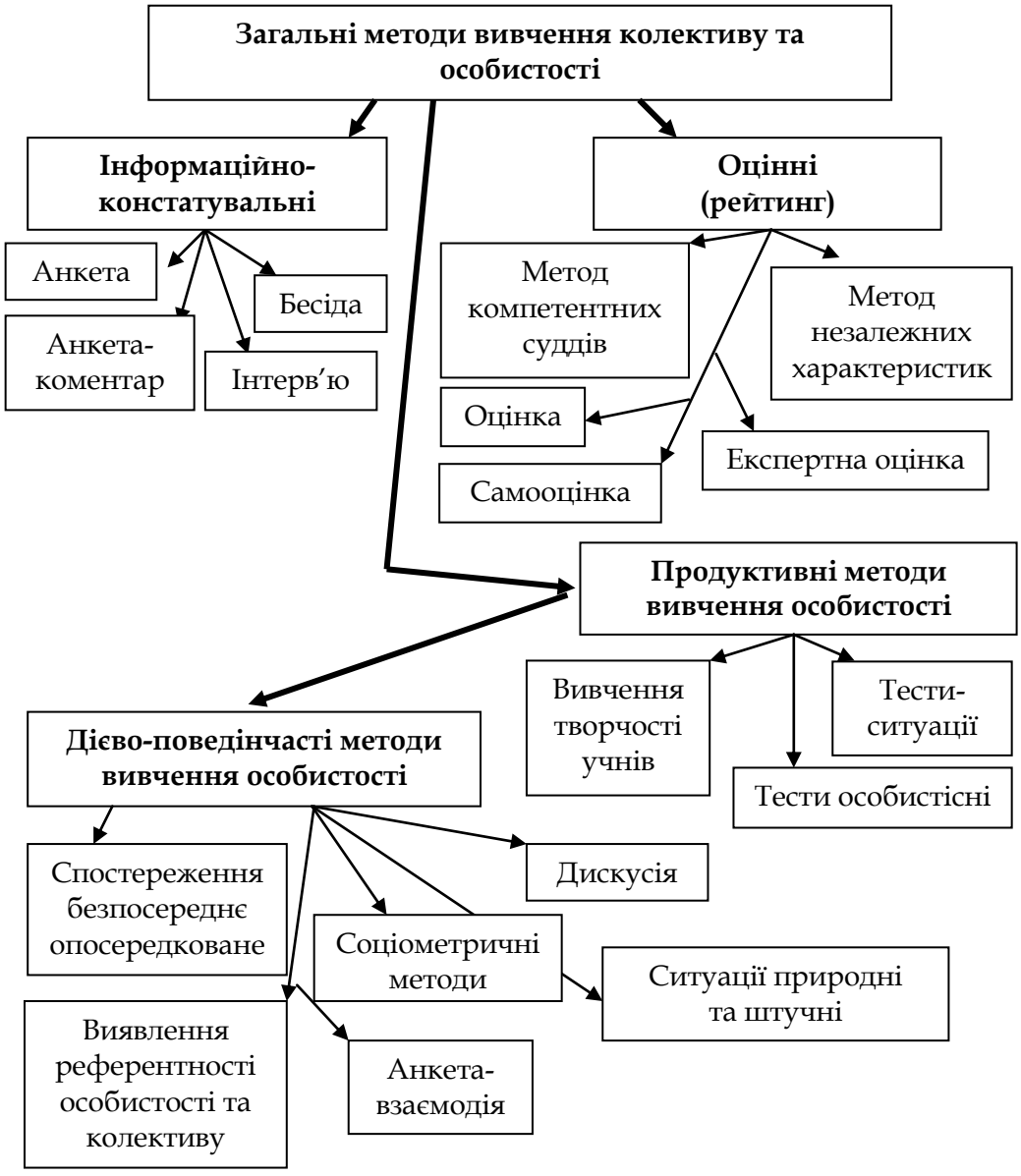

ОПОРНА СХЕМА 2

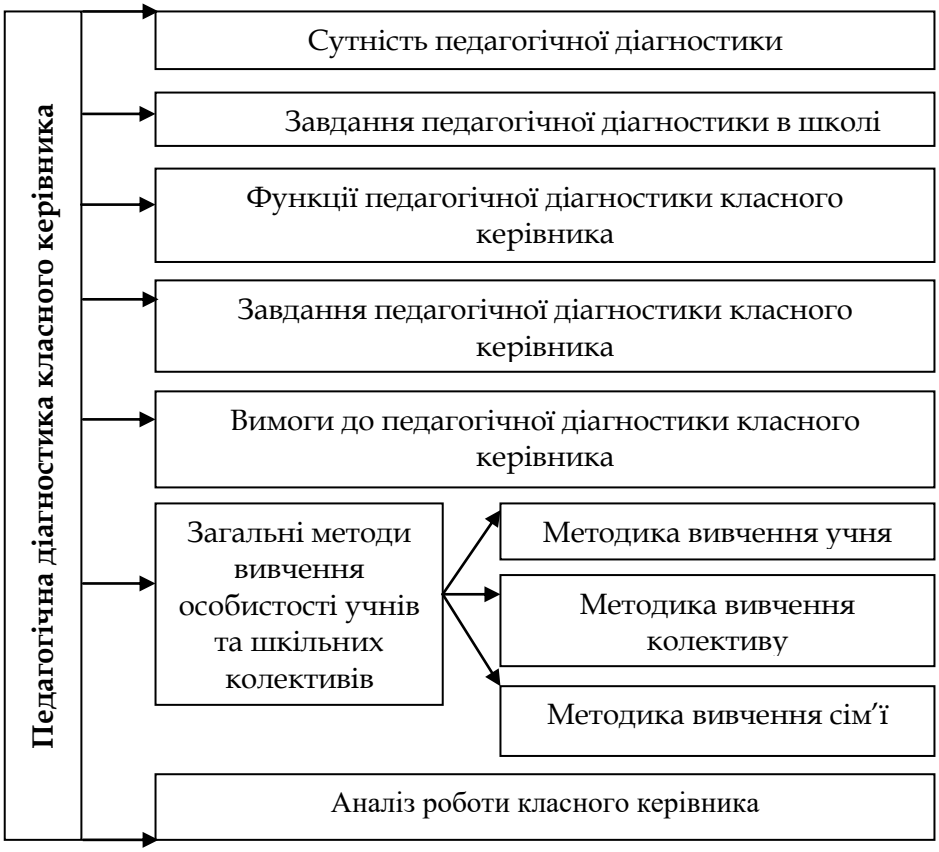

Практичні завдання

І рівень

1. Прочитайте розділ "Допоможіть хлопчику" (А.С. Макаренко. Педагогічна поема, Ч. ІІІ). Дайте відповідь на запитання: "Чому Ужиков був покараний за крадіжку? Але ж він був з "новеньких", а "новеньких" за крадіжку в колонії, як правило, не карали?"

2. Розповісти, на чому заснована можливість використання методу перспективних ліній у педагогічній практиці.

3. Прочитати розділи з повісті А.С. Макаренка "Прапори на баштах" (Тв., Т. ІІІ): з частини першої – розділ 29; з частини другої – розділи 19, 20, 22, 24; з частини третьої – розділи 1 і 7. Визначити, про які види перспектив йдеться у цих розділах. Виділити найбільш характерні особливості перспективних задач.

ІІ рівень

1. Визначити рівні вихованості в учнів доброти та доброзичливості за допомогою таких діагностичних ознак:

✓ *дуже низький рівень*: негативний досвід поведінки, який важко

виправляється під впливом педагогічних заходів, самоорганізація та саморегуляція не розвинені;

✓ *низький рівень*: недостатній рівень проявлення позитивного та нестійкого досвіду поведінки, спостерігаються зриви, поведінка регулюється, в основному, вимогами старших та іншими зовнішніми стимулами, саморегуляція та самоорганізація ситуативні;

✓ *середній рівень*: властива стійка позитивна поведінка, наявність регуляції та саморегуляції, організації та самоорганізації, проте активна позиція по відношенню до діяльності і вчинків товаришів по класу ще не проявляється;

✓ *високий рівень*: стійкий позитивний досвід поведінки, самоорганізація та саморегуляція поряд із прагненням до організації і регуляції діяльності інших людей; проявлення активної позиції.

2. Визначити рівні розвитку класних колективів, які характеризуються такими ознаками:

- колективна діяльність спрямована на реалізацію соціально значущих завдань і перспектив; колектив має систематичні зв'язки не тільки в школі, а й поза її межами з іншими колективами; у класі існують реально діючі органи самоврядування, що самостійно і правильно розв'язують питання планування, організації, регулювання та контролю; в основному всі учні приходять до єдиної колективної думки з найважливіших питань колективної діяльності; переважають розумні, справедливі вимоги один до одного; вимоги приймаються і виконуються кожним; переважно всі учні легко розподіляють між собою спільну діяльність, узгоджують свої дії як зі своїм класом, так і з іншими колективами;
- колективна цілеспрямована соціально значуща діяльність та колективні суспільні зв'язки майже відсутні; у класі існують органи самоврядування, проте реально вони діють нерегулярно; не має узгодженої громадської думки, проявляється байдуже ставлення до важливих питань колективного життя; взаємовимогливість відсутня, дисципліну підтримують лише педагоги, спостерігається неузгодженість, справи не виконуються.

ІІІ рівень

1. Учень не відвідував уроки. Опишіть 2-3 ситуації, коли метод стягнення приведе до необхідного результату, бажаного ефекту і, навпаки, коли покарання може ускладнити ситуацію.

2. Складіть характеристику на одного з учнів класу, в якому ви проходили педагогічну практику.

3. Проаналізуйте фрагмент тексту шкільного підручника. Виділіть в ньому слова і фрази, які можуть бути незрозумілі і поясніть їх значення так, щоб викликати у школярів яскраві уявлення.

Обробка результатів виконаних практичних завдань

І рівень – низький – пояснено 1/3 необхідних слів, пояснення безбарвне, не емоційне;

ІІ рівень – середній – пояснено 2/3 необхідних понять як за допомогою типових порівнянь, так і яскравих образів;

ІІІ рівень – високий – творчо пояснені всі складні слова; фрази, образи, що використані для пояснення, оригінальні, не мають аналогів.

3.4.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

1. Вивчення учнів досягає мети і дає результати за умови, коли воно відповідає таким педагогічним умовам:...

2. Виявити рівень вихованості учнів – це означає встановити ...

3. Аналіз виховного заходу складається за такою схемою …

4. У діагностичний діяльності класного керівника можна виділити такі методи:

а) порівняння;

б) аналіз;

в) прогнозування;

г) ... ;

д) … ;

е) … ;

4. Яке визначення найбільш точне ?

А. *Педагогічна діагностика досліджує навчальний процес. У ході дослідження вивчаються передумови, умови та результати навчального процесу з метою його оптимізації або обгрунтування значення його результатів для суспільства.*

Б. Педагогічна діагностика – це вивчення результативності навчально - виховного процесу в школі на основі змін у рівні вихованості учнів і зростанні педагогічної майстерності вчителя.

В. Під педагогічною діагностикою розуміють всі заходи щодо висвітлення проблем і процесів у галузі педагогіки щодо вимірювання ефективності навчального процесу та успішності, по визначенню можливостей кожного в плані отримання освіти.

6. Подати визначення таких понять:

Спостереження – це ...

Анкетування – це ...

Соціометрія – це ...

Тестування – це ...

7. Кому належить вислів: "Сильним стає педагог, який уміє аналізувати свою працю"

а) Ушинський К.Д.;

б) Амонашвілі Ш.О.;

в) Сухомлинський В.О.;

г) Коменський Я.А.

8. Стандартизоване завдання (питання та задачі), за допомогою якого проводиться дослідження – це...

9. Комплексний метод наукового дослідження, який передбачає одночасне використання цілого ряду інших методів (спостереження, бесіда та ін.), точно враховує умови, дозволяє змінювати і багаторазово повторювати особливості його проведення – це ...

10. Шкалування – це ...

11. Метод довготривалого планомірного цілеспрямованого опису психічних особливостей, що проявляються в діяльності і поведінці школярів, на основі їх безпосереднього сприймання в навчально-виховному процесі та обов'язковою систематизацією отриманих даних і формуванням висновків – це ...

а) експеримент;

б) анкетування;

в) спостереження;

г) бесіда.

І2. Метод отримання психолого-педагогічної письмової інформації за допомогою складання відповідно до певних правил системи питань, кожний з яких логічно пов'язаний з метою дослідження – це...

а) аналіз продуктів діяльності;

б) тест;

в) інтерв'ю;

г) анкетування.

3.4.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка рівня сформованості педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною школою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до процесу виховання, методів педагогічної діагностики.
2. Аналізувати індивідуальні та вікові особливості своїх вихованців.
3. Аналізувати педагогічні ситуації та умови, що їх спричиняють.
4. Користуватися методами дослідження індивідуальних та вікових особливостей вихованців.
5. Складати психолого-педагогічні характеристики учнів та учнівських колективів.
6. Аналізувати та оцінювати результати своєї діяльності.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати мету, головні завдання педагогічного дослідження.
2. Моделювати окремі методи діагностики учнівського колективу й особистості школяра.
3. Проектувати методи діагностики відповідно до мети виховання, індивідуальних та вікових особливостей учнів.
4. Моделювати виховні ситуації.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати виховну роботу, добирати доцільні види діяльності.
2. Планувати систему перспективних ліній у розвитку колективу та окремої особистості.

3. Здійснювати індивідуальну програму виховання кожного учня.

4. Здійснювати програму розвитку учнівського колективу з урахуванням індивідуальних особливостей.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доброзичливі стосунки з учнями під час педагогічного дослідження.

2. Орієнтуватися у педагогічних ситуаціях, розрізняти й правильно аналізувати обставини, мету, причину окремих дій, вчинків і загалом поведінку своїх вихованців.

3. Навчати своїх вихованців пояснювати свою поведінку та поведінку інших людей, стимулювати в них інтерес до педагогічного дослідження.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати експериментальну роботу з учнями.

2. Використовувати у процесі дослідження педагогічних явищ різноманітні наукові методи.

3. Вчити учнів оволодівати методами діагностики та застосовувати їх з метою самовиховання, саморозвитку особистості.

3.4.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Засвоєння цієї теми пов’язане з розвитком таких рис майбутніх учителів, як цілеспрямованість, творче педагогічне мислення, наполегливість, критичність, винахідливість, уважність, спостережливість, дисциплінованість, відповідальність, самостійність.

3.5. ПЛАНУВАННЯ РОБОТИ КЛАСНОГО КЕРІВНИКА

Мета: ознайомити студентів із сутністю та технологією планування виховної роботи класного керівника; формувати вміння планувати виховну роботу класного колективу та організовувати життєдіяльність учнів; надавати педагогічну допомогу учням в організації колективних творчих справ.

Обладнання: зразки планів роботи класного керівника, карта-схема дій дитячого колективу, таблиця план-сітки, календар знаменних дат.

Ключові поняття: планування; план; структура плану; принципи планування; технологія планування; колективна творча справа.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Планування виховної роботи в класі. Функції, принципи, джерела планування.
2. Вимоги до плану роботи класного керівника. Види планів.
3. Технологія планування роботи класного керівника.
4. Структурні компоненти плану виховної роботи.
5. Планування роботи з дитячим колективом.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Асмолова Л. Планування роботи класного керівника / Асмолова Л. // Управління школою. – 2004. – № 24. – С. 6-10.
2. Бабенко А. Планування виховної роботи на навчальний рік [Текст] / А. Бабенко, Л. Галкіна // Шкільний світ. – 2014. – № 14. – С. 5-40.
3. Волкова Н.П. Педагогіка: посібн. / Н.П. Волкова. – К.: Академвидав, 2002. – С. 173-178.
4. Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях [Текст] / [авт.-упоряд.: М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова]. – Х. : Ранок, 2006. – 383 с.
5. Дрожжина Т.В. Самовчитель директора школи [Текст] / Т.В. Дрожжина. – Харків : Основа, 2011. – 224 с.
6. Дубасенюк О.А. Практичні завдання та задачі з курсу педагогіки [Текст] : навч. посіб. / О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2006. – 108 с.
7. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел / Иванов И.П. – М.: Педагогика, 1989.
8. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.
9. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний зб. Міністерства освіти України. – 1996. – № 13. – С. 2-16.

10. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Наказ МОН від 16.06.2015 р. № 641. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

11. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко– К.: „Знання-Прес", 2008. – С. 331-358.

12. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

13. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України / Наказ МОН України від 31.10.2011 року № 1243.

14. Планирование воспитательной работы в классе: метод. пособие / под ред. Е.Н.Степанова. – М.: ТЦ"Сфера", 2001.

15. Подласый И.П. Педагогика: в 3-х кн. : учебн. / И.П. Подласый. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : „ВЛАДОС", 2007. – Кн. 3 : Теория и технологии воспитания: учеб. для студ. вузов. – С. 434-439.

16. Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти / Наказ МОН України від 29.06.2006. № 489.

17. Програма „Виховання гуманістичних цінностей в учнів 1-9 класів" / [К. О. Журба, В. А. Киричок, І. М. Кухар, К. І. Чорна] // Класний керівник. – 2008. – № 17-18. – 58 с.

18. Рекомендації до планування роботи класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти / Лист МОН України 1/9 – 520 від 14. 08. 2008 р.

19. Робоча книга вихователя [Текст] / [уклад.: О. І. Тимчишин, В. І. Уруський]. – Т. : Астон, 2001. – 298 с.

20. Сорока Г. Планування та аналіз виховної роботи школи / Сорока Г. – Харків : „Основа", 2003. – 64 с.

21. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / Сухомлинський В.О. // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 417-654.

22. Фіцула М.М. Педагогіка: навч. посібн. / Фіцула М.М. – К.: Академія, 2002. – С. 392-394.

23. Характеристика планування виховної роботи // Підручник для директора. – 2008. – № 7-8.

24. Щуркова Н.Е. Прикладная педагогика воспитания : учеб. пособие / Щуркова Н.Е. – СПб. : Питер, 2005. – С. 230-235.

3.5.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Виховна робота в закладах освіти має забезпечувати стабільний процес формування і прийняття учнями гуманістичних цінностей та зразків громадянської поведінки. У школі відбувається розвиток творчого мислення дитини, формування основ моральної поведінки, почуття відповідальності. Пріоритетними напрямами у виховній роботі школи є реалізація особистісно орієнтованого підходу в процесі навчання і виховання;

залучення молоді до національної та світової культур; збереження морального, фізичного та психічного здоров'я учнів; виховання патріотизму, громадянських якостей особистості; забезпечення умов для соціалізації школярів, виховання у них життєвої компетентності. Реалізація цих напрямів виховання вимагає від кожного педагога творчого підходу до вироблення стратегії й тактики своєї професійної діяльності. Результативність виховного процесу залежить від планування вчителем своєї виховної роботи та правильного врахування й об'єктивності оцінки його результатів.

Великого значення плануванню виховної роботи надавали видатні українські педагоги А.С. Макаренко і В.О. Сухомлинський. Творчий підхід до виховної діяльності вони вбачали у дослідженні й проектуванні оптимальних шляхів її організації, створенні власного новаторського стилю праці на основі досягнень науки і передового педагогічного досвіду.

Планування – це процес моделювання своєї діяльності на певний період часу, коли педагог уявляє подумки модель своєї роботи: змістову, організаційну, структурну.

Планування виховної роботи у класі – це процес спільної діяльності класного керівника, учнів і батьків із визначення цілей, змісту та способів організації виховного процесу й життєдіяльності класного колективу, організаторів та учасників обраних справ, термінів їх проведення.

Педагогічному плануванню властиві такі *функції* (Т.А. Ільїна):

- *спрямовуюча*, пов'язана з визначенням у процесі планування сфери, мети та змісту педагогічної діяльності, її предмета, конкретних напрямів і видів;
- *прогнозуюча*, сутність якої визначається тим, що в процесі розробки плану формується педагогічний задум, проектується майбутній стан педагогічної системи, прогнозуються результати її функціонування й розвитку;
- *координуюча*, або *організаторська*, що дозволяє педагогам за допомогою обґрунтованих і раціональних дій при плануванні одержати чітку відповідь на запитання: коли, що треба робити і хто виконуватиме;
- *контрольна,* яка дає педагогічному колективу чи окремому педагогу можливість за допомогою складеного плану контролювати та коректувати траєкторію свого шляху до досягнення наміченої мети;
- *репродуктивна (відтворююча*), яка припускає, що через невеликий проміжок часу за планом можна відновити зміст й обсяг виконаної роботи.

При плануванні виховної діяльності слід дотримуватися таких принципів:

1. Принцип системності – передбачає розгляд виховного процесу як складної системи, що складається з деякої сукупності взаємозалежних і взаємодіючих компонентів. Під час планування слід враховувати такі компоненти виховної системи класу: суб'єкти діяльності (класний керівник, учні класу, їхні батьки, педагоги школи й інші дорослі); їх індивідуальні й колективні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації; цілі, принципи, зміст, форми та методи організації спільної діяльності, спілкування й відносин; внутрішні та зовнішні зв'язки класного співтовариства; критерії, показники,

прийоми та методи вивчення, аналізу й оцінки стану та результатів виховного процесу.

2. *Принцип цілеспрямованості* передбачає проектування таких видів та форм діяльності (суспільно-корисної, пізнавальної, спортивно-оздоровчої, трудової, художньо-творчої), які забезпечують виконання визначених на період планування завдань виховання та розвитку дітей.

3. *Принцип конкретності* потребує врахування інтересів та потреб членів свого колективу, досягнутого рівня і перспектив розвитку свого класу, включення до плану конкретних справ, визначення чітких термінів і відповідальних за їх проведення.

4. *Принцип оптимальності* пов'язаний із такими важливими аспектами процесу планування: пошук найкращого варіанту участі дітей і дорослих у колективній роботі з планування; обрання найбільш ефективного варіанту побудови життєдіяльності у класі й виховного процесу в ньому; вибір оптимального варіанту форми та структури плану виховної роботи.

5. *Принцип діалогу* означає діалоговий характер взаємодії педагогів, учнів і батьків у процесі планування, уважне ставлення до думки кожного члена колективу, урахування різних поглядів, що має істотне значення для визначення найбільш повного спектра можливих шляхів і способів організації майбутньої життєдіяльності класного співтовариства та виховних відносин у ньому.

6. *Принцип індивідуально-особистісного підходу* забезпечується вивченням особистості кожної дитини, рівня сформованості якостей її характеру і визначенням на цій основі перспектив розвитку індивідуальних потреб, інтересів, можливостей.

7. *Принцип науковості* передбачає систему науково обґрунтованих завдань, змісту, форм, методів і засобів роботи. При складанні плану класний керівник повинен також спиратися на наукові уявлення про сутність, рушійні сили та закономірності процесу виховання й розвитку дитини, на теоретичні положення сучасних педагогічних концепцій виховання учнівської молоді, на технологічні розробки науковців щодо проблем планування й організації виховної діяльності з учнями.

8. *Принцип безперервності* передбачає внесення до складеного плану роботи коректив, доповнень, тому що виховна система класу – це „живий" організм, у якому змінюються інтереси, потреби, ціннісні установки дітей і дорослих, коректуються міжособистісні емоційно-психологічні та ділові відносини, з'являються нові контакти з навколишнім соціальним і природним середовищем.

Джерелами планування є:

- ✓ державні документи в галузі виховання, освіти та охорони здоров'я дітей;
- ✓ інтереси, потреби та побажання самих дітей, їх батьків, педагогів;
- ✓ результати аналізу планів роботи, звітів, педагогічних щоденників та іншої документації попередніх виховних періодів;
- ✓ плани роботи школи, гуртків, секцій, клубів;

- ✓ традиції школи: свята, ювілеї, конкурси, тематичні дні, тижні;
- ✓ програми діяльності дитячих громадських організацій та об'єднань;
- ✓ виховний потенціал природного та соціального оточення школи;
- ✓ перспективний досвід роботи інших класів, шкіл;
- ✓ матеріали, поради, рекомендації педагогічної та методичної літератури з виховної роботи;
- ✓ календар знаменних дат: події, факти життя країни, міста, селища, де живуть і навчаються діти, визначні події.

План – наперед визначена система справ, яка передбачає порядок, послідовність та терміни виконання робіт[5].

План роботи класного керівника – це науково обґрунтоване проектування становлення і розвитку класного колективу та кожного учня на визначений період.

За змістом план має бути спрямований на формування у дітей та учнівської молоді особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, трудової, екологічної культури; виховання шанобливого ставлення до родини; формування здорового способу життя, забезпечення фізичної досконалості школярів.

Зміст плану повинен відповідати певним ***вимогам***, зокрема:

1) цілеспрямованість плану – заплановані зміст і форми роботи передбачають реалізацію конкретних цілей і завдань;

2) урахування вікових й індивідуальних особливостей учнів, стану їхнього здоров'я; орієнтованість на реалізацію потреб, інтересів, розвиток дітей;

3) перспективність і актуальність визначених видів діяльності (зв'язок виховного процесу з суспільним життям, практичною діяльністю дітей – створення умов для реалізації на практиці знань школярів, їх досвіду; відображення основних подій країни в житті колективу; активність дітей у перетворенні навколишнього середовища);

4) комплексний характер плану – цілісність впливу на свідомість, почуття, поведінку школярів; різноманітність змісту й форм роботи, спрямованих на розвиток інтересів, здібностей дітей; залучення школярів до різних видів діяльності (пізнавальної, ціннісно-орієнтованої, суспільно-корисної, художньо-творчої, спортивно-оздоровчої); взаємодія з іншими соціальними інститутами виховання дітей (сім'єю, позашкільними закладами, громадськими організаціями);

5) конкретність і доцільність плану – чітко визначені дії, обґрунтованість запланованої роботи відповідно до задач колективу, традицій, рівня розвитку;

6) реальність плану – розумна насиченість справами, їх здатність бути реалізованими на практиці (врахування матеріально-технічної бази школи, часу для підготовки широкомасштабних справ, відповідність можливостям

[5] Ожегов С.И. Словарь русского языка / С.И. Ожегов; под ред. Н.Ю. Шведовой. – [19-е изд., испр.]. – М., 1987. – С. 421.

дітей); як правило, на місяць планують одну-дві виховні справи, одна з яких може бути загальношкільною;

7) зв'язок внутрішньокласної роботи з позашкільною діяльністю, узгодженість плану з діяльністю школи та дитячих громадських організацій;

8) гнучкість плану – можливість коригування, внесення змін до плану відповідно до зміни виховних обставин, виникнення нових ситуацій.

У практиці зустрічаються різні види педагогічного планування: перспективне, оперативне, поточне. Найбільш розповсюджені ***види планів*** можна згрупувати за такими критеріями: за охопленням змісту, за тривалістю планованого періоду (див. табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Класифікація планів виховної роботи

КРИТЕРІЙ ПОДІЛУ	*ВИДИ ПЛАНІВ*		*ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЛАНУ*
Залежно від суб'єкта планування	Індивідуальний		Планує одна людина: тижневий план класного керівника, план одного дня.
	Колективний		Складений групою, класом.
За масштабом планування	Загальношкільні		План роботи учнівського колективу, план виховної роботи школи, план загальношкільної справи.
	Плани первинних колективів		План роботи класного колективу, план роботи гуртка, клубу.
За охопленням змісту	Комплексний (загальний)		Планується діяльність за всіма напрямками та її видами (план виховної роботи з класним колективом).
	Тематичний		Планується один напрям чи вид діяльності (план роботи з батьками, план профорієнтації).
	Конкретний		Планується одна конкретна справа (план конференції, план підготовки і проведення класної години).
За тривалістю планованого періоду	Довгостроковий (перспективний)		Складається на тривалий період часу (рік і більше): план роботи закладу на рік, план профорієнтаційної роботи зі старшокласниками (на два роки).
	Періодичний	Календарний	Планується якийсь визначений етап перспективного плану: план роботи на семестр. Це план середньої перспективи.
	Короткостроковий		План найближчої перспективи – планується досить короткий відрізок часу: план роботи на тиждень, на місяць, на декаду.
	Оперативний		Плануються конкретні найближчі дії: план дня, план конкретної справи.

Перспективні плани мають відображати психолого-педагогічну характеристику класу, мету і завдання виховної роботи, зміст виховної роботи з учнями та батьками, терміни виконання.

Тижневі й плани одного дня можуть бути індивідуальні для кожного класного керівника. Вони відображають актуальні справи виховної роботи педагога. Багато класних керівників ведуть щоденники, в яких відображені їх щоденні чи тижневі завдання, записи аналітичного характеру, відведено сторінки для характеристики учнів класу (їх учинків, якостей, ситуації розвитку тощо). Такі записи упродовж тривалого періоду дають можливість критично осмислити власну діяльність та ефективність педагогічних дій, сформувати банк даних щодо учнів класу для корекції й планування виховної роботи в класі.

План окремого виховного заходу – це, власне, конспект, у якому визначено мету, завдання, зміст справи, хід підготовки, напрямки роботи та групи учнів, які їх виконуватимуть, тощо. Такі плани доречно писати і малодосвідченим класним керівникам, і тим, хто має чималий стаж класного керівництва, оскільки це дає змогу спланувати виховні дії й не упустити важливих деталей.

Форми планів також можуть бути різними: план-циклограма, план-графік, план-сітка, конспект тощо.

За будь-якого варіанту форма плану повинна відображати: конкретні види занять, доручень, колективні справи вихованців; відповідальних виконавців й учасників запланованих справ, залучених для допомоги; конкретні справи; матеріально-технічне забезпечення педагогічного процесу; терміни і форми (процес) контролю, обліку; оцінку ефективності виконаної роботи.

Вибір форми плану повинен бути зрозумілим для всіх учасників (що робимо, з ким, коли, як).

Структура і форма плану виховної роботи класного керівника можуть бути різноманітними. Адміністрація школи, кожен класний керівник має право визначати зміст плану, його часові межі. Важливо, щоб виховні плани були зручними для роботи та оперативного коригування. Щоб план виховної роботи не став формальною схемою, його слід не писати, а складати.

Алгоритм складання плану виховної роботи є своєрідним технологічним ланцюжком послідовно виконуваних дій класного керівника й інших учасників планування. Він передбачає низку ретельно продуманих послідовних дій:

1) визначення класним керівником порядку та строків дій із планування виховної роботи та життєдіяльності у класі;

2) педагогічний аналіз стану й результатів виховного процесу;

3) моделювання класним керівником образу класу, його життєдіяльності та виховного процесу в ньому;

4) колективне планування;

5) уточнення, коректування й конкретизація педагогічного задуму, оформлення плану виховної роботи.

Технологія планування виховної роботи складається з ряду послідовних етапів.

1. *Діагностичний* – визначення рівня розвитку й вихованості учнів, їхніх потреб, інтересів, можливостей, зон актуального й найближчого розвитку, співвіднесення їх із суспільною метою виховання.

2. *Прогностичний* – цілевизначення, цілеутворення: інтерпретація цілей виховання у виховні задачі, їх конкретизація, деталізація, систематизація, уточнення та оцінка умов досягнення.

3. *Орієнтаційно-пошуковий* – формулювання і науково-теоретичне обґрунтування провідної ідеї діяльності на визначений виховний період, моделювання оптимального варіанту суб'єкт-суб'єктних виховуючих відносин, визначення основних напрямків виховної діяльності.

4. *Структурно-змістовий* – розробка змісту та послідовності, визначення організаційних форм, часу й місця проведення виховних справ і заходів, розподіл "ролей" виховної діяльності.

5. *Конструктивний* – операційно-інструментальна розробка форм, методів, прийомів, способів виховної роботи з учнями.

6. *Контрольно-оцінний* – розробка системи засобів контролю та оцінки результатів і процесу виховної діяльності, уявне експериментування, аналіз, корекція й експертна оцінка розробленого плану виховної роботи.

Системоутворюючим елементом планування виховної діяльності є діагностична постановка виховних цілей і задач.

Педагогічна діагностика виконує роль інформаційного джерела у формуванні виховних задач. Другим джерелом цілеутворення є норми політичного, економічного, правового, морального тощо життя суспільства, а також соціальні правила життєдіяльності й поведінки.

У державних нормативних актах (Національній доктрині розвитку освіти України, Законі України "Про освіту", "Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти" та інших) відображено головну мету національного виховання як набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнаціональних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, моральної, художньої, естетичної, правової, трудової, екологічної культури. У такому вигляді мета задана нормативно. Проходячи через дані діагностики, соціальні цілі трансформуються у виховні цілі й задачі, які відіграють регулятивні, управлінські, організаторські функції.

С. Л. Рубінштейн писав, що виховну роботу планують із урахуванням вимог суспільства і суспільної моралі, однак ці суспільні вимоги не проектуються механічно в людину, а ефект усіх зовнішніх впливів, суспільних у тому числі, залежить від внутрішніх умов, від того "ґрунту", на який ці впливи падають.

Трансформація суспільної мети виховання у виховні задачі відбувається на основі чіткого знання про рівень розвитку й вихованості кожного учня на початку планування.

Важливо відзначити перспективність педагогічної характеристики. Необхідно не лише проаналізувати те, що є, але й висловлювати свої міркування, наміри, плани активного виховного впливу на особистість дитини, зазначати, як відбувається цей вплив уже зараз, які труднощі зустрічаються у виховній роботі. Треба не лише бачити людину такою, як вона є, але й проектувати розвиток її інтелекту, моральності, естетичної та емоційної культури.

На жаль, часто плани-проекти виховної роботи класних керівників загальноосвітніх навчальних закладів свідчать про недостатню технологічність постановки виховних задач. Типовим способом їх формулювання для сучасної шкільної практики є:

1. Визначення виховних задач через діяльність педагога: провести диспут, батьківські збори, організувати похід і т. д. Такий спосіб постановки виховних задач не дає можливості визначити наслідки виховного впливу, його результати, оскільки вони не прогнозуються, не задаються критерії оцінки їх ефективності.

2. Визначення цілей через зміст виховання: здійснювати естетичне виховання, проводити профорієнтаційну роботу з учнями і т. д. За такого способу виховні задачі визначені узагальнено, їх регулятивна функція у відборі змісту виховання й побудові виховного процесу практично не відчутна. Виховні заходи проводяться не цілеспрямовано, а фрагментарно.

3. Постановка виховних цілей через діяльність учнів: надати допомогу ветеранам війни, провести новорічний ранок, посадити дерева і т.д. На перший погляд, такий вид проектування впорядковує виховну роботу, робить плани дійовими. Однак тут відсутній найважливіший елемент педагогічної технології – очікуваний результат виховання, його конкретні прояви в розвитку особистості учня. У цьому випадку можна говорити про підміну задач виховання засобами виховання.

4. Найбільш близьким до технологічного є спосіб постановки цілей виховання через задачі морального, інтелектуального, емоційного розвитку учнів, наприклад, формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу; виховання поваги до батьків; розвиток пізнавальних інтересів і т. ін. Але і за такого формулювання виховні задачі часто не достатньо інструментально розроблені, в них неможливо визначити орієнтири, за якими можна зробити висновки про їх досягнення. У рамках вибраної виховної мети вихователь повинен уміти чітко визначити, формалізувати кінцевий ефект – зміни в особистості учня в кінці циклу виховання, що проектується. Існують певні технологічні прийоми інструментовки цілей виховання. Суть їх полягає в тому, що цілі виховання проектуються через результати виховання, які прогнозуються як певні досягнення в розвитку й вихованості особистості й проявляються в діях, учинках, судженнях, ідеалах учнів, причому в таких, які учитель чи інший

експерт може надійно розпізнати. Виховні задачі у такий спосіб формулюються на принципах особистісного підходу. При цьому проводиться ретельна структурна диференціація індивідуальних якостей і виділення ознак, за якими їх можна діагностувати і систематизувати (В. П. Беспалько, І. Д. Бех, Ю. З. Гільбух, М. В. Кларін, С. Д. Максименко). На цій основі можливе створення виховних таксономій – чіткої системи виховних задач, у середині яких виділені їх категорії й послідовні рівні (ієрархії). Виховні таксономії передбачають чітку класифікацію й систематизацію тих якостей особистості, які прогнозуються як майбутній результат виховання, що дає можливість конкретизувати, впорядкувати в систему виховні задачі, описати їх чіткими конкретними термінами поведінки учнів, яку можна спостерігати, оцінювати, аналізувати, ідентифікувати з передбачуваними результатами. Якщо узагальнити дослідження в цьому напрямку (Б. Блум, Р. М. Гагне, Д. Гілфорд, С. Г. Карпенчук, Д. Кратволь, В. Оконь, М. І. Шилова), то у виховних таксономіях можна виділити певні сфери діяльності й відповідних виховних цілей, які вони охоплюють.

1. *Когнітивна (пізнавальна) сфера* – засвоєння знань про людину, суспільство, природу, формування світогляду учнів.

2. *Афективна (емоційно-ціннісна) сфера* – формування емоційно-особистісного ставлення до явищ оточуючого світу, починаючи від простого сприйняття, інтересів, потреб, готовності реагувати – до засвоєння ціннісних орієнтирів і їх активного прояву.

3. *Операційно-діяльнісна сфера* – формування поведінки особистості, різноманітних умінь та навичок життєдіяльності, набуття досвіду творчої діяльності.

4. *Психомоторно-регулятивна сфера* – саморегуляція та розвиток тих чи інших видів рухової, моторної активності.

Таким чином, у процесі проектування виховні цілі проходять шлях від соціальних вимог і даних діагностики учнів до системи конкретних виховних задач, які визначають зміст і структуру виховної діяльності.

Обов'язковим аспектом технології планування виховної діяльності є визначення реальності результатів, що прогнозуються, можливість досягнення яких вихователь повинен уміти оцінити за такими параметрами:

1. *Відповідність віковим особливостям дітей, рівню їх індивідуально-особистісного розвитку нахилів, здібностей, інтересів, прагнень і можливостей.*

Ш.О. Амонашвілі у своїх роздумах про проблеми вихованості дітей пише, що дитині не байдуже, якими способами, за яких умов спілкування, в якому педагогічному процесі ми виховуватимемо її. До педагогічного процесу повинні залучатися всі особливості дитини, які репрезентують її як цілісну особистість. Якщо педагогічний процес спирається тільки на функціонування окремих властивостей, то він ігнорує дитину і стає "бездітним". Виховні задачі мають проектуватися, виходячи із актуальних потреб дітей, і знаходитись у зоні їх найближчого розвитку. Тоді вони пробуджують і викликають до життя цілий ряд функцій, що перебувають у

стані визрівання, лежать у зоні найближчого розвитку. Такий підхід сприяє підвищенню ефективності виховного процесу.

2. *Соціально-педагогічні, психологічні, матеріальні умови реалізації проекту виховної роботи*.

Процес виховання обумовлений соціальними чинниками, умовами життя, які сприяють становленню відповідного способу життєдіяльності в різних регіонах, у межах традицій, побуту, звичаїв найближчого оточення учнів, національних особливостей, природного середовища, засобів масової культури й пропаганди. На результативність спроектованих виховних задач впливає також емоційно-психологічний настрій колективу, в якому на емоційному рівні відображаються особисті й ділові взаємовідносини членів колективу, що визначаються їх ціннісними орієнтаціями, моральними нормами й інтересами. Уміння бачити ці фактори, оцінити й передбачити їх вплив на особистість є однією з складових проектувальної майстерності педагога.

Рівень виховних результатів залежить і від того, хто буде реалізовувати виховний проект. Плани, які розроблені без урахування професійної підготовки учителів-вихователів, їх індивідуальних здібностей і можливостей, можуть бути приречені, в кращому випадку, на механічне відтворення, яке не принесе жодної користі ні для виховання дітей, ні для професійного самоутвердження, самовдосконалення педагога.

Матеріальні умови, безумовно, впливають на проектування як задач, так і змісту виховної діяльності. Яскравим прикладом створення й використання виховного потенціалу матеріальної бази школи є діяльність Сахнівської середньої школи Черкаської області (директор О.А. Захаренко). Чудові шкільні приміщення, музей, майстерні, планетарій були і є одночасно і перспективою, і засобами виховання.

3. Часові межі досягнення виховних задач.

Учитель-вихователь повинен уміти ставити оперативні виховні задачі в діалектичній єдності із загальними цілями виховання. Уміння оцінити місце й значення кожного кроку в гармонійній системі досягнення близьких, середніх і далеких перспектив розвитку особистості є важливим аспектом проектувальної діяльності педагога.

На основі аналізу розглянутих вище параметрів оцінки виховних задач відбувається їх корекція відповідно до конкретних умов функціонування виховного процесу.

Таким чином, функцією прогностичного етапу планування виховної діяльності є отримання й систематизація інформації про наявний і майбутній стан об’єкта виховання. Його характеристика необхідна для оптимізації діяльності, яка б забезпечувала розвиток і виховання кожного учня.

Завданням *орієнтаційно-пошукового* етапу планування є розробка моделі суб'єкт-суб'єктної виховної взаємодії.

Моделювання виконує функцію побудови інформаційної моделі майбутньої виховної діяльності. Інформаційна модель, яка може бути

зображена у вигляді схеми або програми, дозволяє дослідити дію основних принципів виховання, отримати прогностичну інформацію про майбутній виховний процес, його структуру, основні характеристики, знайти оптимальні варіанти його організації, тобто забезпечити теоретичне обґрунтування проекту. В.О. Сухомлинський радив учителям наполегливо виробляти в собі вміння освітлювати повсякденні явища виховного процесу світлом педагогічної теорії, що дає можливість знайти між ними причинні залежності. Наукове осмислення майбутньої виховної діяльності є найважливішим моментом технології педагогічного проектування. Воно породжує творчий пошук і генерацію нових ідей на основі поєднання теорії й практики виховання. "Багаторічний досвід переконує, – писав В.О.Сухомлинський, – що самою сутністю педагогічної творчості є думка, задум, ідея, пов'язана з тисячами повсякденних явищ. Педагогічна ідея – це, образно кажучи, повітря, в якому парують крила педагогічної майстерності".

Наступним етапом планування виховної роботи є визначення структури й змісту виховної діяльності, розроблення системи послідовних виховних справ, вибір найбільш доцільних форм, методів і засобів їх організації, точний розрахунок роботи в просторі й часі.

Організаційні заходи, зміст і напрями виховної роботи класний керівник може спрямовувати відповідно до вимог Державної національної програми "Освіта"("Україна XXI століття"), а саме:

- формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, бажання працювати задля розквіту держави, готовності її захистити;
- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, жінки-матері, культури та історії рідного народу;
- формування високої мовленнєвої культури, оволодіння українською мовою;
- прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну;
- виховання духовної культури особистості; створення умов для вільного вибору нею світоглядної позиції;
- утвердження принципів загальнолюдської моралі: правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших доброчинностей;
- формування творчої, працелюбної особистості, виховання цивілізованого господаря;
- забезпечення повноцінного фізичного розвитку дітей і молоді, охорони та зміцнення їх здоров'я;
- виховання поваги до Конституції, законодавства України, державної символіки;
- формування глибокого усвідомлення взаємозв’язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю;
- забезпечення високої художньо-естетичної освіченості й вихованості особистості;

- формування екологічної культури людини, гармонії її відносин із природою;

- розвиток індивідуальних здібностей і талантів молоді, забезпечення умов її самореалізації;

- формування у дітей і молоді вміння міжособистісного спілкування та підготовка їх до життя в умовах ринкових відносин.

Різноманітні форми та методи реалізації змісту виховної діяльності відповідно до напрямів та завдань виховання кожного вікового періоду запропоновані в "Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів".

Системний підхід до планування вимагає проектування різноманітних форм і методів виховної діяльності. Вибір їх детермінується виховними задачами й особливостями перебігу виховного процесу. А.С. Макаренко[6] наголошував, що у вихованні жоден засіб не може бути оголошеним сталим, завжди корисним і дієвим. У виховному процесі слід проектувати застосування системи форм і методів роботи в їх єдності й взаємодоповненості.

Ефективність реалізації виховних планів класних керівників істотно залежить від того, наскільки були повно й глибоко розкриті системоутворюючі взаємозв'язки при проектуванні системи засобів виховної діяльності. Це зв'язки зовнішнього і внутрішнього підкріплення, зв'язки наступності й перспективності (І.П. Іванов). Вони відрізняються між собою різним відношенням до поставлених виховних задач, але єдині в своєму основному значенні – розкриття й поглиблення комплексного характеру кожної виховної задачі й засобів її вирішення.

Досить відповідальним моментом планування є розподіл виховної роботи в часі й просторі. Для виконання цієї задачі планування потрібно співвіднести обсяг запланованої роботи, кількість виховних заходів із відведеними часовими рамками, детально розподілити необхідний час на підготовку й організацію виховної діяльності, враховуючи її темп, ритм, послідовність, швидкість і т.д. Перевантажений план наперед приречений на невдачу як в організаційному, так і в результативному аспектах. Виховна робота з учнями проводиться в різних місцях (класі, музеї, на природі, виробництві й т.д.), що теж необхідно відобразити в плані.

Під час планування виховної роботи класний керівник має обрати оптимальний варіант змісту, форми і структури плану роботи з учнівським колективом.

Структура плану виховної роботи може включати такі розділи:

I. Аналіз виховної роботи за минулий рік.

II. Цілі та завдання виховної діяльності.

III. Психолого-педагогічна характеристика класу.

IV. Основні напрями діяльності та справи класного колективу.

[6] Макаренко А.С. Методи виховання / А.С. Макаренко // Вибрані педагогічні твори. – К. : Рад школа, 1947. – С. 69.

VI. Індивідуальна робота з учнями.

VII. Робота з батьками.

VIII. Вивчення стану та ефективності виховного процесу в класі.

Розглянемо кожен із визначених розділів плану. Щоб правильно поставити цілі, визначити пріоритетні напрями виховної діяльності на наступний навчальний рік, вибрати оптимальні форми, методи та прийоми побудови виховної роботи, потрібно здійснити аналіз виховної роботи у класі за минулий рік. Це допоможе визначити досягнення і з'ясувати слабкі місця виховного процесу в класі, виявити тенденції особистісного розвитку учнів.

Аналіз виховної роботи у класі за минулий рік дає змогу з'ясувати ефективність та результативність поставлених завдань, правильність вибору основних напрямів, змісту, форм і методів роботи, засобів педагогічного впливу, прийомів залучення учнів до діяльності та спілкування.

Під час аналізу організації виховного процесу в класі впродовж минулого року вчитель визначає, зміст яких виховних справ було найкраще сприйнято учнями, у яких справах вони брали участь із найбільшим задоволенням, у яких виявили себе активними організаторами, до яких залишилися байдужими і чому. Педагог також з'ясовує, наскільки вдалою була послідовність класних справ у минулому навчальному році, яка діяльність позитивно вплинула на формування в учнів свідомої дисципліни та відповідального ставлення до навчання й праці. Визначає, з ким із педагогічних, медичних, соціальних працівників та представників інших сфер здійснювалася виховна взаємодія, які методи педагогічної взаємодії дорослих були найбільш ефективними.

На основі здійсненого аналізу педагог робить висновки про досягнення і знахідки, про накопичений позитивний досвід; про негативні моменти в організації життя класу і вихованні учнів; про нереалізовані можливості та невикористані резерви; про перспективні цілі та першочергові завдання на найближче майбутнє.

Аналізується педагогічна взаємодія вчителя, учнів класу з батьківським активом, вплив батьків учнів на виховну діяльність класу (формулювання соціального замовлення, висування вимог до змісту й організації педагогічного процесу, планування та проведення класних справ і заходів); результативність педагогічної просвіти батьків та інформування їх про хід і результати навчально-виховного процесу (залежно від змісту і форм його організації); ефективність індивідуальної роботи з батьками; взаємодія з „проблемними" сім'ями тощо.

У сучасній практиці класного керівника можна спостерігати кілька підходів до проведення аналізу виховної роботи, наприклад, описовий, полярно-оцінний, системний, проблемний та особистісно орієнтований. Відзначимо основні риси перерахованих підходів.

За описового підходу фіксуються й аналізуються події та явища, які відбулись у життєдіяльності класу. За полярно-оцінного підходу насамперед виділяються й аналізуються позитивні та негативні моменти і результати

навчально-виховного процесу, розкриваються можливі причини негативних чи позитивних явищ у життєдіяльності класу. Системний підхід припускає цілісний аналіз педагогічного процесу в сукупній єдності та взаємодії усіх його компонентів: суб'єктів, цілей, змісту, засобів (форм, методів, прийомів), результатів діяльності й виховних відносин. За проблемного підходу педагог виділяє, аналізує і структурує проблеми і протиріччя педагогічного процесу. За особистісно орієнтованого підходу акцент в аналітичній діяльності робиться на таких аспектах, як: розвиток особистості дитини; становлення та прояв індивідуальних особливостей школярів; особистісні досягнення учнів; формування у класі та школі сприятливого середовища для розвитку учнів; функціонування системи медико-психологічного та соціально-педагогічного забезпечення процесу розвитку школярів.

Подаємо *орієнтовну схему аналізу виховної роботи класним керівником* за попередній навчальний рік:

1. Коротка характеристика колективу та окремих учнів: загальні відомості про учнів та їхні сім"ї, суспільна і пізнавальна активність учнів, відповідальність, самодисципліна, уміння долати труднощі, культура поведінки в школі та поза нею, працьовитість, повага до законів та символів держави.

2. Визначення поставлених виховних завдань.

3. Аналіз змісту виховання (які знання, уміння, навички, звички сформовані).

4. Аналіз форм та методів виховання (класних годин, зборів, екскурсій, КТС; власного прикладу, переконання, педагогічної вимоги, виховуючих ситуацій, доручень, бесід, стимулювання тощо).

5.Аналіз засобів виховання:

- дитячого колективу (рівень згуртованості, сформованості громадської думки, традиції, наявність лідерів, неформальних груп спілкування);
- системи суспільних відносин;
- особистості вчителя;
- системи учнівського самоврядування (визначення його ефективності);

6. Аналіз результативності індивідуальної виховної роботи: з учнями, схильними до девіантної поведінки; з обдарованими учнями.

7. Аналіз роботи з батьками (результативність взаємодії, обраних форм роботи; ефективність проведення батьківських зборів).

8. Аналіз результатів виховної роботи:

- визначення рівня вихованості;
- характеристика динаміки зростання або змін рівня вихованості;
- визначення відповідності результатів і поставленої мети

Важливим структурним компонентом плану виховної роботи є визначення цільових орієнтирів виховної діяльності педагога.

К.Д. Ушинський про усвідомлення педагогом мети виховання зазначав: „Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти вам на запитання, що він хоче будувати – храм, присвячений богові істини, любові й правди, просто будинок, у якому жилося б затишно,

красиві, але непотрібні урочисті ворота, якими милувалися б подорожні, роззолочений готель для оббирання нерозважливих мандрівників, кухню для готування страв, музей для зберігання рідкостей чи, нарешті, сарай для складання туди різного, в житті нікому вже непотрібного мотлоху? Те саме повинні ви сказати й про вихователя, який не зуміє чітко й точно визначити вам мету своєї виховної діяльності".[7]

А.С. Макаренко мету педагогічної діяльності вважав основою у виборі методів і організаційних форм виховання дітей: "Я під метою виховання розумію програму людської особистості, програму людського характеру, причому в поняття характеру я вкладаю увесь зміст особистості, тобто, і характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, політичне виховання, і знання, абсолютно всю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої ми зобов'язані прагнути"[8].

Обираючи мету, класний керівник повинен опиратися на підсумки індивідуальної й колективної аналітичної діяльності та спроектовані портрети учня і класу, а також дотримуватися вимог, які висуваються до цільових орієнтирів виховної діяльності, а саме:

1) бути спрямованими на розвиток особистості дитини, формування її інтелектуального, морального потенціалів, оволодіння учнями цілісною системою знань про оточуюче середовище, практичними уміннями і навичками, способами творчої діяльності, прийомами і методами самопізнання і саморозвитку, ціннісними ставленнями до себе і навколишньої соціальної та природної дійсності;

2) узгоджуватися із інтересами та ціннісними установками членів класної спільноти, відповідати особливостям колективу класу й умовам його життєдіяльності;

3) забезпечуватися необхідними ресурсами для їхньої реалізації;

4) бути конкретними, чітко і ясно сформульованими;

5) сприйматися такими, яких складно, але можливо досягнути;

6) бути гнучкими, тобто придатними до коригування;

7) піддаватися діагностуванню.

У плані роботи класного керівника поряд з цілями формулюються і завдання, вирішення яких дозволяє досягти поставленої мети.

У розділі „Психолого-педагогічна характеристика класу" подаються загальні відомості про клас, індивідуальні особливості учнів, рівень їхньої вихованості, свідомості, громадянської відповідальності; розвиток самоврядування; залученість до гурткової та позаурочної діяльності тощо.

В. О. Сухомлинський для доцільного планування виховної роботи рекомендував скласти педагогічну характеристику класу, де на першому місці стоять здоров'я, фізичний розвиток дітей, аналіз умов для їх всебічного розвитку. Предметом особливої уваги є індивідуальні особливості

[7] Ушинський К.Д. Про сімейне виховання / К. Д. Ушинський. – К. : Рад. школа, 1974. – С. 31.
[8] Макаренко А. С. О воспитании / А. С. Макаренко. – М. : Политиздат, 1990. – С. 45.

розумового розвитку та емоційної культури учнів. У педагогічній характеристиці описуються середовище, оточення, в якому відбувається формування інтелекту дитини, та обставини, які впливають на виховання моральних, естетичних та інтелектуальних почуттів. Особливе місце належить аналізу життя й відносин у сім'ї, де формується моральна сутність дитини.

Орієнтовна структура **психолого-педагогічної характеристики класу**

І. Динаміка розвитку класного колективу

- час утворення класу (вказується той часовий період, упродовж якого більшість членів класного колективу навчаються разом);

- події, які мали найбільший вплив на розвиток класного колективу на кінець минулого-початок поточного навчального року.

Серед цих подій найбільш часто вказуються такі: масове прибуття чи вибуття учнів (з називанням причини); прибуття чи вибуття окремих учнів (з називанням їх групового статусу в даному колективі); зміна класного керівника; зміна педагогів; конфлікт усередині класу (з називанням ступеня його вирішення); конфлікт педагога (класного керівника) з окремими учнями чи усім класом.

ІІ. Рівень розвитку класного колективу на даний час

Рівні розвитку групи, за А.В. Петровським, є такі:

- роз'єднаність (наявність великої кількості мікрогруп за інтересами, цінностями);

- лідерство через придушення (наявний лідер, який здатен організувати групу шляхом жорсткого підкорення власній позиції й відкидання альтернативних поглядів);

- колектив (існує спільна система цінностей, кожен член колективу потенційно є лідером, у рамках різних видів діяльності є можливість висування членів колективу на лідерські позиції, спілкування здійснюється і на рівні мікрогруп, і на рівні колективу загалом, спільно вирішуються питання, які стосуються загальногрупових цінностей та орієнтирів).

Сюди доречно включити характеристику лідерів чи відторгнених за такими критеріями: контактність, комунікабельність; емоційність, чуйність; упевненість у своїх силах, емоційна стійкість, динаміка потреб; гнучкість поведінкових реакцій; самоконтроль; залежність від громадської думки; конфліктність (з називанням основних мотивів конфліктної поведінки); дотримання поведінкових норм, вихованість; рівень успішності з основних предметів (з називанням причин високої чи низької успішності: обдарованість, посидючість або низький рівень інтелекту, педагогічна запущеність, низький самоконтроль і як наслідок – несистематичність підготовки, конфлікт з педагогом тощо).

Називаються учні „групи ризику" (їхні індивідуальні особливості, запити, мотиви вчинків, вплив на них найближчого соціального оточення; найбільш дієві форми роботи з ними; завдання щодо виховання цих учнів та корекції їхньої поведінки; прогнозування соціалізації цих учнів у майбутньому).

Далі аналізуються особливості морально-психологічного клімату в класі: характер взаємовідносин учнів (тактовність, ввічливість, увага та повага один до одного, особливості стосунків хлопців та дівчат, доброзичливість, колективізм, почуття взаємної турботи тощо); домінуюче ставлення учнів до вчителів, навчального закладу, особливості спілкування у класному колективі; називаються основні конфлікти (якщо є) всередині класного колективу та поза ним, які переважним чином визначають емоційний фон взаємин між учнями, або учнями й педагогами.

III. Рівень розвитку динамічних характеристик

Зазначається переважаючий у класі рівень працездатності й оптимальний для більшості учнів темп роботи.

IV. Пізнавальні особливості учнів класу

Зазначаються особливості сприйняття, пам'яті, уваги, мислення, уяви; рівень інтелектуального розвитку.

V. Рівень розвитку емоційної сфери

Зазначається переважаючий тип емоційного реагування, емоційний фон стосунків, а також тематика, щодо якої учні класу проявляють найбільший інтерес.

VI. Рівень інтеріоризації поведінкових норм

Називаються дисциплінарні характеристики класу (розуміння й виконання вимог учителя щодо поведінки на уроках та в позаурочний час). На основі викладеного визначається той стиль поведінки педагога з класом (демократичний, авторитетний, ліберальний тощо), який найкраще забезпечуватиме робочу атмосферу під час уроків та дисципліну під час позашкільних справ.

VII. Рівень успішності (з аналізом причин низької успішності більшості учнів)

VIII. Позанавчальні інтереси учнів

Вказуються гуртки та секції, які відвідують учні.

Відповідно до результатів, отриманих у процесі аналітичної діяльності, та на основі сформульованих цілей і завдань виховної роботи педагогу необхідно визначити основні напрями, форми та способи організації життєдіяльності класного колективу.

Форми та способи життєдіяльності класу не мають визначатися набором випадково відібраних і не пов’язаних між собою заходів. Щоб добір справ був справді системним і науково обґрунтованим, класний керівник має під час планування спиратися на теоретичні та технологічні розробки з питань виховання учнів.

Необхідно передбачити участь вихованців у загальношкільних і класних справах, водночас визначити як пріоритетний той вид діяльності, що якнайкраще вплине на розвиток особистості учнів та забезпечить неповторність класного колективу. Визначаючи форми й способи роботи, учитель надає перевагу тим справам, які вибрані учнями та батьками під час колективного планування.

Колективне планування – це творчо організована справа, коли кожний член колективу бере участь у розкритті перспектив, у пошуку та виборі загальних справ на новий період, розробці конкретного плану таких справ.

Колективна творча справа (КТС) – це динамічна система, процес реалізації якої проходить такі етапи:

І етап – попередня робота вихователів. Класний керівник визначає роль конкретної колективної творчої справи у загальній виховній роботі з класним колективом; виховні можливості колективної справи, конкретні цілі й завдання КТС, яка буде здійснюватися, обмірковуються варіанти роботи, обговорюються учасники справи, завдання, доручення для творчих груп; розглядаються питання доцільності залучення однодумців, батьків, представників громадськості.

ІІ етап – колективне планування. Відбувається колективне уточнення мети діяльності колективу.

Формуються мікрогрупи для пошуку ідей, пропозицій щодо змісту майбутньої справи, визначається план проведення творчої справи, обирається рада справи (хто відповідатиме за підготовку й проведення).

Для збирання необхідної для планування життєдіяльності класного колективу інформації використовують різні форми: розвідку справ і друзів, конкурс на кращу пропозицію до плану, виготовлення газет –„блискавок" з пропозиціями до плану; аукціон ідей; скриньку ідей та пропозицій, анкетування, естафету улюблених занять, дискусію, захист проектів плану, прес-конференцію, індивідуальні бесіди з дітьми та дорослими тощо.

Опишемо для прикладу методику проведення ***аукціону ідей***.

У класі встановлюється спеціальна скринька для збору ідей учнів (це може бути зроблений ящик з фанери, оздоблена коробка з-під взуття, які може приготувати за дорученням педагога група учнів). Педагог пропонує учням подати свої пропозиції на аркушах паперу. Щоб скерувати думки учнів, на дошці можна записати орієнтовні питання:

Які тематичні класні години проведемо? Що зробимо спільно? Куди підемо, поїдемо разом?

З ким із цікавих людей зустрінемося? Що корисного зробимо для класу, школи, мікрорайону?

Як будемо покращувати здоров'я? Які негативні явища будемо долати спільно?

Які нові якості будемо розвивати самовихованням?

Класний керівник має правильно визначити терміни виконання завдань і відповідальних за підготовку та проведення справ. Оптимальний розподіл часу і сил членів класної спільноти дасть змогу підвищити ефективність виховної діяльності.

ІІІ етап – колективна підготовка справи. Керівним органом КТС (радою) уточнюється й конкретизується план її підготовки та проведення; організовується її виконання, здійснюється розстановка її учасників, розподіляються доручення між учасниками справи з урахуванням їхніх взаємин.

IV етап – здійснення КТС. Реалізується розроблений керівним органом колективної справи план роботи. Учні є виконавцями запланованих ролей, які дозволяють їм реалізувати себе, показати відповідні вміння та здібності, сприяють розвиткові особистісних якостей школярів, їх творчому зростанню.

V етап – колективне підбиття підсумків справи. Обговорення результатів проведення справи (Що вдалося? Що сподобалось? Чого навчилися? Якого досвіду набули?

Які негативні аспекти справи? У чому були прорахунки? Через що так сталося? Що слід врахувати на майбутнє?). Проводиться у формі бесіди, анкети, збору-вогника тощо.

VI етап – найближчі колективні творчі справи – обираються нові справи для колективної підготовки та проведення.

Діяльність класного керівника спрямовується на створення у класі сприятливого середовища для формування особистості учнів, педагогічне проектування та забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учня, пошук найбільш ефективних прийомів і методів здійснення виховного впливу на кожного школяра. Тому основними напрямами індивідуальної роботи класного керівника з учнями є[9]:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їх розвитку;
- встановлення міжособистісних контактів із кожною дитиною;
- створення в класному колективі умов для прояву і розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, задоволення соціально цінних і особистісно значущих інтересів та потреб учнів;
- вивчення та врахування в роботі стану фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів;
- розв'язання питання соціальної адаптації учнів в умовах дитячого та педагогічного колективу;
- надання індивідуальної допомоги учням, які мають проблеми в адаптації до життєдіяльності класу, взаєминах з учителем та іншими членами колективу навчального закладу, виконанні норм і правил поведінки у школі та поза її межами;
- профілактична робота з учнями „групи ризику" (дітьми, які виховуються у дисфункційних сім'ях, схильні до правопорушень, вживають наркогенні речовини);
- взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною та іншими службами навчального закладу з метою проектування індивідуальної траєкторії розвитку учнів, педагогічної підтримки суспільно корисних ініціатив учнів, корекції відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їх особистості;
- сприяння вихованцям у діяльності з самопізнання, самовизначення та саморозвитку;

[9] Рекомендації до планування роботи класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти // Лист МОН України 1/9 – 520 від 14. 08. 2008 р.

- діагностика результатів навчання, виховання і розвитку кожного учня, облік їхніх особистих досягнень.

Під час планування індивідуальної роботи з учнями класний керівник може використати прийоми й методи психолого-педагогічної діагностики, вивчити матеріали медичного та психологічного обстеження учнів, індивідуальні характеристики вихованців, карти захоплень та інтересів учнів, їхніх батьків, щоденники особистих досягнень учнів; визначити разом із вихованцем та його батьками найближчі перспективи розвитку, організувати індивідуальні консультації та бесіди, педагогічний консиліум, заняття гуртка „Пізнай себе" тощо.

Окремим розділом плану виділяється робота з батьками. Важливе завдання вчителя – зробити батьків активними учасниками педагогічного процесу. Вирішення даного завдання можливе за умови, якщо у плані роботи будуть відображені такі напрями діяльності:

- *вивчення сімей учнів*, яке дозволить учителю краще пізнати дітей та їх батьків, зрозуміти стиль життя сімей, ознайомитися з домашніми умовами розвитку особистості дитини (форми роботи: відвідування сімей учнів, анкетування, написання творів про сім'ю, конкурс творчих робіт „Моя сім'я", тестування, педагогічні майстерні, ділові ігри з батьками, формування банку даних про сім'ю та сімейно-родинне виховання);

- *педагогічна просвіта батьків* (лекції з педагогіки, психології, правознавства, етики, фізіології та гігієни; батьківські збори, тематичні консультації; педагогічні практикуми з розгляду різних ситуацій виховання дітей у сім'ї й школі; огляд популярної педагогічної літератури для батьків, обмін досвідом виховання дітей у сім'ї, день відкритих дверей тощо);

- *забезпечення участі батьків у життєдіяльності класного колективу* (залучення до спільного планування виховної роботи в класі, колективні творчі справи; свята, вечори, концерти, КВК; відвідування театрів, виставок, бібліотек; прогулянки, походи, поїздки та подорожі; виставки творчих робіт; дні здоров'я; допомога у ремонтних роботах та естетичному оформленні класної кімнати, участь у обладнанні кабінету, організації міні-гуртків і клубів);

- *педагогічне керівництво діяльністю батьківської ради класу:* вибір батьківської ради, допомога у плануванні та організації її діяльності, робота з сім'ями, які потребують педагогічної допомоги, установлення зв'язків з шефами, громадськістю;

- *індивідуальна робота з батьками* (індивідуальні бесіди з батьками, спільне визначення перспектив та засобів розвитку учня, педагогічні консультації, індивідуальні доручення);

- *інформування батьків про хід і результати навчання, виховання і розвитку учнів* (тематичні та підсумкові батьківські збори, індивідуальні консультації, перевірка щоденників учнів, складання карт розвитку дітей, а також таблиць результатів їх навчальної діяльності, ведення щоденників спостережень за процесом розвитку учня або зошитів їх досягнень).

Вивчення стану та ефективності виховного процесу в класі може проводитися за напрямами: а) розвиток особистості учнів; б) формування класного колективу; в) рівень задоволеності учнів та їхніх батьків життєдіяльністю класу.

У процесі діагностичної діяльності вчитель може використовувати різноманітні прийоми та методи: педагогічне спостереження, соціологічне опитування (бесіду, інтерв'ю, анкетування), тестування, створення педагогічних ситуацій, методи експертного оцінювання, індивідуального і групового самооцінювання, вивчення продуктів творчої діяльності учнів тощо. До технологічного арсеналу класного керівника можна включити такі діагностичні засоби: ігри „Лідер", „Кіностудія", „Подорож морем захоплень"; тести „Розумне про життєвий досвід", „Задоволеність учнів шкільним життям", „Задоволеність батьків роботою навчального закладу"; анкету „Який у нас колектив"; конкурс малюнків „Я у своєму класі"; заповнення „відкритої сторінки думок"; випуск інформаційних листків, радіо- та фотогазет, виготовлення мальованого фільму „Справи минулого року", огляд досягнень; класні збори, присвячені підбиттю підсумків роботи впродовж року тощо.

Крім основних розділів, до плану виховної роботи можна включити інформацію про батьків, їх участь у життєдіяльності класу, відвідування ними батьківських зборів, відомості про учнів та їх сім'ї, інтереси школярів, їх захоплення, зайнятість у позаурочний час, дані про результати педагогічних спостережень та психолого-педагогічної діагностики тощо.

Орієнтовні зразки форм планів виховної роботи подано у таблицях 3.2-3.5.

Заключним етапом технологічного циклу проектування виховної роботи є розробка системи оцінки та аналізу процесу й результатів виховної діяльності.

Вихованість є ключовим поняттям в оцінці результативності виховної діяльності. М. І. Шилова визначає його як властивість особистості, що характеризується сукупністю достатньо сформованих соціально значущих якостей, які в узагальненій формі відображають систему ставлення людини до суспільства й колективу, розумової й фізичної праці, до людей, самого себе.

Спроектовані діагностичні програми повинні забезпечити аналіз вихованості у взаємозв'язку з основними умовами й факторами становлення особистості школяра, щоб дані досліджень давали можливість обґрунтовувати подальші виховні задачі й розпочати проектування на наступний період.

Для самооцінки розробленого плану в уяві здійснюють його експериментальне застосування. Потрібно спрогнозувати всі особливості прояву проекту в практичній реалізації, передбачити ймовірну поведінку учасників у спроектованому виховному процесі. Для більш об'єктивної оцінки здійснюють експертну перевірку створеного виховного проекту компетентними спеціалістами (директор школи, його заступники, досвідчені вчителі-методисти), які дають йому незалежну характеристику. Ураховуючи

отримані зауваження і вказані недоліки, вносять до плану необхідні зміни, коректують зміст, удосконалюють структуру та форму планів, програм чи методичних розробок. Після того приймається рішення про можливість застосування на практиці готового проекту.

Таким чином, завданням планування є побудова педагогічної технології замкненого виховного циклу: цілі – діагностика – задачі – засоби – діяльність – оцінка (діагностика).

Таблиця 3.2

План-сітка (варіант 1)

Термін виконання	I. Організація учнівського колективу	II. ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СПРАВИ КЛАСНОГО КОЛЕКТИВУ								III. Індивідуальна робота з учнями	IV. Робота з батьками	Відмітка про виконання
		Національно-патріотичне виховання	*Духовно-моральне виховання*	*Родинно-сімейне виховання*	*Правове виховання*	*Трудове й економічне виховання*	*Естетичне виховання*	*Екологічне виховання*	*Формування здорового способу життя*			
1-9 вересня	Класні збори: а) вибір активу; б) розподіл доручень; в) інструктаж з техніки безпеки	Бесіда "Національні символи України, їх історія та значення"				Бесіда "Обов'язки чергових"			Ознайомлення учнів із спортивними гуртками та секціями		Розмова з батьками „Організація робочого місця та створення умов для навчання дитини вдома"	
12-16 вересня		Огляд подій за тиждень. Новини країни та світу з культури, спорту.	Бесіда "умій цінувати дружбу"		Бесіда „Основні права та обов'язки учнів". Статут школи.		Диспут „Культура людини– це повага до себе і повага до інших"			Відвідування учнів удома з метою ознайомлення з умовами підготовки до уроків		
19-23 вересня			Класна година „Я – особистість"	Підготовка привітань до Дня вчителя.		Робота на пришкільній ділянці.		Усний журнал „Вересневий час – сім погод у нас"	Інструктаж „Твоє здоров'я у твоїх руках"			

Таблиця 3.3

План-сітка (варіант 2)

Дата проведення	Виховні справи класу	Індивідуальна робота з учнями	Охорона здоров'я та життя дітей	Робота з батьками	Співпраця з громадськістю, позашкільними освітніми закладами

Таблиця 3.4

План роботи у формі опису

№ з/п	Зміст, форми і методи роботи	Терміни виконання	Виконавці	Примітка про виконання

Таблиця 3.5

План-циклограма

Плановий період	*Завдання діяльності*
Щоденно	- з"ясування причини відсутності учнів на заняттях, фіксування пропусків у класному журналі; - індивідуальна робота; - організація харчування; - контроль санітарно-гігієнічного стану (приміщення, зовнішнього вигляду учнів); - організація чергування учнями у класі
Щотижня	- проведення виховної роботи за планом; - робота з активом; - робота з учителями, які працюють у класі; - контроль за виконанням учнями доручень; - організація прибирання шкільної території; - робота з батьками; - зустріч із шкільним лікарем, збір інформації про стан здоров"я дітей
Щомісяця	- проведення класних зборів; - бесіда з безпеки життєдіяльності; - організація чергування у школі; - відвідування уроків учителів-предметників; - консультація у шкільного психолога; - контроль за станом підручників; - зустрічі з батьківським активом; - відвідування учнів удома
Один раз у семестр	- оформлення журналів; - заповнення табелів успішності; - проведення батьківських зборів; - участь у роботі методичного об"єднання; - складання плану виховної роботи з класом; - аналіз виконання плану роботи, його корекція; - складання плану роботи на канікули
Один раз у рік	- аналіз та складання плану виховної роботи з класом; - оформлення особових справ учнів; - робота з підручниками; - написання характеристик учнів; - страхування учнів від нещасних випадків

3.5.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання для перевірки знань студентів

На рівні пізнання

1. Назвіть основні вимоги до плану роботи класного керівника та інформативні джерела планування.
2. Опишіть, які є види планів роботи класного керівника.

На рівні розуміння

1. Охарактеризуйте структуру планів роботи класного керівника.
2. Покажіть взаємозв'язок принципів планування виховної роботи.

На рівні застосування

Розробіть проект плану виховної роботи на певний період. Навчальне проектування проводиться у формі ділової гри з використанням методики організації колективних творчих справ. За основу проектування беруться діагностичні дані тієї групи студентів, у якій проводиться заняття. За такого підходу об'єкт проектування виступає не як навчальна модель, а як об'єкт професійної проектувальної діяльності. Студентам добре відомі наявна виховна ситуація у своїй групі, індивідуальні особливості одногрупників, їх інтереси, прагнення. Проектування у такому випадку ведеться ніби "для себе", що підвищує його осмисленість, мотивацію, розуміння логіки й значення його етапів.

Проектування виховної діяльності може проводитись як у розгорнутому, так і в стислому вигляді. За розгорнутого проектування на стартовій бесіді студенти, визначивши спільно в ході мозкової атаки систему виховних задач на певний виховний період, у мікрогрупах отримують завдання "розвідки" діяльності, у процесі якої можна досягти результатів, що прогнозуються. На наступному занятті відбувається обговорення запропонованих видів діяльності, відбираються конкретні організаційні форми їх проведення, проводиться розрахунок роботи в просторі й часі. У стислому виді проектування проводиться на одному занятті. На основі проведеного проектування студенти розробляють моделі плану роботи класного керівника. В кінці ділової гри обов'язково проводиться поглиблений аналіз власної проектувальної діяльності.

На рівні аналізу

1. Поясніть можливі причини недосконалості планів роботи класних керівників.
2. Проаналізуйте технологію планування виховної роботи класного керівника, зміст та значення її етапів.

На рівні синтезу

1. Розробіть модель плану роботи класного керівника, яка має включати характеристику класу, основні виховні задачі на планований період та проект процесу їх розв'язання.

2. Проаналізуйте відомі вам форми планів виховної роботи. Виділіть зручні сторони кожного з варіантів планування. Спробуйте розробити власну модифікацію форми плану виховної роботи класного керівника.

На рівні оцінки

1. Обговоріть складені моделі планів роботи класного керівника товаришів по групі. Відмітьте вдалі розробки, цікаві пропозиції, висловіть практичні зауваження щодо вдосконалення планування.

2. У планах виховної роботи класних керівників зустрічаються такі формулювання виховних задач:

- здійснювати екологічне виховання, вести роботу з батьками, звертати увагу на індивідуальну роботу з важкими підлітками;

- формувати уявлення дітей про користь праці для суспільства й окремих людей, виховувати повагу до державної символіки, засвоювати й дотримуватися правил співжиття у сім'ї, школі, громадських місцях;

- здійснити туристичний похід, провести пізнавальну гру "Що? Де? Коли?", прочитати й обговорити книгу.

Визначте, який спосіб постановки виховних задач є найбільш технологічним. Внесіть у них можливі корективи й уточнення.

Практичні завдання

Педагогічні задачі

Розв'язання задач передбачає три рівні.

Перший рівень – ***інваріантний*** – вибрати й пояснити одну із запропонованих відповідей.

Другий рівень – ***репродуктивний*** – знайти стандартне, раніше відоме рішення.

Третій рівень – ***творчий*** – розробити власний нетиповий проект розв'язання задачі, науково його обґрунтувати на основі знання психолого-педагогічних закономірностей виховного процесу.

Задача № 1

Молодий педагог, у якого виникли ускладнення з написанням плану роботи класного керівника, звернувся за порадою до колеги.

- Чого ти переймаєшся, – відповів той. – Візьми старий план роботи, перепиши його, постав нові дати – і все готове.

Поясніть, який виховний результат може дати переписаний план роботи. Чому неможливо навіть якісно складений для іншого класу план виховної роботи застосовувати у своєму класі?

При плануванні виховної роботи класний керівник повинен, у першу чергу, спиратися на:

а) план роботи школи;

б) знання рівня вихованості учнів класу;

в) роботу дитячих громадських об'єднань.

Задача № 2

У складеному класним керівником плані виховної роботи переважали такі пункти: "Стежити за відвідуванням учнями уроків", "Відвідувати уроки

вчителів у своєму класі", "Допомогти учням, які мають проблеми у навчанні", "Роздати матеріал учням для проведення вечора поезії", "Раз на тиждень проводити політінформацію".

Проаналізуйте наведені заходи. Які педагогічні помилки були зроблені класним керівником при проектуванні системи виховної діяльності? Назвіть основні принципи планування виховної роботи, вимоги, яким повинен відповідати план роботи класного керівника.

При плануванні задач і змісту виховної роботи у класі необхідно враховувати:

а) принцип наочності;

б) принцип цілеспрямованості;

в) принцип науковості.

Задача № 3

Готуючись до виховної години, класний керівник склав детальний план проведення виховного заходу, підібрав цікавий, на його погляд, матеріал, виписав цитати, підготував питання. Але при проведенні виховної години учні почали задавати зовсім інші запитання, ніж передбачав класний керівник. Те, що він розповідав, було не завжди цікаве учням, вони слухали неуважно, дехто взагалі займався своїми справами.

Якої помилки припустився класний керівник, конструюючи виховний захід? Як би ви використали ініціативу й інтереси учнів при підготовці та проведенні виховної години?

При плануванні та підготовці виховного заходу класний керівник досягне найбільшого виховного результату за умови:

а) самостійної копіткої підготовки;

б) організації самостійної творчої роботи класу;

в) виконання учнями складеного вчителем плану проведення виховного заходу.

Задача № 4

Розпочинаючи роботу в оздоровчому дитячому таборі, Олена пам'ятала пораду старших колег: "Головне – зацікавити дітей яскравою перспективою. Тому на зборі-старті свого загону вихователі захоплено розповіли про можливості цікавого життя протягом зміни, запропонували різноманітні справи, запросили дітей висловлювати свої пропозиції. У ході бурхливих дебатів разом було складено план роботи загону. Зміна пройшла цікаво, насичено. І студенти-практиканти, і діти довго згадували походи, екскурсії, ігри, конкурси.

Які умови забезпечили організацію повноцінної життєдіяльності дітей у літньому оздоровчому таборі? Яку роль відіграють комунікативні здібності вихователя у процесі планування роботи з дітьми?

При плануванні виховної роботи з дитячим колективом педагог зобов'язаний (оберіть один варіант відповіді):

а) запропонувати готовий план роботи для обговорення з дітьми;

б) вислухати пропозиції дітей (у тому числі й шляхом анкетування) і самостійно скласти план;

в) допомогти, навчити дітей самостійно планувати роботу свого класу.

Задача № 5

У своїй педагогічній діяльності Іван Григорович узяв за правило: при проведенні будь-якої справи надавати більше самостійності та ініціативи дітям. У цьому йому допомагає методика колективних творчих справ. У всіх справах діти охоче беруть участь, оскільки кожен має змогу запропонувати те, що до душі йому. Крім того, це привчає дітей до самостійності, відповідальності за обрану справу. Класний керівник начебто і нічого не робить, усе організовують і проводять діти, на відміну від класів, де всю роботу класні керівники виконують самі. Але в такому випадку роль і значення класного керівника для школярів значно більші.

Як ви оцінюєте можливості методики колективних творчих справ при організації планування в дитячому колективі? Яка роль класного керівника при організації й проведенні колективних творчих справ?

При проведенні виховного заходу класний керівник:

а) сам розподіляє обов'язки серед дітей;

б) бере на себе тільки функції контролю;

в) виступає в ролі консультанта й учасника спільної справи.

Завдання студентам для самостійної роботи

1. На основі проведених діагностичних досліджень складіть психолого-педагогічну характеристику учня, класу або своєї академічної групи, в якій проаналізуйте ті факти, що визначають формулювання задач подальшої виховної роботи.

2. Опрацюйте поради В. О. Сухомлинського стосовно планування виховної роботи (Книга "Сто порад учителеві", порада 97).

3. В. О. Сухомлинський писав, що планування виховної роботи – це насамперед уявлення про ідеал виховання. Учитель повинен бачити шлях виховної роботи до закінчення учнями середньої школи, до перших кроків самостійної праці, до повної зрілості, до материнства й батьківства.

Складіть і ви словесний портрет свого майбутнього учня-випускника, тобто розробіть цільовий ідеал виховання. Установіть перелік проміжних тактичних виховних задач, які необхідно вирішити на шляху до стратегічної мети-ідеалу.

4. Зі створення цільової ідеї починає формуватися індивідуальна виховна система педагога. В.О. Сухомлинський, будучи директором школи, переконався на власному досвіді в тому, що навіть найкращий план, який би можна було порекомендувати, залишається мертвим листком паперу, якщо колектив не захоплений якимось пошуком, якоюсь ідеєю.

Виділіть і проаналізуйте педагогічні ідеї, які лягли в основу розробки виховних систем А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, М. П. Щетиніна, О. А. Захаренка, інших відомих вам педагогів-новаторів.

5. Розгляньте зразки планів виховної роботи класних керівників. Визначте в них засоби системоутворювальних зв'язків, встановіть відповідність змісту запланованої діяльності, її організаційних форм поставленим виховним задачам. Проаналізуйте співвідношення запланованого обсягу діяльності й

необхідного часу для її виконання, доцільність вибору місця проведення виховних справ.

6. Розгляньте зразки методичних розробок колективних творчих справ, плани виховних занять, сценарії ігрових програм, конкурсів, свят. Визначте їх місце в загальному виховному процесі. Як конкретні виховні, розвивальні, організаційні задачі цього фрагмента виховної діяльності пов'язані із загальними цілями виховання?

7. Вивчіть досвід планування виховної роботи кращих учителів вашого міста чи області.

8. Проаналізуйте особливості проектування виховної діяльності відомими педагогами сучасності: А.С. Макаренком, В.О. Сухомлинським, І.П. Волковим, І.П. Івановим.

3.5.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

Визначте правильні, на Ваш погляд, варіанти відповідей

1. Цілісність виховного впливу забезпечується дотриманням при плануванні:

а) принципу народності;

б) виховання особистості в колективі;

в) принципу комплексності.

2. Причиною низької результативності плану виховної роботи може бути:

а) перенасиченість плану;

б) цілеспрямованість плану;

в) дублювання виховних дій, заходів.

3. Виховні задачі при плануванні виховної роботи у класі на конкретний період визначаються як:

а) діяльність учнів на певний період;

б) певні досягнення в розвитку і вихованості дітей;

в) зміст роботи учителя.

4. Визначити правильну послідовність етапів технології планування виховної роботи:

а) структурно-змістовий;

б) прогностичний;

в) контрольно-оцінний;

г) діагностичний;

д) орієнтаційно-пошуковий;

е) конструктивний.

Виділіть та аргументуйте правильні твердження.

5. Планування виховної роботи:

а) не впливає на результативність процесу виховання, оскільки неможливо передбачити, які заходи необхідно буде проводити;

б) систематизує, цілеспрямовує роботу класного керівника, дає змогу прогнозувати конкретні результати;

в) необхідне лише при проведенні окремих виховних заходів у вигляді їх сценаріїв.

6. При плануванні роботи у дитячому колективі "стартова бесіда" проводиться з метою:

а) повідомлення класним керівником плану роботи на чверть, півріччя;

б) вибору об'єктів та груп розвідки цікавих і корисних справ;

в) вибору активу класу.

7. Відтворіть правильний план проведення колективної творчої справи:

а) колективне підведення підсумків;

б) колективне планування;

в) попередня робота педагога;

г) колективна підготовка справи, свята;

д) передбачення найближчих наслідків;

е) колективне проведення справи, свята.

3.5.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

Оцініть рівень сформованості Ваших умінь виконувати такі операції

I. Діагностичний етап:

1) зібрати інформацію про цілі виховання, дослідження зовнішніх і внутрішніх факторів, які визначають закономірності перебігу виховного процесу;

2) вибрати систему методів вивчення школяра й учнівського колективу;

3) провести діагностичні дослідження;

4) систематизувати отриману інформацію, проаналізувати виховну роботу за попередній період;

5) інтерпретувати й прогнозувати наявну виховну ситуацію.

II. Прогностичний етап:

1) визначити перспективні цілі виховання;

2) формулювати виховні задачі на заданий період проектування;

3) передбачати очікувані виховні результати;

4) розробити виховні таксономії, конкретизувати й уточнити виховні задачі;

5) прогнозувати реальність досягнення результатів.

III. Орієнтаційно-пошуковий етап:

1) побудувати інформаційну модель циклу майбутнього виховного процесу;

2) дослідити відповідність діяльності основним принципам виховання;

3) виділити головні напрями виховної роботи;

4) визначити виховну спрямованість провідних видів діяльності;

5) виявити системоутворювальні зв'язки і відношення між ланками виховного процесу.

IV. Структурно-змістовий етап:

1) планувати зміст виховної роботи;

2) визначати структуру виховної діяльності;

3) розробити систему послідовних виховних справ;

4) вибрати найбільш доцільні комплексні форми, методи і засоби виховної взаємодії;

5) розподіляти роботу у просторі й часі.

V. Конструктивний етап:

1) здійснити попередню роботу вихователя;

2) провести колективне планування разом із дітьми виховних справ;

3) здійснити колективну підготовку справи;

4) розробити операційно-інструментальні засоби діяльності;

5) підвести підсумки, визначити подальші перспективи.

VI. Контрольно-оцінний етап:

1) вибрати чи розробити методики оцінки й контролю ходу й результатів виховної діяльності;

2) встановити критеріїв вихованості й розвитку школярів;

3) визначити лінії зворотного зв'язку й корекції виховного процесу;

4) прогнозувати подальші виховні перспективи і задачі;

5) оцінити й скоректувати розроблений проект технології виховної діяльності.

3.5.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Високий рівень планування виховної роботи передбачає розвиток у педагога аналітичних, прогностичних, комунікативних та організаторських здібностей, ініціативність, педагогічний оптимізм, цілеспрямованість, ерудованість, інтерес до виховної діяльності, потребу вчити й виховувати, творчий підхід до вирішення педагогічних задач, гнучкість мислення, критичність, спостережливість.

3.6. ФОРМУВАННЯ НАУКОВОГО СВІТОГЛЯДУ ШКОЛЯРІВ

Мета: розкрити сутність та основні структурні елементи наукового світогляду, визначити та відповідно обґрунтувати основні шляхи та засоби формування наукового світорозуміння школярів у сучасній загальноосвітній школі суверенної України.

Ключові поняття: світогляд; структура світогляду; науковий світогляд; наукові знання; погляди, переконання, ідеали; моральні якості особистості; психологічні умови формування наукового світогляду; трудова та суспільно-корисна діяльність школяра.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Суть та основні структурні елементи наукового світогляду.
2. Основні шляхи та засоби формування наукового світогляду учнів.
3. Активна трудова і суспільно-корисна діяльність – важливі складові у формуванні наукового світорозуміння особистості учня.
4. Науковий світогляд і релігія. Світський характер виховання у сучасній школі.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Байбара Т.М. Методика навчання природознавства в початкових класах: навч. посібник. – К.: Веселка, 1998. – 334 с.
2. Варяниця Л. О. Дитяча субкультура як фактор соціалізації молодшого школяра в навчально-виховному процесі: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05. / Варяниця Людмила Олександрівна. – К., 2006. – 235 с.
3. Вознюк О. Головні аспекти єдності науки і релігії // Слово вчителю. – 2015. – № 4 (34). – С. 16-17.
4. Державна національна програма "Освіта" ("Україна XXI століття") //Освіта. – 1993. – 18 вересня.
5. Євтух М. Б. Проблеми виховання молоді в світлі християнського вчення / М. Б. Євтух // Вісник православної педагогіки. – 2008. – № 1. – С. 10-12.
6. Ельченко В.Р. Формирование естественнонаучного миропонимания школьников : [кн. для учителя] [Текст] / В. Р. Ельченко. – М. : Просвещение. – 1993. – 192 с.
7. Закон України "Про загальну середню освіту" (Закон № 1642- III 06.04. 2000) ст. 5 // Загальна середня освіта : зб. нормат.-прав. док. Ч. І., К.: ЗАТ "НІЧЛАВА". 2003. - 434 с.
8. Закон України "Про освіту". – К.: Генеза, 1996. – 36 с.
9. Закон України "Про загальну середню освіту" //Голос України. – 1999. – 23 червня.

10. Капра Ф. Дао физики. – СПб.: Орис, 1994. – 304 с.
11. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/
12. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки : Указ Президента України від 25.06.2013р. № 344/2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/344/2013
13. Сокуренко О.О. Формуємо світогляд дитині в ігровій та дослідницькій діяльності: [навчальний посібник/ О. Сокуренко. – Миколаїв: МОІППО, 2009. - 124 с.
14. Сущенко А. В. Етапи педагогічного керівництва гуманним самовихованням учнів [Текст] / А. В. Сущенко // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: зб. наук. пр. – Вип. 22. – Запоріжжя-Київ. – 2002. – С. 85-90.
15. Тейяр де Шарден Феномен человека. – М.: Наука, 1987. – 240 с.
16. Фіцула М.М. Педагогіка. навч. посібник для студ. вищ. педагогічних закладів освіти. — Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2002. — 192 с.
17. Цехмистро И. З. Поиски квантовой концепции физических оснований сознания. – Харьков: Вища школа, 1981. – 176 с.
18.Ушинський К.Д. Твори, Т. 3. – С. 178

3.6.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Як наголошується у Законі України "Про загальну середню освіту", завданням загальної середньої освіти у сучасній суверенній Українській державі є насамперед виховання громадянина України, розвиток особистості школяра, розвиток здібностей і обдарувань, формування наукового світогляду. Тому у процесі вивчення із студентами визначеної теми надзвичайно важливо не тільки домогтися глибокого усвідомлення останніми самої сутності категорійних ознак наукового світогляду, його структури та дидактичних умов і психологічних особливостей формування, а й особливостей його найтіснішого зв'язку з народним, національним світоглядом. Студенти повинні зрозуміти, що саме науковий національний світогляд найбільш повно вбирає в себе кращі зразки ідеї народовладдя, гуманізму, народної моралі та естетики, які глибоко відображені у народній міфології, фольклорі, календарно-сімейній обрядовості тощо.

Світогляд – це узагальнена система поглядів, переконань, ідеалів, в яких людина виражає своє ставлення до оточуючого її природного й соціального середовища. Являючись узагальненням знань, досвіду та емоційних оцінок, в яких відображені особливості суспільного буття людини, її місце в історично конкурентній системі суспільних відносин, світогляд особи визначає ідейну спрямованість усього її життя, діяльності та поведінки. Світогляд залежить не тільки від рівня суспільного розвитку та належності даної особи до того чи іншого суспільного класу, групи, а й від особливостей особистого життя людини, якихось конкретних умов. У широкому розумінні розвитку особи, її

світогляд визначається її діалектичною взаємодією з суспільним середовищем. Свідомість особи не тільки відображує зовнішні впливи, а й являє собою відповідну збуджуючу силу, визначаючу життєдіяльність людини.

Специфіка світогляду – в цілісному, осмисленому відображенні дійсності опосередкованому суспільними та індивідуальними потребами, інтересами, завданнями, ідеалами. Орієнтуючи свідомість людини в системі суспільних відносин і природних взаємозв'язків, світогляд задає сукупність вихідних даних цінностей та установок, які впливають на поведінку та образ життя соціальних класів, груп та індивидів. Уявлення та ідеї, що входять до складу світогляду, стають переконаннями людини, беруть активну участь у формуванні її позиції відносно всіх життєво важливих явищ і подій у навколишньому житті.

Таким чином, світогляд – це істотний феномен як особистого, так і громадського (суспільного) життя людей. Можна сказати, що він відображує єдність індивідуальної та суспільної свідомості. Саме завдяки такій єдності свідомість окремої людини, зберігаючи свої особистісні характеристики, з'єднується з суспільною свідомістю.

Світогляд – це складне, неоднорідне, багатопланове утворення. Воно має досить складну структуру. Різні компоненти цієї структури виконують специфічні функції й разом з тим взаємно переплітаються.

Основними функціями світогляду є орієнтаційна, інформаційно-відображуюча й оцінююча.

Загальні уявлення про різні сторони об'єктивного світу дають науки про природу та суспільство. Ці уявлення складають важливий елемент світогляду. У своєрідному переломленні певні загальні сторони природної та соціальної дійсності так або інакше відображують література та мистецтво, мораль і право. У фантастичній, ілюзорній формі уявлення про світ і людину формулюються релігією. Загальну ж концепцію світу, так би мовити, його універсальну концепцію – його минулого, сучасного та майбутнього – виробляє філософія.

Проте, розглядаючи окремі компоненти світогляду, було б помилковим вважати, що він не має цілісного змісту й служить лише для загального визначення різних елементів духовного життя. Насправді світогляд – це не механічна сума відокремлених один від одного елементів свідомості. Теоретичне мислення виділяє з світогляду різні елементи, а в реальному житті вони органічно з'єднані і в цілому складають зміст світогляду. Взаємовідносини світогляду й різних форм свідомості – це взаємовідносини загального та окремого. В кожній окремій формі специфічно проявляється загальне. І якщо світогляд не може існувати поза філософією, наукою, правом, мораллю та іншими формами свідомості, то вони, в свою чергу, органічно пов'язані з світоглядом, як загальним об'єднуючим началом.

Залежно від того, які погляди домінують у тій чи іншій сукупності уявлень про світ у цілому, а також залежно від способу включення

відповідних поглядів та уявлень у структуру світогляду, способу їхнього обґрунтування можна говорити про різні типи світогляду.

На ранніх етапах історії виростаючі з матеріальної практики емпіричні знання про навколишню дійсність служили орієнтиром у повсякденному житті й першоджерелом формування світогляду. Первісні емпіричні знання тісно переплітаються з міфологічними та релігійними уявленнями. Ці уявлення були фантастичним відображенням дійсності, вираженням безсилля людини перед стихійними силами природи та ілюзорним подоланням цього безсилля.

Зародження перших філософських систем знаменувало собою становлення якісно нового типу світогляду – філософсько-теоретичного. Від примітивно-емпіричного та релігійно-міфологічного він відрізняється як за формою, так і за змістом. На місце розрізнених відомостей, міфів і наївно антропоморфічного перенесення на об'єктивний світ міжособових стосунків філософія ставить виявлення (в тій або іншій формі) властивих природі й людині властивостей і зв'язків. Найбільш загальні уявлення про природу, суспільство та людину, задавані ними норми поведінки людей стають предметом теоретичного розгляду, свідомого аналізу та відбору, що збагачує світогляд новим змістом, новими засобами усвідомлення світу та самої людини.

З виникненням і розвитком філософії як особливої форми суспільної свідомості домінуючу роль у формуванні світогляду починає відігравати філософія. Фактично до недавнього часу (до кінця XIX ст.) світогляд ототожнювався з філософією. Правда, при цьому говорячи про науковий світогляд, слід пам'ятати, що далеко не всякий філософський, теоретично обґрунтований світогляд є разом з тим і науковим, так само як не всяка теорія наукова. Властивість "теоретичність" характеризує, головним чином, форму організації знання, тоді як атрибут науковості є, насамперед, змістовна характеристика знання з точки зору його відношення до реальності. Філософський, теоретично обґрунтований світогляд стає науковим тільки завдяки більше чи менше точному відображенню в ньому об'єктивної дійсності. Головна характерна особливість наукового світогляду полягає в тому, що він розробляється не шляхом довільної, суб'єктивної рефлексії, а на основі філософського узагальнення одержаних наукою даних і висновків з них. Вирішальна умова переходу до теоретично обґрунтованого наукового світогляду – перетворення самої філософії в науку. Філософія – це найбільш загальне, світоглядне поняття, яке охоплює буквально всі сторони життя в його істотних проявах. Певна річ, при цьому ми маємо на увазі науково-матеріалістичну філософію.

Звичайно, в розвитку сучасного наукового світогляду велику роль відіграють конкретні науки: як суспільні, так і природничі. Світоглядна функція конкретних наук пов'язана, насамперед, з виробленням загального наукового світогляду, який спирається на сукупність відомостей усіх наук, на знання законів природи та суспільства, а також духовної діяльності людини.

Надзвичайно великий внесок у становлення й розвиток наукового світогляду внесли у свій час видатні природничонаукові досягнення XIX ст. – відкриття закону перетворення енергії, клітинна будова живої матерії та дарвінівська теорія еволюції. Світоглядне значення новітніх досягнень природознавства абсолютно очевидно підтверджується тією величезною літературою – філософською, соціологічною, науково-фантастичною, художньою, в якій філософськи осмислюються досягнення сучасної фізики, кібернетики, молекулярної біології, космонавтики і т.ін.

Звичайно, в ролі певного аналізатора змісту наукових відкриттів виступає передова філософія. Особливість філософських узагальнень полягає в тому, що вони носять загальний характер. Філософія – знаряддя синтезування наявних знань, методологічних центрів взаємозв'язку та взаємовпливу наукових дисциплін.

Підкреслимо особливий взаємовплив у формування наукового світогляду філософії та моралі, оскільки ці обидві форми свідомості чи не найбільш повно виконують світоглядні функції. Адже моральна свідомість, відображуючи загальну картину людського буття, виступає і як частина світогляду й одночасно показує свою роль у філософському обґрунтуванні моральних ідеалів.

Світоглядне значення моралі чітко вступає у взаємовідносини й з культурою. Особливо в наші дні яскраво висвітлюються проблеми культури та моралі. Сюди ж можна віднести й питання відношень моралі до природи, зважаючи, насамперед, на питання екології.

Окремо наголосимо на тісному зв'язку світогляду з мистецтвом. Адже відомо, що мистецтво завжди було могутнім засобом пізнання життя та людських характерів, сферою активного пошуку істини та дійсним засобом виховання правдою, бо майстри літератури та мистецтва – це не просто носії певного світогляду, їхня роль полягає в художньо образному осмисленні та показу життя своєї епохи, а через неї й життя взагалі, в прагненні виразити те, що Гете називав "життям життя". Таким чином, виходячи з вище сказаного, ще раз наголосимо, що під поняттям "світогляд" слід розуміти специфічну форму свідомості людини, включаючи в себе систему її знань, поглядів, переконань та ідеалів, в яких виражається її ставлення до розвитку природи і суспільства та які визначають її суспільно-політичну та морально-естетичну позицію й поведінку в різних сферах життя.

Наведене визначення, як бачимо, не тільки розкриває сутність світогляду як особистісної характеристики людини, а й дає відповідне уявлення про його структуру. Найважливішим ***компонентом структури*** світогляду є:

1) система наукових знань;
2) погляди;
3) переконання;
4) ідеали людини.

В свою чергу структурні елементи світогляду можна розділити на дві групи: об'єктивні (наукові знання) та суб'єктивні (погляди, переконання та ідеали).

Знання як об'єктивний компонент світогляду являють собою систему наукових істин, що мають форму описово-констатуючого судження особи. Вони пов'язані з осмисленням і розумінням об'єктивної сторони природних і суспільних явищ. Тому, зважаючи на це, можна стверджувати, що оволодіння науковими знаннями створює основу для вироблення в собі кожною особистістю наукового світогляду. Однак для того, щоб знання сприяли формуванню та розвитку світогляду, вони повинні набувати для людини об'єктивного смислу, тобто перетворюватись на її погляди та переконання, ставати основою вироблення її ідеалів.

Погляд – це судження, умовивід людини, пов'язаний з тлумаченням тих або інших природних чи суспільних явищ, вираження свого ставлення до них. Нерідко, наприклад, матеріалісти та ідеалісти одні й ті самі явища тлумачать по-різному.

Певна річ, погляди мають величезне значення для людини й відповідно впливають на її поведінку. Однак, прямий перехід від поглядів до вчинків відбувається не завжди.

Більш дійовим компонентом світогляду людини є ***переконання***. Вони, як правило, характеризуються певним впливом ідейних збуджень (ідей) на діяльність, поведінку та особистісний розвиток людини. Всяка ідея як основа переконання людини являє собою глибоке пізнання істини й прагнення дотримуватися цієї істини в своєму житті. В цьому смислі під переконаннями розуміють сукупність глибоко осмислених та емоційно пережитих ідей, що головним чином відносяться до ідеології, політики, моралі та мистецтва, які визначають стійкість життєвого досвіду особи, характер її діяльності та поведінки. Переконання є наслідком виробленого інтелектуального емоційного процесу та життєвого досвіду особи, внаслідок яких засвоювані знання (ідеї) набувають сили глибоких внутрішніх мотивів і стимулів поведінки й служать основою зміцнення її вольових зусиль. Переконання – це те, що людина глибоко осмислила та пережила й що вона готова відстоювати за будь-яких умов.

Органічним компонентом світогляду є й ідеали особи. ***Ідеал*** (від грецького *ідеа* – уявлення) – це усвідомлення вищої досконалості, те, що стає метою діяльності, життєвим устремлінням особи.

Як свідчить концепція загальної середньої та вищої освіти в суверенній Українській державі, система світоглядних ідей у змісті освіти створює всі можливості формування у вихованців наукових поглядів, переконань та ідеалів. Відтак, вирішальну роль у цьому процесі відіграють включені в зміст освіти світоглядні ідеї з питань розвитку природи, суспільства та людської свідомості. Це, звичайно, вимагає від кожного вчителя-вихователя глибокого осмислення цих ідей та їхнього вмілого використання в формуванні наукового світогляду учнів.

До найважливіших із цих ідей відносять такі: матеріальність світу та об'єктивні закономірності його розвитку; рух як форма існування матерії; первинність матерії та вторинність свідомості; розвиток як боротьба протилежностей; пізнаваність світу та його закономірностей; практика як

основа пізнання та критерій істини; вирішальна роль праці в формуванні людини; матеріальне виробництво – основа суспільного розвитку; вирішальна роль народних мас в історії.

У процесі формування наукового світогляду в учнів велику роль відіграють не тільки урочна (лекційна), а й позаурочна, гурткова та інші форми роботи… При цьому, як зазначив ще К.Д. Ушинський, "кожен клас, розпочинаючи з наймолодшого, повинен мати своє округлене світосприймання, доступне вікові учнів… З кожним роком це світосприймання повинно поглиблюватися, розширюватися, поповнюватися" [18].

Проблема синтезу науки і релігії

У кінці XX – початку XXI століття виникає потреба у розробці теоцентричної парадигми освіти. Аналіз сучасної соціокультурної ситуації дозволяє стверджувати, що нині наука і релігія як форми суспільної свідомості починають взаємодіяти. Таким найбільш переконливим свідченням є фундаментальна праця "*Ми віруємо*" (1996 р.), авторами якої є колектив провідних науковців США (серед яких – 24 лауреати Нобелівських премій з біології, хімії і фізики). У книзі (яка стала бестселером) учені проголосили свою віру у Творця світу та заявили, що на підставі сучасних наукових даних виявлена гармонійна впорядкованість та узгодженість у будові людини і Всесвіту. За результатами соціологічних досліджень останніх років серед соціальних інститутів, які викликають у людей найбільшу довіру, посідає саме церква.

Тейяр де Шарден зазначає, "...Бог не відкривається нам всюди як універсальне середовище лише тому, що Він є крайня точка, в якій сходяться всі реальності". На думку М. Шелера, відносини між релігією та наукою не можна назвати відносинами послідовності або випередження у часі, а скоріше одночасним співіснуванням різних форм знання. У Гегеля у фіналі руху Абсолютної Ідеї філософія зливається з теологією, розум – з релігією, а істина – з одкровенням.

Отже, релігійна і наукова свідомість у цілому узгоджуються, коли розглядаються абсолютні аспекти матерії. Гегель у свій час наголошував, "мета боротьби розуму полягає в тому, щоб подолати те, що фіксовано розсудком" коли філософський розум врешті-решт "перетворює визначення розуму в ніщо".

Провідні аспекти синтезу науки і релігії

1. Священне Писання відкривається словами: "На початку створив Бог небо і землю". Під "землею" тут розуміється видимий матеріальний світ; під "небом" – світ невидимий, духовний. Таким чином, християнське Одкровення починається з повідомлення про двошаровість буття. Проте наука ка заперечила цю двошаровість, стверджуючи, що світ складається з однієї матерії, яка має багато проявів у вигляді речовини, поля, плазми тощо. Після відкриття феноменів квантової фізики вчені дійшли висновку, що "невидима" реальність усе ж існує. Вона ввійшла в сучасну фізичну теорію

під найменуванням “псі-функцій”, що спостерігаються, але керують існуванням усіх видимих об'єктів.

2. Християнське вчення стверджує, що суще створено Богом з “нічого” (2 Макк. 7, 26), з “невидимого” (Евр. 11, 3) шляхом розщеплення (дихотомічного розділення) його на світло та темряву, тобто на дещо негативне та позитивне. Врешті-решт протилежності взаємокомпенсуються і відновлюють стан початкової єдності. Сучасна космологія інтерпретує процес породження Всесвіту, стверджуючи, що він виник унаслідок “вибуху” з симетричної “праречовини” шляхом її розщеплення на речовинну та польову складові. Як вважає Г. І. Наан, народження Всесвіту є процесом розщеплення “ніщо” на “дещо” та “антидещо” (надлишкову та дефіцитну сутності, “плюс” та “мінус”), що призводить до актуалізації всіх відомих фізичних феноменів.

3. Існує християнська сентенція, відповідно до якої "Бог створив світ для того, щоб увінчати його людиною". Це положення підтверджується так званим “антропним принципом” (антропним космологічним постулатом), що фіксує спрямованість усіх фізичних констант на появу біологічних полімерів – білків і нуклеїнових кислот, без яких не могло б виникнути життя, а відповідно, і людини. Відтак, зазначений постулат стверджує, що людина актуалізована у дуже вузьких онтологічних (фізичних) межах Всесвіту і ніби створеним задля людини і який вписується в геоцентричну систему Птоломея. По іншому це називається “добре настроєним Усесвітом”. Або, як зазначав Лейбніц, "ми живемо у найкращому зі всіх можливих світів".

4. Наука починає взаємодіяти з релігією не тільки в космології й антропології, але і гносеології (теорії пізнання). Років сто тому вчені притримувалися в цій області діаметрально протилежних поглядів, вони були переконані, що пізнавальні можливості розуму нескінченні, що логіко-математичними засобами можна дійти до будь-якої істини. Але серія так званих “негативних” теорем, а також і парадоксів математичної теорії множин назавжди поховала ці уявлення. Виявляється, що повнота істини може міститися лише в безкінечній мовній системі, а оскільки життя людина обмежене, вона цієї повноти вмістити принципово не може.

5. Ф. Капра, автор “*Дао фізикі*” (1994), досліджуючи паралелі між природничими (вивчаючим мікросвіт) та містичними знаннями, дійшов висновку про принциповий збіг цих двох протилежних видів відображення світу та опанування ними. Наведемо деякі з цих паралелей.

По-перше, це паралель між структурою наукового експерименту, який констатує принципову єдність суб’єкта й об’єкта експерименту (що проявляється у парадоксі експериментальної фізики, коли експериментатор не може не впливати на предмет, якій він досліджує, при цьому цей предмет втрачає свою первинну “незайманість”, а тому неможливо говорити про світ як такий, що існує об’єктивно і не залежить від нашої свідомості), і містичного переживання, в якому суб’єкт може зливатися з об’єктом .

По-друге, це й принципова невизначеність результатів як містичного досвіду, так і наукового експерименту у сфері мікросвіту, оскільки як у першому, так і другому випадку принципово неможливо “одягнути” даний

досвід в абстрактно-теоретичний, знаково-вербальний одяг. А. Ейнштейн зазначав, "поки математичні закони описують дійсність, вони невизначені, коли вони припиняють бути невизначеними, вони втрачають зв'язок з дійсністю.

По-третє, як містичний, так і науковий експериментальний досвід виявляється парадоксальними у світлі звичайних класичних уявлень.

По-четверте, картина світу, яку зображує світогляд містика та вченого-ядерника, принципово подібні, тобто світ як в першому, так і другому випадку постає як єдиний інтегральний комплекс, коли "Всесвіт являє собою нерозчленоване ціле, частини якого переплітаються і зливаються одна з одною і жодна з них не є більш фундаментальнішою, ніж інші. Отже, властивості однієї частини визначаються властивостями всіх інших", при цьому елементарна частка, у свою чергу, виявляється такою, яка складається з усіх інших елементарних часток.

Дослідження світу під кутом зору нової наукової парадигми І. Прігожина, Р. Шелдрейка, А. Янга, Ф. Чу, Д. Бома, К. Прібрама, Ф. Капри, Ст. Грофа, В.П. Казначєєва та ін. створює ситуацію, коли західна наука наближається до зміни парадигми, який збагатить наші поняття про реальність і людську природу та інтегрує знання стародавньої мудрості й сучасної науки, примирить східну духовність із західним догматизмом.

Таким чином, важливим аспектом нової наукової парадигми вважається органічна інтеграція містичного мислення із філософськими засадами теорій сучасної науки.

Основні шляхи та засоби формування наукового світогляду учнів

Психологічні умови формування наукового світогляду

Психологи вважають, що світогляд особи є форма індивідуальної свідомості, яка має специфічні особливості, зумовлені віковими та індивідуальними відмінностями. Вивчення вікових змін учня, його індивідуально-психологічних особливостей, його поглядів, переконань, ідеалів, соціальної життєвої позиції показало, що світогляд формується в тісному зв'язку та єдності з загальним становленням особистості: з розвитком інтелектуальної сфери (знань, уявлень, понять, умінь оперувати ними і т.п.), збуджуюче-мотиваційної, розкриваючої моральну спрямованість особи (її мотиви, інтереси, ідеали, емоційні особливості), й дійово-практичної, що характеризується активністю в реалізації знань і ставлення учня до його діяльності та поведінки. По суті, ці сфери являють собою три основних компоненти формуючого світогляду, які виступають у нерозривній єдності. Вироблена система наукових поглядів про природу та суспільство й саму людину в кожному віковому періоді має свої специфічні особливості. Значна частина сучасних психологів вважають, що становлення світогляду розпочинається буквально з перших кроків шкільної освіти, однак найбільш інтенсивно цей процес відбувається у старшому шкільному віці, коли виробляється власна світоглядна позиція молодої людини.

Для молодшого школяра та підлітка характерно:

1. Збагачення науковими знаннями, здатність оперувати вміннями в зв'язку з особистим усвідомленням картини світу (природи, суспільства й самої людини з її психічними особливостями);

2. Становлення та розвиток власних особливостей, усвідомлення цих особливостей через оволодіння вміннями бачити себе збоку (самосвідомість);

3. Розвиток і прояв рефлексивних особливостей, що визначаються сформованістю самокритичності, самоконтролю та саморегуляції.

Ці лінії поступово вдосконалюються в процесі навчальної та громадсько-корисної діяльності.

У підлітковому віці учень на більш високому рівні, який ще недавно був йому недоступним, осмислює нові сторони дійсності, прагне виразити своє ставлення до них. Однак розвиток абстрактного мислення, мотиваційної сфери підлітка самі по собі ще не можуть привести до більш інтенсивного процесу формування світогляду на наступному ступені вікового розвитку. Вирішальний поштовх цей процес дістане в зв'язку з необхідністю самовизначення, самосвідомості, контролю за своїм навчанням і поведінкою.

Активізації процесу формування світогляду крім внутрішніх мотивів і потреби самовизначення сприяють також міжпредметні зв'язки в системі навчально-виховної діяльності, які ведуть до того, що фрагментарні уявлення розпочинають у підлітка складатися в загальну картину світу. Таким чином, у 14-15-річному віці в підлітка завершується індивідуально-психологічна підготовка до наступного вікового періоду, коли в основному завершується становлення світогляду.

Юнацький вік у педагогічній і психологічній літературі визначається як вік інтелектуальної та громадянської зрілості. У цей період відбувається вироблення ціннісних орієнтацій і цілісної системи світоглядних поглядів на світ і своє місце в ньому. Розвивається тенденція до узагальнення, глибокого внутрішнього синтезу наявних теоретичних знань, складається ідейна спрямованість людини, її ідеали. Вироблений раніше інтерес до світоглядних проблем поєднується з прагненням настирливо реалізувати свої переконання у практичних справах і вчинках, оскільки діяльність старшого школяра все більше регулюється поставленими цілями та завданнями, звернутими не тільки до сучасного, а й до майбутнього. В індивідуальному стилі поведінки чітко простежується певний спосіб пізнання, ставлення до навколишнього світу й самого себе.

Глибоке оволодіння знаннями – важлива умова формування наукового світогляду; як було вище сказано, в структурі світогляду визначальну роль відіграє взаємозв'язок наукової істини поглядів і переконань. А звідси випливає, що основою, фундаментом, на якому базується світогляд, є знання. Наприклад, при вивченні природничо-наукових предметів уже в початкових класах учням повідомляються знання про живу та неживу природу (наприклад, про використання сили вітру та води в народному господарстві, про місце людини в природі, про її можливості у перетворенні природи). Діти спостерігають за розвитком рослин на пришкільній ділянці, навчаються бачити залежність росту рослин від природних умов (ґрунт, клімат і т.д.)

З 5 (6) класу розпочинається систематичне вивчення основ природничих наук. Кожен курс завершується узагальненням конкретного наукового матеріалу, визначенням внеску даної науки в загальну природничонаукову картину світу. У природничонаукових предметах відображені всі форми існування та руху матерії (від світу елементарних частинок до великих тіл; від найпростіших форм руху матерії – фізичної, хімічної до утворення живих організмів), розкриті їхні взаємозв'язки та перетворення. Зміст предметів природничонаукового циклу спрямований на формування уявлень про єдність світу, його багатогранність.

При вивченні предметів гуманітарного циклу учні оволодівають матеріалом про закономірності, що розкривають соціальну сферу життя людей, виробляють у собі систему соціально-політичних, правових, економічних, моральних, естетичних поглядів, переконань, ідеалів. Кожен з предметів гуманітарного циклу розв'язує завдання властивими йому методами. Цілісність, системність поглядів, переконань та ідеалів забезпечується реалізацією міжпредметних зв'язків.

Світоглядна спрямованість трудового навчання та виховання здійснюється через вироблення в школярів усвідомлення необхідності трудової діяльності, ознайомлення з основами сучасного промислового та сільськогосподарського виробництва, формування у них трудових умінь і навичок, підготовку до вибору професії.

У структуру цілісного світогляду включаються й естетичні погляди та переконання відповідним чином узагальнені в естетичному ідеалі як уявленні про прекрасне, гармонійно розвинуте в естетичному ставленні людини. Розвиток естетичного ставлення до дійсності у процесі формування наукового світогляду повинен формуватися не тільки в сфері пізнавальної діяльності, а й у сфері праці, природи, спілкування між людьми в їхній різноманітній діяльності (художньо-творчій, спортивній, ігровій). Кожна галузь діяльності школярів повинна нести елементи естетичності.

Світоглядна функція естетичного виховання реалізується з допомогою двох органічно взаємопов'язаних діяльностей:

1. Знаходити красу в природі, суспільстві, людських взаєминах;
2. Створювати красу в своїй багатогранній творчій діяльності.

Певна річ, неоціниму роль у формуванні естетичного ідеалу відіграє мистецтво (література, живопис, музика, театр і т.д.). Зачатки світогляду, моральності, права, політики тощо ми знаходимо у фольклорі. Світоглядним елементом системи естетичного виховання є й образотворче мистецтво.

Не можна не враховувати в формуванні наукового світорозуміння учнівської молоді й ролі в цьому процесі позаурочної громадсько-практичної діяльності школярів: взаємозв'язку змісту навчання й позакласної та позаурочної роботи (пізнавальної, трудової, суспільно-корисної); спільність принципів організації та методики керівництва усіма видами діяльності учнів та їхнього спілкування; наступність у вихованні з урахуванням віку, рівня розвитку дітей, їхніх індивідуальних особливостей; взаємозв'язок школи та позашкільних дитячих закладів у вихованні дітей, у розвитку їхніх

поглядів, переконань, громадської активності. Отже, дуже важливо забезпечити в роботі з формування наукового світорозуміння учнівської молоді єдність у діяльності школи та сім'ї.

Дидактичні та виховні умови, які сприяють переводу знань у погляди, переконання та ідеали

Процес формування наукового світогляду включає:

1) озброєння учнів глибокими науково-матеріалістичними знаннями про природу, суспільство та людське мислення;

2) формування у школярів глибокої переконаності в істинності наукових знань;

3) включення школярів в активну трудову, громадсько-політичну та суспільно-корисну діяльність в ім'я торжества цих знань і переконань .

Щоб цей процес був дієвішим і продуктивнішим, необхідно в роботі з формування наукового світогляду, насамперед, враховувати такі дидактичні та виховні умови.

1. *Забезпечення наукової доказовості, логічної переконливості та несуперечливості всіх теоретичних висновків і фактів світоглядного характеру*. Насамперед, виклад навчального матеріалу повинен здійснюватися на основі переконливих фактів та їхнього глибокого аналізу. При цьому слід пам'ятати, що навчають і виховують, насамперед, факти, ідеї їх тільки супроводжують. Дуже важливо у процесі тлумачення того або іншого матеріалу з'ясувати причинно-наслідкові зв'язки між певними явищами та подіями. Слід збуджувати учнів до з'ясування виникаючих у них запитань, розвивати допитливість, прагнення до глибокого осмислення усіх явищ і процесів, що відбуваються у природі та суспільстві.

2. *Надання навчанню високої ідейно-політичної спрямованості*. Насамперед вивчення предметів гуманітарного циклу має сприяти вихованню громадянської зрілості, патріотизму.

3. *Дотримання принципу історизму при вивченні програмного матеріалу*. Історизм у навчанні допомагає розкривати генезу та складні шляхи розвитку істини у науці, сприяє усвідомленню еволюції природних явищ і суспільно-економічних змін. Історичний підхід у навчанні є важливим засобом підвищення у школярів інтересу до пізнання і сприяє більш глибокому усвідомленню виучуваного матеріалу.

4. *Розвиток пізнавальної активності та самостійності учнів у навчально-виховному процесі та позаурочній роботі.* Слід пам'ятати, що уявлення, поняття, закони не можна механічно вкласти у голову школярам. Виробити, сформувати в собі їх може тільки сам учень під керівництвом і за допомогою вчителя. Утворення уявлень, понять, усвідомлення законів – активний процес мислення та діяльності учнів. Чи не найважливіше у розвитку пізнавальної активності та самостійності учнів звертати їхню увагу на створення протиріч між знанням і незнанням, на збудження потреби у навчанні та навчальних інтересів, а також надавати навчанню проблемного характеру, практикуючи різні види роботи з підручником, проведення уроків-семінарів, уроків-диспутів тощо.

5. *Збудження емоційного ставлення учнів до виучуваного матеріалу.* Емоційно-позитивне ставлення до навчання, насамперед, стимулює пізнавально-мислительну активність учнів. У той самий час воно допомагає осмислювати суть виучуваних природних і суспільних явищ, сприяє формуванню суб'єктивного ставлення до засвоюваних знань, сприяє проникненню в їхню об'єктивність та істинність.

6. *Тісний зв'язок навчання з життям, включення школярів в активну трудову діяльність.* Погляди та переконання є не тільки наслідком роботи думки та емоційно-інтелектуальних переживань. Дуже впливають на їх формування життєві обставини та соціально-побутова атмосфера, в якій щоденно перебував школяр, а також його власна практична діяльність. Усе це вимагає планомірної організації праці та всіх інших видів життєдіяльності школярів.

7. *Включення учнів у громадсько-політичну та суспільно-корисну діяльність.* Історико-краєзнавча, пошукова, доброчинна та інша суспільно-корисна робота школярів.

8. *Урахування в роботі з формування наукового світорозуміння вікових та індивідуальних особливостей учнів.* Виявлено, що характер і результати роботи з учнями різних вікових груп різні.

Велику роль у цьому процесі відіграє й особистість учителя.

Активна трудова і суспільно-корисна діяльність – важливі складові у формуванні наукового світорозуміння особистості

Великий вплив на формування світорозуміння особистості мають життєві обставини, та соціально-побутова атмосфера, в якій вона щоденно перебуває, її власна практична діяльність. Усе це вимагає планомірного і систематичного включення кожної особистості у трудову, суспільно-корисну та суспільно-політичну діяльність.

Щоб оволодіти національним науковим світоглядом, кожній особистості насамперед необхідно включатися в активну творчу діяльність. Це – основний шлях, єдиний ефективний спосіб стати особистістю. Бо саме своєю діяльністю людина продовжує себе в інших людях. Потреба ж бути особистістю забезпечує активне включення людини в систему соціальних зв’язків. Прагнучи включити своє “Я” у свідомість, почуття та волю інших, якби приєднуючи їх до своїх інтересів та бажань, людина задовольняє тим самим потребу персоналізації. Однак задоволення потреби завжди породжує нову потребу більш високого порядку. Цей процес постійно продовжується й розширюється. Перетворення предмета діяльності відповідно змінює й того, хто його перетворює.

Велику роль у процесі становлення особистості, у формуванні національного наукового світогляду відіграє ***приклад.*** Справа у тому, що кожна людина хоче на когось бути схожою. Однак біографії видатних людей, їхні нерідко героїчні справи впливають на процес становлення особистості не самі по собі, а як матеріал для роздумів у процесі відповіді на запитання, що ми самі собі ставимо: яким треба бути, щоб поважати себе, як необхідно діяти в складних обставинах, як долати труднощі, взагалі, як проявити себе справді особистістю? Фактором розвитку особистості різного роду героїчні

приклади стають тільки тоді, коли вони сприймаються в якості відповіді на запитання, що мучить людину: як діяти їй самій у складній, безвихідній ситуації, як жити далі? Тому запитання про те, який шлях обрати для того, щоб відчувати себе особистістю, насправді нею стати, залишається для кожного з нас його особистою проблемою. Певна річ, вирішувати її доведеться кожному своїм шляхом.

Людина, яка формує в собі національний науковий світогляд, повинна виробляти такі якості як принциповість, особиста порядність, інтелігентність. Бути інтелігентною людиною – це означає хоча б в якійсь мірі бути причетним до надбань світової культури й, насамперед, бути зорієнтованим на загальнолюдські цінності, бути готовим завжди при необхідності здійснити свій моральний вибір і не зрадити своїм ідеалам. До цього вибору належать, насамперед, доброта, милосердя, готовність допомогти людині, яка потрапила в біду, скромність, мужність, справедливість, гідність. Правий В.О. Сухомлинський, який писав: "Гуманність неможлива без чуйності до людини. Любити все людство простіше, аніж одну людину". Допомогти одній людині важче, аніж заявити: "Я люблю свій народ". Кожен, хто вступає в життя, повинен бути не тільки прекрасним умільцем, майстром, виробником матеріальних цінностей, а й душевною, небайдужою людиною.

Визначені В.О. Сухомлинським найважливіші норми моральності не втратили своєї актуальності і в наші дні. Кожен з наших вихованців завжди повинен пам'ятати (й, певна річ, у першу чергу повинні пам'ятати це ***ми*** *самі),* що існує межа між тим, що нам хочеться, і тим, що ми можемо. Наші бажання – це радощі або ж сльози наших близьких. Перевіряйте свої вчинки свідомістю: чи не завдаєте ви людям зла, неприємностей своїми вчинками. Робіть так, щоб людям, які оточують вас, було добре. За добро платіть добром.

Пам'ятайте, що всі блага й радощі життя створюються працею і тільки працею. Без праці не можна чесно жити. Народ учить: хто не працює, той не їсть. Ледар, дармоїд – це трутні, що пожирають мед працьовитих бджіл. Навчання – наша перша праця. Йдучи до школи, ви йдете на роботу.

Не будьте байдужими до людей, які прагнуть жити за рахунок батька, матері. Проявляйте нетерпимість до тих, хто не дбає про суспільні інтереси. Зневажайте того, хто обкрадає суспільство, людей, кривдить їх.

Світогляд людини майже завжди веде її до вчинків, викликаних її переконаннями в правильності тієї або іншої ідеї. Так, коли Архімед, один з найвидатніших людей в історії людства, один із небагатьох, кому випало щастя реально реалізувати ту внутрішню велетенську енергію, яка практично не пробуджена, дрімає в кожній людині, коли Архімед побачив тінь занесеного над ним меча, він гнівно закричав: "Не чіпай моїх креслень!" Й римський воїн – самовдоволений невіглас, тварина в образі людини, отетерівши спочатку від цієї сміливості, зарубав Людину своїм мечем. Як бачимо, в несподіваній ситуації людина проявляє те, що становить її звичайно приховану сутність. Помітивши поряд із собою тінь погрожуючої

смертю зброї, великий житель Сіракуз кинувся захищати насамперед не своє життя, а справу свого життя, свої ідеї.

Чому Архімед так вчинив перед своєю смертю? Чому у всі часи люди цінували мужність, завзятість, благородство, пріоритет справи над ситим достатком, навіть над власним життям?

Щоб відповісти на це запитання, щоб зрозуміти, чому з потопаючого корабля сильні чоловіки рятують у першу чергу дітей і жінок, а не самих себе, необхідно ще і ще раз повернутися до того, що життя людини і щастя людини – це ***людське*** життя **і** ***людське*** щастя. Ці категорії виділили людину з тваринного світу з його рівнем власне-біологічного благополуччя.

Тому, коли ми говоримо про світоглядну необхідність визначення і реалізації себе як суспільної особистості, ми маємо на увазі насамперед необхідність реалізувати в собі суспільно значущу особину.

У формули "щастя – в повноті людського життя", вивіреній багатьма гуманістами минулих епох, пріоритетом, першістю володіє категорія "людського", тобто суспільно значимого.

Якщо вийти за суворі канони формулювань, то можна сказати, що істинно по-людськи може бути щасливим лише той, хто здатний віддавати більше, ніж брати. І тут, уявіть собі, не порушується всесвітній закон збереження енергії, тому що мова йде про розкриття внутрішніх потенцій людини та людства в цілому. Віддавати більше, ніж брати, вважаємо, становить основний закон людської еволюції. Саме завдяки йому людство і рухається вперед у моральному відношенні.

Людина, яка володіє певними світоглядними поглядами та переконаннями (маємо на увазі гуманістичні погляди та переконання) завжди досягає вершини своїх істинно людських можливостей не у сподіванні на подяку, а тому, що вона понад усе цінує честь, совість, почуття людського обов'язку.

Хіба не про такі почуття можна говорити, наприклад, аналізуючи вчинок багаторазового рекордсмена світу з підводного плавання Шаварша Карапетяна? З десяток років тому переповнений тролейбус з людьми впав у Єреванське озеро. Волею випадку на місці трагічної події опинився, можливо, єдиний свідок цієї біди, який був готовий допомогти потрапившим у аварію людям. Він швидко зняв з себе тренувальний костюм та кинувся у воду за тролейбусом. Тут йому довелося пірнути на десятка півтора метрів, видавити скло, потрапити у потонувшу машину, витягти на поверхню води одного за іншим десятки людей. Та ось на воді розпливлися п'ятна крові - його крові. Справа у тому, що пробиваючись скрізь розбите скло, він порізав собі живота, ноги, плечі. Врятував тоді Ш. Карапетян двадцять одне життя. А коли його сили вже вичерпувались, він, щоб пірнути в озеро знов і знов, змушений був брати у руки важку каменюку. Ось врешті-решт він ще раз пірнув, щоб прив'язати до тролейбуса трос підйомного крана... Після цього Шаварш надовго захворів на запалення легенів і зараження крові і не зміг продовжити свою спортивну кар'єру.

До речі, коли журналісти широко сповістили світ про цей дивовижний подвиг, на жаль, виявилася і його зворотня сторона – також "дивовижна": ніхто з врятованих так і не поцікавився, хто ж був його спасителем?

Життя Шаварша Карапетяна – легенда. Справа в тому, що згодом, після одужання, він, також несподівано, став свідком іншої аварійної ситуації й узявся швидко та самовіддано рятувати людей, що гинули від страшної стихії – від вогню, що охопив багатоповерховий будинок. І знову багато врятованих людей, і знову травми, опіки. Оце і є світоглядна зрілість, почуття гуманізму, доброзичливості, милосердя, що дозволяють людині піднятись до справжнього героїзму.

Важливо у роботі по формуванню у своїх вихованців наукового світорозуміння дбати й про вироблення у них свого власного ставлення до життя, щоб кожний вихованець насамперед збуджував у себе інтерес до самого себе, до своїх задумів, вчинків, творчих досягнень. Бо якщо людина не може сама себе зрозуміти, усвідомити, для чого вона живе, важко чекати, що смисл її існування буде зрозумілим іншим людям.

Не вміючи так організувати своє життя, щоб воно було цікавим їй самій та оточуючим, людина, як правило, посилається на обставини – життєві негаразди, нерозуміння близьких, відсутність необхідних умов для самореалізації. Та якими б не були зовнішні умови, вирішальне слово в організації життя належить розуму. "Неможна жити приємно, не живучи розумно", – стверджував давньогрецький філософ Епікур. Непримиренну позицію до тих, хто не здатний діяти за голосом розуму, займав Діоген Сінопський: "Для того, щоб жити, як потрібно, необхідно мати або розум або петлю".

Певна річ, не слід буквально розуміти давніх мислителів. Кожен з них мав своє уявлення про розум та міру його участі в організації людського життя. Питання це відноситься до категорії вічних. Над ним розмірковували і в минулому, дискутують і сьогодні. Незаперечною залишається тільки необхідність визначення тих життєвих принципів і оцінок, без яких існування людини втрачає особистий сенс та соціальне значення.

При всій багатогранності індивідуальних уявлень про життя, в них завжди можна віднайти загальні риси, які пов’язані з найбільш типовими життєвими позиціями при сприйманні, осмисленні та освоєнні дійсності.

Оцінюючи своє життя, людина повинна насамперед подумати про те, що нею створено для блага інших людей. Бо саме результати життєдіяльності окремої особистості знаходять заслужений відгук, високо цінуються оточуючими, підвищують авторитет людини, викликають повагу до неї.

Науковий світогляд і релігія. Світський характер виховання та потреба запровадження предметів духовно-морального спрямування у сучасну школу

У Законі України "Про освіту" наголошено, що освіта у національній школі України будується на основі наукового, світського характеру. Це означає, що учні у процесі навчання та виховання повинні одержувати глибоко наукові знання; навчання та виховання має бути не релігійним.

"Головна мета школи, – підкреслюється в Концепції середньої загальноосвітньої національної школи України, формування і розвиток особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про природу, людину, суспільство, почуттям національної свідомості, готової до вибору свого місця у подальшому житті".

Здійснюючи світський характер виховання у державній українській національній школі варто зважати, що й у зарубіжних країнах, наприклад у США, існують спеціальні Закони, які захищають державну загальнооснітню школу від впливу релігійних проповідей і проповідників. Таким чином, діти оберігаються від взаємної недовіри та ворожнечі за ознакою віросповідання.

Американська федерація вчителів розробила цілий том методичних порад з тим, щоб допомогти педагогам, не порушуючи Закону, протистояти негативному впливу релігії, релігійних свят на свідомість школярів. Наведемо деякі з них:

♦ учитель не повинен вимагати від дітей пояснень з приводу їх схильності до тих чи інших вірувань і звичаїв;

♦ вивчення й обговорення може вестись на предмет того, як і коли відзначаються релігійні свята, їх походження та загальнопоширеного значення;

♦ використання картин, п'єс, книжок з релігійними сюжетами дозволяється, якщо це відповідає навчальній меті. Але, складаючи програми святкових концертів, не треба допускати, щоб у них домінувала релігійна музика;

♦ багате уявлення на теми Різдва Ісуса Христа чи п'єси про чудотворіння інших віровчень не підходять для загальноосвітньої школи;

♦ релігійні символи можна використовувати як наочні посібники лише за умови, що вони розглядаються тільки як зразки культурної чи релігійної спадщини. Символи ці треба виставляти лише на деякий час, їх демонстрація має бути тісно пов'язана з навчальною програмою;

♦ діти на відповідних заняттях можуть готувати малюнки, прикраси і т.і. з релігійною символікою, але вчителі не повинні ні заохочувати їх до таких занять, ні перешкоджати їм.

Завершуючи розгляд найважливіших питань формування у школярів наукового світогляду варто підкреслити, що ця робота пронизує всю систему навчання та виховання, є результатом умілого використання методів переконання, позитивного прикладу, організації суспільно-корисної діяльності учнів. Тільки гармонійне та комплексне використання всіх засобів і методів шкільної освіти та виховання та висока дієвість педагогічного процесу в цілому забезпечать успіх у формуванні у школярів стрункої системи наукових поглядів, переконань, ідеалів.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ 1

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ 2

3.6.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

І. Назвіть категорійні ознаки (ключові слова) у визначенні поняття "науковий світогляд". Поясніть свій вибір.

2. Розкрийте сутність поняття "структура наукового світогляду". Проаналізуйте елементи структури наукового світогляду та знайдіть зв'язки, що існують між ними.

3. Розкрийте роль переконань у структурі світогляду.

4. Які наукові ідеї, що містяться у шкільній освіті з питань розвитку природи, суспільства і людської свідомості необхідно розкрити у процесі формування в учнів наукового світогляду?

5. Розкрийте найважливіші дидактичні та виховні передумови переводу засвоєних наукових знань у погляди і переконання.

6. Спробуйте обгрунтувати необхідність використання всієї системи загальних методів виховання у процесі формування наукового світогляду учнів.

7. Проаналізуйте основні педагогічні умови формування наукового світогляду на різних вікових етапах.

Педагогічні задачі

Задача № I

У Павлиській середній школі В.О. Сухомлинський разом зі своїми колегами створили сприятливі умови для дієвого формування в учнів наукового світосприймання. Це і залучення молодших школярів до складання казок-оповідань; їх спостереження за природними явищами у навколишньому середовищі; створення у школі "золотої бібліотеки отроцтва", в яку увійшли найвизначніши твори вітчизняної та світової літератури. Інтелектуальний розвиток вихованців поєднувався з працею у шкільних майстернях і в дослідницьких гуртках. Учні також охоче здійснювали шефську роботу по наданню всілякої допомоги ветеранам війни та праці тощо.

У чому, на Вашу думку, полягає ефективність роботи з розвитку дієвих світоглядних поглядів і переконань у Павлиській середній школі?

Задача № 2

Учителька української мови та літератури провела урок на тему "Козацькому роду нема переводу" з учнями різного віку – 11, 7 і 1 класу. Основна мета уроку: сформувати в учнів поняття родоводу, а також розвинути інтерес до особистого вивчення родоводу кожним учнем. На уроці, після вступного слова вчителя, учні 11 класу розкрили поняття "родовід", навели цікаві приклади "родоводу" з життя видатних людей. Учні 7 класу на класній дошці зобразили загальну схему "родинного дерева" і проілюстрували її прикладами з власного родоводу. Учні 1 класу продекламували вірші заспівали пісень з тематики уроку. Вчителька зробила підсумки уроку. Урок викликав великий інтерес в учнів.

Яку роль відіграє вивчення школярами подібного народознавчого матеріалу у формуванні їхнього національного світорозуміння? Назвіть форми та методи позакласної роботи з цієї тематики, що сприяють розвитку світоглядних поглядів.учнів.

Задача № 3

На диспуті з теми "У чому смисл життя" у 10 класі учні висловлювали суперечливі думки. Одні вважали, що мета життя – це постійне самовдосконалення своєї особистості; інші – гідно прожити життя; треті – забезпечити будь-якими засобами своє матеріальне становище. Частина учнів доводила, що у сучасних умовах кожен повинен дбати про себе і нічого розводити моральні витребеньки. Ведучий диспуту розгубився, не знаючи, яким чином підійти до загального висновку. На диспуті був присутній класний керівник.

Як, на Вашу думку, повинен діяти класний керівник у даній ситуації? Яку роль відіграють диспути у формуванні світоглядних ідей, переконань?

Задача №4

В одній зі шкіл у старших класах був проведений інтегрований урок на тему "Вихід людини у космос". Урок готували і проводили разом з учнями вчителі літератури, історії, фізики. Розпочав урок учитель літератури вступом про віковічну мрію людини літати. Учні висвітлили питання про розвиток цієї ідеї у міфах, легендах, казках різних народів світу, зокрема, розповіли древньогрецькі міфи про Ікара. Далі учні розповідали про розвиток наукових ідей про літальні апарати К.Е. Ціолковським, М.І. Кібальчичем, С.П.Корольовим.

На заключному етапі учні під керівництвом учителя фізики розглянули основні фізичні умови, що сприяють можливостям польотів людини у космосі, проаналізували успіхи вітчизняної космічної науки.

Яке, на Вашу думку, значення мають інтегровані уроки у формуванні світогляду учнів? Які теми подібних уроків Ви могли б запропонувати вчителям різного фаху?

Задача №5

На уроці з української літератури у 8 класі вивчали вірш І. Франка "Каменярі". Усі учні говорили завченими фразами, але один з них висловив власну думку. Він сказав, що цей вірш поета він не розуміє і вважає, що його взагалі не потрібно так детально розбирати.

Учителька вислухала учня і промовила, що він не розуміє змісту вірша, а причина цього – непідготовленість до уроку і поставила у щоденник оцінку "незадовільно".

Оцініть позицію вчительки. Чи вважаєте Ви думку вчительки переконливою для учня? Назвіть можливі методи, прийоми переконання учнів у даній ситуації.

3.6.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Визначте місце і роль наукового світогляду в структурі особистості?
2. Назвіть основні риси наукового світогляду.
3. Які функції виконує науковий світогляд?

4. Яку роль відіграє глибоке та міцне оволодіння матеріалом шкільних дисциплін у формуванні наукового світогляду?

Тестові завдання для перевірки знань студентів

1. За структурні компоненти світогляду правлять:

а/ система наукових знань;

б/ ....;

в/ …;

г/ ….

2. До об'єктивних компонентів світогляду належать:

а/ ...;

б/ ...;

до суб'єктивних -належать:

а/ ...;

б/ ...

3. Знання як об'єктивний компонент світогляду являють собою систему наукових істин, що мають…. ...

4. *Погляд – це…. ...*

5. Ідеал – це… ……

6. Переконання – це…. ...

7. До дидактичних і виховних умов виховання наукового світогляду належать:

І/ ...; 2/ ...; 3/ ...; 4/ ...; 5/ ...; 6/ ...; 7/ ...; 8/ ...; 9/ ….

8. Рівень світорозуміння індивіда встановлюється:

а/ за освітою;

б/ культурою пізнавальної діяльності;

в/ ...;

г/ ...;

д/ ...

9. На основі визначень виділіть структурні елементи наукового світогляду.

"Світогляд являє собою узагальнену систему поглядів, переконань та ідеалів, в яких людина виражає своє відношення до оточуючого її природного та соціального середовища, являючись узагальненням знань, досвіду та емоційних оцінок... Світогляд особистості визначає ідейну спрямованість всього її життя та діяльності" (Є.І. Моносзон)

"Під світоглядом слід розуміти специфічну форму свідомості людини, що включає в себе систему його знань, поглядів, переконань та ідеалів, в яких виражається його ставлення до розвитку природи та суспільства і які визначають його суспільно-політичну і морально-етичну позицію та поведінку в різних сферах життя" (І.Ф. Харламов)

10. Розставте поняття у логічній послідовності:

1/ серед історичних етапів світоглядного освоєння дійсності виділяється світорозуміння, науковий світогляд, світосприймання;

2/ розрізняють міфологічний, науково-матеріалістичний, релігійний, примітивно-емпіричний світогляд;

3/ діалектичний підхід до вивчення явищ і процесів природи, суспільства, пізнання полягає...

а/ у творчому характері;

б/ у максимальному використанні узагальнених методів пізнання і діяльності та їх систем в єдності із засвоєними методами конкретної діяльності;

в/ у врахуванні історії та загальнолюдських ціннісних орієнтацій;

г/ у розгляді суперечностей як початкового, основного тощо.

11. Релігія – це...

а/ форма суспільної свідомості;

б/ фантастичне відображення зовнішнього світу;

в/ специфічна форма суспільної свідомості, система ідеологічних поглядів, культових дій, обрядів, певних правил поведінки.

3.6.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Обгрунтовувати різноманітні історичні та теоретико-методологічні підходи до проблеми наукового світогляду у філософській та психолого-педагогічній літературі.

2. Аналізувати провідні риси, функції та особливості наукового світогляду.

3. Осмислювати сутність і структуру наукового світогляду.

4. Аналізувати психологічні умови формування наукового світогляду, враховуючи вікові особливості учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Визначати основні завдання формування наукового світогляду учнів.

2. Проектувати провідні напрями розвитку наукового світогляду учнів різного віку.

3. Моделювати засоби, форми та методи формування світогляду учнів у навчально-виховному процесі.

4. Моделювати власну педагогічну діяльність, спрямовану на усвідомлення сутності та засобів процесу формування світогляду.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати процес формування наукового світогляду в учнів різного віку.

2. Конструювати виховуючі ситуації, спрямовані на розвиток наукових поглядів і переконань учнівської молоді.

3. Конструювати засоби, форми та методи розвитку світогляду у процесі навчання.

4. Планувати основні напрями виховного процесу, спрямовані на розвиток світоглядних поглядів, переконань.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Формувати ціннісне ставлення учнів до проблеми наукового світогляду, його сутності та характеру прояву в діяльності особистості.

2. Встановлювати доцільні стосунки з учнями у педагогічному процесі, спрямовані на формування їх світоглядних переконань.

3. Вчитися переконливо і толерантно доводити до свідомості учнів важливість розвитку їх наукових ідей, поглядів, переконань.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати діяльність учнів у навчальному процесі із засвоєння основних наукових знань, ідей, переконань.

2. Створювати сприятливі умови, виховне середовище для переходу наукових знань учнів в їх особистісні переконання.

3. Створювати виховні ситуації, спрямовані на розвиток і поглиблення системи наукових знань, поглядів, переконань.

4. Організовувати власну педагогічну діяльність, спрямовану на розвиток наукових світоглядних ідей.

5. Навчати учнів орієнтуватися в різних життєвих ситуаціях, приймати правильне рішення, виходячи із наукових світоглядних позицій.

6. Стимулювати накопичення в учнів соціального досвіду, позитивних звичок поведінки.

3.6.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Засвоєння цієї теми позв'язано з розвитком таких властивостей майбутніх учителів: цілеспрямованість, педагогічне мислення, критичність, гуманістична педагогічна спрямованість, ініціативність, активність, принциповість, педагогічний оптимізм, людяність, працелюбство, доброзичливість, товариськість. Крім того, майбутні вчителі у процесі навчання повинні виробляти у собі цілісну систему соціально-політичних, правових, економічних, моральних, естетичних поглядів, переконань, ідеалів. Усе це допоможе студентам сформувати основи особистого наукового світогляду як передумови ефективної педагогічної діяльності.

3.7. РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ШКОЛЯРІВ

Мета: сприяти засвоєнню студентами понять "розумове виховання", "пізнавальні інтереси", "культура розумовоі праці", а також ознайомити їх з різними чинниками впливу на розвиток пізнавальних інтересів школярів; формувати вміння студентів моделювати, конструювати, організовувати, відбирати оптимальні форми та методи роботи класного керівника з розвитку пізнавальних інтересів школярів з урахуванням конкретних умов і вікових особливостей.

Ключові поняття: розумове виховання; пізнавальний інтерес; культура розумової праці.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Завдання розумового виховання школярів.
2. Сутність пізнавального інтересу.
3. Вікова динаміка інтересів школярів.
4. Основні шляхи та форми позакласної роботи, спрямованої на розвиток пізнавальних інтересів.

ІІ. Практична частина:

1. Провести одну з форм позакласної роботи, спрямованої на розвиток пізнавальних інтересів:
   1) а/ інтелектуальна гра "Що? Де? Коли?";
   2) б/ вікторина "Юний ерудит";
   3) в/ засідання клубу "Архімед";
   4) г/ гра-мандрівка до країни Чомучок;
   5) д/ вечір запитань і відповідей.
2. Зробити аналіз проведеного заходу.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу та підготуватися до обговорення теми згідно з планом заняття.
2. Підготувати повідомлення за книгою І.Томана "Як удосконалювати самого себе?". - К., 1988. - Гл. 7.
3. Підготувати і провести одну з форм позакласної роботи з указаних у плані заняття.

Рекомендована література

1. Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях / [авт.-упоряд.: М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова]. – Х. : Ранок, 2006. – 383 с.
2. Дрожжина Т.В. Самовчитель директора школи / Т. В. Дрожжина. – Харків : Основа, 2011. – 224 с.
3. Дубасенюк О. А. Професійно-педагогічні задачі: типологія та технологія розв'язання: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів

/ О. А. Дубасенюк, О. В. Вознюк – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. – 260 с.

4. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. (для студентів вищ. навч. закладів) [2-е вид.]. – К: «Освіта України», «КНТ», 2008 – 528 с.

5. Иванов И.П. Энциклопедия коллективных творческих дел / Иванов И.П. – М.: Педагогика, 1989.

6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.

7. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.

8. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний зб. Міністерства освіти України. – 1996. – № 13. – С. 2-16.

9. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді / Наказ МОН від 16.06.2015 р. № 641. – Режим доступу: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/

10.Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / Кузьмінський А.І., Омеляненко В.Л. – К.: „Знання-Прес", 2008. – С.331-358.

11.Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 132 с.

12. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

13. Омеляненко В. Л. Теорія і методика виховання / В. Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

14. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів України / Наказ МОН України від 31. 10. 2011 року № 1243.

15. Робоча книга вихователя / [уклад.: О. І. Тимчишин, В. І. Уруський]. – Т. : Астон, 2001. – 298 с.

16. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа //Вибр. тв. в п'яти томах. – Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 206-300.

17. Щукина Г.И. Педагогические проблемы формирования познавательных интересов школьников. – М., 1988. – С. 31-40, 177-184.

3.7.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Ще давньоримський філософ Сенека зазначав, що спочатку треба навчитися добрим правилам моралі, а потім мудрості. Ця думка пронизує праці багатьох учених-педагогів. Розумове виховання філософи вважають провідним у системі виховання молоді. Мудрість, розум завжди високоморальні, красиві, всебічні у відображенні реальної дійсності. Розуму протистоїть однобічність у розвитку мислення, обмеженість, антинауковість. Про того, хто йде шляхом хитрощів, обману, кажуть, що в нього не вистачає

мудрості на самостійне вирішення проблем. Тому мудрість, розум людини слід розглядати як багатоякісну рису особистості.

Розумове виховання – це процес розвитку розуму, пізнавальних здібностей та інтересів дітей, озброєння їх знаннями, вміннями та навичками, формування наукового світогляду. Розумове виховання спрямоване на розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислення, раціональної організації навчальної праці. *Головне завдання розумового виховання у школі* – формування творчої мислячої особистості.

Основні шляхи розумового виховання:

- систематичне навчання учнів, побудоване на основі принципів розвивального навчання;
- позакласна робота з розвитку розумової культури учнів.

Розумовий розвиток учня відбувається також під впливом довкілля, засобів масової інформації.

Вирішальне значення в розумовому вихованні має цілеспрямоване навчання учнів, у процесі якого вони оволодівають знаннями, уміннями та навичками.

Розумове виховання включає в себе також і розвиток інтелектуальних умінь: бути уважним, запам'ятовувати навчальну інформацію, раціонально здійснювати мислительні операції. Для цього вчителі використовують різні методи, засоби та прийоми: наочні посібники, самостійна робота, вправи, цікаві ігри, порівняння, аналіз, узагальнення, абстрагування, класифікацію, встановлення причинно-наслідкових зв'язків.

Основними *компонентами розумового виховання* є

- система знань і вмінь;
- погляди на пізнання і свідомість людини, колективу та суспільства;
- світоглядно-методологічна готовність до дій;
- сучасна культура пізнавальної та трудової діяльності, саморегуляції та саморозвитку особистості;
- соціальна активність.

Завдання розумового виховання інколи розуміють спрощено, намагаючись "вкласти" у дитячу голову якомога більше знань про навколишній світ. Проте справа зовсім не в "багатознанні". Набагато важливіше виробити в дитини загальні способи пізнавальної діяльності - уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати, а також подбати про те, щоб у неї з'явилася жага до нових знань, потреба оволодівати інтелектуальними умінням.

У режимі дня дитини немає особливої графи "розумове виховання". Воно здійснюється і тоді, коли дитина грається, і тоді, коли вона займається працею, і тоді, коли вона за допомогою дорослих знайомиться з новими предметами та явищами дійсності. Якщо дорослі не пояснюють дитині те чи інше явище, з яким вона стикається, яке вона пізнає, вони втрачають гарну можливість розвивати її розумові здібності. Адже будь-яке фізичне явище є

чудовою вправою для дитячої логіки. Тут дитина наочно і практично засвоює логічні поняття: причини, наслідки, цілі, призначення, висновки. Важливо й те, що дитина при цьому від поверхневого сприйняття окремих предметів переходить до пояснення, навчається логічно мислити, розширює свій словниковий запас. Чим більше правильних уявлень про природу дитина набуває, тим краще вона в подальшому засвоюватиме шкільні знання. В.О. Сухомлинський вважав, що активне життя дитячої думки - це найголовніша передумова і свідомого відношення до навчання, і твердих глибоких знань, і тонких інтелектуальних взаємовідносин у колективі. Підійматися

Розумове виховання – одне з головних завдань виховання, підготовки підростаючого покоління до життя. Це основа всебічного розвитку особистості.

Саме поняття "розумове виховання" значно ширше, ніж поняття "освіта", "навчання". Розум людини розвивається з перших місяців і до кінця життя в умовах будь-якої корисної діяльності завдяки вивченню рідної мови, яку К.Д. Ушинський не випадково назвав "великим педагогом". Але всю повноту значення розумове виховання одержує в умовах систематичного навчання й освіти, збагачення своєї пам'яті знаннями всіх тих багатств, які накопичило людство. Тут, насамперед, треба мати на увазі не тільки сам процес оволодіння знаннями, а глибоке проникнення в його сутність, озброєння методами здобуття та застосування на практиці, розвиток культури розумової праці.

Завдання розумового виховання школярів – керівництво розвитком їх творчого мислення, пізнавальних можливостей, перетворенням знань на переконання, знаряддя мислення і діяльності. Її рішення тісно пов'язано з формуванням зацікавленості у розумовій діяльності, активного відношення до життя, прагнення до розширення та творчого застосування знань. Треба виховувати у школярів спостережливість, можливість виділяти в явищах і фактах їх найбільш суттєві сторони і взаємозв'язки.

У процесі розумового виховання в учнів розвивається мислення, пам'ять, уява, збагачується їх внутрішній світ. Це відбувається тоді, коли здобуття знань стає важливою, суттєвою частиною всієї життєдіяльності людини.

Наукою встановлено, що в умовах навчання пізнавальні можливості молодого покоління розвиваються інтенсивніше, ніж у процесі інших корисних занять. Але – цей процес не стихійний. Якщо навчальний матеріал не зрозумілий, то механічне засвоєння слів, зміст яких не з'ясовано, лише гальмує розвиток. Завдання розвитку мислення потребують від учителя високого дидактичного мистецтва, уміння навчати так, щоб знання учня не були поверховими, не зводились до знайомства тільки з окремими положеннями науки, а являли собою дієву систему, визначаючи життєву позицію, спрямованість особистості. Навчання, таким чином, виступає як найважливіша ланка в цілісному процесі виховання, тому що єдність навчання і виховання – закономірність педагогіки.

Л.В. Занков, досліджуючи питання розумового виховання, зокрема розвивального навчання, довів, що необхідно:

1) будувати навчальну діяльність на високому рівні труднощів, що характеризується не тільки і не стільки тим, що він перевищує "середню норму", але, насамперед, тим, що він розкриває духовні сили дитини, дає їм простір і певну спрямованість;

2) при вивченні програмного матеріалу просуватися вперед швидким темпом, який забезпечує неперервне збагачення школярів усе новими й новими знаннями. Треба відмовитися від тупцювання на одному місці. Але йти вперед швидким темпом не означає поспішати. Головне тут – неперервність і послідовне розширення меж пізнання;

3) провідна роль має належати теоретичним знанням у початковому навчанні. На перший план виступає пізнавальна сторона навчання, розвиток операцій мислення (аналіз, синтез, узагальнення). Теоретичні знання при цьому подаються не тільки у формі понять, термінів, визначень, але й як закони і залежності;

4) необхідно додержуватися принципу усвідомленого засвоєння учнями навчального матеріалу, засобів застосування знань на практиці.

Названі положення отримали у педагогіці назву *"теорія розвивального навчання"*.

Надзвичайно велику роль у підвищенні ефективності розвивального навчання, у стимулюванні учнів до навчання відіграє розвиток пізнавального інтересу останніх. ***Пізнавальний інтерес*** – це інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними способами, уміннями і навичками, за допомогою яких учень отримує освіту.

У психологічній науці загальновизнано, що *інтерес* - складне психічне явище, що охоплює свідомість, волю та почуття людини. Психофізіологічна природа інтересу близька за фізіологічним механізмом до уваги, емоцій. Інтерес за своєю природою дуже близький до уваги. Так само, як і увага, інтерес грунтується на реакціях орієнтування, що викликаються спершу новітністю предметів.

Пізнавальний інтерес – це властивість особистості, яка проявляється в активному, емоційно забарвленому ставленні до пізнання предметів, явищ навколишньої дійсності, видів діяльності, що викликається усвідомленням їх значущості для особистості.

Г.І. Щукіна у своїй монографії "Проблеми пізнавальних інтересів у педагогіці" виділяє три види стимулів пізнавального інтересу учнів на уроці:

1) ті, що йдуть від змісту навчального матеріалу на уроці. Це, насамперед, новизна знань. Тому дуже важливо у кожному уроці виділяти безпосередньо нове, вже відоме, те, що учні можуть пізнати самостійно. Такий підхід дозволить правильно організувати роботу на уроці і виділити проблемні питання для самостійного розв'язання;

2) ті, що йдуть від діяльності учнів ні уроці. Включає дві аспекти – забезпечення різноманітності форм навчальної діяльності на уроці й

організацію активної самостійної пізнавальної діяльності, яка розвиває мислення учнів;

3) ті, що виходять зі стосунків, які складаються між учителями та учнями, і між самими учнями на уроці.

Інтерес спонукає школярів шукати відповіді на запитання, що виникають під час навчальної діяльності, читати додаткову літературу, відбирати для себе творчі, підвищеної складності завдання. Інтерес сприяє більш активній участі у позакласній і позашкільній діяльності. Інтерес змушує людину активно прагнути до пізнання, шукати способи та засоби задоволення "жаги до знань". Інтерес стимулює до пошуку нових знань, нових умінь, нових способів навчальної роботи. Він робить людину більш діяльною, енергійною і стійкою у цих пошуках.

Інтерес у всіх його видах і на всіх етапах розвитку характеризується трьома обов'язковими моментами:

1) наявністю позитивної емоції відносно діяльності;

2) наявністю пізнавальної сторони цієї емоції, тобто тим, що ми називаємо радістю пізнання;

3) наявністю безпосереднього мотиву, що йде від самої діяльності.

Учені-дослідники виділяють ознаки інтересу, його критерії, які поділяються на три групи, а саме:

1. Специфічні, які характеризують особливості поведінки та діяльності учнів, що проявляються під час навчальної діяльності на уроці.

2. Ті, які характеризують особливості поведінки та діяльності учнів, що проявляються поза уроками.

3. Критерії, які характеризують особливості всього способу життя учнів, що виникають під впливом інтересу до тієї чи іншої діяльності.

Формування глибоких і стійких пізнавальних інтересів у всіх учнів - завдання надзвичайно важливе і має велике соціальне значення. Навчання без інтересу не приносить радощів, не має великого ефекту і, як наслідок, призводить до низької успішності. Пізнавальний інтерес стимулює активне ставлення учнів до уроків, спонукає їх до постійного розширення та удосконалення знань. Він має тісний зв'язок з творчою самостійністю учнів, з розвитком їх нахилів і здібностей, сприяє, таким чином, загальному розвитку учнів.

Спонукати живу, самостійну думку учня – це підгрунтя викладання всіх наук. Тоді кожний предмет набуває своєї неповторної краси, логічного зв'язку з явищами життя. Тому проблема розвитку в учнів інтересу до навчання, до пізнання набуває все більшої актуальності у наш час.

Пізнавальний інтерес можна назвати вибірковою спрямованістю людини на пізнання предметів, явищ, подій оточуючого світу, психічних процесів, діяльності людини, її пізнавальні можливості. І дійсно, якщо з оточуючого світу людина вибирає тільки те, що є для неї більш значущим, то слід прагнути до того, щоб найважливіше і значиме у навчанні подавати у цікавій для учнів формі. Завжди треба пам'ятати, що "смертний гріх для вчителя – бути нудним".

Дослідники виділяють ряд способів формування пізнавального інтересу. Розглянемо деякі з них.

Розкриття значущості знань. Перший урок з нового предмета, яким він має бути? Ще Я.А. Коменський у "Великій дидактиці" писав, що коли починаєте вивчати будь-який новий предмет, розум учнів має бути до цього підготовленим. На першому уроці, коли учні ознайомлюються з новим предметом, треба допомогти їм зрозуміти значення предмета – показати, яке місце дана наука займає серед інших наук, у житті людини, у народному господарстві.

Але перший урок – це лише початок складної та довгої праці, яка розкриває значення і користь науки, початок пробудження інтересу до цієї галузі знань. Школярі з інтересом вивчають предмет тільки тоді, коли розуміють саму сутність і значення виучуваного матеріалу.

Цікавість матеріалу. Кожна наука має багатий матеріал, який сприяє збудженню інтересу. Нове, цікаве, "загадкове" треба розкривати учням на основі тих знань, що в них уже є. Введення цікавого матеріалу дозволяє показати дітям, як багато цікавого можуть пізнати вони у школі, з книжок, скільки невідомого приховує у собі царство знань, як мало вони ще пізнали.

Створення проблемних ситуацій. Великі можливості для розвитку інтересу учнів до навчального предмету мають уроки, на яких учителі застосовують різноманітні способи спонукання учнів до навчання. Вони пояснюють нову тему таким чином, щоб залучити якомога більше учнів класу до активної розумової праці. Не слід побюватися труднощів. Треба боятися бездіяльності й розумової сплячки на уроці, які вбивають інтерес. Створення проблемних ситуацій, визначення навчальних проблем, проблемних запитань, вправ – загальновизнані шляхи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Ефект парадоксальності, подиву значно сприяє розвитку інтересу в учнів до виучуваного матеріалу. Особливо, якщо він підкріплений використанням науково-популярної та художньої літератури. Наприклад, вивчаючи тему "Насіння" (біологія, розділ "Рослини"), учитель може для підкріплення своїх слів прочитати уривок з повісті К. Паустовського "Чорне море", в якій розповідається про те, як мокрий горох розірвав пароплав.

Навчальні дискусії. В останні роки творчо працюючі вчителі велику увагу приділяють дискусіям, на які виносять проблеми та питання, що потребують аргументованих відповідей, обгрунтування своєї точки зору з позиції сучасної науки, практики та вдумливого державного підходу. Систематичне введення таких завдань у зміст уроку сприяє розвитку інтересу учнів до навчання, формує у них критично-оцінне ставлення до негативних явищ і фактів.

Пізнавальні ігри. Намагаючись подолати пасивність учнів на уроках, учителі нерідко використовують ігрові моменти. Наприклад, можна провести гру-подорож "До країни знань". Для її проведення учні поділяються на команди. Кожний ряд учнів – це екіпаж корабля. Очолює його командир – капітан корабля. Той корабель скоріше прибуває до

“Країни знань”, команда якого без помилок дасть відповідь на п’ять запитань. За відповідь присуджують певну кількість балів. Команда, що набрала найбільшу кількість балів, стає переможцем.

Пізнавальний інтерес є провідним мотивом пізнання, мобілізує увагу учнів, приносить їм радість і задоволення, підвищує інтенсивність сприйняття знань, сприяє активізації мислення.

Розвиток інтелектуальних здібностей школярів передбачає формування у них сучасної культури пізнавальної діяльності. ***Культура пізнавальної діяльності*** учнів включає: систему знань і вмінь; культуру мовлення; культуру наукового пізнання; культуру навчальної праці; досвід творчої діяльності; емоційно-ціннісне ставлення до навколишньої дійсності і себе.

За складністю самостійно виконуваних робіт у розвитку інтелектуальної культури можна виділити такі рівні вмінь:

1) розповідати, давати відповіді на запитання, розв’язувати задачі, виконувати практичні роботи під керівництвом наставника;

2) робити доповіді, готувати реферати, розв’язувати цикли задач та виконувати нескладні роботи творчого характеру;

3) будувати гіпотези, концепції, теорії та технології, виконувати самостійні творчі роботи у межах певних розділів науки;

4) виконувати нові роботи у науці, техніці, мистецтві.

Культура навчальної праці характеризує якість розумової діяльності учнів і передбачає

- ✓ правильне планування навчальної праці;
- ✓ чітку її організацію;
- ✓ дотримування правил навчальної гігієни;
- ✓ використання раціональних прийомів роботи з книгою та іншими джерелами інформації;
- ✓ самоконтроль;
- ✓ своєчасну корекцію своїх дій;
- ✓ самоаналіз результатів розумової праці;
- ✓ виявлення причин викритих вад та їх усунення в новому циклі навчальної діяльності.

Необхідно формувати у школярів навички та вміння наукової організації праці, навички самопроектування, самоорганізації, саморегулювання, самоконтролю.

Основою успішного здійснення всіх інших видів навчальної діяльності є робота з книгою. Умінню читати книги треба вчитися, вчитися наполегливо і постійно.

Найголовніші рекомендації, які слід пам’ятати при читанні науково-популярної літератури, наведені у наступній пам’ятці.

Як читати книгу:

1) Пам’ятайте пораду “Краще читати небагато, але грунтовно”.

2) Складіть план читання, перерахувавши в ньому книги, які Ви хочете прочитати.

3) Для попереднього ознайомлення з книгою треба продивитися вихідні дані, які наведені на її титульній сторінці, анотацію, зміст, передмову, заключення.

4) Намагайтеся глибше зрозуміти зміст книги. Для цього виділяйте головні думки та стежте, як вони розкриваються, обгрунтовуються.

5) Під час читання користуйтеся різними формами запису: цитата, витяги з тексту, план, тези, конспект, реферат.

6) Зустрівши у книзі незнайоме слово, обов'язково з'ясуйте, що воно означає; систематично користуйтеся енциклопедіями, словниками, довідниками.

7) Прочитавши книгу, подумайте, чому новому вона Вас навчила.

Правила гігієни при роботі з книгою:

1) нормативне освітлення;

2) правильно підібрані меблі;

3) перерви та фізкультурні паузи.

З'ясовуючи питания про вікову динаміку інтересів дитини, варто звернути увагу на те, що кожний віковий період не є якимось окремим замкненим періодом у житті людини. Межі цих періодів дуже розмиті і включають у себе різні етапи розвитку людини.

Молодший шкільний вік (від 6 до 10 років). Провідною діяльністю учнів початкових класів стає учіння, хоча велике місце у житті дитини ще займає гра. У дітей цього віку поліпшується робота органів чуттів; нечітке сприймання поступово стає точним, керованим; увага з мимовільної стає довільною. Мислення і пам'ять молодших школярів наочно-образні, тому все, з чим вони стикаються у школі, має бути яскравим, красивим; розповідь учителя – цікавою, доступною, емоційною.

Активізується діяльність другої сигнальної системи, яка є фізіологічною основою мовлення. Молодші школярі все глибше й глибше усвідомлюють слово, формується абстрактне мислення. Удосконалюються пізнавальні процеси, розумові операції, прийоми запам'ятовування, якість розуму та інші психічні пізнавальні особливості. У процесі пізнання не тільки відбувається розвиток інтелекту, але й формуються вольові риси дитини, розвивається її особистість в цілому.

Широта інтересів молодших школярів проявляється у тому, що їх цікавлять явища навколишньої дійсності, які не вивчаються за програмою середньої школи. Широта цих інтересів проявляється й у прагненні молодших школярів до творчих ігор (до речі, ця потреба не завжди враховується вчителями), особливо на героїчно-романтичні сюжети, сюжети з книг, кінофільмів.

Проте інтереси молодших школярів ще недостатньо дієві. Самі по собі вони довго не підтримують навчальну діяльність, оскільки є нестійкими, ситуативними, швидко задовольняються і без підтримки вчителя можуть згасати і не відновлюватися знову (навчальний матеріал і завдання швидко набридають учням, викликають втому). Крім того ці інтереси *малоусвідомлені,*

що проявляється у невмінні школяра назвати, що і чому йому подобається у конкретному предметі; недостатньою мірою *узагальнені*, тобто охоплюють лише один чи кілька навчальних предметів, але об'єднаних за їхніми зовнішніми ознаками; зорієнтовані частіше на результат учіння (знання, при чому, з їхньої фактичної, ілюстративної сторони і лише після цього – закономірності), а не на способи навчальної діяльності. Нерідко до самого закінчення початкової школи у певної частини учнів не сформовується здатність переборювати труднощі.

Усі ці особливості зумовлюють поверхневий, недостатній інтерес до навчання.

Середній шкільний (або підлітковий) вік (від 11 до 15 років). Сприйняття у підлітків цілеспрямоване, планомірне; увага довільна, запам'ятовування матеріалу відбувається через усвідомлене заучування. Розвивається абстрактне мислення, розумова самостійність, розширюється словниковий запас.

Розширення сфери пізнання, багатопредметність призводять до збагачення інтересів підлітка, особливо пізнавальних. Підліток дуже емоційний, із суперечливою поведінкою. Дуже важливим є вплив взаємостосунків з учителем. Саме через особистість педагога оцінюється у середньому шкільному віці предмет, що викладає цей учитель. Відношення до предмета часто визначається також успіхом чи невдачею у навчанні.

Велику роль у цьому віці відіграють інтерес до художньої літератури, кіно, прагнення отримати нову інформацію про людину, її особливості. Хоча читацькі інтереси у цьому віці різноманітні, все ж таки переважаючим є інтерес до героїчних і пригодницьких творів (особливо у стилі "фентазі").

У цьому віці можна спостерігати збільшення широти і багатогранності інтересів (розширення кругозору), що поєднується з появою більшої їх вибірковості, диференційованості; зростання визначеності та стійкості пізнавальних інтересів.

Але вибірковий інтерес до одних навчальних предметів може заважати інтересу до інших предметів, тому що підліток ще не вміє поєднувати їх, організовувати свою навчальну працю.

Широта інтересів може призводити до їх поверхневості і розкиданості. Крім того, нові позакласні та позашкільні заняття (читання додаткової літератури, заняття у гуртках, клубах, секціях тощо) конкурують з навчальною діяльністю.

Нестійкість інтересів призводить до їх зміни, чергування.

У підлітків закріплюються широкі пізнавальні мотиви, інтерес до нових знань. Причому у цьому віці у більшості школярів інтерес до фактів поступається інтересу до виявлення закономірностей явищ та процесів. В.О. Сухомлинський назвав це духовною потребою підлітків до абстрагування, потребою охопити думкою якомога більшу кількість фактів, що збільшує інтерес до навчання, знімає втому. Розвитку широких пізнавальних мотивів у цьому віці сприяють різні види позакласних і позашкільних захоплень, гуртки, секції тощо.

Старший шкільний вік (від 16 до 18 років). Увага довільна, стійка, об'ємна. Пам'ять логічна, здатна до великих навантажень. Переважний розвиток логічного мислення, перехід від формальної до діалектичної логіки. Суттєва риса мислення – критичний підхід.

З'являються вибіркові інтереси до окремих предметів, пов'язаних з тією професією, яку обрав для себе учень. Але старшокласник у той самий час намагається подолати байдужість до нелюбимих предметів і оволодіти знаннями з усіх дисциплін для успішного завершення навчання. Усе це створює певний стиль розумової діяльності у старшому шкільному віці. Вона стає глибокою, самостійною, всі пізнавальні психічні процеси (пам'ять, сприйняття, уява) відбуваються довільно.

Вибір майбутньої професії впливає на появу в учнів значного інтересу до трудової діяльності дорослих.

Усі дослідники інтересів у цьому віці відзначають значну вибірковість пізнавальних мотивів, причому ця вибірковість пов'язана не тільки з безпосереднім інтересом до навчального предмета, як у підлітків, але й вибором професії (що призводить іноді до падіння інтересу до всіх інших предметів). Розвиток вибіркових пізнавальних інтересів є основою подальшого розвитку всіх спеціальних здібностей.

Продовжують розвиватися широкі пізнавальні мотиви – інтерес до нових знань, переборення труднощів впродовж їх здобуття. Інтерес до знань стає більш глибоким, стосується не тільки зовнішньої форми, але й закономірностей навчального процесу.

ОПОРНА СХЕМА 1

РОЗУМОВЕ ВИХОВАННЯ	Цілеспрямована діяльність педагогів щодо розвитку розумових сил і пізнавальних здібностей дітей, прищеплення їм культури розумової праці, навичок мислительної діяльності, розвитку у них інтересу до пізнання.
МЕТА РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ	Розвиток інтелектуальної культури особистості, пізнавальних мотивів, навичок мислительної діяльності, культури мислення, раціональної організації навчальної праці.
ЗАВДАННЯ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ	1. Формування мотивації до навчально-пізнавальної діяльності, розвиток пізнавальних інтересів, потреби у самоосвіті, почуття обов'язку і відповідальності. 2. Формування досвіду пізнавальної діяльності (умінь та навичок), здатності до творчості, до прийняття нестандартних рішень, розвиток мислення. 3. Розвиток ерудиції, допомога в оволодінні системою наукових і прикладних знань, у формуванні світогляду, у засвоєнні способів діяльності. 4. Формування емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу, знань, пізнавальної діяльності, до самого себе.

ЗМІСТ РОЗУМОВОГО ВИХОВАННЯ	**Формування**: *певної бази знань*, яка є результатом мислительної діяльності людини; *світогляду*, що формується на основі знань і досвіду мислительної діяльності; *умінь та навичок* інтелектуальної діяльності; *культури розумової праці*.

ОПОРНА СХЕМА 2

ПІЗНАВАЛЬНИЙ ІНТЕРЕС	Інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними способами, уміннями і навичками, за допомогою яких учень отримує освіту.

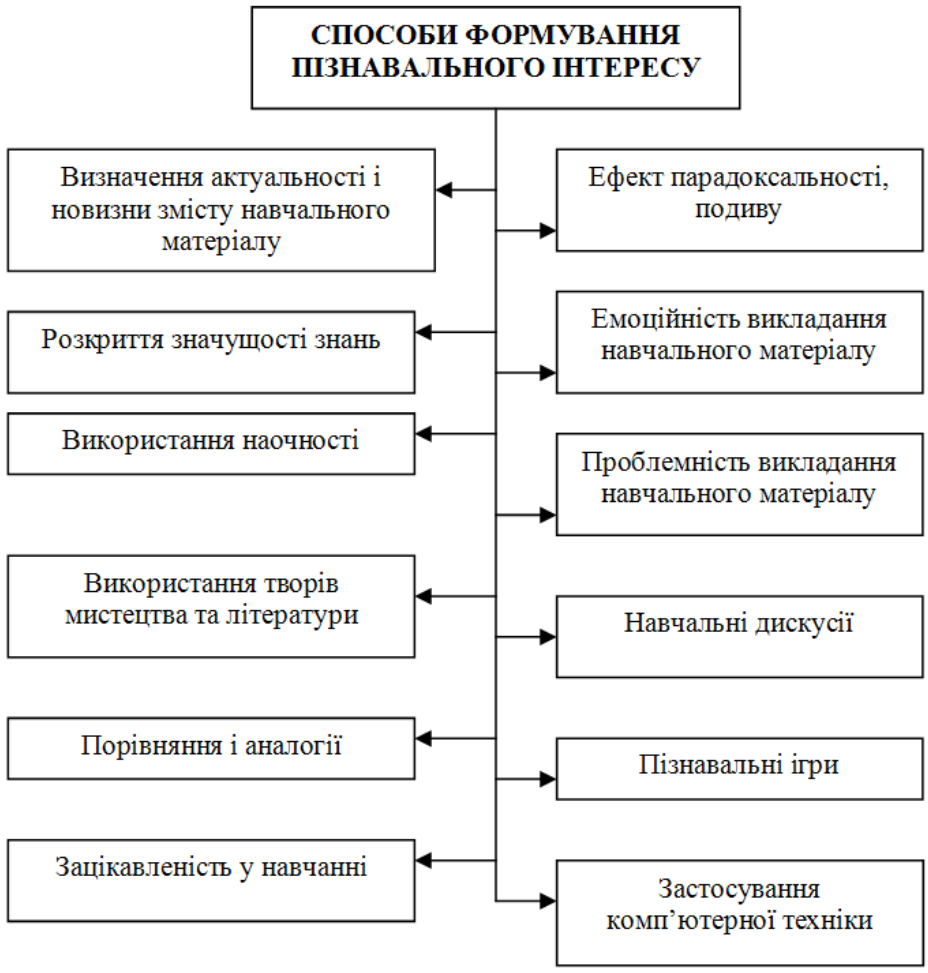

ОПОРНА СХЕМА 3

Особливості пізнавальної діяльності школярів на різних етапах вікового розвитку

МОЛОДШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК (6 – 10 років)	**СЕРЕДНІЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК (11 – 16 років)**
1. Удосконалення роботи органів чуттів. 2. Нечітке сприйняття поступово стає точним, керованим. 3. Увага з мимовільної стає довільною. 4. Пам'ять наочно образна. 5. Мислення наочно образне.	1. Сприйняття цілеспрямоване, планомірне. 2. Увага довільна. 3. Запам'ятовування через усвідомлене заучування. 4. Активний розвиток абстрактного мислення, розумової самостійності, збагачення словникового фонду. 5. Підвищена емоційність із з суперечливою поведінкою.

ОСОБИСТІСТЬ ШКОЛЯРА

СТАРШИЙ ШКІЛЬНИЙ ВІК (16 – 18 років)

1. Увага довільна, стійка, об'ємна.
2. Пам'ять логічна, здатна до великих навантажень.
3. Інтенсивний розвиток логічного мислення, перехід від формальної логіки до діалектичності мислення.
4. Суттєва риса мислення – критичний підхід.
5. Розвиток творчої уяви.

3.7.2. ПРАКТИЧНИИ БЛОК

Підготовка та проведення навчальних інтелектуальних ігор

1. Методика проведення інтелектуальної гри "Що? Де? Коли?"

Інтелектуальна гра "Що? Де? Коли?" – пізнавальна колективна творча справа, яка виховує свідоме, ділове ставлення до безпосереднього джерела "відкриття світу" - до пізнавальної діяльності.

Гра може бути як тематичною, так і оглядовою, яка включає в себе питання з різних галузей знань.

Підготовча робота. Обирається ініціативна група (рада справи). Члени цієї групи відбирають необхідні питання; продумують організацію всього заходу: вибір команд (назва, капітан), система нагородження переможців

(призи), відбір і форма виконання музичних пауз, підготовка обладнання і приміщення, обов'язки ведучого.

Бажано, щоб команди були складом 5-6 чоловік.

Проведення гри. Учасники під звуки маршу заходять до залу (класу), відповідно оформленого: місця для команди (або кількох команд), місця для глядачів, ігровий стіл.

Можливий варіант оформлення ігрового столу: стіл, поділений на сектори, де у конвертах розкладені питання, дзига зі стрілкою стоїть посередні столу.

На обдумування відповіді на запитания дається одна хвилина.

2. Методика проведення вікторини "Юний ерудит"

У цій грі можуть брати участь кілька команд. Обираються ведучі (2-3), які продумують організацію та проведення гри, а також нагороди переможцям (медаль з написом "Юний ерудит", малюнок сови – символу мудрості тощо).

Способи проведення вікторини, коли у грі бере участь кілька команд

1. *"По колу"*. Перша команда ставить запитання другій, друга – третій і так далі. Остання атакує першу.

2. *"Атака віялом"*. Кожна команда по черзі атакує інші, ставлячи при цьому по одному запитанню до кожної команди. Запитання, пізнавальні задачі можуть бути як тематичні, так і різнобічного характеру.

3. Методика проведення гри-мандрівки "У країну чомучок"

Гра-мандрівка проводиться для того, щоб ознайомити школярів (або обмінятися) знаннями, враженнями про події, явища оточуючого світу.

Підготовча робота. Тема і маршрут обираються колективно (можна при цьому використати конкурс на кращу пропозицію). Виділяються команди (капітани) і кожна команда обирає свій проміжок на маршруті.

Варіанти проведення гри

1. Кожна команда – екіпаж літака (пароплава, дирижабля, машини часу, космічного корабля тощо, на якому всі учасники гри прибувають на об'єкт і розповідають про нього. Таким чином, кожна команда стає по черзі екскурсоводом.

2. Усі команди – це експедиційні групи, які по черзі розповідають про свої пошукові роботи на об'єктах.

3. Команди виступають у ролі різних делегацій (людей різних професій, захоплень, різних історичних часів, країн, які вперше зустрічаються у гостях в однієї з них або по черзі приймають один одного.

4. Методика проведення "Книжкового аукціону"

Захід має як пізнавальний аспект (діти пізнають для себе багато нового), так і пропагує значущість книги у житті людини, викликає інтерес до читання книжок.

Підготовча робота. Обирається один або кілька учнів, які готують аукціон. Для цього необхідно:

а) підібрати цікаві неординарні питання;

б) підготувати книги, що розігруватимуться (при цьому найкраще буде звернутися до шкільної бібліотеки);

в) підготувати номери для учасників аукціону;

г) належним чином оформити приміщення.

Проведення заходу. На спеціальному стенді виставляються книги, що розігруватимуться. Кожному учаснику аукціону надається особистий номер, намальований на окремому аркуші чи карточці яскравими фарбами. Обирається журі для підрахунку балів. Ведучий демонструє і рекламує книгу, яка розігрується першою. Після цього задається запитання. Той, хто знає відповідь (або вважає, що знає її) піднімає свій номер. Першим відповідає той, хто першим підняв номер. Якщо відповідь правильна – книга віддається йому, якщо ні – право відповіді передається наступному учаснику. Якщо правильної відповіді не було взагалі - книга продається з аукціону. У такий спосіб гра продовжується до того часу, поки не будуть розіграні всі книги. Після цього журі підраховує результати; визначає того учасника, який дав найбільшу кількість правильних відповідей і нагороджує переможця. Головний приз демонструється ще на початку аукціону. Одержані гроші від продажу книг можуть бути використаними шкільною бібліотекою на придбання нових книг.

3.7.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1. Який зв'язок існує між розумовим вихованням і розвитком особистості людини?
2. Що є загального та специфічного у поняттях "освіта" та "розумове виховання"?
3. Що Ви розумієте під поняттям "культура розумової праці"?
4. Чим відрізняється пізнавальний інтерес від цікавості?
5. Проаналізуйте способи формування пізнавального інтересу.
6. Назвіть основні шляхи розумового виховання у процесі навчання дитини у школі?
7. У чому полягають основні принципи теорії розвивального навчання Л.В. Занкова і як треба користуватися ними, щоб відбувався розвиток дитини?
8. Охарактеризуйте основні позаурочні форми роботи щодо розумового виховання школярів.

Тестові завдання для перевірки знань студентів (вибрати правильну відповідь)

1. *Розумове виховання - це...*

а) розвиток інтелектуальних умінь людини;

б) систематичне навчання учнів, побудоване на принципах розвивального навчання;

в) процес розвитку розуму, пізнавальних інтересів і здібностей дітей, озброєння їх знаннями, вміннями та навичками, формування світогляду.

2. Хто з педагогів сформулював ряд принципів розвивального навчання?

а) А.С. Макаренко;

б) С.Г. Карпенчук;

в) Л.В. Занков;

г)В.О. Сухомлинський;

д) В.О. Онищук.

3. Пізнавальний інтерес – це...

а) складне психічне явище, що охоплює свідомість, волю та почуття людини;

б) інтерес до пізнання, у процесі якого відбувається оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними засобами або вміннями та навичками, за допомогою яких учень отримує освіту;

в) інтерес, що виникає у ході навчальної діяльності і стимулює школярів до пошуку відповіді на запитання.

4. Які з перерахованих далі засобів не формують пізнавальний інтерес:

а) проблемність викладання;

б) емоційність викладання;

в) негативна оцінка;

г) навчальні дискусії;

д) порівняння та аналогії.

5. Які з наведених далі принципів навчання характеризують теорію розвивального навчання:

а) здійснювати навчання на високому рівні труднощів, просуватися вперед швидким темпом, провідна роль практичних знань;

б) проводити навчання на високому рівні труднощів, просуватися вперед швидким темпом, провідна роль теоретичних знань, принцип усвідомленого засвоєння знань учнями;

в) здійснювати навчання на низькому рівні труднощів, просуватися вперед повільно, провідна роль теоретичних знань, принцип усвідомленого засвоєння знань учнями.

Педагогічні задачі

Задача №1

Йде урок історії. Учитель цікаво розповідає про події, зачитує учням уривки з книг, що викликають у них великий інтерес. Педагог рекомендує школярам прочитати книги, з яких він цитував уривки, і диктує для запису в зошитах назви книжок. У цей час учень піднімає руку:

- Слухаю тебе, – говорить вчитель.

- А ось ще одна цікава книга…, - каже учень.

- Сідай і помовч, – відказав учитель.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася на уроці. Обгрунтуйте з педагогічної позиції Ваше ставлення до застосованих учителем методів.

Задача №2

Першокласниця розповідає мамі про свої невдачі: "Мені у садочку було краще, ніж зараз. Я стараюся на уроках, а Марія Василівна ставить мені все "три" та "три". Моя подруга одержує "добре" та "відмінно" і сміється наді мною. Хіба вона справжня подруга? Мамо, не подобається мені у школі..."

Чим можна пояснити втрату інтересу до навчання у дівчинки? Назвіть педагогічно доцільні методи роботи вчителя, спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів.

Задача №3

Десятикласники з нетерпінням чекали початку уроку. Нової вчительки біології вони ще не бачили. Галина Іванівна не витрачала багато часу на розмови. Першою викликала відповідати Нону Волохову. Усі зітхнули з полегшенням: адже в Нони з біології завжди були самі п'ятірки. Волохова відповідала впевнено. І коли вона скінчила, всі чекали, що вчителька похвалить її за відповідь. "Сідайте. Трійка," – сказала Галина Іванівна. Нона подумала, що недочула: "– Трійка? Ви жартуєте?"

– Ні. Ви сумлінно переказали параграф з підручника. Але у відповіді не було жодної живої думки, своєї. А щоб нікому не здавалося, що я жартую, то у журнал ставлю оцінку, на яку заслуговує відповідь. Двійка!

Такого ніхто не чекав.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася. Чи правильно вчинила нова вчителька?

Задача №4

Задача здавалася Світлані Павлівні, на перший погляд, легкою і до того ж цікавою. Не розв'язавши її сама, вчителька задала задачу учням 7 класу як домашнє завдання. Дома Світлана Павлівна, готуючись до наступного уроку, почала розв'язувати задачу. Довго просиділа вона над нею, але так і не розв'язала. Як же бути? Адже вона задала цю задачу учням. Може, і з учнів ніхто її не розв'язав? Звернуться до неї. Що вона їм скаже?

Другого дня ще до уроку до неї підійшли учні:

- Світлано Павлівно! У нас задача не виходить. Ніяк не можемо додуматись.

Учителька найбільше цього боялась.

Висловіть дидактичні поради вчительці у даній ситуації.

3.7.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну, методичну літературу з метою осмислення різних підходів до проблеми розумового виховання учнів.

2. Визначати сутність основних понять з теми ("розумове виховання", "пізнавальні інтереси", "культура розумової праці").

3. Аналізувати вікові та індивідуальні особливості розумового виховання учнів.

4. Аналізувати власну діяльність, спрямовану на інтелектуальний розвиток учнів.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Формулювати цілі, завдання розумового виховання учнів.
2. Моделювати оптимальні зміст, форми та методи роботи педагога вихователя, спрямовані на розвиток пізнавальних інтересів учнів.
3. Проектувати елементи програми індивідуального розвитку особистості вихованця.
4. Передбачати форми та методи власної самоосвітньої діяльності.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати, конструювати зміст, форми, засоби, методи розумового виховання учнів відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей на певний період.
2. Моделювати у педагогічному процесі виховуючі ситуації, що спричинюють розвиток пізнавальних інтересів учнів.
3. Передбачати утруднення у розумовому вихованні учнів.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Прихиляти учнів до себе, встановлювати з ними стосунки співробітництва, співтворчості у педагогічному процесі.
2. Стимулювати різноманітними засобами пізнавальний інтерес учнів під час навчання.
3. Створювати сприятливе середовище для інтелектуального розвитку особистості кожного учня.
4. Зберігати почуття гумору в різних педагогічних ситуаціях.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати навчальний процес на уроці у такий спосіб, щоб стимулювати розвиток пізнавальних інтересів учнів.
2. Допомогати учням в організації і проведенні позакласних виховних заходів, спрямованих на інтелектуальний розвиток учнів.
3. Засобами навчально-виховної діяльності спонукати кожного учня розвивати свої інтереси, нахили, здібності.
4. Навчати учнів культурі розумової праці, засобам самоосвіти.
5. Стимулювати розвиток професійних намірів учнів.

3.7.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Розумовий розвиток дитини, підлітка, юнака потребує від майбутнього вчителя формування певних професійних якостей, зокрема педагогічної спрямованості, соціальної відповідальності, любові до дітей, своєї професії; компетентності у галузі психолого-педагогічних, спеціальних, методичних наук; нестандартного мислення, винахідливості, чутливості до нового, критичність мислення, педагогічний оптимізм.

Думки В.О. Сухомлинського про розумове виховання

"...Кожен учитель повинен бути вмілим, вдумливим вихователем розуму учнів. Розумове виховання у процесі навчання здійснюється лише тоді, коли нагромадження знань, розширення обсягу знань учитель розглядає не як кінцеву мету процесу навчання, а лише як один із засобів розвитку пізнавальних та творчих сил і гнучкої, допитливої думки. У такого вчителя знання, що їх набувають учні, виступають як інструмент, за допомогою якого учень свідомо робить нові кроки у пізнанні навколишнього світу. Перенесення засвоєних методів пізнання на нові об'єкти стає у такому випадку закономірністю розумової діяльності учнів; надалі вони вже самостійно досліджують причинно-наслідкові зв'язки нових явищ, процесів, подій. У зв'язку з цим найважливішим елементом розумового виховання мають бути: при вивченні предметів *природничого циклу* – продуктивна праця дослідження, експеримент; при вивченні *гуманітарних предметів* – самостійне вивчення життєвих явищ, літературних джерел, літературно-творчі спроби..."

(Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа. – Вибрані твори в 5 т. – К.: Рад. шк., 1976. – Т. 4. – с. 207).

3.8. МОРАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ

Мета: сприяти засвоєнню студентами основних понять щодо мети, змісту, форм та методів морального виховання школярів у сучасній загальноосвітній школі, сформувати вміння розв'язувати педагогічні задачі, проектувати зміст виховної роботи з морального виховання школярів, розробляти технології формування моральних якостей дітей.

***Ключові поняття*:** мораль; моральність; моральне виховання; моральні почуття; моральні переконання; моральна свідомість; моральні звички; моральний вчинок; моральна поведінка; моральний ідеал; форми, методи морального виховання.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Основні поняття з питань морального виховання. Моральне виховання у сучасних умовах.
2. Механізми морального виховання.
3. Основні цілі морального виховання.
4. Зміст морального виховання у сучасній школі.
5. Форми та методи роботи вчителя-вихователя з морального виховання.

ІІ. Практична частина.

Рекомендована література

Основна

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. – К.: Либідь, 2008. – 848 с.
2. Вознюк Н. М. Етико-педагогічні основи формування особистості: навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
3. Волкова Н. П. Педагогіка: посібник для студентів вищих навчальних закладів /Н.П. Волкова. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 576 с.
4. Власенко О. М. Дослідження системи загальнолюдських цінностей студентів: метод. посібник. – Житомир, 2007. – 196 с.
5. Жуковський В. М. Методологічні засади підготовки підручників "Основи християнської етики" для 5-6 класів ЗОШ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eprints.oa.edu.Ua/1375/1/Zhukovsky_120612%20%281%29. pdf
6. Зязюн І. А. Педагогіка добра: ідеали і реалії : наук.-метод. посібник. – К.: МАУП. – 2000. – 312 с.
7. Іванчук М.Г. Інтегративний характер формування загальнолюдських якостей особистості молодшого школяра // Педагогіка і психологія. – №1. – 2000. – С. 66-78.
8. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Інформаційний збірник МОУ. – 2010. – № 22. – С.7– 21
9. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний збірник МОУ. – 1996. – № 13. – с. 2-5.

10.Кузьмінський А. І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / А.І. Кузьмінський, Л.П. Вовк, В.Л. Омельяненко. – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.

11. Кучерявий О. Г. Педагогіка: особистісно-розвивальні аспекти: навч. посібник / О. Г. Кучерявий. – К.: Видавничий дім «Слово», 2014. – 440 с.

12. Марьенко И.С. Нравственное становление личности школьника. – М.: Педагогика, 1985. – 104 с.

13.Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: навч. посібник. – [3-є видання, доповнене]. – К., 2001. – 608 с.

14. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Освіта. – 2001. – 11–18 липня. – С. 2-6.

15. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

16.Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

17. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: навч. посібник / В. К. Демиденко, В. П. Перепелиця, О. О. Худяков; за заг. ред. В. К. Демиденка. – К. : Знання, 1996. – 204 с.

18.Практикум по педагогике : учеб. пособие для пед. ин-тов / под ред. З.И. Васильевой. – Москва : Просвещение, 1988. – 143 с.

Додаткова

1. Ващенко Г. Виховний ідеал: Підручник для педагогів, вихователів, молоді і батьків. – 3-є вид. – Полтава: Полтавський вісник, 1994. – Т.1. – 190 с.

2. Ващенко Т.С. Діагностика загальнолюдських цінностей особистості школярів // Рідна школа. – 1996. – № 2. – С. 24.

3. Діти і соціум : особливості соціалізації дітей дошкільного та молодшого шкільного віку : монографія / [А. М. Богуш, Л. О. Варяниця, Н.В.Гавриш, та ін.] ; Наук. ред. А. М. Богуш; За заг. ред. Н. В. Гавриш. - Луганськ: Альма-матер, - 2006. - 368 с.

4. Лавриненко Н.М. Педагогіка соціалізації: європейські абриси. – К: Віра-Інсайт, 2000. – 440 с.

5. Роговець О. В. Структура громадянськості молодших школярів / О. В. Роговець // Педагогіка і психологія. Вісник Академії педагогічних наук. – 2012. – № 4. – С. 53-58.

6. Сіданіч І. Л. Актуальні проблеми духовно-морального виховання студентської молоді // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка», 2013. – Вип. 23. – С. 233-241.

7. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка /М.Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.

8. Стельмахович М.Г. Школа і педагогіка в умовах становлення Української держави // Рідна школа. – 1996. – № 5-6. – С. 5-9.

9. Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибр. тв. в п'яти томах. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 283-658.

10. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа // Вибр. тв. в п'яти томах. – Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 206-300.

11.Томан І. Як удосконалювати самого себе. [Пер. з чеської]. – К., 1998. – 319 с.

12.Циба В.Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз): навч. посібник // Міжрегіон. академія управ. персоналом. – К.: МАУП, 2000. – 207 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Україна знаходиться на шляху побудови демократичного суспільства, а тому потребує здійснення державотворчих процесів на засадах гуманізму, демократії та соціальної справедливості. Такі умови ставлять перед освітою нові завдання, які пов'язані з розбудовою й утвердженням суверенної, правової, демократичної, соціально-орієнтованої держави, що пов'язані із становленням громадянського суспільства в Україні, що передбачає докорінну зміну світогляду та переконань нашого народу.

Як зазначено в Національній доктрині розвитку освіти України, одним із пріоритетних завдань сучасної школи є формування моральної життєтворчої мотивації, активної громадянської та професійної позиції.

Таким чином, виховання чесної, справедливої, працьовитої молоді, здатної відстоювати інтереси своєї держави на міжнародному рівні, завжди залишається важливим завданням національної школи.

Державні документи останніх років тісно пов'язують стратегічні цілі освіти з вирішенням проблем розвитку українського суспільства, включаючи подолання моральної кризи; вимагають переосмислення завдань виховання як першочергового пріоритету в освіті; до найважливіших завдань виховання відносять формування моральності разом із формуванням громадянської відповідальності, української ідентичності, культури, самостійності, толерантності. Все частіше підкреслюється значущість морального виховання як такого, яке покликане вирішити завдання консолідації суспільства та збереження єдиного соціокультурного простору країни.

Стратегічні ж завдання трансформації нашого суспільства вимагають зростання ролі індивідуальної дії, креативної особистості, яка спроможна на швидку переорієнтацію, на якісно нову структуру мислення, стартову готовність до нестандартних дій в екстремальних умовах. Це гуманна особистість із почуттям справедливості, відповідальності, толерантності, працелюбності, відкритості іншим культурам. Основу такої особистості, безперечно, повинні складати абсолютні, вічні цінності: чесність, доброта, справедливість, гідність, сумління, милосердя, нетерпимість до зла, патріотизм тощо.

Г.С. Сковорода наголошував у своїх працях, – духовну людину, творить шлях добра: через пізнання, усвідомлення й розуміння своєї істинної духовної природи, свого призначення в світі.

Мораль як форма суспільної свідомості у всі часи займала важливе місце у

житті людства. У давнину слова “етика”, “мораль”, “моральність” ототожнювались в одному понятті “етика”, що у перекладі з грецької означає “той, що відображає моральні переконання”. У сучасному ж розумінні кожне з наведених понять має самостійне значення, при цьому *етика* – це галузь наукових знань, *мораль* вважають переконаннями людини, *моральність* більше стосується людської поведінки.

Мораль – це форма суспільної свідомості, що являє собою сукупність принципів, вимог, норм і правил, які регулюють поведінку людини в усіх сферах її суспільного життя. В моралі відбиваються цінності, що склалися в суспільстві, в нормах поведінки людей, які закріплені в поняттях добра, честі, совісті, справедливості тощо. Усі ці поняття мають оцінний і регулюючий характер.

Як прояв духовного життя суспільства, мораль відображає суспільну свідомість і суспільну волю людей. Вона носить історичний характер, зі зміною суспільно-економічних умов життя у людей змінюються погляди і поняття, тобто їхня суспільна свідомість. Центральним у понятті моралі є ставлення до людини і природи, до міжособистісних і суспільних відносин й самі гуманні відносини. У процесі спільної діяльності і гуманних відносин народжуються принципи, закони, норми та правила співжиття. Ними й регулюються відносини між людьми та природою в будь-яких ситуаціях.

Виховання може починатися по-різному – з прищеплення загальнолюдських навичок та звичок, з пробудження загальнолюдських почуттів, чи від впливу на свідомість вихованця. Важко переоцінити роль знань, переконань особистості у її становленні, у перебігу її діяльності, хоча зв’язок між знанням і поведінкою непрямий і неоднозначний. Загальнолюдські вчинки інколи здійснюють люди, які тільки формально засвоїли етичні норми. І навпаки, правильна поведінка може виникнути і без достатнього усвідомлення загальнолюдських мотивів. Проте безсумнівним є той факт, що не можна сформувати справжню моральну поведінку, не засвоївши так чи інакше ті етичні норми, які покладені в її основу.

Засвоєння будь-яких знань, у тому числі й загальнолюдських, починається з безпосереднього знайомства з певними явищами, фактами, їх зовнішніми проявами, конкретними особливостями формування моральності. Вони передбачають також утворення в особистості правильних уявлень про хороше та погане у поведінці людини, про її окремі загальнолюдські якості. Глибоке засвоєння вимагає встановлення існуючих зв’язків між окремими загальнолюдськими категоріями, їх суттєвими ознаками, розкриття закономірності їх утворення. Це здійснюється у процесі розуміння, осмислення, усвідомлення досліджуваних явищ, що і є центральним компонентом засвоєння моральних якостей.

Зрозуміти – означає включити нове поняття у відому вже систему знань, розкрити зв’язки, які існують між явищами, їх окремими властивостями, навчитись створювати узагальнення.

Важливою умовою засвоєння понять є їх правильне застосування на

практиці у найрізноманітніших ситуаціях, їх зіставлення з іншими – схожими чи відмінними поняттями.

Мораль розглядається у широкому і вузькому значенні. Термін використовується у вузькому значенні за умови врахування інтересів лише своєї сім'ї, школи, жителів населеного пункту. У цьому випадку нерідко абстрагуються від деяких принципів загальнолюдської та національної моралі. У загальному аспекті мораль – це ідеї, принципи й закономірності, ціннісні орієнтації гуманних, демократичних відносин, які у конкретних мінливих умовах реалізуються у системі норм, процедур, правил діяльності та поведінки в інтересах усіх. Найвищий рівень моралі виникає там, де впроваджуються й удосконалюються гуманні відносини, повага і любов до людини, доброта, свобода, рівність, верховенство народної культури, прекрасного у житті.

В.О. Сухомлинський по-своєму розкриває феномени духовності та моральності: «…ми включаємо в поняття "духовний світ", "духовне життя " такий смисл: сфера духовно-морального життя людини – це розвиток, формування і задоволення її загальнолюдських, інтелектуальних та естетичних запитів та інтересів у процесі активної діяльності». Духовність – осмислення особистістю гуманістичного сенсу цілей власного життя, людської життєдіяльності загалом. Таке осмислення дає змогу збагнути високу мету, задля якої живе людина, відчути власну неповторність, усвідомити відповідальність за все, що вона робить, зрозуміти, що життя – це постійна, невідступна боротьба зі злом в ім'я перемоги добра на землі".

В.О. Сухомлинський зазначав, духовна та моральна довершеність людини – це домінування у неї моральної спрямованості вищих форм психічної діяльності, ідейність її спонукань, думок, поглядів, інтересів, переконань. Усе це детермінується змістом, сутністю, головною життєвою метою людини, її взаєминами з іншими людьми, тим, яку роль вона відіграє в житті колективу суспільства.

Важливим для нас є поняття цінність – соціально-філософська категорія, що означає позитивне чи негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, загальнолюдських вчинків, духовних потреб (носіїв цінностей) для людства, окремого суспільства, народу, класу, соціальної групи чи особи на конкретному етапі історичного розвитку. Філософи розглядають цінність як явище: детерміноване законами природи, підпорядковане державі як найвищій меті, належне (те, що має бути) і те, що приносить людині задоволення, об'єктивне, але реалізоване в людині, те, що слугує цілям, які стоять перед людиною в реальних умовах, особливі продукти духовної діяльності людини тощо. У соціології цінності виступають інструментами соціального регулювання, тією проміжною ланкою, яка пов'язує інтереси, потреби, світогляд людини з її конкретними ідеями, поведінкою. Терміном "цінність" позначається один із найсуттєвіших моментів практичної взаємодії людини з навколишнім середовищем та іншими людьми. Якісні й кількісні характеристики цінності залежать від внутрішніх властивостей її носія та від

потреб і прагнень суспільної людини, яка сама є ціннісним суб'єктом. На основі соціологічних досліджень виділяються цінності-норми, цінності-ідеали, цінності-цілі (термінальні), цінності-засоби (інструментальні), цінності-нормативи, цінності-регулятори. Психологи в свою чергу трактували цінність як психічний феномен, незалежний від об'єктивних умов і факторів діяльності людини і стверджували, що цінність є і суб'єктивною, й індивідуальною характеристикою, яка обмежена емоційно-вольовою активністю абстрактного індивіда. Цінності становлять синтез знань (інтелектуальний компонент); почуттів (емоційний компонент); прагнень (мотиваційний компонент); регулятивного компонента.

Отже, цінності сприяють не тільки розумінню смислу та цілей життя, але й складають загальну основу для самоутвердження індивіда як творчої особистості, визначають життєву позицію до всіх сторін суспільного життя.

Ціннісні орієнтації є результататом інтеріоризації цінностей особистістю, своєрідним орієнтиром та відповідним регулятором поведінки й діяльності людини у предметній та соціальній дійсності. А особистість орієнтується на ті цінності, які найбільше їй потрібні в цей час і в перспективі та відповідають її бажанням.

Загальнолюдські цінності відповідають певним моральним вимогам. Це стосується передусім норм регулювання зв'язків між людьми: не красти, не вбивати, допомагати один одному, виконувати обіцянки, говорити правду тощо. Загальнолюдські цінності визначають поведінку, суспільно-корисну діяльність кожного індивіда; виступають орієнтиром суспільної свідомості на систему ідеалів, поглядів, переконань, які пропагуються засобами масової інформації, культурними, освітніми, дитячими установами); виступають регуляторами у відносинах між особистістю та суспільством, у поведінці окремих людей, тобто виконують, відповідно, мотивуючу, орієнтуючу та регулюючу функції.

Повернення до вічних загальнолюдських цінностей, на думку І.І. Огієнка, є визначним критерієм моральності особистості. І.І. Огієнко заперечує будь-який егоцентризм, учить доброму і вічному, піклується про розвиток добра в людській особистості. Учений виділяє такі загальнолюдські начала у людських стосунках, як доброта, принциповість, взаємоповага, сумлінність, щирість, справедливість, толерантність, відповідальність стосовно виховання дітей, здатність мислити критично і самокритично, прислуховуватися до думки інших людей, власне ставлення до сутності людини, сенсу її життя, ідеалів, місця на землі тощо.

І.Д. Бех, Г.Г. Ващенко, О.І. Вишневський виділяють такі сфери застосування цінностей і на їх основі визначають групи цінностей. *Абсолютні цінності.* Мають універсальне значення та необмежену сферу застосування. Тому до абсолютних цінностей відносимо насамперед загальнолюдські цінності, джерелом яких є кращі витвори людського духу, що витримали випробування часом (доброта, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, нетерпимість до зла, благородство тощо). *Національні цінності* засновуються на традиціях та звичаях українського народу, відбиваються у

народних піснях, прислів'ях, творах літератури. Вони формуються в органічній єдності з загальнолюдськими й релігійними цінностями і в своєму розвитку збагачують їх (патріотизм, історична пам'ять, любов до рідної культури, мови, почуття національної гідності тощо). *Громадянські цінності* базуються на рівності всіх людей перед законом і знаходять своє втілення в спільнотах, заснованих на принципах демократії (самовідповідальність, пошана до Закону, відстоювання соціальної справедливості та ін.). *Сімейні цінності* втілюють духовні засади формування і розвитку родоводу як мікросоціуму (подружня вірність, злагода, довір'я, допомога слабшим, пошана до батьків, предків тощо). *Цінності особистого життя* мають значення для самої людини, бо визначають риси її характеру, поведінку, стиль взаємовідносин з іншими людьми (внутрішня свобода, мудрість, розум, самодисципліна, самоконтроль, доброзичливість та ін.)

Розглядаючи загальнолюдські (моральні) цінності, слід зосередити увагу на поняттях моральні почуття, переконання, діяльність, стосунки, потреби, емоції тощо. Першою складовою моральності є „загальнолюдські почуття" – емоційна складова духовно-моральної діяльності особистості, що характеризує її внутрішню позицію, ставлення до людей, до самого себе, до явищ суспільного життя, до суспільства в цілому. До них належать почуття любові, довіри, співчуття, співпереживання заздрощів, ненависті, гордощів тощо.

Наступна складова моральності – загальнолюдські переконання, тобто укорінені загальнолюдські почуття й уявлення (норми, принципи, ідеали), які людина вважає обов'язковими для наслідування. Загальнолюдські переконання дають змогу людині здійснити ту чи іншу дію, вчинок з розумінням необхідності й доцільності поведінки.

Важливою складовою моральності є моральна діяльність, тобто діяльність, в основі якої лежать специфічні мотиви, бажання, підпорядковані ідеалам, нормам, канонам тощо.

Загальнолюдські стосунки як складова моральності виникають у процесі діяльності людини, в її актах, діях, поведінці, їх можна класифікувати за змістом, формою, зв'язками; в основі загальнолюдських стосунків також лежить певна позиція, що склалася відповідно до ідеалів, норм і принципів тощо.

Оскільки загальнолюдські цінності формуються на основі потреб, мотивів та інтересів, то важливим компонентом у цьому процесі є потреби. Серед потреб людини психологи виділяють: матеріальні, соціальні, загальнолюдські. Моральна потреба – це необхідність у предметі (об'єкті), яка виникає у суб'єкта і переживається ним, визначаючи систему поведінки та дій стосовно цього об'єкта.

Загальнолюдські потреби характеризують різні сфери життя особистості, особистість у цілому. Вони формуються у процесі пізнання й оцінки дійсності. Людина пізнає явища, предмети, події й одразу оцінює, визначає значення для себе, а також міру їх цінності. Тут одночасно присутні: раціональний компонент та емоційно-вольовий. Тобто спочатку моральна

потреба супроводжується певними емоційними переживаннями, потім – виступає як усвідомлення бажання, запит, задум, який втілюється у чітко поставленій меті. Тут потреба набуває форми мотивів ідеального порядку.

У визначенні змісту загальнолюдських цінностей велике значення має моральна оцінка – схвалення або засудження свідомістю явищ оточуючої дійсності. Оцінка визначає цінність предмета чи явища для особистості, а це, в свою чергу, являє собою єдність об'єктивного та суб'єктивного, форму відношення або взаємодії між об'єктом та суб'єктом.

Інтеріоризація об'єктивного та суб'єктивного залежить від того, наскільки об'єктивно цінності відображаються засобами оцінки у свідомості суб'єкта, таким чином перетворюючись на особистісні цінності.

Моральна оцінка виступає засобом усвідомлення значущості предмета чи діяльності людини, задоволення її потреб. Вона є обов'язковим компонентом знання, яке формується під впливом практики.

Виділяють два рівні в загальнолюдській оцінці: пізнавальний (раціональний) та емоційний (чуттєвий). На чуттєвому рівні моральна оцінка здійснюється через емоційні переживання, систему світоглядних знань і досвіду. Джерелом ціннісного пізнання завжди є чуттєві дані, одержані з досвіду. При цьому складається емоційна оцінка у вигляді первинного враження (на рівні вербальної реакції "подобається — не подобається", "погано — добре", "не знаю"). Однак для адекватного оцінювання необхідно осмислити емоційне враження і наявну інформацію про об'єкт оцінювання та здійснити аргументований аналіз емоційно-особистісного, суб'єктивного ставлення до нього. Все це передбачає напружену розумову працю.

Емоція – першоджерело знань про цінність. Тому емоції виконують чуттєву та оцінну функцію сприйняття дійсності. "Оцінка" виконує подвійну функцію: означає думку, судження про ступінь цінності об'єкта, а також акт усвідомлення його цінності (процес оцінювання). Оцінка — не тільки філософське поняття, вона також є соціально-психологічним явищем, важливим структурним компонентом свідомості.

Отже, **моральне виховання** – це цілеспрямований і систематичний вплив на свідомість, почуття і поведінку вихованців з метою формування у них моральних якостей, які відповідають вимогам суспільної моралі.

Нині в Україні обрано курс на побудову гуманного демократичного суспільства, що передбачає культ Людини і Народу, гуманні й демократичні відносини між людьми в усіх сферах життя. Питання морального виховання виходять на одне з перших місць у системі виховання майбутніх громадян незалежної Української держави. Так, серед пріоритетних напрямів реформування виховання у нашому суспільстві одними з провідних визначено:утвердження принципів загальнолюдської моралі – правди, справедливості, патріотизму, доброти, працелюбності, інших доброчинностей; прищеплення шанобливого ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, що населяють Україну; виховання духовної культури особистості, створення умов для вибору нею своєї світоглядної

позиції; формування глибокого усвідомлення взаємозв'язку між ідеями свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю.

Ще в давнину філософи за допомогою категорій Добра або Блага характеризували основну якість відносин між людьми. Дотримання цих цінностей суспільства співвідносилося як раніше, так і сьогодні з моральністю, тому виховання прагнення до добра можна розглядати в якості загальної власне педагогічної мети морального виховання.

Для конкретизації загальної мети морального виховання необхідно виявити, що означає поняття «добро». Орієнтація на добро як принцип побудови відносин людини зі світом, що фіксує переживання людина як значуще саме по собі, як за своєю суттю необхідне, дозволяє розглядати добро як цінність.

Для того щоб побудувати взаємостосунки, дотримуючись принципу добра, необхідно прагнути і вміти: пізнавати й зрозуміти самого себе та іншого; засвоювати різні способи побудови взаємовідносин на принципі добра; самостійно будувати відносини з іншими людьми, орієнтуючись на принцип добра; виявляти у відносинах з людьми такі особистісні якості, які допоможуть оптимальним чином побудувати відносини з ними, орієнтуючись на принцип добра.

Перераховані умови визначають зміст загальних і конкретних цілей морального виховання.

На думку С.Ф. Русової, мета морального виховання полягає в тому, щоб з дитини, якою вона є від природи, витворити різними засобами людину в найкращому розумінні слова, розкриваючи до максимуму всі позитивні здібності дитини й зводячи до мінімуму всі її негативні нахили.

В.О. Сухомлинський наголошував, що духовно-моральне виховання тісно пов'язане з навчанням, але деякою мірою вони незалежні одне від одного, від практичної готовності Людини до створення матеріальних цінностей. Людина може мати визнання, уміти працювати, але в плані духовності та моральності не бути підготовленою до життя. Він вважав основним завданням учителя – зробити безцінні загальнолюдські багатства людства особистим здобутком кожної дитини. Великий педагог прагнув до народження доброти в серці кожного школяра, підкреслював, що лише добро вміє захищатися. Надзвичайного значення у вихованні особистості педагог-гуманіст надавав формуванню у людини духовності, яка є мірилом її людської цінності, суспільної значущості.

Гносеологічний компонент системи цілей морального виховання дозволяє охарактеризувати загальну мету як формування прагнення зрозуміти самого себе та інших людей через пізнання і самопізнання (принцип орієнтації на повне пізнання й розуміння самого себе й іншого). Конкретна мета – сприяти виникненню прагнення дізнатися і зрозуміти інших людей (їх цінності, бажання, можливості, здібності,умови життя, звички, тобто те, що для них є необхідним); себе (свої цінності, бажання, можливості, здібності, умови життя, звички, тобто те, що для самого себе є необхідним); можливість узгодження своїх якостей характеру з якостями іншої людини, своїх

цінностей особистості з цінностями інших людей (своїх бажань з бажаннями інших, своїх можливостей з можливостями інших, своїх здібностей із здібностями інших людей, своїх умов життя з умовами життя інших, своїх звичок із звичками інших, необхідним для себе з необхідним для іншим).

Культурологічний компонент системи цілей виховання характеризує загальну мету як формування прагнення орієнтуватися на засвоєння різних культурних форм встановлення згоди між людьми, а конкретна мета буде полягати у встановленні безпосередніх форм взаємодії з іншими людьми (дружба, кохання, сусідство, родина, партнерство, лідерство тощо)

Конкретизація цілей морального виховання відбувається *через вивчення основних форм взаємовідносин між людьми у суспільстві*: взаємовідносини з різними групами людей (однолітками, дітьми молодшого віку, учителями, батьками, рідними людьми, незнайомими, людьми іншої національності або іншої культури.

Важливим у процесі морального виховання є аналіз способів взаємодії з іншими людьми, зокрема *шляхом дотримання правил*, традиційних для своєї сім'ї, народу, класу, школи, кола друзів тощо; *шляхом наслідування системи принципів* (турботи, взаєморозуміння, миру, довіри, добровільності та ін.); *шляхом дотримання законів*, прийнятих у державі тощо.

Діяльнісний компонент системи цілей морального виховання характеризує загальну мету як формування прагнення до самостійного встановлення з іншими людьми взаємовідносин на основі двостороннього діалогу. Конкретна мета буде полягати у формуванні прагненні самостійного встановлення таких форм згоди з іншими людьми, як: дружба, кохання, сусідство, родина, партнерство, лідерство тощо

Особистісний компонент системи цілей морального виховання ідентифікує загальну мету морального виховання як формування прагнення проявляти у взаємостосунках з іншими людьми якості особистості, адекватні способу встановлених взаємовідносин (принцип особистісної адекватності формі відносин). А конкретною метою морального виховання буде виступати формування прагнення проявляти в стосунках з іншими людьми такі якості, як дбайливість, доброта, толерантність, терпимість, повага тощо.

Отже, представимо **завдання морального виховання**:

1) формувати в учнів моральної свідомості, основними категоріями якої є моральний ідеал, моральні норми і цінності, моральна мотивація, етична оцінка;

2) розвивати моральні почуття в учнів, а саме: гуманізму, гідності, сумління, обов'язку, відповідальності, принциповості, товариськості, доброти, поваги до людей, милосердя тощо;

3) формувати досвід поведінки, яка відповідає прийнятим у суспільстві етичним нормам і традиціям; прищеплювати моральні звички (говорити правду, не робити людям зла, захищати добро тощо).

Крім того, до завдань морального виховання можна віднести такі:

- виховувати доброту, чуйність, готовність прийти на допомогу будь-якій людині у біді, здатність співчувати, виховувати внутрішню потребу

жити та діяти за принципами загальнолюдської моралі;

- послідовно прилучити дітей і підлітків до моральних норм суспільства;
- формувати позитивний моральний досвід самих дітей;
- спрямувати їх свідомість, почуття, поведінку на оволодіння і реалізацію моралі суспільства;
- формувати моральне обличчя особистості, члена суспільства, громадянина.

Процес формування моральних цінностей особистості школяра складається з трьох етапів, а саме:

Етап формування моральної свідомості, який передбачає засвоєння системи знань про норми і правила моральної поведінки шляхом моральної просвіти. Полягає у розкритті учням змісту загальнолюдських цінностей і обгрунтування їх значення для суспільства у цілому й особистості кожного учня зокрема.

Етап формування моральних почуттів, який полягає у перетворенні знань на переконання, трансформація їх у дієво-вольову сферу дитини.

Етап організації моральної діяльності учнів, який передбачає залучення до загальноприйнятих норм і правил поведінки на основі формування моральної свідомості і моральних почуттів

Зміст морального виховання складається з основних компонентів змісту виховання і визначається змістом поставлених цілей. Всі наведені компоненти виховного процесу мають сенс лише у єдності і взаємозв'язку. Кожен з них, взятий окремо, не може забезпечити формування моральної особистості. Формування моральної свідомості та поведінки школярів – єдиний, неперервний процес. Бесіди про моральність лише тоді стануть ефективними, коли вони поєднуватимуться з різноманітною суспільно-корисною діяльністю – навчальною, трудовою, спортивно-оздоровчою, естетичною, у процесі якої учні оволодіють досвідом моральної поведінки.

Таким чином, моральне виховання як педагогічний процес має складатися з організації різноманітної практичної діяльності учнів і формування в них моральних відносин.

Психолого-педагогічний аспект змісту морального виховання включає:

а) розвиток в учнів моральної свідомості (формування потреб мотиваційної сфери і озброєння знаннями принципів, норм і правил моральної поведінки);

б) вироблення і розвиток моральних почуттів;

в) формування і закріплення стійких моральних умінь, навичок і звичок;

г) закріплення і постійний розвиток волі та позитивних рис характеру.

Моральне виховання учнів (залежно від їх вікових особливостей) здійснюється шляхом поступового поглибленого розуміння змісту моральних норм і вимог та оволодіння більш складними формами поведінки. Вікові особливості формування моральності учня співвідносяться з характером розвитку моральних рис особистості.

При розробці конкретного змісту моральної освіти необхідно враховувати

вікові та психологічні особливості школярів.

Механізм формування моральних цінностей особистості

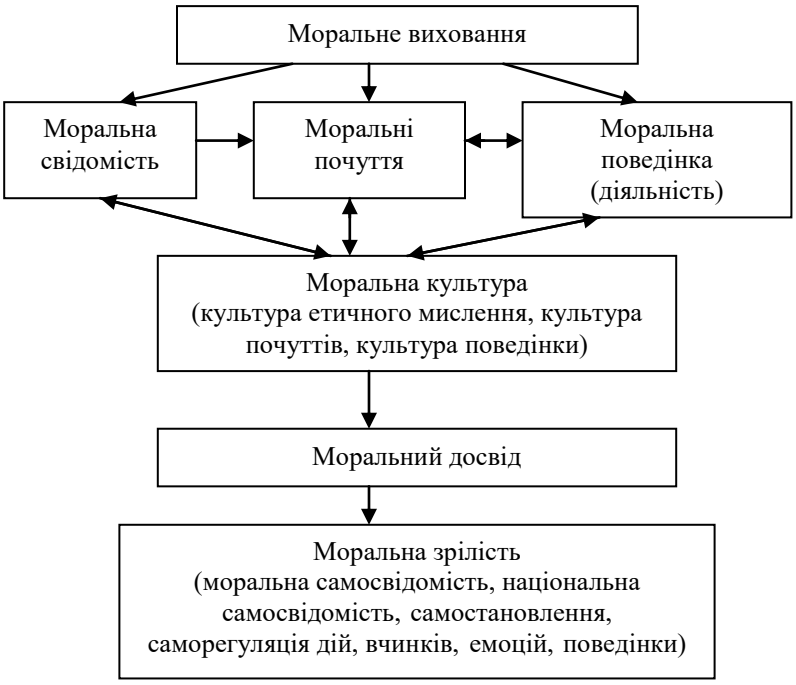

Важливим у процесі розробки змісту морального виховання є визначення критеріїв моральної вихованості. Оскільки визначення критеріїв, розробка методики виявлення моральної вихованості, оцінки моральної поведінки, діяльності школярів – найважливіша умова діагностики та вдосконалення виховної роботи з дітьми.

У конкретних умовах роботи кожної загальноосвітньої школи, з урахуванням зростаючого рівня вихованості дітей, вимоги змінюються. На кожному віковому рівні вони визначають, що, як, кого, з ким, за що: знати, уміти, любити, дружити, працювати, боротися, берегти, допомагати, творити. Ці дев'ять вимог носять узагальнений, всеосяжний характер та вбирають в себе різноманіття моральних норм.

Розглянемо орієнтовний перелік основних вимог стосовно деяких вікових груп. Наприклад, молодші школярі повинні: знати символіку країни, пишатися Батьківщиною; уміти загартовувати своє тіло, бути корисним в школі й вдома, володіти навичками самообслуговування, усувати дрібні недоліки у домашньому та шкільному житті; з повагою ставитися до людей працьовитих, активних, ініціативних, творчих, чесних, справедливих, організованих; любити читати, майструвати, робити добро оточуючим людям; дружити з усіма дітьми, мати друзів; працювати з користю для себе й для інших на присадибній ділянці батьків, на шкільних ділянках, в школі з самообслуговування, на уроках праці; боротися з власними лінощами, критикувати недоліки своїх друзів; берегти природу; допомагати старшим,

учасникам бойових дій, інвалідам, пенсіонерам, своїм товаришам у навчанні, праці та громадській роботі тощо. У молодшому шкільному віці діти зміцнюють звички культурної поведінки, інтенсивно накопичують знання про моральні норми. При оцінці поведінки учнів у цей період ураховується не тільки міцність поведінкових умінь та навичок, але й знання моральних вимог, вміння критикувати свою поведінку й поведінку своїх товаришів.

Від підлітків необхідно вимагати: усвідомлення того, що вони є громадянами своєї країни; уміння виховувати в собі волю й мужність, цілеспрямованість, доброту й вимогливість, любити Батьківщину; дружити з дітьми всіх національностей; бути принциповими, вимогливими в дружбі; працювати на користь суспільства сумлінно, дисципліновано й відповідально; боротися з проявами в собі та в інших марнославства, жорстокості, чванства, байдужості до людей; берегти свою людську гідність, охороняти і відновлювати пам'ятники культури; допомагати всім, хто потрапив у біду і не вимагати нагороди за добрий вчинок, здатність не піддаватися спокусам наживи, споживацтва, куріння, вживання алкогольних та наркотичних засобів; тощо.

Найбільш глибокі передумови для розуміння моральних норм складаються у школярів у підлітковому віці. Але підліткам властиві протиріччя, які найбільш повно охарактеризував В.О. Сухомлинський у книзі "Народження громадянина". У розділі, який так і називається "Протиріччя отроцтва", він зазначає, що з одного боку спостерагаємо непримиренність до зла, неправди, готовність вступити до боротьби з найменшим відхиленнями від істини, та невміння розібратися у складних явищах життя – з другого;

- бажання бути добрим, прагнення до ідеалу і у той самий час неприязне ставлення до навчання, морального наставляння;
- бажання самоствердитися і невміння це зробити;
- глибока необхідність у пораді, допомозі і водночас начебто небажання звернутися до дорослого;
- багатство бажань і обмеженість сил, досвіду, можливостей для їх здійснення;
- показне заперечення авторитетів, захоплення ідеальним і сумнів у тому, що ідеальне може бути в нашому буденному житті;
- презирство до егоїзму, індивідуалізму і чуттєве самолюбство;
- здивування перед невичерпністю науки, бажання багато знати, відчуття натхнення, радості інтелектуальної праці і водночас поверхневе відношення до навчання, до своїх повсякденних обов'язків;
- романтична захопленість і... грубі вибрики (вихватки), моральне неуцтво; захоплення красою й... іронічне ставлення до краси."

Знання вікових і психологічних особливостей школярів-підлітків допоможе класному керівникові знайти оптимальний варіант методики роботи з моральної освіти.

Технологія організації морального виховання орієнтована на розвиток ціннісного світу людини, повинна складатися з методів виховання, що

забезпечують організацію таких видів діяльності вихованців:

1) виявлення і формулювання проблем, що виникають у відносинах вихованців з іншими людьми і пов'язаних з побудовою таких відносин;

2) пошук способів вирішення виявлених проблем;

3) обгрунтування запропонованих способів вирішення актуальних х проблем з опорою на систему наукових, філософських знань, на аксіоматичні висловлювання, на приклади з повсякденного життя;

4) участь у дискусії з приводу визначення оптимальних способів вирішення виявлених проблем;

5) створення проектів самостійної діяльності з вивчення умов виникнення проблеми, з пошуку способів їх вирішення, за рішенням проблем, що існують у відносинах між людьми;

6) діяльність по вирішенню конкретних проблем у відносинах з іншими людьми;

7) діяльність з аналізу власної діяльності щодо вирішення проблем у відносинах з іншими людьми;

8) ціннісна рефлексія вихованців.

Зміст морального виховання учня реалізується в організаційних формах, під якими розуміють доцільно-раціональний вплив на колектив і окремих учнів з метою створення оптимальних умов для успішного розв'язування загальних і конкретних завдань.

Загальні організаційні форми морального виховання поділяють на п'ять груп:

1/ керівництво життям і діяльністю учнівського колективу, формування органів його самоврядування, організація і проведення зборів, чергувань та ін.;

2/ інформаційно-масові форми – лекції, дискусії, конференції, вечори і т.ін.;

3/ дієво-практичні форми – агітбригади, трудові бригади і об'єднання, тимурівські команди та ін.;

4/ синтетичні, або клубні, форми – шкільні клуби, КВК, "вогники", шкільні театри та ін.;

5/ індивідуальні форми – консультації, співбесіди, індивідуальні завдання.

Методи морального виховання, як і форми, органічно пов'язані із змістом і визначаються ним. Методи морального виховання – це об'єктивно необхідні способи педагогічного впливу на розвиток і становлення особистості школяра з метою вироблення в нього соціально ціннісних норм поведінки – результату виховної діяльності. Існує багато класифікацій методів виховання. Розглянемо дві з них.

І.С. Мар'єнко у книзі "Моральне ставновлення особистості школіра" пропонує таку класифікацію методів:

- репродуктивні;
- привчання і вправ;

- ♦ проблемно-ситуаційні;
- ♦ стимулювання і гальмування.

У "Практикумі з педагогіки" /За ред. З.І.Васильєвої/ автори пропонують таку класифікацію:

- ♦ інформаційно-освітні;
- ♦ спілкування;
- ♦ контролю й оцінки.

Найважливішою складовою частиною процесу морального виховання слід вважати систему методів, від яких залежить реалізація змісту, ефективність переводу моральних знань у переконання, вироблення установки на певний тип поведінки і його здійснення на практиці.

Аналізуючи практику морального виховання у школі, можна помітити, що воно здійснюється:

- ✓ у процесі викладання основ наук, головним чином гуманітарних: лекцій на моральні теми, обговорення книг, кінофільмів, вистав, в яких розглядаються моральні проблеми;
- ✓ на факультативних заняттях з основ етики, естетики, права та суспільствознавства;
- ✓ під час позанавчальної виховної роботи.

Головною формою моральної освіти школярів є етична бесіда, тобто діалог вчителя та учня, учнів між собою. У бесіді створюються умови для виявлення активності та самостійності школярів для висловлювання своїх поглядів і суджень. Важливо широко використовувати можливості логічного мислення учнів, активізувати його розвиток, спонукати школярів до безпосередньої участі в обговоренні моральних проблем. При розв’язуванні моральних проблем учень має, на основі засвоєних норм, обрати відповідний варіант вчинку, наприклад: "сказати правду чи промовчати", "відкрито захистити товарища від несправедливості чи потихеньку поспівчувати йому", "приховати свій поганий вчинок, якого ніхто не бачив, чи відкрито визнати свою провину" тощо. Така постановка проблемних ситуацій змушує школяра прийняти рішення: добровільно піти на вчинок, що стосується певною мірою особистих бажань, чи вчинити відповідно до свого морального обов'язку.

Для того, щоб правильно обрати методи впливу на підростаючу людину, слід добре розумітися на закономірностях процесу морального виховання. Тобто формування будь-якої моральної риси необхідно розглядати комплексно – по-перше, шляхом проведення роз'яснювальної роботи, глибокого розкриття соціально-етичного значення відповідних моральних норм і правил поведінки; по-друге, шляхом включення учнів у певні види практичної діяльності; по-третє, через здійснення тактовного контролю за поведінкою учнів.

Розвиток моральних цінностей вимагає тривалого педагогічного впливу як на потребнісно-мотиваційну сферу і свідомість учнів, так і на дієву (практичну) сторону їх поведінки.

У давнину моральне виховання часто називали вихованням серця. І в цьому є своя мудрість. Дійсно, моральне виховання потребує глибокого. розумного та емоційного впливу на людину, вміння пробуджувати моральні почуття, захопити високими ідеалами, дати такі приклади, що підносять душу, навчити поєднувати слово і справу, перетворюючи благодійні переконання на корисні вчинки, на натхненну працю.

Нині існує певна потреба запровадження предметів духовно-морального спрямування у сучасну школу. У зв'язку з цим наведемо важливі аспекти з резолюції Першого всеукраїнського з'їзду педагогів із предметів духовно-морального спрямування (Національний університет «Острозька академія», 2017 рік):

1) Процес становлення і життєдіяльності особистості значною мірою залежить від її духовно-морального виховання, а могутність і процвітання держави – від духовного й морального стану громадян. Духовно-моральне виховання – це процес засвоєння людиною біблійних цінностей і керування ними у своїй поведінці та життєдіяльності (носії інших релігій послуговуються у духовно-моральному вихованні своїми священними книгами).

2) Водночас нагальна проблема сьогодення пов'язана із низьким рівнем духовності й моральності, милосердя та гідності в суспільстві. Аналіз сучасної соціокультурної ситуації в Україні та світі засвідчує, що однією з помітних і негативних тенденцій розвитку українського суспільства є глибока духовно-моральна криза, моральний релятивізм, наслідками яких є корупція, корозія інституту сім'ї, розповсюдження швидкими темпами наркоманії (алкоголізму, ігроманії, тютюнопаління), злочинності, лихослів'я, ранньої підліткової вагітності, серйозних хвороб (СНІДу, туберкульозу, онкологічних захворювань тощо). Зазначні вияви аморальності притаманні молоді України, про що свідчать численні випадки підліткової жорстокості та значне поширення суїциду серед підлітків. Вказане зумовлює потребу надання першочергової уваги духовно-моральному вихованню, зокрема подальшому впровадженню викладання відповідних предметів.

3) Для всебічного й гармонійного розвитку особистості важливо, щоб освітній процес базувався як на основі наукового осмислення дійсності, так і на скарбах духовного, морального та культурного надбання українського народу і людства загалом.

4) Предмети духовно-морального спрямування є дисциплінами навчально-виховного й етико-культурологічного характеру, що формують систему життєвих цінностей особистості та підтримують вектор розвитку традиційних ціннісно-світоглядних устремлінь українського народу, що складають основу його соцієтальної психіки.

5) З перших років незалежності України в державних закладах освіти розпочалося викладання вищезазначених предметів у західних, а далі в усіх інших областях нашої держави.

6) З 1992 по 2017 роки в Україні накопичено вагомий і унікальний досвід духовно-морального виховання: створено навчальні програми, укладено

посібники й підручники, підготовлено педагогічні кадри, захищено кандидатські й докторські дисертації з проблем духовно-морального виховання. Викладанням охоплено певну частину дітей дошкільного віку, учнів загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних навчальних закладів, студентської молоді.

7) Завдяки зусиллям науково-викладацьких колективів Національного університету «Острозька академія», Українського католицького університету, Київського університету ім. Бориса Грінченка, Мелітопольського університету ім. Богдана Хмельницького, Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, Університету менеджменту освіти НАПН України, інших вищих навчальних закладів, обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти на території всіх областей України забезпечено викладання курсів «Основи християнської етики», «Етика: духовні засади», «Християнська етика в українській культурі», «Біблійна історія і християнська етика» тощо.

8) За сприяння Львівського, Івано-Франківського, Тернопільського, Київського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, Науково-дослідницької лабораторії християнської етики, психології та педагогіки Національного університету «Острозька академія», творчого колективу при Київському університеті ім. Бориса Грінченка, Українського колежу ім. В. Сухомлинського розроблено навчальні програми, посібники, підручники, хрестоматії, навчально-методичні рекомендації та робочі зошити з вищевказаних курсів для дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних, професійно-технічних і вищих навчальних закладів України.

Водночас констатуємо критичне зниження місця і ролі духовно-морального виховання у вітчизняній освіті.

З огляду на вказане наголошуємо на першочерговій потребі забезпечення належного виховання дітей і молоді України на засадах традиційних для нашого народу духовних і моральних цінностей, зокрема в контексті національно-патріотичного й духовно-морального виховання.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Педагогічні задачі та завдання

Учитель математики має достатній досвід педагогічної роботи, проте останнім часом з учнями не може знайти спільну мову. Учитель вважає, що потрібно суворо вимагати знань, умінь та навичок зі свого предмету, адже школярам необхідно у старших класах здавати ЗНО. Учитель грубо розмовляє з учнями, принижує їх гідність, може висміяти учнів за невдалу відповідь, нерідко знижує оцінку з предмету за погану поведінку, зневажливо ставиться до нових ідей. Тому учні не люблять уроків алгебри та геометрії і намагаються уникнути спілкування з цим учителем.

Проаналізуйте причини ситуації, що склалася. Назвіть доцільні способи встановлення стосунків між учителем та учнями на основі педагогіки співробітництва.

Поясніть сенс висловлювання:

1. «Загальнолюдськість – це розум серця» *(Й. Песталоці)*

2. «Я ніколи не зможу переконати іншого краще, ніж за допомогою його власних думок» *(І. Кант)*

3. «Той, хто вміє йти, не залишає слідів. Той, хто вміє говорити, не припускається помилки. Хто вміє рахувати, той не користується засобом для рахунку. Хто вміє закривати двері, закриває їх так міцно, що відкрити їх неможливо. Хто вміє зав'язувати вузли, не вживає мотузок, але зав'язує так міцно, що розв'язати неможливо» *(«Дао Цзін»)*

4. HOMINES BONAE YOLUNTATIS. Люди доброї волі.

5. HOMO ADDITUS NATURAE. Людина – доповнення природи.

6. NEMO FIT CASU BONUS. Ніхто не стає доброю людиною випадково *(Платон, Сенека*).

7. PULCHRA RES HOMO EST, SI HOMO EST. Прекрасна істота людина, якщо вона людина.

8. HOMO ADDITUS NATURAE. Людина – доповнення природи.

9. SOL LUCET OMNIBUS. Сонце світить всім. *(Петроній*).

10. CERTA FINIS VITAE MORTALIBUS ASTAT. Неминучий кінець належить смертним *(Лукреций).*

11. SALUS AEGROTI SUPREMA LEX MEDICORUM. Благо хворого – вищий закон для лікарів.

Завдання студентам для творчої роботи

Розробити зміст виховного заходу з наступних тем:

1.«Моральні проблеми сучасної молоді». У процесі підготовки дайте відповідь на наступні питання:

1) Чи повинні молоді люди слідувати загальноприйнятим нормам міжособистого спілкування?

2) Назвіть цінності і пріоритети, необхідні для формування життєвої позиції сучасної молоді.

2. Міжособистісне спілкування у формування ціннісної системи особистості. У процесі підготовки дайте відповідь на наступні питання:

1) Поясніть, в чому полягають негативні сторони спілкування за принципом: «ти - мені, я - тобі», «рука руку миє», «ворон ворону очей не виклює», «і як не подбати рідному чоловічку».

2) Виділяються основні принципи поводження з людьми. Чи згодні ви з ними?

3) Звинувачувавши людину в чому-небудь, ви тільки викликаєте в ньому внутрішній протест. Тому перший принцип свідчить: замість того, щоб звинувачувати людей, спробуйте зрозуміти їх.

Закони Мерфі – це жартівливі афоризми, названі на честь авторів. Чи згодні Ви з цими висловами?

a. Закон управління Веллінгтона – вгорі збираються вершки. І піна теж.

b. Правило Алінського. Найбільш високоморальні, звичайно, ті, хто найдалі всіх від вирішуваних проблем.

c. Правило Берке. Ніколи не ставте задачу, рішення якої вам невідоме. Наслідок: ставте задачі, рішення яких є тільки у вас.

d. Слідство Бермана з аксіоми Робертса. Що для одного помилка, для іншого – початкові дані.

e. Третій закон Гріда. Машинна програма виконує те, що ви їй наказали робити, а не те, щоб ви хотіли, щоб вона зробила.

f. Восьме правило Фінейгла. Робота в команді дуже важлива. Вона дозволяє перекладати провину на іншого.

g. Закон Хлейда. Рішення складної задачі доручайте найледачишому співробітнику – він знайде найлегший шлях.

h. Закон пошуку. Починати пошуки треба з самого неочікуваного місця.

i. Закон Ханта. У будь-якої великої ідеї є недолік, рівний або перевищуючий велич цієї ідеї.

j. Принцип черги. Чим довше очікування, тим більше вірогідність того, що ви стоїте не в тій черзі.

3) Етика громадянськості. У процесі підготовки дайте відповідь на наступні питання:

1) В чому полягає свобода особистості?

2) Назвіть основні положення прав людини, що стосуються етики громадянськості.

3) Чи відмирають поняття патріотизму, інтернаціоналізму і колективізму?

4) Наведіть приклади аморальності, що вразили вас до глибини душі. Як ви на них відреагували?

5) Девізом одного з видатних президентів США Д.Ф. Кеннеди були слова: *«Не питай, що може зробити для тебе твоя Батьківщина, - запитай, що можеш зробити для неї ти»*. Чи готові ви розділити таку позицію? Чи замислювалися ви коли-небудь над тим, що ви можете зробити для своєї країни?

6) Які особистісні якості лідера ви вважаєте найприйнятнішими в сучасних умовах з погляду їх ефективності і моральності?

4) Екологія та моральні цінності. У процесі підготовки дайте відповідь на наступні питання:

1) Яка суть морально-екологічної відповідальності людини?

2) Яке значення ви вкладаєте в поняття «борг перед природою» і «борг перед нащадками»?

3) Які моральні якості визначають ставлення людини до природи, до тварин, птахів?

5) Проведіть дискусію на тему:

- Чи можна розділити доброту на три частини – доброту до людей, до тварин і до природи?
- Людяність розповсюджується не тільки на людину. Як ви розумієте значення цієї фрази?
- Як ви розумієте значення слів «споживацьке і «дієве», творче ставлення» до навколишнього середовища? Наведіть приклади споживацького ставлення. До чого воно призводить?

▪ З.В. Образцов висловив таку думку: «Якщо людина жодного разу не здивувалася тому, як миється муха, якщо вона не витратила ні хвилини на те, щоб подивитися, як дивиться цуценя, скільки у нього життя в очах, – вона, ця людина, ніколи не зрозуміє мистецтва, не зрозуміє краси в житті. Якщо вас ніколи не схвилювало це, – значить, ви людина байдужа до життя, і ви не зможете його зрозуміти та полюбити». Яке значення закладено в цих словах? Чи згодні ви з цією думкою?

6) Дружба, любов – моральні цінності. У процесі підготовки дайте відповідь на наступні питання:

8) Які різновиди любові ви можете назвати?

9) За якими ознаками Ви обираєте друзів?

10) Яка різниця, на ваш погляд, між поняттями «дружба», «товариство», «знайомство»?

11) На чому засновані стосунки людей у родині?

7) Відкриті проблеми моралі. У процесі підготовки дайте відповідь на наступні питання:

1. Перерахуйте моральні проблеми, які відносять до відкритих.
2. З якого моменту повинне реалізовуватися право на життя?
3. Аборт – гінекологічна операція або вбивство?
4. Яке ваше відношення до евтаназії?
5. Які напрями сучасної біотехнології, на ваш погляд, є найперспективнішими й актуальними, а які було слід би заборонити, обмежити, припинити?
6. Оцініть перспективи трансплантології з морально-правових позицій: проблема вилучення у живих і мертвих донорів органів для пересадки; можливості кримінальних дій у цій сфері.
7. Яке ваше відношення до проблеми штучного запліднення і «сурогатного материнства»?
8. Що ви думаєте про можливості і небезпеки генної інженерії і клонування?
9. Сформулюйте і аргументуйте ваше відношення до недопустимості або необхідності експериментів на людині.
10. Перерахуйте моральні аргументи «за і проти» смертної кари.
11. Що характерно для істинного гуманізму?

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Питання для перевірки знань студентів

1) Порівняйте поняття “мораль” та “моральність”. Назвіть спільні та відмінні риси.

2) Дайте характеристику основних понять морального виховання – моральна свідомість, почуття, поведінка тощо.

3) Проаналізуйте технологію морального виховання.

4) Визначте сучасні ідеали особистості. Поясніть роль ідеалу для становлення моральності особистості.

5) Перерахуйте основні форми морального виховання.

6) Висловіть практичні зауваження щодо методик морального виховання А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, педагогів-новаторів.

БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

ГНОСТИЧНІ УМІННЯ

1. Вивчати та аналізувати літературу з педагогіки стосовно проблеми морального виховання учнів.

2. Осмислювати сутність і структуру морального виховання.

3. Аналізувати психологічні умови розвитку моральної поведінки, враховуючи вікові особливості учнів.

4. Аналізувати поведінку, вчинки учнів, враховуючи особливості педагогічної ситуації.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Формулювати провідні цілі та завдання морального виховання. спираючись на теоретичні концепції, надбання народної педагогіки, передовий педагогічний досвід.

2. Проектувати основні напрямки морального виховання учнів різного віку.

3. Моделювати зміст, форми, засоби та методи морального виховання учнів.

4. Моделювати власну педагогічну діяльність щодо збагачення досвіду моральної поведінки.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені цілі, завдання шляхом відбору доцільного змісту морального виховання.

2. Виділяти суттєве у випадкових фактах моральної поведінки, вчинків учнів.

3. Конструювати систему різноманітних форм, методів організації морального виховання.

4. Конструювати виховуючі ситуації, спрямовані на розвиток моральної свідомості учнів.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні відносини з учнями у процесі різноманітних форм організації морального виховання.

2. Формувати ціннісне ставлення учнів до народних традицій, ідеалів.

3. Вчитися гуманними засобами розв'язувати різні педагогічні ситуації.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Спрямовувати процес морального виховання учнів у навчально-виховній роботі.

2. Разом з учнями організовувати виховні заходи з морально-етичних проблем.

3. Сприяти прагненно вихованців до морального самоудосконалення,

саморозвитку.

4. Стимулювати накопичення в учнів морального досвіду, ціннісних орієнтацій.

5. Навчати учнів способам регулювання моральної поведінки, враховуючи особливості пізнавальної та соціальної ситуації.

6. Організовувати власну педагогічну діяльність щодо збагачення морального досвіду, вдосконалення особистісних моральних рис.

БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ РИС

Моральне виховання учнів, мабуть, найбільшою мірою обумовлене рівнем моральної вихованості самого вчителя, його ціннісними орієнтаціями, поглядами, переконаннями, ідеалами. Дане заняття у поєднанні з іншими спрямоване на формування педагогічної культури, етики майбутнього вчителя, його гуманних рис і, насамперед, моральної спрямованості, любові до професії і дітей, чуйності, людяності, доброчинності, доброзичливості, поваги до молодої людини, віри в його творчі можливості. Разом з тим заняття націлює студентів на оволодіння цілісною системою морально-етичних знань, переконань, почуттів розвитку моральної свідомості, формування моральної поведінки і в цілому, на морально достойне життя та діяльність як важливої передумови професійного становлення педагога.

3.9. МЕТОДИКА ТРУДОВОГО ТА ЕКОНОМІЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ. ОСНОВИ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ШКОЛІ

Мета – ознайомити студентів з провідними поняттями системи трудової та економічної підготовки, профорієнтації школярів, шляхами їх реалізації в сучасних умовах; проаналізувати педагогічні вимоги до організації трудової та економної діяльності учнів, основи профорієнтації; сформувати уміння планувати, організовувати школярів на трудові справи; навчити студентів чітко визначати мету, завдання, зміст, форми і методи трудового, економічного виховання та профорієнтації роботи класного керівника; виділяти основні етапи організації трудової та економічної діяльності школярів, володіти різними методами трудової підготовки, організовувати суспільно-корисну та виробничу працю учнів різних вікових груп.

Ключові поняття: трудове виховання; трудове навчання; суспільно-корисна праця; професійна підготовка; економічна освіта; економічне виховання; профорієнтація, профосвіта, профадаптація, профвиховання, профдобір

План заняття

І. Перевірка засвоєння основних теоретичних положень з теми.

1. Аналіз стану трудової підготовки учнів у сучасній національній школі.
2. Мета, завдання, зміст, форми і методи трудового виховання учнів.
3. Мета, завдання, зміст, форми і методи економічного виховання учнів.
4. Характеристика основних завдань профорієнтаційної роботи класного керівника з учнями.
5. Методика профорієнтації учнів у системі роботи класного керівника та її основні форми.

ІІ. Практична частина.

1. Перевірка виконання індивідуальних завдань студентами
2. Провести одну із форм позакласної роботи за методикою організації колективних творчих справ школярів за кн. І.П. Іванова "Методика колективних творчих справ". – М., 1991.
3. Зробити аналіз проведеного виховного заходу.

ІІІ. Підведення підсумків заняття.

Завдання для студентів

1. Вивчити рекомендовану літературу та підготуватися до обговорення теми відповідно плану заняття.
2. Проаналізувати систему трудової підготовки школярів в Павлишській школі.
3. Підготувати повідомлення за книгою «Економічне виховання у сільській школі» про досвід трудової підготовки школярів в Сахновській середній школі на Черкащині.

Основна література

1. Болдырев Н.И. Методика работы классного руководителя. – М., 1984. – 242 с.
2. Вишневський О. І. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навч. посібник / О. І. Вишневський. – [3-тє вид., доопр. і доп]. – Київ : Знання, 2008 . – 566 с.
3. Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях [Текст] / [авт.-упоряд.: М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова]. – Х. : Ранок, 2006. – 383 с.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.
5. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова. – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти // Інформаційний зб. Міністерства освіти України. – 1996. – № 13. – С. 2-16.
7. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: Практикум / Кузьмінський А.І., Вовк Л.П, Омеляненко В.Л. – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.
8. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання-Прес, 2007. – 447 с.
9. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 32 с.
10. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. навч. посіб. /Н.Є. Мойсеюк. – [4-є вид., доп.]. – К.: Саммит-Книга, 2007. – 656 с.
11. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/
12. Омеляненко В.Л. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / Омеляненко В.Л., Кузьмінський А.І. – К.: Знання, 2008. – 415 с.
13. Пальчевський С. С. Педагогіка : навч. посіб. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.
14. Робоча книга вихователя / [уклад.: О. І. Тимчишин, В. І. Уруський]. – Т. : Астон, 2001. – 298 с.
15. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232 с.
16. Сухомлинський В. О. Павлиська середня школа: Вибр. твори в 5-ти т . /В. О. Сухомлинський. – Київ: Радянська школа, 1976. – Т. 4
17. Сухомлинський В.О. Народження громадянина //Вибр.твори в 5 т. – Київ, 1976. – Т. 3.
18. Ушинський К.Д. Праця в її психічному й виховному значенні //Вибр. пед. твори у 2-х т. – Т. 1. – С. 106.

Додаткова література

1. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – Київ: Вища школа, 1993 – 320 с. – Ч.ІІ.
2. Нісімчук А.С. Про економічне виховання учнів // Рад. школа. – 1988. – № 8. – С. 54-58.

3. Окрилені творчістю: скарбниця педагогічного досвіду освітян Житомирської області. – Житомир, 2000. – 220 с

4. Положення про професійну орієнтацію молоді, яка навчається // Інформаційний збірник Міністерства освіти України. – 1995 – № 15. – С. 4-5.

5. Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка/ М.Г.Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232с.

6. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. посібник. / В. В. Ягупов. – Київ: Либідь, 2002. – 560 с.

3.9.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Трудове виховання в Україні завжди ґрунтувалось на трудовому характері сім'ї та виробництві, на образі життя ідеальної працелюбної людини. Народ України був завжди впевнений у тому, що тільки праця є основою добробуту і благочестя. Ще за часів Володимира Мономаха фізична і розумова праця не протистояли, а перша розглядалась як необхідна передумова для успіху другої. Розумова праця була ніби облагородженням фізичної, робила людину сильною та впевненою в собі.

Тому, виходячи з Державних документів освіти України, трудове й економічне виховання школярів мають особливе значення в сучасній національній школі. Ще на початку 60-х років XX століття в сучасній педагогіці з'явився термін "трудова підготовка", тобто підготовка до певного виду праці, до набуття певної професії. У процесі трудової підготовки у школярів розвиваються, збагачуються інтелектуальні сили, формуються моральні риси, пізнається радість творчості, краса зробленого своїми руками. Праця сприяє розумовому та фізичному розвитку дитини. Передові представники філософської та педагогічної думки бачили в праці велику силу, що забезпечує прогресивний розвиток як суспільства в цілому, так і кожної окремої людини.

Багатолітня практична робота Й.Г. Песталоцці, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, С.Ф. Русової, В.О. Сухомлинського та багатьох інших сучасних педагогів підтверджують, що в систему трудової підготовки входять трудова освіта та трудове виховання, екологічна освіта та екологічне виховання, профорієнтаційна робота.

В умовах ринкової економіки, коли від людини вимагається надійна, якісна і відповідальна праці, трудове виховання школярів набуває особливого значення. Не випадково у більшості країн світу трудова підготовка учнів стає невід'ємною складовою навчально-виховного процесу.

Трудова складова в українському вихованні з давніх-давен виступала як досить суттєва педагогічна тенденція. Наш народ завжди вважав працю, трудову діяльність першоосновою буття людини, нації. Трудове виховання дітей здійснювалося шляхом створення умов, які сприяли ранньому залученню дітей до справжньої продуктивної праці, вихованню особистості трудівника, господаря.

В умовах розбудови нашої держави, в ході докорінних змін усієї шкільної роботи, які пов'язані з переходом на 12-річну систему навчання, соціально-політичні, економічні, гуманістичні фактори та їхні процеси, що відбуваються у нашому суспільстві, ставлять вимоги до виховання в школі працівника нового типу. У "Національній доктрині освіти України XXI століття", у Державній програмі "Україна XXI століття: стратегія освіти" зазначено, що основними рисами трудівника мають бути такі: здатність мислити, вирішувати нові нетипові завдання, пристосовуватись до унікальних умов, застосовувати на практиці набуті знання, оволодівати універсальними засобами продуктивної раціональної діяльності. Трудова підготовка учнів націлена на осмислення дітьми, підлітками, юнацтвом цінностей трудового життя.

Під процесом праці у школі розуміють такі взаємовідносини і відносини школярів між собою, дітей і дорослих, за яких для досягнення мети реалізуються умови особистості та не тільки досягається запланований результат, а й відбувається розвиток внутрішнього світу дитини.

Праця – основне джерело духовного, матеріального багатства суспільства, головний критерій соціального престижу людини, її священний обов'язок, фундамент особистісного розвитку.

Успішне формування особистості може здійснюватись на основі розумно організованого поєднання навчально-виховної роботи з практичною трудовою діяльністю. Правильно організоване трудове виховання, участь школярів у суспільно-корисній праці, є дійсним чинником громадської дорослості, її фізичного розвитку.

Виховна роль праці залежить від відображення цих трудових відносин у духовному житті школярів, в їх думках і почуттях.

2. Трудове виховання в сучасній школі – це педагогічна діяльність, спрямована на формування в учнів готовності до праці в умовах ринку.

Праця – це цілеспрямована діяльність людей на задоволення своїх потреб, необхідна умова існування та розвитку суспільства, основа життєдіяльності людини.

Виховна роль праці залежить від відображення певних трудових відносин у духовному житті дітей та молоді, в їхніх думках і почуттях. Виховання любові до праці, усвідомленості необхідності праці як основи трудового виховання в цілому, можливе лише за умови, коли дитина усвідомить красу відносин між людьми, які виникають у процесі праці. Більшість педагогів (С.Ф. Русова, Г.Г. Ващенко, А.С. Макаренко, В.О. Сухомлинський та ін.) пов'язували трудову діяльність з розвитком громадянської свідомості школярів, формуванням патріотичних почуттів і розумінням свого суспільного обов'язку.

Працелюбність є результатом трудового виховання і виступає як особистісна якість, для якої характерна потреба в соціально та особистісно мотиваційній сфері, глибоке розуміння сили праці, уміння і бажання якісно виконувати будь-яку трудову діяльність, наявність трудових умінь і навичок

та їх постійне вдосконалення, прояв вольових зусиль при подоланні певних труднощів у процесі трудової діяльності.

Трудове виховання – це цілеспрямований, організований систематичний педагогічний процес залучення і стимуляції школярів до різноманітних видів праці з метою формування певних виробничих знань, умінь, навичок, розвитку творчого мислення, інтелекту, працьовитості, усвідомлення необхідності праці як основи життєдіяльності кожної людини.

Кожен вихованець готується стати членом трудового колективу. Його значення і цінність як громадянина будуть залежати саме від його вміння працювати і приносити користь собі та людям. А.С. Макаренко зазначав, що тільки участь у колективній праці дозволяє людині виробити правильні взаємостосунки з іншими людьми. В той же час від трудової підготовки й особистого внеску людини в суспільну справу залежить і її матеріальне становище.

Основна мета трудового виховання школярів – сформувати особистість людини як будівничого-творця, що діє в ім'я гуманних ідеалів.

Основні завдання трудового виховання:

- формувати любов, повагу до праці як до першої життєвої необхідності;
- формувати трудові вміння, навички культури розумової та фізичної праці;
- розвивати пізнавальний інтерес, інтелектуальні вміння та навички в активній пізнавальній трудовій діяльності
- підготувати і виконувати необхідні та доступні види трудової діяльності;
- формувати працелюбну особистість.

Трудове виховання включає в себе завдання шляхи та принципи.

Під завданнями ми розуміємо формування любові до праці, підтримання працездатності, оволодіння трудовими вміннями та навичками, а також виховання поваги до людей, праці й результатів праці трудовими вміннями та навичками.

Формами трудового виховання є:

- родино-побутова трудова діяльність;
- перебування у дошкільних виховних закладах;
- заняття в загальноосвітніх закладах;
- заняття у професійних навчальних закладах;
- систематична продуктивна праця.

Основними принципами трудового виховання є єдність із загальним розвитком; розкриття індивідуальності; суспільно корисна спрямованість; раннє залучення до праці; різноманітність; постійність, безперервність; продуктивність дитячої праці; творчий характер, поєднання зусиль розуму і рук; наступність; посильність; єдність з багатогранним життям.

Трудове виховання здійснюється в усіх видах навчально-виховної роботи з учнями і вивчення основ наук, трудове і професійне навчання, факультативні заняття, суспільно-корисна праця, праця на виробництві,

діяльність добровільних трудових об’єднань, кооперативів, професійна орієнтація, технічна творчість, різні заходи трудового характеру.

К.Д. Ушинський наголошував, що навчальна праця є найскладнішим й найважчим видом праці. Навчання формує трудові якості людини при наявності мети, мотиву, конкретних завдань, напруження у розумовій діяльності, самоконтролю. Трудова освіта або трудове навчання є частиною системи трудового виховання. Вона є основою трудової культури, творчої, продуктивно осмисленої праці. омпонентом базової трудової культури є політехнізм, який складається з теоретичної і практичної частини.

Теоретична частина навчання передбачає ознайомлення учнів з характером праці на виробництві, з прогресивними технікою та технологіями; інтелектуалізацію всіх видів трудової діяльності і т.ін.

Практична частина навчання спрямована на засвоєння трудових прийомів, операцій, процесів, набуття навичок праці, творчу участь у ній і т.ін.

Трудове навчання здійснюється від першого класу до закінчення школи. Його зміст визначається програмою з трудового навчання для кожного класу.

У початкових класах учні набувають елементарних навичок у роботі з папером, картоном, пластиліном, природними матеріалами, вирощують сільськогосподарські рослини. Квіти на пришкільних ділянках, доглядають домашніх тварин, ремонтують наочні посібники, виготовляють іграшки тощо. Учні 5-9 класів здобувають знання, уміння, навички з обробки металу, дерева, основ електроніки, вивчають технічну, обслуговуючу, сільськогосподарську працю. У старших класах трудове навчання має професійно орієнтований характер. Профіль трудової підготовки визначається потребами народного господарства в даному регіоні та наявною навчально-технічною та виробничою базою.

Складовою системи трудового виховання школярів є також організація суспільно-корисної праці. За суспільною значущістю її поділяють на продуктивну, суспільно-корисну і побутову. Отже, продуктивна праця передбачає участь школярів у створенні матеріальних цінностей. У процесі цієї праці учні вступають у виробничі відношення, пізнають смисл економічних понять і категорій, у них розвиваються професійні інтереси, нахили, потреби у праці.

Українська школа має багатий досвід включення учнів у продуктивну працю. У нових умовах вона прагне зберегти і зміцнити традиційні форми організації продуктивної праці учнів та створити нові, що дозволяють здійснити трудове виховання на основі різних форм власності. Серед них: учнівські трудові об'єднання (рослинників, овочівників, садівників, квітникарів, майстрів зеленого господарства, тваринників, селекціонерів тощо), шкільні лісництва, агрофірми, фермерські господарства, асоціації, виробничі кооперативи, майстерні, будівельні загони, арендні підряди, народні художні промисли (гончарство, ткацтво, лозоплетіння, різьба по дереву, розпис та інші).

Наступне, суспільно корисна праця учнів. Такою працею може бути збирання макулатури, лікарських рослин, дарів лісу, надання допомоги ветеранам війни і праці, хворим і людям похилого віку. Нерідко вона має змагальний характер, що спонукає дітей на добрі справи не заради винагороди, а з усвідомлення необхідності робити людям добро. До суспільно корисної праці належать і виготовлення іграшок для дошкільнят, створення і ремонт наочних посібників, упорядкування книжок у шкільній бібліотеці та ін.

Важливою в системі трудового виховання є праця з побутового самообслуговування. Завдання кожного виду праці – сприяти фізичному, розумовому і моральному вихованню школярів. Також вона включає працю в сім'ї, догляд за своїми речами, прибирання класу і навчальних кабінетів, ремонт наочних посібників, інвентаря, меблів тощо. Усі учні залучаються до суспільно корисної праці з благоустрою шкільної території, озеленення вулиць, доріг, населених пунктів, збирання лікарських рослин, вторинної сировини тощо.

3. На сучасному етапі великого значення набуває економічне виховання. Економічне виховання – систематичний, цілеспрямований, організований вплив з метою формування в учнів економічних знань, умінь, навичок, потреб, інтересів, стилю мислення, які відповідають нормам господарювання і принципам моралі.

Основною мета та завдання економічного виховання:

- засвоїти знання об'єктивних законів, закономірностей розвитку і механізму виробництва;
- формувати особистість, яка добре знає економічну теорію, шляхи та методи практичного вирішення завдань прискореного розвитку виробництва, яка вміє досягати високих результатів у навчально-виробничій діяльності;
- виробляти початкові вміння, які дають змогу брати активну участь в економічній діяльності на виробництві.

У цілому, економічне виховання переслідує такі цілі і виконує наступні завдання: застосування економічних знань, категорій, законів. Кожна людина все своє свідоме життя перебуває в економічних відносинах з іншими людьми на приватному (офіційному) рівні і зацікавлена будувати ці відносини так, щоб отримати з цього певну користь. Це диктує потребу в економічній освіченості, економічних знаннях; формування економічної свідомості, економічного мислення, економічної культури. На основі отриманих економічних знань учням слід розвивати економічне мислення, виробляти власний стиль з метою свідомо застосовувати на практиці орієнтири економічної поведінки.

4. Орієнтація учнів на модель особистої економічної самочинності, яку в житті можна досягнути серйозно подумавши над вибором майбутньої професії, виду та сфери економічної діяльності.

У процесі виховання, підкреслював В.О. Сухомлинський, надзвичайно важливим є спрямування духовно-практичних сил людини на досягнення тих особистісних цілей, задля яких вона готова працювати.

Завершальною сходинкою структури економічного виховання слід вважати його зміст, який міститься в двох основних формах навчально-виховної діяльності загальноосвітніх закладів. Іншими словами, економічне виховання повинно проходити в школі паралельно з вивченням циклу природничо-гуманітарних дисциплін та трудового навчання. Важливість трудової діяльності полягає в тому, що людина набуває звички до праці, в неї формується готовність до трудової та виробничої діяльності, що переростає надалі в працелюбство. Але при цьому не слід впадати в іншу крайність і підмінювати економічне виховання трудовим, оскільки "можна бути працьовитим і в той же час економічно безграмотним". Більш широкою за своїм змістом та не менш важливою є інша форма економічного виховання, яка реалізується в процесі позакласної роботи.

Особливу увагу слід приділяти тісній співпраці школи та сім'ї. Саме школа повинна надавати активну допомогу батькам по формуванню економічних цінностей у дітей, оскільки тут зосереджений кваліфікований педагогічний корпус, який обізнаний з механізмом становлення особистості.

Формами економічного виховання можуть бути урок, лекція, бесіда, семінари, лабораторно-практичні заняття, виробничі екскурсії, індивідуально-творчі завдання. А в позакласній роботі це класні години, диспути, конференції, збори, економічні тижні, вечори запитань і відповідей, свято праці, економічне навчання батьків, створення шкільних кооперативів, економічна гра-естафета "Школа - місто - завод - сім'я" з метою зацікавити дітей життям свого району, оренда підприємств і т.ін.

Економічне виховання поділяється на економічну культуру та якості. Економічна культура, в свою чергу, ділиться на економічне мислення, економічне знання та вміння і навички економічних взаємин. А саме до якостей відноситься працелюбність, відповідальність, бережливість, діловитість, організованість, ініціативність, практичність та самостійність

Сучасна ефективна економічна підготовка підростаючого покоління вимагає:

— високого рівня економічної компетенції керівників та педагогів закладів освіти, батьків;

— залучення молоді до суспільно корисної, продуктивної праці, яка супроводжується засвоєнням знань з економіки й організації виробництва, як у процесі самої праці, так і на уроках, факультативах, під час екскурсій і краєзнавчих пошуків;

— прищеплення учням (студентам) умінь раціонально вести домашнє господарство, економити матеріальні цінності й час;

— дотримання економії як у сфері матеріального виробництва, так і в сфері обслуговування.

Критеріями ефективності економічного виховання є висока економічна свідомість особистості, культура її економічного мислення та економічної

поведінки, які реалізуються у знанні й розумінні економічних законів, закономірностей економічного буття суспільства, тенденцій їх розвитку, свідомому виборі сфери застосування себе як продуктивної сили з максимальною користю для себе і суспільства.

5. Забезпечити умови для самовираження школяра покликана така складова трудового виховання, як профорієнтація.

В науковій літературі дається декілька визначень профорієнтації.

Профорієнтація – 1) це науково обґрунтована система соціально-економічних, психологічних, виробничо-технічних та індивідуальних заходів, спрямованих на надання допомоги учням у професійному самовизначенні згідно з особистими здібностями, можливостями, покликанням і потребами суспільства; 2) заходи, спрямовані на ознайомлення людини з її здібностями й можливостями для того, щоб запропонувати їй вибрати одну з найбільш придатних для неї професій з урахуванням потреб виробництва; 3) система організації та проведення навчально-виховної роботи, спрямованої на засвоєння учнями шкіл необхідних знань про соціально-економічні й психофізіологічні умови правильного вибору професії, формування в них уміння аналізувати вимоги різних професій до психологічної структури особистості, а також свої професійно значущі якості, шляхи й засоби їх розвитку.

Правильний вибір професії – це моральне задоволення, висока самооцінка. Водночас це й висока продуктивність праці, висока якість продукції. Вибір професії – точка, в якій сходяться інтереси особистості та суспільства, де можливе й необхідне поєднання особистих і загальних інтересів. Професія, яка відповідає інтересам і нахилам людини, викликає у неї задоволення. Особиста значущість професії підвищується, якщо вона престижна, має творчий характер, високо оцінюється матеріально. Світ професій досить рухливий. Одні професії відходять у минуле, інші – з'являються. Тому учні потребують різносторонньої інформації про професії, кваліфікованої поради на етапі вибору життєвого шляху, підтримки й допомоги на початку професійного становлення.

Студенти мають проаналізувати основні напрями профорієнтації: професійну освіту, професійне виховання, профконсультацію, профвідбір, профадаптацію, профдіагностику.

Профорієнтаційна робота у класі – один з видів спільної позакласної діяльності класного керівника і учнів щодо ознайомлення останніх з професіями. Завдання профорієнтації полягає в ознайомленні учнів з професіями та правилами їх вибору, вихованні спрямованості на самопізнання як основу професійного самовизначення; формування вміння зіставляти свої здібності з вимогами щодо набуття конкретної професії, складати на цій основі реальний план оволодіння професією, а також забезпечення розвитку професійно важливих якостей особистості.

Компонентами профорієнтаційної роботи є **професійна інформація, професійна діагностика, професійна консультація, професійний відбір, професійна адаптація.**

Професійна інформація – охоплює систему засобів накопичення та збереження даних про зміст і перспективи сучасних професій, а також вимоги, що висуваються до особистості, яка бажає оволодіти цими професіями; форми та методи набуття різноманітних професій, можливість професійно-кваліфікаційного зростання, стан і потреби ринку робочої сили; формування професійних інтересів, намірів і мотивації особистості. Нині є понад 40 джерел інформації про професії (рідні, друзі, школа, телебачення, радіо, преса, навчальні посібники тощо). Професійна інформація передбачає постійне та планомірне інформування про професії.

Професійна діагностика – система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей. Для деяких спеціальностей вона є неминучою, ігнорування пов'язане з ризиком непридатності особистості.

Професійна консультація – надання особистості на основі її вивчення науково обґрунтованої допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів і засобів професійного самовизначення. Вона має на меті й навчання учнів прийомам самооцінки своїх якостей з метою з'ясування їх відповідності вимогам професії. Мріючи про певну професію, школярі повинні водночас замислюватися, чи справді вони годяться для такої роботи. Для відповіді на це питання вони мають знати вимоги професії до людини, яка її обрала. Такі вимоги розроблено до багатьох професій. Аналогічні консультації слід надавати і батькам учнів, щоб вони серйозніше підходили до обрання майбутньої професії дітьми, допомагали їм у цьому. До професійної консультації залучають і медичних працівників школи, які знають медичні протипоказання стосовно основних професій і можуть запобігти небажаним випадкам, коли учням доводиться змінювати професійну орієнтацію вже на етапі відбору.

Професійний відбір – система роботи, спрямована на надання допомоги учневі у визначенні й виборі конкретної професії на основі виявлення й оцінки його загальних і спеціальних здібностей, здатностей, інтересів, потреб і об'єктивних умов професійної підготовки і працевлаштування. Здійснюють його навчальні заклади, висуваючи до вступників конкретні вимоги, або установи, які приймають випускників на роботу. На цьому етапі важлива роз'яснювальна робота серед молодих людей, які повинні усвідомити необхідність роботи над собою задля подолання певних недоліків, досягнення професійної майстерності.

Професійна адаптація – процес пристосування людини до професійної діяльності, її умов; досягнення бажаної продуктивності праці й відповідності між професійними намірами, інтересами, якостями особистості та вимогами до діяльності. її здійснюють на стадії оволодіння учнем професією. Ознаками професійної адаптації є збереження і розвиток здібностей і схильностей до обраної професійної діяльності, узгодженість суспільної та особистої мотивації до праці, яка залежить від її змісту, впливу сім'ї та виробничого оточення. Професійна адаптація відбувається разом із суспільною адаптацією.

У профорієнтаційній роботі існує два підходи. Суть першого, адаптаційного, полягає у підборі професії для учня на підставі його наявних можливостей. Другий, розвиваючий, пропонує готувати учня до самостійного вибору спеціальності Сучасна школа орієнтується, здебільшого, на другий підхід і до певної міри проводить профорієнтаційну роботу, метою якої є професійне самовизначення учнів. При **цьому** школярі одержують допомогу у вивченні світу професій, виявленні і розвитку своїх здібностей, нахилів, реалізації професійного самовизначення.

Розвиток учня і підготовка його до самостійного вибору спеціальності здійснюється педагогами, лікарями, психологами, іншими спеціалістами, батьками у навчальному процесі і позакласній роботі. Формами професійної орієнтації є бесіди, зустрічі, екскурсії, конференції, конкурси та інші. Розвитку професійних інтересів і здібностей слугують гуртки, клуби, дитячі центри. Для професійної діагностики використовують різні методики: тести, опитувальники, ділові ігри тощо.

У своїй роботі класний керівник повинен враховувати вікові особливості учнів і відповідно до цього планувати форми діяльності.

6. Профорієнтаційну роботу в школі здійснюють учителі всіх навчальних предметів, класні керівники, інші педагогічні працівники, фахівці різних галузей виробництва.

Важливу роль у професійній орієнтації школярів відіграють факультативні курси. Багато їх орієнтує старшокласників на конкретну професію і дає їм певний обсяг знань, умінь і навичок з цієї професії.

Провідна роль у цій роботі належить класному керівникові. Він упродовж тривалого часу спостерігає за учнями свого класу, вивчає їх індивідуальні особливості, інтереси, здібності й нахили, контактує з батьками, знає виховний потенціал кожної сім'ї, що дає йому змогу організувати профорієнтаційну роботу на належному рівні.

Серед використовуваних класними керівниками форм такої роботи найефективнішими є екскурсії, зустрічі з фахівцями, колишніми випускниками, вечори, диспути, конференції, класні години, заняття в гуртках, факультативи.

Успішність професійного самовизначення старшокласників залежить від сформованості їх ціннісної орієнтації, життєвих ідеалів у професійній сфері. В кожній сфері професійної діяльності можна з'ясувати особистісні ідеали з метою допомогти молоді утвердитися на власному життєвому і професійному шляху.

Ця методика вибудовується на принципах пізнавальної і творчої самореалізації особистості, що сприяє формуванню професійної орієнтації учнів. Відповідно до неї кожен учень протягом року обирає власний ідеал творчої самореалізації, готує міні-урок для однокласників, проводячи його за таким планом:

1. Визначити, про яку сферу професійної діяльності буде йтися.

2. Зіставити свої інтереси з рисами обраного ідеалу професіонала: чому обрано саме цю особистість, чим вона є привабливою, близькою.

3. Стисло розповісти про найцікавіші події на життєвому шляху цієї особистості.

4. Акцентувати увагу на тому, як ця творча особистість досягла висот у своїй діяльності.

б. Продемонструвати вражаючий фрагмент твору, винаходу (поставити музичний запис, накреслити на дошці схему пристрою, показати копію картини тощо).

6. Дати творче завдання учням класу (організувати гру, відгадати загадку, розв'язати кросворд тощо).

7. Відповісти на поставлені учнями запитання.

7. Отримати оцінку.

Оцінку за урок учні та вчителі визначають спільно. Вона має ґрунтуватися на таких показниках: а) відповідність особистості певній професійній орієнтації; б) рівень підготовленості матеріалу; в) вміння донести матеріал до слухачів; г) рівень цікавості творчих завдань, запитань тощо.

Така методика активізує мотиваційні, інформаційно-пізнавальні, ціле утворювальні, операційно-результативні та емоційно-почуттєві компоненти діяльності особистості.

Під час орієнтації учнів на конкретну професію можливі такі помилки: поділ професій на "престижні" й "непрестижні"; ототожнення навчального предмета з професією; перенесення ставлення до людини - представника професії на саму професію; вибір професії під чиїмсь впливом; застарілі уявлення про характер праці у сфері матеріального виробництва.

Основні напрями роботи класного керівника з профорієнтаційної роботи:

1. Профорієнтаційний урок.
2. Професіографічні дослідження (самостійне вивчення учнями конкретної професійної діяльності в різних її аспектах а метою складання характеристики певного виду праці).
3. Професіографічні зустрічі (один із способів вивчення професії, який передбачає зустріч з представником певної професії, щоб знайомити дітей із цією професією).
4. Професіографічні екскурсії (не тільки спостереження за трудовим процесом, а й вивчення суті діяльності тієї чи іншої професії).
5. Залучення учнів до різних видів навчальної праці з метою кращого розпізнання своїх можливостей, самопізнання та самовиховання (робота гуртків, музичні та спортивні школи, школи мистецтва, секції юних техніків тощо).
6. Формування інтересів і нахилів учнів.
7. Розвиток здібностей учнів.
8. Залучення учнів до різних видів трудової діяльності (шкільні кооперативи, трудові загони старшокласників, орендаторів та ін.).
9. Індивідуальні профорієнтаційні консультації (консультація, основана на індивідуальну роботу з учнем стосовно вибору професії).
10. Бесіди, спостереження, анкетування, вивчення нахилів та інтересів.

11. Робота з батьками.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

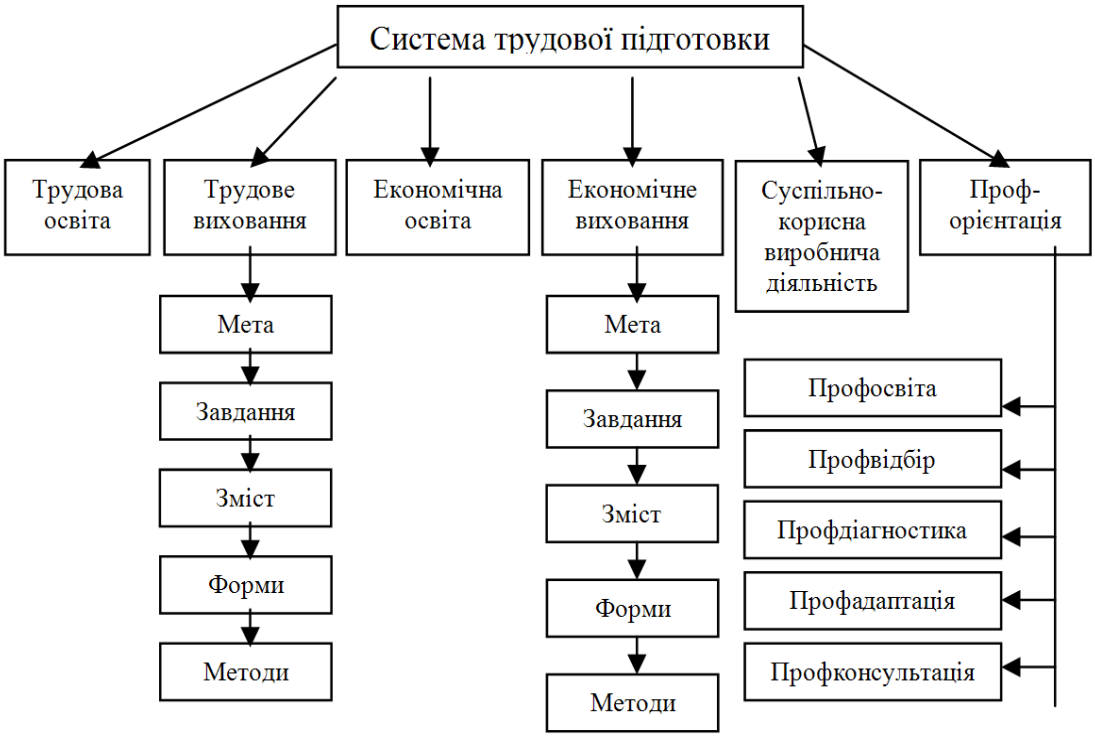

3.9.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

1. Розкажіть про народногосподарське значення трудової підготовки учнів в умовах розвитку незалежної України.
2. Розкрийте програму трудового навчання учнів у світлі основних державних документів освіти.
3. Поясніть зміст трудової підготовки.
4. Покажіть взаємозв'язок трудового й економічного виховання.
5. Проаналізуйте основні напрямки роботи по трудовому і економічному вихованню.
6. Виділіть складові частини поняття "професійна орієнтація школярів" і поясніть кожну з них.
7. Перерахуйте основні напрями роботи класного керівника з учнями по профорієнтації.
8. Дайте аналіз сучасних практичних заходів щодо включення учнів у планову продуктивну виробничу працю. Підготовте узагальнення досвіду цієї роботи за матеріалами періодичної педагогічної преси.
9. Проаналізуйте принципи здійснення колективних трудових справ, користуючись методиками І. П. Іванова "Методика комунарського виховання", "Трудове виховання в колективних творчих справах".

Колективні творчі справи – це частина повнокровного спільного життя дітей і вихователя. Мета трудових КТС – збагатити знання дітей, виробити погляд на працю як на основне джерело радісного життя виховувати бажання внести свій вклад у поліпшення діяльності, також уміння і навички здійснювати реальну турботу про близьких і далеких людей.

Розглянемо детальніше деякі з них.

"Атака" – операція, яка має на меті швидко подолати силами свого колективу ті недоліки, які є в оточуючому житті.

Операція "Подарунок далеким друзям". Проводиться до свята, де подарунками можуть бути іграшки, моделі, сувеніри і т. ін.

"Пошта" – рольова гра, що дозволяв дітям змінити відносини в колективі, турбота один про одного і про оточуючих.

"Рейд" — операція-похід, яка включає в себе трудові справи різних видів суспільно-корисної праці.

"Сюрприз" — творчий подарунок, підготовлений дітьми, і водночас - засіб розвитку творчої фантазії, кмітливості.

"Десант" — операція, яка проводиться силами дітей для надання негайної допомоги іншим колективам у будь-якій життєво важливій справі.

Студентам пропонується скласти мікросценарій певних колективних творчих справ.

10. Використовуючи зразок розробки рольової гри КТС:

a) скласти під керівництвом викладача сценарій гри "Трудовий десант";

b) кожна група у складі 3-4 чоловік складає мікросценарій однієї вибраної трудової операції, а потім колективно, всією групою обговорює його.

Зразок проведення виховного заходу за методикою КТС

Мета гри — оволодіти прийомами організації проведення КТС на кожному етапі. Роль керівника на кожному етапі виконують різні студенти.

Хід гри:

І етап*: *Підготовча робота.

Студенти одержують відомості про всіх учнів, рівень їхнього розвитку, рівень розвитку колективу, наявність в учнів досвіду роботи з подібних питань.

Завдання вчителю: виступити перед учнями з метою захопити радісною перспективою цікавої і корисної роботи. Надати суспільну спрямованість і особисту значущість майбутній справі. Поставити питання для обговорення: Для кого? Коли? Де? З ким? Хто буде організатором?

Бажано ввести елемент гри, романтики, змагання.

Регламент – не більше 5 хвилин.

Завдання учням: ставити вчителеві запитання, передбачаючи можливу реакцію школярів на виступ.

І етап закінчений, якщо клас прийняв рішення про проведення трудової справи.

ІІ етап: Колективне планування (збір-старт).

Завдання вчителю: провести збори в мікроколективах групи з обговорення питань, які виникли. Організувати загальний збір-старт і надати слово раді справи, задавати питання, запропонувати обґрунтувати свої позиції.

Завдання учням: обговорити в колективі свій варіант плану проведення спільного КТС. Вибрати представника в "раду справи", який виступить на зборі-старті від імені всього колективу. Регламент – 7 хвилин.

ІІ етап закінчений, коли виступили всі члени ради справи, створено спільними зусиллями проект КТС.

ІІІ етап: Колективна підготовка.

Завдання вчителю: провести збори ради справи, на яких детально продумати хід роботи, розподілити обов'язки, обсяг роботи, термін виконання, способи заохочення. При розподілі обов'язків має велике значення врахування особистісних рис, інтересів. Провести обговорення роботи колективу, по мікрогрупах з урахуванням рішень ради справи.

IV етап: Оперативне керівництво.

Студенти отримують інформацію оперативного контролю того, що зроблено, опис поведінки окремих учнів і груп.

Завдання вчителю: здійснити оперативне керівництво і, враховуючи одержану інформацію, розв'язати проблеми, що виникли. Розповісти про зміст діяльності вчителя на цьому етапі, про його прийоми.

Завдання учням: створити ситуації, які ускладнюють роботу вчителя. Разом з вчителем розв'язати завдання, які виникли.

IV етап закінчений, якщо розв'язано всі проблеми, що виникли.

V етап: Колективне підведення підсумків.

Завдання вчителю: провести підсумкове обговорення (можна у вигляді "Вогника"). Поставити питання: що було добре і чому? Що запропонувати на майбутнє? Подати звіт раді справи.

Завдання учням: провести спочатку обговорення в мікроколективах, а потім виступити на загальних зборах. Оцінити роботу ради справи, керівника.

VI етап: Післядія. Найближчі наслідки КТС.

Аналізується кожний етап. Визначається, які виховні завдання ставив учитель, яким шляхом він міг би реалізувати їх. По закінченню гри студентам можна поставити запитання: 1) Чому Ви навчилися під час гри? 2) З чим Ви ознайомилися під час гри? 3) Які у Вас пропозиції щодо поліпшення виконання програної КТС?

VII етап: Підведення підсумків заняття.

11.Зробіть повідомлення про план проведення "Дня Господаря" у класі.

12.В. О. Сухомлинський назвав трудове виховання "гармонією трьох понять": потрібно, важко, прекрасно. Знайти підтвердження цього

визначення в роботах В. О. Сухомлинського. Зробіть висновок щодо важливості цієї проблеми. Оцініть роль народних традицій у трудовому вихованні молоді.

13.Запропонуйте практичні зауваження щодо удосконалення сучасної системи профорієнтації учнів у школі.

14.Як учитель здійснює профорієнтаційну роботу: в якому обсязі, якими методами, з якими професіями знайомить учнів?

15.Покажіть різноманітність організаційних форм навчання, на яких здійснюється профорієнтація: уроки та факультативні заняття, лабораторні заняття, виробничі екскурсії з предмета.

Практичні завдання

1. Розглянемо ситуацію "Виховання бережливості":

а) перший рівень складності – проаналізувати запропоновану ситуацію, рівень взаємодії вчителя і учня у цій ситуації;

в) другий рівень складності – проаналізувати ситуацію, спланувати виховну навчальну діяльність у запропонованій ситуації, розробити програму вирішення цієї ситуації, змоделювати план взаємодії учителя і учнів у конкретній ситуації;

с) третій рівень складності (творчий) – провести навчально педагогічну гру "Виховання бережливості".

Навчально-педагогічна гра "Виховання бережливості"

Мета гри – вдосконалити вміння та навички майбутніх учителів у прийнятті вмотивованих рішень при складанні та здійсненні планів з трудового виховання учнів.

Методичні рекомендації

Одне з найважливіших завдань школи – формувати в учнів риси ощадливих господарів, бережливе ставлення до суспільного надбання, до рідної природи, шкільного майна, підручників, електроенергії, особистих речей, продуктів харчування, особливо хліба.

Для конкретної розробки варіантів розв’язання цієї задачі можна застосувати метод ігрового проектування. Викладач попередньо ознайомлює студентів з психолого-педагогічних ситуацією і рекомендує необхідну літературу. Студенти поділяються на групи по 3-4 чоловіка, кожна з яких розробляє свій варіант заходів щодо формування бережливості та поліпшення трудового виховання учнів молодших, середніх і старших класів. На кожну групу з числа студентів виділяються експерти.

Хід гри

Моделюється засідання методичного об’єднання класних керівників, яке веде один із студентів – виконавець ролі голови методоб'єднання. Старші груп захищають розроблені кожною групою варіанти заходів. Потім під керівництвом викладача, з участю експертів і всіх присутніх, організується дискусія, в ході якої приймається кращий варіант заходу.

Рекомендована література

1. Сухомлинський В. О. Народження громадянина. – К., 1971. – С. 318-334.
2. Чернишенко И.Д. Трудовое воспитание школьников. – М., 1981. – С. 57-144.

Завдання студентам для самостійної роботи

І рівень складності

1. Огляд періодичної педагогічної преси щодо питання трудового й економічного виховання школярів та їх профорієнтації.
2. Скласти анкету для учнів-старшокласників по профорієнтації

ІІ рівень складності

1. Провести анкетування учнів-старшокласників шкіл м. Житомира з питань профорієнтації.
2. Вивчити досвід трудового виховання у Павлиській середній школі на основі педагогічного досвіду В. О. Сухомлинського (праці педагога) і представити його схематично; або Сахнівської СШ Черкаської області (праці О. А. Захарченка).

ІІІ рівень складності – творчий

1. Які методи та форми трудового й економічного виховання переважатимуть у сучасній школі по мірі переходу до ринку?
2. Підготувати короткий конспект бесіди для учнів "Про вибір професії".
3. Розробити план проведення "Тижня економіки" в школі.

3.9.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Підкресліть правильне, на вашу думку, визначення і сформулюйте завдання трудового виховання та завдання економічного виховання:

а) виховання високої громадянської активності;

б) профорієнтаційна підготовка учнів;

в) виховання любові до праці та поваги до людей праці;

г) ознайомлення учнів з такими поняттями, як виробнича праця, собівартість, госпрозрахунок, оренда та ін.;

д) спонукання до свідомого вибору професії;

е) формування культури праці, навичок і дотримання правил безпеки;

є) ознайомлення учнів з основами сучасного виробництва, різних сфер народного господарства;

ж) формування в учнів трудових навичок і вмінь;

з) формування бережливого та дбайливого ставлення до суспільного майна.

2. Яке з визначень є точнішим? Праця – це...

а) суттєвий елемент вироблення у вихованців життєвої активності, укріплення характеру і громадянських рис;

б) життєве самовизначення і правильний вибір професії;

в) цілеспрямована діяльність людей по задоволенню своїх потреб, необхідна умова існування і розвитку суспільства, основа життєдіяльності людини.

3. Підкресліть основні форми трудового виховання:

а) урок;

б) лекція;

в) екскурсія;

г) бесіда;

д) семінар;

е) економічний тиждень;

є) виробнича екскурсія;

ж) усний журнал;

з) колективні творчі справи.

4. А.С. Макаренко та В.О. Сухомлинський стверджували, що не можна фетишизувати слово "труд", що не всякий труд виховує. Підкресліть основні педагогічні вимоги, які дають позитивні результати у трудовому вихованні учнів:

а) суспільно значущі цілі та результати праці учнів;

б) створення матеріальних цінностей;

в) поліпшення свого матеріального становища;

г) колективний характер трудової діяльності учнів;

д) різноманітня організаційні форми праці, оптимальне їх поєднання;

е) поступове ускладнення трудової діяльності учнів, її завдань, мотивів, змісту, операційної сторони;

є) послідовне проведення у життя положення "моя праця – моє багатство";

ж) чітка організація праці за участю органів учнівського самоврядування на всіх етапах: від планування до підведення підсумків.

5. Які з перерахованих далі положень є основними етапами організації трудової діяльності школяра:

а) постановка і розуміння учнями мети трудової діяльності;

б) створення позитивного, зацікавленого ставлення до виконання трудового завдання;

в) визначення змісту трудової діяльності;

г) організація процесу праці;

д) розподіл доручень;

е) навчання необхідним умінням;

є) виконання певної трудової справи;

ж) підведення підсумків роботи;

з) оцінка роботи.

6. Назвіть форми економічного виховання на сучасному етапі:

а) урок;

б) УПК;

в) факультативи;

г) тематичні вечори, диспути на економічні теми;

д) бесіди, лекції на економічні теми;

е) випуск газет, вісників;

є) радіо- та телепередачі на економічні теми;

ж) турпоходи;

з) клуби веселих і винахідливих;

і) екскурсії.

7. Економічне виховання – це (виберіть правильні відповіді):

а) процес вивчення школярами економіки;

б) участь у різноманітних видах праці;

в) формування господарських рис характеру;

г) формування у дітей розвиненого почуття прекрасного;

д) виховання потреби, переконання і готовності захищати природу, примножувати її багатства.

8. Складові частини професійної орієнтації учнів (виберіть правильні відповіді):

а) профосвіта;

б) профвідбір;

в) вивчення основ наук;

г) профконсультація;

д) профдіагностика;

е) профадаптація.

9. Форми й методи профорієнтації у школі (виберіть правильні відповіді):

а) тематичні вечори;

б) диспути;

в) клуби веселих і винахідливих;

г) турпоходи;

д) екскурсії;

е) уроки;

є) бесіди;

ж) лекції;

з) уроки праці.

3.9.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати педагогічну ситуацію, розкривати причини, що її викликають,

2. Виділяти і формулювати виховні завдання у процесі трудової діяльності.

3. Вивчати й аналізувати психолого-педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до трудового та економічного виховання.

4. Формулювати провідні цілі трудового та економічного виховання згідно з вимогами суспільства та потребами школи.

5. Аналізувати позитивні трудові справи, передовий педагогічний досвід з трудового, економічного виховання та профорієнтації.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Формулювати систему завдань трудового та економічного виховання, профорієнтації.

2. Моделювати зміст трудового та економічного виховання, способи передачі основних знань та умінь вихованцям.

3. Моделювати можливі педагогічні задачі, поведінку своїх вихованців і способи педагогічного впливу на них в умовах певної трудової діяльності.

4. Виділяти ключові моменти, поняття, закономірності трудового та економічного виховання.

5. Визначати найбільш раціональні види діяльності учнів щодо засвоєння матеріалу і передбачати специфічні труднощі.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені цілі, завдання, зміст трудового, економічного виховання та профорієнтації шляхом відбору змістовної виховної інформації, форм і методів виховної роботи.

2. Вибирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємодії відповідно до індивідуальних особливостей кожного учня, стимулювати його трудову діяльність.

3. Передавати учням ініціативу при виборі змісту, форм і методів трудової діяльності або колективних трудових справ.

4. Вчити вихованців знаходити оптимальні способи розв'язку ситуацій, які виникають у трудовій діяльності.

5. Вчити учнів виділяти основні напрямки у своєї трудової діяльності.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

30. Встановлювати з учнями доброзичливі відносини у процесі трудової діяльності.

2. Проявляти педагогічний такт як вираження єдності вимог до вихованців у розв'язуванні різних питань трудового та економічного виховання.

3. Будувати відповідні відносини з батьками учнів з метою допомоги їх дітям у виборі професії.

4. Уміло орієнтуватися в різних педагогічних ситуаціях, знаходити гуманні способи їх розв'язання.

5. Стимулювати й розвивати інтерес в учнів до вибору майбутньої професії.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Самостійно приймати і здійснювати правильні рішення у різних видах трудової діяльності.

2. Разом з учнями вміло організовувати їх трудову діяльність, надавати їй творчого спрямування.

3. Виховувати в учнів відповідальність, учити контролювати власну трудову діяльність.

4. Сприяти розвитку у кожного учня своїх інтересів, допомагати захопитися цікавою і корисною справою відповідно до їх інтересів та здібностей, створюючи таким чином підгрунтя для осмисленого вибору майбутньої професії.

3.9.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Заняття має сприяти формуванню таких якостей: професійна спрямованість, інтерес до майбутньої професії, захопленість трудовою діяльністю, працелюбність, бережливість; глибока повага до людей праці, усвідомленість творчого та відповідального ставлення до праці як до першої життєвої потреби; організованість, діловитість, дисциплінованість, відповідальність, оперативність, передбачливість, почуття господаря, охайність, ініціативність, уміння самовизначатися.

3.10. ЕСТЕТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

Мета: сформувати у студентів розуміння сутності та основних завдань естетичного виховання учнівської молоді у сучасній школі; сприяти виробленню у них необхідних професійних умінь та навичок організації і здійснення навчально-виховної роботи з питань естетичного виховання.

Ключові поняття: естетика; естетичне виховання; форми естетичного виховання; методи естетичного виховання.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про естетичне виховання, його сутність і завдання.
2. Принципи та система естетичного виховання школярів.
3. Шляхи та засоби естетичного виховання учнів.
4. Роль народної педагогіки в естетичному вихованні підростаючого покоління.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У.Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. й випр. – Рівне: Волин. обереги, 2011. – 552 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка: навч. посіб. для студентів вищих пед. навч. закл., 2-е вид. – К., «Освіта України», «КНТ», 2008. – 528 с.
3. Кабалевский Д.Б. Воспитание ума и сердца. – М., 1984.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.
5. Касьяненко М.Д. Педагогіка співробітництва. – К.: Вища шк., 1993. – 320 с. Ч. ІІ.
6. Концепція виховання дітей та молоді у національній системі освіти //Виховна робота в закладах освіти України. – К., 1998. – С. 179-192.
7. Лозова В.І., Троцко Г.В. Теоретичні основи виховання і навчання: навч. посібник для студентів педагогічних навчальних закладів. – Харків, 1997. – С. 84 – 102
8. Макаренко А.С. Методика виховної роботи / А.С. Макаренко – К., 1990
9. Омельяненко В. Л., Кузьмінський А.І. Теорія і методика виховання / В. Л. Омельяненко, А.І. Кузьмінський: навч.посіб. – К., Знання, 2008. – 415 с.
10. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів // mon.gov.ua
11. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посіб / С.С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с.
12. Практична педагогіка виховання: посібник з теорії та методики виховання /за ред. Красовицького М.Ю. – Київ – Івано-Франківськ, 2000. – С.133 – 156.

13.Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232с.

14. Сухомлинський В.О. Духовний світ школярів //Вибр. тв. У 5-ти т. – К., 1976. – Т. 1 – С. 266-281.

15. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа //Вибр. тв. у 5-ти т. – К.,1976. – Т.1. – С. 369-392.

16. Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину. – К.: Рад. шк, 1975.

Додаткова література

1. Бех І.Д. Виховання особистості: у 2 кн. / І.Д. Бех. – Київ: Либідь, 2003. – Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.

2. Естетичний досвід вчителя: теорія і практика: монографія / Н.І. Бутенко, І.А. Зязюн, М.П. Лещенко та ін.; наук. ред. В.Г. Бутенко; АПН України, Український НДІ естетич. освіти, Рівненський екон.-гуманіт. ін-т. – Херсон, 1997. – 214 с.

3. Масол Л.М. Загальна мистецька освіта: теорія і практика: монографія / Л.М. Масол. – Київ: Промінь, 2006. – 432 с.

4. Рудницька О.П. Педагогіка: загальна та мистецька: навч. посібник / О.П. Рудницька. – Тернопіль : Навчальна кн. – Богдан, 2005. – 360 с.

ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Базовими поняття проблеми естетичного виховання учнів постають: «естетика», “художньо-естетична культура”, “система естетичного виховання”, “шляхи і засоби естетичного виховання” та інші.

Термін “естетика” походить від грецького “aisteticos” здатний відчувати. Дорослі і діти постійно у своєму житті зустрічаються з естетичними явищами. У сфері духовного життя, повсякденної праці, у спілкуванні з мистецтвом, природою, міжособистісному спілкуванні – скрізь прекрасне і потворне, трагічне і комічне відіграють важливу роль. Краса приносить насолоду і задоволення, стимулює трудову активність. Потворне відштовхує. Трагічне вчить співпереживанню, співчуттю. Комічне допомагає боротися з недоліками.

Ідеї естетичного виховання зародились у період глибокої давнини. Уявлення про сутність естетичного виховання, його завдання і мета змінювались від епохи Платона і Аристотеля до сьогодення. Сучасний етап характеризується посиленням уваги до проблем теорії і практики естетичного виховання як важливої складової формування всебічно розвиненої, духовно багатої особистості. «Краса, – писав В. О. Сухомлинський у праці «Як виховати справжню людину», – могутній засіб виховання чутливості душі. Це вершина, з якої ти можеш побачити те, що без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим

і непримиренним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі – вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе».

Людина позбавлена почуття прекрасного, естетичної культури, є недосконалою, духовно бідною, хоча б яким матеріальним багатством не намагалася компенсувати цей недолік. Необхідно навчити людину не тільки естетично-чуттєво сприймати та реагувати на оточуючий світ, але й сформувати потребу його перетворювати не завдаючи екологічної шкоди, згідно з естетичними законами, нормами, ідеалами. Разом із тим, естетичне виховання має бути спрямоване на формування свідомості людини у дусі поваги, толерантності до вияву особистої індивідуальності.

Естетичне виховання – це педагогічний процес взаємодії педагога та учнів, спрямований на формування естетичної культури та розвиток естетичного ставлення особистості до життя, набуття здатності до творчої діяльності за законами краси. Естетичне виховання спрямоване насамперед на виховання в людини гуманістичних якостей, інтересів і любові до життя в його різноманітних проявах.

Методологічною основою естетичного виховання є **естетика** – наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про сутність і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва у розвитку суспільства.

Зміст естетичного виховання, орієнтованого на формування естетичної культури школярів передбачає: розвиток у школярів здібності сприймати прекрасне в природі, в праці, в творах мистецтва, оточуючій дійсності, поведінці людей, які бажають насолоджуватися цим прекрасним.

Основним завданням естетичного виховання школярів є формування художньо-естетичної культури, розвиток творчих здібностей, здатності до естетичного освоєння дійсності. Відповідно до завдань виділено такі напрями:

1) створення необхідного запасу елементарних естетичних знань і вражень, без яких не можуть виникнути схильність, інтерес до естетично значущих предметів і явищ;

2) формування на основі отриманих знань і розвитку здатності художнього й естетичного сприйняття таких соціально-психологічних якостей людини, які забезпечують можливість емоційного переживання та оцінки естетичних предметів та явищ;

3) формування естетичних творчих здібностей особистості, тобто виховувати, розвивати такі якості, потреби, здібності, які перетворюють особистість на активного творця; адже людина вчиться всесторонньо розуміти красу лише тоді, коли сама створює прекрасне в мистецтві, в праці, у повсякденному житті.

Все це спрямоване на формування художньо-естетичної культури, яка включає такі компоненти:

- **інформаційний** (знання про естетику, про красиве і потворне, про закони краси, мистецтво, про розвиток світової і національної культури);
- **емоційно-почуттєвий** (естетична свідомість, естетичні потреби, почуття, смаки, ідеали, здібності);
- **діяльнісний** (естетика поведінки, творча художня діяльність).

Студенти мають усвідомити, що у процесі естетичного виховання важливо навчити учнів розуміти й сприймати красу. Але це потребує елементарної теоретичної підготовки. Краще сприймається те, що ґрунтується на певних знаннях. Такий принциповий підхід дуже важливий при використанні в естетичному вихованні музики, образотворчого мистецтва, скульптури.

Під час естетичного сприймання виникають певні емоції. Спостерігаючи прекрасне, людина не може залишатися байдужою, вона переживає, аналізує побачене, порівнюючи з відомим, дає певну оцінку. Діяльність педагога передбачає формування естетичного ставлення, смаку, естетичного ідеалу. Естетичне сприйняття є початковим моментом у формуванні естетичного ставленні до дійсності. Виражається воно в загальній спостережливості, в здатності помічати прекрасне і звертати на нього увагу. Що саме сприймається і як – визначається індивідуальними особливостями школяра. Тонка поетична натура по-особливому бачить навколишній світ. Така людина ніби заново відкриває всім знайомі предмети й явища, бачить їх з нового боку: лежить на землі соснова шишка, але ось доторкнулась до неї рука художника – і це вже не шишка, а їжачок, або кумедний чоловічок. Інша людина, дивуючись звукам дощу, співу жайворонка відтворила це у мелодії і музику подарувала людям. Так були "Пори року" П.І. Чайковського. Пройшов дощ. Перекинувся місток веселки. І відтворилася вона на полотнах Рафаеля, Врубеля, Левітана, що змусило людей ще раз зачаруватися красою природного явища. Спостережливість, уміння бачити, помічати прекрасне – основа духовної краси людини, яка виражається в її естетичній свідомості.

Естетична свідомість – форма суспільної свідомості, що являє собою художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичні почуття, переживання, оцінки, смаки, ідеали тощо і концентровано виражається в мистецькій творчості та естетичних поглядах.

Естетичні почуття виникають у процесі сприйняття прекрасного. Не випадково В.Г. Бєлінський підкреслював, що "поезія спочатку сприймається серцем і вже потім передається голові". Естетичні почуття виражаються у співпереживанні, хвилюванні людини, насолоді. Де немає естетичної насолоди, там немає і художнього сприймання, а є лише ознайомлення, спостереження. *Естетичні почуття* – особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності й у творах мистецтва.

Справжні естетичні почуття, позитивні емоції, естетична насолода справляють великий виховний вплив на особистість. Але людина повинна не тільки сприймати прекрасне, але й розуміти, оцінювати твори мистецтва, вчинки людей та ін., тобто формувати власний естетичний смак. *Естетичний смак* – здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відрізняти справді прекрасне від потворного, неестетичного. Велику роль у формуванні

естетичного смаку відіграє естетичний ідеал, зразок, з позицій якого людина оцінює навколишню дійсність, людей, їх вчинки. *Естетичний ідеал* – уявлення людини про прекрасне, до чого вона прагне, на що вона рівняється. *Естетика поведінки* – риси прекрасного у вчинках і діях людини: у ставленні до праці і до суспільства, у манерах і зовнішньому вигляді, у формах спілкування з людьми.

Поряд із цими поняттями виділяють ще одне важливе поняття – *художньо-естетична діяльність*. Діяльність людини в цілому завжди спрямована на виробництво матеріальних і духовних цінностей, на перетворення навколишнього світу. І будь-який від діяльності містить в собі естетичний аспект, який полягає в формуванні мотиву діяльності, постановки мети – створення не тільки практичного значимого продукту, але й естетично виразного, емоційно привабливого; вибору відповідних методів і засобів реалізації діяльності й отримання естетично-цінного результату. *Художньо-естетична діяльність* – це складова частина соціальної діяльності людини, яка спрямована на виконання чи створення виробів, творів мистецтва чи інших цінностей у праці, навчанні, грі тощо.

Поряд із розвитком естетичного сприймання, прищеплення естетичних смаків у процесі естетичного виховання в учнів педагог має формувати естетичне ставлення до навколишньої дійсності. Людина повинна не лише милуватися красою природи чи пам'ятками культури, а й берегти і захищати їх. Важливе значення має виховання у школярів естетики поведінки – акуратності в одязі, красивої постави і манер, уміння триматися невимушено, природно, культурно й естетично виявляти свої емоції. Ці якості тісно пов'язані з моральністю особистості учня.

Варто відмітити, що естетичне виховання є важливою складовою цілісного виховного процесу, і тому в організації роботи педагога з естетичних питань необхідно враховувати весь комплекс принципів виховання. Але виділяються принципи виховання, які особливо характерні для цього виду виховної діяльності.

Принцип комплексного підходу означає, що систему естетичного виховання педагог повинен організовувати таким чином, щоб різні види мистецтва постійно взаємодіяли між собою у процесі впливу на школяра і використовувати не тільки засоби мистецтва, але і засоби дійсності комплексно.

Принцип творчої самодіяльності учнів означає, що педагог повинен формувати у школярів здатності переносити вироблені творчі навички на виконання будь-якої справи. Він повинен показати учню важливість у постановці мети створення не тільки прагматично значущого продукту, але й естетично виразного, привабливого; у виборі естетично значущих засобів і методів здійснення діяльності.

Принцип естетизації усього життя людини виділяє завдання навчити бачити, відчувати, розуміти прекрасне і творити красу у навколишній дійсності, праці, мистецтві, у повсякденному житті. Одним з головних

завдань школи на сучасному етапі є створення системи естетичного виховання.

Нині особливо гостро постає проблема дезорієнтуючого впливу на естетичну свідомість школярів засобів масової інформації, великої кількості доступних і зовнішньо привабливих творів псевдомистецтва. Повна заборона або примусове нав'язування естетичних смаків, поглядів, ідеалів приречені на невдачу. Важливо усвідомити майбутнім учителям, що формування естетичної культури школярів, розуміння прекрасного, потворного у мистецтві, природі, людських стосунках має здійснюватися системно, ураховуючи широкий спектр напрямів, форм і засобів виховання. Це життя і діяльність дитини в сім'ї, виховна діяльність дошкільних виховних закладів, навчально-виховна діяльність загальноосвітніх закладів, виховна робота позашкільних освітніх закладів, культурно-просвітницькі програми засобів масової інформації, самоосвіта особистості тощо.

Система естетичного виховання – це цілеспрямований, організований процес художньо-естетичної освіти, розвитку, виховання дітей, побудований на основі сукупності методологічних принципів, психолого-педагогічного обґрунтування методичних документів, які забезпечують інтегративний розвиток естетичного, морального і трудового виховання особистості.

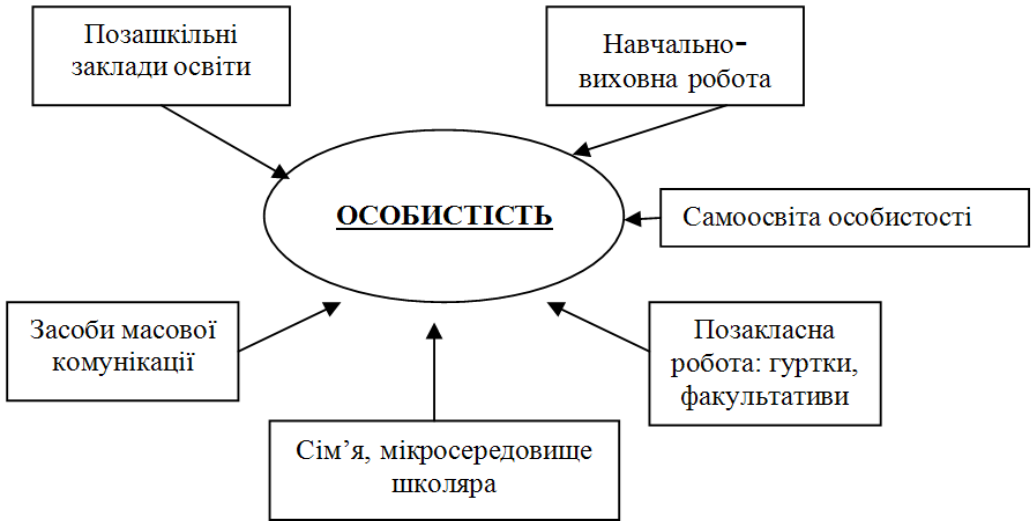

Рис. 3.2. Структура системи естетичного виховання

Функціонування системи естетичного виховання відбувається ефективно за умови, коли ця система діє не ізольовано, а є складовою всієї навчально-виховної роботи й здійснюється під цілеспрямованим педагогічним керівництвом.

Майбутнім учителям необхідно усвідомити, що для кожної вікової групи школярів характерні свої особливості естетичного розвитку залежно від взаємодії провідної діяльності, інтересів, потреб, рівня загального розвитку.

Джерела естетичного виховання: твори образотворчого мистецтва, музика, художня література, природа, кіно, телебачення, естрада, цирк, події суспільного життя, оформлення побуту.

Шляхи і засоби естетичного виховання, їх характеристика.

Естетичне виховання у процесі вивчення основ наук. На уроках з предметів естетичного циклу (музика, образотворче мистецтво) учні здобувають не лише теоретичні знання з конкретних видів мистецтва, а й набувають відповідних практичних умінь та навичок, розвивають свої творчі здібності. На уроках української мови та літератури школярі засвоюють багатство і красу рідної мови, знайомляться з шедеврами вітчизняної та світової літератури. На уроках природничого-математичних дисциплін відкриваються великі можливості використання краси природи, формування бережливого ставлення до неї. Краса фізики і математики – в логічній чіткості наукових побудов і доведень, їх структури. У багатьох школах створено малі академії народних мистецтв (МАНМ), університети народознавства, товариства народних умільців, школи і класи кобзарського, сопілкарського мистецтва, етнографічні групи, фольклорні ансамблі, які сприяють формуванню у дітей естетичної культури.

Естетичне виховання у праці. Естетика і праця – тісно пов'язані між собою поняття. Справжня краса людини виявляється у праці. Певне виховне значення має і естетика праці учнів і продуктів праці, і вміння та навички, набуті у процесі праці, що дають змогу особистості творчо виявити себе.

Роль природи в естетичному вихованні. Естетичне сприймання природи має базуватися на тому, що природа – джерело прекрасного. Естетичне відношення до природи формує моральне ставлення до неї, вчить дитину моральній поведінці завдяки гармонії, красі, різноманітністю фарб, звуків. Естетичний вплив природи зростає, якщо учні залучені до її охорони. Формування "почуття природи" – процес багатогранний, який включає як безпосередній вплив на людину при взаємодії з нею, так і опосередкований вплив шляхом вивчення матеріалу навчальних предметів, мистецтво, різноманітні види діяльності школярів на шкільних навчально-дослідних ділянках, участь в озелененні міст, сіл, парків культури і відпочинку, роботі гуртків юних натуралістів.

Естетичне виховання засобами мистецтва розглядається через художнє, музичне виховання, виховання засобами літератури, театру та ін. При вивченні цього питання доцільно заслухати індивідуальні завдання №1, №2, де студенти мають коротко викласти основні напрями програми з музики Д.Б. Кабалевського для загальноосвітньої школи та програми з образотворчого мистецтва, запропонованої Б.М. Неменським.

Форми естетичного виховання можна визначити шляхом порівняння характеристик традиційного підходу з авторськими формами естетичного виховання.

Народна педагогіка про естетичне виховання. Естетичне виховання особистості тісно пов'язане із культурою народу. З одного боку, воно відображає надбання культури, а з іншого – стимулює подальший розвиток

культури конкретного народу, активно впливає на творення нових духовних цінностей, мистецьких творів тощо. Основна мета народної педагогіки в галузі естетичного виховання – навчити людину жити за законами краси, гармонії, благородності; формувати у підростаючого покоління естетичне ставлення до життя, природи, мистецтва, праці, громадської діяльності, особистої поведінки. Народний виховний ідеал досконалої людини – це гармонійне поєднання зовнішньої й внутрішньої краси і привабливості.

Народна мудрість про залучення дітей до прекрасного керується такими постулатами:

– виховання у дітей почуття прекрасного має відбуватися якомога раніше, з маминої колискової пісні, казок, дитячих іграшок;

– у пробудженні естетичних проявів дитячої душі велике значення має природно-побутове оточення;

– народна практика виховання "імунітету" у дитини від неестетичного, цинічного, антигуманного, брутального полягає не в прихованості, а в розкритті непривабливого;

– в основі всього вічного і нетлінного є краса, яка досягається натхненною працею духовно розвинених людей;

– народні обряди, звичаї, народна творчість, народні ремесла – засоби формування естетичної культури дитини.

Уміле застосування засобів, форм і методів педагогіки в естетичному вихованні дає змогу дитині змалку засвоювати основи естетичних уподобань, смаків, навчитися бачити прекрасне, розуміти і цінувати твори народного мистецтва, прилучитися до художньої творчості, жити і творити за законами краси. До цього завжди прагнув і прагне наш народ. Завдання школи у питаннях естетичного виховання дитини полягає у тому, щоб на основі закладених у сім'ї естетичних поглядів далі збагачувати і розширювати естетичний досвід дитини.

3.10.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

На рівні пізнання

- З'ясуйте сутність і завдання естетичного виховання.
- Проаналізуйте особливості естетичного виховання дітей залежно від вікових особливостей.
- Розкрийте сутність поняття "естетична культура".
- Охарактеризуйте в цілому систему естетичного виховання у загальноосвітній школі.
- Дайте характеристику основним засобам і шляхам естетичного виховання школярів

На рівні розуміння

1. Розкрийте взаємозв'язки естетичного і морального виховання?
2. Розкрийте форми виховної роботи щодо залучення учнів до різних видів художньої творчості та розвитку їх здібностей у галузі мистецтва.

3. Обґрунтуйте чому у роботі педагога необхідно враховувати принципи естетичного виховання?

4. Розкрийте можливості різних навчальних предметів для естетичного виховання школярів.

На рівні застосування

1. Яке співвідношення, на Ваш погляд, між засобами естетичного виховання народної педагогіки та педагогіки сучасної школи (дайте порівняльну характеристику). Наведіть приклади використання традицій народної педагогіки у виховному процесі формування естетичної культури сучасних школярів.

2. Назвіть форми спільної діяльності класного керівника та батьків (родини) стосовно естетичного виховання дітей.

3. Які методи виховання та форми роботи необхідно використовувати для формування в учнів естетичних потреб? Складіть розділ плану класного керівника "Естетичне виховання" для певного віку учнів

Педагогічні задачі

Задача №1

У народній педагогіці добре відома ідея "виховання побутом". Розробіть план бесіди для батьків, розкриваючи значення цієї концепції у розвитку естетичної культури учнів.

Задача №2

Серед деякої частини сучасних старшокласників поширена така думка, що головне для молодої людини бути добре і модно одягненим, незважаючи на матеріальний стан сім'ї.

Чи погоджуєтеся Ви з цією думкою? Назвіть чинники, що впливають на розвиток подібних поглядів та установок старшокласників.

Задача №3

На методичному об'єднанні класних керівників проходило обговорення молодіжної музичної субкультури. Висловлювалися такі міркування. Протягом досить тривалого часу дорослі не звертали належної уваги на музичні уподобання молодого покоління. Педагогічний вплив зводився в основному до обмежень і заперечення самого права на існування молодіжної музики, замість того, щоб з'ясувати, що саме приваблює в ній молодь. Тому нерідко такі "виховні" впливи спричинювали негативну реакцію, посилювали стихійний інтерес саме до такої музики. Водночас на фоні соціальної і духовної кризи, послаблення культурно-виховного впливу основних соціальних інститутів молодь почала звертатися до ідеалів "масової культури" і "масового мистецтва" загалом.

Проаналізуйте причини та своє ставлення до визначених педагогами тенденцій. Запропонуйте шляхи розвитку музичної культури учнівської молоді.

Завдання студентам для самостійної роботи

І рівень складності

1. Зробити короткий аналіз (до 5-ти хвилин) книги Б.М. Неменського "Мудрость красоти".

2. Зробити короткий аналіз (до 5-ти хвилин) книги Д.Б. Кабалевського “Воспитание ума и сердца”.

ІІ рівень складності

1. Вивчити і представити схематично досвід роботи з естетичного виховання у Павлиській середній школі на основі педагогічного досвіду В.О. Сухомлинського (праці педагога) або середньої школи м. Житомира чи області.

2. Підготувати і провести анкетування (для учнів різних вікових груп) з питань визначення рівня сформованості естетичної культури, сфери захоплень, уподобань.

ІІІ рівень складності

1. Організувати та провести одну із форм естетичного виховання зі студентами своєї групи (до 30 хвилин). Написати сценарій.

ОПОРНА СХЕМА ЗАНЯТТЯ

3.10.3. БЛОК КОНТРОЛЮ І САМОКОНТРОЛЮ

Визначте правильні варіанти відповідей

• Вибрати правильне визначення поняття «естетика»:

а) естетика – це наука про розвиток емоційної сфери людини;

б) естетика є наукою про особливості соціальної поведінки людини в житті, її ставлення до природи;

в) естетика – це наука, яка займається вивченням особливостей і закономірностей художньої творчості;

г) естетика – це наука про загальні закономірності художнього освоєння дійсності людиною, про суть і форми відображення дійсності й перетворення життя за законами краси, про роль мистецтва в розвитку.

2. У чому полягає значення фізики, математики, біології, хімії для естетичного виховання школярів? Вибрати правильну відповідь:

а) названі дисципліни не мають прямого відношення до естетичного виховання; вони сприяють лише розв'язання завдань розумового виховання, зокрема інтелектуального;

б) у процесі вивчення цих предметів можна широко використовувати зображувальні засоби, які відповідають вимогам естетики;

в) значення цих навчальних дисциплін в естетичному вихованні полягає в тому, що учні сприймають точність форм, природну симетрію, креативність мислення;

г) провідне значення математики, хімії, біології, фізики в естетичному вихованні полягає в тому, що їх вивчення спрямоване на розвиток творчості у пізнавальній сфері, відкриття краси, гармонії у пізнанні природних явищ.

3. Форма суспільної свідомості, яка відображає художньо-емоційне освоєння дійсності через естетичне сприйняття, почуття, смаки і проявляється у художньо-естетичній діяльності – це: а) естетичні погляди, б) естетична свідомість, в) естетичне виховання, г) система естетичного виховання.

4. Естетичний ідеал – це:

а) риси прекрасного у вчинках і діях людини;

б) уявлення людини про прекрасне, чого прагне досягти;

в) здатність людини правильно оцінювати прекрасне, відокремлювати прекрасне від потворного, г) здатність особистості створювати неповторне, проявляти творчість.

5. Сукупність практичних, матеріальних і духовних надбань суспільства, які відображають історично досягнутий рівень розвитку суспільства й людини і втілюються в результатах продуктивної діяльності – це: а) наука, б) культура, в) освіта, г) філософія.

6. Культура поведінки людини передбачає:

а) дотримання основних вимог і правил людського співжиття;

б) прийняття лише власної позиції у вирішенні різних життєвих, професійних, виробничих проблем;

в) уміння знаходити правильний тон у спілкуванні з оточуючими;

г) нехтування соціально усталеними нормами і правилами поведінки для вияву неординарності та унікальності особистості.

7. Особливі почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в дійсності, творах мистецтва, тощо – це: а) естетична свідомість, б) естетичний ідеал, в) естетичні почуття, г) естетичний смак.

8. Сензитивним віковим періодом для розвитку естетичних емоцій, почуттів, співпереживання є: а) ранній дитячий вік, б) переддошкільний вік, в) дошкільний і молодший шкільний вік, г) підлітковий вік.

9. Вказати в якому із варіантів правильно визначено джерела естетичного виховання учнів:

а) навчальні предмети художньо-естетичного циклу, різні жанри мистецтва, природа, художньо-естетична діяльність у різних творчих об'єднаннях;

б) побут, природа, мистецтво, праця, навчальні предмети, ЗМІ, художньо-естетична діяльність у різних творчих об'єднаннях, гуртках, зовнішній вигляд оточуючих, спілкування;

в) художньо-естетична діяльність, мистецтво, ЗМІ, оточуючий світ;

г) правильної відповіді немає.

10. Продовжити речення.

Естетичне виховання як неперервний процес має здійснюватися

_____

_____

3.10.4. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка розвитку педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати й аналізувати педагогічну літературу, різні педагогічні концепції, підходи до естетичного виховання.

2. Формулювати провідні цілі процесу естетичного виховання у зв'язку із потребами сучасного суспільства і практичними потребами школи.

3. Аналізувати педагогічні ситуації естетичного спрямування у навчально-виховному процесі, об'єктивно оцінювати результати розв'язання задач такого типу.

4. Правильно сприймати та аналізувати рівень естетичного розвитку вихованців.

5. Складати обґрунтовані характеристики рівня естетичного розвитку класу, групи, окремого учня.

6. Учити вихованців інтерпретувати (пояснювати) свою поведінку та вчинки, а також поведінку та вчинки інших людей з точки зору естетичних норм.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Складати разом з вихованцями перспективну програму розвитку класу, групи з естетичного виховання.

2. Формулювати систему виховних завдань у роботі з учнями з естетичного виховання.

3. Проектувати програму індивідуального естетичного виховання школярів спрямовану на їх всебічний розвиток.

4. Моделювати зміст інформації з естетичного виховання та способи її подання учням (виховні години, бесіди, зустрічі та ін.).

5. Моделювати педагогічні ситуації щодо естетичного виховання учнів, проектувати моделі поведінки своїх вихованців і способи педагогічного впливу на них у таких ситуаціях.

6. Проектувати власну діяльність з естетичного виховання школярів на певний період.

7. Проектувати форми та методи саморозвитку та самовиховання з питань підвищення рівня естетичної культури школярів.

8. Учити вихованців прогнозувати результати своїх дій і вчинків відповідно до естетичних норм.

9. Учити учнів моделювати різні форми естетичного виховання.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Реалізувати поставлені цілі, завдання, програму розвитку класу та окремих учнів з естетичного виховання шляхом відбору певної інформації, форм, методів естетичного виховання.

2. Відбирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємодії залежно від індивідуальних особливостей кожного вихованця, стимулювати його саморозвиток, самоосвіту у плані естетичного виховання.

3. Передавати учням ініціативу у доборі змісту, форм, методів естетичного виховання.

4. Планувати свою діяльність з естетичного виховання учнів на найближчий період і вміти її перебудувати враховуючи зміни, які відбуваються у суспільстві.

5. Навчити учнів виділяти головні напрями у своїй життєдіяльності в плані підвищення естетичного розвитку.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з усіма учасниками процесу естетичного виховання.

2. Управляти своїми емоціями, поведінкою під час естетичного виховання школярів.

3. Стимулювати та розвивати в учнів зацікавленість до форм естетичного виховання, що проводяться.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Сприяти розвитку естетичних почуттів, смаків, ідеалів учнів.

2. Разом з учнями організовувати їх життєдіяльність таким чином, щоб вони базувалися на естетичних формах життя людини.

3. Засобами естетичного виховання спонукати кожного учня розвивати свої інтереси до образотворчого мистецтва, музики, театру, літератури тощо, ураховуючи його здібності та обдарування.

4. Стимулювати накопичення учнями позитивних звичок поведінки, відповідальності, ініціативи, активності.

5. Навчати учнів способам організації діяльності з естетичного виховання.

3.10.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У майбутніх учителів у напрямі естетичного формування особистості слід розвивати такі якості: естетичний смак, естетичні почуття, естетичну культуру, чутливість, духовність, гуманність, інтерес до професії вчителя, педагогічне мислення, вимогливість до себе і до учнів, справедливість, чуйність, спостережливість, щирість, винахідливість, зібраність, акуратність, зовнішня охайність.

Народна педагогіка про естетичне виховання

1. Хата хоч і бідненька, але чиста й чепурненька, тому й гарна та веселенька.
2. Яка головонька – така й розмовонька.
3. Не одежа красить людину, а добрі діла.
4. Пасує, як корові сідло.
5. З лиця воду не пити.

3. 11. ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ

Мета: систематизувати і поглибити знання студентів з основ фізичної культури і сприяти оволодінню ними практичними навичками зміцнення здоров'я, підвищення працездатності, організації здорового способу життя; розкрити методи фізичного вдосконалення, високої соціальної активності особистості майбутнього фахівця у процесі підготовки до професійної діяльності.

Обладнання: таблиці, навчальні посібники, презентації, картки-завдання, матеріали про передовий педагогічний досвід.

Ключові слова: фізична культура, спорт, здоров'я, здоровий спосіб життя, рухова активність, життєдіяльність, працездатність, фізичне навантаження, режим, активний відпочинок, гігієна, загартування.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Фізична культура як навчальна дисципліна.
2. Функції фізичної культури.
3. Природньо-наукові основи фізичного виховання.
4. Режим рухової активності та працездатність.
5. Основи здорового способу життя.
6. Форми та засоби фізичного виховання.
7. Методи організації учнів для занять на уроці фізкультури.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література:

1. Амосов Н.М. Моя система здоровья / Н. М. Амосов. – К.: Здоров'я, 1997. – 54 с.

2. Ареф'єв В.Г. Фізичне виховання в школі: навчальний посібник / В.Г. Ареф'єв, В.В. Столітенко. – К.: ІЗМН, 1997. – 152 с.

3. Ващенко О. Здоров'язберігаючі технологи в загальноосвітніх навчальних закладах / О. Ващенко, С. Свириденко // Директор школи (Шкільний світ) – 2006. – № 20. – С. 12-15

4. Закон України «Про фізичну культуру і спорт» / Відомості Верховної Ради України (ВВР). – Офіц. вид. – К.: Парламентське видавництво, 1994. – 9 с.

5. Закони України про охорону здоров'я : зб. нормативно-правових актів / за ред. В.Ф. Москаленка, В.В. Костицького. – К. : 2000. – 454 с.

6. Зінченко В.Б. Фітнес-технології у фізичному вихованні: навч. посіб. / В.Б. Зінченко, Ю.О. Усачов. – К.: НАУ, 2011. – 152 с.

7. Золочевський В.В. Українська козацька педагогіка про фізичне виховання і загартування особистості / В.В. Золочевський. – Режим доступа до ресурсу : file://localhost/G:/запор%20сыч/9.mht

8. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

9. Оржеховська В.М. Духовність і здоров'я: навч. посіб. – 2-ге вид., доп. / В.М. Оржеховська. – Черкаси, 2007. – 216 с.

10.Стельмахович М.Г. Українська народна педагогіка / М.Г.Стельмахович. – К.: ІЗМН, 1997. – 232с.

11. Теоретичні питання з фізичного виховання у процесі підготовки студентів педагогічного університету /за ред. Р.Ф. Ахметова / – Житомир, 2001.

12. Цільова комплексна програма "Фізичне виховання – здоров'я нації". – 01. 09. 1998 № 963/98.

13. Цьось А. В. Фізичне виховання в календарній обрядовості українців: навч. посіб. / А.В. Цьось. – Луцьк.: Настир'я, 2000. – С. 16.

14. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз.виховання і спорту / Б. М. Шиян // Б. Є. Будний (гол. ред.). – Т.: Навчальна книга-Богдан, 2001. – 272с.

3.11.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

"*Фізична досконалість людини – це не дар природи, а наслідок цілеспрямованого формування її*"
М.Г.Чернишевський

Інтереси особистості, суспільства і виробництва вимагають високого рівня профільованої особистої фізичної культури, оскільки саме особистість багато в чому визначає суспільний прогрес.

Фізична культура – невід'ємна важлива частина загальної і фахової культури особистості сучасного фахівця, що забезпечує фундамент його фізичного, духовного добробуту й успіхи у виробничій діяльності. Вона є якісною динамічною характеристикою рівня розвитку і реалізації можливостей людини, що забезпечує біологічний потенціал його життєдіяльності, необхідний для гармонійного розвитку, прояви соціальної активності, творчої праці. Все це обумовлює соціальне замовлення на оволодіння особистою фізичною культурою на всіх етапах формування фахівця. Особливе значення має оволодіння учнями/студентами фізичною культурою у загальноосвітніх школах та вищих закладах освіти України, де закладаються основи професійної підготовки.

Розвивальні функції, що формують особистість фізична культура найбільш повно реалізує через систему фізичного виховання.

Фізичне виховання – це соціально-педагогічний процес цілеспрямованого систематичного впливу на людину фізичними вправами, силами природи та гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров'я, розвитку рухових якостей, вдосконалення морфологічних і функціональних можливостей, формування і покращення основних життєво необхідних рухових умінь,

навичок та пов‘язаних з ними знань, забезпечення готовності людини до активного життя і професійної діяльності. Це робить необхідним віднесення фізичного виховання до числа обов‘язкових дисциплін у загальноосвітніх школах і вищих навчальних закладах.

Як навчальна дисципліна, фізичне виховання забезпечує реалізацію мети і завдань, передбачених програмою. У методичному й інформаційному плані фізичне виховання студентів та школярів тісно взаємодіє із дисциплінами загальноосвітнього соціально-гуманітарного циклу, такими як українська та зарубіжна культура, філософія, психологія, педагогіка, соціологія, основи економічної теорії, політологія, історія України та ін.

Випускники вищих навчальних закладів повинні не тільки самі в умовах виробництва регулярно займатися фізичною культурою і спортом, але й бути вмілими організаторами масової фізкультурної і спортивної роботи у своїх колективах, широко й активно використовувати її в системі наукової організації праці.

Не менш важливо прищеплювати студентам знання з використання засобів фізкультури в побуті, родині, особливо у вихованні дітей. Фізкультура і спорт виступають могутнім засобом соціального становлення особистості студента.

"Наука розділяє складну задачу на більш прості,
потім залишає складні, вирішує більш прості і тільки
тоді повертається до залишеної складної."
Академік В.І. Вернадський

Фізична культура тісно пов'язана з усіма сторонами суспільного життя, їх елементи широко представлені у виробництві, у військовій справі, в навчанні та відпочинку, вони зв'язані з економікою та політикою суспільства. Фізична культура – це особливий вид культури, в якому поєднанні соціальне і біологічне, духовне і матеріальне, це складне багатофункціональне явище в житті сучасного суспільства. Розглянемо найголовніші аспекти цього явища і відповідні їм функції.

Навчально-розвивальний аспект фізичної культури представлений такими функціями: підготовчою, виховною, освітньою, оздоровчою, нормативною.

Підготовча функція головною метою має фізичну підготовку людини до життя, досягнення необхідної фізичної досконалості. Запас життєво важливих рухових навичок та необхідних фізичних якостей: сили, витривалості, спритності, швидкості – дозволяють швидше і краще оволодівати новими професіями, новою технікою, підвищувати продуктивність праці.

Виховна функція представлена в першу чергу, фізичним вихованням, у процесі якого здійснюється педагогічне керівництво фізичним розвитком людини паралельно з розумовим, моральним, трудовим, статевим та патріотичним вихованням. Великі фізичні навантаження сприяють формуванню таких рис характеру у молоді, як сила волі, сміливість, рішучість, упевненість, витримка, дисциплінованість.

Головним змістом *освітньої функції* є формування спеціальних знань, рухових умінь та навичок. Заняття фізичною культурою і спортом сприяють розвитку пам'яті (особливо рухової) та уваги, здатності зосередитись на головному. Систематичні заняття фізичною культурою і спортом помітно підвищують рівень розумової працездатності.

Оздоровча функція визначає здоров'я, як стан фізичного, психічного та соціального добробуту особистості. Фізична культура і спорт є дієвим засобом боротьби з гіподинамією, могутнім засобом профілактики та лікування різноманітних хвороб. При помірних та послідовних заняттях фізичними вправами людина не потребує лікування, запевняв ще Авіценна – батько сучасної медицини.

Нормативна функція – це оцінна основа фізичної культури та спорту. Вона представлена тестами та показниками фізичного розвитку, спортивними класифікаціями по видам спорту. Тести і показники фізичного розвитку дозволяють оцінювати рівень фізичного розвитку, є засобом контролю ефективності фізичної підготовки на заняттях. Вони необхідні для проведення набору та відбору в тренувальних групах по видам спорту.

Соціальний аспект фізичної культури і спорту характеризується також рядом важливих функцій: ідеологічною, політичною, престижною, інтегративно-організуючою, комунікативною та управлінською.

Ідеологічна функція характерна тим, що фізична культура і спорт завжди відображають світогляд того суспільства, в якому вони розвиваються і функціонують.

Найголовніше завдання цієї функції у будь-якому суспільстві - формування громадянської особистості – особливої морально-політичної якості громадянина-патріота, свідомість якого проникнена ідеєю суспільного обов'язку, а соціальна діяльність спрямована на користь суспільству.

Політична функція фізичної культури підтверджує, що поза політикою в суспільстві нічого не існує. Фізична культура і спорт є важливим засобом боротьби за мир, прогресу, дружби між народами, засобом завоювання міжнародного авторитету держави. Цим, у першу чергу і зумовлена державна підтримка розвитку фізичної культури і спорту, спорту вищих досягнень у всьому світі.

Престижна функція фізичної культури тісно пов'язана з політичною функцією. Для окремої людини престижна функція являєт собою важливу мотиваційну основу для занять фізичною культурою і спортом, що сприяє подоланню значних труднощів у досягненні високих спортивних результатів. Це допомагає популяризації фізичної культури і спорту, підвищенню рівня спортивних досягнень.

Інтегративно-організуюча та управлінська функція полягає у створенні різних спільнот, починаючи від команди і закінчуючи різними міжнародними союзами та об’єднаннями. Усе це вимагає вмілого керування процесом розвитку фізичної культури.

Комунікативна функція фізичної культури і спорту передбачає створення сприятливих умов для широкого, різнобічного спілкування людей, обмін досвідом на різних рівнях: індивідуальний, колективний, державний.

Це найголовніші аспекти і функції фізичної культури, але це тільки незначна частина соціальних функцій цього явища. Велике значення для людини мають: індивідуалізуюча, стимулююча, ігрова, прикладна, змагальна, розважальна функції; функція вольової підготовки, інформаційна функція, яка дає інформацію суспільству про стан здоров'я нації, рівень її фізичної підготовленості, а також розвиток науки, техніки і культури в суспільстві.

Усі названі функції фізичної культури взаємопов'язані, проявляються комплексно, мають надзвичайно важливе значення для життя людини в умовах сучасного суспільства.

"Людський організм – це система, яка вищою мірою саморегулюється, сама себе спрямовує, підтримує, відновлюється і навіть вдосконалюється"
І.П. Павлов

Природничо-науковою основою фізичного виховання є комплекс медико-біологічних наук, передусім анатомія, фізіологія, морфологія, біологія, гігієна. В останні три десятиріччя до них долучилися спортивна фізіологія, біохімія спорту, спортивна психологія, біомеханіка з основами спортивної техніки та ін. На досягненнях цих наук базується теорія і методика фізичного виховання та спортивної підготовки.

Медична наука при розгляді окремих органів і систем людини виходить з принципу цілісності людського організму і його єдності із зовнішнім середовищем. Усі органи людського організму пов'язані між собою, перебувають у постійній взаємодії і є складною єдиною системою, яка регулюється і розвивається самостійно. Дія організму як єдиного цілого включає взаємодію психіки людини, його рухових і вегетативних функцій з різноманітними умовами навколишнього середовища.

Зовнішні природні і соціальні умови існування, взаємодіючи з людським організмом, впливають на нього як позитивно, так і негативно. Особливістю є здатність людини активно коригувати як зовнішні природні, так і соціально-побутові умови для зміцніння здоров'я, підвищення розумової і фізичної здатності до праці й продовження життя. Однак, без знання будови людського тіла, закономірностей дії окремих органів, систем і всього організму, особливостей проходження складних процесів життєдіяльності неможливо правильно організувати процес фізичного виховання, визначити обсяг та інтенсивність фізичних вправ, а також здійснити їх підбір з урахуванням завдань тренування й індивідуальних особливостей тих, хто їх виконує.

Єдність організму людини

Єдність організму людини із зовнішнім середовищем проявляється передусім у безперервному обміні речовин та енергії. Жодна тканина, жодна

клітина організму не може нормально здійснювати свої життєві функції без надходження корисних речовин і кисню, без постійного виділення продуктів розпаду. Такий обмін речовин й енергії представлений, з одного боку, процесами *асиміляції* – освоєння корисних речовин і кисню, які надійшли в організм і супроводжуються накопиченням у ньому потенційної енергії, з другого боку, процесами *дисиміляції* – постійним розпадом засвоєних хімічних речовин на простіші, із звільненням хімічної енергії, яка потім переходить у теплову, механічну, біоелектричну.

Інтенсивність процесів обміну речовин на всіх етапах дуже висока. Що секунди в організмі знищується величезна кількість молекул різноманітних речовин і водночас утворюються нові. Протягом 3-х місяців половина всіх білків нашого тіла поновлюється. За п'ять років навчання у студентів, наприклад, тканина рогівки ока обновлюється 250 разів, а слизиста оболонка шлунку – 500 разів.

Обмін речовин між організмом і зовнішнім середовищем супроводжується обміном енергії. З одного боку, людина одержує енергію, засвоєну з їжею, з другого-витрачає її на роботу внутрішніх органів, на фізичну й розумову діяльність і на підтримання оптимальної температури тіла. Кожна доросла людина повинна не порушувати, так званий, енергетичний баланс – рівень співвідношення між кількістю енергії, яка надійшла до організму і величиною її витрат. У деяких людей сьогодні помічається тенденція до порушення енергетичного балансу, особливо у міського населення. Це результат надмірного харчування і малорухомості у режимі дня.

М'язова діяльність, заняття фізичними вправами підвищують активність обмінних процесів, тренують і підтримують на високому рівні механізми, які здійснюють в організмі обмін речовин і енергії, що позитивно впливає на розумову й фізичну працездатність людини.

Регулювання діяльності організму

Встановлено, що активна м'язова діяльність викликає посилення роботи серцево-судинної, дихальної та інших систем організму. Усі органи і системи взаємодіють одночасно. Цей взаємозв'язок здійснюється гуморальною (рідинною) регуляцією і нервовою системою. Гуморальна регуляція здійснюється через кров завдяки особливим хімічним речовинам-гормонам, які виділяються залозами внутрішньої секреції, співвідношенням концентрації кисню і вуглекислого газу та інших механізмів.

Гуморальна і нервова регуляції тісно взаємодіють. Найголовніша роль відводиться центральній нервовій системі (ЦНС), головному мозку, який є, так би мовити, центральним штабом управління життєдіяльністю організму. Нервова система виконує регулюючу роль в організмі, завдяки біохімічним імпульсам. Основними нервовими процесами є збудження, яке виникає в нервових клітинах.

Збудження – діючий стан нервових клітин, коли вони передають чи самі спрямовують нервові імпульси іншим клітинам: нервовим, м'язовим, залозним.

Гальмування – стан нервових клітин, коли їх активність спрямована на оновлення. Наприклад, сон є станом нервової системи, коли більшість клітин ЦНС загальмовано.

Із внутрішнього середовища організму та зовнішнього сигнали до ЦНС проникають за допомогою аналізаторів-нервових структур, які забезпечують різнопланову чутливість організму до дії зовнішнього і внутрішнього середовища. Розрізняють: зоровий, слуховий, нюховий, смакові, тактильні, вестибулярні, пропріоцептивні аналізатори.

У процесі фізичного навантаження різноманітні органи й системи вдосконалюються, стабілізується їх взаємодія. Фізіологічні, біохімічні і морфологічні зрушення, які виникають під впливом багаторазової м'язової роботи, відображають єдність витрат і оновлення функціональних і структурних ресурсів в організмі людини. Ці зміни оцінюються як прогресивні, якщо вони забезпечують оздоровчий вплив і підвищують працездатність організму.

Фізичне тренування призводить до підвищення в органах відчуття здатності відрізняти деталі характеристики динаміки м'язевих скорочень (маси й розмірів предметів, амплітуди рухів, положення тіла в просторі). При цьому людина стає здатною краще засвоювати нові рухи. У процесі фізичного тренування вона набуває можливості глибше і ширше оцінювати виконані дії. Це свідчить про поліпшення взаємозв'язку свідомості і руху.

Одночасно у співвідношенні з формуванням рухових навичок із величиною фізичних навантажень змінюється функція внутрішніх органів і систем. Фізична підготовка позитивно впливає на вольові якості й розумову працездатність тих, хто тренується.

"Основа всього життя людини – режим, даний кожному
його природою, диханням"
К.С. Станіславський

Всебічний та гармонійний розвиток кожного фахівця, а особливо вчителя, є не лише бажаним, а й життєво необхідним. У структурі всебічного розвитку особистості студента педагогічного вишу фізичне виховання має особливо важливе значення. Майбутній учитель повинен бути різнобічно підготовлений до проведення виховної роботи із школярами засобами фізичної культури, але крім цього, у нього має бути сформоване дієве ставлення до здорового способу життя, здорової організації розумової праці, самовиховання і самовдосконалення свого психофізичного стану і т.д.

Учитель лише тоді може вимагати від учнів активних занять фізичною культурою, коли він сам буде для них прикладом.

При тривалій і досить напруженій розумовій праці настає втома, при якій діяльність зовнішніх органів чуття або значно підвищується або вкрай послаблюється, знижується сила пам'яті, наслідком чого може стати "втікання мізків", швидке зникнення з пам'яті того, що незадовго було засвоєно.

Бувають стани втоми, при яких ще можна виконувати розумову роботу, але в ній вже не проявляється творчість, вона стає шаблонною. Потім настає другий період, який супроводжується почуттям напруженості, коли для виконання роботи необхідно вольове зусилля. Подальше продовження роботи призводить до появи почуття незадоволення, яке нерідко може мати відтінок роздратування.

Слід урахувати також, що розумова праця протікає в умовах малої рухової активності. Це сприяє розвитку процесів гальмування в корі великих півкуль, виникають умови для підвищеної стомлюваності, зниження працездатності, погіршення загального самопочуття.

Одним з обов'язкових факторів здорового способу життя, боротьби з втомою є систематичне використання фізичних навантажень, яке відповідає статті, віку, стану здоров'я. Ці навантаження з поєднанням різноманітних рухових дій, які виконуються в повсякденному житті, пересуваннях, організованих і самостійних занять фізкультурою об'єднані терміном "рухова активність".

Для нормальної діяльності мозку необхідно, щоб до нього надходили імпульси від різних систем організму, масу якого майже наполовину складають м'язи. Рухи м'язів створюють надзвичайно велику кількість нервових імпульсів, які збагачують мозок потоком відчуттів, підтримують його у нормальному робочому стані. Тому зрозуміло, що розумова працездатність невід'ємна від загального стану здоров'я і велику роль у цьому відіграє фізична культура.

Роль фізичної культури безперервно зростає в зв’язку з високим розвитком науково-технічного прогресу, який здійснює вплив на зміст і характер вищої освіти. Зокрема інтенсифікація навчального процесу активізує пізнавальну діяльність студентів і школярів, яка відбувається при все зростаючих розумових і емоційних навантаженнях. А це потребує оздоровлення, умов навчання, побуту і відпочинку.

Наприклад, серед різноманітних форм фізичної активності студентів та школярів ранкова гімнастика найбільш складна, але досить ефективна для активного включення у навчально-трудовий день.

Визначаючи ефективний вплив виконання зарядки на характер навчальної діяльності студентів на початку трудового дня, слід відмітити, що студенти, які виконують ранкову гімнастику мають більш високу якісну готовність до активної навчальної праці. Період опрацьовування завершується у них на протязі 15 хвилин, у студентів, які починають трудовий день без зарядки, якісне включення у навчальний день затягується до 45 хвилин.

Дієвим і доступним видом виробничої гімнастики у вузі є фізкультурна пауза, яка спрямована на забезпечення активного відпочинку студентів і підвищення їх працездатності.

Встановлено, що однохвилинні динамічні вправи (біг на місці, в темпі 1 крок в сек.) за своїм ефектом еквівалентні виконанню позотонічних вправ на протязі 2 хвилин. Суть позотонічних вправ полягає у виконанні п'яти циклів

енергійного скорочення і напруження почергово м'язів-розгинателів і згинателів кінцівок і тулуба (з одночасним сильним розтягуванням м'язів-антагоністів).

В силу того, що робоча поза у студентів і школярів відрізняється тривалим монотонним напруженням м'язів згинателів (сидять нахилившись вперед), починати і закінчувати цикл вправ доцільно енергійним потягуванням м'язів-розгинателів.

Крім того, використання фізкультури для підвищення розумової працездатності студентів і школярів треба розглядати як творчий процес у практичній педагогічній діяльності.

"Здоров'я коли не маєш – мудрість мовчить, мистецтво не народжується, сила спить, розум безсилий"
Сенека

За даними Всесвітньої організації здоров'я (ВОЗ), тривалість життя і стан здоров'я кожної людини багато в чому залежить від способу життя, основи якого формуються ще в дитинстві.

У генеральній програмі ВОЗ відзначено необхідність налагодження виховної і просвітницької роботи серед населення, спрямовану на пропаганду здорового способу життя, набуття знань щодо зміцнення здоров'я і профілактики хвороб. При цьому особливу увагу приділити формуванню навичок здорового способу життя у дітей та юнацтва, оскільки фундамент здоров'я закладається вже на ранніх етапах життя. За визначенням ВОЗ, поняття "здоров'я" означає – відсутність хвороб у поєднанні із станом повного фізичного, психологічного і соціального благополуччя. Здоров'я людини – це процес збереження і розвитку її психічних і фізіологічних функцій, оптимальної працездатності і соціальної активності при максимальній тривалості життя.

Фактори, які визначають здоровий спосіб життя:

1. *Правильно обраний режим дня* (добовий режим):
- прокидання в один і той же час;
- харчування в однаковий час;
- самостійні заняття з навчальних дисциплін в однаковий час;
- не менше 3-5 разів на тиждень заняття фізичними вправами протягом 1-2 год.;
- виконання під час навчальної діяльності фізичних вправ (3-5 хв.);
- щоденне перебування на свіжому повітрі, з виконанням фізичних вправ (1,5-2 год.).

2. *Раціональне харчування.* Їжа потрібна людині для виконання роботи, підтримки тепла, відновлення життєдіяльності тканин і клітин. У стані спокою витрата енергії за 1 годину на 1 кг маси дорівнюється 1 ккал. Наприклад, людина вагою 65 кг за 1 годину витрачає 65 ккал енергії, а на добу – 1560 ккал.

Крім енергетичної цінності їжі, має значення і її якісний склад, тобто кількість у ній білків, жирів, вуглеводів, солей, вітамінів. При виконанні

інтенсивної м'язової роботи витрата енергії збільшується в 10-20 разів порівняно зі станом спокою.

3. *Відмова від шкідливих звичок*: паління, вживання наркотиків і алкоголю. Лікарі гігієністи називають паління чумою XX століття. Занепокоєння викликає той факт, що зростання кількості курців відбувається за рахунок підлітків у віці від 12 до 18 років. У склад тютюнового диму входять речовини, які дуже шкідливі для здоров'я. Найшкідливіша речовина в тютюні-нікотин. Шкідливий вплив нікотину відбивається на центральній нервовій системі, на органи кровообігу, на дихальну систему, печінку та інші, важливі органи. Не менш небезпечно для організму людей перебування поряд з курцем, вдихання повітря забрудненого тютюновим димом.

Дуже поганий вплив на організм людини має алкоголь. Вживання його призводить до хвороб печінки, серця, нирок, паралізує мозкові центри. Зловживання алкоголем призводить до народження неповноцінних дітей.

Смертельно діють на організм і наркотики. Особливістю наркотиків є те, що їх згубна дія на організм проявляється не відразу, а поступово, через декілька місяців, а то й років. В Україні на обліку в наркодинспансерах знаходяться більше 45 тис. юнаків та дівчат

4. *Загартування.* Його потрібно починати з дитинства, систематично проводити кожного дня впродовж усього життя.

- Загартування сонячним випромінюванням. Під дією сонячних променів підвищується обмін речовин, знижується артеріальний тиск, поглиблюється дихання, укріплюється нервова система, підвищується працездатність. Сонячні ванни рекомендується приймати через 1,5-2 годин після їжі. У перший день прийняття сонячних ванн не повинно перевищувати 10-15 хв. Кожний день підвищувати перебування на сонці на 10-15 хв. (краще до 12 годин дня).

- Загартування повітрям – включає повітряні і світоповітряні ванни, довгі прогулянки, туристичні походи, сон при відчиненому вікні, зарядка на свіжому повітрі. Унаслідок прийому повітряних ванн покращується діяльність серця, нервової системи, посилюється обмін речовин.

- Загартування водою – є найефективнішим засобом загартування організму. Найбільш доступні і прості форми загартування – обтирання й обливання. Краще всього починати влітку. Продовження процедури – 3-5 хв. Залежно від температури відрізняють: холодні – до 20°С, прохолодні – 22-30°С, нейтральні – 32-35°С, теплові – 35-40°С, гарячі – 40°С і більше.

Систему взаємопов'язаних форм організації фізичного виховання школярів складають:

- урок фізичної культури;
- фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі шкільного дня (гімнастика до занять, фізкультурні хвилинки на уроках, ігри та фізичні вправи на перервах і в режимі продовженого дня);
- позакласна спортивно-масова робота в школі (заняття у спортивних гуртках та секціях, спортивні змагання);

- позашкільна спортивно-масова робота (за місцем проживання учнів, заняття в ДЮСШ, дитячих туристичних станціях, спортивних товариствах), самостійні заняття школярів фізичними вправами в сім'ї, на шкільних майданчиках, стадіонах та інше.

Ці форми тісно переплітаються і становлять систему, яка забезпечує організовану роботу щодо фізичного вдосконалення учнів. Кожна з форм має своє призначення і конкретні завдання стосовно виховання школярів фізично міцними, здоровими, загартованими, такими, що добре володіють усіма життєво необхідними руховими навичками і вміннями, характеризуються добре розвиненими фізичними якостями: швидкістю, спритністю, силою, гнучкістю і витривалістю.

Основною формою роботи з фізичного виховання *є* ***урок фізичної культури***. Він є обов'язковою для всіх учнів формою занять, що забезпечує необхідний мінімум знань, умінь та навичок, передбачених навчальною програмою. Урок фізкультури впливає і на інші форми занять фізичними вправами.

Успішне розв'язання завдань фізичного виховання учнів залежить також і від правильного використання таких засобів, як ***фізичні вправи***, що застосовуються у гімнастиці, спорті, іграх та туризмі; природні (повітря, сонце, вода), та гігієнічні фактори, організація режиму життя учнів, повноцінне харчування, дотримання санітарно-гігієнічних вимог у школі та вдома. Важливим засобом фізичного виховання школярів є правильно організована фізична праця.

Гімнастика – один з основних засобів фізичного виховання. Специфічною особливістю гімнастики є можливість вибірково впливати на різні частини тіла, чітко дозувати навантаження, застосовувати вправи з використанням різноманітних пристосувань та гімнастичного інвентарю.

Широкі можливості застосування вправ та їх різноманітність призвели до створення самостійних видів гімнастики:

1) основна гімнастика та її різновиди – гігієнічна та атлетична;
2) гімнастика із спортивною спрямованістю (спортивна гімнастика, спортивна акробатика, художня гімнастика);
3) спеціальні (прикладні) види гімнастики.

Спорт **–** це специфічна діяльність людини, спрямована на досягнення високих показників у певному виді фізичних вправ та спортивних змаганнях.

Туризм – це один із засобів організації вільного часу та суспільно-корисної діяльності школярів, що спрямована на активний відпочинок, загартування дітей.

Диференційоване застосування засобів фізичної культури на заняттях з учнями різного віку і статі з урахуванням стану їхнього здоров'я і рівня фізичної підготовленості є провідним організаційно-методичним принципом здійснення фізичного виховання школярів.

Ігри.

Протягом віків в Україні формувалися самобутні рухливі ігри, забави, естафети. В них відображалися звичаї нашого народу, його побут та уява про світ. Під час гри розвивається сила дитини, твердішою стає рука, гнучким тіло, розвивається винахідливість та ініціатива, формуються високі моральні якості: доброта, чуйність, уміння поступитися своїми інтересами в ім'я колективу, переборювати труднощі, долати перешкоди. Виховуються відчуття прекрасного, формуються високі естетичні смаки, уміння розуміти та цінити красу і багатство рідної природи, любов до своєї Батьківщини. Граючись, діти глибше пізнають життя, набувають різних навичок та вмінь. Організовуючи для дітей здоровий відпочинок протягом навчального та в позанавчальний час, викладачу необхідно дотримуватись певних методичних вимог:

- гра повинна бути зрозумілою;
- правила гри мають чітко повідомлятися, мати невеликий обсяг;
- підбір матеріалу повинен відповідати програмі та віку дитини;
- ігри не повинні бути стомлюючими.

Відбираючи ігри для класної та позакласної роботи, учитель піддає їх методичному аналізу. Можна виділити такі аспекти:

1. Мета гри.
2. Кількість учасників.
3. Визначити підготовчі вправи.
4. Правила ведення гри.
5. Можливі варіанти гри.

У підсумку гри, учителю слід виділити найкращі моменти гри та її учасників, вказати, які були недоліки та як їх позбутися. Як приклад наведено, деякі рухливі ігри.

1. **Голки**

Значення гри: розвиває швидкість бігу, кмітливість.

Інтенсивність: середня.

Шикування	Зміст	Правила
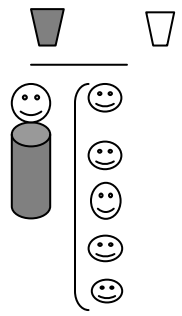	У грі до 10 учасників. Перший ведучий – “власник голок”, а другий – “сусід”. “Сусід” приходить до “власника” позичити голку. Той пропонує залишитись в ряду. Почувши це, “голка” біжить, щоб сховатися за спиною свого “власника”, а “сусід” ловить її. Якщо “сусід” зловив “голку”, то він стає “власником”, а “голка” “сусідом”. Ведучий займає останнє місце в колоні. Переможцем вважається той, хто жодного разу не був “сусідом”.	1.“Голка” може бігти у будь-якому напрямку. 2.Якщо “голка” сховалась за спиною “власника”, то вона стає першою в колоні.

2. До своїх прапорців

Значення гри: вдосконалює навички бігу, орієнтування в просторі, швидкість.

Інтенсивність: середня.

Шикування	Правила та зміст
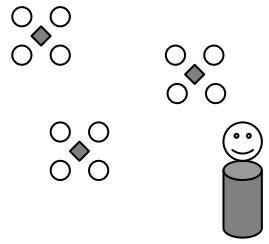	У центрі кожного кола дитина з прапорцем іншого кольору. За сигналом гравці збігаються на майданчику і заплющують очі. На сигнал: "До своїх прапорців", біжать до свого прапорця, який може змінити місце. Перемагає команда, яка швидше вишикується біля свого прапорця.

Методи навчально-виховного процесу з фізичного виховання поділяються на дві основні групи: методи виховання фізичних якостей та методи організації учнів для занять на уроці. До останніх відносяться: фронтальний, потоковий, змінний, груповий, індивідуальний, колового тренування.

Фронтальний метод полягає в тому, що учні одночасно виконують вправи. Перевага цього методу в охопленні всіх учнів, у забезпеченні високої щільності уроку й оптимального навантаження учнів.

Потоковий метод – учні виконують вправу по черзі один за одним, тобто потоком. Залежно від конкретних умов, потоків може бути організовано два або три. Це сприяє щільності уроку.

Змінний метод полягає в тому, що всі учні поділяються на зміни, які по черзі виконують вправи. У кожній зміні стільки учнів, скільки можуть одночасно виконувати вправу.

Груповий метод передбачає розподіл учнів на групи. Кожна група займається окремою вправою, через певний проміжок часу групи міняються місцем з таким розрахунком, щоб кожна група виконала всі передбачені вправи. Груповий метод дає змогу ущільнити урок і забезпечити різнобічний вплив на учнів, збільшити кількість вправ.

При *індивідуальному методі* учні виконують вправу окремо. Він застосовується в основному на контрольних уроках, що дає змогу вчителеві проаналізувати виконану учнем вправу, виправити помилку і виставити оцінку.

Метод колового тренування характеризується тим, що учні, як правило, невеликими групами виконують певну кількість різних вправ, послідовно переходячи "по колу" від одного спеціально підготовленого місця до іншого. Використовується цей метод з метою розвитку фізичних якостей.

3.11.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Простежте, який у вас буде настрій, самопочуття після виконання фізичних вправ.

2. Проаналізуйте, чи достатньо у вас знань з фізичного виховання школярів. Чи вважаєте ви фізичне виховання обов'язковою дисципліною у загальноосвітніх школах і вищих закладах освіти ?

3. Як класний керівник, які заходи ви включите у план виховної роботи з фізичного виховання для посилення взаємодії із дисциплінами соціально-гуманітарного циклу?

4. Складіть для себе режим дня, спробуйте його суворо дотримуватись протягом тижня. Простежте який у вас буде настрій, чи будете ви встигати виконувати заплановане?

5. Складіть і запишіть режим рухової активності для вашої спеціальності (1 – 4; 5 – 8 класи).

6. Розробіть комплекс фізичних вправ для ранкової гігієнічної гімнастики. Якими критеріями слід користуватися при розробці комплексу?

7. Розробіть план туристичного походу. Включіть у план бесіди з питань охорони природи, про лікарські рослини, конкурс на найкращий малюнок (фотокартку), вірші, спортивні ігри.

8. З'ясуйте для себе, яке місце у вашому житті відіграє фізична культура.

Проблемні питання

1. Чи впливає фізична культура на біологічний потенціал людини, необхідний для її гармонійного розвитку, соціальної активності, творчої праці?

2. Чи впливає сім'я на фізичний розвиток підлітка? Яким чином?

3. Проаналізуйте, як фізичне виховання пов'язане з інтересами суспільства і виробництва?

4. Розгляньте, як фізичне виховання взаємодіє із дисциплінами загальноосвітнього та соціально-гуманітарного циклу?

5. Які головні функції фізичної культури?

6. Що є природничо-науковою основою фізичного виховання?

7. Обгрунтуйте такий вислів: "Людський організм – це система, яка у вищій мірі саморегулюється, сама себе спрямовує, підтримує, відновлюється і навіть удосконалюється?".

8. Які види спорту забезпечують регуляцію діяльності всіх органів нашого організму і не потребують соціально-матеріальної бази?

9. Яка роль учителя у виховній роботі із школярами засобами фізкультури?

10. Чи допомагає фізкультура і спорт у боротьбі з втомою при напруженій розумовій праці?

11. Назвіть фактори, які визначають здоровий спосіб життя?

12. Чи займаєтесь ви яким-небудь видом спорту? Яку позакласну роботу з фізичного виховання змогли б ви здійснювати зі своїми учнями?

13. Як ви розумієте такі прислів'я та приказки:

- Щоб працювати, треба силу мати.
- Сила без голови – убуває, розум без сили – мліє.
- Здоровому – все здорово!

А які ви знаєте прислів'я та приказки?

14. Чи можна важких підлітків, в тому числі наркоманів, тих хто палить і зловживає спиртним, виправити шляхом фізичного виховання?

Педагогічні задачі

Задача №1

У базовій навчальній програмі з фізичного виховання для вищих навчальних закладів України пропонується цілеспрямовано впливати на студентів фізичними вправами, силами природи та гігієнічними чинниками з метою зміцнення здоров'я, розвитку рухових якостей, забезпечення готовності до активного життя і професійної діяльності.

Як це пов'язати з фізичним вихованням школярів? Що може зробити класний керівник у цьому напрямі?

Задача №2

Якщо Ви класний керівник і говорити учням: "Займайтеся фізичною культурою і спортом, робіть фіззарядку", а самі маєте зайву вагу, важку ходу, незручність у рухах, то чи маєте Ви моральне право ставити вимоги до учнів?

Чи має особистий приклад учителя значення у фізичному вихованні учнів?

Задача №3

Директор школи систематично замінює уроки фізкультури математикою, пояснюючи це виробничою необхідністю.

Як у цьому випадку повинен діяти вчитель фізкультури? Яку позицію має зайняти класний керівник?

Задача №4

Сергій К., учень 7-го класу, відмінно навчається з усіх предметів, але після хвороби не може виконати програмні нормативи з фізкультури.

Як у цьому випадку повинен діяти вчитель фізкультури? Чи можуть втручатися в цю справу класний керівник, батьки учня?

Задача №5

Учень восьмого класу найменший зростом серед своїх товаришів. Крім того, він симпатизує дівчині, яка значно вища за нього. Цей факт його дуже засмучує.

Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна досягти позитивного результату? Чи знаєте Ви приклади, коли людина за допомогою фізичних вправ збільшила свій зріст? Чи вірите в те, що людина може сама себе вдосконалити?

Задача №6

Учень добре фізично розвинутий, кращий спортсмен у класі. Разом з тим, з інших навчальних дисциплін він значно відстає. На вимогу класного керівника покращити успішність з цих дисциплін відповідає: "Сила є – розуму не треба".

Як у цьому випадку повинен діяти класний керівник? Яку позицію має займати вчитель фізкультури? Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна перебороти негативне ставлення до навчання? Назвіть шляхи переконання учня в необхідності гармонійного розвитку кожної людини.

Задача №7

Учень сьомого класу з'явився на урок фізкультури без форми. Вчитель не допустив його до заняття і поставив двійку.

Чи вірно вчинив вчитель фізкультури? Що у цій ситуації повинен зробити класний керівник?

Задача №8

У сина синець під оком. Побився. Виявляється, два учні з сьомого класу вивертали кишені у другокласника – шукали гроші, тут він і заступився за молодшого. Ось і побили… Мати зітхала, а батько тисне синові руку: "Іншого я від тебе і не чекав. Але для того , щоб заступитися за слабких, захищати справедливість, треба мати силу не тільки в кулаках…"

Ви, певно, погоджуєтесь з думкою батька? Як Ви розумієте роль фізичного виховання у формуванні особистості за умови комплексного підходу до виховання?

Задача №9

Ну, а якщо ти чесний, сміливий, впертий? Добре молодчина! Але тут виникає таке запитання: чи є в цьому сенс, коли ти при цьому слабкий? Чи зможеш захистити від хуліганів дівчину, з якою товаришуєш? Чи зможеш вийти з палаючого лісу, якщо звик після кожного кілометру відпочивати, засунувши цукерку за щоку? А тут не те, щоб цукерку – води немає! Чи зможеш витягти з річки товариша, котрий тоне, коли плавати не вмієш? Про що ж йдеться? Про загартування, про силу, про спритність. Вони потрібні для того, щоб міцніше стояти на ногах.

Чи виявляєте Ви у своїй сім'ї належну турботу про те, щоб виростити дітей фізично загартованими? Проаналізуйте відомі Вам факти, коли відсутність фізичної сили, спритності ускладнюють формування у дітей активної життєвої позиції, впевненості і готовності захищати свої погляди і переконання.

Задача №10

Ваша дитина! Будь ласка, не думайте, що підростаючи вона буде вас беззастережно слухатись і беззаперечно виконувати всі вказівки. Вона ще буде й уважно спостерігати за вами, зіставляти ваш наказ і ваші дії. Якщо батько скаже: "Роби зарядку", а сам залишиться лежати в ліжку, найближчим часом син перестане робити зарядку. Тому, продовжуючи зберігати рухову активність, ви своїм прикладом привчите до цього і свою дитину.

Яке значення має особистий приклад батьків у справі фізичного виховання? Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна досягти дієвості самовиховання батьків щодо фізичного розвитку дітей?

Задача №11

Хто він – звичайний правопорушник? Це людина, яка, найчастіше, не може себе нічим зайняти, і вихід своєї енергії вона знаходить у хуліганстві. Як спільними зусиллями школи та сім'ї можна досягти того, що вона почне нудитись від неробства, "затягти" її до спортивного залу, дати м'яча, навчити володіти ним, подарувати їй радість, яку справедливо називають "м'язовою". І тоді ми вже впевнені, що полюбивши спорт, вона ніколи не замінить його на інші "радощі".

Що, на Вашу думку, штовхає неповнолітніх на шлях правопорушень? Якою мірою спорт у підлітковому віці сприяє правильному вихованню? Поділіться досвідом залучення дітей до фізичної культури і спорту.

3.11.3. БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Дайте відповіді на тестові запитання (оберіть один варіант відповіді)

1. Скільки разів треба провести гру – змагання, щоб виявити переможця?

а) один;

б) два;

в) три;

г) чотири;

д) свій варіант.

2. 30 однокласників пішли у похід і вирішили покупатись. Як краще організувати купання?

а) дозволити зайти в річку всім разом і купатися 15-20 хв.;

б) поділитись на дві групи і купать кожну 8-10 хв.;

в) поділитися на три групи і купать кожну 7 хв.;

г) свій варіант.

3. *Ви з п'ятим класом вирішили прийняти сонячні ванни (перший раз у цьому сезоні). Скільки хвилин ви дозволите загорять?*

а) одну;

б) три;

в) п'ять;

г) скільки забажають;

д) свій варіант.

4. *Учень на урок фізвиховання не приніс форму. Ваші дії:*

а) зовсім не допустите до уроку та поставите двійку;

б) не допустите до виконання вправ, проте дозволите бути присутньому як глядачу;

в) відправите за батьками;

г) ваш варіант.

5. *На уроці фізвиховання, виконуючи вправи на брусах, одна учениця зламала руку. Наступного разу всі учні відмовилися виконувати вправу на брусах. Як повинен діяти в цій ситуації вчитель фізкультури?*

а) усім поставити двійки;

б) не допускати до занять, доки не здадуть нормативи

в) провести роз'яснювальну роботу;

г) свій варіант.

6. Яке з понять є ширшим за своїм значенням:

а) фізичне виховання;

б) фізична культура.

3.11.4.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Аналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з метою осмислення різних підходів до проблем фізичного виховання учнів.

2. Аналізувати вікові та індивідуальні особливості фізичного виховання учнів.

3. Правильно сприймати та аналізувати рівень фізичного розвитку вихованців

4. Аналізувати педагогічні ситуації, які стосуються фізичного виховання школярів, об'єктивно оцінювати результати розв'язання задач такого типу.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Скласти разом з вихованцями перспективну програму фізичного розвитку класу, групи, особистості.

2. Моделювати педагогічні ситуації, які б стосувалися фізичного виховання учнів, моделі поведінки своїх вихованців та способи педагогічного впливу на них.

3. Проектувати форми та методи саморозвитку та самовиховання, підвищення фізичного рівня школярів.

4. Навчати учнів моделювати різні форми фізичного виховання

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Відбирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємодії залежно від індивідуальних особливостей кожного вихованця, стимулювати його самовдосконалення, самоосвіту в плані фізичного виховання і розвитку.

2. Конструювати систему різноманітних форм, методів організації фізичного виховання.

3. Конструювати виховуючі ситуації спрямовані на фізичний розвиток учнів.

4. Учити учнів виділяти головні напрями підвищення свого фізичного потенціалу.

5. Передавати учням ініціативу у виборі змісту, форм, методів фізичного виховання.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати доцільні стосунки з учнями в процесі різноманітних форм організації фізичного виховання.

2. Формувати позитивне ставлення учнів до фізичного виховання.

3. Управляти своїми емоціями, поведінкою в процесі фізичного виховання.

4. Стимулювати та розвивати в учнів зацікавленість до форм та методів фізичного виховання.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Сприяти розвитку фізичного виховання в колективі класу.

2. Учити учнів способам організації фізичного виховання.

3. Сприяти розвитку у кожного вихованця своїх інтересів, допомагати захопитись цікавим видом спорту відповідно до його задатків.

3.11.5. БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

Фізична культура є якісною динамічною характеристикою рівня розвитку та реалізації" можливостей людини, що забезпечує біологічний потенціал його життєдіяльності, необхідний для гармонійного розвитку, прояви соціальної активності, творчої праці. Заняття фізичною культурою сприяють формуванню необхідних фізичних якостей: сили, витривалості, швидкості, спритності, гнучкості – дозволяють швидше і краще оволодіти новими професіями, новою технікою, підвищувати продуктивність праці. Вивчення цього розділу спрямоване на розвиток наступних якостей майбутнього вчителя: цілеспрямованості, інтересу до теорії і практики фізичного виховання, потреби вчити і виховувати, педагогічне мислення, аналітичні та організаторські здібності.

3.12. ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ У СІМ'Ї. РОБОТА КЛАСНОГО КЕРІВНИКА З БАТЬКАМИ УЧНІВ

Мета: з'ясувати зміст та завдання сімейного виховання, розкрити роль сім'ї у вихованні дітей, ознайомити студентів із типовими помилками у сімейному вихованні та причинами їх появи; сприяти формуванню в них умінь взаємодіяти з сім'ями різних типів у виховній роботі.

Ключові поняття: сім'я, сімейне виховання, батьківський авторитет, гіперпротекція, гіпопротекція, "нуклеарна" сім'я, неповна сім'я, повторна сім'я, багатодітна сім'я, неблагополучна сім'я, сім'я соціального ризику, конфліктна сім'я, асоціальна сім'я, молода сім'я, форми роботи педагога з батьками, педагогічне коригування, професійно-педагогічне спілкування вчителя з батьками учнів.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Завдання, основні принципи, зміст і напрями сімейного виховання.
2. Умови ефективності виховання дітей у сім'ї та помилки, яких найчастіше припускаються батьки у сімейному вихованні.
3. Типологія сучасних сімей.
4. Форми роботи класного керівника з сім'ями учнів.
5. Умови ефективності взаємодії класного керівника та батьків.

ІІ. Практична частина.

Рекомендована література

1. Волкова Н.П. Педагогіка : навч. посіб. / Н.П. Волкова. – К. : Академвидав, 2012. – 615 с.
2. Дем'янюк Т.Д. Організація роботи з батьками / Т.Д. Дем'янюк, Г.І. Ситник– Рівне, 1997. – 76 с.
3. Дитина в сім'ї / упоряд. Т. Науменко. – К.: Ред. загальнопед. газет, 2005. – 128 с.
4. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист (зб. документів): Ч. І. – К., 1998.
5. Єремеєва В.М. Технологія вивчення теорії та методики виховання: метод. посіб. [для виклад. і студ. вищ. пед. навч. закладів] / В.М. Єремеєва – Житомир, 2003. – 104 с.
6. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.
7. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опроссники, ролевые игры: [кн. для учителя] / С. В. Ковалев – М.: Просвещение, 1991. – 143 с.
8. Конвенція про права дитини. – К., 1995. – 12 с.
9. Концепція виховання дітей та молоді в національній системі освіти. – К., 1996. – С. 9-10.

10. Кравець В.П. Психологія сімейного життя: навч. посіб. / В.П. Кравець. – Тернопіль, 1995. – 696 с.

11. Кузьмінський А. І. Настільна книга класного керівника: [навч.-метод. посібн.] / А. І. Кузьмінський, С. В. Омеляненко. – К.: Знання, 2012. – 262 с.

12. Кузьмінський А. Теорія і методика виховання / А.І. Кузьмінський, С.В. Омеляненко. – К., 2008.

13. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підручник / А.І. Кузьмінський, В.Л. Омеляненко – К.: „Знання-Прес", 2008. – 447 с.

14. Макаренко А.С. Книга для родителей. Лекции о воспитании детей / А.С. Макаренко– М.: Правда, 1986. – 448 с.

15. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання: навч. посібн. / Л.М. Маценко– [2-ге вид., доп., перероб.]. – К. : НАКККіМ, 2011. – 293 с.

16. Мирончук Н.М. Батьки і підлітки : гармонізація взаємин : [метод. посібн.] / Н. М. Мирончук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – 68 с.

17. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ МОН, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua

18. Педагогічні задачі і завдання для батьків / ред. В. Постового. – К., 2011. – 189 с.

19. Подласый И.П. Педагогика: [в 3 кн.]. Кн. 3: Теория и технологии воспитания: учебн. / И.П. Подласый– [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : ВЛАДОС, 2007. – 463 с.

20. Радчук Г.К. Сімейне виховання (освітній тренінг для батьків): [навч.-метод. посіб.] / Г.К. Радчук, О.В. Тіунова– Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2007. – 121 с.

21. Рекомендації до планування роботи класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти / Лист МОН України N 1/9-520 від 14. 08. 2008.

22. Семиченко В.А. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / В.А. Семиченко, В.С. Заслуженюк – К.: Веселка, 1998. – 214 с.

23. Сім'я і родинне виховання: концепція // Рідна школа. – 1996. – № 11-12. – С. 15 – 20.

24. Сім'я і школа. Спецвипуск // Завуч. – 2004. – № 22.

25. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка / М.Г. Стельмахович – К.: ІЗМН, 1996 – 288 с.

26. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5-ти томах. – К., 1977. – Т. 5.

27. Сухомлинський В.О. Мікроклімат вашого дому / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5-ти томах. – К., 1977. – Т. 5.

28. Щербань П. М. Пам'ятай ім'я своє: заповіді сімейної педагогіки: [навч посіб.] / П. М. Щербань. — К. : Вища школа, 2006. — 191 с.

29. Щуркова Н. Е. Прикладная педагогика воспитания: [учеб. пособие] / Н. Е. Щуркова. – СПб.: Питер, 2005. – 366 с.

30. Концепція сімейного виховання в системі освіти України "Щаслива родина" (протокол № 9 від 14 листопада 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://iitzo.gov.ua

3.12.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

"У сім'ї шліфуються найтонші грані людини-громадянина, людини-трудівника, людини-культурної особистості.

Із сім'ї починається суспільне виховання. У сім'ї, образно кажучи, закладається коріння, з якого виростають потім гілки і квітки, і плоди. Сім'я – це джерело, водами якого живиться повноводна річка нашої держави. На моральному здоров'ї сім'ї будується педагогічна мудрість школи".

В. О. Сухомлинський

Особливості буття людини в умовах динамічно стрімких, сповнених несподіваних викликів подій суспільного життя, глобального суспільства актуалізують потребу оновлення змісту та методів виховання людини третього тисячоліття на засадах гармонізації суспільного та сімейного виховання. Сім'я є основним середовищем життєдіяльності дітей, провідною ланкою їх соціалізації. Саме у сім'ї дитина засвоює прийняті у суспільстві норми та цінності, готуючись стати його повноправним членом. Проте в умовах погіршення матеріального становища населення, девальвації загальнолюдських та культурних цінностей, дестабілізуючого впливу алкоголізму та наркоманії на стійкість сімейних стосунків, екологічних проблем та інших негативних чинників збільшується число неблагополучних сімей, зростає кількість дітей, що опинилися без батьківського піклування; відбувається зниження кількості зареєстрованих шлюбів, рівня народжуваності, збільшення кількості розлучень.

Водночас у суспільстві зростає соціальна цінність сім'ї у вихованні та розвитку особистості дитини. Для більшості людей сім'я є необхідним життєвим осередком, який захищає індивіда від деструктивних процесів та продовжує виконувати соціальні функції.

Видатний український педагог М. Г. Стельмахович писав, що сім'я посідає одне з провідних місць серед усіх геніальних винаходів людства. Саме вона є тим могутнім соціальним феноменом, який найтісніше об'єднує людей у родинне гніздо на основі шлюбних і кровних взаємозв'язків. М. Г. Стельмахович подав декілька визначень сім'ї.

Сім'я – це життєдайний осередок, який дає світові дітей – цвіт нації, майбутнє народу, завдяки яким кожний батько й мати мають реальну можливість повторити та продовжити себе у своїх потомках.

Сім'я – неперевершений чинник виявлення людини у всіх її можливих іпостасях: немовля, дитина, підліток, юнак (дівчина), чоловік (жінка), син (дочка), дідусь, бабуся, онук тощо.

Правові основи сімейного виховання визначено у низці державних документів: Конституції України (1996): ст. 51, 52; Законі України “Про освіту” (1996): ст. 59; Сімейному кодексі України (2002): розділ І; Законі України "Про охорону дитинства“ (2001); Конвенції ООН “Про права дитини” (1989); Концепції “Сім'я і родинне виховання” (1996), Концепції сімейного виховання в системі освіти України “Щаслива родина” на 2012-2021 роки.

Сім’я – це історично конкретна система взаємовідносин між подружжям, між батьками та дітьми, мала соціальна група, члени якої пов’язані шлюбними або родинними відносинами, спільністю побуту і взаємною моральною відповідальністю, і соціальна необхідність у якій зумовлена потребою суспільства в фізичному та духовному відтворенні населення.

Сімейний кодекс України (2002 р.) визначає, що “Сім’ю складають особи, які спільно проживають, пов’язані спільним побутом, мають взаємні права та обов’язки. Сім’я створюється на основі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства”.

Найважливіша функція сім'ї – це виховання дитини. “Виховання дитини, як зазначав Януш Корчак, – це не мила забава, а справа, в яку слід вкласти зусилля безсонних ночей, капітал тяжких переживань і багато думок”.

Сімейне виховання – вид виховної діяльності, який здійснюється батьками, чи особами, які їх замінюють, що обумовлює розвиток людини на всіх стадіях її життя. Воно ґрунтується на родинній інтимно-емоційній близькості, любові, турботі, повазі й захищеності дитини, сприяє створенню сприятливих умов для задоволення її потреб у повноцінному розвитку та саморозвитку.

Сімейне виховання – одна з найбільш давніх форм соціалізації й виховання дітей, яка органічно об’єднує об’єктивний вплив культури, традицій, звичаїв, поглядів народу, сімейно-побутових умов і взаємодію батьків з дітьми, у процесі якої відбувається повноцінний розвиток і становлення зростаючої особистості.

Сім'я є складовою людського суспільства, і тому мета виховання в сім’ї має відтворювати суспільну мету виховання.

Мету виховання визначено в Основних орієнтирах виховання учнів 1-11 класів (2011): формування морально-духовної життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал.

Мета сімейного виховання полягає у формуванні якостей і властивостей особистості, які допомагали б їй гідно долати труднощі й перепони, що трапляються на життєвому шляху (розвиток інтелекту і творчих здібностей, пізнавальних сил і початкового досвіду трудової діяльності, моральної, естетичної та емоційної культури, фізичного здоров’я).

У “Концепції виховання дітей та молоді в національній системі освіти” зазначено, що родина є основою держави. *Родинне виховання* – це природна та

постійно діюча ланка виховання, що обумовлює розвиток людини на всіх стадіях її життя.

Основними **завданнями** сімейного виховання є:

- виховання фізично та морально здорової особистості, забезпечення необхідних соціальних умов для повної реалізації можливостей розвитку дитини, повноцінного психічного та духовного її становлення, формування навичок здорового способу життя;
- створення атмосфери емоційної захищеності, тепла, любові, взаєморозуміння, чуйності, доброзичливості;
- засвоєння моральних цінностей та ідеалів, культурних традицій, етичних норм взаємин між близькими людьми та в суспільному оточенні, виховання культури поведінки;
- забезпечення збереження сімейних традицій, реліквій, прилучення дітей до рідної мови, виховання в них національної свідомості та самосвідомості;
- виховання поваги до законів, прав та свобод людини;
- залучення дитини до світу знань, виховання поваги до науки, школи, Учителя, розвиток прагнення до освіти та творчого самовдосконалення;
- включення дитини в спільну побутову та господарську діяльність родини, розвиток рис працелюбної особистості, формування почуття власності та навичок господарювання;
- формування естетичних смаків та почуттів;
- статеве виховання дітей, повага до жінки, почуття дружби, кохання;
- розвиток внутрішньої свободи, здатності до об’єктивної самооцінки, поваги до себе, відповідальності за свої вчинки.

В основі сімейного виховання лежать загальні педагогічні принципи: цілеспрямованість, науковість, зв'язок виховання з життям, виховання в праці, гуманізм та повага до особистості дитини, єдність вимог, планомірність, неперервність, комплексність і систематичність, урахування вікових та індивідуальних особливостей дітей.

Сучасна сім’я буде повноцінною ланкою суспільства за умови виконання нею своїх ***основних функцій***.

1. Економічна – одна з першорядних, забезпечує статус сім’ї як повноправної виробничо-господарської одиниці, є необхідною умовою добробуту, фізичного, морального й духовного розвитку усіх членів сім’ї.

2. Репродуктивна – буде успішною у взаємозв'язку з економічною, що забезпечить достатню народжуваність дітей, матеріальні умови їх зростання та виховання.

3. Виховна – сім’я сприяє духовному розвитку дитини, привчає і виробляє ставлення до праці як основного джерела достатку й благополуччя людини, формує світогляд і характер громадянина України.

4. Рекреативна – забезпечує фізичну, матеріальну і психологічну взаємодопомогу, зміцнення здоров'я й організацію дозвілля членів сім’ї. В умовах психологічних стресів, що тривають на фоні соціальної депресії й

кризи, відіграє роль щита, який захищає сім'ю і кожного її члена від усіх негараздів.

5. Комунікативна – задовольняє потребу членів сім'ї у спілкуванні. Моральне й психологічне здоров"я людини, її емоційна культура прямо залежать від внутрішньосімейних стосунків, психологічного клімату сім'ї.

6. Регулятивна – створює систему регулювання взаємовідносин між членами сім'ї. У демократичній сім'ї регулятивна функція визначається здебільшого моральними нормами, особистим прикладом старших, зокрема ставленням батьків до дітей, характером оцінки їх різноманітної діяльності.

Разом з тим, варто зауважити, що стабільність, міцність, єдність сім'ї забезпечуються також і взаємною любов'ю, моральною, економічною, правовою та іншими видами взаємовідповідальності всіх членів сім'ї, взаємопідтримкою, взаєморозумінням та емоційною прихильністю.

Родинні функції реалізуються повністю, якщо в сім'ї створено певні ***умови виховання***:

1. Мікроклімат здорових стосунків між членами родини – це насамперед правильна організація сімейного життя, яка включає культуру побуту, діяльності, спілкування. Це прояв поваги, доброзичливості. Діти дуже чуйно реагують на любов та ласку, гостро переживають її дефіцит. Любов до дітей створює почуття захищеності, душевного комфорту. В.О. Сухомлинський писав, що такий моральний імунітет, як людяність, щирість, чуйність, набувається тільки тоді, коли дитина в ранньому дитинстві пройшла школу доброти, школу справжніх людських відносин.

2. Авторитет батьків – вплив батька та матері на дітей, який заснований на любові та повазі до батьків, довірі до їх життєвого досвіду, слів та вчинків. Свої симпатії та антипатії, норми та правила поведінки, ставлення до подій та явищ життя найчастіше діти переймають від батьків або членів родини. А. С. Макаренко писав, що батьки виховують дітей не тільки тоді, коли розмовляють з ними, повчають чи наказують їм. Вони виховують дитину в кожний момент свого життя: коли одягаються, розмовляють із іншими людьми, радіють чи сумують, сміються, читають газету тощо.

Авторитет батьків має будуватися на правильній організації сімейного життя, має бути істинним. Є два види авторитету: істинний і хибний. Істинний авторитет містить усю гаму красивого життя батьків: авторитет любові до дітей, знання, допомоги, вимогливості, правди, поваги. Поряд із тим існують, за словами А.С. Макаренка, так звані хибні авторитети, які він описав у лекції "Про батьківський авторитет": придушення, віддалі, чванства, педантизму, резонерства, хибної любові, доброти, дружби, підкупу.

3. Достатній рівень педагогічної культури батьків – це, перш за все, педагогічні знання, які допоможуть глибше пізнавати дитину, розуміти її потреби, усвідомлювати шляхи впливу на неї. Однак, як свідчать результати досліджень, сучасні батьки гостро відчувають брак педагогічних знань, потребують консультацій та керівництва з боку педагогів і психологів.

4. Спільна трудова діяльність батьків і дітей – за дотримання цієї умови разом плануються, обговорюються і виконуються певні дії й існують взаємини взаємодопомоги, підтримки, радість від досягнутого результату.

5. Раціонально організований режим дня сім'ї: побут, дозвілля, спільні справи, обов'язки.

6. Усвідомлення батьками відповідальності перед суспільством за виховання дітей (ст. 59 Закону України "Про освіту").

7. Єдність виховних вимог членів сім'ї та школи.

На практиці ця умова порушується в тих сім'ях, які не достатньо відповідально ставляться до наслідків власного виховання. І часто вимоги школи, педагогів у сім'ї піддаються батьками сумніву, заперечуються, що породжує лицемірство у поведінці дитини, зверхність, неконтрольованість дій.

Зміст виховання в українській сім'ї зумовлюється метою виховання в демократичному суспільстві та специфікою сімейного виховання й охоплює такі напрями:

- громадянське виховання (виховання патріотичних якостей, оволодіння суспільними цінностями і способами міжособистісної взаємодії, усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини та її громадянською відповідальністю, виховання почуття особистої належності до рідної землі, держави, сім'ї, роду, способів життя, традицій і звичаїв, відповідальності за їх збереження, розвиток й примноження);

- моральне виховання (розвиток гуманістичних основ особистості: любов, повага, співпереживання, милосердя, доброта, совість, чесність, порядність, справедливість, гідність, обов'язок, шанування рідної мови, свобода, незалежність, єдність роду, народу, демократизм стосунків, самостійність та ініціативність);

- інтелектуальне виховання (розвиток пізнавальних інтересів, здібностей, нахилів і талантів дітей; формування свідомого ставлення до знань і постійного їх оновлення, прагнення до освіти й творчого самовдосконалення);

- трудове виховання (ставлення до праці як до вищої цінності людини і суспільства, повага до людей праці, формування працьовитості, якостей господаря, бережливого ставлення до суспільної й приватної власності, природних багатств, готовність до творчої праці в умовах ринкових відносин);

- естетичне виховання (формування естетичних смаків і почуттів; негативне ставлення до потворного, вміння відрізняти красиве від огидного в мистецтві, побуті, поведінці; створення умов для оволодіння надбаннями національного мистецтва, музики, побуту, ремесел, виховання потреби в створенні навколо себе прекрасного, розвиток талантів і здібностей);

- фізичне виховання (залучення до здорового способу життя, організація розпорядку дня, мотивація до збереження і зміцнення здоров'я).

Своєрідність сімейного виховання зумовлюється тим, що саме в сім'ї з раннього віку починається формування особистості; розвиваються моральні, естетичні якості дітей, формується любов до праці та їх фізичні здібності.

Методи сімейного виховання – способи цілеспрямованого педагогічного впливу батьків на свідомість і поведінку дітей.

Наукова педагогіка, як і народна, передусім пріоритетними визнає ті методи, які формують суспільну поведінку дітей, готують їх до трудової діяльності та створення сім'ї.

Надзвичайно важливими методами виховання є: особистий приклад, вправи, привчання, доручення, переконання, заохочення, покарання, виховуючі ситуації.

Умови вибору методів: знання батьками власних дітей (інтересів, статусу, цінностей, взаємин з іншими); особистий досвід, авторитет, характер взаємин у сім'ї; педагогічна культура батьків.

Щодо засобів виховання, то тут важливими є: атмосфера сімейного життя, організація життя дитини в сім'ї (режим, праця, побут, традиції, атрибути дозвілля дітей), народні звичаї, традиції, фольклор, родинний календар.

Використання названих методів та засобів потребує високої педагогічної культури батьків та їх постійної, систематичної виховної взаємодії з дітьми.

Сучасна сім'я переживає сьогодні кризу у вихованні, причинами якої є: невисокий економічний рівень сім'ї; подвійне навантаження на жінку; вимушені заробітки одного з батьків; невисока педагогічна культура батьків; зміна ціннісно-світоглядних орієнтирів; недостатній зв'язок сім'ї й школи; низька культура суспільного життя; розрив поколінь, високий відсоток розлучень; анонімність спілкування через урбанізацію.

Типовими ***помилками сімейного виховання*** є такі:

1. Низька згуртованість і розбіжності думок членів сім'ї стосовно проблем виховання дітей. Унаслідок різних виховних підходів членів сім'ї виховання дитини стає суперечливим, непослідовним, неадекватним.

2. Незнання батьками психологічних особливостей своєї дитини призводить до неврахування її вікових потреб, інтересів, викликає стани непорозуміння у взаємодії батьків і дітей.

3. Гіперпротекція (гіперопіка) – надмірне опікування дитиною, придушення її самостійності та ініціативи, прийняття за неї рішень (позиція батьків: "Я краще знаю, як вчинити"), надмірний контроль дитини. Через надмірну опіку дитина не привчається до самостійності, в неї не формується почуття відповідальності.

4. Гіпопротекція (гіпоопіка) – нестача опіки та контролю дитини з боку дорослих членів сім'ї, що іноді доходить до повної бездоглядності.

5. Емоційне відчуження (психологічна деривація) дитини – позбавлення протягом тривалого часу можливості дитини задовольнити свої потреби в позитивному емоційному контакті достатньою мірою.

6. Виховання в культі хвороби – ситуація, за якої навіть незначна хвороба дитини дає їй особливі права, ставить дитину в центр уваги сім'ї. За такої виховної позиції у дитини культивується егоцентризм.

7. Виховний контроль через почуття провини. Дитині, яка часто виявляє непослух, говорять, що вона "не виправдала надії", "доводить батьків до серцевих нападів", тому дитина замикається у собі через постійні побоювання почуватися винною у негараздах батьків.

Типологія сімей. Для побудови доцільних відносин із сім'єю учня вчитель повинен знати тип сім'ї, її матеріальне становище, рівень освіти батьків та їх зацікавленість вихованням дитини. Існують такі типи сімей:

За складом (структурою) сім'ї є неповні, нуклеарні прості, нуклеарні складні.

- сім'я "неповна" – складається з батька чи матері з однією дитиною чи кількома. Неповні сім'ї утворюються також унаслідок розпаду шлюбу, окремого проживання батьків чи через смерть одного з них. За кількістю осіб неповні сім'ї бувають прості, які складаються з матері (батька) та дітей, та неповні розширені, що складаються з матері (батька), дітей та інших родичів;

- нуклеарна" сім'я, що складається з чоловіка, дружини, їх дітей чи без дітей.

За рівнем матеріальної забезпеченості сім'ї є бідні, малозабезпечені, забезпечені, багаті.

За кількістю дітей сім'ї поділяються на інфертильні (бездітні), однодітні, малодітні (дві дитини), багатодітні (троє і більше дітей).

За типом керівництва визначаються сім'ї рівноправні та авторитарні.

За якістю емоційно-психологічних взаємостосунків виділяють сім'ї гармонійні, конфліктні, емоційно неврівноважені.

Залежно від виконання виховної функції сім'ї поділяються на благополучні та неблагополучні. У благополучних сім'ях існують гуманні взаємини, повага, позитивний мікроклімат, матеріальна забезпеченість, відповідний освітній рівень.

Неблагополучна сім'я – це сім'я, яка в силу тих чи інших причин повністю або частково втратила свої виховні можливості. Неблагополучні сім'ї бувають таких видів: з аморальним способом життя (алкоголіки, наркомани), асоціальні (схильні до правопорушень), конфліктні, неповні, зовні благополучні, сім'ї соціального ризику (малозабезпечені, багатодітні, з дітьми чи батьками-інвалідами).

Конфліктна сім'я – така, в якій постійно відбуваються конфлікти, що проявляються у лайках, чварах, навіть бійках. В умовах конфліктної сім'ї дитина набуває негативного досвіду спілкування, відчуває вороже ставлення батьків одне до одного. Вона зневіряється в можливості існування дружніх і довірливих стосунків між людьми. У конфліктній сім'ї дитина не засвоює цілий ряд загальнолюдських норм та цінностей, в неї формуються суперечливі почуття до своїх батьків, а інколи, навіть, і відчуження. У конфліктній сім'ї через чвари між батьками дитина зазнає сильних психологічних травм.

Сім'я соціального ризику – це соціально незахищена сім'я, яка потребує підтримки соціальних служб. Ці сім'ї не можуть повноцінно виконувати свої функції внаслідок складних соціальних умов. Як правило, це сім'ї

малозабезпечені, багатодітні, сім'ї, які мають дітей-інвалідів, батьків-інвалідів, а також сім'ї з неповнолітніми матерями.

Асоціальна сім'я – це сім'я, яка вступає в конфлікт з морально-правовими вимогами суспільства.

Методика організації виховної роботи з батьками. Зміст роботи класного керівника із батьками визначено в *Рекомендаціях до планування роботи класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (2008):*

1) вивчення сім'ї;

2) педагогічна просвіта батьків;

3) забезпечення участі батьків у життєдіяльності класного колективу;

4) індивідуальна робота з батьками;

5) інформування батьків про хід і результати навчання, виховання і розвитку учнів;

6) педагогічне коригування процесу виховання дітей.

Робота педагогічних колективів шкіл із батьками здійснюється у двох напрямах: організаційна робота школи з сім'єю та підвищення педагогічної культури батьків.

Форми роботи педагогів із батьками – це способи організації їх спільної діяльності та спілкування.

В організаційній роботі школи з батьками доцільним є поєднання *індивідуальних, групових, колективних та масових* форм роботи.

Індивідуальними формами роботи вчителя з батьками є відвідування сімей учнів удома, бесіди з батьками учня, консультації, допомога в організації зустрічей із психологом, лікарем, правозахисником.

Групові: засідання батьківського комітету, робота з групами батьків (з батьками, що мають одну дитину, з батьками, які зловживають спиртним та ін.).

Основними колективними формами роботи з батьками є класні батьківські збори, лекції, бесіди, конференції, сімейні свята в класі ("День матері", Бабусина скарбничка" тощо).

Масові форми роботи: загальношкільні батьківські збори, збори батьків учнів I-IV, V- IX, X-XI класів, випускників; тижні сім'ї у школі (вечорниці, сімейні естафети, концерти, твори про свою сім'ю та ін.); дні відкритих дверей.

Підвищенню рівня педагогічної культури батьків сприяє:

- педагогічна пропаганда у вигляді індивідуальних та індивідуально-групових консультацій серед батьків;
- виступи перед батьками психологів, лікарів, юристів;
- відвідування батьками уроків;
- кабінети педагогічного всеобучу батьків. У кабінеті зосереджено методичні матеріали з питань сімейного виховання, спеціальні стенди, присвячені різним напрямам сімейного виховання, інформаційні матеріали для батьків (режим дня, харчування, перелік порад для батьків та ін.);
- обмін досвідом між батьками з проблем сімейного виховання дітей;

➢ розв’язання педагогічних ситуацій з окремих питань сімейного виховання. Робота з педагогічними ситуаціями дає можливість з'ясувати уявлення батьків про ті чи інші педагогічні проблеми сімейного виховання, а також допомогти здобути певні педагогічні знання. Ця робота має перевагу в тому, що дає можливість розібратися в складних питаннях сімейного виховання опосередковано, на прикладі інших.

Однією із важливих функцій роботи класного керівника з батьками є здійснення педагогічного коригування.

Педагогічне коригування – надання батькам своєчасної психолого-педагогічної допомоги та підтримки під час розв'язання проблемних ситуацій.

Педагогічне коригування здійснюється у таких ситуаціях: нестабільне становище дитини в родині, раннє статеве дозрівання, втрата одного з батьків, розлучення батьків, криза адаптації до шкільного життя, вплив вуличної компанії, профілактика шкідливих звичок, робота з обдарованими дітьми.

Педагогічне коригування є пряме й опосередковане. Пряме коригування – роз'яснення, пропозиція, обговорення. Опосередковане коригування здійснюється за допомогою таких прийомів: рекомендація дітям побувати з батьками в громадських місцях, подивитися разом передачу, обговорити, порівняти думки; застосування системи творчих робіт, яка передбачає допомогу батьків; пропозиція провести психологічний експеримент – прибрати у будинку, виявити турботу й проаналізувати реакцію батьків; переказати батькам добрі привітні слова тощо.

Робота з батьками проводиться систематично та планово. Річний план роботи з батьками складається на основі завдань навчання та виховання, з урахуванням особливостей контингенту батьків і дітей, умов їх життя та ін. Плануючи роботу з сім'ями учнів на наступні роки, учитель виходить із результатів аналізу цієї роботи за попередні роки, ураховує зміни, які відбулися в сім'ї.

Педагог повинен утверджувати культ батьків як найперших вихователів і ніколи не принижувати їх авторитету. Батькам слід роз'яснювати, що з рідною домівкою у дитини завжди пов'язується відчуття роду, родини, відбувається зв'язок поколінь.

Ефективність взаємодії вчителя з батьками учнів досягається завдяки вмінню педагога застосовувати спілкування як соціально та особистісно орієнтований процес.

Продуктивність професійно-педагогічного спілкування вчителя з батьками учнів залежить від рівня сформованості його комунікативної культури, наявності в соціально-психологічній структурі особистості властивостей: а) *рефлексії* – здатності розуміти внутрішній стан батьків учня; б) *ідентифікації* – здатності ототожнювати себе з батьками учня; в) *емпатії* – здатності співпереживати батькам учня; г) *динамізму* – здатності до ініційованого та гнучкого впливу на батьків у спілкуванні; д) *емоційної стійкості* – здатності володіти собою.

Ознаками того, що в процесі спілкування вчитель встановив контакт із батьками учня, є: взаємне особистісне сприйняття вчителя і батьків, відкритість у стосунках, відвертість у висловлюваннях; згода з головними змістовими положеннями взаємодії, сприйняття думок один одного як значущих, розвиток їх у подальшому спілкуванні; наявність емоційного резонансу; збереження інтересу до подальшої взаємодії.

Налагодження з батьками доброзичливих взаємостосунків відбувається без значних ускладнень, якщо вчитель будує спілкування з батьками цілеспрямовано, ураховує ситуацію, заздалегідь обмірковує зміст бесіди, її хід, можливі варіанти. У спілкуванні з батьками потрібно уникати повчального тону та зауважень, оскільки це викликатиме в них опір проти втручання в особисті справи.

3.12.2.ПРАКТИЧНИЙ БЛОК.

Проблемні питання

1. Розкрийте основні принципи сімейного виховання.
2. Чи повинен класний керівник приділяти достатню увагу вихованню дітей у сім'ї? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Доведіть твердження, що сім’я є педагогічною системою.
4. Висловіть Ваше ставлення до такої форми роботи, як відвідування вчителем сім'ї учня.
5. Як повинен вчинити класний керівник у випадку повної відмови сім'ї співпрацювати зі школою?
6. Виділіть найбільш гострі сімейні проблеми, що впливають на виховання дітей.
7. Визначте прийоми педагогічної підтримки дитини.
8. Назвіть умови вибору батьками методів виховання.
9. У чому полягає зміст психолого-педагогічної діагностики, здійснюваної класним керівником у роботі з батьками?

І варіант. Проведення гри "*Ігрові методи оптимізації взаємодії вчителя з батьками учня.*"

Іноді вчителю досить нелегко спілкуватися з батьками "важких" учнів, які були викликані до школи. Якщо батьки займають оборонну позицію та намагаються виправдати власне відсторонення від виховання своєї дитини, то вони наводять такі аргументи: “Ми зайняті на роботі, тому в нас немає часу для того, щоб виховувати свою дитину”, “Ми випробували всі засоби, але нічого не виходить”. Досить часто батьки займають наступальну позицію: “Школа винна в тому, що наша дитина така невихована”. Нерідко приходять батьки, які хочуть отримати допомогу: “Дитина нас не слухає, порадьте, що робити?”

Для побудови конструктивної розмови з батьками пропонуються вправи "Нейтралізація", "Взаємодія", "Рівність".

Вправа №1. "Нейтралізація"

Вправа "Нейтралізація" спрямована на поліпшення взаємодії в ході бесіди з батьками, які демонструють наступальну позицію чи позицію безпорадності. На першій фазі спілкування з батьками вчитель реалізує дію "опору" їх емоційному впливу. Для цього вчителю потрібно увійти в стан "резервуара" – порожньої форми, яка не заповнена психологічним змістом співрозмовника. Емоційно не включайтесь у ситуацію Вашої розмови, намагайтеся бути психологічно незалежним від неї, підтримуйте спокійний нейтралітет.

У першому випадку намагайтеся мовчки вислухати батьків і залишатися спокійним, чемним. У другому випадку робіть вигляд, що уважно слухаєте свого співрозмовника, вставляйте нейтральні фрази типу: "Заспокойтеся", "Я Вас уважно слухаю", " Я Вас розумію".

Відчувши Вашу нейтральну позицію, емоції батьків потроху почнуть згасати. Потім вони заспокояться, у них почне формуватися психологічна готовність до конструктивної розмови з Вами.

Вправа №2. "Рівність"

Настає час для другої фази Вашої бесіди з батьками. Завдання педагога полягає в тому, щоб організувати рівноправну взаємодію з батьками, тому що поєднання зусиль педагога та членів сім'ї можливе тільки за взаємного визнання позиційної рівності між батьками та педагогом. Перший крок у цьому напрямі має зробити вчитель, оскільки це входить до його компетенції та виявляє його професіоналізм.

Одним із ефективних засобів залучення батьків до співробітництва є наголошення на їх значущості в цьому процесі. Докладіть усіх зусиль для того, щоб пояснити батьку чи матері їх реальну роль у вихованні та розвитку дитини. В одній ситуації доведіть, що не можна орієнтуватися тільки на одну професійну кар'єру. В іншій – намагайтеся зруйнувати внутрішній егоцентризм батьків, їх зверненість тільки до своїх особистих проблем, покажіть, що зміст людського "Я" батьків складається не тільки з їх особистого життя, а й життя їх дітей. У третій ситуації зміцніть упевненість батьків в успіху в процесі виховання дітей.

Покажіть батькам своє добре ставлення до їх дитини. Позитивний психологічний контакт у спілкуванні вчителя з батьками учня виникає швидко, якщо вчитель дає можливість зрозуміти батькам, що він симпатизує учню, бачить його позитивні риси.

Коли батьки зрозуміють, що вчитель турбується про їх дитину, тоді вони не будуть вдаватися до "психологічного захисту" і виявлятимуть готовність до співробітництва з учителем.

Вправа №3. "Взаємодія"

(Методика побудови конструктивного діалогу з батьками "важкої дитини")

Мета бесіди: організація спільної виховної діяльності.

1. Обговорюйте проблему, а не риси характеру учня.

Бесіда вчителя з батьками учня не дасть позитивного результату, якщо почнеться обговорення рис характеру учня, тому що для всіх батьків їхня дитина є найкращою, обидві сторони розійдуться ворогами. Учитель остаточно втратить підтримку батьків і буде змушений звернутися до адміністративних заходів впливу.

Щоб уникнути такого негативного результату, учитель повинен спрямувати бесіду на обговорення проблеми виховання. Сформулюйте перед батьками психолого-педагогічний "діагноз" навчальної діяльності та поведінки учня: через які об'єктивні й суб'єктивні обставини він погано вчиться, порушує поведінку та які виховні впливи потрібно організувати для того, щоб покращити ситуацію. Наприклад, якщо дитина погано вчиться, бо не повною мрою розміє зміст деяких шкільних предметів, потрібно організувати допомогу в "підтягуванні" учня саме з цих дисциплін.

2. Ураховуйте особисті інтереси батьків.

Досить часто в бесіді з батьками вчитель вимагає, щоб вони негайно активізували свою участь у вихованні дитини. Однак не можна сподіватися, що батьки відразу ж після розмови з учителем змінять свій спосіб життя.

Найбільш ефективною дією з боку вчителя є визнання права батьків на їх особисте життя.

3. Не спирайтесь лише на спадкові особливості дитини.

Деякі вчителі висловлюють таку думку: "Цей учень неспроможний добре навчатися, тому що в нього батьки … (алкоголіки, у в'язниці та ін.). Дійсно, вплив спадкових особливостей та умов, у яких живе дитина в сім'ї, є досить значним, але не вирішальним.

Критерії успішності бесіди з батьками учня

1. Вам вдалося запобігти протистоянню та конфронтації.
2. Ви змогли втриматися від взаємних нарікань та образ.
3. Ви вдало сформулювали проблему виховання, і батьки зрозуміли та погодилися з Вами.
4. Ви обговорили ваші спільні з батьками дії з вирішення виховної проблеми.

Завдання для студентів: програти кожну із запропонованих вправ, розподіливши ролі "батьків", "учителя". Експертам оцінити успішність бесіди вчителя з батьками за поданими критеріями.

ІІ варіант

Ділова гра

Тема: ***"Класні батьківські збори".***

Мета гри: колективне вирішення однієї з проблем сімейного виховання.

Правильна підготовка й успішне проведення гри залежать від таких умов: знання літератури з теми заняття, вміння творчо використовувати теорію і практику з даного питання.

Опис гри.

Це колективна гра, в якій беруть участь усі члени групи (підгрупи). Одного із студентів викладач призначає класним керівником, доручивши

йому весь подальший процес підготовки до батьківських зборів. Це повинна бути жива дискусія, обмін думками з питань виховання дітей у сім'ї.

Ведучий (класний керівник) погоджує зі студентами тему, питання зборів, розподіляє питання для обговорення серед "батьків", роль яких виконують студенти.

Тактика гри – відчути себе в ролі класного керівника, який хоче допомогти кожній сім'ї.

Інструкція ведучому

1. Детально вивчити рекомендовану літературу з даної проблеми. Підібрати суперечливі педагогічні факти, ситуації з теми, обраної заздалегідь.
2. Підготувати коротке вступне слово, в якому мотивувати постановку полемічних питань.
3. Фіксувати думки виступаючих, оцінювати їх ідеї.
4. Підвести підсумки дискусії та думок учасників.

Інструкція учасникам гри

1. Добре уявляти свою роль, уміти перевтілюватися.
2. Під час виступу демонструвати чіткий зв'язок між теорією та практикою відповідно до загальної ідеї дискусії; виступи повинні бути діловими, переконливими, обґрунтованими, грамотними.

Інструкція експертам

1. Вести спостереження за ходом дискусії, глибоко вивчити рекомендовану літературу, орієнтуватись у теорії та практиці проблеми, яка обговорюється.
2. Бути тактовним в оцінці дій усіх учасників гри.

ІІІ варіант

Вивчити досвід сімейного виховання, використовуючи одну із запропонованих книг.

Рекомендована література

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика / Ю.П. Азаров – М.: Политиздат, 1985.
2. Амонашвили Ш.А. Письма к дочери / Ш. А. Амоношвили – М., 1988. – Серия: Народный университет.
3. Амосов Н.М. Страна детства / Н.М. Амосов, Л.Е. Никитина, Д.Д. Воронцов – М.: Знание, 1991. – 288 с.
4. Байярд Р.Т. Ваш беспокойный подросток: практическое руководство для отчаявшихся родителей / Байярд Р.Т., Байярд Д.В. – М., 1991. – 223 с.
5. Говорун Т.В. Батькам про статеве виховання дітей / Т.В. Говорун, О.М. Шарган. – К.: Рад. шк., 1990. – 157 с.
6. Дівчинка-підліток у дорослому світі / упоряд. О. Главник. – К.: Ред. загальнопед. газет, 2003. – 128 с.
7. Діти – батьки – сім"я. – К.: Наук. світ, 2004. – Вип. 1. – 96 с.
8. Клайн В. Как подготовить ребенка к жизни / Клайн В. – М., 1991. – 134 с.

9. Корчак Я. Як любити дітей / Корчак Я. – К.: Рад. школа, 1976.
10. Леви В.Л. Нестандартный ребенок / В.Л. Леви. – М.: Центр психологии и психотерапии, 1992. – 28 с.
11. Ле Шан Э. Когда ваш ребенок сводит вас с ума / Э. Ле Шан – М., 1990. – 267 с.
12. Лешли Д. Работать с маленькими детьми, поощрять их развитие и решать проблемы / Д. Лешли – М., 1991.
13. Лупан С. Поверь в свое дитя / С. Лупан; пер. с франц. Е.И. Дюшен, Н.Л. Суслович. – М., 1993.
14. Макаренко А.С. Книга для батьків / Макаренко А.С. – К., 1982.
15. Нікітін Б.П. Ми та наші діти / Б.П. Нікітін, Л.О. Нікітіна– К., 1989.
16. Росс Кэмбелл. Как на самом деле любить детей / Росс Кэмбелл. – М., 1989.
17. Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка / В.О. Сухомлинський– К., 1982.
18.Торре Делла А. Ошибки родителей / А. Торре Делла – М.: Прогресс, 1993.
19. Уинделл Дж. Дисциплина. 50 надежных способа воспитания детей / Дж. Уинделл – М., 1996.
20. Шенфельдер Г. Должны ли дети быть трудними / Г. Шенфельдер – М., 1990.

Виділити головні ідеї у роботах вказаних авторів з проблем сімейного виховання в стислій формі. Висловити свою точку зору про авторську виховну систему. Виділити проблемні питання для обговорення.

IV варіант. Складіть план роботи класного керівника за розділом "Робота з батьками" для учнів 9 класу (як зразок, подається план роботи з батьками учнів 5 класу).

Орієнтовний зміст розділу плану
"Робота з батьками" для учнів 5-го класу

ТЕРМІН ПРОВЕДЕННЯ	*ВИДИ РОБОТИ*
Вересень	1. Батьківські збори «Давайте познайомимось». 2. Анкетування батьків "Інтереси та вподобання дітей". 3. Вибори батьківської ради та планування її діяльності. 4. Формування картотеки родин учнів.
Жовтень	1. Відвідування родин учнів. 2. Збори батьків та учнів із планування спільної діяльності «Наші загальні справи». 3. День відкритих дверей. Екскурсія навчальними кабінетами школи «Знайомимося з нашими вчителями». 4. Педагогічна консультація для батьків «Як допомогти дитині раціонально розподіляти час для навчання та відпочинку».
Листопад	1. Аналіз навчальної роботи за вересень-жовтень. Лист

	батькам про досягнення дітей у різних видах діяльності. 2. Лекція психолога «Пізнавальні процеси особистості й умови для їх розвитку». 3. Відвідування родин учнів. 4. Індивідуальні педагогічні доручення окремим батькам з підготовки до обміну досвідом на батьківських зборах за темою «Пізнавальна активність родини».
Грудень	1. Батьківські збори «Розвиток пізнавальних інтересів дітей у родині». 2. Виставка для батьків та учнів «Ми – люди творчі». 3. Колективна творча справа «Готуємось до Нового року».
Січень	1. Відвідування родин учнів. 2. Творчий звіт учнів перед батьками за підсумками І семестру. 3. Лижна прогулянка за місто разом з батьками.
Лютий	1. Тематична консультація для батьків хлопчиків «У родині росте чоловік». 2. Колективна творча справа для дітей і батьків "Сімейна регата".
Березень	1. Свято мам і бабусь. 2. Тематична консультація для батьків «У родині росте дівчина». 3. Спільне формування програми гуртка для дівчаток «Дівчата-майстрині» (ведуть мами). 4. Відвідування родин учнів.
Квітень	1. Створення екрана успішності учнів. 2. Виставка кращих робіт учнів, зошитів, щоденників. 3. Лекція «Традиції сімейного читання». 4. Огляд літератури для батьків «Домашня бібліотека».
Травень	1. Анкета для батьків «Плани на літо». 2. Збори батьків та учнів «Підсумки року». 3. Підготовка листів подяки. 4. Концерт для батьків.
Червень	1. Одноденний похід учнів і батьків «Визначні пам'ятки рідного краю». 2. Благоустрій класної кімнати.

V варіант

Педагогічні задачі

Задача №1

Після чергового пропуску уроків п'ятикласником Юрою класний керівник сказав йому:

- Юро, можна я сьогодні прийду до тебе в гості?

Очі хлопчика округлилися:

- А що я натворив?
- Нічого. Просто хочу завітати до вас у гості, – сказав класний керівник.

- А ви нічого поганого не скажете?

- Чесне слово, ні, – сказав класний керівник і пішов у вчительську одягатися.

Удома в Юри класний керівник почав розмову про шкільні справи, про те, як збирали металобрухт, ходили на екскурсію на завод. Нічого поганого про Юру він не сказав. Після бесіди Юра провів класного керівника. Поведінка хлопчика виказувала спокій і задоволення.

Які психолого-педагогічні вимоги слід знати і виконувати класному керівнику при відвідуванні сімей учнів і бесіді з батьками?

Задача №2

У четвертому класі з'явилася нова дівчинка. Жила вона з матір'ю та двома меншими братами. Мати мало турбувалася про дочку. Тому вона часто запізнювалася до школи, приходила неохайна. З учнями дівчинка майже не спілкувалася, погано вчилася.

Що б Ви порадили класному керівнику в такій ситуації? Вкажіть основні форми та методи роботи класного керівника з дітьми з проблемних сімей.

Задача №3

На батьківських зборах батьки запропонували, щоб у класного керівника і вчителів-предметників кожного тижня були чітко визначені години прийому батьків.

Як Ви ставитесь до такої пропозиції батьків?

Задача №4

В одній дружній сім'ї з'явилася така традиція – вечорами за чашкою чаю обговорювалися події дня. Усі разом переживали радощі та невдачі в житті кожного члена сім'ї. Багато розмов було про роботу матері – вона вчителька, про складні операції батька-хірурга.

Усі досягнення і невдачі дітей обговорювалися з такою ж зацікавленістю, як і справи дорослих. І не тільки їх успішність, а також гуртки, спорт – усе викликало інтерес. У дім досить часто приходили однокласники дітей. Батько й мати з інтересом слухали про шкільне життя, брали участь в обговоренні подій.

Який вплив на виховання дітей має створена в сім'ї атмосфера? Які моральні якості формуються у дітей у цій сім'ї?

Задача №5

До класного керівника за порадою прийшла мати однієї з учениць 10 класу. Хоча дівчинка добре вчилася, проте дочка зовсім не допомагала матері в роботі по господарству. Які можливі причини такого становища?

Що б порадили Ви матері як класний керівник? Знання яких форм і методів трудового виховання дітей у сім'ї допоможе класному керівнику надати дійову допомогу у запропонованій ситуації?

Задача №6

Батько восьмикласника Колі прийшов за порадою до класного керівника щодо виховання сина. Батько скаржився, що син не слухає його і матір, пізно ввечері приходить додому, на зауваження не реагує.

Що б Ви порадили цьому батькові як класний керівник? Знання яких форм і методів трудового виховання дітей у сім'ї допоможе класному керівнику надати дійову допомогу в даній ситуації?

Завдання студентам для самостійної роботи

1. *Виділити основні напрями роботи класного керівника з батьками, розглянути та охарактеризувати їх.*

Які труднощі долає класний керівник у реалізації кожного виховного напряму? За яких умов можливе продуктивне співробітництво вчителя та батьків? Які основні шляхи залучення батьків до спільної зі школою роботи щодо виховання підростаючих поколінь? Складіть план роботи класного керівника за одним із напрямів роботи з батьками.

2. Проаналізуйте одну з форм організації спільної виховної діяльності класного керівника та сім'ї: батьківські збори, сімейні свята, індивідуальні консультації для батьків. Складіть вимоги до методики проведення цих форм виховної діяльності.

Складіть розгорнуту характеристику кожної форми, завдяки якій можуть більш успішно виконуватися завдання:

а) як активізувати діяльність батьківських зборів, проведення всеобучу, організацію психолого-педагогічних консультацій;

б) за яких умов батьківські збори можна вважати вищим органом самоуправління;

в) як повинні поєднуватися в батьківському всеобучі форми колективного, групового та індивідуального навчання;

г) за якими формами може здійснюватися диференційований підхід до роботи з батьками;

д) як залучити батьків до активної участі в консультаціях з проблем сімейного виховання.

3. Які сім'ї і якою мірою можуть позитивно впливати на свою дитину та на інших дітей класу і чому?

Яка із сімей, що позитивно впливає на свою дитину, не може допомогти іншим сім'ям і чому?

4. *Охарактеризуйте сім'ю, яка зазнає тимчасових труднощів* у вихованні дитини і яка потребує допомоги класного керівника.

Проаналізуйте неблагополучну сім'ю, яка потребує негайного втручання класного керівника.

3.12.3.БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

1. Яка роль школи як координаційного центру у вихованні дітей?
2. Назвіть виховні функції сім'ї й порівняйте їх із функціями процесу виховання.
3. Охарактеризуйте форми взаємозв'язку школи з сім'єю.
4. Назвіть основні напрями спільної діяльності школи та сім'ї у вихованні дітей.
5. Проаналізуйте основні методи виховання дітей у сім'ї.
6. Назвіть умови ефективності сімейного виховання.

7. У чому полягає своєрідність виховних впливів сім'ї порівняно зі школою?

8. Які ви знаєте книги щодо проблем сімейного виховання? Викладіть головні ідеї їх авторів.

9. Які форми взаємодії з сім'єю сприяють її залученню у процес виховання дітей у класі?

3.12.4.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Вивчати психолого-педагогічну та соціальну літературу з проблем сімейного виховання. Систематично поповнювати соціально-педагогічні знання у роботі з батьками учнів шляхом самоосвіти.

2. Аналізувати труднощі та помилки сімейного виховання, їх причини та шляхи запобігання.

3. Аналізувати особливості життєдіяльності сімей різних типів (благополучна, неповна, багатодітна, молода, асоціальна, конфліктна та ін.).

4. Володіти методами педагогічної діагностики щодо визначення виховного потенціалу сім'ї, проблем у вихованні дитини та ін.

5. Об'єктивно оцінювати соціальні та виховні можливості сім'ї.

6. Аналізувати власну соціально-педагогічну діяльність у роботі з батьками, її успіхи та недоліки.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Складати розділ перспективного плану виховної роботи щодо педагогічної діяльності з батьками учнів.

2. Проектувати цілі, завдання педагогічної роботи з батьками.

3. Моделювати засоби педагогічної роботи (благополучна сім'я).

4. Моделювати методи, прийоми соціально-педагогічної роботи з неблагополучними, асоціальними, конфліктними сім'ями та сім'ями соціального ризику.

5. Допомагати батькам моделювати ситуації у процесі взаємодії зі своїми дітьми.

6. Допомагати батькам передбачати труднощі особистісного та соціального дорослішання їх дітей.

7. Моделювати цілі, засоби вдосконалення власної педагогічної майстерності в роботі з батьками учнів.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Планувати та відбирати конкретні методи, форми, прийоми педагогічної (поточної, щоденної) роботи з батьками.

2. Формувати специфічні цілі, завдання в педагогічній роботі з батьками, з сім'ями різних типів.

3. Допомагати батькам осмислювати послідовність дій їх виховної роботи з дітьми.

4. Планувати проведення батьківських зборів.

5. Допомагати батькам відбирати психологічну, соціально-педагогічну літературу для підвищення рівня їх педагогічної освіти.

6. Планувати роботу з батьківським комітетом.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати з батьками учнів доцільні та доброзичливі взаємостосунки.

2. Застосовуючи різноманітний арсенал педагогічних методів і прийомів, уміти налагоджувати стосунки з конфліктними сім'ями та сім'ями соціального ризику.

3. Допомагати батькам оволодівати різними способами виховного впливу на своїх дітей.

4. Орієнтуватися в соціально-педагогічних ситуаціях, які пов'язані з проблемами сімейного виховання.

5. Управляти власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з батьками.

6. Сприяти створенню в кожній сім'ї доброзичливої психологічної атмосфери щодо виховання дітей.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати різні форми педагогічної роботи з батьками.

2. Залучати батьків до виховної роботи з учнями.

3. Організовувати разом з батьківським комітетом батьківські збори.

4. Разом з батьківським комітетом організовувати виховну роботу з асоціальними, конфліктними, неблагополучними сім'ями та сім'ями соціального ризику.

5. Допомагати батькам в організації різних напрямів сімейного виховання.

6. Організовувати власну діяльність у процесі педагогічної роботи з батьками.

3.12.5.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У майбутніх учителів у напрямі роботи з батьками слід розвивати такі якості: цілеспрямованість, відповідальність, педагогічну культуру, чутливість, духовність, гуманність, інтерес до розвитку особистості, педагогічне мислення, вимогливість, справедливість, доброзичливість, чуйність, уважливість, щирість, спостережливість.

3.13. ФОРМУВАННЯ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ОСОБИСТІСТЬ ШКОЛЯРА

Мета: розкрити розуміння колективу як мети і засобу виховання школярів, впливу колективу на особистість; показати динаміку та логіку розвитку колективу; формувати у студентів професійно-педагогічні вміння формування учнівського колективу, вибору педагогічно доцільної системи методів виховного впливу на особистість і колектив відповідно поставлених завдань.

Обладнання: таблиці "Структура загальношкільного колективу", "Етапи розвитку колективу", опорна схема заняття, презентації, картки з педагогічними завданнями.

Ключові поняття: група; колектив; учнівський колектив; загальношкільний колектив; ознаки колективу; функції колективу; структура дитячого колективу; етапи розвитку колективу; закони життя, стиль, тон дитячого колективу; система перспективних ліній; закон паралельної дії; суспільна думка.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність, ознаки, функції колективу.
2. Вплив колективу на особистість дитини. Структура дитячого, загальношкільного колективу.
3. Процес розвитку колективу. Система перспективних ліній.
4. Закони життя, стиль, тон дитячого колективу.
5. Педагогіка паралельної дії.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Волкова, Н. П. Педагогіка : навч. посібник / Н. П. Волкова. – К. : Академія, 2002. – 575 с.

2. Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях [Текст] / [авт.-упоряд.: М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова]. – Х. : Ранок, 2006. – 383 с.

3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: навч.посіб. / С. Г. Карпенчук. – К.: Вища шк., 2007. – 304 с.

4. Кондрашова Л. В. Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навч. посібник / Л. В. Кондрашова, О. О. Лаврентьєва, Н. І. Зеленкова – Кривий Ріг : КДПУ, 2008. – 187 с.

5. Кузьмінський А.І. Педагогіка: завдання і ситуації: практикум / А.І. Кузьмінський, Л.П. Вовк, В.Л. Омеляненко – К.: Знання-Прес, 2003. – 429 с.

6. Макаренко А.С. Методика організації виховного процесу. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 32 с.

7. . Теорія і методика виховання / В. Л. Омеляненко, А.І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.

8. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх

навчальних закладів / Наказ МОН, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua

9. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посіб / С.С. Пальчевський. – К.: Каравелла, 2007. – 576 с.

10. Педагогіка в запитаннях і відповідях : навч. посіб. / Л. В. Кондрашова [та ін.]. – К. : Знання, 2006. – 252 с.

11. Педагогічна майстерність: підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамущенко, І. Ф. Кривонос та ін.; за ред. І. А. Зязюна. – К.: Вища шк., 2004. – 422 с

12. Робоча книга вихователя [Текст] / [уклад.: О. І. Тимчишин, В. І. Уруський]. – [вид. допов.] – Т. : Астон, 2001. – 295 с.

13. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1971. – 208 с.

14. Сухомлинський В.О. Сто порад учителеві / В.О. Сухомлинський // Вибр. твори: в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 417-654.

Додаткова

1. Зязюн І.А. Краса педагогічної дії : навч. посібник для вчителів, аспірантів, студ. серед. та вищих навч. закладів / І. А. Зязюн, Г. М. Сагач ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. – К., 1997. – 302 с.

2. Сухомлинська О. В. Колектив і особистість у контексті філософії освіти [Текст] / Сухомлинська О. В. // Шлях освіти : наук.-метод. журн. – 2011. – № 4. – С. 2-5.

3.13.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Ситуація 1. Група школярів стоїть на зупинці і чекає тролейбус. Ситуація 2. Група підлітків пограбувала кіоск. Чи можна назвати ці дві групи колективами?

Щоб відповісти на це питання необхідно виділити основні ознаки колективу. Поняття "колектив" походить від латинського "збірний". Отже, ***колектив*** – це добровільне об'єднання людей із спільними цілями, інтересами і діяльністю. Але це визначення неповне. У першій ситуації чітко не виражено зміст діяльності, а у другій є діяльність і мета, але вони мають кримінальний, аморальний характер. Тому колективом може називатися така група людей (дітей), об'єднаних добровільно, яка ставить перед собою суспільно значущі цілі, організовує і здійснює спільну діяльність, спрямовану на досягнення поставлених цілей, характеризується стосунками взаємної підтримки і відповідальності.

Ознаки колективу:

1. *Спільна спрямованість на соціально значущі цілі*. У розвиненому колективі гармонійно поєднуються особисті та суспільно значущі цілі.

2. *Єдина діяльність*. У колективі здійснюється навчальна, трудова та суспільна діяльність для досягнення загальних цілей і виховання громадської активності кожного члена.

3. *Відносини відповідальної взаємодопомоги, загальної турботи*. Між членами колективу встановлюються відносини взаємодопомоги, відповідальності за свої вчинки і справи колективу.

4. *Психологічний клімат у колективі.* Він повинен бути комфортним для кожного члена. Дитина повинна мати можливість самореалізуватися, отримати захист і підтримку від агресивних проявів соціуму.

5. *Дисципліна та самодисципліна* – це елемент, який об'єднує всі ознаки в одне ціле, передумова їх створення і прояву. Основою дисципліни в колективі є норми поведінки, визнані або встановлені самими членами колективу, а не нав'язані ззовні.

Деякі вчені виділяють ще таку ознаку – як відкритість колективу шкільній спільності і далі, готовність до співпраці з усіма іншими спільнотами для громадського блага.

Яке значення має колектив у житті кожної дитини? Колектив є мікросередовище, в якому відбувається перетворення норм і ціннісних орієнтацій суспільства у норми, цінності кожної дитини. Тут у дитини формуються навички соціальної взаємодії, вона вчиться співвідносити свої інтереси з інтересами інших, виконувати роль ведучого і роль виконавця, у неї формуються навички спілкування. Колектив сприяє реалізації мети виховання – всебічному і гармонійному розвитку особистості. Дитина разом з іншими розвивається, вдосконалюється. У колективі дитина самовиражається і самоствердкується.

У сучасній педагогічній науці існує два протилежних підходи до визначення сутності впливу колективу на особистість: гуманістичний та авторитарний. Глибокий і ґрунтовний аналіз цих підходів зроблено у посібнику М.Ю Красовицького "Практична педагогіка виховання".

Гуманістичний напрям спирається на фундаментальне положення про те, що особистість дитини є центром педагогічного процесу, а також на позитивні сторони концепції А.С. Макаренка. Адже, створюючи колектив як організоване гуманне середовище для дитини, піклуючись про її безпеку, про певний порядок і традиції, які захищають її від свавілля, насильства з боку окремих індивідів, школа створює сприятливі умови для нормального розвитку і самовиявлення кожного вихованця.

А.С. Макаренко гостро виступав проти ігнорування індивідуальних особливостей дитини в школі, усереднення індивідуальності у колективі. Він вважав, що виховний вплив стимулювання позитивної поведінки повинен мати переважно індивідуальний характер. У своєму посібнику М.Ю. Красовицький наводить такий приклад із досвіду роботи А.С. Макаренка: "*За спогадами однієї з вихованок, три дівчини крадькома зірвали у комунарському садку кілька зелених яблук. За цими діями їх застав А.С. Макаренко, але нічого не сказав і запропонував дівчаткам залишити яблука та йти спати. Винуватці чекали покарання, але ніхто ні про що не згадував. Лише восени, коли до обіду в їдальні всім вихованцям подали смачні яблука, дівчата побачили на своїх тарілках ті, вже зморщені, висохлі, зеленці*".

Яскравим виразником гуманістичної лінії виступив у 60-70-х роках В.О. Сухомлинський. Він розглядав виховання як процес, наслідки якого залежать від ствердження в школі гуманістичних взаємин, культури як основи навчання і виховання, визнання прав особистості дитини.

На думку В.О. Сухомлинського, організаційна спільність — вимогливість, підпорядкування, керівництво, управління, система залежностей — не головне для створення колективу. Суттєве — це гуманні людські взаємини між учнями, між вихователями і вихованцями, і на цій основі формуються єдині поняття про добро і зло ("Сто порад вчителю"). В.О. Сухомлинський виступав проти спрощеного розуміння механізму впливу колективу на особистість у вигляді обговорення її вчинків на зборах, лінійках і т.ін. Механізми виховного впливу мають бути тоншими, складнішими, гармонійними. Неприпустимо перетворювати дитячий колектив на педагогічну палицю, використовувати його як засіб розправи над особистістю. Колектив — це могутній інструмент, і користуватись ним необхідно з великою обережністю: він може стати небезпечним навіть у руках майстра.

Авторитарний напрям у колективістській педагогіці відповідав вимогам тоталітарного режиму, відбивав ідеологічні штампи в педагогічній науці та помилки самого А.С. Макаренка. Відомо, що він іноді демонстрував негативне ставлення до так званої "парної педагогіки", проте сам був її неперевершеним майстром. Час від часу у працях видатного педагога простежуються думки про те, що йому "немає діла до особистості", що конфлікт між особистістю і колективом необхідно доводити навіть до нещадного кінця, про законність підкорення інтересів особистості інтересам колективу.

Саме ці сторони деякі педагоги всіляко відстоювали і намагалися впроваджувати у шкільну практику. Серед методів виховання найважливішими проголошувалися вимоги педагогів і колективу до особистості, а спілкування вчителя з учнями фактично зводилося до системи вимог. Організаційні засади життя дитячого колективу, система відповідальності, взаємозалежності, вимог розглядалися як головний виховний потенціал школи. Спотворене "колективістське виховання" мало своїм наслідком утиск індивідуального в особистості, підміну особистого в дитині нав'язаними почуттями, думками, бажаннями.

Рішучим прихильником авторитарного напряму був В.В. Кумарін. Будучи послідовним прихильником А.С. Макаренка, він відстоював його помилкові категоричні положення. Усім відомий приклад, коли колоністи обурилися поведінкою вихованця, який був нагороджений Палацом піонерів поїздкою в Мурманськ і не запитав згоди колективу. Згадуючи цю ситуацію, В.В. Кумарін захищає тезу про перевагу інтересів колективу: "Колектив, якщо в ньому не беруть до уваги передусім спільні інтереси, нічого не вимагає від особистостей, які в нього входять, і тільки роздає блага, перестає бути колективом." (Кумарин В.В. Теория коллектива в трудах Макаренко. – К., 1979.)

У практиці авторитарна, антигуманна лінія у процесі реалізації ідеї колективістського виховання здійснювалася досить часто у потворних безглуздих формах. Від імені суспільства, колективу дитині нав'язувався світогляд, політичні погляди, образи "своїх і чужих", сфери діяльності, нехтувалося право вибору. Виховання колективізму фактично реалізувалося як вироблення найбільш потворних форм конформізму, пристосування до думок лідерів або "переважної" більшості. Найменші спроби учня висловити незгоду з традиційними судженнями, законами, вимогами або особисту думку, виявити прагнення до самостійності розцінювалися як індивідуалізм.

Досвід свідчить про те, що ідею виховання дитини в умовах згуртованої, гуманної, педагогічно керованої учнівської спільності не можна вважати хибною, її актуальність підтверджується практикою. Але разом з цим виникає потреба об'єктивно розібратися, від чого треба відмовитися, а що зберегти з великої теоретичної спадщини і практичного досвіду виховання у колективі і через колектив. Колектив виконує важливі ***соціальні функції.*** А саме:

✓ *організаторську* – колектив стає суб'єктом управління своєю суспільно-корисною діяльністю;

✓ *морально-виховну* – дитячий колектив формує морально-ціннісні орієнтації, ідеали своїх членів;

✓ *стимулювання* - колектив сприяє активізації позитивних стимулів у дитини до виконання суспільно-корисних справ.

Учнівському колективу притаманна відповідна структура. Вона може бути формальною і неформальною. Формальний поділ створюється на основі будь-яких офіційних документів, неформальні – виникають на основі симпатій, близькості поглядів, переконань, дружби. А. С. Макаренко вважав, що оптимальна кількість членів колективу має бути не менше 7 і не більше 15 осіб. Якщо менше 7 – колектив перетворюється на замкнену групу друзів і приятелів. Якщо більше 15 осіб – з'являється прагнення до поділу на два колективи. Оптимальна кількість членів колективу дозволяє відчувати їм свою згуртованість, єдність, міцність.

На базі загальношкільного колективу функціонують різні типи учнівських колективів: навчальні класи, колективи за інтересами, клуби, виробничі бригади. Таким чином, до загальної структури шкільного колективу входить кілька підструктур: навчальна (класи), клубна (гуртки, секції), трудова (бригади, ланки), громадська (громадські дитячі об'єднання). Це первинні колективи, в яких окремі члени знаходяться у постійному діловому, дружньому та побутовому об'єднанні. Вони можуть бути тимчасові або постійно діючі. Основним, найбільш значущим за характером у сучасній школі є колектив класу, однак кількість членів значно перевищує оптимальну кількість, що і вимагає від педагога особливої уваги.

У класі функціонують найбільш тривалі і стійкі відносини між дітьми та вчителями, з іншими класами. Класні колективи входять до складної структури дитячого колективу школи, мають свої органи самоврядування,

які, будучи взаємопов'язаними, створюють систему органів самоуправління шкільного колективу (див. Рис.3.3).

Первинні колективи складаються із активу і членів колективу. Крім того, у такому первинному колективі можуть бути мікрогрупи емоційно-психологічного характеру, які в себе включають 5-7 членів, об'єднаних спільними інтересами, почуттями взаємної симпатії, дружби, особистими та діловими взаємовідносинами. Становище дитини визначається ставленням до неї членів колективу. Воно може бути позитивним, індиферентним (нейтральним), і негативним. На це впливають різні фактори: моральні, вольові, інтелектуальні якості, фізична сила, зовнішній вигляд, стан у сім'ї, товариськість, уміння встановлювати контакти. Тому так важливо для педагога вивчати становище дитини в системі колективних відносин, щоб забезпечити сприятливе положення її в колективі.

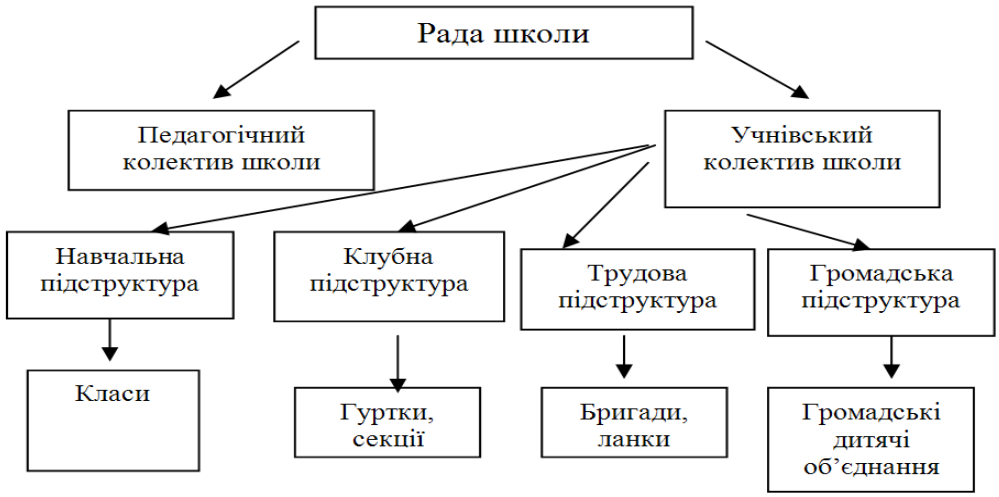

Рис 3.3. Схема структури загальношкільного колективу

Колектив стає суб'єктом виховання в результаті свого розвитку. Розвиток колективу – це процес становлення суспільних і особистих відносин між учнями, між шкільним і класним колективом, між колективом учнів і педагогами. Колектив формується у ході його життя і спільної діяльності, проходить відповідні стадії розвитку. Спираючись на теорію і досвід А.С. Макаренка, можна виділити такі три стадії розвитку колективу.

Перша – початкова, коли колектив тільки створюється, формується, діти придивляються один до одного, до педагога. Класний керівник знайомить вихованців з метою, завданнями, перспективами колективу. Вимоги йдуть від нього. Школярів поступово знайомляться один з одним, з'являють мікрогрупи.

Друга стадія характеризується тим, що завершується взаємне вивчення, утворюються малі групи, формується актив, виникають традиції, розвивається співробітництво, взаємодопомога. Вимоги йдуть не лише від вихователя, а й від активу, лідерів. Колектив стає фактором розширення

соціального досвіду дітей, залучення його до взаємодії з іншими колективами.

На третій стадії розвитку колективу утверджуються відносини співробітництва, взаємодопомоги, створюються умови для всебічного розвитку кожної особистості. Колектив ставить вимоги до себе та до членів колективу. На фоні вимог колективу кожний ставить вимоги до самого себе, і відповідно до цих вимог обирає способи поведінки. Колектив активно взаємодіє з іншими колективами.

На всіх етапах розвитку колективу головна мета – повага до кожної особистості, створення умов для її самореалізації.

А.С. Макаренко дав обґрунтування закону життя колективу: рух уперед – життя колективу, зупинка – форма його смерті. Цей закон знайшов своє вираження у системі перспективних ліній – постановці постійно ускладнюваних цілей, особистих і колективних; перспектив, прагнень. А.С. Макаренко розподіляв цілі діяльності колективу на ближні, середні та дальні. Головне завдання згуртування колективу – у гармонізації колективних та особистих перспективних ліній, у реалізації переходу від зовнішніх стимулів до внутрішньої активності при досягненні певних цілей.

Перспектива – це бажана для дитини мета, подія; це, за словами А.С.Макаренка, "завтрашня радість": Це можна проілюструвати цитатою з "Педагогічної поеми": "Людина не може жити на світі, якщо в неї нема попереду нічого радісного. Справжнім стимулом людського життя є завтрашня радість... Спочатку треба організувати саму радість, покликати її до життя і поставити як реальність. По-друге, треба наполегливо перетворювати елементарні види радості у складні і значущі для людини. Тут простежується цікава лінія: від примітивного задоволення яким-небудь пряником до найглибшого почуття обов'язку... Виховати людину – означає виробити у неї перспективні шляхи, якими йтиме її завтрашня радість"

Таблиця 3.6

Перспективні лінії (колективні й особисті)

Близька перспектива	Від особистих перспектив до колективних, від негативних перспектив до позитивних, від індивідуальної діяльності й успіху до колективних
Середня перспектива	Трохи віддалена у часі, ставиться не часто, 2 – 3 рази на рік. Можливість підготовки і досягнення колективна.
Дальня перспектива	Майбутня доля школи, села, міста, майбутнє Батьківщини; майбутнє особистості на фоні попередніх перспектив.

Сама по собі постановка перспективи не вирішує проблеми формування особистості. Вона вимагає організації діяльності, спілкування дітей для реалізації поставленої мети. А.С. Макаренко зазначав, що розпочинати організацію перспектив можна і з доброго обіду, і з походу в цирк. Але саме головне, виходити при цьому з потреби дитини, хоча б не стільки цінної для нас, дорослих. Спостереження свідчать, що великі загальнозначущі цілі

поставлені вихователем перед школярами без відповідної організації виконання і знання дітей не відчуваються ними як особисті і діяльність для їх досягнення часто особисто не мотивована.

Нормальне функціонування дитячого колективу можливе при правильному тоні та стилі, які проявляються у такому:

1. Мажор – постійна бадьорість, готовність до корисних творчих справ.
2. Дружнє єднання його членів.
3. Відчуття захищеності особистості у колективі.
4. Активність, що проявляється в постійній готовності до діяльності.
5. Звикання до стриманості у діях, словах, емоціях.
6. Відчуття власної гідності на основі гордості за колектив.

Тон і стиль колективних відносин встановлюються і підтримаються відповідними правилами, традиціями, звичаями. Від того, які стосунки складаються в колективі, залежить розкриття задатків, нахилів, творчих здібності кожної особистості.

Спільна діяльність є відправним пунктом розвитку, становлення, самовизначення особистості. Також значну роль відіграє у цьому високорозвинений колектив, особливо для тих дітей, які за особистісним розвитком значно відстають від колективу. У цьому випадку колектив піднімає особистість до свого рівня. Розвинений первинний колектив є важливим інструментом педагогічного впливу на індивідуальність. Такий вплив А. С. Макаренко називав "педагогікою паралельної дії". Сутність цієї методики полягає в тому, що результат виховного впливу ефективніший не при простій взаємодії "педагог – особистість", а при одночасній взаємодії педагога, колективу й особистості (див. Рис. 3.4).

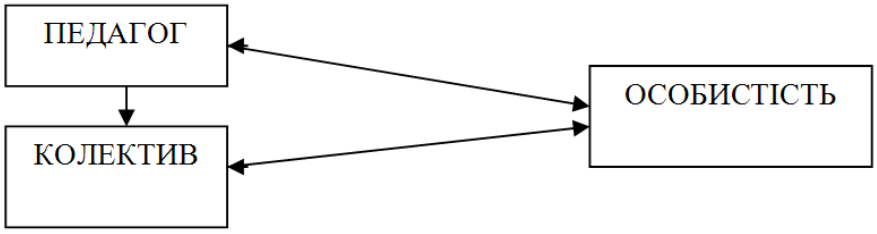

Рис. 3.4. Схематичне зображення закону паралельної дії

Формування колективу вимагає організації, значущої для членів колективу діяльності. Виховний вплив учнівських колективів зростає, якщо в них функціонує учнівське самоврядування, коли діти виступають не тільки як виконавці, але як і організатори конкретних справ, відповідальні за неї, що потребує прояву ініціативи, творчого підходу.

При визначенні позиції педагога в дитячому колективі слід завжди виходити з принципу поваги до особистості, цінності, неповторності кожної індивідуальності, необхідно будувати відносини на основі педагогіки співробітництва, взаємодії, визнання свободи кожної людини.

3.13.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні запитання з теми заняття

На рівні пізнання

1. Дайте визначення ключових понять: колектив, первинний колектив, структура колективу, система перспективних ліній, педагогіка паралельної дії.

2. Визначте етапи розвитку колективу.

3. Назвіть ознаки розвиненого дитячого колективу.

На рівні розуміння

1. Покажіть взаємозумовленість розвитку особистості та колективу.

2. Обгрунтуйте закони та правила життя дитячого колективу.

3. Поясніть, як особистісні перспективи взаємопов'язані з колективними. Як необхідно здійснювати перехід від простих перспектив до складніших.

На рівні застосування

1. Визначте, на якому етапі розвитку знаходиться колектив.

А. Клас нічим не виявляє себе у шкільному колективі. Товаришують між собою 2-3 учні, решта не знаходять друзів не тільки у своєму класі, але й у школі. Деякі навіть ворогують.

Б. У класі є 2-3 яскраво виражених дезорганізатори. У дітей проявляється пасивне ставлення до колективної діяльності, вони не реалізують поставлених перед ними завдань. Не спроможні самостійно вибрати та провести для себе якусь справу. Можливості для прояву та реалізації особистісних інтересів у класі дуже малі. У особливо несприятливе становище потрапляють у такому класі обдаровані, талановиті діти.

В. Робота у класі ведеться цікава й велика. Дуже вдало проходять походи, екскурсії, зустрічі з цікавими людьми, різні конкурси, зворушливі класні "вогники". Клас успішно бере участь у загально-шкільних справах, часто сам виступає ініціатором та організатором їх проведення. У спілкуванні з дітьми спостерігається повага один до одного; разом з тим проявляється непримиримість більшості до тих, хто порушує загальноприйняті норми життя і діяльності. Класний керівник для дітей - старший товариш, порадник в особистих і колективних справах.

Г. Зовні клас дружний, сильний. Бере участь у загальношкільних справах. Але у класі всі справи організовують кілька активістів, решта залишаються осторонь. Наявний актив в основному і підтримує пропозиції класного керівника відносно проведення цікавих і корисних справ. Актив інколи й сам виступає ініціатором проведення справ у класі. Вони зацікавлюють інших, діти тягнуться за ними, хочуть з ними товаришувати, але не всіх вони охоче приймають до своєї групи. Тому у класі є діти, які не можуть себе проявити в колективі, не відчувають у ньому підтримки.

1. Спроектуйте основні напрями роботи з такими класними колективами.

2. Продемонструйте на прикладах правильне використання методу паралельної дії.

3. Наведіть приклади виховних задач близької, середньої та далекої перспектив.

На рівні аналізу

1. Проаналізуйте структуру загально шкільного колективу. Які умови й шляхи його формування?

2. Проаналізуйте специфіку процесу виховання "у колективі і через колектив".

3. Поясніть причини відсутності розвинутих колективів у багатьох сучасних школах.

На рівні синтезу

1. Зробіть порівняльний аналіз гуманістичного та авторитарного підходів щодо сутності впливу колективу на особистість.

2. Висловіть свої думки відносно проблеми свободи й відповідальності особистості в колективі.

> *"Ховаючись і зникаючи у натовпі, людина втрачає найважливішу з притаманних їй рис – відповідальність. З іншого боку, коли вона бере на себе завдання, поставлене суспільством, вона домагається зовсім іншого – збільшення власної відповідальності".*
>
> *І. Франкл*

3. Визначте правила застосування принципу колективізму у навчально-виховному процесі. (Фридман Л.М. Педагогический опыт глазами психолога. – М., 1987. – С. 34-45.)

На рівні оцінки

1. Зробіть висновки щодо важливості колективу для формування особистості.

2. Оцініть судження "У групах, де навчальні заняття організовані як колективні, ефективність навчання зростає за рахунок ефекту впливу групи на своїх членів" (Н.Ф. Тализіна).

3. Оцініть організаційні та виховні переваги різновікових колективів.

Педагогічні задачі

Розв'язання педагогічних задач спрямовані на формування педагогічних умінь організації колективного виховання. Кожна задача має три рівні розв'язку: інваріантний, репродуктивний, творчий.

Інваріантний рівень передбачає вибір правильного розв'язку із запропонованих і обґрунтування свого вибору.

Репродуктивний рівень передбачає психолого-педагогічний аналіз ситуації, висунення стандартних розв'язків і вибір найоптимальніших з них.

Творчий рівень передбачає проектування власної гіпотези розв'язування задачі, її наукове обґрунтування, бачення місця ситуації у цілісному виховному процесі.

Задача №1

Молодого вчителя призначили класним керівником в 10-А класі. Це один з нелегких класів, оскільки сформований він тільки цієї осені. Серед учнів відчувалася роз'єднаність. Але класний керівник зуміла зацікавити дітей

справами класу та школи. Організації колективної діяльності сприяло детальне вивчення взаємовідносин у класі. Допоміг у цьому осінній похід, який дав змогу вивчити характер кожного, виявити інтереси та здібності учнів, відносини між ними; тому заходи, що проводились у подальшому в класі, сприяли створенню добрих міжособистісних відносин, здорового психологічного клімату, задоволення потреби старшокласників у спілкуванні.

Проаналізуйте діяльність молодого вчителя. Що допомогло йому домогтися позитивних результатів у роботі зі збірним класом?

При визначенні перспектив розвитку класного колективу вихователеві потрібно враховувати в першу чергу вивчення:

а) особистісних потреб і перспектив кожного учня;

б) цілей загально шкільного колективу;

в) умов і можливостей шкільного життя.

Задача №2

Семикласники у повному складі прийшли робити ремонт класу, але класний керівник не з'явився. Учні висловлюють думки: захворіла, затримали якісь справи і т.д. Клас отримує завдання і тут розпочинається суперечка. Одні не хочуть працювати, бо немає вчителя. Інші починають виконувати завдання з неохотою, тільки й чекаючи зручного моменту, щоб покинути роботу. Треті, нічого не говорячи, самостійно починають працювати.

Яку інформацію про вихованість колективу й окремої особистості дають подібні ситуації? Сплануйте основні напрями виховної роботи для формування колективу у цьому класі.

Класний керівник повинен формувати у класі відносини:

а) "підкорення" учнів активу класу;

б) індивідуалізму;

в) взаємодопомоги та взаємовідповідальності.

Задача №3

- Так ось, Світлана Михайлівна, до вашого відома, є в педагогіці метод паралельної дії. Діємо на одного – виховуємо на його прикладі інших. Чули про таке?

- Чула, – зітхнула студентка-практикантка. - Здавали недавно педагогіку.

- Так, здавати здавали, – з докором сказав начальник літнього дитячого оздоровчого табору, – а засвоїти не засвоїли. Знову у вашому загоні Адаменко "проявив" себе – зелену смородину в саду обірвав. Говорили з ним?

- Говорила, обіцянку дав.

- Обіцянки він дає кожного дня. Тут тільки через колектив потрібно діяти, випробуваний метод – паралельна дія. Доведеться самому зайнятись.

На вечірній лінійці Адаменко чистосердечно признався, що смородину обірвав у тій частині саду (сто п'ятдесят голів повернулися, щоб зафіксувати об'єкт його інтересів), що потрібна вона йому була, для стрільби із трубочки, яку він вирізав в іншій частині саду, і пообіцяв, що "більше не буде". А потім

були слова осудження начальника табору і чергові запевнення Адаменка про припинення "військових дій"...

Начальник і не підозрював, що битва розпочнеться наступного дня, після сніданку. Дівчат зустріли дружні смородинові залпи хлопчиків. Увечері виявилося, що у баталіях брав участь майже весь табір. Тільки Адаменко у цій битві не був учасником; до нього у цей день приїхала мама.

Яка помилка була, допущена начальником табору? За яких умов метод паралельної дії результативний? Розробіть модель правильного застосування методу паралельної дії.

При застосуванні методу паралельної дії необхідно:

а) сформувати правильну громадську думку колективу, щоб колектив допоміг вихованцю виправити свої помилки;

б) протиставити тому, хто провинився, весь колектив;

в) впливати вихователю самостійно, а думку колективу використовувати, як доказ своїх слів.

Задача №4

9 клас. У класі вісім чоловік – консультанти. Це ті учні, які найкраще знають той чи інший предмет і допомагають своїм однокласникам на їх прохання при затрудненнях у вивченні матеріалу. Усім подобається така система допомоги, оскільки це корисно й тим, хто пояснює, і тим, хто слухає.

Але одна а кращих учениць класу (консультант) заявила, що їй шкода витрачати час на заняття з іншими, є вчителі, чому це хтось повинен займатися з невстигаючими. Клас обурений і здивований, тому що рішення про організацію консультацій винесене всім класом, і всі із задоволенням так працювали. Світлана аргументує свою позицію тим, що в 9 класі всі вчаться добровільно, кожний повинен розраховувати на свої сили, у кожного свої інтереси, своя мета, тому кожен має право свій вільний час і знання використовувати так, як хоче. Клас слухає мовчки. Потім одні починають доводити, що Світлана не права, інші погоджуються з нею.

Підготуйте свій виступ, з яким ви звернулися б до класу у подібній ситуації.

Ви вважаєте, що:

а) класний колектив не може і не повинен впливати на успішність навчання, це справа особисто кожного учня;

б) розвинений класний колектив стимулює навчальну діяльність учнів, підвищує їх пізнавальні інтереси;

в) колективні форми навчальної діяльності знижують успішність навчання, вони менш ефективні, ніж індивідуальні форми навчання. Відповідь аргументуйте.

Задача №5

У класі стало доброю традицією: всі справи вирішувати і проводити колективно. Перед проведенням справи у класі проводиться стартова бесіда, на якій спільно вирішують: що робимо, як робимо і для чого робимо. Вибираються відповідальні, розподіляються доручення, ураховуючи можливості й інтереси кожного. Тому всі із захопленням беруть участь у справах класу. У цьому немає нічого дивного, бо справи не нав'язуються кимсь з гори, а кожен пропонує, що і як він хоче робити. Наприкінці тижня

проводяться збори-вогники, на яких обговорюється, що доброго було зроблено колективно, планується подальша робота.

Оцініть таку організацію життя класного колективу. Визначте роль і завдання класного керівника за такої організації життєдіяльності дітей.

При організації справ колективу потрібно:

а) класному керівникові детально планувати, регламентувати, контролювати всі справи класу, діяльність кожного учня;

б) поступово передавати дітям ініціативу у виборі й організації колективної діяльності, учити їх способам організації колективних творчих справ;

в) із самого початку надати дітям цілковиту свободу в організації самоуправління в класі.

Відповідь аргументуйте.

Завдання студентам для самостійної роботи

1. Ознайомтесь і проаналізуйте досвід організації колективу й колективного виховання видатних вітчизняних педагогів А. С. Макаренка і В.О. Сухомлинського (див. рекомендовану літературу).

2. Під час педагогічної практики визначіть рівень розвитку колективу у закріпленому за вами класі. У класного керівника дізнайтесь, яка робота проводиться для подальшого згуртування колективу.

3.13.3.БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Визначте правильні варіанти відповідей

1. Колектив – це...

а) група людей, об'єднаних на основі єдиної спільної для всіх мети;

б) група, в якій люди об'єднані на основі спільної діяльності (наприклад, виробничої, навчальної);

в) добровільне об'єднання людей на основі єдиних інтересів, суспільно цінного й особистісно значущого змісту спільної діяльності.

2. *Дитячий розвинений колектив визначають такі ознаки:*

а) наявність суспільно-значущих цілей діяльності;

б) спільна навчальна діяльність;

в) відчуття захищеності кожного члена в колективі;

г) чітке виконання розпоряджень класного керівника;

д) відносини взаємодопомоги, відповідальності за справи у класі;

е) вироблені і прийняті дітьми закони і правила поведінки в групі.

3. Дисципліна в дитячому колективі базується на...

а) розпорядженнях класного керівника;

б) самоуправлінні та самоорганізації;

в) виконанні правил поведінки, передбачених статутом школи.

4. Розвиток дитячого колективу відбувається...

а) під впливом вимог класного керівника;

б) у процесі колективної діяльності, спрямованої на досягнення соціально цінних і особистісно значущих цілей.

5. А.С. Макаренко визначив етапи розвитку колективу:

а) залежно від кількості членів групи;

б) відповідно до характеру постановки та сприйняття вимог;

в) залежно від характеру провідної діяльності групи.

6. Розвиненому дитячому колективу притаманні такі функції:

а) навчальна;

б) організаторська;

в) морально-виховна;

г) трудова;

д) стимулююча.

7. При постановці перспективних ліній слід виходити...

а) з наявної суспільно-політичної ситуації;

б) з особистісних прагнень членів колективу;

в) із загально державних, національних інтересів і потреб.

8. Класний керівник при прийнятті важливих рішень загально-колективного життя класу повинен:

а) сам приймати рішення;

б) радитись з активом класу;

в) вирішувати проблеми разом, на загальних зборах.

9. Колективною вважається діяльність тоді коли...

а) дії однієї людини обов'язково узгоджуються з діями інших і орієнтовані не на себе, а на досягнення загальної, але особисто значущої мети;

б) учні працюють разом, у них одна мета, однакові для кожного незалежні від діяльності інших, умови їх досягнення;

в) відбувається диференціація інтересів і дій кожного члена групи.

10. При застосуванні методу "паралельної дії" вихователь повинен використовувати

а) негативне ставлення колективу до індивіда, що провинився;

б) бажання дітей допомогти члену свого колективу, який очікує від них допомоги;

в) свій авторитет, тиск на колектив.

3.13.4.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Визначати за певними критеріями рівень розвитку колективу.
2. Вивчати особливості взаємовідносин у класі.
3. На основі вивчення індивідуальних інтересів формулювати перспективи діяльності дитячого колективу.
4. Складати обґрунтовану психолого-педагогічну характеристику класу.
5. Оцінювати виховні можливості класного колективу на конкретному етапі розвитку з точки зору його впливу на особистість.
6. Аналізувати результати виховного впливу колективу на особистість
7. Правильно обирати стиль роботи з певним колективом, залежно від його розвитку.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати розвиток дитячого колективу.

2. Формулювати систему перспективних задач виховної роботи з колективом класу.

3. Спільно з учнями складати перспективний план діяльності класного колективу.

4. Проектувати результати виховного впливу різноманітних форм колективної життєдіяльності на кожного учня класу.

5. Проектувати цілеспрямовані педагогічні ситуації та їхній вплив на конкретну особистість.

6. Навчати дітей планувати колективну життєдіяльність, наповнювати її цікавими та корисними справами.

7. Проектувати власну виховну діяльність з колективом на певний період.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

І. Визначати і формулювати завдання конкретного виховного заходу та його виховні можливості.

2. Визначати такий зміст колективної діяльності класного колективу, який забезпечив би інтереси кожного учня.

3. Вибирати найбільш оптимальні способи досягнення колективних перспектив.

4. Разом з дітьми розробляти колективні творчі справи.

5. Навчати дітей самостійно вирішувати свої колективні справи, знаходити колективні шляхи реалізації своїх планів.

6. Моделювати ситуації позитивного впливу колективу на особистість.

7. Навчати дітей знаходити можливості для реалізації своїх інтересів і здібностей у колективній діяльності.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Чітко, емоційно описувати перспективи діяльності класу.

2. Уміти вислухати, сприйняти думку колективу.

3. Налагодити дружні взаємовідносини, гуманні способи спілкування між дітьми класу.

4. Проводити обговорення справ класу шляхом організації обміну думками, відверте, ділове висловлювання індивідуальних пропозицій.

5. Встановлювати доброзичливі відносини співробітництва з класом.

6. Вибирати оптимальний стиль спілкування з класом, висловлювати свої пропозиції, зауваження таким чином, щоб вони сприймались як дружня порада, а не як авторитарний наказ.

7. Навчати дітей засобам міжособистісного спілкування.

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Організовувати самостійне планування дітьми своєї життєдіяльності.

2. Разом з дітьми організовувати і проводити цікаві колективні творчі справи.

3. Допомагати кожній дитині реалізовувати свої інтереси, проявляти свої здібності серед однолітків.

4. Стимулювати накопичення у дітей соціального досвіду, формувати звички бути відповідальним за свої вчинки.

5. Організовувати позитивний вплив колективу на особистість, застосовуючи метод "паралельної дії".

6. Навчати дітей способам організації колективної діяльності.

3.13.5.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У майбутнього вчителя мають бути сформовані такі риси: гуманізм, демократизм, які проявляються в усвідомленні цінності, неповторності кожної особистості; право на індивідуальність у своєму розвитку, вихованні. У роботі з дитячим колективом педагог повинен проявити високу комунікабельність, емпатійність, самовладання, Урівноваженість, організаторські здібності, уміння розуміти дитячі прагнення, виявляти їх інтереси, співпереживати з дітьми.

3.14. ОСВІТНЬО-ВИХОВНІ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Мета: сформувати у студентів розуміння сутності освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів, типології, створення та етапів функціонування; сприяти виробленню у них необхідних професійних умінь та навичок організації і здійснення професійної діяльності в умовах освітньо-виховної системи конкретного навчального закладу.

*Ключові поняття:*освітньо-виховна система, етапи розвитку освітньо-виховної системи, типологія сучасних освітньо-виховних систем.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Поняття про освітньо-виховну систему. Структура та характеристика основних компонентів освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів.
2. Типологія сучасних освітньо-виховних систем.
3. Сучасні заклади нового типу. Характеристика освітньо-виховних систем різних загальноосвітніх навчальних закладів.

ІІ. Виконання практичних завдань.

ІІІ. Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Варіативні моделі розвитку сільських загальноосвітніх навчальних закладів: наук-метод. посіб. / за заг. ред. В. В. Мелешко. – К.: Пед. думка, 2011. – 160 с.
2. Грицай Ю. О. Теорія і практика управління сучасною школою: навч.-метод. посібник / Ю. О. Грицай, Я. І. Журецький. – Миколаїв: МДПУ, 2002. – 256 с.
3. Ковальчук В.А. Освітньо-виховні системи загальноосвітніх закладів: навч.-метод.посіб. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2016. – 118 с.
4. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – К., Колегія МОН України, 2016.
5. Теорія і методика виховання / В. Л. Омеляненко, А. І. Кузьмінський. – К.: Знання, 2008. – 415 с.
6. Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/
7. Основні орієнтири виховання учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів / Наказ МОН, молоді та спорту України № 1243 від 31.10. 2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mon.gov.ua
8. Сорока Г.І. Сучасні виховні системи та технології: навч.-метод. посібник для керівників шкіл, вчителів, класних керівників, вихователів, слухачів ІПО. – Харків, 2002. – 128 с.
9. Сухомлинський В.О. Павлиська середня школа //Вибр. тв. у 5-ти т. – К., 1976. – Т. 1. – С. 369-392.

10. Школа майбутнього як інноваційний заклад освіти: наук.-метод. посіб./ В. М. Мадзігон, Л.М. ВащенкоЛ.І. Даниленко [та ін.]., за ред. д.пед.н, проф. В. М. Мадзігона. – К.: Шкільний світ, 2010. – 144 с.

1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Загальнонаукове розуміння поняття «системи» розглядається як поєднання, устрій, утворення, сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. У той же час науковцями уточнюється, що система – це певний об'єкт вивчення, якому притаманні цілісність або який розглядається як єдине ціле. Об'єкт може бути матеріальним (реальним), може бути мислительним (абстрактний), і може бути сукупним (матеріальні і абстрактні утворення).

Інколи поняття системи ототожнюють із поняттям «множина» і визначають її сутність як множину пов'язаних між собою елементів довільної природи. Але, на нашу думку, поняття «система» дещо відрізняється за своїми характеристиками від поняття «множина». Система – це не просто набір незалежних елементів однакової природи, поєднаних певними характеристиками. Вона передбачає взаємозв'язок і взаємодії цих елементів, також може мати такі властивості, які не притаманні її окремим частинам.

У широкому контексті систему можна розглядати як:

- порядок, зумовлений правильним, планомірним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь.
- форму організації, будову чого-небудь (державних, політичних, господарських одиниць, установ).
- сукупність будь-яких елементів, одиниць, частин, об'єднуваних за спільною ознакою, призначенням.
- сукупність принципів, які є основою певного вчення.
- будову, структуру, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин.

З огляду на зазначене вище хочемо уточнити, що є деякі об'єкти з окремими властивостями і відношеннями, які при цьому не утворюють систему, а інші властивості і відношення – можуть її утворювати. Так, наприклад, зібрані книги у шафі за розміром не утворюють систему, хоча і є у певній залежності, відношеннях, а створений із цих книг алфавітний або ж тематичний каталог вже може умовно виступати системним об'єктом. Тобто певні відношення, зв'язки носять системний характер.

Кожна система має певні ознаки. Серед основних виділяють:

1) *цілісність (комплекс взаємопов'язаних елементів)*,
2) *підпорядкованість компонентів*,
3) *взаємозв'язок із середовищем;*
4) система є *елементом* системи більш високого порядку, і нерідко окремі елементи самі можуть бути підсистемами по відношенню до загальної системи.

Отже, система – це не просте поєднання окремих частин в єдине ціле, а цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, що складає особливу єдність, певний взаємозв'язок із середовищем; є елементом системи більш високого порядку, і нерідко окремі елементи самі можуть бути підсистемами по відношенню до загальної системи.

У загальній теорії систем (Л. фон Берталанфі, І. В. Блауберг, В. М. Садовський, Е. Г. Юдін та ін.) визначають різні системи, в тому числі і соціальні. Будь-яка соціальна система складає собою комплекс компонентів матеріального й ідеального, об'єктивного і суб'єктивного, емоціонального і раціонального характеру. Кожній соціальній системі притаманні норми, які регулюють її цілісність, функціонування, розвиток. Систему навчального закладу (школи) можна представити як різновидність соціальної системи. Відповідно до цього підходу характерні для соціальної системи ознаки будуть властиві й освітньо-виховній системі навчального закладу.

На сьогодні в кожному навчальному загальноосвітньому закладі можна виділити різні системи і підсистеми. Це може бути виховна система, методична система, система роботи з батьками, система роботи із обдарованими школярами та ін.

Поряд з поняттям системи існує поняття «комплекс». Комплекс (від лат. complexus – зв'язок, поєднання) у найширшому розумінні – певне поєднання окремих процесів, властивостей, частин, систем в єдине ціле. У Великому українському тлумачному словнику комплекс визначається як певний набір предметів, які становлять певну цілісність або мають однакове призначення.

Педагогічна система найбільш часто вживане словосполучення, яке використовується в педагогічній науці і практиці. Найчастіше це поняття персоніфікується і використовується для характеристики значної наукової та практичної діяльності великих педагогів (наприклад, педагогічна система Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського, Дж. Дьюї, Р. Штайнера, М. Монтессорі та ін.). Це поняття застосовується також для позначення і характеристики вертикального зрізу педагогічної діяльності залежно від досліджуваного рівня освіти (педагогічна система загальноосвітньої, професійно-технічної, вищої школи, освіти дорослих і т.д.). Поняття "педагогічна система", перш за все, для загальної характеристики і критеріальної, теоретичної оцінки інтегративно розуміється як навчально-виховна, науково-педагогічна (дослідницька) та управлінська діяльність у відповідних соціальних умовах. Наведемо приклади визначень «педагогічна система».

Педагогічна система – *це множина взаємопов'язаних структурних і функціональних компонентів, які підпорядковані цілям виховання, освіти і навчання підростаючого покоління і дорослих людей*.

При цьому структурними компонентами є сукупність основних базових характеристик педагогічної системи, як відрізняють її від інших (не педагогічних систем). А функціональними компонентами є базові зв'язки основних структурних компонентів, що виникають у процесі діяльності керівників, педагогів.

Поняття «педагогічна система» і поняття «освітньо-виховна система» співвідносяться як загальне поняття і його різновид. Освітньо-виховна система є прикладом реалізації педагогічної системи в реальних умовах конкретного педагогічного закладу. Це відноситься і до поняття «виховна система».

Б.З. Вульфов і Л.І. Новікова, досліджуючи виховні системи загальноосвітніх закладів, відмічають, що вони можуть бути не схожі одна на одну, але їм притаманне:

1) *загальне* (визначається типом гуманістичної системи);
2) *одиничне* (відображає творчість педагогічного колективу);
3) *особливе* (визначається самобутністю і неповторністю виховної системи).

Виховна або освітньо-виховна система відображає специфічний спосіб організації освітньо-виховного процесу на рівні конкретної установи (організації)

Школа однотипна за будовою, завжди своєрідна у своєму внутрішньому змісті, тобто має свої специфічні аспекти, визначені впливом середовища, суб'єктами (учні, вчителі, батьки), традиціями та ін. Виховна система відбиває специфічний спосіб організації виховного процесу на рівні конкретної установи (організації)..

Розвиваючи погляди учених у сфері теорії виховних систем, визначаємо систему навчального закладу не як виховну систему, а у більш широкому значенні, ураховуючи цілісність педагогічного процесу, особливості взаємодії суб'єктів, їх діяльність, спрямовану на вирішення основних навчально-виховних завдань. Варто також зазначити, що сучасне життя свідчить про зміни ідеалу нової людини XXI століття, людини трансінформаційного суспільства. Відповідно змінюється мета виховання такої особистості, що являє не тільки всесторонній і гармонійний розвиток особистості, але й максимальний розвиток здібностей людини, спрямування її до саморегуляції і самоосвіти.

Польські дослідники також розглядають школу як освітньо-виховну систему. Так польська дослідниця К. Халас зазначає, що під освітньо-виховною системою школи розуміється інтегрована внутрішня сукупність різноманітних сутностей, які включені в авторські програми, створені суб'єктами школи, в педагогічні дії, що взаємообумовлені між собою, організаційні методи і форми, які мають на меті забезпечити учням сприймання, розуміння і реалізацію цінностей, формування у них творчих позицій, знань і вмінь, а вчителям і батькам – можливість творчих педагогічних дій. Ефективність створеної освітньо-виховної системи школи К. Халас визначає на основі двох параметрів. Перший – це показник рівня навчання і виховання учнів, а саме: їх кількість, які успішно склали іспити і мають високі показники рівня вихованості, участь їх у предметних конкурсах і олімпіадах, індивідуальна активність, освітня спрямованість, рівень сформованості позитивних життєвих цінностей. І другий – кількість учителів, які розробляють і впроваджують авторські програми та кількість створених авторських класів. Авторськими класами можуть бути:

екологічний, фольклорний, театральний, менеджерський, інформаційний, мовний, туристичний, спортивний, артистичний, клас громадських служб (пожежників, міліціонерів) та ін.

На основі системного, структурно-функціонального і синергетичного підходів ми розглядаємо освітню установу як цілісний сукупний суб'єкт освіти і виховання. Освітньо-виховна система характеризує власне педагогічний аспект функціонування навчального закладу відповідного рівня і профілю. Будь-яка така система складається з наступних взаємопов'язаних компонентів: цілей навчально-виховної та розвиваючої діяльності; змісту цієї діяльності (фіксованої в навчальних планах, програмах, підручниках, навчальних посібниках, комп'ютерних навчальних програмах, інформаційних, телекомунікаційних засобах); методів навчання, виховання та розвитку учнів (процесуально розуміється технології освітньої діяльності); засобів, що використовуються в педагогічному процесі; організаційних форм, в яких освітня діяльність реалізується з тим чи іншим ефектом.

За типом зв'язків, що існують між елементами предмета, які є складовими системи, можна розрізняти:

1) системні предмети, які мають таку залежність елементів, що видалення одного елемента руйнує всю систему;

2) системні предмети, в яких зміна одного елемента викликає зміну інших і всієї системи в цілому;

3) системні предмети, взаємозв'язки між елементами такі, що забезпечують розвиток предмета як цілого.

Керуючись цим твердженням, освітньо-виховну систему навчального закладу можна представити як системний предмет, що відноситься до третьої групи об'єктів. Отже, **освітньо-виховна система** навчального закладу – це цілісне утворення, яке організується в процесі інтеграції основних компонентів освіти і виховання (мета, суб'єкти, їхня діяльність, спілкування, відносини, кадровий потенціал, матеріальна база, середовище), що сприяє розвитку і саморозвитку особистості, створенню своєрідного, розвивального та виховуючого середовища загальноосвітнього закладу.

Структура освітньо-виховної системи. Проблема визначення структури освітньо-виховної системи повністю не вирішена. Компоненти, що виділяються, різноманітні за характером і змістом. Для того, щоб дослідити структуру освітньо-виховної системи, проаналізуємо виховну систему школи, яка є достатньо розроблена й обґрунтована.

Наведемо приклад найбільш узагальненої структури виховної системи школи: мета, заради якої вона створюється, діяльність і спілкування, що забезпечують її реалізацію, відносини суб'єктів діяльності, основне середовище, керування, що забезпечує інтеграцію компонентів у цілісну систему.

Українська дослідниця Г.І. Сорока наводить ще таку структуру: ціннісно-смислове ядро (мета, принципи, зміст, методика), просторово-тимчасова структура (різні форми діяльності з учнями), координаційно-педагогічний

компонент (функції, педагогічні технології, керування розвитком системи, система підвищення компетентності педагогів, батьків).

Однак, наведені приклади структур виховної системи загальноосвітньої школи неповні і не відображають повною мірою всі сторони функціонування навчального закладу. У виділенні саме виховної системи навчального закладу (школи) свідомо робиться акцент на особливостях організації виховання, його специфіку, особливості. Поняття «освітньо-виховна система» є більш широким та відображає особливості цілісності процесу навчання і виховання.

Протягом останніх років відбувається переосмислення основної мети та завдань, які стоять перед навчальними закладами середньої освіти. Сучасне життя показує, що вже виникає необхідність переходу до нового ідеалу і, відповідно, мети – всебічного розвитку здібностей людини, до саморегуляції і самоосвіти. Постійне оновлення знань, ускладнення способів одержання інформації вимагає формування інноваційного мислення, інноваційної діяльності сучасної людини. Ця вимога часу ставить завдання перед учителями рівноцінно реалізовувати як освітню так і виховну і розвивальну функції педагогічного процесу. Тому, можна сказати, що в школі створюються одночасно дві системи – освітня і виховна. Але, зрозуміло, що педагогічний процес цілісний і логічно створити одну, освітньо-виховну систему, функціонування якої забезпечить досягнення поставлених завдань. На основі підходів (системного, структурно-функціонального і синергетичного) ми розглядаємо освітню установу як цілісний сукупний суб'єкт освіти і виховання. Освітньо-виховна система характеризує власне педагогічний аспект функціонування навчального закладу відповідного рівня і профілю.

Найбільш узагальнена *структура освітньо-виховної системи* включає:

- ✓ *суб'єктно-середовищний* компонент (педагоги, учні, батьки, дорослі, що беруть участь у діяльності навчального закладу, середовище як підсистема і система);
- ✓ *ціннісно-орієнтаційний* компонент (цілі, цінності, принципи діяльності, перспективи);
- ✓ *комунікативний* компонент (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки);
- ✓ *функціонально-діяльнісний* компонент (системоутворюючі види діяльності, їх функції, напрями, зміст форми і методи роботи, спілкування, функції, керування);
- ✓ *діагностико-результативний* компонент (критерії ефективності, оцінка й аналіз функціонування).

Функції освітньо-виховної системи. У сучасній освітньо-виховній системі школи реалізуються *інтегруюча, регулююча та розвивальна* функції. *Інтегруюча* поєднує в одне ціле раніше розрізнені, неузгоджені виховні впливи. *Регулююча* функціяспрямована на упорядковування педагогічних процесів, на управління ними. *Розвивальна* функція забезпечує динаміку системи, яка характеризується, з одного боку, оптимізацією її функціонування, а з іншого – її оновленням, удосконаленням.

Освітньо-виховна система зорієнтована на конкретні умови, ураховує інтереси і потреби дітей і дорослих, тому вона не може бути ідентичною у різних регіонах, навіть у двох сусідніх навчальних закладах.

Таким чином, дослідження сутності поняття освітньо-виховної системи, її ознак, структури на основі єдиних методологічних позицій дає можливість вивчати її особливості, варіативність, функціонування в різних соціальних інститутах, які займаються навчанням і вихованням; досліджувати загальне, властиве всім освітньо-виховним системам і одиничне – властиве конкретній освітньо-виховній системі навчального закладу. Як свідчать напрацювання педагогів-практиків, в основному педагогічна система проходить такі етапи:

- виникнення нового педагогічного явища, ідеї оновлення педагогічної системи школи, її теоретичне обґрунтування у вигляді нових педагогічних знань, що сформульовані у формі теорій, концепцій, які описують процес розвитку певної педагогічної системи школи з урахуванням її специфіки;
- оволодіння новими теоретичними знаннями педагогічних співтовариств;
- використання, упровадження у практику запланованих змін у педагогічній системі школи.

Діяльність освітньо-виховної системи включає постановку цілей, проектування нового стану системи навчання і виховання й етапів досягнення, коректування освітньо-виховних процесів, об'єктивний аналіз реалізації й результатів, висунення нових перспектив. Ураховуючи значні напрацювання науковців, практиків та досвіду в розв'язанні проблеми створення освітньо-виховної системи загальноосвітнього навчального закладу, можна виділити такі **етапи її функціонування**.

Перший етап — етап *проектування* освітньо-виховної системи. Він може співпадати чи не співпадати з етапом становлення самої школи. Закладення основ освітньо-виховної системи розпочинається із упровадження визначених концептуальних ідей. На першому етапі особливу увагу необхідно приділити розробці концепції як сукупності основних педагогічних ідей; виділенню системоутворювальної діяльності, яка відображала б колективні потреби дітей, дорослих, була значущою і визначальною у формуванні особистості школяра; створенню „випереджальних ситуацій", які моделюють майбутню освітньо-виховну систему. Як показує практика, концептуальною основою створення освітньо-виховної системи може виступати модель випускника навчального закладу, тобто ідеальний образ особистості із сформованим комплексом інтелектуальних, моральних, духовних, фізичних та особистісних характеристик через різні аспекти системоутворювальної діяльності (здоров'язбережувальний, інформаційно-комунікативний, краєзнавчо-пізнавальний та ін.). Особливого значення на цьому етапі набуває введення новацій у шкільне життя, які можуть бути як стабілізуючим, так і дестабілізуючим фактором для створення системи. У систему вводяться гуманістичні ідеї свободи вибору, добровільності, взаємної терпимості й

відповідальності. Встановлюється той чи інший вид системоутворювального зв'язку – сукупності структурних і функціональних утворень системи.

Взаємодія з середовищем у системі на першому етапі носить стихійний характер. Усвідомленого, цілеспрямованого освоєння навколишнього середовища ще немає. На першому етапі здійснюється ситуаційний аналіз, діагностика та розкриваються тенденції розвитку навчально-виховного процесу. Важливо, щоб робота з проектування майбутньої освітньо-виховної системи здійснювалася командою активістів. Це, як правило, ініціативні вчителі на чолі із директором, батьки, представники учнівського самоврядування. Остаточно визначається вид освітньо-виховної системи із урахуванням регіональних особливостей, типу навчального закладу, специфікою та спрямованістю системоутворювальної діяльності.

Другий етап – етап *становлення освітньо-виховної системи*. Він пов'язаний із розробкою змісту і структури освітньо-виховної системи. На цьому етапі остаточно визначається системотворча діяльність педагогічного, учнівського та батьківського колективів; пріоритетні для функціонування системи напрями діяльності; взаємодія з іншими соціальними інститутами. Діяльність ускладнюється, встановлюються зв'язки між її різними видами. Виникають різні тимчасові колективи і різновікові об'єднання, що зумовлює необхідність організації взаємодії з ними з метою стійкого, стабільного розвитку системи. На етапі стабілізації здійснюється формувальний етап експеримент щодо впровадження системних форм навчання і виховання, адекватних особливостям і потребам учнів. Забезпечується можливість вибору форм і методів навчання і виховання, різні освітні інноваційні технології залежно від психофізіологічних можливостей та інтересів школярів, від загальновизначених цілей та завдань педагогічної діяльності.

Третій етап становлення освітньо-виховної системи – *стабільне функціонування*. Кожен компонент займає своє місце, системні зв'язки покращуються, життя школи впорядковується, освітньо-виховна система працює у заданому режимі. Посилюються інтеграційні процеси, вони пронизують навчально-пізнавальну діяльність, органічно пов'язуючи її з вихованням. Шкільний колектив виступає як співдружність дітей і дорослих, об'єднаних спільною, глибоко усвідомленою метою, спільною діяльністю, спільною відповідальністю. Педагоги реалізують особистісно зорієнтований підхід, домінує педагогіка гуманних відносин. Активно розвивається педагогічно збагачене освітньо-виховне середовище. Однак стан рівноваги не є стабільним, оскільки будь-якій освітньо-виховній системі властиве старіння. У цьому випадку в системі виникає гальмування. Рушійною силою є постійне зростання потреб колективу, вплив освітніх, суспільно-політичних, економічних процесів у державі. Своєчасне реагування на ці процеси дає можливість уникати застійних явищ в освітньо-виховній системі.

Четвертий етап – це етап *оновлення і перебудови* системи, який може набувати характеру кризи. Він визначається створеними умовами попереднього етапу. Оновлення системи здійснюється шляхом упровадження інновацій, які ведуть до зміни системи. Вони сприяють

переходу її на новий рівень. Освітньо-виховна система вдосконалюється або проектується в іншому напрямі. Ці зміни залежать від комплексу факторів (оцінки результатів, професійної компетентності й майстерності педагогічного колективу, соціальної ситуації розвитку, матеріально-технічної бази закладу та ін.).

Розвиток освітньо-виховної системи школи – це закономірний багатоваріантний процес із притаманними йому суперечностями. Варіативність розвитку може мати різну педагогічну цінність за значущістю для сприятливого особистісного розвитку школярів.

Типологія освітньо-виховних систем передбачає розподіл всієї сукупності їх на типи (класи) за різними ознаками. Існують такі принципи класифікації: або за ознакою предметності, або за ознакою категорійності. Класифікація за ознакою предметності передбачає виділення основних видів конкретних систем, які існують у природі, суспільстві з урахуванням виду відображуваного об'єкта, або з урахуванням виду наукового напряму, що застосовується для моделювання. За ознакою категорійності системи поділяються за загальними характеристиками, притаманними різним системам незалежно від їх матеріального втілення.

Кожна система існує у конкретному оточуючому середовищі. Середовище частково обумовлює існування системи. Освітньо-виховне середовище навчального закладу сприяє формуванню особистісних якостей школярів, життєвої компетентності, досвіду, креативності, відповідальності, способів і стратегії життєдіяльності. Воно сприяє розширенню уявлення дитини про себе та ступінь включення її до соціуму, дає змогу змінити межі взаємозв'язку особистої індивідуальності з її оточенням. Дуже важливо, щоб освітньо-виховна система школи забезпечувала реалізацію особистісного підходу до навчання і виховання кожного учня, уважне ставлення до унікальності і своєрідності кожного учня; забезпечувалася у системі роботи школи організація життєдіяльності учнів як основи навчально-виховного процесу (навчально-виховний процес розглядається як процес життєтворчості учнів відповідно до їх вікових потреб, психофізичних особливостей, сенситивних періодів розвитку кожної дитини); стимуляцію творчої активності кожного учня; гуманізацію міжособистісних стосунків; інтеграцію в соціокультурне середовище.

Особливо важливого значення середовища в організації навчально-виховного процесу школи надавав А.С. Макаренко. Він виділяв головним завданням педагога в процесі соціалізації підростаючого покоління врахування системи діючих соціальних факторів і забезпечення педагогічно доцільної організації відношень у взаємодії вихованця з середовищем. Він визначав школу як важливий соціалізуючий чинник розвитку дитини, який повинен узгоджуватись з іншими.

Видатний педагог В.О. Сухомлинський також наголошував на важливості створення комфортного і творчого освітньо-виховного середовища школи, яке б сприяло саморозвитку та вдосконаленню особистості школяра. У своїх працях педагог зазначав про важливість роботи педагогічного колективу в

цьому напрямку. Аналізуючи досвід роботи Павлиської школи, з позицій сьогоднішньої педагогічної науки, можна говорити про те, що відомий педагог реалізував на практиці модель школи як освітнього, виховуючого соціально-культурного центру в сільській громаді.

На сучасному етапі категорію «освітньо-виховне середовище» вивчали Л.П. Буєва, Ю.С. Мануйлов, Л.І. Новикова, К.І. Приходченко, Н.О. Селиванова, Є.В. Степанов, І.С. Якиманська та ін.

Ці дослідження здійснюються відповідно аналізу різних аспектів проблеми становлення, функціонування та розвитку освітньо-виховної системи школи. Основні фактори, що впливають на формування школи як організаційної структури: технологія, розміри організації, середовище, стратегія.

Розглядаючи середовище як структурний об'єкт, що характеризує певний вид освітньо-виховної системи школи, можна виділити такі його характеристики:

- ✓ складність (кількість складових, що впливають на функціонування організації та інтенсивність взаємодії між ними);
- ✓ динамічність (кількість змін середовища в одиницю часу та подібністю змін);
- ✓ невизначеність середовища (кількість інформації про компоненти та зміни в середовищі, її якість та визначеність).

Виділення складових сприяє більш глибокому їх вивченню та розробці необхідних педагогічних технологій розв'язання складних проблем розвитку особистості і шкільного колективу в цілому. Спрямованість педагогічної діяльності на розв'язання цих завдань повинна носити творчий характер.

Як вже нами з'ясовано, що скільки шкіл, стільки може бути і різних систем. Єдиного підходу до визначення типології освітньо-виховних систем навчальних закладів немає. Однією із прикладів є розроблена дослідницею В.А. Ковальчук типологія освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів. Розроблена типологія освітньо-виховних систем відзначається варіативними характеристиками, які відображають особливості педагогічного процесу в навчальному закладі, його індивідуальність. До таких варіативних характеристик відносимо загальні й часткові. Загальні відображають якість інформаційно-комунікативної взаємодії, що зумовлена рівнем сформованості педагогічної свідомості колективу вчителів, вихователів, дорослих. Часткові характеристики виражають якість педагогічного процесу, що є показником реалізації освітньо-виховної системи навчального закладу, доцільністю інтегрованої системо утворювальної діяльності, рівнем педагогічної культури педагогічного колективу, проявом активності й творчості педагогів, дорослих, учнів та ін.

У результаті теоретичного аналізу вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень, де розглядалися різні типології освітніх, виховних систем та вивчення практичного досвіду функціонування освітньо-виховних систем загальноосвітніх шкіл Київської, Вінницької, Житомирської областей, з'ясовано, що найбільш доцільними у визначенні типології освітньо-

виховних систем є такі *параметри*: *ціннісно-мотиваційний*, який визначає образ випускника школи, наділеного необхідними якостями особистості, набутими ключовими компетентностями і носить характер атрактності, тобто орієнтації на досягнення кінцевого стану, цілі; *цілісності,* що виражає особливості функціонування освітньо-виховної системи як окремого організму з притаманними йому структурою та різноманітними технологіями діяльності, що спрямовуються на досягнення поставленої мети і характеризується властивостями системності, ієрархічності, підпорядкованості та взаємодії з оточуючим середовищем; *фрактальності* та *варіативності* – як вияв у кожній системі необхідних подібних для всіх освітньо-виховних систем елементів, єдиних функціональних і структурних принципів її існування (наприклад гуманістичний принцип), що виражає властивість інваріантності та наявність властивого лише їй – особливостей організації, врахування специфіки середовища, у якому знаходиться навчальний заклад, творчого потенціалу учасників освітнього процесу (педагогів, учнів, батьків) як вияв інваріантної характеристики системи; *саморозвитку* як важливого процесу самоорганізації й самодетермінації освітньо-виховної системи за рахунок перебудови існуючих і утворення нових зв'язків між елементами системи, завдяки її відкритості й нелінійності, які є передумовою процесу самоорганізації й випливають із здатності обмінюватися із середовищем енергією, речовиною, інформацією та переходити з одного стану в інший, тобто забезпечувати властивість варіативності (табл. 1.). Зауважимо, що розроблена типологія освітньо-виховних систем не є остаточно завершеною. Подальший розвиток і реформування системи освіти і виховання на різних рівнях ставить нові завдання перед педагогами, науковцями і, відповідно, дослідницька робота з її удосконалення буде продовжуватися. Відзначимо, що в розробці типології освітньо-виховних систем відображені традиційні й інноваційні парадигми формування особистості, варіативність навчально-виховної практики середніх навчальних закладів, їх освітньо-виховного середовища; особливості державного, регіонального, місцевого аспекту в розвитку закладу, тенденції сучасного соціального розвитку.

Характеристика різних освітньо-виховних систем

Кожна освітньо-виховна система має свої особливості і відзначається притаманною їй своєрідністю. Одним із факторів своєрідності є тип навчального закладу. До загальноосвітніх навчальних закладів належать:

- школа I-III ступенів;
- спеціалізована школа (школа-інтернат) I-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;
- гімназія (гімназія-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів з поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;
- колегіум (колегіум-інтернат) – навчальний заклад II-III ступенів філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю;

Таблиця 1.

Типологія сучасних освітньо-виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів

КРИТЕРІЇ ПОДІЛУ	*ТИП ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ*	*ВИД ОСВІТНЬО-ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ*
Територіально-географічна ознака	Регіональні	Сільські
		Міські
		Районні
		Обласні
Структурність	Повні	Система навчального закладу
	Часткові (система підрозділу навчального закладу)	Система відповідного ступеня загальноосвітнього закладу (початкової школи, основної, старшої)
		Система гуртка
		Система секції
		Система класу
Домінантність функціонування	Переважання одного із компонентів педагогічного процесу	освітоцентрична
		соціоцентрична
		виховноцентрична
Профільність навчального закладу	Поглиблене вивчення навчальних предметів	Гуманітарно орієнтована
		Природничо-екологічно орієнтована
		Фізико-математично орієнтована
		Фізкультурно-оздоровчо орієнтована
		Художньо-естетично орієнтована
	Тип навчального закладу	Освітньо-виховна система ліцею
		Освітньо-виховна система колегіуму
		Освітньо-виховна система гімназії
		Освітньо-виховна система школи
		Освітньо-виховна система школи-інтернату
Концептуальність системи	Авторські (освітньо-виховна система, створена за ідеями видатного педагога – минулого або сучасності)	Освітньо-виховна система Вальфдорської школи
		Освітньо-виховна система школи Монтессорі
		Освітньо-виховна система школи О.А. Захаренка та ін.
	Парадигмально орієнтовані	Система школи життєтворчості
		Система школи повного дня
		Система школи розвитку
		Система школи-родини
		та ін

	Провідний чинник – системоутворювальна діяльність, умови середовища та ін.	Освітньо-виховна система – в основі краєзнавчо-пошукова діяльність
		Освітньо-виховна система – в основі еколого-натуралістична діяльність
		Освітньо-виховна система – в основі розвиток обдарованості дитини й ін.

• ліцей (ліцей-інтернат) – навчальний заклад ІІІ ступеня з профільним навчанням та допрофесійною підготовкою (може надавати освітні послуги ІІ ступеня, починаючи з 8 класу);

• школа-інтернат І-ІІІ ступенів – навчальний заклад з частковим або повним утриманням за рахунок держави дітей, які потребують соціальної допомоги;

• спеціальна школа (школа-інтернат) І-ІІІ ступенів – навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку та ін.

У Законі України «Про освіту» (1996) (Р.ІІ, ст. 36) передбачено, що саме для розвитку здібностей, обдарувань і талантів дітей створюються навчальні заклади нового типу – гімназії, ліцеї, колегіуми, завдання яких – надати змогу учням здобувати знання понад обов'язковий загальноосвітній рівень, розкривати індивідуальні творчі здібності та обдарування дітей і сприяти їх реалізації. Діяльність таких закладів допоможе відродити й примножити інтелектуальний потенціал України.

У Законі зазначається, що центром концепції розвитку навчальних закладів нового типу є формування обдарованої творчої особистості, яка самостійно обирає свої дії та рішення, досягає високого рівня інтелектуального розвитку й відзначається чітко сформованою професійною спрямованістю порівняно зі своїми ровесниками, здатна до науково обґрунтованих і виражених дій у нестандартних ситуаціях, усвідомлює відповідальність перед собою, родиною, колективом і суспільством.

Сучасна парадигма освіти спрямована на зміну акцентів з академічних досягнень учня на його особистість. Відповідно, це вимагає звернення до інших принципів організації навчально-виховного процесу, а саме:

- принцип гуманізації, який відображає біоцентристський погляд на людину, її сутність і місце в природі, суспільстві, спрямування стратегії виховання на розвиток обдарувань, здібностей, інтересів, нахилів дитини;

- принцип єдності загальнолюдського й національного, що покликаний формувати високу духовну культуру людини, гуманістичне мислення категоріями «вічних» цінностей;

- принцип розвивального характеру навчання, який спрямований на переорієнтацію навчально-виховного процесу з предметної на мотиваційну і процесуальну складову, що забезпечить саморозвиток і самореалізацію особистості.

Альтернативні (нові) заклади освіти є відкритими педагогічними системами, вільними від догматів і чутливими до прогресивних ідей та інновацій. Кожний із них має свою концепцію, яку випробовує на практиці.

Гімназія, ліцей, колегіум діють на підставі власного статуту, що розробляється навчальним закладом. У статуті мають ураховуватися специфіка роботи й профіль навчального закладу, його регіональні особливості, передбачатися поєднання навчально-виховної роботи з науково-методичною, науково-дослідною та експериментальною; використання поряд із традиційними формами й методами навчання та виховання інноваційних педагогічних технологій. Ці заклади можуть проводити також експериментальну роботу та набувати статусу експериментально-навчального закладу відповідно до «Положення про експериментальний загальноосвітній навчальний заклад» (2002 р.). Відповідно до ст. 18 закону України «Про загальну середню освіту» приймання дітей (учнів, вихованців) до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів) державної та комунальної власності здійснюється на конкурсній основі й визначається «Інструкцією про порядок конкурсного приймання дітей (учнів, вихованців) до гімназій, ліцеїв, колегіумів, спеціалізованих шкіл (шкіл-інтернатів)» (2003 р.).

Характеристика освітньо-виховної системи гімназії

Діяльність такого навчально-виховного закладу нового типу регламентується «Інструкцією про організацію та діяльність гімназії» (1995 р.). *Гімназія* – це середній загальноосвітній навчально-виховний заклад II-III ступенів, що забезпечує науково-теоретичну, гуманітарну, загальнокультурну підготовку обдарованих і здібних дітей.

Головні завдання гімназії:

1) виховання морально й фізично здорового покоління;

2) створення умов для здобуття загальної середньої освіти на рівні державних стандартів;

3) розвиток природних позитивних нахилів, здібностей та обдарувань, творчого мислення, потреби й уміння самовдосконалюватися;

4) формування громадянської позиції, виховання почуття власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії;

5) створення сприятливих умов для самовираження особистості учнів у різних видах діяльності, їхнього повноцінного, морального, психічного, фізичного розвитку;

6) надання учням можливості для реалізації індивідуальних творчих потреб;

7) пошук і відбір для навчання обдарованих і здібних дітей;

8) оновлення змісту освіти, розробка й апробація нових педагогічних технологій, методів і форм навчання та виховання, спрямованих на досягнення ефективності та високої результативності навчально-виховного процесу.

Цей навчально-виховний заклад створюється відповідно до соціально-економічних, національних, культурно-освітніх потреб у певному регіоні, за

наявності розробленої концепції діяльності (наукового обґрунтування, комплексу провідних ідей, конструктивних принципів).

Зазвичай, як показує практика, діяльність гімназії ґрунтується на принципах гуманізму, демократизму, незалежності від політичних, громадських і релігійних організацій та об'єднань, взаємозв'язку розумового, морального, фізичного й естетичного виховання, органічного поєднання загальнолюдських духовних цінностей із загальною історією й культурою, диференціації та оптимізації змісту й форм освіти, науковості, розвивального характеру навчання та його індивідуалізації.

Гімназія створюється у складі 1—7 класів (відповідно 5—11 класи середньої загальноосвітньої школи) для учнів віком від 10 до 17 (18) років. До 1 класу гімназії зараховуються учні, які закінчили початкову школу й витримали конкурсний відбір, незалежно від місця проживання.

Для поглибленої підготовки учнів гімназії, вивчення спеціальних курсів, обов’язково організовуються факультативи, курси за вибором, а також заняття у клубах, студіях, гуртках, творчих об'єднаннях, товариствах тощо. У гімназії здійснюється підготовка учнів за індивідуальними навчальними планами, пошукова та навчально-дослідна робота.

Типовим для гімназій як закладу нового типу є створення наукових товариств учнів. Це творче об'єднання старшокласників, що забезпечує їхній інтелектуальний і духовний розвиток, підготовку до активної діяльності в галузі науки та сприяє самовизначенню в майбутній професії.

Головні завдання наукового товариства учнів гімназії:

- виявлення, розвиток і підтримка юних талантів та обдарувань; сприяння додатковій освіті учнів із залученням їх до систематичної науково-дослідницької, експериментальної, конструкторської та винахідницької діяльності в різних галузях науки;
- створення сприятливих умов для творчого самовираження і самовдосконалення учнів;
- організація творчої співпраці з науковцями вищих навчальних закладів та інших установ;
- пропаганда наукових досліджень і досягнень гімназистів шляхом випуску періодичних видань, збірників, тез, участі в різноманітних наукових конкурсах, конференціях тощо;
- моральне й матеріальне заохочення учнів за творчі досягнення та наукових керівників;
- формування позитивного іміджу гімназії як середнього загальноосвітнього закладу для обдарованих і здібних дітей, спрямованого на забезпечення науково-теоретичної, гуманітарної, загальнокультурної підготовки учнів;
- створення інформаційного банку даних, який складається з учнівських науково-дослідних робіт і використовується в подальшій роботі як учнями, так і вчителями гімназії.

Учнівське наукове товариство загальноосвітнього навчального закладу зазвичай складається зі слухачів, кандидатів та дійсних членів. Слухачами

можуть бути учні 4-5 гімназійних класів, які бажають займатися науково-дослідною роботою. Кандидатами можуть бути учні 5-7 класів, які виявили здібності в оволодінні знаннями з позашкільної програми, схильність до творчої діяльності, були учасниками І та ІІ етапів конкурсу науково-дослідних робіт. Дійсними членами наукового товариства можуть бути призери ІІ та ІІІ етапів конкурсу науково-дослідних робіт Малої академії наук (МАН) з різних напрямів наукових галузей знань. Важливе значення в організації учнівських наукових товариств має налагоджена співпраця загальноосвітнього навчального закладу з науковими, навчально-науковими установами (регіональними, всеукраїнськими) тощо.

Для організації ефективної діяльності педагогів навчального закладу передбачається активна співпраця з батьками учнів, залучення їх до різних напрямів діяльності.

Характеристика освітньо-виховної системи ліцею

Діяльність ліцею регламентується «Інструкцією про організацію та діяльність ліцею» (1995 р.).

Ліцей **–** це середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, що забезпечує здобуття освіти понад державний освітній мінімум, здійснює науково-практичну підготовку обдарованої і талановитої учнівської молоді.

До головних завдань ліцею відносять:

- виховання морально й фізично здорового покоління;
- створення умов для здобуття учнями освіти понад державний освітній мінімум;
- здійснення науково-практичної підготовки талановитої молоді, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу держави;
- розвиток природних позитивних нахилів, здібностей і обдарувань учнів, потреби й уміння самовдосконалюватися, формування громадянської позиції, власної гідності, готовності до трудової діяльності, відповідальності за свої дії;
- надання учням можливостей для реалізації індивідуальних, творчих потреб, забезпечення умов для оволодіння практичними вміннями й навичками наукової, дослідно-експериментальної, конструкторської, винахідницької, раціоналізаторської діяльності, тобто певним рівнем професійної підготовки;
- пошук і відбір для навчання талановитої молоді;
- оновлення змісту освіти, розробка й апробація нових педагогічних форм і методів навчання та виховання.

До ліцею зараховуються учні віком від 14 до 17 (18) років. Ліцей розробляє і планує свою діяльність самостійно. Основним документом, що регулює навчальний процес, є навчальний план, який складається на підставі розроблених Міністерством освіти і науки України базових навчальних планів з урахуванням і конкретизацією профілю ліцею. Поглиблена підготовка учнів досягається в результаті вивчення спеціальних курсів, факультативів, курсів за вибором, відвідування занять у клубах, студіях,

гуртках, а також стажування, практики в навчальних і наукових лабораторіях, на виробництві.

У ліцеї також як і у гімназіях може проводитися підготовка учнів за індивідуальними навчальними планами, пошукова та навчально-дослідна робота.

Поряд із традиційними методами й формами організації занять у ліцеї можуть застосовуватись інноваційні технології та проектування, конструювання, моделювання (теоретичне й технічне), пошуково-дослідна робота, в тому числі літня навчально-дослідницька практика та інші види навчальної діяльності.

Характеристика освітньо-виховної системи навчально-виховного комплексу

Згідно Закону України «Про освіту» (1996 р.) загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати навчально-виховні комплекси у складі навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації для задоволення допрофесійних і професійних запитів громадян, а також навчально-виховні об'єднання з дошкільними та позашкільними навчальними закладами для задоволення освітніх і культурно-освітніх потреб. Організація навчально-виховного процесу в таких закладах відповідає сучасним освітнім принципам:

цілісності (забезпечується єдність і взаємозв'язок усіх ступенів освіти);

наступності на кожному освітньому рівні всіх компонентів навчально-виховної системи – цілей, змісту, методів, засобів, організаційних форм;

варіативності (створюються умови для побудови гнучких і динамічних освітніх структур із урахуванням потреб держави, регіону, особистості в отриманні освітніх послуг);

адаптивності (побудова дошкільної, загальної середньої, позашкільної та вищої освіти у відповідності з віком та психо-фізіологічними особливостями особистості в інтересах її творчого розвитку, з потребами суспільства).

Нерідко такі навчальні заклади стають центрами відбору і розвитку творчих, обдарованих дітей з педагогічним супроводом від дошкільного віку до повноліття.

Характеристика освітньо-виховної системи профільної школи

Профільна школа організовується на базі старшої школи ІІІ ступеня загальноосвітнього закладу Концепція профільного навчання в старшій школі: Затверджено колегією Міністерства освіти і науки України від 25 вересня 2003 р. № 10/12-21 // Інформаційний збірник Міністерства освіти і науки України. – 2003. – № 14. – С. 3-15. Переведення старшої школи на профільне навчання враховує індивідуальні потреби, можливості та нахили учнів, адже в старших класах створюються умови для професійного самовизначення. Навчання може формуватися за напрямами універсальним, філологічним, суспільно-гуманітарним, художньо-естетичним, фізико-математичним, природничим, технологічним та спортивним. Такий набір відповідає суспільному розподілу праці та соціально-диференційованим видам діяльності. Збереження універсального напряму в загальноосвітній

школі вважається доцільним, тому що дає можливість учням, які не визначились з майбутнім професійним вибором, отримати повну загальну середню освіту.

Профільна школа створює кращі умови для диференціації навчання шляхом використання курсів за вибором, факультативі, комбінації базових та профільних предметів. Створення таких класів забезпечить кожному учневі можливість не просто отримати певні знання, уміння та навички в процесі навчання, а визначитись зі своїми життєвими позиціями та майбутньою професійною діяльністю. Така структура навчальних профілів значно зменшує навантаження на учня за рахунок опанування змістом предметів на різних рівнях.

Рівень стандарту забезпечує той обов'язковий мінімум змісту навчальних предметів, що не передбачає подальшого вивчення у відповідному профілі.

Академічний рівень забезпечує достатній обсяг змісту навчального предмету, що дає змогу для подальшого вивчення у вищому навчальному закладі.

Поглиблене вивчення змісту навчальних предметів забезпечує рівень профільної підготовки. Таким чином забезпечується гнучка система профільного навчання, що дає змогу кожному учню обрати індивідуальну освітню програму. Основними напрями розвитку старшої професійної школи є її орієнтація на широку диференціацію, варіативність, багатопрофільність, інтеграцію загальної і допрофесійної підготовки

Характеристика освітньо-виховної системи опорної школи

Опорна школа – це загальноосвітній навчальний заклад, створений представницьким органом місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад, районними радами згідно Положення про освітній округ, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2010 р. № 777 (у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 20 січня 2016 р. № 79). Опорна школа набуває статус юридичної особи, може мати рахунки в органах Казначейств, самостійний баланс, штамп та печатку як правило, не менше 360 учнів без урахування учнів шкіл-філії, не менше 3 школи-філії, наявність матеріально-технічної бази (спортивні об'єкти, кабінети фізики, хімії, біології, географії, лабораторій та ін.) і відповідну забезпеченість кваліфікованими педагогічними кадрами. Для створення такої школи проводився конкурс серед існуючих навчальних закладів (березень-липень 2016 року).

До основних вимог, які необхідно провести загальноосвітньому навчальному закладу, щоб він став опорною школою віднесено:

- придбання одного чи двох шкільних автобусів для перевезення учнів;
- інвестиції в оснащення шкільної лабораторії та кабінетів (фізики, хімії, географії, біології),
- мультимедійне обладнання;
- встановлення мережі wi-fi з безкоштовним (безпечним) доступом для всіх учителів і учнів опорній школі;
- інвестиції в шкільну бібліотеку;

• заходи з енергозбереження;

• ремонт приміщень опорної школи (необхідно додати докладне пояснення відповідних потреб школи);

• облаштування, необхідні для забезпечення інклюзивного навчання;

• інвестиції в нові спортивні споруди, що використовуватимуться як для уроків, так і для позашкільної діяльності;

• включення інших видів позашкільної діяльності;

• професійний розвиток учителів.

Ці заклади тільки починають функціонувати у системі середньої освіти, але можна стверджувати, що вони апріорі уже мають свою своєрідність і унікальність. На, нашу думку, освітньо-виховні системи таких навчальних закладів будуть відрізнятися територіально-регіональними особливостями, спрямованістю на профільність навчання, варіативністю технологій організації навчання і виховання.

ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Проблемні питання з теми заняття

✓ У чому полягають відмінності між поняттями «виховна система» та «освітньо-виховна система»?

✓ Які компоненти складають основу освітньо-виховної системи школи?

✓ Проаналізуйте вплив різних чинників на створення і функціонування освітньо-виховної системи школи?

✓ Назвіть і розкрийте сутність основних закономірностей і принципів функціонування освітньо-виховної системи школи.

✓ Які існують типи освітньо-виховних систем?

✓ У чому полягає сутність понять «своєрідність та унікальність» виховної, освітньо-виховної системи навчального закладу?

✓ Охарактеризуйте етапи функціонування освітньо-виховної системи школи.

✓ Вкажіть відмінні та спільні риси в типології освітньо-виховних систем загальноосвітніх закладів нового типу.

Завдання студентам для самостійної роботи

1.**Наведіть приклад освітньо-виховної системи загальноосвітнього закладу.** Користуючись матеріалами сайтів різних загальноосвітніх навчальних закладів, навести приклади та охарактеризувати освітньо-виховну систему конкретного загальноосвітнього навчального закладу: н***авчальний заклад***, ***індивідно-груповий*** **компонент** (педагоги, учні, батьки, дорослі, що беруть участь у діяльності навчального закладу), ***ціннісно-орієнтаційний*** **компонент** (цілі, цінності, принципи діяльності, перспективи), ***функціонально-діяльнісний*** **компонент** (форми і методи роботи, спілкування, функції, керування); ***комунікативний компонент*** (відносини, внутрішні і зовнішні зв'язки); ***діагностико-результативний*** **компонент** (критерії ефективності, аналіз й оцінка функціонування).

БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Заповніть таблицю. Вкажіть особливості освітньо-виховної системи різних за типом навчальних загальноосвітніх закладів.

Тип навчального закладу	**Особливості освітньо-виховної системи**
Гімназія	
Ліцей	
Колегіум	
Середня загальноосвітня школа	

БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У майбутнього вчителя мають бути сформовані такі риси: ініціативність, творчість, відповідальність, які проявляються в усвідомленні особливостей педагогічної діяльності в умовах варіативності освітньо-виховних систем, впливу творчого освітньо-виховного середовища на різносторонній та гармонійний розвиток школярів. У роботі в умовах конкретного навчального загальноосвітнього закладу педагог має проявити високу комунікабельність, креативність, організаторські здібності, усвідомлення значимості вибраних форм і методів професійної діяльності, які спрямовані на успішне виконання поставлених завдань.

3.15. ІНДИВІДУАЛЬНА РОБОТА З УЧНЯМИ

Мета: розкрити особливості індивідуального підходу, індивідуальної роботи та процесу індивідуалізації соціально-педагогічної роботи з дітьми; проаналізувати сутність понять – "важкий", "важковиховуваний", "*педагогічно занедбаний*", "*правопорушник*","учень з відхиленнями у поведінці" та способи педагогічної профілактики адиктивної поведінки підлітків; удосконалити вміння студентів моделювати, здійснювати й аналізувати свою діяльність у процесі індивідуальної роботи з учнями.

Обладнання: опорні схеми, психологічний практикум, поради батькам і вчителям, презентації, програма вивчення особистості школяра.

Ключові поняття: індивідуальний підхід; індивідуальна робота; індивідуалізація; педагогічно занедбана дитина; "важкі" підлітки.

План заняття

І. Перевірка рівня засвоєння студентами основних теоретичних положень з теми заняття.

1. Сутність, цілі, завдання, зміст індивідуального підходу, індивідуалізації та індивідуальної роботи з учнямі.
2. Поняття важковиховуваності у сучасній психолого-педагогічній літературі.
3. Специфіка індивідуального підходу в соціально-педагогічній роботі з важкими дітьми.
4. Організація роботи вчителя-вихователя з важковиховуваними учнями.

ІІ. Практична частина.

- Вправи спрямовані на вміння моделювати, організовувати й аналізувати індивідуальну бесіду.
- Проведення ділової гри "Педагогічний консиліум".
- Розв'язування педагогічних задач.

Рекомендована література

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтоване виховання – нова освітня філософія / І. Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 1. – С. 16-19.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М., 1984.– 197 с.
3. Волянская Є.В., Пилипенко В.Є., Сапелкина Є.В. Социокультурная детерминация подростковой агрессии. – Х., 2004. – 174 с.
4. Галузинський В.М. Индивидуальный подход к воспитанию учащихся / В.М. Галузинський. – К., 1982
5. Глассер У. Школа без неудачников / У. Глассер. – М., 1991. – 223 с.
6. Запорожан І. Правове виховання молодших школярів: навч.-метод, посібник / І. Запорожан. – Ужгород-Тсрнопіль: Мистецька лінія, 2002. – 158 с.
7. Калошин В.Ф. Причини невдач в навчанні // Практична психологія та соціальна робота. – 2005. – № 7. – С. 17-20
8. Караковский В. А. Воспитательная система школы / В. А. Караковский. – М., 1991. – 215 с.

9. Кравченко А. И. Родителям про подростков (и подросткам про родителей). Книга для семейного чтения. – М., 2002. – 125 с.– Гл. 7-9.

10. Ковчина І. Зміст і організаційно-правові форми роботи з дітьми та молоддю шкільного віку // Соціальна робота: технологічний аспект. – К.: ДЦССМ, 2004. – С. 347-355.

11. Леви В. Нестандартный ребенок / В. Леви. – М.: Знание, 1988. – 217 с.

12. Мельник Ю. Соціально-психологічний супровід дітей //Психологічна газета. – 2007. – № 1. – С. 3-23

13. Натанзон Е.Ш. Трудный школьник и педагогический колектив /Е.Ш. Натанзон. – М.: Просвещение, 1984.– 184 с.

14.Нова українська школа : концептуальні засади реформування середньої школи. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://mon.gov.ua/activity/education/zagalna-serednya/ua-sch-2016/

15. Оржеховська В.М., Виноградова-Бондаренко В.Є. Дитяча бездоглядність та безпритульність: історія, проблеми, пошуки: навч. посібник. – К., 2004. – 78 с.

16. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів: Навч. посібник /Авт. кол.: В.К. Демиденко та ін. – К.: ІЗМН, 1996. – С. 180-192.

17. Погрібна Н. Особистісно орієнтоване управління загальноосвітнім закладом // Директор школи. – 2002. – № 14. – С. 5-6.

18. Сівак С. Скринінг шкільного життя. – Тернопіль, 2001. – 71 с.

19. Слободяник Н. Выявление причин школьной неуспешности //Воспитание школьников. – 2005. – № 8. – С. 47-51

20. Трухін І. О. Основи шкільного виховання / І. О. Трухін: навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 367 с.

21. Шестопалова О. Адиктивна поведінка підлітка: сутність та можливості психокорекції //Рідна школа. – 2000. – № 9. – С. 27-30.

3.14.1. ТЕОРЕТИЧНИЙ БЛОК

Основні положення

Вимога врахування індивідуальних особливостей дитини у навчально-виховному процесі – дуже давня традиція. Вона знаходить своє відображення в педагогічній теорії як "принцип індивідуального підходу", реалізація якого в історії розвитку педагогічної науки мала свої особливості, здійснювалась за допомогою різноманітних засобів та передбачала певну систематизацію.

До характеристики індивідуального підходу та способів його використання на практиці звертались так чи інакше всі без винятку педагоги минулого. Вже в педагогічній системі Я.А. Коменського – ввидатного чеського педагога – чітко зазначені положення про те, що весь процес навчання і виховання дітей необхідно будувати з урахуванням їх вікових і індивідуальних особливостей і виявляти ці особливості шляхом систематичних спостережень. К.Д. Ушинський розробив методику прийомів індивідуального підходу до дітей та основи профілактичної роботи по вихованню корисних звичок. Водночас він наголошував, що в складному

процесі індивідуального підходу до дитини не можна давати якісь певні рецепти, тим самим, підкресливши творчий характер рішення проблеми.

В.О. Сухомлинський підкреслював важливість розвитку індивідуальної своєрідності особистості дитини. Вивчення індивідуальних особливостей дитини він вважав потрібним починати з її сім'ї, одночасно підкреслюючи необхідність педагогічної освіти батьків. При цьому він відзначав, що загальні форми роботи з батьками необхідно поєднувати з індивідуальними, оскільки в кожній сім'ї свій устрій життя, традиції і складні взаємостосунки між її членами.

При застосуванні означеного поняття зустрічаються значні розходження в педагогічних теоріях різних країн та історичних періодів. Уточнення змісту поняття "індивідуальний підхід" залежить від того, що обирається за його сутнісну характеристику: цілі, завдання, форми, методи та засоби, що переважно використовуються. Складність та багатогранність цієї категорії розмаїття підходів до її визначення різними дослідниками представлено у таблиці 3.6.

Як принцип педагогіки ця категорія також визначається за допомогою різних *зовнішніх характеристик:* "особистісного підходу" (С.Г. Карпенчук); "відповідності виховання щодо вікових та індивідуальних особливостей учнів" (С.П. Баранов); "природовідповідності" (Я.А. Коменський); "індивідуалізації виховання і навчання" (Т.О. Ільїна); "диференціації та індивідуалізації виховного процесу" (О.Я. Савченко), "особистісно-орієнтованого підходу"(І.С. Якіманська).

Принцип індивідуального підходу став також *складовою інших принципів*: "індивідуального підходу до учнів в умовах колективної роботи з групою" (М.О. Данилов); "принцип доступності навчання у його звязку з віковими та індивідуальними особливостями учнів" (А.М. Алексюк); "фронтальність, колективність й індивідуалізація навчання в їх оптимальному сполученні" (Б.П. Єсіпов).

Більшість учених розглядають *індивідуальний підхід* як найважливіший принцип педагогіки, що означає дієву увагу до кожного учня з метою розвитку його творчої індивідуальності, включення в активну колективну роботу класу.

До основних *ознак* поняття "індивідуальний підхід" можна віднести: гуманізм , оптимізм, динамічність, розвивальний та виховуючий характер, спрямованість на кожного учня, активізація діяльності, різноманітність шляхів досягнення, повага до вихованця.

Рушійними силами індивідуального підходу є активність учнів та вимогливість учителя.

Психолого-педагогічними основами індивідуального підходу є знання індивідуальних рис учня, мотивів його дій; урахування специфічних умов, що вплинули на появу будь-якої особливості особистості; чуйність і такт викладача; уміння передбачати наслідки педагогічного впливу.

Таблиця 3.6

Основні підходи до тлумачення поняття "індивідуальний підхід"

Категоріальні ознаки тлумачення (індивідуальний підхід – це…)	*ЗАГАЛЬНИЙ ЗМІСТ ТЛУМАЧЕННЯ*
принцип	згідно якому в навчально-виховній роботі з колективом дітей досягається педагогічний вплив на кожну дитину (С.У. Гончаренко)
спосіб впливу	на окремого учня в процесі навчання і виховання (П.І. Підкасистий, М.П. Портнов)
підхід	до окремих учнів з метою залучення до колективної роботи класу (М.М. Скаткін)
форма	спілкування вихователя з вихованцем (К.М. Гуревич)
спосіб	добитися ефективної віддачі від кожного учня (Л.В. Кондрашова, В.К. Буряк)
поєднання	фронтальних, групових та індивідуальних занять для підвищення якості навчання та розвитку кожного учня (Є.С. Рабунський)
зв'язок	інтересів особистості і суспільства (В. Оконь)
врахування індивідуальних особливостей школяра	з метою залучення його у колективну роботу класу (М.О. Данілов, М.М. Скаткін) з метою розвитку позитивних та усунення негативних якостей у кожного (М.О. Данілов, Б.П. Єсіпов)
дієва увага	до кожного учня, його творчої індивідуальності в умовах класно-урочної системи (Є.С. Рабунський)
умови	для залучення кожного учня у плідну діяльність колективу (Н.В. Сван)
стимулювання	інтересів одних до більш поглибленої роботи при обов'язковому доведенні інших до загального рівня, який вимагає програма (Т.О. Ільїна)
уміння	індивідуально підходити до дітей під час навчальної роботи (Т.С. Костюк)
вимога	ураховувати індивідуальні особливості дитини у процесі навчання (І.Є. Унт)

Основними *напрямами здійснення індивідуального підходу* до учнів є:

- вивчення індивідуальних особливостей учнів, специфіки умов і процесу їх розвитку;
- встановлення міжособистісних контактів із кожною дитиною;
- створення в класному колективі умов для прояву і розвитку реальних і потенційних можливостей учнів, задоволення їх соціально цінних і особистісно значущих інтересів та потреб;
- вивчення та врахування в роботі стану фізичного, психічного та соціального здоров'я учнів;

• розв’язання питання соціальної адаптації учнів в умовах дитячого та педагогічного колективу;

• надання індивідуальної допомоги учням, які мають проблеми в адаптації, до включення в життєдіяльність класу, встановлення позитивних відносин з учителем та іншими членами колективу навчального закладу, виконанні норм і правил поведінки у школі та поза її межами;

• профілактична робота з учнями "групи ризику" (дітьми, які виховуються у дисфункційних сім’ях, схильні до правопорушень, вживають наркогенні речовини);

• взаємодія з батьками, адміністрацією, соціально-психологічною та іншими службами навчального закладу з метою проектування індивідуальної траєкторії розвитку учнів;

• педагогічна підтримка суспільно-корисних ініціатив учнів, корекціія відхилень в інтелектуальному, моральному та фізичному становленні їх особистості;

• сприяння вихованцям у діяльності з самопізнання, самовизначення і та саморозвитку;

• діагностика результатів навчання, виховання і розвитку кожного учня, облік його особистих досягнень.

Форми і методи здійснення індивідуального підходу є загальнопедагогічними. Творча задача вихователя – відібрати із загального арсеналу способів ті, які найбільш дієві в конкретній ситуації, відповідають індивідуальним особливостям дитини.

Успішність індивідуального підходу залежить головним чином від конкретизації найближчих завдань виховуючого та розвиваючого навчання учнів, уміння організувати навчальний матеріал, гнучкості методики розвиваючого навчання, рівня вихованості, освіченості та педагогічної майстерності вчителя.Отже, індивідуальний підхід робить позитивний вплив на формування особистості, якщо він здійснюється в певній послідовності і системі, як безперервний, чітко організований процес.

Поняття "індивідуалізація" на відміну від "індивідуального підходу", та "індивідуальної роботи" більшістю дослідників пов’язується тільки з навчальним процесом, але тлумачиться також неоднозначно: як принцип навчання (С.П. Баранов); підсистема всього навчально-виховного процесу (В.М. Галузинський, М.Б. Євтух); розвиток індивідуально-типових особливостей в оптимально організованому навчально-виховному процесі (С.І. Абрамова); самостійна робота на різному рівні, котра виконується за власними бажаннями та за спеціальними завданнями вчителів (І.Т. Огородніков). Іноді індивідуалізацію навчання тлумачать як прийняття до уваги індивідуальних особливостей учителя, тобто основу для формування індивідуального стилю викладання.

Отже поняття "*індивідуалізація*"розуміють як *особливу загальну форму організації навчання*, основою якої є постійне вивчення учня, знання його найбільш суттєвих індивідуальних особливостей, сильних та слабких сторін і

конструювання на цій основі системи індивідуалізованих навчальних завдань для кожного.

Індивідуальна робота є універсальною формою, що використовується, як у навчальному, так і виховному процесах.

Індивідуальна робота як форма навчання передбачає виконання школярем навчального завдання самостійно на рівні його навчальних можливостей та без взаємодії з іншими школярами, з використанням допомоги вчителя безпосередньо чи опосередковано.

Індивідуальна робота як форма виховання – це безпосередня або опосердкована взаємодія вихователя з вихованцем на основі вивчення й врахування індивідуальних особливостей, що спрямована на його всебічний розвиток. Взаємозв'язок понять подано на рис. 3.5.

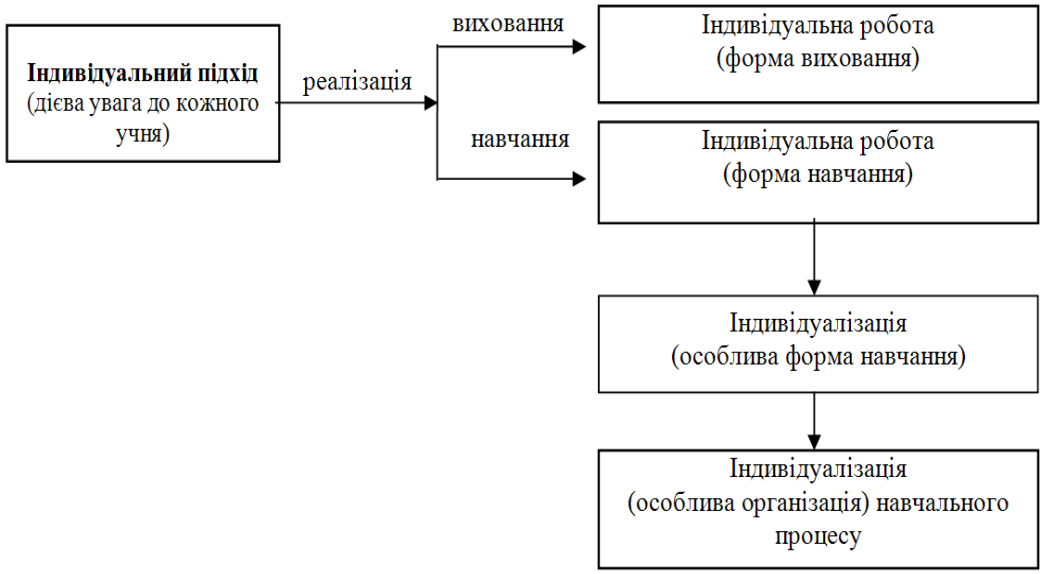

Рис. 3.5. *Взаємозв'язок понять*

Індивідуальна робота має здійснюватися з усіма вихованцями. В.О. Сухомлинський підкреслював, що не слід чекати поки учень опиниться у групі "важких підлітків", а потім починати з ним працювати. Тому діяльність класного керівника спрямовується на створення у класі сприятливого середовища для формування особистості учнів, педагогічне проектування та забезпечення індивідуальної траєкторії розвитку учня, пошук найбільш ефективних прийомів і методів здійснення виховного впливу на кожного школяра.

Виходячи з цього, головна *мета* індивідуальної роботи – сприяти всебічному розвитку вихованця, яка конкретизується у *завданнях*, що окреслюють шляхи роботи з кожною дитиною. До основних завдань учителя при індивідуальному підході до учнів можна віднести:

- знання кожного учня, його індивідуальних і психологічних особливостей та умов їх формування;
- прояв педагогічного такту до учнів, а для цього сформоване вміння

передбачати наслідки того чи іншого підходу до кожного;

- ураховування індивідуальних особливостей при виборі та застосуванні методів навчально-виховного впливу на школярів.

Основними *принципами* здійснення індивідуальної роботи є: індивідуальний підхід, педагогічний оптимізм, повага до вихованця, вимогливість, розуміння внутрішнього стану, зацікавленість тощо

Індивідуальна робота у виховному процесі має здійснюватися *поетапно* і передбачає: вивчення спрямованості розвитку особистості; постановку мети, вибір форм та методів взаємодії; розробку і впровадження програми діяльності щодо реалізації індивідуального підходу; аналіз і оцінку діяльності.

Найбільш важливим є *етап вивчення спрямованості розвитку особистості*, який відбувається у такій послідовності:

- вивчення спрямованості розвитку школяра шляхом використання спеціально підібраної системи методів;
- аналіз, узагальнення та встановлення первинного діагнозу;
- створення спеціальних виховуючих ситуацій, які стають способом вивчення та формування особистості (довірливих контактів з дорослими, різноманітної діяльності, відповідальної залежності, активного вибору і пошуку тощо);
- порівняння результатів, отриманих шляхом застосування різних методик і уточнення діагнозу.

Методи вивчення спрямованості розвитку особистості можна поділити на дві групи: *констатувальні та формувальні*. Перша група методів дозволяє зібрати необхідну інформацію, друга – дає можливість педагогічного впливу під час вивчення особливостей розвитку вихованця. Необхідно також залучати і самого, школяра до вивчення власної особистості. Це привчає його краще відчувати свій внутрішній світ, знаходити резерви і шляхи творчої самозміни.

Індивідуальна робота здійснюється у двох напрямах: *безпосередня* взаємодія з дитиною й *опосередкований* вплив на неї через усунення напружених, конфліктних ситуацій у сімейно–шкільних стосунках, створення ситуацій успіху у навчанні. При цьому необхідно враховувати підґрунтя, на якому будуть духовно збагачуватися взаємовідносини: наявну сімейну атмосферу, спільну роботу вчителів-предметників щодо формування позитивного відношення учнів до навчальної діяльності, організацію сприятливого середовища для спілкування у дитячому колективі.

Виховна робота не повинна бути заорганізованою позакласними заходами, а спрямованою на формування в учнів уміння самостійно і корисно використовувати свій час, вироблення активної життєвої позиції, прагнення до самовдосконалення.

В умовах навчального закладу надзвичайно велику роль відіграє *самостійна діяльність учнів*, її спрямовують на самовдосконалення особистості

як громадянина, так і майбутнього фахівця. Ця робота може бути дорученням, яке дає педагог або орган самоврядування (написання рефератів, виготовлення експонатів, підготовка номерів художньої самодіяльності, виконання різноманітних трудових завдань тощо).

Індивідуальна діяльність учнів може проявлятися в їх *участі у масових чи групових виховних заходах*. Вихованці можуть виконувати індивідуальні завдання під час їх підготовки та проведення. Наприклад, при підготовці усного журналу окремих учнів залучають до виступів, виготовлення та добору ілюстративного матеріалу, оформлення книжкової вітрини тощо. Важливо при цьому добре знати індивідуальні особливості учнів, їх нахили і здібності, відповідно пропонувати цікаві справи.

Особливе місце серед індивідуальних форм роботи належить *позакласному читанню учнів*. Правильна його організація сприяє розширенню загального кругозору та підвищенню якості їх знань як із загальноосвітніх предметів, так із обраної спеціальності. Позакласна самостійна робота сприяє формуванню моральних й естетичних якостей, привчає учнів до самоаналізу, формує навички самостійної роботи. У цьому напрямі ефективною є співпраця педагогів з батьками, спрямована на формування читацьких інтересів залежно від вікових та індивідуальних особливостей.

Важливо домогтися, щоб читання літератури було системним, а не випадковим. Педагогу необхідно проводити з учнями бесіди за матеріалами прочитаних книг, створювати умови, щоб вони могли обмінятися думками з певних галузей знань, систематично вивчати їх читацькі інтереси, формувати погляди й переконання.

Цікавою формою індивідуальної роботи є *колекціонування*. Воно полягає в збиранні однорідних предметів, що викликають науковий, художній чи історичний інтерес. Педагогічно правильно організоване колекціонування позитивно впливає на загальний розвиток учня, на його навчальну діяльність, дисциплінує поведінку, розширює світогляд і пізнавальні інтереси, формує дослідницький підхід до вивчення явищ, виховує цілеспрямованість, наполегливість у подоланні труднощів.

Здійснення індивідуальної роботи має свої *труднощі:* нестача часу, важкість виявлення індивідуальних особливостей та вмілого застосування індивідуального підходу до кожної дитини в умовах колективної роботи.

При проведенні індивідуальної роботи в процесі різної дитячої діяльності педагог постійно повинен спиратися на колектив та колективні зв'язки всередині групи, оскільки він є тією силою, яка укріплює в дитині суспільні основи. Неможливо виховати без колективу такі якості, як доброзичливість, відчуття взаємодопомоги, відповідальності за загальну справу.

Критерієм ефективності індивідуальної роботи є темп просування вихованця до більш високого рівня вихованості та пізнавальної самостійності.

Педагогічна практика свідчить, що серед учнів сучасної школи дедалі більше стає *важковиховуваних* дітей з відхиленням від норм поведінки, які погано піддаються педагогічному впливу і потребують особливого

індивідуального підходу.

Відхилення в поведінці людини – це такі дії, які не відповідають нормам, прийнятим у суспільстві, членом якого вона є. Виділяють поведінку, що відхиляється від моральних (аморальну), правових (протиправну), медичних (поведінку хворої людини) та інших норм. Відхилення у поведінці неповнолітніх призводить до важковиховуваності.

Особливий аспект проблеми "важких" полягає в тому, що не лише з ними важко, але й і їм важко через невлаштованість життя, непідготовленість до нього. А.С. Макаренко підкреслював, що людина погана лише через те, що знаходиться в поганій соціальній структурі, поганих умовах. Польський педагог Я. Корчак у свій час писав, що дитина недисциплінована і зла тому, що страждає.

Основними *ознаками* таких дітей є психічна нестійкість, низькі пізнавальні потреби, пропуски занять, аморальна поведінка. До категорії "важковиховуваних" віднесені різні діти: невстигаючі, недисципліновані, з неблагополучних сімей, діти з різними нервовими та психічними захворюваннями.

Терміни "важкий", "важковиховуваний", "учень з відхиленнями у поведінці" вживають найчастіше як синоніми, їх використовують, як правило, для характеристики учнів з негативним ставленням до на-вчання та норм моральної поведінки. Тому потребує уточнення поняття "*педагогічно занедбані*", "*важковиховувані*" діти, та учні "*правопорушники*".

Педагогічно занедбані учні – це психічно та фізично здорові діти але провини та правопорушення стали для них звичайними явищами і перетворилися у нормативну поведінку. У їх стосунках з учителями виявляється стійкий психологічний бар'єр. За своїми діями це ще не злочинці, але найменший зовнішній негативний вплив може привести до правопорушення.

У "*важких*" учнів, передусім, деформована особистість, їх вирізняє примітивність потреб, інтересів і ціннісних орієнтацій, недорозвиненість морально-вольової сфери й недостатній розумовий розвиток, що проявляється у невмінні аналізувати свою поведінку та прогнозувати її наслідки. Таким чином поняття "педагогічно занедбаний" характеризує історію виховання дитини, а "важкий" – свідчить про результати такого "виховання". Педагогічно занедбана дитина рано чи пізно стає "важкою". Якщо своєчасно не вжити заходів, то педагогічна занедбаність і важковиховуваність може стати передумовою і початком шляху до правопорушень.

Учня-правопорушника відрізняє те, що він майже систематично порушує суспільні норми поведінки, передбачені законодавством. Деформація особистості проявляється у *девіантній* поведінці, тобто відхиленні від норм психічного здоров'я, норм права, культури, моралі. Протиправну поведінку називають *делінквентною*, злочинну – *кримінальною*. Алкоголізм та наркоманія, агресивна поведінка, бродяжництво та крадіжки, вбивства та

зґвалтування – далеко неповний перелік прояву деформації особистості і девіантної поведінки.

Правопорушника слід розглядати як особливу психолого-педагогічну категорію підлітка, виховання якого супроводжується значними труднощами для педагогів, інспекторів у справах неповнолітніх, батьків і громадськості. Його *перевиховання* передбачає не тільки усунення негативних якостей, а й формування позитивних рис особистості.

При переході у середню ланку школи важковиховуваність доповнюється проблемами підліткового віку. До важковиховуваності приводять комплекси *причин*:

- *соціального* характеру (надзвичайна життєва ситуація, несприятливе оточення);
- *психологічні* (виникнення протиріччя між "хочу" і "можу");
- *генетичні* (психопатія або інші патології мозку);
- *педагогічні* (пов'язані з вихованням дитини у сім'ї і школі).

Серед причин *педагогічного характеру*є: відсутність наступності в діяльності дитячого садка чи батьків, які виховують дитину вдома, і початкової школи; нехтування ранньої психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці – несвоєчасне виявлення в дитини як позитивних, так і негативних якостей і здібностей; нестача захисту і допомоги дитині у процесі її розвитку; аморальна спрямованість сімейного виховання або моральна бездоглядність у задоволені потреб у сім'ях з високим матеріальним достатком.

Під дією негативно спрямованих генетичних, психологічних, соціальних, педагогічних впливів *створюються різні види та ступені важковиховуваності*.

У працях педагогів, психологів різних часів здійснювалися спроби вироблення критеріїв встановлення *типів важковиховуваності*. Наприклад, І.В. Невський в основу своєї класифікації поклав їх *поведінку* і виділив такі групи: важковиховані діти, педагогічно занедбані підлітки, підлітки-правопорушники, неповнолітні злочинці. Г.Г. Бочкарьова – залежно від їх *суб'єктивного ставлення до скоєного правопорушення*на "безконфліктних" і "циніків". Г. Медведєв поділяє дану категорію учнів на важковихованих, педагогічно занедбаних, правопорушників. В основу запропонованої *типізації* покладено *комплекс ознак*: особливості середовища в якому формувалася особистість; духовний світ (відхилення у сфері потреб, інтересів, звичок); моральне обличчя; ставлення до провідної діяльності; статус у класному колективі; статус у групі з протиправною спрямованістю; взаємозв'язок "внутрішньої готовності" і зовнішніх можливостей при виборі протиправної поведінки; ставлення до вчиненого правопорушення. На цій основі виділяють чотири типа важковиховуваних:

- *конфліктно-ситуаційний з переважною позитивною спрямованістю*. Формування особистості відбувається у позитивному середовищі. Особливості духовного світу важковиховуваних (відхилення від сфери потреб, інтересів, звичок) не викликають побоювань незважаючи на незначну спотвореність матеріальних потреб. У них переважають позитивна

спрямованість до соціального спілкування, тяжіння до праці. Сформовані соціально корисні інтереси, хоча правомірні шляхи їх задоволення обмежені. Звичка до беззмістового проведення часу виражена певною мірою. Ставлення до навчання позитивне, працездатність відносно висока. Рівень розумової діяльності та самоорганізації середній. Вони переважно прийняті колективом класу. Ізольована дуже незначна частина таких підлітків. Правопорушення для них випадкове явище. Для цих учнів достатньо щирих, довірливих індивідуальних бесід, але вони потребують також допомоги у виборі пізнавальних та трудових видів діяльності. Батьки мають посилити контакт з дітьми;

• *неврівноважено-ситуаційний з незначною негативною спрямованістю*. Характеризується тим, що вони формувалися в середовищі з незначними негативними відхиленнями. У сфері матеріальних потреб – бажання йти в ногу з модою. Відрізняються звичкою до безцільного проведення часу, бродяжництва, догоджання. Інколи бувають мішенню шкільних рекетирів-здирників. Аморальні елементи свідомості та поведінки виражені слабко. Середня працездатність, послаблений інтерес до навчання, в класі їх недооцінюють, принижують, вони, як правило, ізольовані в колективі. Нестійкість і слабка воля неповнолітніх цього типу ведуть їх у компанію з негативною спрямованістю, де їм відводиться роль виконавців. Схильні до вживання наркогенних речовин. Переважно виправдовують мотиви своїх негативних учинків. Без особливих умовлянь залучаються до трудової діяльності. Для них це засіб матеріальної зацікавленості, самоствердження, можливість розвинути професійні навички. Такі підлітки потребують постійного контролю та допомоги у виборі трудової діяльності. Класному керівникові належить індивідуально підходити до кожного: знати, де, коли і з ким проводить час підліток, тактовно коригувати взаємини з класом, допомагати у налагодженні взаєморозуміння з батьками;

• *нестійкий з переважаючою негативною спрямованістю*. Формуються у несприятливому середовищі. У них примітивні матеріальні потреби, схильність до вживання спиртних напоїв. Явно виражене прагнення до самостійності, агресивність, наслідування звичок дорослих. Визначаються значною моральною деформацією, низькою загальною працездатністю. Характеризуються конфліктністю з позитивним середовищем. Легко пристосовуються до умов, не змінюючи своїх установок і ціннісних орієнтирів. Рідко виступають у ролі лідерів, проте часто є ініціаторами різноманітних правопорушень. Дотримуються принципу "відстою сам себе". Водночас важковиховувані виявляють, як правило, високу трудову активність, вбачаючи в цьому сенс самоствердження, можливість заробити гроші. Таких підлітків, насамперед, слід залучити до госпрозрахункової трудової діяльності, намагатися виявляти до них чуйність та увагу, обов'язково проводити додаткові індивідуальні заняття, щоб допомогти їм позбутися потягу до вживання наркогенних засобів, навчити прийомів самовдосконалення;

• *стійкий з негативною спрямованістю*. Переважно виявляються у вкрай несприятливому середовищі. Мають примітивні потреби. Ведуть споживацький спосіб життя. Характеризуються аморальними переконаннями й установками. Як правило, це – другорічники, невстигаючі. Негативно і цілеспрямовано впливають на колектив. Крадіжки – їх основні правопорушення. Вони – лідери груп, навколо яких формуються інші члени протиправної групи. Деякі перебували у спецшколах. Такі підлітки потребують суворого контролю з боку педагогічного колективу. При першій можливості їх треба працевлаштувати або направляти в спеціальні школи і ПТУ.

Звичайно, цей поділ досить умовний. У "чистому" вигляді визначені типи зустрічаються рідко, найчастіше спостерігаються змішані.

Соціально-педагогічна характеристика *чинників* що впливають на формування особистості важковиховуваних школярів включає в себе: джерела педагогічної занедбаності тих моральних відносин, які склалися в сім'ї; ставлення до навчання, відвідування уроків; низька громадська активність і неблагополучне становище в колективі класу, школи, конфлікти з учнями, учителями; вплив негативного мікросередовища; відсутність можливості виявити свої нахили в діяльності, беззмістовне проведення часу.

Система профілактичної роботи передбачає єдність взаємопов'язаних компонентів: постійне вивчення учня та його оточення; визначення мети, завдань, принципів виховання, планування та керівництво виховним процесом, відбір форм і методів виховної взаємодії; керівництво діяльностю та спілкуванням як основою виховного процесу; взаєморозуміння колективу учнів і педагогів; єдності змісту та організації правовиховної роботи.

Робота з важковиховуваними учнями охоплює всі *структурні ланки школи*:

• дирекція школи вивчає особливості контингенту учнів школи, причини виникнення важковиховуваності, передовий педагогічний досвід, визначає шляхи вдосконалення роботи;

• заступник директора з виховної роботи складає план взаємодії з важковиховуваними, неблагополучними сім'ями, координує та узгоджує його з класними керівниками;

• класні керівники виявляють та вивчають інтереси, здібності, нахили важковиховуваних учнів, залучають їх до позакласної та позашкільної діяльності;

• психолог здійснює психологічну профілактику та корекцію відхилень у поведінці неповнолітніх;

• учителя надають індивідуальну допомогу в ліквідації прогалін у знаннях учнів;

• педагог-організатор залучає до роботи в гуртках, секціях, клубах, товариствах за інтересами в школі, в позашкільних закладах, за місцем проживання;

• органи учнівського самоврядування залучають до різних видів громадсько-корисної діяльності, виконання доручень, надають їм шефську

допомогу;

• батьківський комітет співпрацює з педагогічним колективом в організації педагогічного всеобучу батьків, заслуховує на своїх засіданнях важковиховуваних та їх батьків;

• бібліотекар планує розвиток читацьких інтересів важковиховуваних;

• медичний персонал дає педагогам відомості про стан здоров'я, попереджає про нервово-психічні відхилення у неповнолітніх.

Оцінюючи рівень вихованості учнів або намагаючись визначити ефективність процесу виховання і перевиховання "важких" дітей, можна використовувати комплекс контрольних вправ, тестових завдань, при використанні яких учень міг би чесно і правдиво відповісти на всі запитання.

Діагностична діяльність класного керівника може здійснюватися за *програмою,* яка передбачає вивчення: рівня розвитку класного колективу; взаємин учнів між собою, з учителями та батьками; ступеню впливу на учнів неформальних лідерів та мікрогруп; ступеню впливу на учнів формального активу класу; індивідуальних психологічних якостей "важких" учнів.

Виходячи з цього *метою* профілактики "важковиховуваності" є вплив на причини і умови скоєння правопорушень, на зміни життєвих настанов і негативних орієнтацій особистості, на формування активної життєвої позиції.

Першочерговим *завданням* роботи з "важкими" учнями має стати *гуманізація* навчально-виховного процесу – педагогічна діяльність спрямована на активну допомогу і захист дітей і підлітків та їх сімей, створення умов для активного самовизначення дитини в житті, саморозвитку, самореалізації, самореабілітації, успішної соціальної адаптації, яка проявляється у таких пріоритетних *напрямах*:

• дослідженні психолого-педагогічних та соціально-економічних умов, які спричиняють зростання відхилень у поведінці учнів;

• оптимізації психолого-педагогічного впливу на учнів у навчально-виховній діяльності;

• пошуку шляхів профілактики та корекції відхилень поведінки на засадах міждисциплінарного підходу;

• організації змісту діяльності класного керівника по формуванню правової культури;

• профілактики відхилень у поведінці дітей з урахуванням наступності дошкільної, шкільної та позашкільної ланок у системі роботи (діти – батьки – вчителі – навколишнє середовище);

• педагогічній профілактиці вживання алкогольних та наркогенних речовин, формуванні прагнення до здорового способу життя;

• вирішенні проблеми саморозвитку, самовиховання, самовдосконалення учнів та педагогів.

Одним з головних напрямів роботи з "важковиховуваними" є *організація раціонального використання вільного часу учнів*. Потрібно зацікавити їх різними формами позакласної роботи. Цьому сприяють, наприклад, клуби для

старшокласників ("Ерудит", "Ми і закон", "Мистецтво спілкування і взаєморозуміння", "Сімейна азбука", зустрічі на "Брейн-рингу", КВК тощо.). Учні, схильні до правопорушень, забезпечуються путівками в табори, перебувають на оздоровчих шкільних майданчиках, працюють у таборах праці та відпочинку.

Профілактика "важковиховуваності" також передбачає *нейтралізацію джерел шкідливого впливу* на них шляхом створення умов для позашкільної роботи і дозвілля у тому мікрорайоні, де вони живуть. Це можуть бути клуби, гуртки, які працюють на базі навчально-виховних закладів, спортивно-технічні об'єднання, різні позашкільні установи. Такі об'єднання ґрунтуються на зацікавленості учнів певним видом діяльності і дозволяють їм розкрити свої здібності, задовольнити потреби в самоосвіті, прилучитися до творчої діяльності.

Важливе місце у роботі з "важкими" учнями займає *профілактика правопорушень*. Ефективними *організаційними формами проведення правової пропаганди* є:

- *загальнопрофілактична робота* – створення психолого-педагогічного центру, який займається питаннями діагностики та індивідуальних консультацій з метою запобігання правопорушень; організація лекцій на правові теми, бесід про стан навчальної дисципліни, зустрічей з практичними працівниками правоохоронних органів; роз'яснення нових законів та інших нормативно-правових актів; колективних консультацій, зустрічей "за круглим столом".
- *системна пропаганда* – правові лекторії; цикли лекцій на правові теми; кінолекторії ("Дай руку, підліток", "Закон і ми"); місячник "Вивчаємо закон"; дні профілактики правопорушень; усні журнали, тематичні заходи у групах.
- *програмно-цільовий вплив* – проведення тренінгів, лекцій, індивідуальних бесід для учнів, які зробили однорідні правопорушення.
- *індивідуально-профілактична робота* – бесіди з правопорушниками, обговорення неправомірної поведінки окремих учнів; робота з учнями, що мають відхилення у поведінці.

Здійснюючи *запобіжно-виховну роботу з сім'ями учнів*, важливо залучити батьків до керівництва учнівськими об'єднаннями за інтересами, до чергування по школі, проведення рейдів батьківських комітетів, самопідготовки учнів, умов перебування їх у сім'ї, серед своїх товаришів.

Особливу увагу необхідно приділяти *неблагополучним і формально благополучним сім'ям*, а також тим, хто допускає помилки у вихованні. З цією метою у школах створюються консультпункти для батьків; проводяться бесіди та лекції лікарів, юристів, педагогів; батьківські конференції ("Правовиховна робота з школярами, учнівською молоддю"); тижні сім'ї; всеобуч для батьків ("Сімейна азбука", "Ваша дитина росте", "Культура сімейних відносин").

До завдань *класного керівника* входить вивчення інтересів, здібностей, нахилів важковиховуваних учнів і залучення їх до роботи гуртків,

спортивних акцій як у школі, так і в позашкільних закладах.

Робота із *батьківським комітетом* класу, сім'ями важковиховуваних учнів, неблагополучними родинами повинна бути спрямована на оволодіння ними педагогічними знаннями, надання конкретної індивідуальної та методичної допомоги.

У роботі *методоб'єднань учителів* слід приділяти увагу й питанням подолання та запобігання неуспішності школярів, зокрема: як працювати над прогалинами учнів, як розвивати їх мислення, увагу, пам'ять, формувати у відстаючих учнів навички раціональної організації навчальної праці, індивідуальний підхід до слабовстигаючих у процесі навчально-виховної роботи.

Розбіжність інтересів учителя і учнів також є причиною конфліктних ситуацій та "важковихованості". Учень не відчуває зацікавленість учителя його потребами, запитами, що породжує в ньому дискомфорт, неприйняття педагогічних вимог та розвиває такі якості як черствість, байдужість, скептицизм, пасивність, егоїзм, злість.

Гуманізація взаємин між учителем та учнем потребує позиції "партнерства", "співробітництва". Учитель повинен вивчати і добре знати потреби учня, джерела його моральних поглядів, бути готовим вислухати, не відкидаючи його права на власну думку, уміти аргументувати свою думку, а не нав'язувати її іншим. Такий підхід стимулює розвиток в учня свідомої поваги до інших людей, відчуття їх неповторності.

Під час проведення профілактичної роботи з "важковиховуваними" учнями виникає необхідність у підсиленні *загальних методів виховання* групою *методів перевиховання*. У педагогічній практиці існують різні класифікації таких методів. Наприклад, одна з класифікацій складається з двох груп: методи організації роботи по попередженню педагогічної занедбаності (облік та аналіз інформації, планування, координація дій); методи по здійсненню профілактичної роботи (бесіда, розповідь, лекція, приклад, пошуковий метод, вправи, громадська думка, створення виховуючих ситуацій, методи стимулювання). Інша класифікація складається з чотирьох груп: методи руйнування негативного типу характеру ("вибуху", "реконструкції" характеру); методи перебудови мотиваційної сфери і самосвідомості (переосмислення своїх позитивних якостей та недоліків, переорієнтація самосвідомості, переконання, прогнозування наслідків протиправної поведінки); методи перебудови життєвого досвіду (перенавчання, переключення, регламентація способу життя); методи попередження негативної та стимуляція правомірної поведінки (заохочення, покарання, перспектива, змагання).

Найбільш вдалою є *класифікація* Е.Ш. Натанзон, яка використала позитивний досвід А.С. Макаренка, В.О. Сухомлинського та інших видатних педагогів у сфері перевиховання, та виділила *три групи методів*: *відтворюючі* (сприяють покращенню взаємовідносин, підвищенню успішності у навчанні, залученні вихованця у здійсненні моральноцінних вчинків, побудовані на розумінні динаміки почуттів та інтересів дитини); *гальмуючі* (такі, що

відкрито виявляють владу педагога та з прихованим впливом); *допоміжні* (відмова від фіксування окремих вчинків та організація опори правильної поведінки).

Методи виховної роботи використовуються в єдності та комплексі. Система методів виховання та перевиховання не є стабільною: вона постійно змінюється, розвивається та вдосконалюється залежно від певних умов та основних напрямів роботи.

Подальшою індивідуальною роботою вчителя-вихователя є постійне закріплення позитивних якостей та рис характеру шляхом *самовиховання*. Для цього *необхідно*: формувати у вихованців потребу наполегливо розвивати свою особистість; допомагати їм оволодівати мистецтвом всебічного самовдосконалення; стимулювати конкретні кроки у виробленні в собі якостей, необхідних для плідної життєдіяльності; створювати умови для їх духовного, професійного і фізичного самовиховання.

"Виховання, що спонукає до самовиховання, – наголошував В.О. Сухомлинський, – це і є на моє глибоке переконання справжнє виховання".

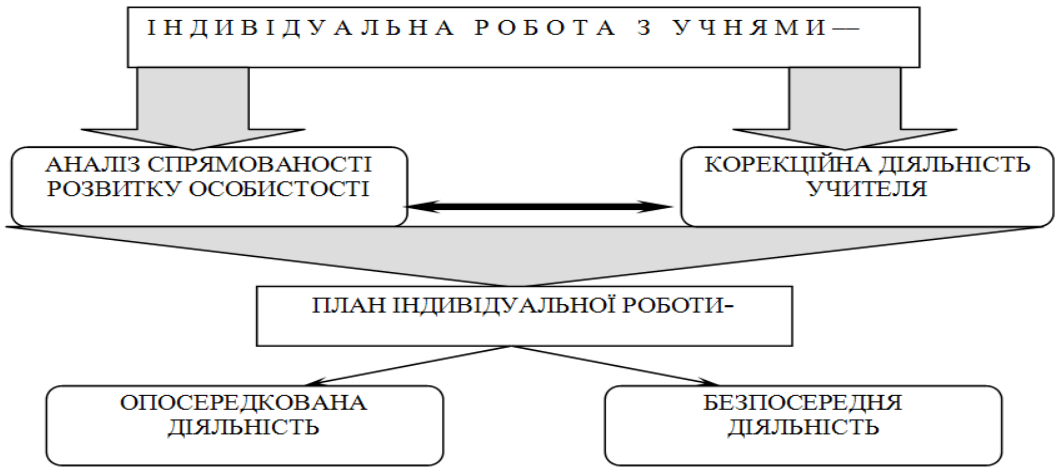

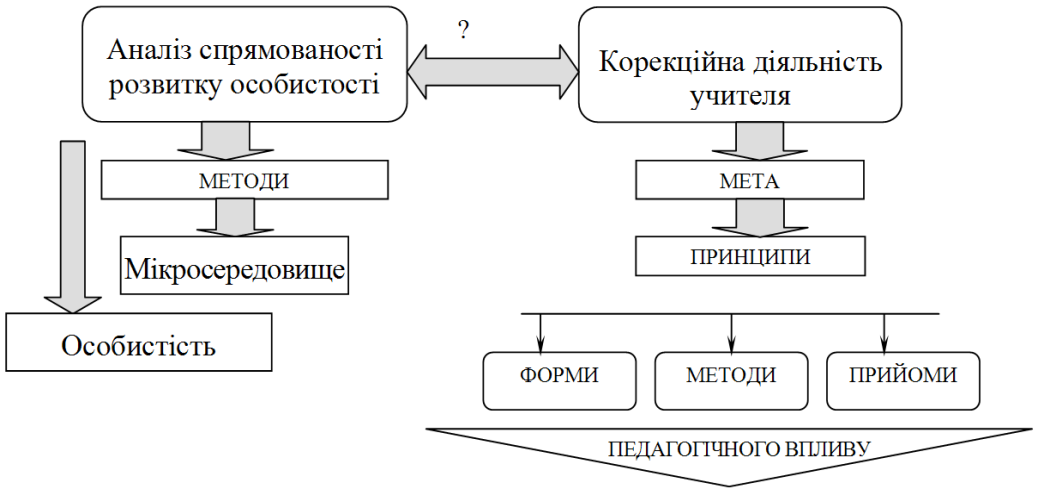

3.14.2. ПРАКТИЧНИЙ БЛОК

Питання та завдання з теми заняття

Знання

1. Розкрити сутність, завдання, цілі та зміст індивідуальної роботи.
2. Перерахувати принципи, які лежать в основі індивідуального підходу.
3. Назвати методи, з допомогою яких відбувається вивчення розвитку учня.
4. Розкрити, користуючись опорною схемою, шляхи здійснення індивідуального підходу у навчально-виховному процесі

Розуміння

1. Пояснити логіку корекційної діяльності вчителя у процесі індивідуальної роботи з дітьми.
2. Назвати причини важковиховуваності підлітка.
3. Обґрунтувати мету застосування констатувальних і формувальних методів вивчення особистості.
4. Навести приклади з педагогічної практики, як, спираючись на позитивні сторони особистості й позитивне оточення в середовищі, впливати на дитину.
5. Охарактеризувати умови ефективності індивідуальної роботи з дітьми.

Застосування

1. Продемонструвати корекційні прийоми педагогічного впливу на прикладах діяльності досвідчених учителів.
2. Навести приклади безпосереднього та опосередкованого впливу вихователя на вихованця.
3. Визначити напрями допомоги обдарованим дітям у реалізації своїх можливостей.
4. Проілюструвати причини важковиховуваності дитини прикладами з прочитаної літератури, педагогічної практики.

Аналіз

1. Проаналізувати принципи індивідуальної роботи, довести доцільність їх реалізації у навчально-виховному процесі.
2. Показати взаємозв'язок між двома напрямами індивідуальної роботи: аналіз напряму розвитку особистості, корекційна діяльність учителя.
3. Охарактеризувати провідні напрями реалізації індивідуального підходу за сучасних умов на основі державних документів у сфері освіти.
4. Проаналізувати професійні риси, які необхідні для успішного здійснення індивідуального підходу у майбутній педагогічній діяльності.
5. Визначити показники рівня вихованості школяра на основі аналізу педагогічної літератури, власного досвіду.

Синтез

1. Побудувати алгоритм планування індивідуальної роботи з дітьми різного віку.

2. Зробити висновки щодо важливості і актуальності проблеми індивідуального підходу в навчально – виховному процесі на основі проаналізованої літератури.

3. Скласти рекомендації щодо роботи з дітьми що мають психічні відхилення у розвитку.

4. Зробити повідомлення щодо висвітлення проблем індивідуального підходу, індивідуальної роботи, індивідуалізації на сторінках періодичної преси.

Оцінка

1. Оцінити з позиції різних психолого–педагогічних підходів послідовність роботи з педагогічно занедбаними дітьми.

2. Оцінити, як особливості класу сприяють формуванню позиції підлітка в ділових і міжособистісних стосунках.

3. Оцінити вплив сім'ї на моральний розвиток підлітка, юнака.

4. Оцінити ефективність методів навчання та виховання щодо організації індивідуальної роботи.

Практичні завдання

І. Вправи спрямовані на вміння моделювати, організовувати й аналізувати індивідуальну бесіду

Вправа 1. **Моделювання бесіди "Зондування душі об'єкта" /К.С. Станіславський/**

Етапи спілкування у процесі індивідуальної бесіди.

1. Прогностичний (моделювання педагогом майбутньої бесіди).

2. Безпосередня бесіда з учнем: накопичення спільних думок, пошук спільних або співпадаючих інтересів.

3. Керування бесідою.

4. Аналіз проведеної бесіди, моделювання майбутньої діяльності.

Ситуація. Напередодні новорічного вечора учениця Т. відмовилася акомпанувати виступи товаришів.

Завдання. Запропонувати варіант бесіди залежно від психологічних особливостей дівчини.

Умови. В одній із казок Дж. Радарі розповідається про три типи людей: "скляні" – "розбивалися" від необережного доторкування; "дерев'яні" – були "глухі" навіть до сильних зовнішніх впливів; "солом'яні" – "спалахували" навіть при найменших хвилюваннях.

Уявіть дану дівчину "скляною", "дерев'яною", "солом'яною". Обговоріть різні варіанти бесід.

Вправа 2. **Організація та керування бесідою**

Умови. Залежно від обставин учитель може знаходитись в одній із "вагових категорій" (стан душі):

"легка вага" – легкість душі, все хочеться робити, все виходить;

"спина англійської королеви"– сама постать учителя стверджує, що зараз він внесе істину в усі запитання;

"вага з небажанням" – саме цим займатися не хочеться, думки зайняті іншим;

"важка вага" – все набридло, щось болить, немає ніяких сил заставити себе займатись чимось.

Завдання. Запропонуйте чотири ситуації, в яких доцільна буде демонстрація вчителем одного із запропонованих станів для забезпечення успішності індивідуальної бесіди з учнем. Програйте і проаналізуйте їх.

Вправа 3. **Аналіз індивідуальної бесіди**

Проведіть індивідуальну бесіду з учнем за підготовленими завчасно запитання (відношення до навчання, праці, громадських доручень; взаємовідносин у колективі, сім'ї; про майбутню професію, захоплення, організацію дозвілля тощо). Визначте стратегію і тактику педагогічного впливу користуючись запропонованою схемою аналізу бесіди. Проаналізуйте проведені індивідуальні бесіди.

Схема аналізу бесіди.

1. Мета бесіди.
2. Структура.
3. Позиції і стан партнерів.
4. Результат.
5. Ваш варіант бесіди

Вправа 4. **Дитина у сім'ї**

Умови. Варіанти можливої позиції, яку займає дитина в сім'ї:

1) знаходиться наодинці з собою, інтереси дитини нікого не цікавлять;

2) заляканий авторитарними відношеннями, невпевнений у собі, уникає спілкування з батьками, намагається бути непомітним;

3) кумир сім'ї, усе йому дозволено;

4) об'єкт постійних сварок дорослих, кожен з яких прагне перетягнути його на свій бік;

5) займає у сім'ї педагогічно виправдану позицію.

Завдання. Продумайте: як дитина усвідомлює і переживає свій стан; чи цінує підліток сімейні відносини; відноситься байдуже до батьків чи гостро переживає сімейну драму; запропонуйте шляхи подолання неправильних ситуацій.

ІІ. Проведення ділової гри "Педагогічний консиліум"

ТЕХНОЛОГІЧНА СХЕМА ДІЛОВОЇ ГРИ

Ділова гра – форма організації навчальної діяльності, коли в ігровій діяльності вирішуються серйозні навчальні завдання.

Функції гри: демонстративна, тренуюча, контролююча, активізуюча, аналітична, діагностична.

Структура гри:

- ролі, які виконують гравці;
- ігрові дії як засіб реалізації ролей;
- ігрове використання предметів (заміна реальних предметів – умовними);
- реальні відносини між гравцями.

Одиниця гри: роль.

Сюжет гри: галузь діяльності, що відтворюється.

Зміст гри: головні моменти, відносини певної діяльності.

Стани ігрової діяльності:

- визначення цілей та завдань гри;
- вибір ігрової діяльності;
- підбір учасників на ролі;
- призначення експертів та їх інструктаж;
- створення загальної моделі ігрової ситуації;
- технічна підготовка до гри;
- підготовка кожного учасника до виконання своїх завдань;
- програвання обраної ситуації;
- аналіз дій кожного учасника;
- підведення підсумків ігрової діяльності.

МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОГО КОНСИЛІУМУ

Педагогічний консиліум – це нарада педагогів, що працюють з учнями класу, разом із психологом, лікарем, бібліотекарем школи (один-два рази на рік).

Завдання консиліуму:

- визначення рівня реальних навчальних можливостей учнів класу;
- визначення рівня вихованості кожного учня класу;
- вивчення особистості кожного учня класу;
- розробка програми педагогічних впливів на кожного учня і клас у цілому.

"Наукове дослідження особистості дитини, – писав В.О. Сухомлинський, – одна з основних умов наукового керівництва школою, педагогічним колективом. Без знання дитини нема школи, нема вихователя, нема справжнього педагога і педагогічного колективу".

Досвід свідчить, що краще проводити такі консиліуми у кінці семестру. Вивчення і обговорення якостей і особистості учнів рекомендуємо здійснювати за такою *програмою*:

- ставлення до навчання (бажання вчитися краще, переживання за успіхи і невдачі у навчанні, намагання виконувати вимоги і рекомендації вчителів, особисте усвідомлення значимості навчання);
- домінуючі інтереси і нахили (захоплення навчальним предметом або видом навчальної діяльності, а в старших класах – майбутньою професією);
- інтелектуальний розвиток (уміння виділяти головне у навчальному матеріалі, темп засвоєння знань, самостійність мислення);
- навички навчальної праці (раціонально організовувати свою навчальну працю, здійснювати самоконтроль, уміння у темпі класу читати, писати);
- вольові якості учня (здатність проявляти наполегливість у досягненні поставленої мети, переборювати труднощі у навчанні, уміння виявляти зібраність, організованість, стійкість до шкідливих впливів);
- культурний кругозір та естетичний розвиток (начитаність учня; широта культурних інтересів; здатність бачити і розуміти прекрасне у мистецтві й житті, участь у заходах естетичного циклу);
- фізичний розвиток (стан здоров'я, рівень утомлюваності у навчанні та інших видах діяльності);

▪ виховний вплив сім'ї (її ставлення до бажання учня вчитися, створення морально-побутових умов, особистий вплив членів сім'ї на учня);

▪ рейтинг учня у класі;

▪ з яких предметів необхідно покращити успішність;

▪ які сторони вихованості потребують особливої уваги;

▪ домінуючі причини слабої успішності або недостатньої вихованості.

Підсумки обговорення фіксуються у щоденнику класного керівника. Наявність чи відсутність певних якостей особистості можуть зображатися умовними знаками + (наявність), – (відсутність), О (важко оцінити).

Рекомендуємо таку програму оцінки можливостей усього класу за трирівневою шкалою (низький, середній, високий):

▪ громадсько-політична активність;

▪ позитивне ставлення до навчання;

▪ пізнавальна активність;

▪ домінуючий рівень навчальної підготовленості;

▪ навчальна працездатність;

▪ навчальна дисциплінованість;

▪ культурний кругозір;

▪ темп роботи на уроці.

Оцінки можливостей класу фіксуються як на спеціальній картці, яка вкладається до класного журналу, так і в щоденнику класного керівника.

Педагогічні задачі

Задача №1

Саша, учень 7 класу, хлопчик скромний, сором'язливий, чесний. Його призначено старостою класу. Проте Саша від природи не був лідером, ватажком. Як він не прагнув, справи у нього не йшли і це його дуже пригнічувало.

Проаналізуйте ситуацію, що склалася, та особливості індивідуальної роботи з такими учнями.

Задача №2

У 6 класі склалася така ситуація: більшість учителів наполягали на тому, щоб зі школи виключити Юрка С., який зовсім не готував уроків, прогулював велику кількість занять, погано поводив себе. Хлопець з важкої сім'ї, батьки пиячать і зовсім не займаються сином.

Проаналізуйте ситуацію. Запропонуйте спільні форми і методи роботи школи та сім'ї щодо перевиховання важких підлітків. Визначте роль класного керівника стосовно нормалізації морально-психологічного клімату в сім'ї.

Задача №3

Микола К., учень 5 класу, на початку навчального року записався майже в усі шкільні гуртки. Проте через деякий час перестав їх відвідувати, мотивуючи свою поведінку відсутністю вільного часу.

Проаналізуйте вікові особливості молодших підлітків і врахуйте їх при оцінці цієї ситуації. Знання яких психолого-педагогічних особливостей дітей, форм та методів індивідуальної роботи допоможе вчителям посприяти учневі реалізувати свої інтереси та здібності?

Завдання для самостійної роботи

1. Складіть програму діяльності щодо здійснення індивідуального підходу до окремого підлітка, визначте завдання його виховання, спираючись на результати вивчення індивідуальних особливостей учнів (під час педпрактики).

2. Запишіть та проаналізуйте декілька педагогічних ситуацій, які ви спостерігали, чи про які вам розповідали під час педпрактики.

3. Визначте завдання самовиховання окремих учнів, спираючись на результати вивчення їх індивідуальних особливостей.

4. Проаналізуйте вікові особливості молодшого та старшого підлітка, наведені у книзі В.А. Караковського. Виділіть для себе позитивні риси, на які може спиратися вчитель в індивідуальній роботі з підлітками. Визначте групу рис особистості, які призводять до конфліктів.

5. Складіть на основі проведеного аналізу, вимоги до організації спілкування зі старшими та молодшими підлітками.

6. Підготуйте повідомлення про досвід роботи щодо реалізації індивідуального підходу видатними педагогами В.О. Сухомлинським та А.С. Макаренком на основі вивчення й аналізу їх праць. Основні ідеї викладіть у вигляді тез.

7. Сконструюйте компактну схему прийомів коригуючого педагогічного впливу на основі вивчення досвіду Е.Ш. Натанзон за книгою "Трудный школьник и педагогический коллектив". Дайте рекомендації щодо ефективного їх застосування.

8. Визначити сутність концепції виховання "важких" учнів за В.О. Сухомлинським, виходячи з його ідеї: "Усі недисципліновані учні – це діти з яскраво вираженою особистістю, яка не може не заявляти постійно про себе будь чим". У роботі "Вірте у людину" педагог наголошує, що причина безсилля вихователя перед важким учнем приховується не в тому, що цей вихованець невиправний, а у тому, що сам процес виховання відбувається хибним шляхом. У чому він бачить помилки такого виховного процесу? На яких принципах повинен ґрунтуватися гуманний навчально-виховний процес?

9. Вивчити та охарактеризувати організовані у Павлиській середній школі психологічні семінари з проблем індивідуального підходу до важких учнів. Які наслідки, за задумом В.О. Сухомлинського, повинні бути у колективі вчителів та учнів?

10. Проаналізувати розроблену В.О. Сухомлинським концепцію взаємовідносин педагога з важкими дітьми. Головну помилку Василь Олександрович бачив у тому, що неблагополучний учень ніколи не чує про себе ні одного доброго слова, позитивні риси особистості при цьому не виявляються. До нього ставляться недоброзичливо, неприязно, нескінченно фіксуються його вчинки, які постійно засуджують та карають. До чого призводить такий стиль взаємовідносин?

11.Проаналізувати один з представлених у педагогічній літературі або у передовому педагогічному досвіді приклад успішного перевиховання недисциплінованого учня.

3.14.3.БЛОК КОНТРОЛЮ ТА САМОКОНТРОЛЮ

Тестові завдання

Вибрати потрібну відповідь

1. *Індивідуальний підхід це …*
   а) форма;
   б) засіб;
   в) принцип;
   г) процес.
2. *Індивідуальна робота це …*
   а) метод виховання або навчання;
   б) принцип навчально-виховного процесу;
   в) форма виховання;
   г) засіб.
3. *Індивідуальну роботу від індивідуалізованої відрізняє: ...*
   а) безпосередність впливу;
   б) опосередкованість впливу;
   в) спрямованість на кожного учня;
   г) гуманізм;
   д) місце використання.
4. *У зміст індивідуальної роботи з учнями включено: ...*
   а) робота в малому педколективі;
   б) робота з батьками;
   в) розвиток традицій колективу;
   г) вивчення учнів;
   д) зв'язок з іншими колективами;
   ж) розвиток інтересів і нахилів учнів.
5. *Поняття "важкий підліток" у сучасній педагогічній науці і практиці вживають для визначення: ...*

   а) складності виховання певної дитини;

   б) педагогічної занедбаності школяра;

   в) педагогічного явища, яке характеризується опором дитини педагогічному впливу, складністю пошуку засобів індивідуального підходу до неї;

   г) педагогічного явища, яке відображає складність сучасної соціальної ситуації.

- ***Вставити пропущене педагогічне поняття***

1. ***...*** *організується як залучення учня до діяльності і засвоєння ним морального змісту відносин, які при цьому формуються.*

а) навчання;

б) перевиховання;

в) розвиток;

г) виховання.

2. Педагогічна занедбаність є наслідком порушень ... особистості з мікросередовищем.

а) діяльності;

б) відносин;

в) розуміння;

г) зв'язку.

3. Обдарованість – високий рівень розвитку ... особистості.

а) задатків;

б) якостей;

в) схильностей;

г) здібностей.

3.14.4.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ УМІНЬ

(Самооцінка педагогічних умінь здійснюється за п'ятибальною шкалою оцінювання)

ГНОСТИЧНІ ВМІННЯ

1. Формулювати цілі та завдання індивідуальної роботи.

2. Вивчати, осмислювати індивідуальні, вікові, природні особливості своїх вихованців.

3. Правильно сприймати й аналізувати різні події у житті вихованців, їх поведінку, мотиви і причини вчинків.

4. Учити вихованців пояснювати свою поведінку і вчинки, а також поведінку і вчинки інших людей.

ПРОЕКТУВАЛЬНІ ВМІННЯ

1. Проектувати програму індивідуального розвитку вихованців на основі їх всебічного вивчення.

2. Моделювати можливі педагогічні ситуації, моделі поведінки своїх вихованців і засоби педагогічного впливу на них.

3. Навчити вихованців прогнозувати результати своїх дій і вчинків, передбачати можливі труднощі в реальному житті.

КОНСТРУКТИВНІ ВМІННЯ

1. Уміти відбирати методи, прийоми педагогічного впливу, взаємовпливу відповідно до індивідуальних особливостей учня, які стимулюють його саморозвиток і самовиховання.

2. Навчати вихованця знаходити оптимальні засоби вирішення ситуацій, що виникають у реальному житті.

КОМУНІКАТИВНІ ВМІННЯ

1. Встановлювати з учнями доброзичливі стосунки, довірливі взаємовідносини співпраці.

2. Керувати власними емоціями, поведінкою в процесі взаємодії з учнями.

3. Навчати вихованців бути тактовними, гнучкими в поведінці, знаходити гуманні засоби спілкування зі своїми однолітками і дорослими (вміти жити серед людей).

ОРГАНІЗАТОРСЬКІ ВМІННЯ

1. Спільно з учнями уміло організовувати їх щоденну життєдіяльність, наповнюючи її цікавим і корисним змістом, творчими справами.
2. Ставити своїх вихованців в умови, які сприяють розвитку в них прагнень до самовиховання, самовдосконалення.
3. Навчатися засобам організаторської діяльності.

3.14.5.БЛОК ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЯКОСТЕЙ

У процесі вивчення теоретичного матеріалу і виконання практичних завдань у майбутнього вчителя мають формуватися такі професійно значущі риси: гуманізм і любов до дітей, цілеспрямованість, відповідальність, педагогічний такт, об'єктивність, системність у роботі, прогностичність, педагогічна культура, здатність до співпереживання, творчість, оптимізм, милосердя, чесність, життєрадісність, доброта, справедливість, простота, витриманість, толерантність,.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Антонова О.Є. **–** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Житомирського державного університету імені Івана Франка (далі ЖДУ) – розд. 1.1; 1.2; 2.2; 3.1; 3.7.

Ахметов Р.Ф. **–** доктор наук з фізичного виховання наук, професор кафедри фізичного виховання ЖДУ – розд. 3.11.

Березюк О.С. **–** кандидат педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ЖДУ – розд. 3.2; 3.9.

Вітвицька С.С. **–** доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ЖДУ – розд. 2.4; 3.4.

Власенко О.М. **–** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДУ – розд. 3.8.

Вознюк О.В. **–** доктор педагогічних наук, професор кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій ЖДУ – розд. 1.6; 3.6; 3.8.

Дубасенюк О.А. **–** доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ЖДУ **–** розд. вступ; 1.1; 1.2; 1.4.; 1.5; 2.1; 3.1; 3.3; 3.6.

Єремєєва В.М. **–** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДУ – розд. 2.3; 2.5; 3.15.

Іванченко А.В. **–** доктор педагогічних наук, професор – розд. 3.6.

Ковальчук В.А. **–** доктор педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДУ **–** розд. 3.10; 3.13; 3.14.

Коновальчук І.І. **–** доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної освіти і педагогічних інновацій ЖДУ **–** розд. 1.6.

Мирончук Н.М. **–** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки ЖДУ – розд. 3.5; 3.12.

Сейко Н.А. – доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової і міжнародної роботи ЖДУ – розд. 1.4.

Сидорчук Н.Г. **–** доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки ЖДУ **–** розд. 1.3; 1.5; 2.1; 2.3.

Навчальне видання

ПРАКТИКУМ З ПЕДАГОГІКИ

За загальною редакцією О.А. Дубасенюк

Комп'ютерний макет: О.В. Вознюк

Надруковано з оригінал-макету автора

Підписано до друку 20.08.17. Формат В 5. Папір офсетний.
Гарнітура Book Antiqua. Друк різографічний.
Ум. друк. арк. 31.1. Обл. вид. арк. 25,1. Наклад 300. Зам.

Видавництво Житомирського державного університету імені Івана Франка
м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 240
Свідоцтво про державну реєстрацію:
серія ЖТ №10 від 07.12.04 р.
електронна пошта (E-mail): zu@zu.edu.ua